

กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา พ.ศ. 2172 - 2310

นางสาวรวงคณา นิพัทธ์สุขกิจ

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2548

ISBN 974-53-2528-7

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

TRADE-RELATED GROUPS IN AYUTTHAYA SOCIETY, 1629-1767

Miss Warangkana Nibhatsukit

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic year 2005

ISBN 974-53-2528-7

หัวข้อวิทยานิพนธ์

กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา พ.ศ. 2172-2310

โดย

นางสาววรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ

สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์

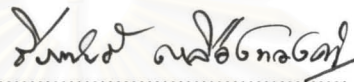
อาจารย์ที่ปรึกษา

อาจารย์ ดร. ธีรวัด ฌ ป้อมเพชร

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

รองศาสตราจารย์ ดร. ธิดา สาระยา

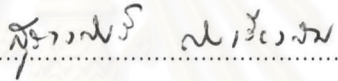
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์

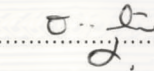
(ศาสตราจารย์ ดร. ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

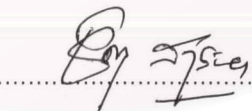
..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. สุรางค์ศรี ต้นเสียงสม)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา

(อาจารย์ ดร. ธีรวัด ฌ ป้อมเพชร)

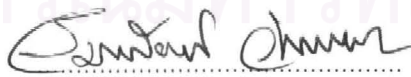
..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

(รองศาสตราจารย์ ดร. ธิดา สาระยา)

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ วิลาสวงศ์ พงศ์บุตร)

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. สมเกียรติ จันทะนะ)

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร. จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์)

วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ : กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา พ.ศ. 2172-2310.

(TRADE-RELATED GROUPS IN AYUTTHAYA SOCIETY, 1629-1767) อ. ที่ปรึกษา: อ. ดร.

ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร, อ ที่ปรึกษาร่วม: รศ. ดร. ธิดา สาระยา 456 หน้า. ISBN 974-53-2528-7.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาการเติบโต พลวัต และการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2172-2310 หรือตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไปจนกระทั่งสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ

ผลการศึกษาพบว่า ความเป็นเมืองการค้าของกรุงศรีอยุธยานำความมั่งคั่งร่ำรวยมาสู่คนกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาทำกิจกรรมสัมพันธ์กับการค้า หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ.1569 (พ.ศ. 2112) พระมหากษัตริย์ทรงตระหนักดีถึงความสำคัญด้านเศรษฐกิจการค้า จึงทรงปรับปรุงระบบการเมืองการปกครอง เพื่อเสริมสร้างให้กรุงศรีอยุธยาควบคุมหัวเมืองภายใน ที่อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ และสัตว์ป่าอีกทั้งมีประชากรซึ่งเป็นแรงงานสำคัญได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น นำมาซึ่งโอกาสเรียกเกณฑ์คนจำนวนมากเพื่อหาช่วยสินค้าที่ตลาดภายนอกต้องการได้สะดวก พระมหากษัตริย์ยังทรงปรับปรุงองค์พระคลังสินค้า เพื่อเพิ่มความสามารถในการควบคุมกิจการค้าให้อยู่กับพระองค์และกลุ่มการค้าของพระองค์ให้ได้มากที่สุด ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้สอดคล้องกับความเติบโตทางการค้าของกรุงศรีอยุธยาและความต้องการสินค้าของป่าจำนวนมากของตลาดภายนอก อย่างไรก็ดี การค้าภายใต้องค์พระคลังสินค้ากลับเอื้อให้เกิดกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้า ทั้งภายในและภายนอกระบบมูลนาย-ไพร่ขึ้นในสังคม สามารถแบ่งออกได้อย่างคร่าวๆ เป็น 4 กลุ่มคือ กลุ่มขุนนางชำนาญการและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ กลุ่มไพร่ต่างด้าวและลูกครึ่ง กลุ่มพ่อค้าแม่ขาย และกลุ่มขุนนางท้องถิ่นและพ่อค้าผู้ลงทุนนอกระบบ

ภาควิชาประวัติศาสตร์

สาขาวิชาประวัติศาสตร์

ปีการศึกษา 2548

ลายมือชื่อนิสิต.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4480910722 : MAJOR HISTORY

KEY WORD: TRADE-RELATED GROUPS /TRADE/AYUTTHAYA

WARANGKANA NIBHATSUKIT : TRADE-RELATED GROUPS IN AYUTTHAYA SOCIETY, 1629-1767. THESIS ADVISOR : DHIRAVAT NA POMBEJRA, PH.D., THESIS COADVISOR : ASSOC. PROF. DHIDA SARAYA, PH.D, 456 pp. ISBN 974-53-2528-7.

This dissertation attempts to examine the growth, dynamism, and status changes of trade-related groups in Ayutthaya society during 1629-1767 or from King Prasat Thong's to King Ekathat's reign. The results of this study reveal that the port city of Ayutthaya paved the way for wealth from trade to the trade-related groups. After the big war between Ayutthaya and Burma in 1569, kings of Ayutthaya regarded trade as a crucial way to rebuild Ayutthaya's economy. The kings strove for close control over state commerce. In so doing, political power had to be strengthened to the extent that the kings could overpower a significant number of vassal states and obtain manpower in the hinterland. Moreover, Ayutthaya's trade system was also re-organized by the kings for a more fruitful management of the royal revenues. This phenomenon went along with the rising demands for forest products from outside markets. However, trade under the control of the royal trade organization led to the emergence of trade-related groups, within and without the *Munnai-Phrai* system, which may be separated into 4 groups: the trading expert officials and the court merchants; the resident foreigners and mestizos in Ayutthaya; the traders and peddlers; and the provincial officials.

Department of History
Field of study History
Academic year 2005

Student's signature *Warangkana Nibhatsukit*

Advisor's signature *D. P.*

Co-advisor's signature *Dhida Saraya*

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์และความทุ่มเทของอาจารย์ที่ปรึกษาทั้งสองท่าน ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. ชีรวัด ฌ ป้อมเพชร ผู้ให้ความช่วยเหลือและตรวจสอบข้อมูลหลักฐานและรายละเอียดต่างๆ ให้คำปรึกษา อ่าน ตรวจสอบ และให้ยืมหนังสือที่เป็นประโยชน์อย่างมาก และขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ธิดา สารระยา เป็นอย่างสูงที่ยอมรับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม แม้จะเกษียณอายุราชการแล้ว อาจารย์เป็นผู้เสนอแนะประเด็นของการวิจัย สร้างข้อถกเถียง เปิดกรอบแนวคิดและโลกทัศน์ของผู้เขียนให้กว้างขึ้น อีกทั้งให้เวลาเพื่อชี้แนะทางคั่นคว้าวิจัย อ่านและแก้ไขวิทยานิพนธ์จนกระทั่งสำเร็จ ทั้งยังให้กำลังใจ สร้างความมั่นใจ ฯลฯ ให้ขออิมเอกสารและหนังสือที่เป็นประโยชน์เป็นอันมาก

ผู้เขียนขอขอบพระคุณคณะกรรมการสอบทุกท่าน ศาสตราจารย์ วิลาสงส์ พงสะบุตร รองศาสตราจารย์ ดร. สมเกียรติ วันทะนะ และรองศาสตราจารย์ ดร. สุรางค์ศรี ดันเสียงสม ที่ได้ให้คำแนะนำอันมีค่าเพื่อให้ได้งานวิจัยที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น และขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ ที่ได้ให้ความเห็นต่างๆ เกี่ยวกับการวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กิ่งแก้ว อัดถาวร ผู้เป็นแรงบันดาลใจให้ศึกษาต่อ ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนารถ บุนนาค ที่ให้ความสนใจในงานของผู้เขียนตลอดมา และขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร. สุเนตร ชุตินทรานนท์ ที่ให้ความช่วยเหลือและให้คำปรึกษา และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุทธาชัย ยิ้มประเสริฐ ที่ให้แนวคิดที่เป็นประโยชน์แก่ผู้เขียน รวมทั้งอาจารย์ท่านอื่นๆ ในภาควิชาประวัติศาสตร์

ขอขอบคุณสมศรีและโดมผู้ให้กำลังใจตลอดมา น้องอ้อยผู้ช่วยตรวจทาน อ่านและให้ที่สงบเงียบเขียนวิทยานิพนธ์ รวมทั้งเพื่อนๆ ผู้ให้กำลังใจทุกคน พี่สมพร พี่แอด พี่อ้อย ปู๊ ยี่ ฝน กล้าย ชู ตั่ง กุ้ง และคนอื่นๆ ที่ไม่สามารถออกนามได้ครบ

ขอขอบคุณภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่สนับสนุนทุนการศึกษาในโครงการผลิตและพัฒนาอาจารย์ สำหรับศึกษาต่อในประเทศ และบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ให้ทุนสนับสนุนการตีพิมพ์วิทยานิพนธ์

สุดท้ายนี้ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อ-คุณแม่ ผู้เห็นความสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง น้าน้อย น้านิค และน้าทุม ผู้ให้กำลังใจและเป็นตัวอย่างในการฝ่าฟันอุปสรรค รวมทั้งน้องขวัญผู้ให้ความร่วมมือที่ดีและเป็นกำลังใจในทุกๆ เรื่อง

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ (Abstract).....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฏ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	16
สมมติฐาน	16
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	17
ขอบเขตของการวิจัย	17
แนวทางการศึกษา	19
หลักฐานประเภทต่างๆ	21
ข้อตกลงเบื้องต้น	46
บทที่ 2 เมืองการค้ากรุงศรีอยุธยา.....	47
1. เมืองการค้ากรุงศรีอยุธยา	55
1.1 ความสืบทอดการเป็นเมืองการค้าจากเมืองท่าในอดีต	55
1.1.1 เมืองละโว้	58
1.1.2 เมืองเพชรบุรีหรือ “พริบพรี”	60
1.2 การตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมและเส้นทางการค้า	63
1.2.1 เส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา	64

บทที่	หน้า
1.2.2	เส้นทางเชื่อมชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก 67
1.2.3	เส้นทางเชื่อมชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก 74
1.3	เครือข่ายการค้าของกรุงศรีอยุธยา สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 77
1.3.1	มะละกาและรัฐเมืองท่าบางเมืองภายหลัง ความเสื่อมของมะละกา 77
1.3.2	ปัตตานี 87
1.3.3	นครศรีธรรมราช 90
1.3.4	มะริดและตะนาวศรี 91
1.3.5	เขมร: คู่แข่งและคู่ค้าของกรุงศรีอยุธยา 96
1.4	เครือข่ายการค้าภายใน 100
1.4.1	ดินแดนตอนใน 101
1.4.2	ราชอาณาจักรล้านช้าง 104
2.	เมืองที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าส่งออกสำคัญ 107
2.1	เครื่องสังคโลกและเครื่องปั้นดินเผา 107
2.2	น้ำตาล 114
3.	พื้นฐานด้านเกษตรกรรมที่สำคัญ 117
4.	คู่ค้าสำคัญของเมืองการค้ากรุงศรีอยุธยา 124
4.1	จีน 127
4.1.1	การค้าระดับรัฐต่อรัฐ 129
4.1.2	การค้าระดับเอกชน 136
4.2	จิวกิวและญี่ปุ่น 138
4.3	คาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 156
4.4	อินเดีย 160
4.5	บริษัทการค้าและพ่อค้าชาวยุโรป 167
บทที่ 3	การจัดองค์กรเพื่อรองรับความเติบโตทางการค้าของกรุงศรีอยุธยา 170
1.	การจัดระเบียบหัวเมืองตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวร- สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม 177

บทที่	หน้า
1.1 การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองในสมัยสมเด็จพระนเรศวร	183
1.1.1 ผลประโยชน์ทางการค้าด้านชายทะเลตะวันตก	187
1.1.2 ผลประโยชน์ทางการค้าด้านหัวเมืองเหนือ	191
1.2 การจัดระบบการเมืองการปกครองในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า	196
1.3 การจัดระบบการเมืองการปกครองเพื่อรองรับการค้าในรัชกาล สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	207
2. องค์การพระคลังสินค้า.....	218
2.1 ที่มาขององค์การพระคลังสินค้า	220
2.2 ลักษณะการผูกขาดการค้า	226
2.3 ผู้มีอำนาจในองค์การพระคลังสินค้า	241
2.4 ผลจากการใช้องค์การพระคลังสินค้า	247
2.4.1 กบฏมักกะสัน	251
2.4.2 กบฏชาวจีน	255
บทที่ 4 ความเติบโตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้า.....	258
1. ระบบมูลนายไพร่ในสังคมอยุธยา	260
1.1 วาทกรรมระบบมูลนาย-ไพร่ ภายใต้กรอบ ทางการเมืองการปกครอง	265
1.2 ระบบมูลนาย-ไพร่ที่กำหนดความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคม	275
1.3 ไพร่ส่วยและไพร่ที่ได้รับค่าจ้างเป็นตัวเงิน.....	283
1.4 กลุ่มคนเชื้อสายต่างชาติและลูกครึ่ง	285
1.4.1 กลุ่มคนต่างชาติที่ถูกวาดต้อนหรือลี้ภัยเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา อย่างถาวร	286
1.4.2 กลุ่มคนต่างชาติที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำการค้า	291
1.4.2.1 กลุ่มชาวโคชินไชน่า ชาวตังเกี๋ย ชาวฮันนัม	291
1.4.2.2 กลุ่มชาวจีน	291
1.4.2.3 กลุ่มชาวญี่ปุ่น.....	296

บทที่	หน้า
1.4.2.4	301
กลุ่ม “แขกมัวร์” และมุสลิม ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	301
1.4.2.5	305
กลุ่มชาวโปรตุเกส.....	305
1.4.2.6	309
กลุ่มชาวอาร์มีเนีย	309
1.4.3	311
ชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกับค้าขาย	311
1.4.3.1	312
กลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดา	312
1.4.3.2	316
กลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษ.....	316
1.4.3.3	318
กลุ่มพ่อค้าชาวฝรั่งเศส	318
2.	325
กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา	325
2.1	327
ขุนนางข้าราชการและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์	327
2.1.1	335
ออกญาพิชิตรณฤทธิ์	335
2.1.2	336
ออกพระศรีเนาว์รัช	336
2.1.3	338
ออกญาวิชาเยนทร์.....	338
2.1.4	340
เสนาบดีพระคลังเงิน.....	340
2.1.5	342
เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่)	342
2.2	345
กลุ่มคนต่างชาติและลูกครึ่ง	345
2.3	354
กลุ่มพ่อค้าแม่ขาย	354
2.3.1	358
ตลาดและสินค้าในกำแพงเมือง.....	358
2.3.2	369
ตลาดและสินค้านอกกำแพงกรุงศรีอยุธยา.....	369
2.4	378
กลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่น	378
3.	385
ความเติบโตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้า: วัด วัง และชุมชน	385
3.1	386
วัดวาอาราม: ความมั่งคั่งที่เป็นรูปธรรม	386
3.2	399
การผสมผสานวัฒนธรรมจากภายนอก.....	399
บทที่ 5	406
บทสรุป	406
รายการอ้างอิง	413
ภาคผนวก	433
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	456

สารบัญตาราง

บทที่	หน้า
ตารางแสดงรายการสินค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ระหว่าง ปี ค.ศ. 1633-1663 และ 1664-1694 (พ.ศ. 2176-2206 และ 2207-2237).....	143
ตารางแสดงรายการสินค้าขาออกที่ไปกับเรือพ่อค้าชาวอยุธยา เมื่อ ค.ศ. 1690	145
ตารางแสดงสินค้าในเรือหมายเลข 84	146
ตารางแสดงสินค้าในเรือหมายเลข 86.....	148
ตารางแสดงสินค้าในเรือหมายเลข 55.....	149
ตารางแสดงสินค้าที่สำเภาจากสยามนำออกจากญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1682	154
ตารางแสดงสินค้าขาออกในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	229
ตารางแสดงสินค้าที่ไม่ผ่านกระบวนการผลิต.....	361
ตารางแสดงสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิต.....	362
ตารางแสดงตลาดขายของสดเข้า-เย็น	368
ตารางแสดงสินค้าขายนอกกำแพงพระนครที่ไม่ผ่านกระบวนการผลิต.....	370
ตารางแสดงสินค้าขายนอกกำแพงพระนครที่ผ่านกระบวนการผลิต	373
ตารางแสดงวัดและวังที่พระมหากษัตริย์ทรงให้สร้างจากคริสต์ศตวรรษที่ 17 – 18	387
ตารางแสดงวัดที่สร้างสมัยอยุธยา ที่สามโคก ปทุมธานี.....	392
ตารางแสดงวัดที่สร้างสมัยอยุธยา ที่นนทบุรี	393
ตารางแสดงวัดที่สร้างสมัยอยุธยา ที่บางกอก.....	394

บทที่	หน้า
ภาพแสดงเส้นทางคมนาคมทางน้ำจากปากอ่าวไทย.....	66
ภาพแสดงปากแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน.....	68
แผนที่แสดงร่องน้ำบริเวณปากแม่น้ำท่าจีน แม่งลอง จังหวัดเพชรบุรีและประจวบคีรีขันธ์.....	73
แผนที่แสดงร่องน้ำบริเวณชายทะเลตะวันออก.....	75
ภาพเครื่องสังคโลกจากศรีสัชชนาลัย สุโขทัย และสิงห์บุรี.....	110
ภาพเครื่องสังคโลกจากแหล่งเตาสุโขทัยจากเรือทุเรียน.....	113
ภาพเครื่องหีบอ้อยแบบโบราณ.....	116
แผนที่แสดงหมู่บ้านชาวต่างชาติในกรุงศรีอยุธยา.....	286
ภาพชาวจีนในชา.....	294
ภาพทหารรับจ้างชาวญี่ปุ่นในกองทัพสยาม.....	299
ภาพจิตรกรรมฝาผนัง “มัวร์” ที่อุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม.....	303
ภาพจิตรกรรมชาวฮอลันดากับแขก “มัวร์” ที่อุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม.....	313
แผนผังแสดงที่ตั้งของตลาดในกำแพงและรอบนอกกำแพงพระนคร.....	360

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมของกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ค.ศ. 1629-1656 หรือ พ.ศ. 2172-2199) ไปจนถึงช่วงเวลาเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1767 (หรือระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 17-18) เป็นช่วงที่กรุงศรีอยุธยามีพัฒนาการด้านการค้าทั้งทางบกและทางทะเลอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าทางทะเลนั้นครอบคลุมการค้าทางบกอย่างกว้างขวางทั้งในแง่การแสวงหาและส่งออกสินค้าของป่าอันเป็นที่ต้องการของพ่อค้า สินค้าที่ผลิตได้ในราชอาณาจักร เช่น เครื่องปั้นดินเผา สินค้าเกษตร รวมทั้งแร่ธาตุอื่นๆ นอกจากนั้น ท่าเลที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาเองยังเอื้อต่อการได้มาซึ่งสินค้าจากดินแดนตอนใน (hinterland) และจากภูมิภาคบ้านเมืองใกล้เคียง นอกเหนือจากการเป็นเมืองท่าค้าขายสำคัญ มีคลังสินค้ามหาศาล พระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงตลอดจนขุนนางบางระดับได้เข้าร่วมในการค้าทางทะเลและมีรายได้จากการค้าเป็นรายได้สำคัญของราชอาณาจักร การค้ายังทำให้ประชากรหลากหลายเชื้อชาติเข้ามารวมกันเพื่อจุดมุ่งหมายทางการค้า มีทั้งที่ตั้งถิ่นฐานถาวรเป็นพลเมืองส่วนสำคัญของสังคม และที่สัญจรไปมาเพื่อค้าขายบางระยะเวลา

การกล่าวถึงการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 นั้น ต้องเข้าใจเสียก่อนว่าดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความสำคัญทางการค้าทั้งทางบกและทางทะเลระหว่างยุโรปกับเอเชียมาเป็นเวลายาวนานตั้งแต่ก่อนคริสตกาล

สำหรับการค้าทางทะเล พ่อค้าตะวันออกแล่นเรือจากชายฝั่งอินเดียไปสู่อ่าวเปอร์เซียและนำสินค้าไปขายยังบริเวณเมโสโปเตเมียซึ่งนำกำไรมหาศาลมาสู่พ่อค้าเหล่านั้น เกิดการติดต่อค้าขายระหว่างพ่อค้ากรีก อียิปต์ กับพ่อค้าอินเดีย¹ ทำให้สินค้าเครื่องเทศ ยา งามาช้าง และไข่มุกไปสู่ดินแดนด้านตะวันตก และเมื่อนักเดินเรือชาวโรมันได้รับความรู้เกี่ยวกับลมมรสุมจากชาวตะวันออก ทำให้ชาวโรมันสามารถเดินเรือมายังอินเดียและนำสินค้าจากตะวันออก เช่น

¹ F.J. Moorhead, A History of Malaya and Her Neighbours, Vol. 1. (London: Longman Green and Co Ltd, 1957), pp. 10-11.

ไข่มุก พลอยบางชนิด เพชร เครื่องเทศ ฝ้ายอย่างดี ข้าว พริกไทย และไหม ไปค้ายังเมืองท่า
อเล็กซานเดรีย² ได้เอง

ส่วนการค้าทางบกนั้น เกิดขึ้นเมื่อราว 300 ปีก่อนคริสตกาล เมื่อจีนสามารถ
ติดต่อกับยุโรปผ่านเส้นทางสายไหม³ที่เชื่อมจีนเข้ากับดินแดนแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนไปจนถึง
ทวีปยุโรป เข้าไปสู่อาณาจักรโรมัน นำให้ยุโรปรู้จักการใช้ไหมจีนและรู้จักสินค้าฟุ่มเฟือยต่างๆ จาก
จีนและโลกตะวันออกมาตั้งแต่โบราณ

การค้าระหว่างโลกตะวันออกคืออินเดียและจีนกับโลกตะวันตกนั้นมีดินแดนสำคัญ
คือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่อยู่ในเส้นทางการค้าทางทะเลมาตั้งแต่ยุคต้นๆ การเดินเรือที่อาศัยลม
มรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ⁴ มักอาศัยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็น
จุดจอดเรือหลบลมมรสุม เนื่องจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นจุดกึ่งกลางระหว่างการเดินทาง ทำ
ให้พ่อค้าจีน อินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับจะต้องมาแวะพักจนกลายเป็นจุดนัดพบระหว่างพ่อค้า
ทั้งหลาย ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงได้เข้าร่วมในการค้ามาตั้งแต่ครั้งโบราณ และทำให้เกิด
การตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนริมฝั่งทะเลที่เติบโตเป็นเมืองท่าและรุ่งเรืองอยู่เป็นช่วงๆ

อย่างไรก็ดี ดินแดนที่ได้รับผลประโยชน์ทางการค้าโดยตรงก่อนจนเกิดเป็นตลาด
ชุมชน และเมืองนั้นส่วนใหญ่เป็นดินแดนบริเวณคาบสมุทรมลายู ดินแดนบนภาคพื้นทวีปยังคง
ไม่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการค้าจนเกิดความเปลี่ยนแปลงใดๆ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่
3-4 กระนั้นความเจริญทางการค้าระหว่างโลกตะวันตก อินเดีย และจีน การติดต่อกันทาง
เศรษฐกิจและการค้าเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดเมืองศูนย์สำคัญขึ้น ทั้งบริเวณชายฝั่งทะเลและ
ลุ่มแม่น้ำตอนใน ซึ่งเห็นได้ชัดประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 7 (พุทธศตวรรษที่ 12) เมื่อเกิดกลุ่มชนที่
เนื่องกับวัฒนธรรมทวารวดีขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ลุ่มแม่น้ำปิง บางส่วนของ
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ของไทย กลุ่มชนเหล่านี้ได้สร้างเมืองสำคัญต่างๆ ขึ้นใน

² Ibid, p. 12-13.

³ Ibid, p. 10.

⁴ ปี.อาร์. เฟอร์น, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ม.ร.ว. จีรวัดน์ จักรพันธุ์ (แปล), (กรุงเทพฯ:
สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 2511), หน้า 6.

แหล่งที่ฝั่งทะเลสัมพันธกับลุ่มแม่น้ำตอนในและขยายสู่ดินแดนตอนใน⁵ ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 11 (พุทธศตวรรษที่ 16) เป็นต้นไป เมื่ออาณาจักรพุกาม ขอม และลังกาก้าวเข้ามาดำเนินการทางเศรษฐกิจโดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง บริเวณอ่าวไทยจึงกลายเป็นเส้นทางการค้าระหว่างลังกา-พม่าตอนล่าง-ตะวันตกเฉียงเหนือของอ่าวไทย-ขอม เปิดโอกาสให้เกิดความเจริญเติบโตแก่เมืองใกล้ทะเลหรือรัฐชายฝั่งในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา⁶ ซึ่งมีพัฒนาการมาตามลำดับจนเกิดเป็นราชอาณาจักรอยุธยาขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 19)

ราชอาณาจักรอยุธยาและเมืองท่าการค้าที่สำคัญอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายเมืองพัฒนาจากการเป็นจุดจอดเรือหลบลมมรสุมที่ดี มิใช่เหมาะสำหรับใช้ต่อเรือ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยเสบียงอาหารและสินค้าที่พ่อค้าและนักเดินเรือต้องการ และในช่วงตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 (พุทธศตวรรษที่ 20) เอเชียตะวันออกเฉียงใต้พัฒนาขึ้นจนกลายเป็นตลาดที่พ่อค้าจากต่างชาติและเอเชียใต้นทะเลด้วยกันนิยมมาซื้อขาย และในคริสต์ศตวรรษที่ 16 (พุทธศตวรรษที่ 21) เป็นต้นไป พ่อค้ายุโรปเริ่มเดินทางเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ามากขึ้นเนื่องจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความพร้อมด้านสินค้าเครื่องเทศ อาทิ กานพลู ลูกจันทน์เทศ พริกไทย ไม้หอม และสินค้าของป่าที่ตลาดต้องการ อีกทั้งพระมหากษัตริย์และผู้ปกครองล้วนพยายามสร้างองค์กรและเครือข่ายการค้า ทางหนึ่งเพื่ออำนวยความสะดวกด้านการค้าให้แก่พ่อค้า และอีกทางหนึ่งเพื่อเพิ่มกำไรทางการค้าให้แก่รัฐของตน การนำโลหะเงิน ทอง ผ้า และสินค้าที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องการเข้ามาแลกเปลี่ยนกับสินค้าเครื่องเทศ ไม้หอม แร่ธาตุ ของป่า ฯลฯ⁷ ทำให้ปริมาณสินค้าจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สู่ตลาดภายนอกขยายตัวขึ้นอีก และยิ่งทำให้พระมหากษัตริย์และผู้ปกครองในฐานะผู้ทำการค้ารายใหญ่ต้องพยายามหาวิธีการเพิ่มปริมาณการค้าให้ทันกับความต้องการของตลาดและเพิ่มความมั่งคั่งให้แก่ราชสำนักของตน ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นทั่วไปตามเมือง

⁵ ธิดา สาระยา, “วัฒนธรรมทวารวดีกับการคลี่คลายของเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา” ใน รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), หน้า 83-84. คำว่าพ่อค้าคนกลางในที่นี้ไม่ได้หมายความถึงพ่อค้าคนกลางดังที่รู้จักกัน เพียงแต่การค้าในช่วงเวลานั้นมีลักษณะของกองคาราวานรับ-ส่งสินค้ากันเป็นทอดๆ อาณาจักรพุกาม ขอม และลังกาจึงพยายามที่จะคุมการค้าและทำการค้าเสียเอง

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 191-193.

⁷ Anthony Reid, Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis (Chiang Mai: Silkwood Books, 1993), pp. 24-28.

ท่าทางทะเลของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น มะละกา ปาหัง อะเจห์ บันเต็น มากัสซาร์ กรุงศรีอยุธยา ยะโฮร์ ฯลฯ

การศึกษาเท่าที่ผ่านมามักกล่าวว่า ทั่วๆ ที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความพร้อมทั้งในด้านจุดจอดเรือ สินค้า กำลังซื้อ แต่เนื่องจากปัจจัยภายในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ อำนาจทางการเมืองของผู้ปกครอง การใช้วิธีการควบคุมกำลังคนและการเกณฑ์แรงงาน ความไม่มั่นคงของการสะสมทรัพย์สิน ระบบการเงิน ฯลฯ ทำให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่เกิดพัฒนาการด้านเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องจนถึงระดับที่ก้าวไปสู่การเกิดกลุ่มชนชั้นกลาง (bourgeoisie) ซึ่งเป็นกลุ่มคนในสังคมที่อยู่ระหว่างกลุ่มผู้ปกครองและกลุ่มผู้ใต้ปกครอง เป็นคนกลุ่มใหม่ที่ดำเนินกิจกรรมทางการค้าและสถาปนาระบบทุนนิยมโดยพ่อค้าขึ้นมาได้⁸*

ยังมีการศึกษาที่สรุปว่าเศรษฐกิจของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เติบโตจากคริสต์ศตวรรษที่ 15 จนถึงเพียงคริสต์ศตวรรษที่ 17 เท่านั้น เรียกว่ายุคแห่งการค้า ส่วนช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. 1630-1680 เป็นช่วงเวลาแห่ง “เศรษฐกิจขาลง” ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ไม่

⁸ Jeyamalar Kathirithamby-Wells, “Restrains on the Development of Merchant Capitalism in Southeast Asia before c. 1800” in *Southeast Asia in the early Modern Era: Trade, Power, and Belief* edited by Anthony Reid (Ithaca and London: Cornell University Press, 1993), pp. 123-148.

* แอนโทนี รีด (Anthony Reid) อธิบายถึงกลุ่มชนชั้นกลางหรือกลุ่ม “Bourgeoisie” เขาไว้ว่าประกอบด้วยคนหลายกลุ่ม มีทั้งกลุ่มชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกลุ่มชาวพื้นเมือง รีดกล่าวว่าแม้จะมีกลุ่มพ่อค้าต่างชาติจำนวนมากในเมืองท่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าคนกลุ่มนี้จะมาแทนที่กลุ่มชนชั้นกลางพื้นเมืองที่ทำการค้าโดยอาศัยเงินทุนของตนเองไปเสียทั้งหมด แม้กลุ่ม “Bourgeoisie” ส่วนหนึ่งจะเป็นกลุ่มชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยอมรับในศาสนาและวัฒนธรรมของเมืองที่ตนไปอาศัยอยู่ ทั้งประสบความสำเร็จจากการค้าทางทะเล ทำให้สามารถก้าวขึ้นมาใช้อำนาจในสังคม เขายังกล่าวถึงชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองที่ทำการค้า มีเงินลงทุนประกอบธุรกิจของตนเอง และมีความสามารถทางการค้าที่โดดเด่นจากกลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มคนดังกล่าวนี้ประกอบด้วยกลุ่มผู้หญิงที่มีได้เพียงค้าขายในตลาดเท่านั้น หลายคนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการซื้อ-ขายสินค้าและบางคนได้เป็นนักลงทุนในระดับกว้างขวาง ซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากกลุ่มผู้หญิงรอดพ้นจากการควบคุมทั้งทางสถานะและอำนาจ ดังเช่นที่พวกผู้ชายถูกรวบงำโดยระบบการเมืองและสังคม ยังมีกลุ่มพ่อค้านักเดินทางและนักเดินเรือ ที่มีฐานะต่ำกว่าเจ้าท่า (Syahbandars) คนกลุ่มนี้ก็เป็นกลุ่มชาวต่างชาติเช่นกัน รายละเอียดใน Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis*, pp. 124-129.

หวนกลับมาเป็นขาขึ้นอีกเลยจนกระทั่งกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20⁹ และดูเหมือนว่าราชอาณาจักรอยุธยาโดยรวมอยู่ในกลุ่มนี้ด้วยเช่นเดียวกัน แต่ความจริงเป็นเช่นนั้นหรือ กรุงศรีอยุธยาไม่ได้ทำการค้าทางทะเลหลัง ค.ศ. 1680 เลยหรือเช่นไร ช่วงเวลาจาก ค.ศ. 1680 จนถึง 1767 ซึ่งเป็นเวลาเกือบ 90 ปี ไม่ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงใดๆ ในกรุงศรีอยุธยาที่ทำให้เห็นว่าเป็นการโยกไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์บ้างหรือ

การตอบคำถามเหล่านี้ต้องเข้าใจลักษณะเศรษฐกิจและการเมืองของกรุงศรีอยุธยาเสียก่อนว่ามีลักษณะที่ไม่แยกออกจากกัน กลุ่มผู้ปกครองที่มีอำนาจหน้าที่ด้านการเมืองกับกลุ่มที่มีอำนาจหน้าที่ด้านเศรษฐกิจเป็นคนกลุ่มเดียวกัน ดังนั้น เมื่อเข้าสู่ระบบการค้า คนกลุ่มนี้จึงใช้อำนาจทางการเมืองพยายามอำนวยความสะดวกด้านการค้าและผลกำไรแก่กลุ่มของตนเอง

พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาไม่สามารถทำการค้าได้เอง แม้ขุนนางหรือชาวพื้นเมืองของพระองค์ก็ไม่มีทักษะและศักยภาพด้านการค้ามากนักจึงต้องอาศัยผู้ที่มีความชำนาญด้านการค้าเข้ามาทำประโยชน์ให้และตกลงแบ่งผลประโยชน์แก่กันโดยที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้รับผลประโยชน์ส่วนใหญ่ จึงเกิดการตั้งชาวต่างชาติที่เข้ามาตั้งรกรากค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยาให้เป็นขุนนางชำนาญการด้านการค้าเพื่อทำการค้าถวายพระมหากษัตริย์ เช่น การแต่งตั้งอัปศุร รัชชาค เป็นออกญาพิชิตตรณฤทธิ์ และการแต่งตั้งคอนสแตนติน ฟอลคอน ให้เป็นออกญาวิชาเยนทร์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ลักษณะเช่นนี้ไม่แตกต่างจากส่วนอื่นๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อีกหลายแห่ง พบหลักฐานว่าในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 สุลต่านของอะเจห์แต่งตั้งชาวอังกฤษให้รับตำแหน่งในราชสำนัก โทมัส เบสท์ (Thomas Best) ได้รับแต่งตั้งให้เป็น *Orangkaya putih* หมายถึง ลอร์ด (ผิว) ขาวหรือลอร์ดใจใส (white, or clear-hearted)¹⁰ เพื่อดึงพ่อค้าต่างชาติเข้ามารับใช้ราชสำนัก การตั้งชาวต่างชาติเข้ามารับใช้ราชสำนักยังเกิดขึ้นอีกตามเมืองท่าต่างๆ อาทิ เมืองมากัสซาร์ กัมพูชา บันตัม (บันเติน) บันดา ซาว¹¹

สำหรับกรุงศรีอยุธยานั้นการตั้งขุนนางชำนาญการด้านการค้าเพื่อทำการค้าถวายพระมหากษัตริย์มีมาก่อนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อำนาจหน้าที่ของคนเหล่านี้พัฒนา

⁹ Ibid, pp. 326-329.

¹⁰ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis*, p. 115.

¹¹ Ibid, pp. 116, 118, 119, 122.

มากขึ้นเป็นลำดับจากความเติบโตทางการค้าของเมืองการค้าอยุธยา ขุนนางเหล่านี้ส่วนหนึ่งสังกัดอยู่ในกรมท่า เช่น ขุนนางเชื้อสายต่างชาติที่ทำหน้าที่เป็นพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ กลุ่มลูกเรือที่มีตำแหน่งทับศัพท์ภาษาจีนถึงกว่า 40 ตำแหน่ง ล่ามภาษาต่างๆ¹² เป็นประจักษ์พยานถึงการมีอยู่ของขุนนางชำนาญการด้านการค้าของพระมหากษัตริย์

คนกลุ่มนี้ทำการค้าให้พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาควบคู่ไปกับการทำการค้าของตนเองโดยได้รับการปกป้องคุ้มครองจากพระมหากษัตริย์และได้สิทธิพิเศษต่างๆ ตามแต่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานโอกาสให้ ซึ่งช่วยให้การค้าของคนกลุ่มนี้ดำเนินไปได้อย่างสะดวกและได้กำไรมากขึ้น กลุ่มชาวต่างชาติที่เข้ามาทำการค้าให้พระมหากษัตริย์มีทั้งชาวจีน อินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ อังกฤษ และชาวยุโรปอื่นๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งขุนนางชำนาญการด้านเศรษฐกิจ-การค้าส่วนใหญ่ก็คือกลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยานั่นเอง

ในรัฐแบบจารีตเช่นกรุงศรีอยุธยา สิ่งสำคัญในการดำรงอยู่ของรัฐประการหนึ่งก็คือการควบคุมกำลังคน ซึ่งเป็นแรงงานเกณฑ์ของราชอาณาจักร สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงตรากฎหมายพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง รวมทั้งตราพระไอยการพรมศักดิ์ขึ้นเพื่อรองรับพระราชอำนาจของพระองค์ในการควบคุมกำลังคนผ่านยศตำแหน่ง ราชทินนาม และศักดินา เพื่อให้แต่ละคนมีสังกัด และให้ต้นสังกัดควบคุมดูแลคนในสังกัดของตนตามลำดับชั้น วิธีการนี้ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงได้รับประโยชน์และความสะดวกเมื่อต้องการแรงงานมาใช้ในกิจการต่างๆ ทั้งการเกษตร การสงคราม การโยธา รวมไปถึงการจัดหาสินค้า การออกกฎหมายเท่ากับเป็นการบังคับให้ประชาชนต้องมีสังกัด เพราะหากไม่มีสังกัดจะไม่ได้ได้รับความคุ้มครองจากราชสำนัก ส่งผลให้มูลนายกลายเป็นผู้ดูแลคุ้มครองประชาชนอย่างใกล้ชิด กฎหมายหลายมาตราที่ออกมา เช่น กฎหมายลักษณะรับฟ้องที่ออกมาตั้งแต่ ค.ศ. 1356 (พ.ศ. 1899) ชี้ให้เห็นว่าราษฎรจะต้องสังกัดมูลนาย¹³ นอกจากนั้นกฎหมายอื่นๆ ยังชี้ให้เห็นว่าหากราษฎรไม่สังกัดมูลนายจะไม่ได้รับการปกป้องคุ้มครองจากพระมหากษัตริย์ หากทรัพย์สินสูญ

¹² ดูรายละเอียดในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ใน กรมศิลปากร, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521).

¹³ ดู ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, **สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์** (พ.ศ.2325-2416) (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521), หน้า 46. และขจร สุขพานิช, **ฐานันดรไพร่** (กรุงเทพฯ: บริษัทเอิร์นเอ็ดดูเคชั่น, 2542), หน้า 27.

หายจะไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือ บุคคลผู้ไม่มีมูลนายจะไม่สามารถขอความช่วยเหลือใดๆ จากหลวงได้เลย¹⁴ ด้วยกฎหมายเหล่านี้ กรุงศรีอยุธยาจึงควบคุมกำลังคนซึ่งถือเป็นแรงงานสำคัญเอาไว้ได้ และยังมีพระไอยการพรมศักดิ์ที่กำหนดเบี้ยปรับ เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยระหว่างกลุ่มคน และผูกพันประชาชนทุกศักดินาเอาไว้เป็นทอดๆ อีกชั้นหนึ่ง เพื่อยืนยันว่าประชาชนทุกกลุ่มต่างมี “ศักดินา” ของตน รวมทั้งกลุ่มที่ไม่ปรากฏอยู่ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองด้วย พระมหากษัตริย์อยุธยาควบคุมกำลังคนเอาไว้ได้ผ่านมูลนายเป็นทอดๆ กระนั้น กว้างที่จะปรากฏเป็นกฎหมายซึ่งตกทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ วิธีการและระเบียบการควบคุมกำลังคนคงผ่านการแก้ไขปรับปรุงมาหลายครั้ง และความสามารถในการควบคุมกำลังคนของรัฐตั้งแต่แรกตั้งย่อมไม่เท่ากับเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงมีประสบการณ์เพิ่มขึ้นและมีความมุ่งหมายในการใช้แรงงานประชาชนที่เปลี่ยนแปลงไป

สันนิษฐานว่าระบบการควบคุมกำลังคนของกรุงศรีอยุธยาเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1569 (พ.ศ. 2112) เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงปฏิรูปการปกครองยกเมืองพระยามหานครขึ้นเป็นหัวเมืองชั้นเอก โท ตรี¹⁵ เพื่อให้เมืองหลวงควบคุมหัวเมืองได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น วิธีการนี้ส่งผลให้สมเด็จพระเอกาทศรถทรงปฏิรูประบบการควบคุมกำลังคนเสียใหม่ได้ เพื่อให้ไพร่ได้บังคับของพระมหากษัตริย์มีมากขึ้น* มูลนายสามารถควบคุมไพร่ได้ใกล้ชิดขึ้น เพื่อประโยชน์ในการเกณฑ์แรงงานมาทำการเกษตร การโยธา การค้า และการสงคราม พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับฟาน ฟลิตบันทึกราวว่า

“พระองค์ทรงจำแนกบุคคลที่เกิดและผู้เข้ามาตั้งรกรากในแผ่นดิน (ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่ทาส) ออกภายใต้หัวหน้า (ภาษาไทยเรียกว่านาย) ดังเช่นนายอำเภอ ผลก็คือทำให้เกิดระบบข้าทาส

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

¹⁵ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), หน้า 89.

* เดิมไพร่ที่มีจำนวนมากคงเป็นไพร่ของเจ้าเมืองและเจ้านาย แต่เมื่อกษัตริย์ทรงลดความสำคัญของเจ้าเมืองเดิมลงได้ จึงมีวิธีเรียกไพร่ที่เคยอยู่ใต้เจ้าเมืองเดิมมาเป็นไพร่ของกษัตริย์

อย่างมั่นคง ตั้งแต่นั้นมาไม่มีบุคคลใดที่เกิดมาแล้วมีอิสระพ้นจากการเป็นทาสและมีอิสระไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจของนาย ไม่ว่า นายจะสั่งอะไรทาสก็ต้องทำตาม หรือมิฉะนั้นจะต้องนำสิ่งของ มาชดใช้แทน”¹⁶

อย่างไรก็ดี การถ่มน้ำย่อยกระทบกระเทือนต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของไพร่และทาสซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มิหน้าทีรับใช้มูลนายและทำตามคำสั่งของมูลนาย แต่เนื่องจากสังคมอยุธยา มีการให้และรับ ความอุปถัมภ์มารองรับความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่มีศักดิ์ต่างกันเอาไว้อีกชั้นหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ประชาชนหรือราษฎรผู้ได้ปกครองไม่รู้สึกรู้สีกว่าตนถูกเอารัดเอาเปรียบมากจนเกินไปนัก เพราะเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะต่างตอบแทนตามลำดับชั้นของศักดิ์¹⁷ จนกระทั่งเมื่อใดก็ตามที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมในผลประโยชน์ทางการค้าและการสะสมทรัพย์สิน โลกทัศน์ของประชาชนจะเปลี่ยนไปสู่ความต้องการเข้าร่วมในกิจกรรมการค้าเมื่อมีโอกาส

การค้าทางทะเลของกรุงศรีอยุธยาเติบโตมาโดยอาศัยความสืบเนื่องทางการค้าจากเมืองที่เกิดขึ้นมาก่อน เมื่อสถาปนารุงศรีอยุธยา เมืองท่าแห่งนี้จึงทำหน้าที่ส่งผ่านสินค้าที่เข้ามาจากด้านอ่าวไทยและอ่าวเบงกอล และส่งสินค้าของป่าบางชนิดจากภายในภาคพื้นทวีปออกสู่

¹⁶ ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182” แปลโดย วนาศรี สามาน เสน ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วันวลิต)* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546) หน้า, 231.

¹⁷ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, “ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ใน *ระบบอุปถัมภ์* บรรณาธิการ อมรา พงศาพิชญ์และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า162.

แต่ในทางปฏิบัติ ไพร่ของมูลนายคนหนึ่งอาจหลบหนีไปเป็นไพร่ของมูลนายอีกคนหนึ่งที่มีสถานภาพสูงกว่ามูลนายของตนได้ และไพร่ยังได้รับการ “ยัดหย่น” อีกหลายวิธี เช่น บวชเป็นพระ หนีเข้าป่า แม้แต่การอยู่ร่วมในสังคมโดยไม่ต้องลงทะเบียนเพื่อถูกเกณฑ์แรงงานก็อาจทำได้หากไพร่นั้นจ่ายเงินให้มูลนาย หรือผู้มีอำนาจ หรือมูลนายของไพร่เป็นผู้จ่ายเงินให้เพื่อไพร่ของตนจะได้ทำกิจกรรมอื่นให้ตนแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน ซึ่งจะได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในบทอื่น

โลกภายนอกบ้าง เช่น ไม้ฝาง กายานเทียม อัญมณี และงาช้าง¹⁸ รวมทั้งเป็นผู้นำสินค้าจากภายนอกเข้าไปจำหน่ายให้แก่ชาวเมืองที่อยู่ในภาคพื้นทวีป กรุงศรีอยุธยาพยายามอ้างอำนาจเหนือหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งบริเวณคาบสมุทรมลายูและหัวเมืองเหนือ รวมไปถึงกัมพูชา¹⁹ แต่การอ้างอำนาจไม่ได้หมายถึงการได้ครอบครองพื้นที่โดยสมบูรณ์ ดังนั้น เมื่ออำนาจของกรุงศรีอยุธยายังไม่มั่นคงนักนั้น อำนาจเหนือหัวเมืองต่างๆ จึงขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งและอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์แต่ละองค์เป็นสำคัญ การได้ผลประโยชน์จากหัวเมืองที่อ้างอำนาจอาจจะไม่สม่ำเสมอ หรือได้เพียงเกียรติยศในฐานะพระจักรพรรดิราชและความจงรักภักดีที่เจ้าเมืองมีให้แก่พระมหากษัตริย์ ซึ่งทำให้เกิดปัญหาการแข็งเมืองและการไม่ยอมรับอำนาจเมื่อผลัดแผ่นดินที่กรุงศรีอยุธยาอยู่เป็นระยะๆ เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับการรักษาอำนาจของกรุงศรีอยุธยาในหัวเมืองกรุงศรีอยุธยาจะต้องควบคุมหัวเมืองได้ใกล้ชิดขึ้น เพื่อจะได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของป่า แร่ธาตุ ซึ่งเป็นทั้งส่วยและสินค้าส่งออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยา และได้แรงงานจากไพร่และทาสในหัวเมือง วิธีการที่ใช้คือการจัดระบบการปกครองหัวเมืองเสียใหม่ดังที่เห็นในสมัยสมเด็จพระนเรศวร เพื่อเพิ่มอำนาจในการควบคุมหัวเมืองให้แก่เมืองหลวง การกระทำนี้สอดคล้องกับความเติบโตของการค้าทางทะเล

แม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะไม่มีสินค้าเครื่องเทศที่ตลาดยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ต้องการมากนัก แต่มีเครือข่ายการค้าที่ทำให้กรุงศรีอยุธยามีบทบาทเป็นเมืองท่าสินค้าส่งผ่านแก่ตลาดจีนได้ดี²⁰ ตั้งแต่เริ่มต้นมาแล้วที่กรุงศรีอยุธยารับสินค้าจากพ่อค้าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พ่อค้าอินเดีย และเอเชียตะวันตก เพื่อนำไปขายต่อให้แก่จีน²¹ นอกจากนั้น กรุงศรีอยุธยายังส่งออกสินค้าของป่าซึ่งตลาดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะจีนและญี่ปุ่นต้องการ สินค้าบางชนิด เช่น หนังสัตว์และไม้ฝางสามารถส่งขายได้มากอย่างไม่จำกัดจำนวน สินค้าของป่าอื่นๆ ก็มีตลาดที่ดี

¹⁸ อาคม พัทธิมะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, **ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2527), หน้า 98.

¹⁹ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya* (Bangkok: The Siam Society, 2000). ผู้วิจัยใช้งานพงศาวดารในรูปแบบนี้เนื่องจากมีการประมวลพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับมาอยู่ในเล่มเดียวกัน ทำให้ง่ายต่อการตรวจสอบ

²⁰ อาคม พัทธิมะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, **ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**, หน้า 98.

²¹ เรื่องเดียวกัน, 90-94.

เช่นเดียวกัน ที่สำคัญคือแหล่งของป่าอยู่ภายในภาคพื้นทวีป ดังนั้น เพื่อเพิ่มปริมาณการค้าของตนเอง กรุงศรีอยุธยาจึงต้องหาวิธีขยายอำนาจออกไปครอบคลุมดินแดนตอนในที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวงให้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นเพื่อให้ได้ส่วย สินค้า และภาษีในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งได้กำลังแรงงานจากคนในท้องถิ่นนั้นๆ มาทำกิจกรรมที่พระมหากษัตริย์ต้องการ รวมทั้งกิจกรรมทางการค้าที่กำลังเติบโตขึ้นและมีความต้องการทั้งปริมาณและชนิดของสินค้าเพิ่มขึ้น ยิ่งตลาดต้องการสินค้าของป่าจากกรุงศรีอยุธยามากขึ้นเท่าใด พระมหากษัตริย์ยิ่งต้องขยายอำนาจออกไปครอบคลุมอำนาจของหัวเมืองภายในให้ได้ใกล้ชิดขึ้นเท่านั้น วิธีการขยายอำนาจมีทั้งการทำสงคราม การอ้างสายโลหิต และการแต่งงาน

เมืองที่สำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น จัมบี ปาเล็มบัง พนมเปญ เป็นต้น²² ต่างใช้กลไกทางการค้าทำให้หัวเมืองภายในจำเป็นต้องผูกพันกับเมืองหลวง วิธีการเช่นนี้วางอยู่บนพื้นฐานของความต้องการสินค้าที่จำเป็นต่อชีวิตประจำวันที่หัวเมืองภายในนั้นไม่มี เช่นเกลือ ผ้า เครื่องถ้วยชาม หรือแม้แต่สินค้าหรูหราที่หัวเมืองต้องการ เมืองหลวงนำสินค้าเหล่านี้ขึ้นไปกระจายแก่หัวเมืองภายในโดยรับสินค้าและอาหารที่เมืองหลวงต้องการเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน เช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยาที่เป็นผู้นำสินค้าจากภายนอกที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต เช่น ผ้า เครื่องถ้วยชาม เข้าไปจำหน่ายให้แก่หัวเมืองภายใน สินค้าเหล่านี้ถูกประกาศให้เป็นสินค้าต้องห้ามในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ส่วนสิ่งที่หัวเมืองส่งมายังกรุงศรีอยุธยาคือ ส่วย ซึ่งหลายรายการเป็นสินค้าออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยา นับเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าที่ต่างฝ่ายต้องการ แสดงว่าราชสำนักอยุธยาพยายามสร้างและใช้กลไกทางการค้าเพื่อประโยชน์ของตนอย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากการสร้างความผูกพันกับหัวเมืองภายในหรือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงหรือเมืองท่ากับหัวเมืองที่เป็นแหล่งสินค้า กรุงศรีอยุธยายังใช้วิธีเพิ่มอำนาจการต่อรอง

²² Jeyamalar Kathirithamby-Wells, "Restrains on the Development of Merchant Capitalism in Southeast Asia before c. 1800", pp. 127-128. ตัวอย่างงานที่ศึกษาที่ศึกษาเมืองจัมบีในกรณีนี้คืองานของ Barbara Watson Andaya, "Cash Cropping and Upstream-Downstream Tensions: The Case of Jambi in the Seventeenth and Eighteenth Centuries" in *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power, and Belief* edited by Anthony Reid (Ithaca and London: Cornell University Press, 1993), pp. 91-122.

เพิ่มประสิทธิภาพ และประสิทธิผลทางการค้าให้แก่พระมหากษัตริย์และกลุ่มการค้าของพระองค์ โดยตั้งองค์กรการค้าเพื่อเพิ่มปริมาณการนำเข้าและการส่งออกสินค้า เพิ่มรายการสินค้าผูกขาด โดยรัฐ ตั้งราคาสินค้าทั้งขาเข้าและขาออกได้เอง ควบคุมการออกเอกสารอนุญาตค้าขายและเข้า-ออกจากราชอาณาจักรของพ่อค้าต่างชาติ รวมไปถึงการให้สัมปทานผูกขาดการค้าชนิดต่างๆ ทั้งหมดนี้เพื่อผลกำไรและความมั่งคั่งของราชสำนัก องค์กรการค้าที่กรุงศรีอยุธยาตั้งขึ้นนั้น ทำให้เกิดการค้าในระบบพระคลังสินค้า ทำการค้าถวายพระมหากษัตริย์

วิธีการ ระบบ และองค์กรทั้งหลายที่พระมหากษัตริย์เอเซียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่นำมาใช้นำมาซึ่งความมั่งคั่งร่ำรวยให้แก่ตนเองและกลุ่มผู้มีภาระหรือผลประโยชน์ทางการค้าร่วมกัน กระนั้น กลับไม่มีใครได้ร่ำรวยจนกลายเป็นกลุ่มการค้าที่สำคัญในเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นมาได้²³ ทั้งนี้เพราะวิธีการที่พระมหากษัตริย์เอเซียตะวันออกเฉียงใต้นำมาใช้เหมือนๆ กันก็คือ การทำให้ไม่มีขุนนางหรือพ่อค้าคนใดได้สืบทอดความมั่งคั่งร่ำรวยต่อไปยังลูกหลานของตนได้²⁴

ในกรุงศรีอยุธยามีการออกกฎหมายลักษณะมรดก ค.ศ. 1612 (พ.ศ. 2155) ให้แบ่งทรัพย์สินของขุนนางศักดินา 400 ขึ้นไปที่ตายออกเป็น 4 ส่วน ส่วนหนึ่งเข้าพระคลังหลวง ส่วนหนึ่งให้แก่บิดามารดา ส่วนหนึ่งให้แก่พี่น้องลูกหลานและญาติ อีกส่วนหนึ่งให้แก่ภรรยา หากไม่มีภรรยาต้องยกให้หลวง²⁵ ยังมีรายละเอียดอีกมากที่กฎหมายระบุไว้ชัดเจนว่าจะแบ่งทรัพย์สินให้ผู้ใดบ้าง และหลวงจะได้เท่าใด กฎหมายดังกล่าวยังบังคับไปถึงเศรษฐีคหบดีผู้มีบรรดาศักดิ์และไม่มีบรรดาศักดิ์ว่าเมื่อถึงแก่กรรม ญาติพี่น้องจะต้องทำบุญซื้อทรัพย์สินมาขึ้นต่อพระเจ้าอยู่หัว และหากพระองค์จะให้ปันส่วนแก่ญาติพี่น้อง ภรรยา ลูกหลานเท่าใดขึ้นอยู่กับพระมหากรุณา²⁶ ใน

²³ Ibid, p. 136. ผู้ศึกษาเรื่องนี้คือ Jeyamalar Kathirithamby-Wells กล่าวว่า กรณีของขุนนางตระกูลขุนนาค ที่สามารถสะสมความร่ำรวยตกทอดกันลงมาหลายรุ่น และสามารถสร้างกลุ่มการค้าของตนขึ้นมาอย่างเห็นได้ชัดในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นเป็นข้อยกเว้น เพราะไม่มีกรณีเช่นนี้เกิดขึ้นกับขุนนางตระกูลอื่นทั้งในกรุงศรีอยุธยาและที่อื่นในเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ แต่อันที่จริงในกรุงศรีอยุธยา นอกจากขุนนางตระกูลขุนนาคแล้ว ราชวงศ์จักรีและพ่อค้าชาวจีนอีกหลายตระกูลที่ทำการค้าจากสมัยอยุธยาต่อไปจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นตัวอย่างที่ดีที่เห็นความสามารถในการสะสมความมั่งคั่งและอำนาจสืบทอดกันมา

²⁴ Ibid, p. 135.

²⁵ กฎหมายลักษณะมรดกใน กรมศิลปากร, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**, หน้า 347-348.

²⁶ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 357.

ภายหลังกฎเกณฑ์เกี่ยวกับทรัพย์สินมรดกก็ดูจะเข้มข้นมาก เห็นได้จากข้อมูลของฟาน พลิตที่บันทึกเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สินของขุนนางเมื่อสิ้นชีวิตลง²⁷

ในอะเจห์มีกฎหมายกำหนดว่าหากพ่อค้าต่างชาติหรือนายเรือต่างชาติตายลง เจ้าท่ามีสิทธิ์เข้าไปยึดทรัพย์สินและบ้านเรือนเอาไว้ก่อนได้จนกว่าจะทำบัญชีทรัพย์สินเรียบร้อย และเก็บภาษีผู้ตายแล้ว จนกระทั่งในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 จึงเกิดการกำหนดภาษีผู้ตายในอัตราตายตัวขึ้น²⁸

การเข้าจัดการมรดกของผู้ตายด้วยวิธีการต่างๆ และการเข้าร่วมทำการค้าของพระมหากษัตริย์ในฐานะพ่อค้าสำคัญของเมือง รวมทั้งวิธีการต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว ทำให้การผูกขาดการค้าตกอยู่ในมือของคนเพียงกลุ่มเดียวคือ กลุ่มชนชั้นสูง นำโดยพระมหากษัตริย์ที่ได้รับผลประโยชน์และผลกำไรมหาศาลจากการค้า เพื่อนำมาสร้างเสริมชีวิตหรูหรา และสร้างศาสนสถานและพระราชวัง การที่การเมืองกับเศรษฐกิจตกอยู่ในมือของคนกลุ่มเดียว ทำให้ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงจนเกิดวิวัฒนาการของกลุ่มพ่อค้าขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

อย่างไรก็ดี ปัจจัยหลายอย่างของกรุงศรีอยุธยาเอื้อให้มีพัฒนาการทางการค้าในลักษณะที่กลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรมทางการค้าในปลายสมัยอยุธยาส่วนหนึ่งได้ส่งต่อความรู้ความสามารถ โลกทัศน์ และอุดมคติของตนต่อมาอย่างสมัยรัตนโกสินทร์ และมีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการค้าส่งออกในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้วิเคราะห์เอาไว้ในงานชุดวัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์²⁹ นิธิวิเคราะห์กิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบการค้าส่งออก เพื่อให้เห็นเหตุและปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดของกลุ่มคน ซึ่งเป็นรากฐานและมีผลต่อการพัฒนาเพื่อนำไปสู่การเกิดเป็น “ยุคสยามใหม่” ขึ้นในสมัย

²⁷ ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ วัน วลิต พ.ศ. 2182” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์ของฟาน พลิต (วัน วลิต)** แปลโดย วนาศรี สามนเสน (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 246.

²⁸ Jeyamalar Kathirithamby-Wells, “Restrains on the Development of Merchant Capitalism in Southeast Asia before c. 1800”, p. 136.

²⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน **ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2543).

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานชุดนี้ นิธิพิสูจนีให้เห็นความเปลี่ยนแปลงจากผลกระทบของเศรษฐกิจแบบส่งออกเกิดเป็นสังคม “กระฎุมพี”^{*} และถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อพัฒนาการทางสังคมที่เกิดขึ้น ถือเป็นรากฐานและส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงสังคมในยุคต่อมา

คำถามคือ กระฎุมพีแบบที่นิธิกล่าวถึงนั้นมีที่มาจากที่ไหน คนเหล่านี้พัฒนาตนเองอย่างรวดเร็วเมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์กระนั้นหรือ คำตอบคือ ไม่ใช่ คนกลุ่มนี้ก็คือคนกลุ่มเดียวกับในปลายสมัยอยุธยา ดังนั้น แสดงว่า ผลจากการค้าที่ส่งให้เกิดวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจจนเกิดกลุ่มคนที่จะไปเป็น “กระฎุมพี” ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์น่าจะเกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา และเป็นวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นมาจากการเปลี่ยนสถานภาพของคนอันเนื่องมาจากการเติบโตทางการค้า ดังนั้น ปรากฏการณ์ที่หยุดยั้งวิวัฒนาการทางการค้าที่กล่าวไปแล้วข้างต้นคือการสร้างองค์กรเพื่อผูกขาดการค้าของพระมหากษัตริย์ การไม่เปิดโอกาสให้สะสมความมั่งคั่งร่ำรวยในหมู่ขุนนางผู้มีส่วนร่วมในการค้า แม้ว่าจะเกิดขึ้นจริงในสมัยอยุธยาจากคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 แต่ยังมีเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์อื่นๆ ที่ส่งผลให้กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยาพัฒนาได้ต่อไปและ

* คำว่า “กระฎุมพี” ในงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์หมายถึง “ชนชั้นนำในระบบศักดินาผสมกับชาวจีนและเชื้อสายจำนวนมาก ทั้งที่ได้ถูกกลืนเข้าไปในระบบศักดินาแล้วและยังไม่ได้ถูกกลืนเป็นส่วนใหญ่ คนเหล่านี้คุมอำนาจทางการเมืองของระบบศักดินาเอาไว้อย่างเหนียวแน่น และประกอบกันขึ้นเป็นชนชั้นสูงของสังคมไทย มีบทบาทในพัฒนาการทางวัฒนธรรมชั้นสูงของสังคม สิ่งที่คนเหล่านี้สร้างขึ้น เศรษฐกิจ และชนชั้น ถูกถือทั้งในสมัยนั้นและในสมัยต่อมาว่า เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมดังกล่าวนี้มีรากฐานอยู่ในวัฒนธรรมศักดินาไม่น้อย แต่ถูกดัดแปลงไปด้วยวิถีชีวิตที่เริ่มจะแตกต่าง ระหว่างชนชั้นสูงของต้นรัตนโกสินทร์กับชนชั้นสูงของอยุธยา ที่น่าสนใจก็คือ ชนชั้นนำในระบบศักดินาที่เป็นผู้ได้ประโยชน์จากความเติบโตทางเศรษฐกิจมากที่สุดนั่นเองที่แปรเปลี่ยนตนเองไปเป็นกระฎุมพีมากขึ้น อาศัยทั้งทรัพย์สินและการค้าขายเป็นฐานอำนาจของตนเองไม่น้อยไปกว่าการได้คุมกำลังไพร่ รายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” ใน **ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์**, หน้า 187.

อย่างไรก็ดี กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยาส่วนหนึ่งต่อไปจะกลายเป็น “กระฎุมพี” แบบที่นิธิอธิบาย หรือจะกลายเป็นกลุ่มชนชั้นกลางตามความหมายของคำว่า Bourgeoisie ที่แอนโธนี รีดได้ให้ความหมายไว้ เป็นกลุ่มคนที่อยู่ภายใต้ระบบสังคมแบบมูลนาย-ไพร่หรือระบบศักดินา ที่ผูกพันและครอบงำชีวิตของคนทุกกลุ่มเอาไว้ภายใต้ระบบสังคมเดียวกัน แม้จะมีกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าที่อยู่นอกระบบมูลนาย-ไพร่ คนเหล่านี้ก็ต้องนำตนเข้ามาผูกพันกับระบบมูลนาย-ไพร่ เพื่อความสะดวกและโอกาสในการทำการค้าของตนในกรุงศรีอยุธยา และกลายเป็นพ่อค้าหลากหลายระดับ

เปลี่ยนสถานะมาสู่การทำการค้าได้กว้างขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 สังเกตได้จากการเกิดย่านตลาด ปา (แหล่งผลิตหรือจำหน่ายสินค้าชนิดเดียวกันเป็นจำนวนมาก) ในกำแพงและนอกกำแพง กรุงศรีอยุธยา การผลิตสินค้าตามความถนัด ผู้ทำการค้าเหล่านี้คือไพร่ ผู้มีความสามารถเฉพาะในการผลิตสินค้าแต่ละชนิดออกขายตามความต้องการของตลาด เกิดการประกอบ “อาชีพ” ต่างๆ มากขึ้นจนนำไปสู่การนำวิธีประมุขภาชีมาใช้ ผู้เข้ารับประมุขส่วนหนึ่งก็คือกลุ่มลูกครึ่งต่างชาติที่ต้องการเปลี่ยนสถานภาพของตนไปเป็นมูลนาย

ปัจจัยที่ส่งผลให้คนกลุ่มต่างๆ เข้าร่วมในกิจกรรมการค้าได้กว้างขวางขึ้นและมีจำนวนมากขึ้น เนื่องมาจากกรณีที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้วิธีการปกครองและควบคุมหัวเมืองได้ใกล้ชิดกว่าเดิม และทรงใช้ระบบมูลนาย-ไพร่ในการควบคุมแรงงาน ทั้งสองวิธีต้องอาศัยขุนนางเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการ พระมหากษัตริย์ต้องให้ผลประโยชน์ส่วนหนึ่งแก่คนกลุ่มนี้ นั่นคือ ในด้านการปกครองหัวเมือง เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้อัครมหาเสนาบดีสูงสุด 2 ตำแหน่ง มีอำนาจควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ สิ่งที่อัครมหาเสนาบดีจะได้รับก็คือส่วนแบ่งส่วยและภาษีรวมทั้งการควบคุมไพร่ ภายหลังพระมหากษัตริย์ยังต้องทรงกระจายอำนาจในการควบคุมหัวเมืองชายทะเลของอัครมหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหมไปให้แก่โกษาธิบดีหรือเสนาบดีพระคลัง และในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ อำนาจของโกษาธิบดีเพิ่มมากขึ้นจากการได้ควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมด³⁰ ผลประโยชน์ที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบให้ยังคงลดหลั่นกันไปตามตำแหน่งหน้าที่ของขุนนาง ซึ่งต่างนำผลประโยชน์ที่ได้รับไปสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเอง ขุนนางทุกระดับจึงมีส่วนร่วมในการค้ามากบ้างน้อยบ้างต่างๆ กัน

ส่วนการควบคุมแรงงานไพร่-ทาสต้องอาศัยมูลนายหลายระดับช่วยควบคุมผลประโยชน์ที่มูลนายได้รับก็คือกำลังคน เพราะในรัฐแบบจารีตนั้น กำลังคนสำคัญกว่าสิ่งอื่นใดรวมทั้งที่ดิน ผู้มีกำลังคนมากย่อมใช้แรงงานเหล่านั้นปฏิบัติงานที่ตนต้องการได้ ซึ่งนอกจากการได้ควบคุมกำลังคนแล้ว ยังได้ผลประโยชน์ทางการค้า กลุ่มที่ได้ผลประโยชน์ประเภทนี้มากก็คือมูลนายระดับต่ำ มูลนายตามหัวเมือง และตัวเจ้าเมืองเอง มูลนายระดับต่ำเป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดกับ

³⁰ พูลศรี นนทรีย์, สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจทางด้านการเมือง การปกครองนับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2527, หน้า 163-247.

ไพร่-ทาสมากกว่ามูลนายระดับสูง ดังนั้น มูลนายระดับต่ำจึงเป็นคนอีกกลุ่มหนึ่งที่จะได้รับผลประโยชน์ทางการค้า สำหรับไพร่ที่อยู่ต่างเมืองกลุ่มผู้ควบคุมก็คือมูลนายตามหัวเมือง หากหัวเมืองมีส่วยหรือสินค้าออกที่สำคัญ เมื่อรัฐเรียกเกณฑ์แรงงานไปเก็บส่วยหรือหาสินค้า มูลนายประจำหัวเมืองอาจสั่งให้ไพร่หาส่วยหรือสินค้าในปริมาณมากกว่าที่รัฐสั่งและเก็บส่วนเกินนี้ไว้เสียเอง ในขณะที่เดียวกันเจ้าเมืองก็มีสิทธิ์ได้ส่วนแบ่งตามที่รัฐกำหนด และใช้อำนาจของตนในการให้ไพร่ออกไปหาสินค้าที่ตนต้องการได้

กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าการค้า สิ่งทีหลังไหลเข้ามานอกจากสินค้าก็คือผู้คนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำการค้า กลุ่มคนเหล่านี้มีช่างฝีมือรวมอยู่ด้วย ความเติบโตของช่างฝีมือคงมีมากขึ้นตามความเติบโตของเมือง ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีหลักฐานที่กล่าวถึงการให้บำเหน็จช่างฝีมือเมื่อไปทำงานให้พระมหากษัตริย์³¹ แทนที่จะเป็นการเกณฑ์แรงงานโดยไม่มีค่าตอบแทนดังเช่นแต่ก่อน กลุ่มช่างฝีมือจึงเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เติบโตขึ้นมาได้ในครั้งนี้ สิ่งที่ช่างฝีมือผลิตเป็นสินค้าที่มีคนต้องการกลายเป็น “อาชีพ” ที่ทำแล้วได้เงินทองแลกเปลี่ยน

การขยายตัวของการใช้เงินทองในการแลกเปลี่ยนกับสินค้าเห็นได้จากจำนวนของตลาด ย่านการผลิต ทั้งในกำแพงเมืองและนอกกำแพงกรุงศรีอยุธยา ย่านที่อยู่อาศัยตามเชื้อชาติกลายเป็นแหล่งผลิตสินค้าที่ผู้คนในย่านอื่นผลิตไม่ได้ จึงเกิดการผลิตเพื่อจำหน่ายขึ้น เห็นได้จากย่านค้าขายนอกกรุงที่ปรากฏในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ที่กล่าวถึงแหล่งผลิตสินค้าซึ่งเรียกเป็นย่าน เช่น ย่านสำเพ็ง บ้านม่อ บ้านกระเบื้อง บ้านศาลาปูน เป็นต้น³² แม้แต่ในกำแพงเมืองก็มีการตั้งตลาดค้าขายขึ้นตามเชื้อชาติ เช่น ย่านสามม้า ตลาดมอญ ตลาดบ้านพรหมณ์ ซึ่งผลิตสินค้าที่ต้องอาศัยความชำนาญเฉพาะเชื้อชาติ ย่านสามม้าเป็นที่อยู่อาศัยที่สำคัญแห่งหนึ่งในกรุงศรีอยุธยาของชาวจีน พวกจีนตั้งโรงทำขนมจันอับ ขนมแห้งต่างๆ แบบจีน และยังมีช่างจีนทำตู้ โต๊ะ เตียง แก้วอื่น้อยใหญ่สำหรับขาย ช่างบางคนทำถังไม้ใส่ปลอกไม้และปลอกเหล็ก และยังเป็นที่ตั้งโรงเหล็กด้วย ส่วนตลาดมอญ ขายชัน ถาด และพานทำ

³¹ สายชล สัตยานุรักษ์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546), หน้า 28. และ **คำให้การขุนหลวงหาวัด** (นนทบุรี: โครงการเล็อกสรรหนังสือ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547), หน้า 90.

³² คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, **คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง** (กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 4.

ด้วยทองเหลือง และตลาดบ้านพรหมณ์นั้นขายกระบุง ตะกร้า กะโล่ ครุ เขือก เสื้อ ลวด และเครื่องสาน³³ ตลาด ย่านการผลิตทั้งหลายนี้ชี้ให้เห็นการขยายตัวของการผลิต เกิดการผลิตที่ได้อาศัยทักษะความชำนาญเฉพาะชั้น นอกจากนี้ ยังเห็นผู้คนที่เดินทางนำสินค้าจากดินแดนตอนในและดินแดนที่อยู่ห่างไกลเข้ามาขาย เกิดปฏิสัมพันธ์กับพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา แม้แต่ในกฎหมายลักษณะต่างๆ ยังบอกให้เห็นร่องรอยการว่าจ้างกลุ่มคนและการเดินทางไปค้าขายยังแดนไกลและต่างเมือง การเช่าพาหนะเพื่อบรรทุกสินค้าและเดินทางไกล³⁴

จะเห็นได้ว่า กรุงศรีอยุธยาไม่เคยยุติการค้ากับต่างประเทศจากคริสต์ศตวรรษที่ 17 ไปจนถึงช่วงเวลาเสียกรุงฯ และการทำการค้าของพระมหากษัตริย์และขุนนางระดับสูงยังเปิดโอกาสให้ ขุนนางชำนาญการ พ่อค้าของพระมหากษัตริย์ กลุ่มคนต่างด้าวและลูกครึ่ง พ่อค้าแม่ขาย ขุนนางและมูลนายท้องถิ่นเติบโตขึ้นมาได้ และคนเหล่านี้เองที่เปลี่ยนสถานภาพของตนได้โดยอาศัยความมั่งคั่ง ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของกลุ่มพ่อค้าที่ร่ำรวยจนสามารถเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของชนชั้นสูง ที่จะเกิดขึ้นในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาวิเคราะห์

1. การเติบโตและพลวัตของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการค้าในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ
2. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการค้าในสังคมกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองใกล้เคียงในช่วงเวลาดังกล่าว

สมมุติฐาน

1. การค้าทั้งภายในและภายนอกส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองใกล้เคียง

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14.

³⁴ พระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จ ใน กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 396-

2. การเปลี่ยนแปลงสังคมทำให้เกิดกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าทั้งในและนอกระบบไพร่

3. กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าบางส่วนมีสถานภาพเปลี่ยนไปเพราะสามารถสร้างความมั่งคั่งและอำนาจให้เกิดขึ้นได้ในระดับที่แตกต่างกัน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. จะสามารถก่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจเรื่องการเติบโตและการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในช่วงเวลาดังกล่าว

2. จะสามารถเพิ่มความรู้และความเข้าใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยาในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้กำหนดขอบเขตเอาไว้ 2 ประการคือ ขอบเขตด้านพื้นที่และขอบเขตด้านเวลา สำหรับขอบเขตด้านพื้นที่นั้นกำหนดการศึกษาเอาไว้ภายในกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองใกล้เคียงที่มีผลต่อบริบททางเศรษฐกิจการค้าของกรุงศรีอยุธยา ส่วนขอบเขตด้านเวลานั้นเริ่มต้นการศึกษาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นไป เพราะเห็นพัฒนาการอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้นจากการปฏิรูประบบการปกครองและระบบการควบคุมกำลังคนจากรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถอย่างชัดเจน

ขอบเขตด้านเวลาของกรุงศรีอยุธยาในการศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ-สังคมนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วง ช่วงแรกคือจากการสถาปนากรุงศรีอยุธยามาจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 และช่วงที่สองคือจากคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไป ในช่วงแรกนั้น เมืองท่ากรุงศรีอยุธยาเกิดขึ้นและเติบโตเนื่องจากความพร้อมหลายประการ คือ ประการแรก ความพร้อมด้านที่ตั้งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นทำเลการค้าที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับของพ่อค้าที่เดินเรือจากให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งคาบสมุทรมาลายูและหมู่เกาะเป็นที่ยินดีของพ่อค้าที่เดินเรือจาก

ด้านอ่าวเบงกอลและทะเลจีนใต้ได้มาพบกันตั้งแต่โบราณ ภายหลังจากพื้นที่ทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้เข้าร่วมในเส้นทางการค้าสำคัญนี้ด้วยเช่นกัน

ประการที่สอง ความพร้อมด้านที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาที่มีความสำคัญเช่นเดียวกัน เนื่องจากกรุงศรีอยุธยามีลักษณะเป็นเกาะล้อมรอบด้วยแม่น้ำหลายสาย การเดินทางออกสู่ปากอ่าวไทยก็ดีหรือเดินทางขึ้นไปสู่ดินแดนตอนในอันกว้างใหญ่ล้นฟ้าได้สะดวก กรุงศรีอยุธยาจึงเปรียบเสมือนประตูสู่ดินแดนตอนในอันกว้างใหญ่ที่มีทรัพยากร ป่าไม้ สัตว์ป่า และแร่ธาตุที่ตลาดต้องการ

ประการที่สาม ความพร้อมด้านที่ตั้งยังเอื้อประโยชน์ด้านการเกษตรให้กรุงศรีอยุธยาเหมาะสำหรับเป็นเมืองหลวง เนื่องจากมีความอุดมสมบูรณ์ และเมื่อเป็นเมืองท่าการค้า ความอุดมสมบูรณ์ก็นำให้กรุงศรีอยุธยาค้าขายสินค้าทางการเกษตรได้ด้วย โดยเฉพาะข้าว

ความพร้อมอีกประการหนึ่งก็คือ กรุงศรีอยุธยาสามารถพัฒนาเครือข่ายการค้าอันประกอบด้วยเมืองท่าค้าขายหลายเมืองให้ค้าผ่านหรือค้ากับกรุงศรีอยุธยาได้โดยตรง

ความพร้อมหลายประการนั้นทำให้กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองการค้าที่สำคัญมาตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 17 และเข้าร่วมในกิจกรรมการค้าอันคึกคักของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และโลกภายนอกมาตั้งแต่ต้น และมีวิวัฒนาการมาตามลำดับ อย่างไรก็ตาม ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 หรือ ค.ศ. 1569 (พ.ศ. 2112) ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญคือกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ซึ่งได้สร้างปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงขึ้นในเมืองการค้าอยุธยา ความพยายามฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาหลังสงครามทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจในที่สุดแล้วส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาเกิดความพร้อมทางด้านการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้นไปอีก พร้อมกันนี้เองที่ความต้องการสินค้าหนังสัตว์และสินค้าของป่าจากตลาดภายนอกทวีปริมาณขึ้น สินค้าหนังสัตว์และของป่ากลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยาแทนที่สินค้าส่งผ่านในช่วงแรก

ผลจากการฟื้นฟูและปรับปรุงระบบการเมือง การปกครอง และการค้าจะปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นไป ความมั่งคั่งที่ล้นจากราชสำนักไปสู่กลุ่มขุนนางทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้องปรับปรุงองค์กรการค้า ความคึกคักของการค้าได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในกลุ่มคนของกรุงศรีอยุธยา เกิดกลุ่มคนที่เป็นผู้ประกอบการค้าเบื้องต้นและฝ่ายสนับสนุนการค้า คนกลุ่มนี้ดำรงอยู่และมีวิวัฒนาการไปตามลำดับจนกระทั่งเวลา

เสียกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่าแม้เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแล้ว กลุ่มคนที่เกิดขึ้นก็ไม่ได้สูญหายไป แต่ยังคงส่งต่อความสืบเนื่องและพัฒนาต่อไปจนเกิดเป็นกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นต่อไป

แนวทางการศึกษา

การศึกษาในหัวข้อนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์และนำความรู้และทฤษฎีจากสาขาวิชาอื่นมาใช้ร่วมในการศึกษา เพื่อพัฒนาความรู้ให้เข้าใจในหัวข้อที่ศึกษาได้รอบด้านมากขึ้น โดยศึกษาจากหลักฐานเอกสารชั้นต้นและชั้นรองของทั้งไทยและต่างประเทศ รวมทั้งศึกษาจากหลักฐานอื่นๆ ที่นำมาร่วมในการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ อาทิ วรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งแสดงให้เห็นวิถีชีวิตและเส้นทางการค้าในสมัยอยุธยา และโบราณสถานวัตถุ แยกเป็นสถาปัตยกรรม จิตรกรรม และประติมากรรม ที่สามารถแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และวิถีชีวิตของผู้สร้างและผู้ใช้ในสังคมกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองใกล้เคียง

การศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มคนในสมัยอยุธยา แม้จะมีผู้ศึกษามากบ้างแต่ก็ถือได้ว่าเป็นเรื่องที่ยังไม่มีผู้ใดศึกษาอย่างละเอียดและมีระบบมาก่อน การศึกษาในหัวข้อนี้ผู้วิจัยศึกษาเศรษฐกิจสมัยอยุธยาเพื่อชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่ก่อให้เกิดกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าขึ้นในสังคม ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือกลุ่มผู้ประกอบการค้าเบื้องต้นและกลุ่มผู้สนับสนุน กลุ่มผู้ประกอบการค้าเบื้องต้นนั้นรวมกลุ่มคนชั้นสูงและกลุ่มไพร่ต่างชาติเอาไว้ด้วย และความเติบโตทางการค้าทำให้หลายคนเปลี่ยนสถานภาพได้โดยไม่เปลี่ยนชั้นทางสังคม ส่วนกลุ่มผู้สนับสนุนก็คือกลุ่มไพร่ที่เป็นแรงงานสำคัญในการจัดหาสินค้า อย่างไรก็ตาม ยังมีการพัฒนาภายในคนทั้ง 2 กลุ่มนี้จนเกิดความซับซ้อนมากขึ้น กลุ่มผู้สนับสนุนหลายคนเข้ามาดำเนินการค้าได้เอง ทั้งนำสินค้ามาขายเองและฝากสินค้าไปขาย เนื่องจากเป็นกลุ่มที่อยู่ใกล้แหล่งสินค้า

การศึกษาโครงสร้างสังคมหรือความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคมอยุธยานั้นแต่เดิมมาศึกษาภายในกรอบทางการเมืองการปกครอง ที่แบ่งกลุ่มคนออกเป็น 2 ชั้นชั้น คือ ชั้นปกครองและชนชั้นผู้ใต้ปกครอง หรือชนชั้นมูลนายกับชนชั้นไพร่ ผลจากการศึกษาภายในกรอบนี้ได้ผลว่าการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของกลุ่มคนโดยเฉพาะชนชั้นผู้ใต้ปกครองขึ้นไปเป็นชนชั้นปกครองนั้นเป็นไปได้ยาก การเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมของกลุ่มผู้ใต้ปกครองนั้นจะเกิดขึ้น

ได้ก็ต่อเมื่อพระมหากษัตริย์พระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ให้ ซึ่งเกิดขึ้นได้ในยามศึกสงคราม เมื่อไพร่-ทาสแสดงฝีมือในการรบหรือทำประโยชน์อย่างใหญ่หลวงให้แก่พระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตาม ยังมีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเกิดจากพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกัน นั่นคือการลดยศถาบรรดาศักดิ์ของขุนนางลง ดังนั้น กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมของกลุ่มคน จะเกิดขึ้นได้เนื่องจากพระมหากษัตริย์ที่ทรงนำระบบมูลนาย-ไพร่มาใช้ควบคุมสังคม

การศึกษาในแนวนี้ทำให้ได้ภาพหนึ่ง ไม่สามารถอธิบายกลุ่มคนที่เปลี่ยนสถานภาพของตนจากการค้าได้ ทั้งๆ ที่หลักฐานในสมัยอยุธยาตอนปลายได้บ่งชี้ให้เห็นว่าเกิดย่านการค้า ย่านผลิตสินค้าและตลาดจำนวนมาก เกิดความเติบโตทางการค้าอย่างสืบเนื่อง อีกทั้งมีการขยายพื้นที่อยู่อาศัยของประชากรออกมานอกกำแพงพระนครและขยายลงไปตามเส้นทางออกปากน้ำเจ้าพระยา การศึกษาในแนวเดิมยังทำให้เน้นที่อำนาจหน้าที่ขององค์พระมหากษัตริย์และขุนนางระดับสูงซึ่งเป็นชนชั้นผู้ปกครองเท่านั้น ภาพของไพร่-ทาสหรือกลุ่มคนผู้ซึ่งเป็นทาสในการขับเคลื่อนสังคมกลับหายไปจากหน้าประวัติศาสตร์ราวกับไม่มีความสำคัญและไม่มีตัวตน และยังทำให้ดูเหมือนว่าประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายกับรัตนโกสินทร์ตอนต้นในด้านเศรษฐกิจแยกออกจากกัน ทั้งๆ ที่กลุ่มคนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ยังคงเป็นกลุ่มคนในสมัยอยุธยาที่หลงเหลืออยู่และย้ายถิ่นฐานเมืองหลวงไปยังกรุงเทพมหานคร คนกลุ่มเดียวกันนี้ย่อมนำความรู้โลกทัศน์และวิถีชีวิตที่ตนเคยดำเนินในช่วงก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาไปใช้ในเมืองหลวงใหม่ ซึ่งในช่วงนั้นเองได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอีกครั้งหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่ากลุ่มคนในตอนปลายสมัยอยุธยาคือหน่ออ่อนของชนชั้นกลางที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สู่ความเป็นเมืองการค้าของราชอาณาจักรอยุธยา เพื่อให้เห็นโอกาสที่เปิดสำหรับคนกลุ่มอื่นที่ไม่ใช่กลุ่มของพระมหากษัตริย์และขุนนางที่เป็นผู้ทำการค้าถวายผ่านองค์พระคลังสินค้า โดยจะชี้ให้เห็นคนอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในสังคมอยุธยาและเติบโตขึ้นมาจากความเป็นเมืองการค้าของราชอาณาจักร และคนกลุ่มนี้เองที่ได้เปลี่ยนสถานภาพของตนเองและสร้างความสัมพันธ์กับคนกลุ่มต่างๆ ขึ้นในสังคม ภายใต้การอุปถัมภ์ซึ่งกันและกัน

หลักฐานประเภทต่างๆ

ปัญหาสำคัญในการวิจัยประวัติศาสตร์อยุธยาก็คือหลักฐานที่มีจำนวนน้อย แม้ว่าจะมีหลักฐานภาษาต่างประเทศอีกจำนวนหนึ่ง ก็ยังถือว่ายังไม่ช่วยปะติดปะต่อส่วนที่ขาดหายไปจากประวัติศาสตร์อยุธยาได้มากนัก ซึ่งถือว่าเป็นข้อจำกัดประการสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา

หลักฐานที่ใช้ในการศึกษาเรื่องนี้จัดแบ่งเป็น 2 ส่วน คือหลักฐานของไทยและหลักฐานต่างประเทศ ซึ่งมีทั้งหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานชั้นรอง หลักฐานชั้นต้นคือหลักฐานที่ผู้บันทึกอยู่ในเหตุการณ์หรือเป็นผู้เห็นเหตุการณ์ ซึ่งหลักฐานสมัยอยุธยาของไทยส่วนใหญ่ไม่ใช่หลักฐานชั้นต้น ในที่นี้จะขอแนะนำเฉพาะเอกสารหลักที่ใช้ในการวิจัยดังนี้

1. หลักฐานเอกสารของไทย

หลักฐานเอกสารของไทยเน้นหนักไปในทางพงศาวดาร คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม กฎหมายตราสามดวง หลักฐานเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่ใช่หลักฐานชั้นต้น เพราะไม่ได้เขียนขึ้นโดยผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์หรือผู้เห็นเหตุการณ์ หลักฐานเหล่านี้ยังผ่านการแก้ไขตัดแปลง หรือที่เรียกว่า “ชำระ” มาหลายครั้ง ที่สำคัญคือไม่ทราบว่าจะถูก “ชำระ” ที่ใดบ้าง

1.1. พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

พงศาวดารทุกฉบับเขียนขึ้นหลังเหตุการณ์เกิดขึ้นเป็นเวลานาน บางฉบับเขียนขึ้นเพื่อรับใช้อำนาจใหม่ที่ขึ้นมาแทนที่อำนาจเก่าสมัยอยุธยา และยังมีารคัดลอกต่อๆ กันมา ในเรื่องความน่าเชื่อถือของหลักฐาน เมื่อสอบเทียบกับหลักฐานจากต่างประเทศ เช่น หลักฐานฮอลันดาที่เขียนขึ้นโดยผู้ที่อยู่ใกล้ชิดเหตุการณ์ พบว่าบางเหตุการณ์ที่หลักฐานต่างประเทศระบุว่าเกิดขึ้นกลับไม่พบในพงศาวดาร ในขณะที่บางเหตุการณ์พบในพงศาวดารแต่ผู้ใกล้ชิดเหตุการณ์กลับไม่เอ่ยถึง เช่น ในพงศาวดารกล่าวถึงพวกญี่ปุ่น 500 คน ยกเข้ามาในท้องสนามหลวงเพื่อจับสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเพราะโกรธที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมชิงราชสมบัติ³⁵ แต่เหตุการณ์ที่

³⁵ ประชุมพงศาวดารเล่ม 39 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64 (ต่อ)) พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของครุสภา, 2512), หน้า 98.

หลักฐานต่างประเทศกล่าวถึงคือเหตุการณ์ที่พวกญี่ปุ่นก่อกบฏเพราะไม่พอใจที่นายของตนคือ ออกญากรมนายไวยถูกประหารชีวิต พวกญี่ปุ่นจำนวน 280 คน จึงรวมตัวกันบุกเข้าไปใน พระราชวังเพื่อแก้แค้น ญี่ปุ่นบุกเข้าไปจับสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้ แต่ในที่สุดกลับเจรจาขอให้ พระองค์สัญญาว่าจะไม่ลงโทษ และส่งพระสงฆ์มาเป็นตัวประกันเพื่อให้พวกเขาหนีไปเพชรบุรี พร้อมทรัพย์สินจำนวนมาก หัวหน้าญี่ปุ่นไปตั้งตัวเป็นอิสระที่เพชรบุรี³⁶ และถูกขับไล่ออกไปจาก เพชรบุรีในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1611 (พ.ศ. 2154) โดยไปตั้งมั่นอยู่ที่บางกอกแทน³⁷ เหตุการณ์ ที่ไม่ตรงกันเช่นนี้ยังมีอีกหลายเหตุการณ์ ยังไม่ต้องกล่าวถึงบางเหตุการณ์ที่ไม่ถูกบันทึกใน พงศาวดาร และยังไม่ต้องกล่าวถึงการเลือกบันทึกเฉพาะบางเหตุการณ์ที่ผู้บันทึกเห็นว่าสำคัญ

หลักฐานประเภทพงศาวดารอยุธยาแทบทุกฉบับผ่านการ “ชำระ” โดยชนชั้นนำ ของสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ พงศาวดารที่ถูก “ชำระ” ในยุคนี้ “จึงเต็มไปด้วยความใฝ่ฝัน ความ รังเกียจ ความขิง ความรัก ความภูมิใจ ความอับยศ และอคติของชนชั้นนำในยุคนี้เป็นอย่างมาก”³⁸

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับที่ได้ชื่อว่าแม่นยำมากที่สุดคือ พงศาวดาร กรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ซึ่งบันทึกเหตุการณ์ในสมัยอยุธยาตั้งแต่ก่อนสถาปนา กรุงไปจนกระทั่งรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร ค.ศ. 1604 (พ.ศ. 2147) เชื่อได้ว่าผู้ให้บันทึกพงศาวดาร นี้คือสมเด็จพระนารายณ์ แต่เนื่องจากไม่มีเหตุการณ์ในรัชกาลต่อๆ มา ทำให้ผู้วิจัยไม่ได้ใช้ พงศาวดารฉบับนี้มากนัก พงศาวดารฉบับสำคัญที่พบเมื่อ ค.ศ. 1971 (พ.ศ. 2514) เรียกว่า พระ ราชพงศาวดารฉบับ 2/ก 125 ไมเคิล วิกเคอร์รี่เป็นผู้ค้นพบ และใน ค.ศ. 1978 (พ.ศ. 2521) อุบลศรี อรรถพันธ์ เป็นผู้ค้นพบพงศาวดารฉบับหมายเลข 2/ก104 พระราชพงศาวดารทั้งสองฉบับนี้ เรียกว่าพระราชพงศาวดารฉบับปลีก ซึ่งมีเนื้อความต่อกันพอดี พระราชพงศาวดารฉบับนี้อาจจะ เขียนขึ้นก่อนฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ แต่เนื่องจากเนื้อความขาดหายไม่ครบถ้วน จึงเป็นเรื่อง ที่น่าเสียดาย อย่างไรก็ตาม เนื้อความพงศาวดารฉบับนี้เป็นเรื่องราวในรัชกาลสมเด็จพระบรม ราชาริราชที่ 2 กล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนที่จะมีพิธีโสกันต์สมเด็จพระรามาเมศวร บรมไตรโลกนาถพิตร

³⁶ Peter Floris, *His Voyage to the East Indies in the Globe 1611-1615*. edited by W.H. Moreland, Second Series, No. LXXIV (London: Hakluyt Society, 1934), p. 56-57.

³⁷ Cited in George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 14.

³⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา* พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2543), หน้า 7.

ในศักราช 801 ปีมะแม เรื่องราวในพระราชพงศาวดารฉบับปลีกชี้ให้เห็นการปกครองแบบรวมศูนย์ อำนาจของกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับที่กล่าวถึงเรื่องราวจากรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1767 (พ.ศ.2310) มีอยู่ด้วยกันหลายฉบับ ฉบับที่ควรกล่าวถึงก่อนก็คือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารฉบับนี้มีบานแผนกบอกชัดเจนว่าได้ชำระใน จ.ศ. 1157 หรือ พ.ศ. 2338 ในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ก่อนหน้านี้อาจจะถูกชำระมาแล้วในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เพราะมีบานแผนกใหม่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือว่า “เพียงนี้เรื่องพระเพทราชากับพระเจ้าเสือทำไว้แต่ก่อน บัดนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้เจ้าพระยาพิพิธพิชัยกระทำเรื่องพระนารายณ์เป็นเจ้า กับพระเพทราชา พระเจ้าเสือ พระบรมโกศ พระเจ้าพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ทำศักราชถัดกันไป”³⁹ ดังนั้น ตั้งแต่รัชกาลก่อนหน้าพระเจ้าเสือก็เป็นงานที่ชำระขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี และหลังบานแผนกเป็นงานที่ชำระในสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยเจ้าพระยาพิพิธพิชัยเป็นผู้ชำระ ดังนั้น พงศาวดารฉบับนี้จึงมีข้อความที่เรียกได้ว่ากล่าวถึงสมเด็จพระเพทราชาและสมเด็จพระเจ้าเสือในแง่ดี และเป็นพงศาวดารที่น่าจะคัดลอกมาจากฉบับที่บันทึกไว้ในสมัยอยุธยาเป็นส่วนใหญ่ หากจะมีการแก้ไขตัดแปลงบ้างก็คงทำเฉพาะบางตอนเท่านั้น เพราะในรัชกาลนี้มีงานมากจนเกินกว่าจะทำงานด้านชำระพงศาวดารได้มากนัก⁴⁰ สิ่งที่ต้องคำนึงถึงเมื่อใช้พงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศก็คือ พงศาวดารถูกแก้ศักราช ทำให้ศักราชคลาดเคลื่อนไปหลายสิบปี ซึ่งไม่อาจทราบได้ว่าเหตุใดผู้ชำระจึงแก้ศักราชเช่นนี้

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระพนรัตน์ และฉบับบริติชมิวเซียม เป็นพระราชพงศาวดารสองฉบับที่มีเนื้อความเหมือนกันมาก ผิดกันเพียงตัวเลขบางคำเท่านั้น ทั้งสองฉบับเป็นพงศาวดารที่ถูกชำระขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเช่นเดียวกันกับฉบับพันจันทนุมาศ ศักราชในพงศาวดารฉบับนี้ก็คลาดเคลื่อนระหว่าง 4-20 ปี

ลักษณะเด่นของงานประเภทพงศาวดารคือเป็นงานวรรณกรรมทางประวัติศาสตร์ที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งพระทัยให้กล่าวถึงเรื่องราวว่าด้วยพระราชอาณาจักรของพระองค์ จึง

³⁹ ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 39 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64 (ต่อ) พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2512), หน้า 214-215.

⁴⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, หน้า 15.

เท่ากับเป็นงานเขียนเพื่อเทิดพระเกียรติทางอ้อม⁴¹ จิตร ภูมิศักดิ์กล่าวไว้ว่าพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเป็นแต่เพียงบันทึกเรื่องประวัติของราชวงศ์ที่ครองกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น จุดมุ่งหมายของการจดจึงไม่ได้มุ่งหมายที่จะจดพัฒนาการแห่งสังคมไทยในรัฐเอกภาพทั้งหมดตามแบบของประวัติศาสตร์ “คำว่าพงศาวดารก็บอกอยู่แจ่มชัดแล้วว่าเป็นเช่นนั้น พงศาวดารเป็นศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า วงศ + อวตาร วงศ ก็คือตระกูล ส่วนอวตาร เป็นคำใช้เรียกพระนารายณ์ซึ่งแบ่งภาคลงมาถือกำเนิดเพื่อดับยุคเข็ญในมนุษยโลก....ด้วยเหตุนี้จึงต้องเข้าใจให้ตระหนักชัดว่า “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา” นั้น ตั้งใจจะจดแต่ประวัติราชวงศ์อวตารแห่งศรีอยุธยาเท่านั้น”⁴² ในด้านเนื้อหา การเขียนประวัติศาสตร์แบบนี้ถือเอาเรื่องราวของพระเจ้าแผ่นดินเป็นหลักในการดำเนินเรื่อง เน้นพระราชอำนาจและความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ มักแบ่งความออกเป็นรัชกาลๆ และเรียบเรียงเรื่องของพระเจ้าแผ่นดินที่ครองราชย์ต่อๆ กันเป็นรัชสมัยๆ อย่างเป็นสายโซ่⁴³ และการเน้นความชอบธรรมในการครองราชย์นี้เองที่ทำให้เกิดการบิดเบือนความจริงที่เกิดขึ้นบางประการไป

เดิมทีเดียวพงศาวดารเป็นงานที่ผลิตเพื่อใช้ในสังคมของผู้รู้หนังสือ ซึ่งก็คือสังคมของชนชั้นสูงคือพระมหากษัตริย์และผู้ปกครอง พงศาวดารจะต้องใช้หลักฐานจากข้อมูลที่บ้านทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นสำคัญ จึงได้นำข้อมูลมาจากปฐมโหร เอกสารของทางราชการ ตำนาน และหนังสือที่เขียนโดยคนทั่วไป ฯลฯ⁴⁴ มาใช้เป็นหลักฐาน แต่ข้อมูลที่ปรากฏในพงศาวดารนั้นถูกเลือกมาใช้ เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของผู้สร้างพงศาวดาร

เมื่อเนื้อความหรือแก่นของเรื่องในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาสร้างขึ้นเพื่อเทิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์เช่นนี้ จึงละเลยการกล่าวถึงราษฎรในสังคม หากกล่าวถึงการค้าก็

⁴¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์และสงครามเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 1” ใน *เรื่องของสองนคร* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524), หน้า 259.

⁴² อ่างถึงใน โยเนะโอะ อิชิอิ, “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับ “พระราชพงศาวดาร” ใน *ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา จากเอกสารไทยและต่างประเทศ, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 2528, หน้า 6-7.

⁴³ สมเกียรติ วันทะนะ, บทความประกอบการสัมมนา “กึ่งศตวรรษธรรมศาสตร์ : 2477-2527 ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่” เอกสารวิชาการหมายเลข 49, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 25 พฤษภาคม 2527, หน้า 1.

⁴⁴ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 1-2.

ทำให้เห็นไปในทางที่จะเชิดชูพระบารมีของพระมหากษัตริย์ เช่น รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ มีการกล่าวถึงการเข้ามากรุงศรีอยุธยาของเมืองต่างๆ

“...เมื่อลาได้ยินปรากฏพระเกียรติประเสริฐออกไปก็มีความ
สวามิภักดิ์ แต่งจานแก้วหุ้มสาแทรกทองประดับมรกตและ
แหวนแดงทั้งปวง 120 พลอย ขอให้โกษาธิบดีทูลเกล้า
ทูลกระหม่อมถวาย

และในปีเดิยวั้น พระยากดุกศา มีความสวามิภักดิ์และแต่ง
แหวนพลอยเพชรแหลมประมาณเท่าผลสวาด คิดเป็นค่า 8 ชั่ง
7 ตำลึงทอง และแหวนพลอยเพชรมรกตเท่าบัวอ่อนใบหนึ่งชั่ง
10 ตำลึงทอง ให้ตีบลนำเข้ามาให้พระยารามกำแหงทูลเกล้า
ทูลกระหม่อมถวาย

ในปีกุนั้น นางพระยาอาแจ แต่งหวนเพชรเป็นลูกแดงเท่าผล
มะขามทั้งเปลือก เป็นค่า 10 ตำลึงทอง ขอให้โกษาธิบดี
ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย

ในปีเดิยวั้น ญาณมะหะหมัด ลูกค้า ณ เมืองมชลิปตำมีความ
สวามิภักดิ์ ก็แต่งดาบทอง กลมเป็นรูปนกอยู่ใน และประดับ
พลอยเพชรและพลอยแดงมรกตและมุกทั้งสามสาย พลอย
แหวนประดับใหญ่่น้อย 207 พลอย ขอให้ท่านโกษาธิบดี
ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย และประเทศทั้งปวงมีความ
สวามิภักดิ์ และแต่งเครื่องบรรณาการรจนาอันพิจิตรต่างๆ เข้า
มาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเป็นอันมาก...”⁴⁵

⁴⁵ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64 (ต่อ)) พงศาวดารกรุงศรี
อยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า 174.

ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจผิดไปว่า กรุงศรีอยุธยาได้เมืองเหล่านั้นเป็นเมืองขึ้น ทั้งๆ ที่ลักษณะการทำการค้าแบบที่ต้องนำเครื่องบรรณาการมาถวายนั้นไม่แตกต่างจากกรณีกรุงศรีอยุธยากระทำกับจักรพรรดิจีน ความจริงเจ้าเมืองเหล่านั้นเข้ามาเพื่อทำการค้ากับกรุงศรีอยุธยา ในพงศาวดารก็ระบุว่าสมเด็จพระนารายณ์ “พระราชทานให้สิ่งของตามปรารถนานั้นทุกประการ มากยิ่งกว่าสิ่งของทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายนั้น”⁴⁶ ซึ่งเป็นไปในทำนองเดียวกับที่จักรพรรดิจีนพระราชทานสิ่งของตอบแทนคณะทูตผู้นำเครื่องบรรณาการเข้าไปถวาย และทรงอนุญาตให้ค้าขายได้

การกล่าวถึงการค้าอย่างตรงๆ ว่าเป็นพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ปรากฏในพงศาวดารครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระว่าทรงให้ต่อกำปั่นติดสมอเพื่อบรรทุกข้าวไป “จำหน่าย ณ เมืองเทศ 40 ช้าง”⁴⁷ นอกจากนี้ แทบจะไม่เห็นการกล่าวถึงการค้าอีกเลย ทั้งๆ ที่เป็นรายได้สำคัญของราชอาณาจักร

การที่พงศาวดารไม่กล่าวถึงการค้าเลยนั้นเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ชัดเจนว่าเป็นเพราะไม่ได้ให้ความสำคัญกับการค้า แต่ให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจในด้านการสงคราม การสร้างวังและวัด และการสร้างบารมีในด้านต่างๆ มากกว่า เพื่อให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงไม่ใช่คนธรรมดา

การนำพงศาวดารกรุงศรีอยุธยามาใช้จึงเป็นเรื่องที่ก่อให้เกิดปัญหา และต้องผ่านการเปรียบเทียบกับทั้งพงศาวดารฉบับอื่นและหลักฐานชั้นต้นอื่น เพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือและความถูกต้องของหลักฐาน เพื่อจะได้เหตุการณ์ที่ใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด

1.2. คำให้การชาวกรุงเก่าและคำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง

หนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าและคำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง เป็นหนังสือชุดคำให้การของไทยที่ถูกกวาดต้อนไปครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1767 ข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในคำให้การชุดนี้เป็นหลักฐานที่ถูกลักลอบส่งผ่านทางจารีตจากการบอกเล่า⁴⁸

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 243.

⁴⁸ สุเนตร ชุตินธรานนท์, พระสุพรรณกัลยา จากตำนานสู่หน้าประวัติศาสตร์, (กรุงเทพฯ: สกายไลน์ยูนิตี, 2542), หน้า 19.

เล็กน้อยนั้นเลย ขอท่านผู้ที่ได้อ่านได้ฟังหนังสือฉบับนี้ จงมีความไวใจได้ว่าเนื้อความในหนังสือฉบับนี้ถูกต้องกับฉบับเดิมทุกข้อทุกประการแล้ว เพราะข้าพเจ้าครูสมิธได้สอบทานเนื้อความเอง”⁵²

ในปัจจุบัน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชได้รวบรวมคำให้การขุนหลวงหาวัดมาพิมพ์ใหม่ โดยนำมาจากพงศาวดารที่แปลจากภาษารามัญ ต้นฉบับที่นำมาจัดพิมพ์เป็นต้นฉบับสำเนาสมุดฝรั่ง ตัวพิมพ์ดีด มีประวัติว่านายแก้ว คัดจากฉบับหมายเลข 2/ง3 เมื่อ 20 ตุลาคม 1941 (2484) และมีลายมือเขียนไว้ว่าต้นฉบับได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ค.ศ.1939 เนื้อความของฉบับนี้เป็นเนื้อความเดียวกับคำให้การขุนหลวงหาวัด (ฉบับหลวง) ที่เคยพิมพ์แล้ว แต่สมบูรณกว่าเพราะไม่ต้องอาศัยความที่แปลจากภาษาพม่ามาลงไว้แทนส่วนที่ขาดหายไป ทั้งการพิมพ์ครั้งนี้ยังจัดทำเชิงอรรถเพื่ออธิบายความที่ในต้นฉบับปรากฏเป็นลายมือเขียนที่ไม่ทราบว่าเป็นของผู้ใดแก้ไขเพิ่มเติมเอาไว้ลงมาด้วย และคงตัวสะกดเอาไว้ตามต้นฉบับทั้งหมด

การใช้เนื้อความในหลักฐานชุดนี้ต้องเข้าใจด้วยว่านอกจากจะเล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามรัชกาลต่างๆ แล้ว ยังมีตำนานและเรื่องเล่าที่ไม่ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารเข้ามาด้วย บางเรื่องไม่ทราบว่ามีมาจากที่ใด อีกทั้งผู้ที่เล่าจะเป็นผู้ใดก็ไม่ทราบได้ จะรู้และเข้าใจ หรือจำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาก่อนเป็นเวลานับร้อยๆ ปีได้แม่นยำขนาดไหน กระนั้น สิ่งหนึ่งที่หลักฐานชุดนี้ให้แก่ผู้ใช้ก็คือทัศนคติและความรับรู้ของคนในสมัยที่เล่าเรื่องต่อเหตุการณ์ที่ผ่านมาแล้ว และถือว่าเป็นคำอธิบายเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ตามสำนักและความรับรู้ของคนสมัยอยุธยาตอนปลายได้เป็นอย่างดี และปรากฏเนื้อความเกี่ยวกับการค้าและการมีส่วนร่วมกับการค้าของพระมหากษัตริย์และขุนนางเอาไว้หลายแห่ง แสดงว่าผู้เล่านั้นรู้เกี่ยวกับการการค้าว่าเป็นที่มาของรายได้ราชสำนักและความร่ำรวยของขุนนางคนสำคัญ ทั้งให้ภาพเกี่ยวกับความเป็นเมืองท่าที่มีผู้คนต่างชาติต่างภาษาเข้ามาอาศัยอยู่ เช่น กล่าวถึงความเก่งกล้าของหลวงสรศักดิ์ ซึ่งในคำให้การขุนหลวงหาวัดเรียกว่าเจ้าพระยาสุรศักดิ์ ว่า “ฉลาดเฉลียวคมสันทั้งห้าวหาญชาญชัยใจฉกรรจ์ ทั้งร้ายกาจอาจองดุดันไม่กลัวใคร ทั้งได้ทีแล้วปากว่ามีถึง ทั้งหยิกทั้งถีบชกต่ออยดี แล้วเที่ยวเกี่ยวลูกสาวชาวกรุงทุกภาษา”⁵³ อย่างไรก็ตาม เรื่องราวเกี่ยวกับสมัยอยุธยาตอนปลายนั้น บางเรื่องตรงกับที่ปรากฏ ณ ที่อื่น เช่น เรื่องการรับราชทูตลังกา การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

⁵³ คำให้การขุนหลวงหาวัด (นนทบุรี: โครงการเลือกสรรหนังสือ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2547), หน้า 35.

เป็นต้น ดังนั้นการนำหลักฐานชุดนี้ไปใช้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงปลายสมัยอยุธยาคงพอทำได้ แต่ต้องตรวจสอบกับหลักฐานชุดอื่นๆ ก่อน

1.3. คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง⁵⁴

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมเป็นเอกสารสำคัญให้ภาพเกี่ยวกับสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งระยะเวลาของหลักฐานอาจจะเริ่มตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งในหลักฐานเรียกว่าครั้งบ้านเมืองดีไปจนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1767 (พ.ศ. 2310) ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายต้องใช้เอกสารนี้ในการอ้างอิงอยู่เสมอ เนื้อหาภายในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมแบ่งเป็น 4 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เป็นคำพรรณนาภูมิสังฐานของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงและนอกกรุงศรีอยุธยา สถานที่ที่สำคัญสำคัญ สถานที่สำคัญภายในกรุง ทำให้เห็นภาพความเป็นไปของสังคมกรุงศรีอยุธยาได้อย่างละเอียด

ส่วนที่ 2 เป็นเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม ความเชื่อ การจัดการพระศาสนา และพระราชพิธี กล่าวถึงพิธีการต่างๆ เช่น พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ พระราชพิธีลงสรงเจ้าฟ้าและพระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้า ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชพิธีเอาไว้เป็นอย่างมาก จนน่าเชื่อว่าคงจะคัดลอกมาจากหนังสือโบราณมากกว่าจะเป็นเพียงคำบอกเล่า

ส่วนที่ 3 เป็นตำราสอนข้าราชการชั้นสูงซึ่งสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในการปกครอง

ส่วนที่ 4 เป็นเรื่องเหตุการณ์สมัยอยุธยาตอนปลาย ตอนแรกเล่าเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาจนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ตอนที่สองเล่าเรื่องรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไปจนถึงเสียกรุง

เมื่อพิจารณาส่วนต่างๆ ของเอกสารแล้วจึงเป็นไปได้ว่าเป็นการนำเอกสารจากหลายๆ ที่มารวมกัน คงไม่ได้มาจากคำบอกเล่าทั้งหมด และมีที่นำมาจากเอกสารอื่นๆ ด้วย

⁵⁴ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2534).

อย่างเช่นเนื้อความบางตอนคล้ายกับที่ปรากฏในคำให้การขุนหลวงหาวัด แต่เมื่อนำมารวมกันไว้ที่เดียวจึงเรียกรวมว่าคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม

ผู้วิจัยนำคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมมาใช้เป็นหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับการค้าภายในของกรุงศรีอยุธยา การลำเลียงสินค้าลงมาสู่กรุงศรีอยุธยา ตลาด ย่านการค้า ย่านผลิตสินค้าในกรุงและรอบนอกกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสะท้อนภาพวิถีชีวิตของชาวกรุงศรีอยุธยาและกลุ่มชนเชื้อสายต่างชาติได้เป็นอย่างดี แสดงให้เห็นการดำเนินชีวิตภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าที่ทำให้เกิดความหลากหลายในการทำมาหากินเลี้ยงชีวิต และยังทำให้เห็นการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นตำบล ซึ่งสะท้อนการจัดให้ประชาชนอยู่เป็นพวกๆ ตามเชื้อชาติได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะประชาชนแต่ละเชื้อชาติย่อมมีความถนัดในการผลิตที่แตกต่างกันไป

สิ่งที่น่าเสียดายก็คือ หลักฐานบางส่วนขาดหายไป เช่น ส่วนที่ว่าด้วยตลาดในพระนครศรีอยุธยา ข้อความก่อน “ชื่อตลาดผ้าเหลือง 1” ขาดหายไป ซึ่งไม่ทราบว่าคุณภาพยาวเท่าใด และมีข้อความสำคัญใดบ้าง แต่ข้อความเท่าที่เหลืออยู่สามารถให้ภาพกรุงศรีอยุธยาได้อย่างน่าสนใจและน่าเชื่อถือ

1.4. กฎหมายตราสามดวง⁵⁵

กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานเอกสารที่สำคัญประเภทหนึ่ง ที่ผู้วิจัยนำมาใช้สังเคราะห์ภาพสังคมของกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาใหม่ แม้ว่าจะเป็นกฎหมายที่ชำระขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่เนื่องจากเป็นกฎหมายที่ใช้สืบต่อมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย เพราะหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยานั้น เมื่อตั้งเมืองใหม่ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังคงทรงให้ใช้กฎหมายเก่าที่เหลือรอดมาจากครั้งกรุงศรี

⁵⁵ กรมศิลปากร, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521). ปัจจุบันกำลังมีการวิจัยเรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยมี ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร เป็นหัวหน้าโครงการ ผลงานที่ตีพิมพ์แล้วใน พ.ศ. 2548 คือ กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งได้ผ่านการตรวจสอบ ชำระ และจัดทำอรรถาธิบายข้อความและศัพท์ยากทั้งหมดของกฎมณเฑียรบาล ซึ่งหากผลงานวิจัยนี้เสร็จทั้งหมดคงช่วยเพิ่มความเข้าใจเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงได้มากยิ่งขึ้น

อยุธยาต่อมาเป็นเวลานาน⁵⁶ และยังคงอาศัยหลักฐานที่ได้จากการสืบสวนพืงคำบอกเล่าของผู้ที่เคยใช้กฎหมาย เช่น ผู้ที่เคยอยู่ในคณะตุลาการศาลแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ดังนั้น กฎหมายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงแรกๆ ยังคงต้องอาศัยบทกฎหมายต่างๆ ของกรุงศรีอยุธยาเป็นบรรทัดฐานสำคัญอยู่⁵⁷

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมิได้คิดที่จะปฏิวัติระเบียบในกฎหมายเก่า ทั้งเวลาในการชำระก็ไม่วานานมากพอที่จะกระทำได้ โดยมากพระองค์เพียงแต่ทรงแก้ไขเล็กๆ น้อยๆ ในส่วนย่อยของกฎหมายเก่า แม้จะไม่สามารถยืนยันให้แน่นอนลงไปว่าพระองค์ได้ทรงเปลี่ยนแปลงแก้ไขบทใดไปบ้าง แต่โดยส่วนใหญ่การประมวลบทกฎหมายเมื่อ ค.ศ. 1804-1805 (พ.ศ. 2347-2348) นั้น ยังคงใช้หลักตามที่มีอยู่ในกฎหมายแต่เดิมตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยานั่นเอง⁵⁸

แม้จะยังมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับความแม่นยำในการใช้หลักฐานจากกฎหมายตราสามดวง เนื่องจากกฎหมายนี้ผ่านการตรวจชำระมาหลายคราว แต่ละคราวคงทำให้มีการแก้ไขดัดแปลง และเพิ่มเติม ซึ่งล้วนแต่จะทำให้ตัวบทกฎหมายเดิมต้องเพี้ยนไปบ้างไม่มากนัก และไม่ทราบว่าการชำระเมื่อใดและตรงส่วนไหน กระนั้น สิ่งหนึ่งที่เราทราบได้จากหลักฐานนี้ก็คือ เราได้รู้ว่ากฎหมายบทต่างๆ ได้ริเริ่มจัดทำขึ้นเมื่อใด แม้จะไม่ทราบว่ากฎหมายเหล่านั้นถูกปรับปรุงเมื่อใดก็ตาม อย่างน้อยก็พอจะสันนิษฐานได้ว่าตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ยังคงใช้กฎหมายเหล่านี้อยู่ เพราะยังตกทอดมาถึงเมื่อครั้งตั้งกรุงเทพฯ

กฎหมายตราสามดวงสะท้อนเศรษฐกิจการค้าและความเป็นเมืองการค้าของกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี และเป็นเครื่องยืนยันความมีส่วนร่วมในการค้าของกลุ่มไพร่ต่างชาติ และกลุ่มไพร่ทั่วไป ยืนยันความเป็นผู้มีอันจะกินและความเป็นเศรษฐกิจของกลุ่มคนในราชอาณาจักร เช่น กล่าวถึง

⁵⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวิภัลย์ พงศ์พินิตานนท์ (บรรณาธิการ), **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526) หน้า 19.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19-20.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

“37 มาตราหนึ่ง แยกพรหมณยวนประเทศฝรังอังฤษจีนจาม
 วิลันดาความลาญกวยขอมพม่ารามัญเข้ามาสู่โพธิสมภารกุดี
 เข้ามาค้าขายทางบกทางเรือก็ดี ให้ชาวพระทวารด่านคอยเจ้า
 พนักงานตรวจตราดูดีแลร้าย เกบเครื่องศาสตราวุธไว้ อย่าให้
 เทียวเตรีลกลอบซื้อขายกฤษณาฝางดีบุก ถ้าลูกค้าจต้องการสิ่ง
 ใดให้บอกแก่ล่ามพนักงาน ถ้าต่างประเทศลูกค้าจะยาตราไป
 ทางบกก็ดี เมื่อสำเนาจยาตราก็ดี ให้เจ้าพนักงานตรวจตราดู
 สิ่งของต้องห้ามผู้คนซึ่งลอบลักซุ่มซ่อนภาไปนั้น ถ้าเจ้าพนักงาน
 ละเมินเสียให้ลูกค้าพานี้ชภาเอาผู้คนเข้าแผ่นดินสิ่งของต้องห้าม
 ไปได้ ท่านว่าเจ้าพนักงานชาวด่านคอยทวารเลมิด ให้ลงโทษ 6
 สถาน ส่วนประเทศลูกค้านั้นให้ลงโทษตั้งโจร ถ้าล่ามพนักงาน
 ชาวด่านคอยรู้เห็นเปนใจด้วย ให้ลงโทษถึงตาย”⁵⁹

ตัวอย่างนี้สะท้อนให้เห็นกลุ่มชาวต่างชาติที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา กลุ่มเจ้าพนักงานที่มีหน้าที่
 เกี่ยวข้องกับการค้า วิธีการค้าโดยผ่านการผูกขาด รายการสินค้าผูกขาด และชี้ให้เห็นขุนนางเชื้อ
 สายต่างชาติด้วยในขณะเดียวกัน

กฎหมายตราสามดวงจึงเป็นหลักฐานของไทยที่แม้จะไม่ใช่หลักฐานชั้นต้นแต่ก็
 สามารถนำมาใช้อ้างอิงถึงสิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อให้สะท้อนภาพเศรษฐกิจการค้าของกรุงศรีอยุธยาได้

1.5 ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น⁶⁰

งานเล่มนี้เป็นหนังสือรวมความเรียงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยา ถึงแม้ว่าจะ
 ศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้นแต่ก็ให้ภาพที่สำคัญต่อการทำความเข้าใจเศรษฐกิจ
 สังคม และการเมืองของกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี และที่สำคัญหนังสือเล่มนี้กล่าวถึงการค้าของ
 กรุงศรีอยุธยาตอนต้นเอาไว้ที่น่าสนใจ ซึ่งสามารถใช้ปูพื้นความเข้าใจการติดต่อทางการค้า

⁵⁹ พระไอยการอาชญาหลวงใน กรมศิลป์ากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 489.

⁶⁰ อาคม พัฒนิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, *ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วย
 ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2522).

ระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับเมืองอื่นๆ โดยเฉพาะจีนและหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คาดว่าหนังสือเล่มนี้คงจะเป็นเล่มแรกๆ ที่สังเคราะห์ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้นขึ้นมาใหม่และให้ภาพที่น่าเชื่อถือได้ว่าใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด

ผู้เขียนบทความในหนังสือเล่มนี้คืออาคม พุฒิชยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์ ต่างก็ยอมรับว่าประวัติศาสตร์อยุธยานั้นมีข้อจำกัดอยู่ที่หลักฐานร่วมสมัย และความพยายามเขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้นมา ก็เพื่อไม่ให้นักเรียนประวัติศาสตร์ “ผอเรือปล่อยให้การศึกษารองตนถูกครอบงำด้วยหลักฐานสมัยหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพระราชพงศาวดารและจดหมายเหตุของชาติตะวันตกในพุทธศตวรรษที่ 23 พระราชพงศาวดารฉบับที่เขียนในหรือใกล้สมัยต้นอยุธยาที่สุดขาดตกบกพร่องและเหลืออยู่เพียงเศษนิดเดียว”⁶¹

1.6 การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์⁶²

เป็นหนังสือที่สังเคราะห์ภาพการเมืองในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ขึ้นมาใหม่ ให้ภาพสมเด็จพระนารายณ์ในแง่มุมที่แตกต่างออกไป กล่าวคือเป็นมุมมองที่อธิบายบริบททางการเมืองและเศรษฐกิจที่ทำให้พระมหากษัตริย์สองพระองค์คือสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ต้องดำเนินนโยบายทางการเมืองเพื่อความปลอดภัยและเพื่อประโยชน์ของตนเอง งานเรื่องนี้ทำให้เข้าใจการใช้ขุนนางชำนาญการหรือชำนาญการ และการทำการค้าของราชสำนัก กล่าวได้ว่าเป็นงานที่ให้ภาพพระมหากษัตริย์ที่เป็น “คน” มิใช่วีรบุรุษ และเมื่อให้ภาพของ “คน” ภายในงานเรื่องนี้จึงกล่าวถึง “คน” จำนวนมากที่มีส่วนได้-เสียผลประโยชน์จากนโยบายทางเศรษฐกิจและการเมืองของพระมหากษัตริย์ ทั้งยังมีความพยายามทำความเข้าใจเหตุการณ์กบฏ ซึ่งเป็นความรุนแรงที่เกิดขึ้นในราชสำนักว่าเกิดขึ้นจากเหตุใดและผลของเหตุการณ์นำไปสู่สิ่งใด

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

⁶² นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2543).

2. หลักฐานเอกสารภาษาต่างประเทศ

หลักฐานเอกสารภาษาต่างประเทศในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกรุงศรีอยุธยาเมื่ออยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา เป็นทั้งหลักฐานชั้นต้นที่บันทึกโดยผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์หรือผู้เห็นเหตุการณ์และหลักฐานร่วมสมัยที่บันทึกโดยผู้ที่อยู่ในเวลาเดียวกัน เพียงแต่ไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์ อาจจะเป็นคำบอกเล่า ข่าว หรือแม้กระทั่งข่าวลือที่พูดถึงกันมากในเวลานั้น ซึ่งบ่งบอกความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มคนในกรุงศรีอยุธยาได้อย่างชัดเจน หลักฐานเหล่านี้มักชี้ให้เห็นเรื่องราวเกี่ยวกับการค้าของชาวต่างชาติกับกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังบอกเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางการเมืองเอาไว้ด้วย หลักฐานภาษาต่างประเทศนี้ชี้ให้เห็นกิจกรรมทางการค้าอย่างชัดเจนในกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพต่างๆ เกี่ยวกับการค้า เช่น พ่อค้า คนกลาง ผู้ส่งสำเนาไปค้ายังต่างประเทศ เจ้าของสำเนาที่เป็นขุนนางและคหบดีชาวกรุงศรีอยุธยา ชาวจีนอพยพที่มาเดินเรือสำเนา กลุ่มคนที่มีอาชีพช่างไม้ ช่างต่อเรือ กุหลิทำเรือ เป็นต้น และมีเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในกรุงศรีอยุธยาที่มากกระทบกับผู้บันทึก

เรื่องราวที่ปรากฏในหลักฐานเหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องที่ผู้บันทึกเล่าเรื่องไปตามเหตุการณ์ที่ได้ประสบมาและบันทึกเรื่องราวที่ได้รับฟังมาจากผู้อื่น บางเรื่องไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารและกฎหมายตราสามดวง จึงถือว่าเป็นหลักฐานที่ทำให้ได้มุมมองด้านกิจกรรมการค้าในประวัติศาสตร์อยุธยา

ปัญหาในการใช้หลักฐานประเภทนี้ก็คือ ความรู้จริงของผู้บันทึก อคติส่วนตัว และความไม่เข้าใจกันทางศาสนา สิ่งเหล่านี้ทำให้ไม่สามารถนำหลักฐานประเภทนี้มาใช้ได้โดยไม่ผ่านการวิพากษ์และวิเคราะห์หลักฐาน การใช้หลักฐานประเภทนี้ยังต้องระวังเรื่องความใกล้ชิดของผู้บันทึกต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วย เช่น หลักฐานฝรั่งเศสกับหลักฐานดัตช์มีบ้างที่กล่าวถึงรายละเอียดของเรื่องบางอย่างไม่ตรงกัน แต่ให้สาระเรื่องเดียวกัน เช่น การเล่าถึงกรณีสวรรคตของสมเด็จพระนารายณ์ว่าเกิดจากการเสวยยาพิษแบบออกฤทธิ์ช้าที่แพทย์ชาวดัตช์นำมาถวาย⁶³

ปัญหาในการใช้หลักฐานเอกสารภาษาต่างประเทศอีกส่วนหนึ่งอยู่ที่การแปล ทั้งการแปลจากภาษาดั้งเดิมเป็นภาษาอังกฤษหรือภาษาไทย ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดในการแปลก็คือ

⁶³ Dhiravat na Pombejra, *Court, Company, and Campong: Essays on the VOC*

บางครั้งทำให้ความหมายของคำเปลี่ยนไป ซึ่งมีผลต่อน้ำหนักของเนื้อความ อีกทั้งการแปลเอกสารโบราณซึ่งมีโครงสร้างประโยคและคำศัพท์ที่ไม่เหมือนกับที่ใช้กันในสมัยปัจจุบัน หรือแม้แต่การถอดเสียงคำที่ผู้บันทึกเขียนตามภาษาไทยก็ให้ความเข้าใจที่สับสน คลาดเคลื่อน ไม่เข้าใจว่าผู้บันทึกต้องการหมายถึงคำใด เช่น คำว่า Myrou ซึ่งผู้บันทึกกล่าวว่าหมายถึงเรือชนิดหนึ่ง แต่ไม่อาจหาคำใกล้เคียงมาเทียบได้ว่าเป็นเรือประเภทใด คำในลักษณะนี้หลายคำเมื่อแปลเป็นภาษาไทย ผู้แปลไม่เทียบตัวเขียนจากภาษาที่ต้นแปลออกมาเอาไว้ด้วย หากนำไปใช้โดยไม่ได้ตรวจสอบ อาจเกิดความสับสน คลาดเคลื่อนได้

นอกจากนี้ หลักฐานต่างประเทศที่ผู้วิจัยใช้อีกส่วนหนึ่งได้มาจากหนังสือ ตำรา หรืองานค้นคว้าวิจัยที่ชาวต่างชาติทำไว้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาหรือที่เขียนด้วยภาษาต่างประเทศ

หลักฐานเอกสารต่างประเทศที่ใช้เป็นหลักในงานวิจัยครั้งนี้คือ

2.1 หนังสือชุดบันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ

หนังสือชุดนี้มีทั้งหมด 5 เล่ม กรมศิลปากรจัดแปล ส่วนใหญ่แปลมาจากบันทึกและจดหมายของพ่อค้าอังกฤษที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา มีบันทึกและจดหมายของพ่อค้าฮอลันดาอยู่บ้างเป็นส่วนน้อย ระยะเวลาของเอกสารชุดนี้จึงอยู่ระหว่างรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถและสมเด็จพระนารายณ์

เอกสารชุดนี้ให้ภาพเหตุการณ์ การค้า การติดต่อทางการค้าของพ่อค้าต่างชาติดกับราชสำนักและพ่อค้าอื่นๆ ทั้งให้รายละเอียดของเหตุการณ์สำคัญบางเหตุการณ์ที่พ่อค้าผู้บันทึกสนใจ หรือกระทบต่อผู้บันทึก ให้รายละเอียดเกี่ยวกับรายการสินค้าที่กรุงศรีอยุธยาส่งออก ซึ่งแทบจะไม่พบในหลักฐานของไทย การค้นคว้าโดยอาศัยหลักฐานชุดนี้ทำให้เข้าใจวิธีการค้าทางทะเลที่กระทำอยู่ในสมัยนั้นตามเมืองท่าอื่นๆ รวมทั้งที่กรุงศรีอยุธยา ทำให้เข้าใจขั้นตอนการนำเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาว่าจะต้องขอใบอนุญาตผ่านด่านขนอนและเสียภาษีอย่างไรบ้าง การค้นคว้ายังทำให้เห็นการใช้เรือต่างชาติขนสินค้าของพระมหากษัตริย์ ขุนนาง และพ่อค้าทั่วไปออกไป และยังได้รับทราบว่าเป็นเรือของกรุงศรีอยุธยาเองก็มีเป็นจำนวนมาก ซึ่งทำให้การค้าของกรุงศรีอยุธยายังคงดำเนินไปได้ แม้เรือต่างชาติลดน้อยลง เอกสารชุดนี้ทำให้เห็นการปฏิบัติหน้าที่ต่อพ่อค้าต่างชาติ การมั่งอานาจนหน้าที่ของเสนาบดีพระคลัง พ่อค้าของพระมหากษัตริย์ บทบาทของ

พ่อค้า นายหน้า ล่าม ผู้รวบรวมสินค้า ซึ่งให้ภาพในลักษณะจดภาพที่น่าสนใจและชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าชาวเมืองมีหน้าที่และ “อาชีพ” อื่นๆ ในการเลี้ยงชีวิต ไม่ได้เป็นเพียงไพร่-ทาสแต่เพียงอย่างเดียว

การใช้เอกสารชุดนี้บางครั้งเกิดความสับสนด้านการเรียงลำดับเหตุการณ์อยู่บ้าง เพราะผู้เรียบเรียงลำดับเอกสารไปตามวันที่ซึ่งปรากฏอยู่บนเอกสาร และการติดต่อในสมัยก่อนนั้นต้องอาศัยเวลายาวนาน บางครั้งเวลาผ่านไปหลายเดือนก็ยังคงกล่าวถึงเรื่องเดิม หรือบางครั้งแม้เวลาจะผ่านไปแล้วแต่ก็ยังหาไม่พบเหตุการณ์ที่ควรจะต่อเนื่องจากเหตุการณ์ครั้งก่อน ทำให้ต้องใช้เวลามากในการค้นคว้า และบ่อยครั้งที่ผู้บันทึกหรือผู้เขียนจดหมายมักใส่ความรู้สึกหรือความคาดเดาของตนเองลงไป ซึ่งในที่สุดแล้วกลับมิใช่เช่นนั้น

2.2 เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา⁶⁴

เอกสารชุดนี้บันทึกเรื่องราวจากรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถไปจนถึงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เอกสารนี้สมเด็จพระนเรศวรมหาราช กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้คัดมาจากครั้งเสด็จเยือนทวีปยุโรปเมื่อ ค.ศ. 1891 (พ.ศ. 2434) โปรดให้จ้างคัดหนังสือและเอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยมาได้เป็นจำนวนมากทั้งจากภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส และภาษาดัตช์ เอกสารชุดนี้มาจากหนังสือเรื่อง Dutch Papers ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642 ซึ่งคัดมาในคราวนั้น Dutch Papers ตัดตอนมาจากเอกสารภาษาดัตช์ และแปลเป็นภาษาอังกฤษ ดังนั้น กรมศิลปากรจึงให้แปลเป็นภาษาไทย เมื่อ ค.ศ. 1967 (พ.ศ. 2510) จะเห็นว่าผ่านการแปลมาถึง 2 ภาษา

เอกสารชุดนี้คัดลอกมาจากเอกสารชุด Dagregister Batavia เป็นเรื่องที่พ่อค้าชาวฮอลันดาที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาและราชอาณาจักรได้บันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่างๆ ส่งกลับไปให้บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาที่ปัตตาเวียและมีการสรุปความพร้อมๆ กับบันทึกไว้ในเอกสารบันทึกรายวันของปราสาทปัตตาเวีย เรื่องราวที่บันทึกในเอกสารเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก หลายเรื่องไม่มีในพงศาวดาร เช่น เรื่องคนในครอบครัวของออกญากำแพงเพชรพยายามปลงพระชนม์พระเจ้าแผ่นดิน เรื่องชาวญี่ปุ่นถูกขับไล่ออกจากกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้า

⁶⁴ กรมศิลปากร, เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2151-2163 และ 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ 1624-1652) แปลโดย นันทา สุตกุล (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2513).

ปราสาททอง ฯลฯ ยังมีเรื่องราวเกี่ยวกับการติดต่อค้าขายระหว่างบริษัทกับขุนนาง เรื่องบรรยากาศการค้าที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ความต้องการสินค้าของบริษัท พระมหากษัตริย์ และขุนนาง ราคาสินค้าขึ้น-ลง วิธีการกว้านซื้อสินค้าที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาต้องการ การขอผูกขาดสินค้า ฯลฯ กล่าวได้ว่าเอกสารชุดนี้มีประโยชน์มากในการค้นคว้า จัดเป็นหลักฐานชั้นต้นที่ดีเท่าที่มีอยู่

อย่างไรก็ดี สิ่งที่เราควรระวังก็คือ อคติของผู้บันทึกเหตุการณ์ต่อชนชาติที่พวกเขาถือว่าเป็นศัตรูและคู่แข่งทางการค้าคือ โปรตุเกส การใช้เอกสารฮอลันดาจะให้ภาพชาวโปรตุเกสเป็นชนชาติที่เกียจคร้าน ขี้โกง และดูเหมื่อนจะไม่มีค่าใดๆ ในประวัติศาสตร์อยุธยา แต่ความจริงชุมชนโปรตุเกสเป็นชุมชนใหญ่ เข้าสู่ระบบราชการ และเป็นชุมชนที่ดำเนินกิจกรรมการค้ามาก่อนชาวตะวันตกกลุ่มอื่นๆ เมื่อพ่อค้าฮอลันดาเข้ามาในนั้น ชาวโปรตุเกสก็ยังคงเป็นประชาคมพ่อค้าที่สำคัญอยู่

นอกจากนั้น ในเอกสารชุดนี้เมื่อกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ชาวฮอลันดาเป็นฝ่ายเสียเปรียบหรือเสียผลประโยชน์จะให้ภาพความไม่มีเหตุผลของฝ่ายที่ได้เปรียบ เช่น กรณีชาวฮอลันดาวิวาทกับชาวเมือง เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ. 1636 (พ.ศ. 2189) โดยเริ่มเหตุการณ์จากการที่ชาวฮอลันดาเข้าไปนั่งเล่นสนุกสนานกันในวัดวรเชษฐาราม เหตุการณ์ลุกลามจนชาวฮอลันดาถูกชาวเมืองซ้อมและจับตัวไว้ และในที่สุดถูกตัดสินประหารชีวิต จนทำให้ฟาน ฟลิต ซึ่งเป็นหัวหน้าพ่อค้าฮอลันดาในเวลานั้นต้องวิ่งเต้นให้สินบนเพื่อที่ชาวฮอลันดาจะได้ไม่ต้องถูกประหาร เรื่องเล่าเช่นนี้ไม่ได้ทำให้เห็นภาพทุกด้าน เพราะผู้เล่าไม่ได้บอกเหตุผลที่ถูกต้องของการเกิดเรื่องราว คงเล่าเพื่อรายงานให้ผู้บังคับบัญชาฟังและเห็นใจเรื่องที่เกิดขึ้นกับพวกพ่อค้ามากกว่าอย่างอื่น หรือมีฉะนั้นผู้เล่าก็ยังคงไม่เข้าใจว่าเหตุใดจึงเกิดเรื่องเช่นนี้ขึ้นกับตนเองและคนของบริษัทฯ

2.3 รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต⁶⁵

หนังสือเล่มนี้กรมศิลปากรนำผลงานของฟาน ฟลิต หรือที่รู้จักกันในนามวัน วลิต 3 เรื่อง มาพิมพ์รวบรวมไว้ในเล่มเดียวกัน เมื่อ ค.ศ. 2003 (พ.ศ. 2546) ผลงานของฟาน ฟลิต 3 เล่ม ได้แก่ พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ วัน วลิต พ.ศ. 2182

⁶⁵ ฟาน ฟลิต, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546).

และจดหมายเหตุพวน ฟลิต หนังสือทั้ง 3 เรื่องนี้แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ จึงนับได้ว่าผ่านการแปลมาถึง 2 ภาษา

พวน ฟลิต หรือเยเรเมียส พวน ฟลิต เป็นเจ้าหน้าที่ของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา เขาได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาประจำกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ ค.ศ. 1636-1641⁶⁶ (พ.ศ. 2179-2184) แต่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับโยส สเมาเตนใน ค.ศ. 1633 (พ.ศ. 2176) โดยเริ่มจากตำแหน่งรองพ่อค้า (sub-merchant หรือ onderkoopman) ต่อมาใน ค.ศ. 1636 (พ.ศ. 2179) จึงได้เลื่อนขึ้นเป็นผู้อำนวยการและพ่อค้า ต่อมาอีก 2 ปี จึงได้เลื่อนเป็นหัวหน้าพ่อค้า เขาย้ายจากกรุงศรีอยุธยาไปประจำปัตตาเวียใน ค.ศ. 1641 แต่กลับเข้ามาอีกในฐานะผู้อัญเชิญพระราชสาสน์ฉบับสุดท้ายจากเจ้าชายแห่งราชวงศ์ออเรนจ์เข้ามาถวายสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

ตลอดเวลา 8 ปี ที่เขาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา พวน ฟลิตมีโอกาสได้รับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับการค้าขาย สังคม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ความเป็นไปในราชสำนัก และยังได้ทำการค้นคว้าเพื่อรวบรวมเรื่องราวที่ถูกต้อง งานของเขาทั้ง 3 เรื่อง ให้ภาพที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งเขาเป็นบุคคลร่วมสมัยและอยู่ในเหตุการณ์ แม้ว่าเขาจะเข้ามาเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองขึ้นครองราชย์แล้ว แต่เรื่องราวความเป็นไปก็ยังคงอยู่ในความรับรู้ของชาวเมือง ที่ได้เล่าขานถึงเรื่องที่เกิดขึ้น

งานเรื่อง “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม” นั้นให้สาระที่กล่าวได้ว่าละเอียดมาก คงเพื่อให้ผู้อ่านที่ไม่รู้จักราชอาณาจักรนี้ได้เข้าใจความเป็นมาและจะได้เป็นประโยชน์สำหรับบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาหากจะส่งผู้ใดเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา

พวน ฟลิต เขียนเรื่องนี้หลังจากเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาได้ 3 ปี และได้เลื่อนขึ้นเป็นพ่อค้าประจำสถานีการค้าของบริษัทที่กรุงศรีอยุธยา ผลงานเรื่องนี้มีส่วนผลักดันให้เขาได้เลื่อนเป็นหัวหน้าพ่อค้าต่อจากโยส สเมาเตน ซึ่งได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาเอาไว้ด้วยเช่นกัน การเขียนงานเล่มนี้ พวน ฟลิต ต้องค้นคว้าเพิ่มเติมมากพอสมควร แต่อาศัยความที่เขาอาจจะพูดภาษาไทยได้ทำให้การพูดคุยกับผู้มีความรู้ไม่ยุ่งยากจนเกินไป ทั้งเขายังมีภรรยาเป็นหญิงมอญซึ่ง

⁶⁶ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 144.

ประกอบกิจกรรมการค้าและมีเส้นสายอยู่ในหมู่ขุนนาง ทำให้เขาคงได้รับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาในบางแง่มุมที่พ่อค้าทั่วไปอาจไม่รู้

งานเรื่องนี้ทำให้เห็นวิธีการปกครองและการค้าของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง วิธีการตั้งอำนาจทางเศรษฐกิจกลับคืนมาสู่องค์พระมหากษัตริย์ การค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยากับเมืองอื่นๆ ทั้งในและข้ามภูมิภาค มีการกล่าวถึงตำแหน่งที่สำคัญของขุนนางชั้นสูง กล่าวถึงการปกครองและการควบคุมกำลังคนของกรุงศรีอยุธยา รวมไปถึงเล่าถึงการรบระหว่างราชอาณาจักรอยุธยากับปัตตานี และความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง งานละเอียดไปจนกระทั่งมีการเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับสัตว์แปลกๆ ที่มีในประเทศ เช่น จระเข้ และฟาน ฟลิตมั่นใจมากกว่างานเขียนของเขาละเอียดที่สุดแล้ว

งานเรื่อง “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ วันวาลิต ค.ศ. 1639” (พ.ศ. 2182) เป็นงานที่เขียนขึ้นตามอย่างพงศาวดารของไทยเรียบเรียงเรื่องราวไปตามรัชกาล ที่สำคัญคือเขียนขึ้นก่อนพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ถึง 40 ปี เนื้อหาสาระในเรื่องนี้สะท้อนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์องค์ก่อนๆ ของกรุงศรีอยุธยาที่ชาวกรุงศรีอยุธยาถ่ายทอดให้ฟาน ฟลิต ได้รับทราบ

งานเล่มนี้จัดเป็นการรวบรวมเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับพระมหากษัตริย์อยุธยาแบบย่อ ซึ่งพอจะเข้าใจได้ว่าเหตุที่ต้องเขียนแบบย่อเพราะคงไม่มีผู้ให้รายละเอียดที่เชื่อถือได้มากกว่านี้

ฟาน ฟลิตกล่าวถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับการตั้งกรุงศรีอยุธยาตามความรับรู้ของผู้คนหลายกลุ่ม บางกลุ่มว่าพราหมณ์ชื่อพรหมเทพเป็นผู้สร้างอาณาจักรสยามและเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์แรก บางกลุ่มว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้สร้างอาณาจักรสยาม และคนส่วนใหญ่เชื่อว่าเรื่องพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องจริงมากที่สุด สิ่งนี้สะท้อนความเชื่อในเรื่องพระพุทธรูปศาสนาของชาวกรุงศรีอยุธยาในเวลานั้นได้เป็นอย่างดี แต่ฟาน ฟลิต ตัดสินว่าเรื่องที่เล่ามานั้นเป็นเรื่องนิทานที่ไม่น่าเชื่อถือและเริ่มเรื่องกรุงศรีอยุธยาที่คงรับฟังมาจากคนอีกกลุ่มหนึ่งว่า เจ้าคือพระเจ้าแผ่นดินองค์แรกสืบเชื้อสายมาจากจักรพรรดิจีน แต่ถูกเนรเทศมาจากเมืองจีน ซึ่งเป็นเรื่องที่สะท้อนความเชื่อและความรับรู้ในความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับจีนอยู่ดี จากนั้นเขาจึงเล่าเรื่องพระมหากษัตริย์แต่ละองค์ไปเรียงตามลำดับ

เชื่อได้ว่า เหตุการณ์ที่ไม่ห่างจากสมัยของเขามากนักและเหตุการณ์ร่วมสมัยเป็น เรื่องที่น่าเชื่อถือได้มาก บางเรื่องไม่ปรากฏในพงศาวดาร เช่น เรื่องการสำรวจจำนวนข้าทาสใน สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ เรื่องญี่ปุ่นบุกพระราชวังในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เรื่องการขึ้น ครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และการกำจัดขุนนางที่เคยช่วยพระองค์ขึ้นครองราชย์ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้นสามารถ ตรวจสอบได้กับเอกสารต่างชาติร่วมสมัยเดียวกัน

ส่วนงานเรื่องสุดท้ายของฟาน ฟลีตคือ “จดหมายเหตุฟาน ฟลีต” ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1640 เนื้อความในเรื่องนี้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เรื่อย มาจนถึงสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ราชสมบัติ เป็นเรื่องที่บรรยายประวัติความเป็นมาของ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเอาไว้อย่างละเอียด ฟาน ฟลีตออกนามสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ก่อนขึ้นครองราชย์ว่าพระองค์ศรี โดยให้รายละเอียดว่าพระองค์เป็นบุตรออกญาศรีธรรมมาธิราช ซึ่งเป็นภาคของพระชนนีสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม งานเล่มนี้ฟาน ฟลีตคงสอบถามจากผู้ที่อยู่ใน เหตุการณ์คราวผลัดแผ่นดิน ซึ่งรู้เรื่องราวอย่างละเอียด อย่างไรก็ตาม ข้อที่ควรระวังก็คืออคติของผู้ เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้เขาฟังและอคติส่วนตัวของเขาเองต่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อย่างไรก็ตาม ก็ดีงานเรื่องนี้สะท้อนความสามารถในด้านการเมืองการปกครอง การกำจัดคู่แข่งทางการเมือง และการรักษาอำนาจของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไว้ด้วยเช่นเดียวกัน

2.4 ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม⁶⁷

นิโกลาส์ แชรแวงส นักบวชชาวฝรั่งเศสผู้เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา 4 ปีในสมัย สมเด็จพระนารายณ์ เป็นผู้เขียนต้นฉบับเป็นภาษาฝรั่งเศสในชื่อเรื่อง *Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam* หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกที่กรุงปารีสเมื่อ ค.ศ. 1688 จากนั้น มีการแปลเป็นภาษาอังกฤษในชื่อ *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*

⁶⁷ นิโกลาส์ แชรแวงส, *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช)* แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506). และ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam* (Bangkok: White Lotus 1998).

และมีการแปลเป็นภาษาไทยในชื่อประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม โดยสันต์ ท. โกมลบุตร

เอกสารชุดนี้กล่าวถึงเรื่องทั่วไปที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งของกรุงศรีอยุธยา แทรกเรื่องราวบางเรื่องในสมัยนั้นที่ผู้บันทึกสนใจลงไปด้วย สารในเรื่องบ่งบอกความสนใจของชาวเวสและบอกได้ถึงความสำนึกและความรับรู้เกี่ยวกับเมืองที่เขาเข้ามาทำการค้า เป็นไปได้ว่าเอกสารชุดนี้เป็นเอกสารต้นแบบให้แนวคิดแก่เดอ ลา ลูแบร์ในการเรียบเรียงข้อมูลที่เขาได้มาจากกรุงศรีอยุธยา

เอกสารแบ่งออกเป็น 4 ภาค ภาคแรกว่าด้วยที่ตั้งและสภาพของประเทศ พีช สัตว์ และแร่ธาตุ ฯลฯ ซึ่งเป็นเรื่องที่ชาวต่างชาติย่อมให้ความสนใจ เพราะแตกต่างจากบ้านเมืองของตน สิ่งที่สำคัญในภาคนี้ได้แก่การเล่าถึงคนต่างชาติที่อพยพเข้ามาและผสมกลมกลืนจนกลายเป็นชาวกรุงศรีอยุธยาและชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขาย ภาคที่สองว่าด้วยขนบธรรมเนียม ประเพณี กฎหมาย และส่วนที่เกี่ยวกับราชสำนัก กล่าวถึงตำแหน่งขุนนางชั้นต่างๆ อาหารการกิน การแต่งกาย ศิลปกรรม ส่วย เงินตรา ภาคที่สามว่าด้วยศาสนา มีทั้งพระพุทธศาสนา และศาสนาอื่น กล่าวถึงพระภิกษุ การบวชชี ภาคที่สี่ว่าด้วยสมเด็จพระนารายณ์ เจ้านาย และราชสำนัก

เรื่องราวที่บันทึกไว้มีทั้งเรื่องทีนิโกลาส์ แชรเวสได้อยู่ในเหตุการณ์โดยตรงและที่เป็นเรื่องที่เขาได้จากผู้อื่น โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับราชสำนักบางเรื่องเช่นพระคลังมหาสมบัติ ต้องเป็นเรื่องที่เขาได้รับฟังมาจากผู้อื่น

2.5 จุดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ: ราชอาณาจักรสยาม⁶⁸

หนังสือเรื่องนี้แปลมาจากเป็นฉบับภาษาฝรั่งเศสที่ชื่อ Du Royaume de Siam, 1691 โดย สันต์ ท. โกมลบุตร ยังมีฉบับแปลภาษาไทยอีกฉบับหนึ่งโดยกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนิพนธ์แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษที่มีชื่อว่า A New Historical Relation of the Kingdom of Siam by Monsieur de la Loubère อย่างไรก็ตาม ผู้แปลเรื่องนี้ได้ให้ความสำคัญความเห็นของตนลงไปด้วยหลายตอน จนทำให้ผู้ใช้สับสนว่าที่ใดเป็นงานแปล ที่ใดเป็นความเห็นของท่าน

⁶⁸ ลา ลูแบร์, เดอ. จุดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ: ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 1 (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510). และ Simon de La Loubère, The Kingdom of Siam (Singapore: Oxford University Press, 1986).

ผู้วิจัยจึงไม่ใช้ฉบับแปลภาษาไทยของกรมพระนารายณ์ประพันธ์พงศ์ แต่เลือกใช้ฉบับแปลของสันต์ ท. โกมลบุตรแทน ผู้วิจัยยังใช้ฉบับภาษาอังกฤษที่นำมาพิมพ์ใหม่ในชื่อ The Kingdom of Siam เพื่อตรวจสอบเรื่องแปลไปพร้อมกัน

ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้คือราชทูต ชิมอง เดอ ลา ลูแบร์ ผู้เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ระหว่างวันที่ 27 กันยายน 1687 – 3 มกราคม 1688 ในฐานะอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็ม

เมื่อพิจารณาว่าเดอ ลา ลูแบร์เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาในช่วงเวลาสั้นๆ แต่สามารถเขียนหนังสือเล่าเรื่องของกรุงศรีอยุธยาได้ละเอียดเช่นนี้แสดงว่าในระหว่างที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยา เขาจะต้องได้สนทนากับขุนนางที่พูดภาษาโปรตุเกสได้* ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นผู้ใด และขุนนางท่านนี้เป็นผู้เล่าเรื่องราวต่างๆ ให้เดอ ลา ลูแบร์ฟัง ตามที่เขาได้บันทึกเอาไว้ อาจจะเป็นขุนนางในคณะทูตจากกรุงศรีอยุธยาที่โดยสารมาในเรือลำเดียวกับเดอ ลา ลูแบร์ใน ค.ศ. 1687 หรือขุนนางคนอื่นๆ นอกจากนั้น เขายังอ้างถึงนิโกลัส แชรแวงส ผู้เขียนหนังสือเกี่ยวกับราชอาณาจักรอยุธยาเอาไว้ก่อนเขาอีกท่านหนึ่ง จึงเป็นไปได้ว่าเขาคงได้ใช้หนังสือของนิโกลัส แชรแวงสในการเรียบเรียงหนังสือของเขาขึ้นมาด้วย เพราะในขณะที่เขาเดินทางกลับไปฝรั่งเศสนั้น หนังสือของนิโกลัส แชรแวงสตีพิมพ์ออกมาแล้ว

หนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็นตอนๆ ซึ่งแสดงความรอบรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับชาวกรุงศรีอยุธยาและราชอาณาจักรอย่างละเอียด เรื่องราวบางอย่างเดอ ลา ลูแบร์ เป็นผู้พบเห็นเอง ในขณะที่เรื่องราวส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ได้รับการบอกเล่ามาอีกต่อหนึ่ง แต่ก็แสดงว่าเดอ ลา ลูแบร์เป็นคนฉลาดและสนใจเรื่องราวที่อยู่รอบตัวเป็นอย่างมาก จึงหาเรื่องมาสนทนาได้ละเอียดเช่นนี้ ผู้วิจัยสามารถใช้หนังสือเล่มนี้ในการอ้างอิงเกี่ยวกับการค้าในประเทศและต่างประเทศ ความสำคัญของเสนาบดีพระคลัง วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวกรุงศรีอยุธยา กลุ่มชาวต่างประเทศในกรุงศรีอยุธยา ฯลฯ ได้เป็นอย่างดี โดยนำไปตรวจสอบกับเอกสารของนิโกลัส แชรแวงสและเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ

* เพราะในสมัยนั้น ภาษาโปรตุเกสถือเป็นภาษาทางการค้าและการทูตที่ใช้กันอยู่ บาทหลวงเดอ ชัวซีย์ยังเคยอ้างว่าขุนนางในราชสำนักอยุธยาทุกคนพูดภาษาโปรตุเกสได้ ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้เช่นนั้น อาจจะมีเพียงขุนนางบางพวกเท่านั้น

2.6 ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม⁶⁹

เป็นหนังสือที่แปลมาจากเรื่อง Histoire du Royaume de Siam ที่ฝรั่งเศส อังรี ตูรแปง ชาวฝรั่งเศสเป็นผู้รวบรวมขึ้น ชุดหนึ่งมี 2 เล่ม ตีพิมพ์ครั้งแรกที่กรุงปารีสเมื่อ ค.ศ. 1771 (พ.ศ. 2314) โดยได้ข้อมูลมาจากพระสังฆราชแห่งตาราบากา และบาทหลวงอื่นๆ ที่เข้ามาพำนัก และเผยแพร่คริสต์ศาสนาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาจนถึงช่วงกรุงแตก หนังสือเล่มนี้ผู้เขียนไม่ได้เป็นผู้เห็นเหตุการณ์ด้วยตนเองและคงมีบางตอนที่รวบรวมมาจากเรื่องราวที่นักเดินทางท่านอื่นเคยเขียนเอาไว้

หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงกำเนิดของชาวสยาม บ้านเมือง ศิลปวัฒนธรรม และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอยุธยา โดยมีเรื่องเกี่ยวกับการค้า และสินค้าที่มาจากเมืองต่างๆ มีการกล่าวถึงวิธีการทำการค้า การหาส่วยสินค้า การให้สัมปทานผูกขาดการค้าและการหาสินค้าที่ราชสำนักต้องการ รวมทั้งมีรายละเอียดเกี่ยวกับรายการสินค้าที่มาจากหัวเมืองสำคัญต่างๆ เรื่องราวที่เล่าอยู่ในหนังสือเล่มนี้เล่าได้ค่อนข้างละเอียด และมีเนื้อหาสาระหลายๆ ตอนเหมือนกับเอกสารของเดอ ลา ลูแบร์ และนิโกลาส์ แชรแวงส เชื่อได้ว่าตูรแปงต้องเคยอ่านงานของเดอ ลา ลูแบร์และ แชรแวงสหรือผู้อื่นในคริสต์ศตวรรษที่ 17 มาก่อนที่จะเขียนงานของตนเอง อย่างไรก็ตาม ข้อดีของเอกสารเล่มนี้คือ เล่าเรื่องราวหลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์ด้วย ซึ่งทำให้ผู้วิจัยสามารถค้นคว้าเรื่องราวหลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้ไม่ยากนัก เช่น เรื่องการค้าช้าง และค่างาช้าง หนังสือเล่มนี้ยืนยันว่าจนถึงช่วงอยุธยาตอนปลายพระมหากษัตริย์ก็ยังคงสงวนสิทธิที่จะค้าช้างแต่ผู้เดียว⁷⁰ เรื่องการเก็บภาษีเส้นไหมปีละ 40 แพร่ง⁷¹ และเรื่องที่ตั้งเลิกไปในรายละเอียดอีกหลายๆ เรื่องที่ไม่ได้จากเอกสารชุดอื่น

⁶⁹ ฝรั่งเศส อังรี ตูรแปง, ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539).

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 158.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

2.7 สำเนาอักษรีย์สุลัยมาน⁷²

เป็นบันทึกของชาวเปอร์เซียที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ เอกสารเรื่องนี้แปลเป็นภาษาอังกฤษชื่อ The Ship of Sulaiman และดิเรก กุลสิริสวัสดิ์ แปลเป็นภาษาไทย ลงพิมพ์ในวารสารของสมาคมภาษาและหนังสือฯ ผู้เขียนเอกสารนี้คือ อิบน์ มุฮัมหมัด อิบราฮีม มุฮัมหมัด ราบี (Ibn Muhammad Ibrahim Muhammad Rabi) ผู้เป็นอาลักษณ์ของคณะราชทูตเปอร์เซีย ซึ่งพระเจ้าชาห์สุลัยมานส่งมาใน ค.ศ. 1685 งานเขียนนี้เขียนตามจารีตของงานเขียนวรรณกรรมอิสลาม มีการสรรเสริญพระเจ้าผู้เป็นเจ้า ใช้สำนวนโวหารเชิงเปรียบเทียบ ตั้งชื่อหัวเรื่องเป็นอัญมณี 4 ตอน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้พรรณนาถึงเรื่องราวที่ตนประสบพบเห็นอย่างค่อนข้างละเอียดตามรายทางที่เดินทางจากเมืองมะริดเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา การเรียกชื่อสถานที่หลายตอนก่อให้เกิดความสับสนว่าผู้เขียนหมายถึงที่ใด เช่น การกล่าวถึงเมืองชูฮาน ที่ผู้แปลวงเล็บว่าคงหมายถึงเมืองสุพรรณ แต่ความจริงการเดินทางจากเพชรบุรีเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาไม่ต้องผ่านเมืองสุพรรณ และการที่บอกว่าเจ้าเมืองเป็นชาวเตอร์กที่นับถือศาสนาอิสลาม ทำให้แน่ใจว่าน่าจะหมายถึงเมืองบางกอกมากกว่า เพราะตรงกับหลักฐานอื่นที่กล่าวถึงเส้นทางการค้าและเจ้าเมืองที่เป็นชาวต่างชาติ หลักฐานยังกล่าวถึงที่มา ตระกูล การศึกษาของขุนนางมุสลิมในกรุงศรีอยุธยาที่สำคัญในเวลานั้น การค้าของกรุงศรีอยุธยา พืช สัตว์ และแร่ธาตุต่างๆ ที่ผู้เขียนสนใจ แน่ใจว่าย่อหมายถึงรายการสินค้าที่กรุงศรีอยุธยาส่งออก

2.9 เอกสาร ตำรา หนังสือ และงานค้นคว้าวิจัยเป็นภาษาต่างประเทศเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยา

ผู้วิจัยได้ใช้เอกสารอื่นๆ ประกอบการค้นคว้าเป็นจำนวนมาก ทั้งเอกสารตะวันตกและตะวันออก อาทิ งานของบาทหลวงเดอ ชัวซี⁷³ สเมาเตน⁷⁴ Brummelhuis⁷⁵ งานเรื่อง

⁷² ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย (ฉบับแก้ไข) และสำเนาอักษรีย์สุลัยมาน (ฉบับย่อ) (กรุงเทพฯ: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2517).

⁷³ บาทหลวง เดอ ชัวซี, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์ แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516).

⁷⁴ Francois Caron and Joost Schouten, A True Description of the Mighty Kingdom of Japan and Siam (London: The Argonaut Press, 1935)

ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี⁷⁶ เป็นต้น ในจำนวนนั้นมีงานสำคัญ 3 เล่มที่ได้ใช้และขอล่าวถึงในที่นี้ได้แก่ งานค้นคว้าเรื่อง The Dutch in Seventeenth Century Thailand ของ จอร์จ ไวนัล สมิธ งานชุด Southeast Asia in the Age of Commerce 1450 – 1680 เขียนโดย แอนโทนี รีด

The Dutch in Seventeenth Century Thailand ของ จอร์จ ไวนัล สมิธ เป็นงานภาษาต่างประเทศที่สำคัญสำหรับผู้ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาในช่วงศตวรรษที่ 17 กล่าวถึงการค้าระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดากับกรุงศรีอยุธยา ให้ภาพการค้าของบริษัทฮอลันดากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยรวม และกล่าวถึงการค้าของกรุงศรีอยุธยาในเวลานั้น งานเรื่องนี้กล่าวถึงการค้าของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางกรุงศรีอยุธยา และชี้ให้เห็นที่มาของสินค้าที่บริษัทฮอลันดาได้มา ซึ่งมีส่วนหนึ่งได้มาจากการลักลอบซื้อ นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับการค้าภายในของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเกี่ยวข้องกับกาหาสินค้ามาส่งให้บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา งานเล่มนี้ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ความหลากหลายของสินค้าและปริมาณการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งทำให้พอมองเห็นภาพการค้าทั้งหมดของกรุงศรีอยุธยาได้

ส่วน Southeast Asia in the Age of Commerce 1450 – 1680 เขียนโดย แอนโทนี รีด (Anthony Reid) ชุดหนึ่งมี 2 เล่ม เล่มแรกชื่อ The Lands Below the Winds ส่วนเล่มที่สองคือ Expansion and Crisis หนังสือทั้งสองเล่มพยายามอธิบายการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงเวลาจากกลางคริสต์ศตวรรษที่ 15-คริสต์ศตวรรษที่ 17 ข้อดีของหนังสือชุดนี้คือให้ภาพรวมที่เกี่ยวกับการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเวลานั้น ให้แนวคิดเกี่ยวกับการค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ แต่ข้อเสียอยู่ที่ความพยายามอธิบายเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมดภายในกรอบเดียวกัน ซึ่งเป็นไปไม่ได้ เพราะแต่ละพื้นที่ย่อมมีปัจจัยเฉพาะที่ทำให้ไม่สามารถใช้กรอบใหญ่มาอธิบายได้เท่าเทียมกัน กระนั้น หนังสือเล่มนี้ก็ยังเป็นเอกสารที่น่าสนใจและ

⁷⁵ Han ten Brummelhuis, Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts between the Netherlands and Thailand (Lochem: the Netherlands, 1987).

⁷⁶ อธิธิ โยเนะโอะ และโยชิภาวะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542).

จำเป็นต้องอ่านเพื่อทำความเข้าใจการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และกรุงศรีอยุธยา และมีหลักฐานที่ละเอียดเกี่ยวกับการค้าของเมืองต่างๆ การนำสถิติในด้านจำนวนประชากร จำนวนสินค้าสำคัญ จำนวนเรือสินค้าจากญี่ปุ่นมาใช้ช่วยให้การวิเคราะห์เศรษฐกิจกรุงศรีอยุธยาทำได้ง่ายและชัดเจนขึ้น ทั้งการศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นภาพกว้างๆ ของการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-17 ก็เป็นสิ่งที่ยังไม่มีผู้ใดทำได้มาก่อน ทำให้งานชิ้นนี้มีความน่าสนใจอยู่ในตนเองแม้จะมีข้อจำกัดอยู่ด้วยเช่นกัน

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. คำว่า “กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้า” หมายถึงกลุ่มคนที่ดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการค้า เป็นกลุ่มที่มีทุนเป็นของตนเอง ทุนนั้นมีหลายระดับ และคำว่าทุนในที่นี้ไม่จำเป็นต้องหมายถึงตัวเงินเสมอไป อาจหมายถึงสำเนา พาหนะที่ใช้เดินทาง ของป่า และอื่นๆ ที่ช่วยเอื้อให้กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ามีโอกาสสั่งสมความมั่งคั่งขึ้นมาได้ในหลายระดับ

กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้านั้นมีทั้งพวกที่ลงทุนด้วยตนเองและที่ดำเนินการค้าให้แก่ผู้ลงทุนอื่น เช่น พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง โดยได้ผลประโยชน์อื่นๆ เป็นเครื่องตอบแทน รวมทั้งได้โอกาสลงทุนค้าขายส่วนตัวร่วมไปกับการค้าของมูลนายเหล่านั้นด้วย กลุ่มที่ลงทุนการค้าด้วยตนเองนั้นอาจจะเป็นขุนนางหรือมูลนายบางกลุ่มที่มีทุนของตนเอง พ่อค้าที่ค้าขายกับต่างประเทศ พ่อค้าแม่ขายที่ดำเนินการค้าภายใน หรือแม้แต่ช่างฝีมือที่อาศัยความชำนาญเฉพาะเชื้อชาติในการผลิตสินค้าที่ตลาดต้องการออกมาจำหน่าย กลุ่มคนเหล่านี้เกิดขึ้นเนื่องจากความเป็นเมืองท่าการค้าของกรุงศรีอยุธยา และมีโอกาสประกอบ “อาชีพ” ที่หลากหลายเพื่อสั่งสมความมั่งคั่งสำหรับตนเอง

2. งานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะใช้คริสต์ศักราชและคริสต์ศตวรรษเป็นหลักในการเรียบเรียง แต่จะยังคงมีพุทธศักราชและพุทธศตวรรษกำกับอยู่ด้วย เหตุที่ใช้คริสต์ศักราชเป็นหลักเนื่องจากหลักฐานที่ใช้ส่วนหนึ่งเป็นหลักฐานจากต่างประเทศ เพื่อความสะดวกในการเทียบศักราชกับงานวิจัยของต่างประเทศจึงขอคงคริสต์ศักราชเอาไว้ และเรื่องราวในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้คาบเกี่ยวกับเหตุการณ์ในต่างประเทศ ซึ่งเอกสารและหนังสือต่างๆ มักกล่าวถึงโดยใช้คริสต์ศักราช

บทที่ 2

เมืองการค้ากรุงศรีอยุธยา

คำว่า “เมืองการค้า” ในที่นี้หมายถึงเมืองที่มีความเคลื่อนไหวที่สำคัญทางเศรษฐกิจ เป็นทั้งเมืองที่ทำการค้าขายส่งผ่านสินค้า มีผลผลิตของป่าอันเป็นที่ต้องการของตลาดภายนอก เป็นแหล่งสินค้าส่งออกบางชนิดออกสู่ตลาด นำให้กรุงศรีอยุธยามีฐานะเป็นคลังสินค้า (emporium) ที่สำคัญในตัวเองเนื่องจากตั้งอยู่ในทำเลการค้าที่ดีและมีกลไกหรือวิธีบริหารจัดการการค้าที่มีประสิทธิภาพนำความมั่งคั่งมาสู่บ้านเมืองและผู้เกี่ยวข้องที่ดำเนินกิจกรรมการค้าหลายกลุ่ม นอกจากพระมหากษัตริย์และเจ้านายแล้ว ยังมีกลุ่มขุนนาง ไพร่ และพ่อค้าต่างด้าวที่เข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานในราชอาณาจักรอยุธยา ความมั่งคั่งของกรุงศรีอยุธยาสะท้อนออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมในรูปแบบของพระราชวัง วัดวาอาราม อาคารสถานที่ต่างๆ รวมไปถึงวิถีชีวิตที่แตกต่างจากวิถีชีวิตของผู้คนตามหัวเมืองหรือดินแดนตอนใน

เฟอร์เนา เมนเดซ ปินตู (Fernão Mendez Pinto) นักเดินทางชาวโปรตุเกสผู้ใช้เวลา 21 ปี เดินทางในตะวันออกได้เขียนเล่าเกี่ยวกับบ้านเมืองและเรื่องราวที่เขาพบเห็นไว้ในหนังสือเรื่อง Peregrinação* ซึ่งรวมถึงเรื่องเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาในทศวรรษ 1540 รัชกาลสมเด็จพระไชยราชา (ค.ศ.1534-1547 / พ.ศ. 2077-2090) เขาไว้ด้วย แม้ว่าหลักฐานของปินตูมักจะถูกพิจารณาในแง่ของความน่าเชื่อถือ โดยเฉพาะจำนวนตัวเลขที่ดูเหมือนจะมากเกินไป แต่เรื่องที่เขาบันทึกสะท้อนให้เห็นความเป็นเมืองการค้าที่มั่งคั่งของกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 16

“...เมืองหลวงของราชอาณาจักรคือเมืองแห่งโอเดีย (Odiaa คืออยุธยา) ซึ่งข้าพเจ้าเคยกล่าวถึงมาแล้ว ป้อมกันเมืองด้วยกำแพงอิฐและหิน มีประชากรราวๆ 400,000 คน รวมทั้งคนต่างด้าว 100,000 คนจากหลายๆ เมืองของโลก ราชอาณาจักรนี้ร่ำรวยมาก และมีการค้าจำนวนมาก ไม่มีเลยสักปีเดียวที่เมืองอื่นๆ และ

* ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1614 (พ.ศ. 2157) ปินตูเขียนเรื่องเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาเอาไว้ในบทที่ 181-189 ในชื่อ The Empire of Sornau

เมืองในหมู่เกาะชาว บาหลี มาดูรา* Angenio (อัมบอน?)
บอร์เนียว และซูลู จะไม่ส่งสำเนาไม้ต่ำกว่า 10,000 ลำ
ยังไม่นับเรือเล็กเรือน้อยซึ่งเข้ามาคราคร่ำในแม่น้ำและท่าเรือทุก
แห่ง...”¹

ที่ 16 ตัวอย่าง
ป็นตุเล่าถึงทรัพยากรของกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นสินค้าที่สำคัญในช่วงคริสต์ศตวรรษ

“...ในพื้นที่สูงมีป่าไม้เอนเจลลิน (Angelin) [อาจจะเป็นไม้สัก?] ซึ่ง
สามารถใช้ต่อเรือทุกประเภทได้เป็นพันๆ ลำ ยังมีเงิน เหล็ก
เหล็กกล้า ตะกั่ว ดีบุก ดินประสิว และคราม ฝ้าย ทับทิม ไพลิน
งาช้าง ทองคำ ทั้งหมดในปริมาณมาก ในป่ายังมีไม้ Brazil**
และไม้มะเกลือ ซึ่งบรรทุกลงสำเนาทุกปีๆ ละกว่า 100 ลำไปยัง
จีน ไหล่ลำ Lequois (?) เขมร และจัมปา ยังไม่ต้อง
กล่าวถึงขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง น้ำตาลซึ่งเก็บรวบรวมมาจากที่ต่างๆ อีก
มาก”²

* เป็นชื่อเกาะในอินโดนีเซีย ตั้งอยู่ใกล้ฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะชวา สินค้า
สำคัญคือเกลือ

¹ Cited in *Descriptions of Old Siam* compiled and introduced by Michael Smithies
(Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1995), p. 6.

** ใช้ย้อมผ้าให้เป็นสีแดงหรือม่วง และยังใช้ทำหมึกแดงคุณภาพดี เป็นสินค้าที่สำคัญและ
ขายได้ราคาดีในยุโรปช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-16 อาจจะหมายถึงไม้ฝางก็ได้ เพราะเมื่อไม้ฝางถูกนำเข้าไปยัง
ยุโรปครั้งแรกเมื่อยุคกลางนั้น พ่อค้าโปรตุเกสเรียกไม้ชนิดนี้ว่า “brazil wood” ดูรายละเอียดใน
<http://www.answers.com/Brazil%20wood>

² Cited in *Descriptions of Old Siam*, p. 4.

ความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ แร่ธาตุ และของป่าของราชอาณาจักรนำมาซึ่งความมั่งคั่งทางการค้า

พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาจากปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นไปทรงตระหนักดีถึงความสำคัญของการค้า จึงทรงปรับปรุงระบบและองค์กรทางเศรษฐกิจเพื่อส่งเสริมและควบคุมกิจการค้าเพื่อรักษาผลประโยชน์และความมั่งคั่งให้อยู่กับพระองค์ ในขณะที่เดียวกันทรงปฏิรูประบบการปกครองเพื่อช่วยสร้างอำนาจให้แก่ผู้ปกครองที่กรุงศรีอยุธยาในการจัดการควบคุมหัวเมืองภายในซึ่งเป็นแหล่งผลิตสินค้าออกที่สำคัญ ทรงปรับปรุงระบบมุลนาย-ไพร่ที่ใช้ควบคุมแรงงานเกณฑ์³ เพื่อให้ประชากรจัดหาส่งสินค้าส่งออกและนำมาออกทะเลที่กรุงศรีอยุธยาหรือเมืองท่าในอำนาจของกรุงศรีอยุธยาได้อย่างมีประสิทธิภาพตามความต้องการของเมืองหลวง

กล่าวได้ว่าการที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองการค้าที่มั่งคั่งขึ้นมาได้นั้น ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ 3 ประการคือ การมีทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมสำหรับทั้งการทำการค้าและการเกษตรเพื่อเลี้ยงตนเองและพัฒนาต่อไปจนกลายเป็นการผลิตสินค้าทางการเกษตรเพื่อจำหน่าย ทำเลที่เหมาะสมยังหมายถึงการสืบทอดพัฒนาการทางการค้าซึ่งชุมชนบ้านเมืองเดิมได้เคยริเริ่มมาก่อนแล้ว การจัดวิธีบริหารจัดการทางการค้าและการเมืองที่เอื้อต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจการค้า และการสร้างกลไกทางเศรษฐกิจเพื่อรองรับความเติบโตทางการค้า

ทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมของกรุงศรีอยุธยาหมายถึงการตั้งอยู่ในบริเวณที่มีเส้นทางน้ำสำคัญหลายสายล้อมรอบ ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำน้อยหรือแม่น้ำลพบุรี ซึ่งทำให้สะดวกสำหรับการเดินทางจากกรุงศรีอยุธยาออกสู่ทะเลและการเดินทางจากกรุงศรีอยุธยาไปยังดินแดนตอนในด้านต่างๆ ทั้งทางตะวันตกเฉียงเหนือ ทางเหนือ และทางตะวันออกเฉียงเหนือ ลำน้ำที่ล้อมรอบหลายสายทำให้เกิดความสะดวกในการลำเลียงและส่งส่งสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาไปสู่ดินแดนตอนในและในทางกลับกัน⁴

³ ฟาน ฟลิต , “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)**, หน้า 231.

⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, **กรุงศรีอยุธยาของเรา พิมพ์ครั้งที่ 3** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2542), หน้า 23.

ที่ตั้งที่เหมาะสมสำหรับการค้าเชื้อเชิญให้ประชากรจากที่ต่างๆ อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียง กลุ่มที่สำคัญคือกลุ่มชาวจีนที่อพยพเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 13⁵ คนกลุ่มนี้เองที่มาช่วยให้การค้าทางไกลของกรุงศรีอยุธยาเกิดขึ้นได้ เนื่องจากความชำนาญในการต่อเรือ การเดินเรือ รวมทั้งการใช้ภาษาจีนเพื่อติดต่อกับตลาดใหญ่สำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้ กรุงศรีอยุธยายังได้อาศัยมรดกทางการค้าจากชุมชนบ้านเมืองที่เกิดขึ้นมาก่อน เกิดเป็นเมืองทำการค้าที่มีพ่อค้าจาก 2 นานน้ำ คือ จากด้านทะเลจีนและมหาสมุทรอินเดียเข้ามาแลกเปลี่ยนสินค้ากัน บทบาทสำคัญแรกเริ่มในด้านการค้าของกรุงศรีอยุธยาก็คือการเป็นเมืองท่าสินค้าส่งผ่าน และในขณะเดียวกันก็มีสินค้าของป่าที่ผลิตได้ในภาคพื้นทวีปที่พ่อค้าจากภายนอกต้องการออกขายด้วย

ลักษณะที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาเหมาะสำหรับเป็นเส้นทางคมนาคมและเส้นทางการค้า จากกรุงศรีอยุธยาสามารถเดินทางลงไปยังอ่าวไทยได้โดยสะดวก อาจอาศัยเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา ท่าจีน หรือแม่กลองออกปากอ่าวก็ได้ หรืออาจไปออกอ่าวไทยที่ปากแม่น้ำบางปะกงได้อีกเช่นกัน ลักษณะเช่นนี้ถือว่าสะดวกต่อการเดินทางติดต่อกับเมืองด้านทะเลจีน คาบสมุทรมลายู และหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนด้านอ่าวเบงกอลก็สามารถอาศัยเส้นทางคมนาคมทางบกและทางน้ำเดินทางเชื่อมถึงกรุงศรีอยุธยาได้ไม่ยากนัก จากกรุงศรีอยุธยายังมีเส้นทางคมนาคมทางน้ำเชื่อมกับหัวเมืองภายในและดินแดนตอนในภาคพื้นทวีปที่อยู่ไกลเข้าไปได้ไม่ยาก⁶ สามารถเดินทางเข้าไปยังดินแดนตอนในที่เป็นแหล่งสินค้าของป่าและเดินทางต่อไปจนถึงเขมร ล้านนา และล้านช้าง ซึ่งมีสินค้าสำคัญและอาศัยกรุงศรีอยุธยาเป็นเส้นทางออกทะเลอีกแห่งหนึ่ง

กรุงศรีอยุธยายังสามารถพัฒนาเครือข่ายการค้าอันประกอบด้วยเมืองทำการค้าหลายเมืองให้ค้าผ่านกรุงศรีอยุธยาหรือค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาและลำเลียงสินค้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาโดยตรง ซึ่งช่วยสร้างเสริมความเป็นเมืองการค้าให้แก่กรุงศรีอยุธยารุดขึ้นไปอีก และทำให้กรุงศรีอยุธยามีศักยภาพเพียงพอที่จะเชื้อเชิญให้พ่อค้า นักเดินทางจากเมืองต่างๆ เช่น จีน ญี่ปุ่น อินเดีย พ่อค้าจากตะวันออกกลาง คาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมไป

⁵ จี. วิลเลียม สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์** บรรณาธิการ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 1.

⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, **กรุงศรีอยุธยาของเรา**, หน้า 23.

ถึงยุโรปเข้ามาค้าขาย และมีบางส่วนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ช่วยเพิ่มศักยภาพและความคึกคักให้แก่การค้าของกรุงศรีอยุธยามากยิ่งขึ้นไปอีก กรุงศรีอยุธยายังมีความพิเศษกว่าเมืองท่าการค้าอื่นๆ ในสมัยเดียวกันบางเมืองเพราะมีลำเอนำสินค้าออกไปค้าขายทางทะเลได้เอง ไม่ต้องรอให้เรือจากภายนอกเข้ามาเท่านั้น

ทำเลที่ตั้งซึ่งสัมพันธ์กับสภาพทางภูมิศาสตร์ที่อยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำสำคัญ มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่านคือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำบางปะกง ทำให้เกิดเป็นที่ราบลุ่มน้ำอันกว้างใหญ่และอุดมสมบูรณ์ และยังเป็นบริเวณที่มีแม่น้ำ-ลำคลองสายย่อยแยกออกไปจากแม่น้ำสายใหญ่ทำให้บริเวณกรุงศรีอยุธยามีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับทำการเกษตร โดยเฉพาะการปลูกข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลักของกลุ่มชน

แม้ว่าในระยะแรกกรุงศรีอยุธยายังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเพาะปลูกเพื่อส่งออกจำหน่ายมากนัก แต่ต่อมาเมื่อความต้องการข้าวของตลาดภายนอกเพิ่มขึ้น ประกอบกับศักยภาพในการควบคุมกำลังคนและดินแดนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น⁷ ช่วยให้กรุงศรีอยุธยาเริ่มหันมาให้ความสำคัญกับการเพาะปลูกเพื่อจำหน่าย ดังจะเห็นได้ชัดในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 จากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระเป็นต้นไป

นอกจากข้าวแล้ว กรุงศรีอยุธยายังส่งสินค้าทางการเกษตรชนิดอื่นๆ ออกขายด้วย เช่น มีหลักฐานที่กล่าวถึงการส่งผัก* ปลาเค็ม และเหล้าหมักจากมะพร้าวไปยังมะละกาตั้งแต่งตั้งเมืองมะละกาเพื่อเลี้ยงประชาชนและพ่อค้านักเดินเรือที่เข้ามาในมะละกาจำนวนมาก⁸

ปัจจัยทางด้านทำเลที่ตั้งนี้ทำให้กรุงศรีอยุธยาเหมาะสมและเกิดความพร้อมสำหรับการเป็นเมืองการค้าที่มั่งคั่ง ทำให้พระมหากษัตริย์ต้องทรงทำการปรับปรุงและปฏิรูปกลไกทางการปกครอง ควบคุมสังคม และสร้างองค์การการค้าเพื่อบริหารกิจการทางเศรษฐกิจและรองรับความเติบโตและความมั่งคั่งที่เกิดขึ้น

⁷ ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 231.

* อาจหมายถึงผักดอง

⁸ M.A.P. Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1962), p. 72.

การพัฒนาจนเกิดเป็นเมืองการค้าต้องอาศัยระยะเวลายาวนาน จากการศึกษาพบว่าอาจแบ่งวิวัฒนาการด้านการค้าของกรุงศรีอยุธยาได้เป็น 2 ช่วงเวลา คือ จากกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 – ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ช่วงหนึ่ง และจากคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไป อีกช่วงหนึ่ง จุดเปลี่ยนที่ส่งผลโดยตรงต่อบทบาทด้านการค้าของกรุงศรีอยุธยาอยู่ที่การเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1569 เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแล้วได้เกิดความพยายามฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาด้วยการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองเสียใหม่ จัดระบบการควบคุมกำลังคน และควบคุมหัวเมือง ส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาเกิดความพร้อมด้านการปกครองและการควบคุมกำลังคน ซึ่งส่งผลต่อด้านเศรษฐกิจการค้า ที่กำลังทวีความต้องการสินค้าของป่า โดยเฉพาะหนังสัตว์ ไม้ฟาง และสินค้าอื่นๆ เพิ่มขึ้นอย่างมาก และผลจากการเปลี่ยนบริบททางเศรษฐกิจการค้าทำให้เกิดกลุ่มผู้สัมพันธ์กับการค้าได้แก่ ขุนนางชำนาญการและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ ขุนนางและมูลนายท้องถิ่น ไพร่ต่างชาติและลูกครึ่ง และกลุ่มพ่อค้าแม่ขายขึ้นในกรุงศรีอยุธยาอย่างชัดเจนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18

ภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1569 (พ.ศ. 2112) ได้เกิดความพยายามปฏิรูปการปกครองหัวเมืองเหนือเสียใหม่จนประสบความสำเร็จในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร⁹ แม้ว่าจะได้เกิดความพยายามแผ่อำนาจขึ้นไปครอบครองเมืองเหนือมาตั้งแต่แรกสถาปนากรุงศรีอยุธยา แต่ก็ไม่เคยควบคุมได้เด็ดขาด หัวเมืองเหนือมักแข็งเมืองแทบทุกครั้งที่เกิดการผลัดแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ไม่เข้มแข็ง

แม้จะกล่าวกันว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประสบความสำเร็จในการอ้างอำนาจเหนือหัวเมืองเหนือ ทรงพยายามผนวกสุโขทัยและสุพรรณภูมิให้เข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับกรุงศรีอยุธยา¹⁰ แต่เมืองเหนือหลายเมืองก็ยังหาทางแข็งเมืองจนกรุงศรีอยุธยาต้องส่งกองทัพไปปราบหลายครั้ง

เมืองสำคัญฝ่ายเหนือของกรุงศรีอยุธยาคือเมืองพิษณุโลก พระมหากษัตริย์มักแต่งตั้งเจ้านายที่มีเชื้อสายราชวงศ์ทางเหนือขึ้นไปปกครอง เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงส่งเจ้าสามพระยาไปครอง สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ทรงส่งพระรามศวรหรือต่อมาคือสมเด็จพระ

⁹ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), หน้า 89.

¹⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม, กรุงศรีอยุธยาของเรา, หน้า 34.

บรมไตรโลกนาถไปปกครอง โดยอ้างความสัมพันธ์ทางสายโลหิตของฝ่ายพระราชมารดา¹¹ เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประกาศรวมหัวเมืองเหนือเข้ากับกรุงศรีอยุธยาแล้ว ปัญหาหัวเมืองเหนือรุนแรงจนกระทั่งต้องทรงขึ้นไปปกครองพิษณุโลกด้วยตนเอง

หลังจากนั้นแล้วปัญหาหัวเมืองเหนือก็ไม่เคยหมดไปและยังมาส่งผลร้ายแรงในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมื่อทรงตั้งพระมหาธรรมราชาเชื้อสายราชวงศ์สุโขทัยกลับไปปกครองเมืองพิษณุโลก มีอำนาจสูงกว่าที่พระมหากษัตริย์องค์ก่อนๆ เคยจัดการ เพื่อหวังให้พระมหาธรรมราชาจงรักภักดีต่อกรุงศรีอยุธยา แต่ด้วยความขัดแย้งส่วนตัวทำให้พระมหาธรรมราชาไปเข้ากับฝ่ายพม่าทำให้กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าไปในที่สุด

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาขึ้นครองราชย์ ทรงให้เทศร์หัวเมืองเหนือเข้ามาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาเพื่อเพิ่มกำลังคนในกรุงศรีอยุธยาและคงเพื่อไม่ต้องการให้เกิดปัญหาเมืองเหนือ การนี้ก็เป็นโอกาสให้สมเด็จพระนเรศวรทรงล้มระบบการปกครองเดิมลงและปรับปรุงการปกครองหัวเมืองเสียใหม่ ตั้งเป็นหัวเมืองเอก โท ตริ¹² ถือเป็นการจัดลำดับความสัมพันธ์ของหัวเมืองต่อเมืองหลวง ทำให้เมืองหลวงปกครองหัวเมืองได้โดยตรง ซึ่งส่งผลต่อการค้าของกรุงศรีอยุธยาโดยตรง เนื่องจากหัวเมืองเหนือหลายเมืองเป็นเมืองท่าสินค้าทางบก และยังเป็นเส้นทางรับสินค้าจากล้านนาและล้านช้าง การควบคุมหัวเมืองเหนือได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้นจึงเท่ากับเพิ่มโอกาสการค้าได้สะดวกและสินค้าออกสำคัญมาออกทะเลที่กรุงศรีอยุธยาได้มากขึ้น

ส่วนการควบคุมกำลังคนนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองได้เป็นผลสำเร็จ สมเด็จพระเอกาทศรถทรงให้สำรวจจำนวนข้าทาสในแผ่นดินผู้มีข้าทาสมากกว่าที่แจ้งไว้จะต้องมอบให้พระมหากษัตริย์¹³ การสำรวจประชากรดังกล่าวมีวัตถุประสงค์หนึ่งก็คือเพื่อสำรวจประชากรที่เพิ่มขึ้นหลังสงคราม อีกส่วนหนึ่งคงเพื่อลดจำนวนข้าทาสของเจ้านายและขุนนางแล้วมาเพิ่มให้พระมหากษัตริย์ และจัดระบบควบคุมกำลังคนภายใต้ระบบมุลนาย-ไพร่ให้เป็นระเบียบมากกว่าที่เคยเป็น ทรงจำแนกบุคคลที่เกิดและที่เข้ามาตั้งรกรากในแผ่นดินไว้ภายใต้ตนายหรือหัวหน้า ผลก็คือตั้งแต่นั้นทุกคนอยู่ภายใต้ระบบมุลนาย-ไพร่ ไม่ว่านายจะสั่งให้

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

¹² คอวริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 89.

¹³ ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182” ใน **รวมบันทึก**

ทำอะไร โพรต้องทำตามหรือหาสิ่งของมาชดเชยให้นายแทน¹⁴ ทำให้ระบบควบคุมกำลังคนเป็นไปได้
ได้อย่างเข้มแข็ง ประชาชนต้องปฏิบัติตามคำสั่งมุลนาย

ระบบการควบคุมกำลังคนที่เกิดขึ้นนี้ส่งผลให้พระมหากษัตริย์ทรงมีกำลังคนไว้ใช้
ในการสงคราม การเกษตร การโยธา ส่วนในด้านเศรษฐกิจ การควบคุมหัวเมืองได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้นทำ
ให้ได้ผลประโยชน์ในรูปของส่วยเพิ่มขึ้น เมื่อต้องการสินค้าบางชนิดเพิ่มเติมก็สามารถเกณฑ์คน
ออกไปจัดหามาได้สะดวก

การควบคุมหัวเมืองเหนือ การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองและการควบคุมกำลัง
คนส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาพร้อมสำหรับการเป็นเมืองท่าทางทะเลที่สำคัญ สามารถป้อนสินค้า
ของป่า ไม้หอม ทรัพยากร และแร่ธาตุที่ตลาดต้องการได้เพิ่มมากขึ้นจากคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็น
ต้นไป เมื่อเรือจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศสมาถึงนั้น กรุงศรี
อยุธยาพร้อมสำหรับการเป็นเมืองการค้าเรียบร้อยแล้ว การเข้ามาของเรือจากยุโรปยิ่งช่วยเพิ่มความ
ต้องการ ปริมาณสินค้าและชนิดของสินค้าส่งออกจากกรุงศรีอยุธยาให้มากยิ่งขึ้นไปอีก

ผลจากการค้าทั้งจากภายในและภายนอกทำให้เกิดความมั่งคั่งขึ้นในกลุ่มคนที่
สัมพันธ์กับการค้า ซึ่งเห็นได้จากปริมาณสินค้า สำเนา สินค้าในตลาด การสะสมโลหะมีค่าและ
อัญมณี การสร้างพระราชวัง วัดวาอาราม ความมั่งคั่งของเมืองการค้ายังส่งผลต่อวิถีชีวิตของกลุ่ม
ชาวเมืองอีกด้วย

ในบั้นนี้จะศึกษาปัจจัยที่สนับสนุนให้กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองการค้า เพื่อชี้ให้เห็น
โอกาสการทำการค้าจากปัจจัยหลายประการ เช่น ความสามารถในการสร้างเครือข่ายการค้าทั้ง
ทางบกและทางทะเล การมีหัวเมืองภายในที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าผ่านกระบวนการผลิตที่ตลาด
ภายนอกต้องการ และการมีความพร้อมในด้านการเกษตร เพื่อการดำรงชีวิตและเพื่อการค้า เป็น
ต้น โอกาสในการทำการค้านี้เองที่สร้างโอกาสการเกิดความมั่งคั่งในหมู่คนที่สัมพันธ์กับการค้าจน
ทำให้พระมหากษัตริย์ ทรงต้องสร้างระบบและองค์กรเพื่อมารองรับความเติบโตทางการค้า

¹⁴ เรืองเดียวกัน.

1. เมืองการค้ากรุงศรีอยุธยา

พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาประสบความสำเร็จในการจัดการให้กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในดินแดนภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเป็นเมืองที่มีสภาพเป็นคลังสินค้าที่สำคัญ มีสินค้าที่ตลาดภายนอกต้องการจำนวนมาก ทั้งสินค้าจากภายในภาคพื้นทวีป และสินค้าส่งผ่านจากด้านทะเลจีนและมหาสมุทรอินเดีย¹⁵ ความสำเร็จในการสร้างให้กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองการค้าขึ้นเนื่องมาจาก

- 1.1 ความสืบทอดการเป็นเมืองการค้าจากเมืองท่าในอดีต
- 1.2 การตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมและเส้นทางการค้า
- 1.3 เครือข่ายการค้าของกรุงศรีอยุธยา สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17-18
- 1.4 เครือข่ายการค้าภายใน

ทั้ง 4 ประการนี้ สนับสนุนความเป็นเมืองการค้าของกรุงศรีอยุธยาและทำให้เกิดกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าจำนวนมากซึ่งจะได้อธิบายให้เห็นเป็นลำดับ

1.1 ความสืบทอดการเป็นเมืองการค้าจากเมืองท่าในอดีต

เมื่อสถาปนากรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1350 (พ.ศ. 1893) นั้น กรุงศรีอยุธยาคือพัฒนาการที่สืบเนื่องมาจากเมืองที่เกิดขึ้นมาก่อนในบริเวณใกล้เคียงกัน ปรากฏหลักฐานจำนวนมากที่บ่งชี้ว่าก่อนที่จะเกิดกรุงศรีอยุธยาได้เกิดเมืองที่มีความเจริญและมีพัฒนาการในระดับหนึ่งมาแล้ว คือเมืองอโยธยา ที่ปรากฏชื่ออยู่ในจารึกหลักที่ 11, 47, และ 48 กล่าวถึง “อโยธยาศรีรามเทพนคร” และ “ศรีอโยธยา”¹⁶ นักประวัติศาสตร์บางคนยังตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับชื่อของกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่เริ่มตั้งจนกระทั่งเสียกรุง ค.ศ. 1569 (พ.ศ. 2112) น่าจะเป็นอโยธยา เพราะไม่ปรากฏชื่อกรุง

¹⁵ อาคม พัฒนิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, *ศรีรามเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น*, หน้า 96-98.

¹⁶ ธิดา สาระยา, “สร้างบ้านแปงเมือง ระบบเมืองคู่ สถาบันเมืองลูกหลวง” ใน *รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ*, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2537), หน้า 119.

ศรีอยุธยาในจารีกร่วมสมัย การเปลี่ยนชื่อเป็นกรุงศรีอยุธยานั้นมาเกิดขึ้นเมื่อหลังเสียกรุงฯ เพื่อให้
เกิดความเป็นสิริมงคล¹⁷

ความเจริญของเมืองอโยธยาที่เกิดขึ้นก่อนกรุงศรีอยุธยาเห็นได้จากหลักฐาน
จำนวนหนึ่ง อาทิ พระพุทธรูปพระพุทธรูปเจ้า เจ้าพแนงเชิง หรือพระพุทธรูปพระเจ้าพนัญเชิง ที่
ปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ ว่า สร้างขึ้นก่อนการสถาปนากษัตริย์
อยุธยาถึง 26 ปี¹⁸ การหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่เช่นนี้แสดงให้เห็นเทคโนโลยีขั้นสูงในการผสม
และหล่อโลหะ คาดว่าชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้น่าจะเป็นผู้ถ่ายทอด
เทคโนโลยีให้แก่ชาวพื้นเมือง หรือเป็นผู้สร้างพระพุทธรูปขึ้นเพื่อเป็นสถานที่แสวงบุญของตน ทั้งนี้
เพราะการติดต่อระหว่างชาวจีนกับชาวพื้นเมืองบริเวณนี้เกิดขึ้นมาตั้งแต่ก่อนหน้าคริสต์ศตวรรษที่
13 แล้วชาวจีนอพยพเข้ามาอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้น่าจะเพิ่มขึ้นตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 13¹⁹
ปรากฏว่าตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 10 พ่อค้าจากเมืองแถบอ่าวไทยเมืองหนึ่งคือเมืองเจินลี่ฟูได้
เดินทางติดต่อกับจีนแล้ว และตามบันทึก Sung Hui Yao Kao ใน ค.ศ. 1200-1205 กล่าวถึงการ
ส่งทูตอย่างเป็นทางการจากเจินลี่ฟูไปยังจีนในสมัยราชวงศ์ซ้อง นำผลผลิตพื้นเมือง เช่น ช้าง
งาช้าง นอแรด และผ้าพื้นเมืองไปถวายฮ่องเต้จีน²⁰ และหลังจากนั้นจึงได้มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐาน

¹⁷ อาคม พัทธิมะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, **ศรีรามเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วย
ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**, หน้า 5.

¹⁸ หลวงประเสริฐอักษรนิติ์, **พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ**, (กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์แสงดาว, 2544), หน้า 12. ส่วนวัดพนัญเชิงนั้น น. ณ ปากน้ำกล่าวว่าคงจะสร้างขึ้นก่อนหน้าการหล่อ
พระพุทธรูปองค์นี้ สันนิษฐานจากพงศาวดารเหนือที่กล่าวถึงการที่พระเจ้าสายน้ำผึ้งสร้างวัดพระนางเชิงเมื่อ
พ.ศ. 1587 ดูรายละเอียดใน น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูน**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ,
2543), หน้า 15.

¹⁹ จี. วิลเลียม สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**, หน้า 1.
และ Chris Baker, "Ayutthaya Rising: From the Land or the Sea", *Journal of Southeast Asian Studies*,
February 1, 2003.

²⁰ O.W. Wolters, "Chen-Li-Fu a State on the Gulf of Siam at the Beginning of the 13th
Century", *JSS XL VIII, Pt.2*, November 1960, p. 1,3, 5. ศาสตราจารย์โวลเตอร์ส อ้างถึงงานของ
Kuwabara เรื่อง "On P'u Shou-keng." ใน *Memoirs of the Toyo Bunko* (7, 1935, p 96-97) กล่าวถึงพ่อค้าผู้
มั่งคั่งผู้หนึ่งจากเจินลี่ฟู ไปเสียชีวิตลงในเขต Ming Chou เมื่อ ค.ศ. 1165 ผู้ว่าการให้ส่งศพและทรัพย์สินกลับ
เมืองของชายผู้นั้น.

ของชาวจีนก่อให้เกิดการถ่ายทอดวิทยาการความรู้ในด้านต่างๆ รวมกับความรู้เดิมที่มีมาแล้ว จนเกิดความรู้อีกมากพอที่จะสร้างสิ่งก่อสร้างและประติมากรรมขนาดใหญ่ขึ้นได้ในดินแดนแถบนี้²¹

ความเจริญของเมืองที่เกิดขึ้นมาก่อนกรุงศรีอยุธยา ยังสะท้อนจากกฎหมายโบราณหลายมาตรา จิตร ภูมิศักดิ์ ได้ตรวจสอบและพบกฎหมายที่ตราขึ้นก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาหลายลักษณะ²² ได้แก่ กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ตราขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1343 (พ.ศ. 1886) กฎหมายลักษณะทาส ตราขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1347 (พ.ศ. 1890) และกฎหมายลักษณะกัญนี้ ตราขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1348 (พ.ศ. 1891) กฎหมายโบราณเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่ามีการใช้ราชาศัพท์และระเบียบภาษาในราชสำนักขึ้นแล้ว ซึ่งแตกต่างจากภาษาในจารึกสมัยสุโขทัยช่วงแรกที่ยังไม่ปรากฏคำราชาศัพท์ขึ้นใช้ แสดงว่าสังคมที่เกิดขึ้นมาก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยาจะต้องสั่งสมและพัฒนาการใช้ภาษาราชสำนักมาเป็นระยะเวลายาวนาน อย่างน้อยอาจกินเวลาถึงร้อยปีกว่าที่ภาษาราชสำนักจะมีระเบียบแบบแผน²³ และกรุงศรีอยุธยารับระเบียบแบบแผนนี้มาใช้

บทบาทของเมืองท่าการค้าทางทะเลบนภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มเห็นได้ชัดตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 (พุทธศตวรรษที่ 16) เป็นต้นไป เมื่ออาณาจักรพุกาม ขอม และลังกาค้าวเข้ามาดำเนินการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยตรง นอกเหนือจากที่ค้าขายผ่าน

²¹ ดูรายละเอียดใน น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูน**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2543).

²² ธนิต อยู่โพธิ์, "บันทึกเกณฑ์สอบคัดกราช", **วารสารศิลปากร**, ปีที่ 5 เล่ม 3 ตุลาคม 2494 อ้างถึงใน จิตร ภูมิศักดิ์, **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไต้งาม, 2526), หน้า 44-45.

ศักราชที่ปรากฏในกฎหมายโบราณเหล่านั้นได้ระบุถึงปีที่ตรากฎหมายเหล่านั้นเอาไว้แล้ว เพียงแต่ก่อนหน้าที่จะเกิดการสอบเกณฑ์ศักราชนั้น ผู้ใช้กฎหมายเชื่อตามการสันนิษฐานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงสงสัยว่าหากนำตัวเลข 623 มาบวกกับมหาศักราช ตามสำนักปฏิทินซ้ำแล้วจะได้ปีพุทธศักราชที่เก่าก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา แต่เมื่อตรวจสอบจากสำนวนภาษาและพบหลักฐานที่ปรากฏว่ามีเมืองอื่นที่เจริญมาก่อนกรุงศรีอยุธยาในบริเวณนี้ เป็นอันยอมรับได้ว่ากฎหมายโบราณตามที่ระบุนั้น อาจเกิดขึ้นมาก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาจริง

²³ จิตร ภูมิศักดิ์, **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไต้งาม, 2526), หน้า 60.

พ่อค้าคนกลางคือพ่อค้าจากโลกตะวันตก อินเดีย และจีน²⁴ บริเวณอ่าวไทยจึงกลายเป็นเส้นทาง การค้าระหว่างลังกา-พม่าตอนล่าง-ตะวันตกเฉียงเหนือของอ่าวไทย-ขอม เปิดโอกาสความเติบโต แก่เมืองใกล้ทะเลหรือเมืองชายฝั่งลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา²⁵ พ่อค้าจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงเริ่มมี บทบาทมากขึ้นในกิจกรรมทางการค้าถึงขั้นออกไปติดต่อทำการค้ากับต่างแดนด้วยตนเอง

เมืองการค้าก่อนกรุงศรีอยุธยาที่ส่งผลความเจริญมาสู่กรุงศรีอยุธยา นอกจาก อโยธยาแล้วยังได้แก่ เมืองละโว้และเมืองเพชรบุรี ซึ่งเป็นเมืองทำการค้าสำคัญทั้งทางบกและทาง ทะเล เพชรบุรียังเป็นเมืองท่าทางทะเลเก่าแก่ที่ติดต่อกับทั้งน่านน้ำด้านทะเลจีนและมหาสมุทร อินเดียได้ ทั้งสองเมืองจึงเป็นฐานการค้าที่สำคัญโดยตรงสำหรับกรุงศรีอยุธยาและอยู่ในเส้นทาง การค้าสำคัญมาตั้งแต่โบราณ

1.1.1 เมืองละโว้

เมืองละโว้เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา รู้จักกันในเอกสารจีน ว่าหลอหู มีแม่น้ำลพบุรีไหลผ่าน เป็นเส้นทางคมนาคมสู่ภายนอกรวมทั้งขยายตัวเข้าสู่ภายใน ตามเส้นทางสิงห์บุรี ชัยนาท อุทัยธานี และนครสวรรค์²⁶ ความเติบโตของละโว้เป็นผลจากความ เจริญด้านการค้ารอบอ่าวไทย จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่พุกาม ขอม และลังกา เป็นผู้ดำเนินการเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 11 การเกิดขึ้นของละโว้ถือเป็นจุดเริ่มต้นของโฉมหน้าใหม่ทาง เศรษฐกิจรอบอ่าวไทยที่แต่เดิมเคยเฟื่องฟูอยู่ทางภาคตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแถบแม่น้ำ ท่าจีน ย้ายมาอยู่ทางภาคตะวันออกโดยมีละโว้เป็นศูนย์กลาง ก่อให้เกิดเมืองสำคัญด้านตะวันตก เช่น เมืองสุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี และเจดีย์พิรุ ที่เติบโตและสำคัญขึ้นแทนที่เมืองอู่ทองและ นครชัยศรีในแถบลุ่มแม่น้ำท่าจีน และเป็นจุดเริ่มต้นของราชอาณาจักรสำคัญที่จะเกิดขึ้นจากการ รวมตัวของละโว้-อโยธยา ความสำคัญของละโว้ในด้านเศรษฐกิจมีผลต่อเนื่องมาสู่เมืองหลวงกรุง ศรีอยุธยาที่เกิดขึ้นใหม่

²⁴ ธิดา สารระยา, “ละโว้ – รัฐชายฝั่งในคริสต์ศตวรรษที่ 11” ใน รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), หน้า 175.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 191-193.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

ละโว้เป็นเมืองควบคุมเส้นทางติดต่อค้าขายและเป็นตัวกลางรับ-ส่งสินค้าเข้าออก จากบริเวณชุมชนภายใน ละโว้สามารถขยายเครือข่ายการค้าเข้าสู่ภายในทั้งตอนบนของอ่าวไทย บริเวณนครสวรรค์และได้คุมเส้นทางเข้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือขึ้นไปตามลำน้ำบางขามผ่าน เข้าโคกสำโรง ชัยบาดาล ชับจำปา ละโว้จึงคุมทั้งเส้นทางการค้าทางบกภายในและเส้นทางออกสู่ ทะเล²⁷ โดยมีเมืองอโยธยาเป็นเมืองท่าทางทะเลที่สำคัญในเครือข่ายของละโว้ นอกจากนี้ ยังมี สินค้าของป่าซึ่งได้รับความนิยมมากและเป็นที่ยุ้จักกันดีในหมู่ตลาดภายนอกว่าจะต้องมาจากละโว้ เท่านั้น เช่น ไม้กฤษณาลพบุรี ที่จีนบันทึกไว้ในรายการสินค้าบรรณการ 444 ประเภทเมื่อ ค.ศ. 1643 (พ.ศ. 2186)²⁸ ก็เป็นสินค้าสำคัญของละโว้มาแต่ดั้งเดิม ละโว้เป็นอาณาจักรใหญ่แห่งหนึ่ง และมีความสัมพันธ์กับจีนมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 *

ละโว้ขยายตัวไปตามเส้นทางการค้าทางบกผ่านหัวเมืองและรัฐที่อยู่ภายใน เช่น สุโขทัย ล้านนา ไปติดต่อกับบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนทางเหนือ ผ่านหุบเขาเพชรบูรณ์และ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไปติดต่อกับเวียงจันทน์และเมืองพระนคร มีการนำสินค้าเช่นผ้าไหมไป ขายยังเขมรอยู่เนืองๆ²⁹

การรวมตัวกันในระบบเมืองคู่ของละโว้-อโยธยานั้น ทำให้เห็นความสำคัญทาง เศรษฐกิจของทั้งสองเมืองนี้ ในขณะที่อโยธยาเป็นเมืองท่าค้าขาย ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวถึงชาวอโยธยาเดินทางขึ้นไปค้าขายถึงอาณาจักรหริภุญไชยสมัยปลายราชวงศ์จามเทวี³⁰ ละโว้มีศักยภาพในการควบคุมเส้นทางติดต่อค้าขายและเป็นตัวกลางรับสินค้าจากดินแดนตอนใน เพื่อส่งมาลงทะเลที่อโยธยา อาณาจักรที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของละโว้-อโยธยาจึงมีลักษณะเป็น

²⁷ ดูรายละเอียดใน ธิดา สาระยา, “ละโว้ – ราชธานีแห่งในคริสต์ศตวรรษที่ 11” ใน รัฐโบราณ ในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ, หน้า 197.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 197-198.

* ยังมีเมืองอื่นๆ ที่ติดต่อกับจีนเพื่อวัตถุประสงค์เดียวกันนี้ด้วย เช่น เจนลีฟู พิริบพิหรือ เพชรบุรี

²⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม, *กรุงศรีอยุธยาของเรา* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2542), หน้า 48.

³⁰ *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่* (พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514), หน้า 10.

เมืองศูนย์กลางควบคุมเส้นทางรับ-ส่งสินค้าจากภายในภาคพื้นทวีป และเป็นเมืองควบคุมเส้นทางออกสู่ทะเล มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับการค้าและการควบคุมเส้นทางการค้าเป็นสำคัญ

การรวมตัวของเมืองรอบอ่าวไทยที่เกิดขึ้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 ดังเช่น “ละโว้-อโยธยา” จึงเป็นความพยายามที่จะขยายฐานอำนาจทางเศรษฐกิจให้กว้างขวางขึ้น เพื่อสร้างฐานอำนาจทางการเมืองแบบรวมศูนย์ แล้วก้าวเข้าสู่ความเป็นราชอาณาจักรที่มีอำนาจทางการเมืองแต่เพียงแห่งเดียวในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นฐานอำนาจของกรุงศรีอยุธยาที่จะขยายอำนาจไปรวมกับเมืองสำคัญภายใน เช่น สุโขทัย และกลุ่มเมืองในลุ่มแม่น้ำป่าสัก³¹ กลายเป็นราชอาณาจักรอยุธยาในที่สุด

1.1.2 เมืองเพชรบุรีหรือ “พริบพรี”

ตามจารึกปราสาทพระขรรค์ เพชรบุรีเป็นเมืองเก่าแก่มียุคแล้วตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งเขมร (ค.ศ. 1182-1218 หรือ พ.ศ. 1725-1761)³² ความสำคัญด้านการค้าของเมืองเพชรบุรีย้อนกลับไปได้ถึงสมัยทวารวดี

เมืองคูบัวเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายกับพื้นทะเลมาตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 7-8 (พุทธศตวรรษที่ 13-14) และยังคงความสำคัญอยู่ตลอดมาในสมัยอยุธยา ตามความเชื่อของชาวบ้านแนวเมืองคูบัวกลายเป็นถนนท่าเรือทอดไปยังเมืองเพชรบุรี จากเมืองเพชรบุรีมีชุมชนโบราณตามเขตชายทะเลเป็นระยะไปจนถึงชะอำ บริเวณชะอำไม่ห่างจากทะเลเท่าใดนัก ยังพบซากพระสถูปสมัยทวารวดีขนาดใหญ่แบบเดียวกับพระสถูปที่พบที่คูบัว บริเวณที่พบซากพระสถูปน่าจะเป็นศาสนสถานสำคัญของชุมชนบริเวณนี้ และยังพบเศษภาชนะดินเผาที่แสดงว่าบริเวณนี้เคยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย³³ บริเวณที่พบซากสถูปและเศษเครื่องปั้นดินเผายังอยู่ไม่ไกลจากตำบล

³¹ ธิดา สาระยา, “ละโว้ – รัฐชายฝั่งในคริสต์ศตวรรษที่ 11” ใน รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ, หน้า 198.

³² BEFEO Fasc. 2 (1942) p.296 line 117 อ้างใน ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 176.

³³ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นบ้านยี่สาร” ใน สังคมและวัฒนธรรม ชุมชนคนยี่สาร (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545), หน้า 61.

โตนดหลวง บริเวณชายทะเลที่สมเด็จพระนเรศวรเคยประพาส เมื่อ ค.ศ. 1591 (พ.ศ. 2134)³⁴ ซึ่งแสดงว่าเพชรบุรีคงความเป็นชุมชนสำคัญเอาไว้ได้ตลอดมา

ความสำคัญของเมืองเพชรบุรีในด้านการค้ามีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี มีชุมชนชาวจีนที่เข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานที่บริเวณปากแม่น้ำเพชรบุรีและปากน้ำแม่กลอง³⁵ เพชรบุรีอยู่ในเส้นทางคมนาคมสำคัญจากอ่าวเบงกอลเข้ามาสู่เมืองในเขตลุ่มน้ำแม่กลองและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่โบราณ เห็นได้จากในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 12-13 (พุทธศตวรรษที่ 18-19) จารึกหลักที่ 2 หรือจารึกวัดศรีชุมและจารึกเขากบได้กล่าวถึงมหาเถรศรีศรัทธาฯ พระญาติของพระมหากษัตริย์สุโขทัยที่จารึกแสวงบุญไปยังลังกา ได้กลับสู่สยามประเทศด้วยเส้นทางข้ามคาบสมุทรตอนบนจากตะนาวศรี ผ่านเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เข้าสู่โยธยาศรีรามเทพนคร³⁶

เพชรบุรีเป็นเมืองชุมทางการค้าที่สำคัญเมืองหนึ่งมาตั้งแต่โบราณ จากเพชรบุรีสามารถเดินทางเข้าสู่แม่น้ำแม่กลอง ทำจีน และเจ้าพระยา หรือจะเดินทางจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาตัดตรงไปทางตะวันออกไปพักที่เกาะสีชัง เกาะส้ม เกาะคราม หรือเกาะไผ่ทางฝั่งตะวันออก แล้วชักใบแล่นตัดข้ามอ่าวมายังชายฝั่งชะอำที่เขาเจ้าลาย จากนั้นจึงเดินทางเลียบชายฝั่งลงใต้ต่อไปก็ได้³⁷

ความสำคัญของเพชรบุรีต่อกรุงศรีอยุธยาปรากฏในตำนานเกี่ยวกับทำวคูทอง ซึ่งเกี่ยวข้องกับเมืองเพชรบุรีหลายตำนาน เช่น ตำนานเกี่ยวกับเจ้าอู่ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลีต กล่าวถึงเจ้าชายที่ถูกเนรเทศมาจากเมืองจีนพร้อมด้วยสำเภาหลายลำบรรทุกเสบียงอาหารมากมายพร้อมด้วยอาวุธยุทธภัณฑ์ และข้าราชการบริวารอีก 200,000 คน ขบวนเรือของเจ้าอู่มาถึงปัตตานี จากนั้นได้สร้างเมืองหลายเมือง รวมทั้งเมืองพริบพรี

³⁴ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya* (Bangkok: The Siam Society, 2000), p.191.

³⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นบ้านยี่สาร”, หน้า 60-61.

³⁶ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “ยี่สาร ย่านตลาดกลางป่าชายเลน” ใน *สังคมและวัฒนธรรม ชุมชนคนยี่สาร* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545), หน้า 86.

³⁷ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 90.

“หลังจากที่ เจ้าอู่ ซึ่งมีพระนามใหม่ว่า ทำวอู่ทอง ครองราชสมบัติ อยู่ที่เมืองกุยกับพระมเหสีธิดาจักรพรรดิจีนชั่วระยะเวลาอันสั้น พระองค์ก็ตัดสินใจพระทัยที่จะตั้งบ้านเมืองในประเทศสยามให้ดีกว่านี้ เมื่อได้ทราบข่าวว่ามีโอกาสที่จะทำได้ พระองค์ก็ทรงเดินทางออกจากเมืองกุย (Cuij) และสร้างเมืองอื่นๆ ขึ้น เมืองแรกๆได้แก่ พรินปรี (Pijprij)”³⁸

ยังมีตำนานเกี่ยวกับทำวอู่ทองว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่ครองเมืองเพชรบุรี เคยทำสงครามกับพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชแห่งนครศรีธรรมราชจนถึงกับต้องปักปันเขตแดนกันแถวอำเภอบางสะพาน³⁹

แม้ว่าเนื้อหาของตำนานต่างๆไม่เป็นเหตุการณ์ที่ได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นข้อเท็จจริงเชิงประวัติศาสตร์ (Fact) แต่ตำนานก็สะท้อนความเชื่อและความรับรู้ของคนในสมัยอยุธยาถึงความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับเพชรบุรีมาตั้งแต่โบราณ โดยนัยนี้จึงชี้ให้เห็นความสำคัญของเพชรบุรีที่มีต่ออยุธยามาตั้งแต่โบราณ

ในสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญกับการค้าทางทะเลด้านชายฝั่งทะเลตะวันตก มีการเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลคือเมืองเพชรบุรีอยู่หลายรัชกาล เช่น สมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระเจ้าเสือ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ นำมาซึ่งการขุดคลองมหาชัยให้ตรงเพื่อความสะดวกในการเดินเรือค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยากับหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก ซึ่งให้ประโยชน์ทั้งการค้าต่างประเทศและการค้าภายใน การประพาสเมืองเพชรบุรี โดยนัยหนึ่งสะท้อนความสำคัญของการค้าด้านอ่าวเบงกอล*

³⁸ ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 176.

³⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นบ้านยี่สาร”, หน้า 58.

* ดูข้างหน้า

จะเห็นได้ว่าเมืองทั้งสองคือละโว้และเพชรบุรีล้วนเป็นเมืองที่กล่าวได้ว่าเป็น “ฐาน” สำหรับการค้าของกรุงศรีอยุธยามาตั้งแต่เริ่มแรก การมีเมืองทั้งสองอยู่ภายใต้กรุงศรีอยุธยา ช่วยเพิ่มศักยภาพด้านเศรษฐกิจการค้าให้กับกรุงศรีอยุธยา

1.2 เส้นทางคมนาคมและเส้นทางการค้า

สภาพทางภูมิศาสตร์ของที่ตั้งกรุงศรีอยุธยาบนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเหมาะสำหรับการคมนาคม โดยเฉพาะทางน้ำ สภาพของเมืองที่เป็นเกาะมีแม่น้ำ 3 สายล้อมรอบ คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรีหรือแม่น้ำน้อย ทำให้สะดวกต่อการคมนาคมเข้าสู่ดินแดนตอนในหรือออกสู่ปากอ่าวไทย นอกจากล้อมรอบด้วยแม่น้ำแล้วกรุงศรีอยุธยาก็มีคูคลองแยกออกไปจากแม่น้ำอีกหลายสาย ทั้งคูคลองตามธรรมชาติและที่ขุดขึ้นเพื่อความสะดวกในการเดินทาง สภาพทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวนี้ทำให้กรุงศรีอยุธยาเหมาะสำหรับการเป็นเมืองท่าที่สามารถนำสินค้าจากภายนอกเข้าไปสู่ชุมชนภายใน และสามารถลำเลียงสินค้าจากดินแดนตอนในออกมายังคลังสินค้าเพื่อรองรับความต้องการของพ่อค้าที่นำสินค้าออกไปจำหน่าย

จากกรุงศรีอยุธยาอาจใช้เส้นทางน้ำล่องขึ้นเหนือ ไปสู่ดินแดนตอนในได้ไม่ลำบาก ส่วนด้านตะวันออกและตะวันตกก็มีคลองเชื่อมจากแม่น้ำเจ้าพระยาลัดเลาะไปจนถึงหัวเมืองอื่น หรืออาจจะไปออกทะเลที่ปากน้ำบางปะกง ปากน้ำท่าจีน และปากน้ำแม่กลองก็ได้ พระมหากษัตริย์ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการคมนาคมจึงทรงขยายเส้นทางน้ำ มีทั้งการขุดลอกคลองและขุดเชื่อมทางน้ำอยู่เป็นระยะๆ เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่พ่อค้าและนักเดินเรือที่ต้องการเดินทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาได้จากทั้งด้านชายทะเลตะวันตก ด้านตะวันออก และจากปากอ่าวไทย* ในทางกลับกันกรุงศรีอยุธยาก็สามารถขนส่งสินค้าไปสู่เมืองท่าด้านต่างๆ ของตนได้ ช่วยเพิ่มศักยภาพด้านการค้า

พระมหากษัตริย์ทรงให้พัฒนาเส้นทางคมนาคมทางน้ำหลายครั้ง ตามที่ปรากฏในหลักฐานคือ เส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา เส้นทางด้านชายฝั่งทะเลตะวันตก และเส้นทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของกรุงศรีอยุธยา แต่ส่วนใหญ่มักให้พัฒนาเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยามากกว่าเส้นทางอื่น เพื่อให้เรือและสินค้าจากปากอ่าวไทยเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยาได้โดยสะดวกและรวดเร็ว ทั้งนี้เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาไม่ใช่เมืองท่าที่อยู่ริมทะเล ต้องเดินเรือเข้ามาตามแม่น้ำ ดังนั้น เพื่อ

* ดูรายละเอียดเรื่องการขุดลอกและขุดลอกคลองต่อไปข้างหน้า

เชิญชวนให้พ่อค้าจากต่างถิ่นเข้ามาทำการค้าจึงต้องพัฒนาเส้นทางคมนาคมให้สะดวก ประโยชน์ของการจัดการคมนาคมทางน้ำก็เพื่อสร้างเส้นทางลัดอำนวยความสะดวกในการคมนาคม สร้างชุมทางตลาดใหม่ ขยายชุมชนการค้า และขยายอำนาจลงสู่อ่าวไทย

1.2.1 เส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา

พระมหากษัตริย์ทรงมุ่งพัฒนาเส้นทางคมนาคมบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นเส้นทางออกสู่ทะเลที่สำคัญตลอดสมัยอยุธยา จากคริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึง 18 มีการขุดซ่อมคลองขุดคลองลัดแม่น้ำ และเปลี่ยนทางน้ำเพื่อความสะดวกในการคมนาคมหลายครั้ง เท่าที่ปรากฏหลักฐานดังนี้

รัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช (ค.ศ.1534-1546 / พ.ศ. 2077-2089) มีการขุดคลองลัดที่หน้าวัดมะกอกน้อย⁴⁰ เป็นระยะทาง 3 กิโลเมตร ช่วยร่นระยะจากปากน้ำเจ้าพระยาขึ้นไปกรุงศรีอยุธยาเพื่อไม่ต้องเดินเรืออ้อมไปตามสายน้ำเดิม และเนื่องจากกระแสน้ำไหลแรง ภายในเวลาไม่กี่ปี สองฝั่งคลองจึงถูกน้ำกัดเซาะจนกว้างขึ้นกลายเป็นทางหลักของแม่น้ำไปในที่สุด ส่วนเส้นทางน้ำเดิมกลายเป็นคลอง ในรัชกาลเดียวกันนี้ยังโปรดให้ขุดคลองลัดที่หน้าวัดชะลอมมาทะเลวัดสุวรรณคีรี เพื่อให้สามารถเดินทางมายังตลาดแก้วได้โดยไม่ต้องอ้อมไกล⁴¹ เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เข้ามาค้าขาย ไม่ต้องเดินทางอ้อมตามสายน้ำที่โค้งคดลำบากต่อการเดินเรือ

รัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ค.ศ. 1548-1569 / พ.ศ. 2091 – 2112) มีการขุดคลองลัดที่บางกรวยริมวัดชะลอมมาออกริมวัดมูลเหล็ก⁴²

รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (ค.ศ. 1610/11-1628 / พ.ศ. 2153/54 – 2171) มีการขุดคลองลัดเกร็ดใหญ่ที่สามโคก ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกรุงศรีอยุธยานัก โดยโปรดให้ขุดคลองลัดริมวัดไก่อเตี้ย ทำบ้านสามโคก ซึ่งกลายเป็นชุมชนมอญสำคัญมาจนถึงปัจจุบัน

⁴⁰ พระบริหารเทพธานี, **พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา ภาคแรก**, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระบริหารเทพธานี 5 สิงหาคม 2514, หน้า 123.

⁴¹ **เรื่องเดียวกัน**.

⁴² ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, **ระบบเศรษฐกิจอยุธยา** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525, หน้า 52.

รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ค.ศ. 1629-1656 / พ.ศ. 2172-2199) โปรดให้ขุดคลองลัดจากเมืองนนทบุรีมาออกตลาดแก้ว⁴³ เป็นระยะทางยาว 5 กิโลเมตร เพื่อร่นระยะทางเดินเรือ การขุดคลองนี้ส่งผลให้บ้านตลาดแก้วเจริญขึ้นเป็นชุมชน เกิดเป็นเกาะ ส่งผลดีต่อการเพาะปลูกและการทำสวนผลไม้ของราษฎร จะเห็นได้ว่าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เดอ ลา ลูแบร์ได้ทำแผนที่และบันทึกชื่อบ้านตลาดแก้วลงไปด้วย⁴⁴ แสดงว่าชุมชนนี้เป็นที่รู้จักกันดีแล้ว และในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ชุมชนตลาดแก้วก็เจริญใกล้เคียงกับตลาดขวัญที่เป็นชุมชนมาตั้งแต่ก่อนรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ⁴⁵

รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (ค.ศ. 1709-1733 / พ.ศ. 2252-2276) โปรดให้ขุดคลองลัดเกร็ดน้อย⁴⁶ ยาว 2 กิโลเมตร เมื่อ ค.ศ. 1722 (พ.ศ. 2265) ทำให้เรือไม่ต้องอ้อมเป็นวง และโปรดให้ขุดคลองลัดโพธิ์ยาว 1 กิโลเมตร ที่พระประแดง เมื่อขุดแล้วเสร็จช่วยร่นระยะทางจากปากน้ำขึ้นไปกรุงศรีอยุธยาได้ถึง 17 กิโลเมตร การที่พระมหากษัตริย์องค์ก่อนๆ ไม่โปรดให้ขุดขึ้นอาจเป็นเพราะปัญหาด้านยุทธศาสตร์ คลองนี้ขุดขึ้นโดยใช้แรงงานไพร่ 10,000 คน⁴⁷

การขุดคลองตามลำน้ำเจ้าพระยามีวัตถุประสงค์ในด้านการคมนาคมเป็นสำคัญ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่พ่อค้าที่ขึ้นล่อง มิได้ขุดเพื่อวัตถุประสงค์ด้านการชลประทานหรือเพื่อการเกษตร เพราะการปลูกข้าวบริเวณที่ราบลุ่มน้ำเก่าอาศัยน้ำฝนและน้ำที่ไหลบ่าลงมาจากทางทิศเหนือ ซึ่งจัดว่ามีน้ำอุดมสมบูรณ์มากพอจึงไม่ต้องการชลประทานเข้าช่วย

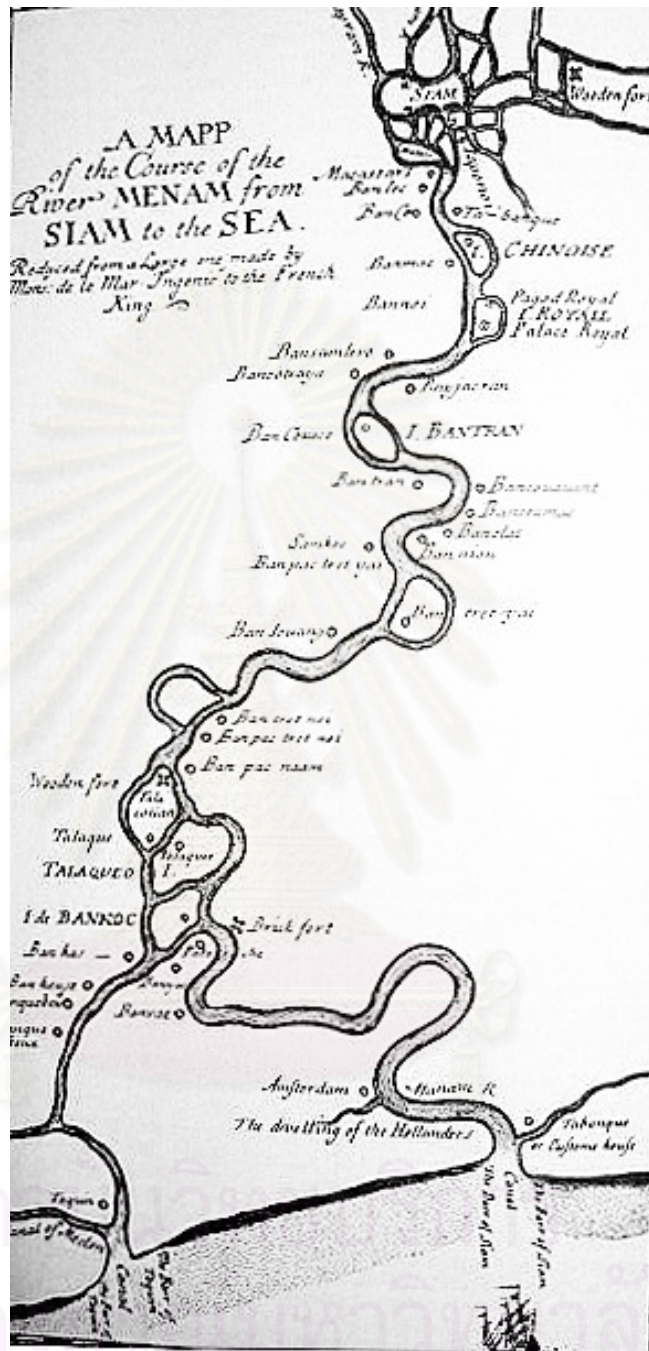
⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

⁴⁴ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam* (Singapore: Oxford University Press, 1986), p.4.

⁴⁵ ประชุมพงศาวดารเล่ม 38 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2512), หน้า 75. และกระทรวงศึกษาธิการ, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), 40.

⁴⁶ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับปริดิซมิวเซียม ใน Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p.394. และ สุจิตต์ วงษ์เทศ, *แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ 3* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2544), หน้า 44.

⁴⁷ Yoshikazu Takaya, *Agricultural Development of a Tropical Delta: A Study of the Chao Phraya Delta*, p. 186.

ภาพแสดงเส้นทางคมนาคมทางน้ำจากปากอ่าวไทย ขึ้นไปสู่กรุงศรีอยุธยา จาก De La Loubère, The Kingdom of Siam, ฉบับพิมพ์ ค.ศ. 1986.

1.2.2 เส้นทางเชื่อมชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก

เส้นทางคมนาคมที่เชื่อมระหว่างกรุงศรีอยุธยากับชายฝั่งทะเลตะวันตกเป็นเส้นทางสำคัญที่อาศัยทั้งเส้นทางน้ำและทางบกต่อกัน เป็นเส้นทางเชื่อมกรุงศรีอยุธยากับแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำเพชรบุรี และไปยังเมืองมะริดได้ เส้นทางนี้จึงสำคัญมากมาแต่โบราณ และสามารถแยกไปสู่หัวเมืองภายในอื่นๆ ที่เป็นแหล่งสินค้าและทรัพยากรของเมืองการค้าอยุธยา

เส้นทางน้ำช่วงแรกเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับปากน้ำท่าจีนเรียกว่าเส้นทางคลองด่าน แยกออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าหรือคลองบางกอกใหญ่ หรือคลองบางหลวงที่เมืองธนบุรี ผ่านบางขุนเทียน จอมทอง ท่าข้าม แสมดำ แยกเข้าคลองโคกขาม ก่อนมีการขุดคลองมหาชัย ต่อกับคลองมหาชัยไปออกมหาชัยหรือเมืองท่าจีน

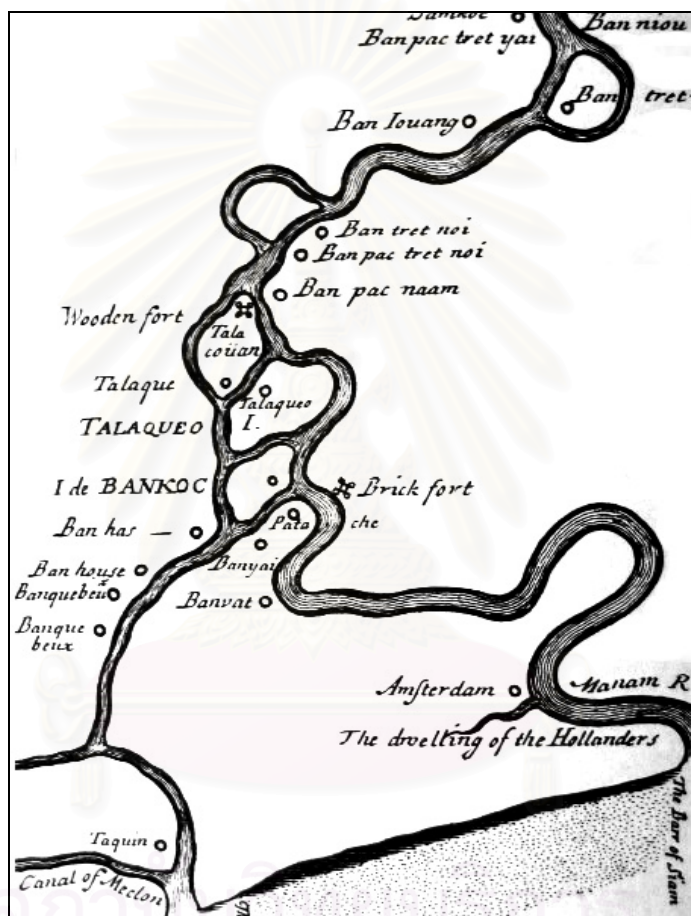
เส้นทางคลองด่านคงมีใช้มาก่อนรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะในวรรณคดีเรื่องกำสรวลโคลงตันหรือกำสรวลสมุทรหรือที่เรียกกันภายหลังว่ากำสรวลศรีปราชญ์ กล่าวถึงการล่องเรือขิงทองผ่านเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม จากการศึกษาของนักวิชาการหลายท่าน เช่น ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล พ. ณ ประมวลมารค หรือหม่อมเจ้าจันทร์จิรายุ รัชনীศักดิ์ศรี แย้มนัลดดา ชลธิรา สัตยาวัฒนา ฉันทิษฐ์ กระแสสินธุ์ และสุนีย์ ศรณรงค์ ทำให้ได้ข้อสรุปออกมาตรงกันว่าศรีปราชญ์ไม่ใช่ชื่อเฉพาะของกวีคนใดคนหนึ่งแต่อาจจะเป็นตำแหน่ง และคำว่าศรีปราชญ์ในวรรณกรรมเรื่องนี้อาจจะหมายถึงสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3⁴⁸ ดังนั้น กวีนิพนธ์เรื่องนี้จึงเป็นวรรณคดีเก่าแก่ที่แต่งขึ้นมาตั้งแต่ครั้งอยุธยาตอนต้น อาจจะเป็นสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถหรือหลังจากนั้นไม่นาน

ส่วนมานิต วัลลิโกดม นักโบราณคดีได้กล่าวไว้ว่า วรรณกรรมเรื่องนี้น่าจะแต่งขึ้นก่อนสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช และอาจจะแต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3⁴⁹ เนื่องจากเรือขิงทอง ซึ่งเป็นเรือที่ผู้แต่งโคลงใช้ล่องมาตามแม่น้ำ

⁴⁸ ชลดา เรื่องรักษัษิต, **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล** (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 147.

⁴⁹ **กำสรวลศรีปราชญ์-นิราศนรินทร์**, 2511 อ้างถึงใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, **แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์** พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2544), หน้า 26. และ ศรีศักร วัลลิโกดม, **กรุงศรีอยุธยาของเรา**, หน้า 48.

เจ้าพระยานั้น ยังใช้เส้นทางน้ำเจ้าพระยาสายเดิม ที่ไม่ใช่เส้นทางลัดที่บางกอก ซึ่งจุดในสมัย สมเด็จพระไชยราชาธิราช เพราะฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าเส้นทางน้ำสายนี้จึงควรเป็นเส้นทางสำคัญ สายหนึ่งตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว

แผนที่แสดงปากแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน
มีคลองแยกไปสู่แม่น้ำแม่กลอง

กล่าวกันว่า เส้นทางคลองด่านแบ่งออกเป็นสามช่วงบ้าง สองช่วงบ้าง ฝ่ายที่กล่าวว่าแบ่งเป็นสามช่วงคือ ช่วงแรกจากแม่น้ำเจ้าพระยาเชื่อมคลองบางหลวงเรียกว่าคลองด่าน ช่วง

กลางเรียกคลองสนามไชย และช่วงสุดท้ายเรียกคลองมหาชัย ส่วนที่แบ่งเป็นสองช่วงเรียกคลองด่านและคลองมหาชัย⁵⁰

เส้นทางคลองด่านเป็นเส้นทางเดิมเพื่อไปออกทะเลที่แม่น้ำท่าจีน ซึ่งเป็นเส้นทางไปสู่หัวเมืองชายทะเลคือเมืองเพชรบุรีและเมืองกุย ซึ่งเป็นเมืองที่มีป่าชายเลนจึงเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญ ในแผนที่ซึ่งแสดงปากอ่าวไทยและเส้นทางคมนาคมทางน้ำจะเห็นมีเส้นทางคลองด่านเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีนด้วยเสมอ และแม้จะมีการขุดคลองลัดร่องระยะทางแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว แต่ยังคงใช้เส้นทางคลองด่านเชื่อมแม่น้ำท่าจีนตลอดมา

พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ที่โปรดเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเล เช่น สมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระเจ้าเสือ และสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ทรงใช้เส้นทางเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีนไปออกปากอ่าวไทย การเสด็จตามเส้นทางดังกล่าวทำให้สมเด็จพระเจ้าเสือและสมเด็จพระเจ้าท้ายสระโปรดให้ขุดคลองโคกขามที่คดเคี้ยวให้ตรง สมเด็จพระเจ้าเสือ (ค.ศ. 1703-1709 / พ.ศ. 2246-2252) ทรงเห็นว่าเส้นทางคลองมหาชัยช่วงคลองโคกขามนั้นคดเคี้ยวมาก จึงโปรดฯ ให้ขุดคลองให้ตรง โดยเริ่มขุดเมื่อ ค.ศ. 1705 (พ.ศ. 2248) แต่ยังไม่ทันเสร็จก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน จนกระทั่ง ค.ศ. 1721 (พ.ศ. 2264) สมเด็จพระเจ้าท้ายสระโปรดให้พระราชสงครามเป็นแม่กองอำนวยการขุดคลองโคกขามต่อ⁵¹

การขุดคลองให้ตรงช่วยให้การล่องเรือบรรทุกสินค้าไป-มายังกรุงศรีอยุธยาได้โดยง่าย เกิดประโยชน์โดยตรงต่อการค้าภายใน และการติดต่อกับเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก การขุดคลองมหาชัยเชื่อมต่อไปยังแม่น้ำท่าจีนทำให้การเดินทางออกทะเลในสมัยหลังลงมาขยายไปที่ปากแม่น้ำท่าจีนด้วย⁵² การขุดคลองยังส่งผลทำให้เมืองสำคัญทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ที่อยู่บริเวณที่คลองผ่านล้วนได้รับประโยชน์จากการขุดแต่งคลองนี้ ซึ่งได้แก่เมืองนนทบุรี ธนบุรี นครชัยศรี สาครบุรี สมุทรสงคราม เพชรบุรี ราชบุรี และสมุทรปราการ ซึ่งล้วนเป็นหัวเมืองสำคัญรอบปากอ่าวไทย ที่เรียกว่าเมืองปากได้ เมืองเหล่านี้เป็นเมืองที่สัมพันธ์กับการค้าในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งล้วนได้รับประโยชน์จากการขุดคลองโคกขาม

⁵⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ, *แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์*, หน้า 15-16.

⁵¹ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, pp. 394, 405.

⁵² ศรีศักร วัลลิโภดม, "ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นบ้านยี่สาร", หน้า 61.

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศบุรี บางเมือง เช่น อัมพวาซึ่งเติบโตมากขึ้น ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นเมืองการค้าภายในที่สำคัญ ผลไม้ที่สวนอัมพวาและบางช้างทำรายได้จำนวนมากให้แก่กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ เห็นได้จากการแข่งขันขอประมูลตั้งบ่อนเบี้ยในอัตราสูงแถวเมืองราชบุรี สมุทรสงคราม และสมุทรปราการใกล้สวนบางช้าง⁵³ แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้จะต้องเติบโตทางเศรษฐกิจขึ้นเป็นอย่างมาก

จากแม่น้ำท่าจีนยังมีเส้นทางเชื่อมไปแม่กลองและตำบลบางตะบูน เขตเมืองเพชรบุรี บริเวณแถบนี้เป็นป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำและพืชพรรณที่สมบูรณ์ เหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน

จึงกล่าวได้ว่าการให้ชุดคลองมหาชัยเชื่อมต่อแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีนเป็นนโยบายของพระมหากษัตริย์ในการขยายเส้นทางการค้าออกมายังอ่าวไทย เพื่อสร้างความเติบโตให้แก่หัวเมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่คลองตัดผ่าน การชุดคลองยังมีความสำคัญในด้านการลำเลียงอาหารและสินค้าอื่นๆ เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาด้วย ในเอกสารคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมกล่าวถึง “เรือปากไต้ปากกว้าง 6 คอก 7 คอก ชาวบ้านยี่สาร บ้านแหลม เมืองเพชรบุรี แลบ้านบางตะบูนแลบ้านบางทะลุบันทุกกะป็น้ำปลาปูเคมปลากูเราปลากะพงปลาทุปลากระเบนย่างมาจอดเรือชายแถววัดเจ้าพระนางเชิง”⁵⁴ คงจะเป็นข้อพิสูจน์ถึงการเดินทางเข้ามาตามเส้นทางเพื่อเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาของชาวเมืองด้านตะวันตกเฉียงใต้ได้เป็นอย่างดี

หากต้องการเดินทางต่อไปยังแม่น้ำแม่กลอง สามารถข้ามแม่น้ำท่าจีนแล้วขึ้นเหนือเล็กน้อย เพื่อเข้าคลองสามสิบสองคู้ง หรือคลองสามสิบสองคุด ต่อคลองสุนัขหอน ออกแม่กลอง หากแยกขึ้นขวาเป็นเส้นทางไปบางช้าง ราชบุรี กาญจนบุรี ส่วนหากแยกซ้ายไปออกทะเลตัดออกไปปากอ่าว ข้ามทะเลเข้าคลองซ่อง ลัดตามคลองเล็กๆ สายใน ผ่านคลองยี่สารสายเดิมเข้าคลองบางตะบูน ผ่านวัดคู้งตำหนัก เข้าคลองบางครกผ่านเขาตะเครา แล้วเข้าแม่น้ำเพชรบุรีสู่เมืองเพชรบุรี⁵⁵ จากเพชรบุรียังมีเส้นทางเดินต่อไปจนถึงเมืองมะริด⁵⁶

⁵³ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 670.

⁵⁴ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 6.

⁵⁵ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “ยี่สาร ย่านตลาด กลางป่าชายเลน”, หน้า 88.

เส้นทางคมนาคมทางบกจากมะริดไปยังกรุงศรีอยุธยาไปด้วยกันหลายเส้นทางเริ่มจากเมืองมะริด-ตะนาวศรี มีทางบกข้ามมายังกุยบุรีบนฝั่งตะวันออก เมืองชุมทางสำคัญเมืองหนึ่งของเส้นทางนี้คือเมืองเพชรบุรี จากเพชรบุรีเดินทางสู่กรุงศรีอยุธยาได้ทั้งทางน้ำและทางบก

เส้นทางที่มักใช้กันมากก็คือจากมะริดเข้าแม่น้ำใหญ่สู่เมืองตะนาวศรี ให้เส้นทางคลองตะนาวศรีน้อย แล้วเข้าคลองสิงขรผ่านเมืองเก่าจะลิงคะ (Jalinga) หรือเมืองท่าพริกเข้าด่านสิงขรไปที่บางนางรมหรือประจวบคีรีขันธ์ในปัจจุบัน เส้นทางนี้เป็นเส้นทางโบราณที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ตัวอย่างผู้ใช้เส้นทางนี้ เช่น สังฆราชแห่งเบริช เมอซีเออร์เซเบเรต์ นายโวท์ และยังปรากฏในนิราศนิรินทร์ของนายนิรินทร์วิเศษ⁵⁷ เป็นเส้นทางสายสั้นที่สุดใช้เวลาเดินทางราว 8-12 วัน เทียบมาจากมะริดใช้เวลามากกว่าเที่ยวกลับเพราะต้องแล่นเรือทวนน้ำ และเนื่องจากแม่น้ำตะนาวศรีและคลองสิงขรมีแก่งหินมาก จึงนิยมใช้เรือท้องแบนเป็นพาหนะถ่อมาเกือบตลอดทาง⁵⁸

นอกจากนั้น เส้นทางจากมะริดยังมีทางแยกไปได้หลายทาง⁵⁹ เส้นทางแรก จากมะริดผ่านแม่น้ำตะนาวศรี เข้าคลองสารวา (Sarawa) ล่องตามคลอง แล้วแยกเป็น 2 ทาง สู่ลำน้ำปราณที่เมืองปราณ ซึ่งเป็นเมืองท่าจอดเรือได้แห่งเดียวก่อนที่จะถึงลำน้ำเพชร จะเลือกลงเรือไปอยุธยาที่นี้ หรือแยกเข้าลำน้ำกุยสู่เมืองกุย ซึ่งมีเขาสามร้อยยอดเป็นที่สังเกตและเป็นที่แวะเติมน้ำจืดสุดท้ายก่อนชักใบแล่นตัดข้ามอ่าวไทยไปชายฝั่งแถบตะวันออกเข้าสู่เขมรและเวียดนาม จากกุยยังมีทางเดินบกถึงปราณแล้วจึงเข้าเพชรบุรี

เส้นทางที่สอง จากมะริดเดินทางบกข้ามแม่น้ำตะนาวศรี ผ่านคลองสารวา ข้ามเทือกเขาสู่ชะอำ มีเขาเจ้าลายให้สังเกต แล้วเดินทางบกสู่ที่ราบของเมืองเพชร ลัดเลาะเข้าเส้นทางน้ำภายในสู่แม่น้ำเจ้าพระยา

จะเห็นได้ว่าเส้นทางจากมะริด-กรุงศรีอยุธยามีเส้นทางคมนาคมทางบกและทางน้ำเป็นทางเชื่อมสำคัญทำให้การเดินทางเป็นไปได้ไม่ยากนัก การเดินทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาผ่าน

⁵⁶ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “เส้นทางนิราศ เส้นทางการค้า” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 23 ฉบับที่ 6 (เมษายน 2545), หน้า 102-109.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

⁵⁸ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย ด้านเศรษฐกิจ แต่โบราณ - พ.ศ. 2399 บรรณานุกรม พรเพ็ญ ฮันตระกูล (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นอ้อ, 2533), หน้า 169.

⁵⁹ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “เส้นทางนิราศ เส้นทางการค้า”, หน้า 102-109.

เมืองมะริดมาตามเส้นทางดังกล่าวแล้วนี้ทำให้พ่อค้านักเดินทางไม่ต้องนำเรือลงไปอ้อมช่องแคบมะละกาเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งเสียเวลาสิ้นเปลืองต้นทุนมากกว่าและยังเสี่ยงต่อการถูกโจรสลัดที่มีอยู่มากตามเส้นทางปล้น

ส่วนการเดินทางเรือจากปากน้ำเจ้าพระยาไปยังฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมาลายู จะไม่นิยมเทียบท่าโคลนด้านตะวันตกที่เป็นชะวากเว้าเข้าด้านใน เพราะพื่นน้ำเต็มไปด้วยโคลนตมจากการสะสมของตะกอนแม่น้ำจำนวนมาก ดังนั้น เมื่อเดินทางออกจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาจะตัดตรงทางตะวันออกไปพักที่เกาะสีชัง เกาะสั้ม เกาะครา หรือเกาะไผ่ ทางฝั่งตะวันออก แล้วชักใบแล่นตัดข้ามอ่าว โดยมีจุดหมายที่เขาเจ้าลายที่ชายฝั่งชะอำ หรือต่ำลงมาบริเวณเขาสามร้อยยอด แถบเมืองกุย จากนั้นจึงเดินเรือเลียบชายฝั่งลงไปต่อไป⁶⁰ ในจุดหมายเหตุระยะทางพระอุบลีไปลังกาทวีป ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ กล่าวถึงเส้นทางเดินเรือจากปากน้ำเจ้าพระยาไปยังปัตตาเวียหรือที่ในจุดหมายเหตุเรียกเมืองไยกะตรา เมื่อออกจากปากน้ำบางเจ้าพระยา...

“...ยาตรากำปั่นทรงพระราชสาสน์ไปทิศบูรพา ข้ามอ่าวตรงไปเมืองชลบุรี แลใช้ใบไปนอกเกาะสีชัง เกาะไผ่ เกาะคราม ช่องแสมสาร ตรงปากน้ำระยอง ปากน้ำประแส ปากน้ำจันทบุรี ตะพังโสม พุไทมมาศ แลใช้ใบนั้นเมื่อลมดีไปทิศตะวันออกเฉียงเหนือบ้าง แลเฉียงใต้บ้าง ครั้น ณ วันจันทร์ เดือน 3 ขึ้น 1 ค่ำ ถึงที่ตรงเกาะไผ่เกาะตรนยังประมาณ 200 เส้น จะถึงเกาะมัน นายกำปั่นต้นหนว่า มาทุกครั้งต่อถึงเกาะมันแล้วจึงข้ามไปเมืองไยกะตรา ฝั่งฟากตะวันตก แลบัดนี้ลมพัดกล้าจวนเพลอาอยู่จะไปถึงเกาะมันนั้นมิได้ แลลมพัดขอบที่อยู่แล้วจะข้ามไปเมืองไยกะตราแต่ ณ เกาะไผ่เกาะตรนนี้...”⁶¹

⁶⁰ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “ยี่สาร ย่านตลาดกลางป่าชายเลน”, หน้า 90.

⁶¹ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์, **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป** คณะสงฆ์พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวงษธิญาณวงศ์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส 26 เมษายน 2503, หน้า 155-156.

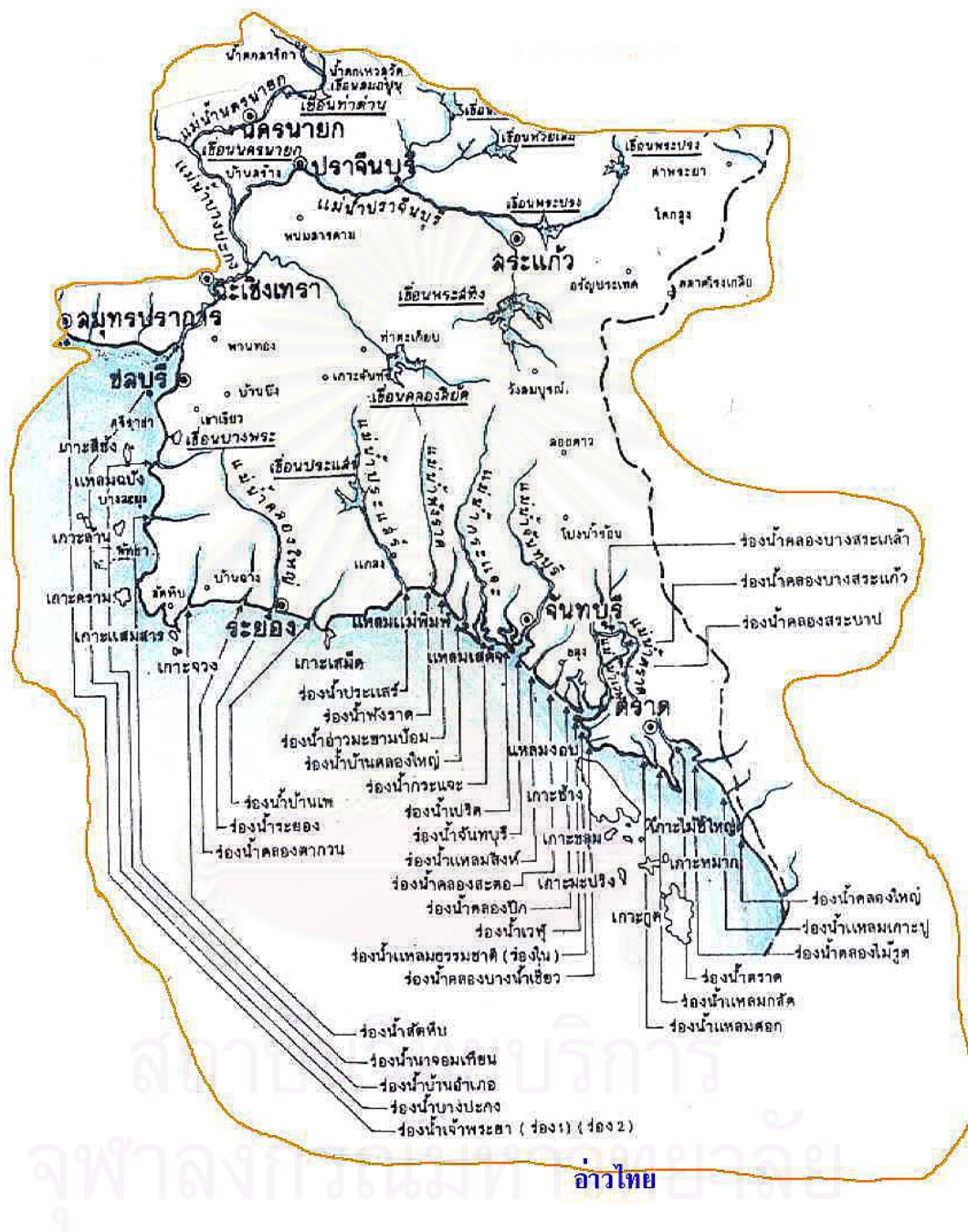
1.2.3 เส้นทางเชื่อมชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก

เส้นทางน้ำภายในทางด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยามีเส้นทางเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกงเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำภายในออกสู่ชายฝั่งทะเลตะวันออก เส้นทางสำคัญคือ เส้นทางคลองสำโรง - คลองทับนาง ซึ่งคงจะเป็นคลองธรรมชาติที่มีมาดั้งเดิมแล้ว แต่เกิดขึ้นเงิน ใน ค.ศ. 1498 (พ.ศ. 2041) รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (ค.ศ. 1491-1529 / พ.ศ. 2034-2072) จึงโปรดให้ขุดลอกคลองสำโรงที่จะไปออกคลองศิระชะวะและคลองทับนางที่จะไปปากน้ำเจ้าพระยาเพื่อให้เรือใหญ่แล่นได้สะดวก

คลองสำโรงเป็นคลองด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา อยู่ใต้บางกอกลงไปเชื่อมกับแม่น้ำบางปะกง ส่วนคลองทับนางแยกจากคลองสำโรงลงไปทางใต้ออกอ่าวไทย คลองสำโรงยังเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์เพื่อป้องกันด้านทิศตะวันออกของกรุงศรีอยุธยา เส้นทางนี้เป็นเส้นทางเดินเรือสำคัญจากด้านหัวเมืองชายทะเลตะวันออกเข้ามาสู่แม่น้ำเจ้าพระยา และเป็นเส้นทางออกไปสู่เมืองท่าสำคัญด้านทะเลจีน ลัดเลาะไปจนถึงเวียดนามและจีนใต้

เส้นทางคมนาคมทางน้ำที่นิยมใช้เพื่อไปยังด้านอ่าวตังเกี๋ยเลียบชายฝั่งสู่เวียดนามและจีนตอนใต้อีกทางหนึ่งคือ ออกปากอ่าวไทยที่ปากน้ำเจ้าพระยา แล่นเรือไปที่เกาะสีชัง แล้วข้ามอ่าวมาที่สามร้อยยอดหรือที่เมืองกุย จากนั้นจึงชักใบเรือข้ามอ่าวมุ่งไปทางตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีจุดหมายอยู่ที่เกาะลักษณะแคบยาวที่ชื่อ Pulau Panjang เกาะ Pulau Ubi และเกาะ Pulau หรือ Pulo Condor ชายฝั่งเขมร หากเดินเรือเลียบชายฝั่งขึ้นมาจากทางคาบสมุทรลพบุรีจะแวะเติมน้ำจืดหรือหลบลมที่เขาสามร้อยยอด ปากน้ำกุยบุรี แล้วเลียบชายฝั่งผ่านเขาเจ้าลายจนถึงแหลมผักเบี้ยหรือแหลมหลวงตัดตรงไปปากน้ำเจ้าพระยาเพื่อเลี้ยวทะเลโคลน หรือหากไม่เข้ากรุงศรีอยุธยาจะตัดไปยังเกาะสีชัง แล้วจึงค่อยๆ เลียบชายฝั่งมีที่หมายที่หมู่เกาะชายฝั่งเขมร แล้วแล่นเลียบไปยังเวียดนามและจีนต่อไป⁶²

⁶² วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, "ยี่สาร ย่านตลาดกลางป่าชายเลน", หน้า 90.

แผนที่แสดงร่องน้ำบริเวณชายทะเลตะวันออกเพื่อประกอบความเข้าใจการเดินทางเรือเลียบชายฝั่ง
 แผนที่จากกรมการขนส่งทางน้ำและพาณิชยนาวี <http://www.md.go.th/map-md/>

การขุดคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำและการขุดคลองลัดล้นเป็นการสร้างให้การคมนาคมสะดวก เอื้อประโยชน์แก่เรือที่จะเดินทางเข้ามาค้าขายได้เป็นอันมาก เนื่องจากบริเวณที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาอยู่ในเขตแม่น้ำลำคลองที่กระจายอยู่ทั่วไป การขุดคลองเชื่อมถึงกันช่วยให้การเดินทางสะดวกยิ่งขึ้น ส่วนการขุดซ่อมคลอง และขุดคลองลัดของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา นั้นไม่ได้ทำไปเพื่อเหตุผลด้านการชลประทานเป็นหลัก เนื่องจากไม่จำเป็นต้องขุดคลองเพื่อการชลประทาน เพราะบริเวณกรุงศรีอยุธยาแม้จะมีน้ำท่วมถึงแต่ก็ขึ้นและลงตามธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องขุดคลองระบายน้ำ ทั้งน้ำที่ท่วมก็ยังเป็นประโยชน์ต่อการเพาะปลูกข้าว

อย่างไรก็ดี เส้นทางน้ำเหล่านี้บางครั้งถูกใช้ในด้านการสงครามด้วยเช่นเดียวกัน เช่น เส้นทางคลองด่าน ที่มีหลักฐานว่าพม่าใช้เป็นเส้นทางเดินทัพเข้ามายึดเมืองบางกอกเอาไว้ได้ในสมัยสงครามเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1767⁶³ ส่วนเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาได้จากปากอ่าวไทยนั้น สมเด็จพระนารายณ์ทรงคำนึงถึงความปลอดภัย เนื่องจากทรงเกรงว่าเรือฮอลันดาจะรุกล้ำเข้ามาจึงทรงให้สร้างป้อมเพื่อป้องกันเรือผู้บุกรุก เรียกว่าป้อมวิไชยประสิทธิ์และป้อมวิชาเยนทร์ และยังมีป้อมที่ทำด้วยไม้อีกสองป้อมอยู่ลึกเข้าไปบริเวณเมืองนนทบุรีเรียกว่าป้อมแก้วและป้อมทับทิม

การพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางน้ำบริเวณปากอ่าวไทยแสดงให้เห็นความสำคัญของการค้าบริเวณนี้ และการขุดคลองน่าจะมีส่วนที่ทำให้เกิดการขยายตัวของการค้าบริเวณอ่าวไทยเพิ่มขึ้นจากเดิม พระมหากษัตริย์ทรงเห็นความสำคัญของการค้าและต้องการขยายการค้า จึงทรงอำนวยความสะดวกด้านเส้นทางคมนาคมเพื่อรองรับการค้าสู่กรุงศรีอยุธยา และยัมนำมาซึ่งการเกิดชุมชนตามเส้นทางน้ำ

การเดินทางจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นมาจนถึงกรุงศรีอยุธยานั้นใช้เวลานานหลายวัน การเดินเรือต้องหยุดเป็นระยะๆ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดชุมชนขึ้นตามสองฝั่งแม่น้ำได้แก่ บางกอก ธนบุรี บ้านตลาดแก้ว บ้านตลาดขวัญ บ้านสามโคกตลอดทางขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยา ชุมชนเหล่านี้มีทั้งกลุ่มคนที่ทำสวนผลไม้และผลิตสินค้าออกขาย เดอ ลา ลูแบร์กล่าวถึงสวนผลไม้ที่บางกอกว่ามีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งแม่น้ำกระทั่งจรดตลาดขวัญ ทำให้เมืองหลวงอุดม

⁶³ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p. 498.

สมบูรณ⁶⁴ กลุ่มคนที่อาศัยในบริเวณนี้มีทั้งชาวไทยและพวกที่อพยพเข้ามาใหม่ เช่น กลุ่มชาวมอญ กลุ่มผู้นับถือศาสนาอิสลาม และกลุ่มที่มาจากเขมร เป็นต้น

การมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกทั้งภายในและภายนอกทำให้กรุงศรีอยุธยาสร้างเครือข่ายการค้าขึ้นมาได้ ประโยชน์ของการสร้างเครือข่ายการค้าก็คือเพื่อระบายสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาออกไปและรับสินค้าเข้ามาจัดจำหน่ายที่กรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองภายใน

1.3 เครือข่ายการค้าของกรุงศรีอยุธยา สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17-18

เครือข่ายการค้าของกรุงศรีอยุธยาหมายถึงเมืองที่ทำการค้ากับราชอาณาจักรอยุธยา ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยมีเมืองสำคัญเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงกิจกรรมการแลกเปลี่ยนทางการค้า ได้แก่ มะละกา ปัตตานี มะริด-ตะนาวศรี และเมืองท่าด้านชายทะเลตะวันออก ในฐานะเมืองที่เชื่อมโยงการค้าทางทะเล จากที่ตั้งของเมืองเหล่านี้ทำให้กรุงศรีอยุธยามีเครือข่ายทั้งทางปลายแหลมมลายู ด้านฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมุท ด้านอ่าวเบงกอลหรือมหาสมุทรอินเดีย และด้านทะเลจีนเพื่อเชื่อมโยงการค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับเมืองท่าและตลาดอื่นๆ เชื่อมโยงการค้าทั้งการค้าภายในและการค้าข้ามภูมิภาค

1.3.1 มะละกาและรัฐเมืองท่าบางเมืองภายหลังความเสื่อมของมะละกา

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-15 มะละกาเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญ มีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางการค้าส่งผ่านที่สำคัญที่สุดของช่องแคบมะละกา เป็นเมืองท่าส่งผ่านสินค้าและกระจายสินค้าที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นจุดศูนย์กลางการค้าที่มีพ่อค้าจากสองน่านน้ำคือทะเลจีนและมหาสมุทรอินเดียมาพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้ากัน ทั้งดูอาร์เต บาริโบซาและโทเม ปิเรส กล่าวไว้สอดคล้องกันว่ามะละกาเป็นเมืองท่าทางทะเลที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นจุดที่มีสินค้าจากทั้งทะเลด้านตะวันออกและตะวันตกมารวมอยู่มากที่สุดและยังค้าขายได้ราคาดีที่สุดในแถบนี้⁶⁵ แต่หลังจากโปรตุเกสเข้าครอบครองมะละกา นโยบายทางการค้าและการเดินเรือที่โปรตุเกสนำมาใช้ทำให้

⁶⁴ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p.4.

⁶⁵ Cited in M.A.P. Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence in The Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*, p. 36.

มะละกาเสื่อมความนิยมลงไป และเป็นผลให้เมืองท่าเมืองเล็กเมืองน้อยอื่นๆ ในคาบสมุทรมลายู และอินโดนีเซียขึ้นมามีบทบาทแทน

สำหรับกรุงศรีอยุธยาในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 17 มะละกาเป็นแหล่งระบายสินค้าและแหล่งซื้อสินค้าที่สำคัญ ราชอาณาจักรอยุธยาส่งข้าวและสินค้าประเภทอาหารจำนวนมากไปขายให้แก่มะละกา ความสำคัญของมะละกาที่เป็นศูนย์กลางการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทำให้กรุงศรีอยุธยาต้องการได้มะละกาเป็นเมืองภายใต้อิทธิพลของตน จึงทำให้เกิดสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยาและมะละกาหลายครั้ง

มะละกาเป็นทั้งตลาดระบายสินค้าและแหล่งซื้อสินค้าที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา และยังเป็นเมืองท่าคู่แข่งสำคัญของกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย เพราะกรุงศรีอยุธยาก็ทำหน้าที่เป็นเมืองท่าส่งผ่านระหว่างทะเลจีนกับมหาสมุทรอินเดียเช่นเดียวกัน แต่เนื่องจากสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของมะละกาได้เปรียบกว่า ปริมาณการค้าของกรุงศรีอยุธยาจึงไม่มากเท่ากับมะละกา ดังนั้น กรุงศรีอยุธยาจึงอาศัยมะละกาเป็นแหล่งระบายสินค้าที่สำคัญของตน บางปีมีเรือสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาไปยังมะละกาถึง 30 ลำ มีเรืออีก 45 ลำไปจากพม่า 50-60 ลำไปจากชวา⁶⁶ และมีอีกจำนวนหนึ่งที่มาจากฝั่งโคโรมันเดล⁶⁷ กรุงศรีอยุธยาเป็นผู้ป้อนสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคบริโภคที่สำคัญในปริมาณมากให้แก่มะละกาได้แก่ ข้าว เกลือ ปลาเค็ม เหล้าทำจากมะพร้าว และผัก⁶⁸ นอกจากนี้ยังส่งของป่า คือ ครั่ง กายาน ไม้ฝาง ตะกั่ว ดีบุก เงิน ทองคำ งาช้าง ราชพฤกษ์

⁶⁶ Tomé Pires, *The Suma Oriental of Tomé Pires Vol. 1*, Amando Cortesao (tr.), (London: The Hakluyt Society, 1944), p. 107.

⁶⁷ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1993), p. 77. ข้อที่น่าสนใจคือขนาดของเรือเหล่านี้ไม่เท่ากัน เรือจากบางเมืองมีขนาดใหญ่กว่าของเมืองอื่น ดังนั้นเพียงจำนวนเรือจึงไม่สามารถบอกปริมาณสินค้าที่บรรทุกมาได้

⁶⁸ M.A.P. Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*, p. 72. ยังไม่พบหลักฐานว่าผักที่ส่งไปนี้คืออะไร และมีวิธีการส่งไปได้อย่างไร อาจจะเป็นผักดองได้หรือไม่

(Cassia fistula)* กระปุกทองแดงและกระปุกทอง แหวนทองฝังทับทิมและเพชร และผ้าเนื้อหยาบ ราคาถูกจากอยุธยาจำนวนมากสำหรับคนยากจนไปขาย⁶⁹ จะเห็นว่ารายการสินค้าที่นำไปขายยังมะละกามีใช้สินค้าที่ผลิตได้จากราชอาณาจักรอยุธยาทั้งหมด แต่เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางของสินค้าจากภาคพื้นทวีปจึงช่วยเพิ่มความหลากหลายให้แก่ประเภทของสินค้าที่ส่งไปจากกรุงศรีอยุธยาได้มาก สินค้าที่ส่งไปเป็นสินค้าที่มีพ่อค้าจากดินแดนอื่นๆ มารอรับซื้อ มะละกาจึงเป็นเมืองท่าส่งผ่านสินค้าที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา เป็นแหล่งระบายสินค้า และพ่อค้าอยุธยายังซื้อสินค้าที่ขายในมะละกากลับมาทำกำไรในตลาดกรุงศรีอยุธยาและดินแดนตอนใน ทั้งยังมีชาว “สยาม” เข้าไปตั้งหลักแหล่งทำการค้าอยู่ในมะละกาด้วย⁷⁰

เรือที่ยวกลับสู่กรุงศรีอยุธยาซื้อสินค้าเงินจำนวนหนึ่งจากมะละกาเพื่อนำไปกระจายสู่ดินแดนตอนในภาคพื้นทวีป ซึ่งคงเป็นเพราะสินค้าเงินเหล่านี้ขายได้ราคาดีที่กรุงศรีอยุธยา⁷¹ และอาจจะเป็นสินค้าคนละชนิดกับที่สำเภากำเงินนำมาที่กรุงศรีอยุธยา

นอกจากนั้น โทเม ปิเรส รายงานถึงสินค้าที่เรือจากอยุธยาซื้อในเที่ยวกลับจากมะละกาว่ามีทั้งทาสชายหญิงจำนวนมาก ไม้จันทน์ขาว พริกไทย ปรอท ชาด ผืน กานพลู ดอกจันทน์เทศ ผ้าฝ้ายลินินหน้ากว้างและหน้าแคบ ผ้าจากกสิงคโปร์ซึ่งสั่งทอเพื่อทำผ้าถุงของไทย ผ้าขนสัตว์ (ผ้าสำน?) น้ำหอมทำจากกุหลาบ พรม ผ้าลูกไม้จากฝักแคมเบย์ เบี้ย ชีผึ้ง การบูรบอร์เนียว ยางไม้เบญจกานี* รายการสินค้าเหล่านี้หลายชนิดมีตลาดในกรุงศรีอยุธยาเองหรือเป็นที่ต้องการในราชอาณาจักรทั้งสิ้น แต่ปริมาณการนำเข้าคงจะสูงมากพอที่จะนำไปส่งต่อยังจีนได้อีก เพราะมีสินค้าตรงกับรายการสินค้าออกที่ส่งไปยังจีนหลายรายการด้วยกัน (คงทั้งส่งไปถวายเป็นบรรณาการ

* บางแห่งเรียกชยพฤษหรือต้นคูน ดอกมีสีเหลืองเป็นพวง ฝักมีรสหวานอมเปรี้ยวเล็กน้อย มีกลิ่นเหม็นเขียว เย็นจัด ไม่มีพิษ ใช้ขับเสมหะ ขับพยาธิ แก้เด็กเป็นตานขโมย เป็นยาถ่ายและแก้ไข้มาลาเรีย เมล็ดเป็นยาระบายและทำให้อาเจียน

⁶⁹ Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence in The Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*, p. 72.

⁷⁰ Philip D. Curtin, *Cross Cultural Trade in World History*, (New York: Cambridge University Press, 1984), p. 131.

⁷¹ อาคม พัตติยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, *ศรีธรรมเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น*, หน้า 90.

* เกิดจากการเจาะต้นไม้โดยเฉพาะต้นไค้ก ยางไม้ที่ได้ใช้ทำหมึก

และนำไปขาย)** ลักษณะเช่นนี้สะท้อนการค้าของกรุงศรีอยุธยาว่านอกจากนำสินค้าของป่าไปขายแล้ว ยังเป็นตัวกลางนำสินค้าจากมหาสมุทรอินเดียและตะวันออกกลางไปจำหน่ายที่จีนด้วย แม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะมีได้เป็นเจ้าของสินค้าเหล่านี้ในปริมาณมาก เพราะเรือจีนเองก็ไปค้าขายที่มะละกาเช่นเดียวกันและน่าจะซื้อสินค้าจากอินเดียและตะวันออกกลางกลับไปด้วย แต่ก็ถือว่าเป็นส่วนสำคัญของการค้าของกรุงศรีอยุธยาในจีน⁷²

ความสำคัญด้านเศรษฐกิจการค้าของมะละกาคงเป็นเหตุผลหนึ่งที่กรุงศรีอยุธยาพยายามอ้างอำนาจควบคุมมะละกาตลอดมา ซึ่งนำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างมะละกากับกรุงศรีอยุธยา จนถึงขั้นที่กรุงศรีอยุธยาส่งกองทัพไปโจมตีมะละกาหลายครั้ง

แม้ว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ จะได้เคยวิเคราะห์เอาไว้ว่า กรุงศรีอยุธยาไม่สนใจที่จะควบคุมบริเวณช่องแคบมะละกาอย่างจริงจัง เนื่องจากการค้าในเมืองใหญ่ของ “สยาม” บนคาบสมุทรลพบุรี เช่น นครศรีธรรมราชและปัตตานีล้นมุ่งไปทางด้านตะวันออก ซึ่งมีเงินเป็นตลาดสำคัญ และกล่าวว่าพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ รายนามการยกทัพจากกรุงศรีอยุธยาไปตีมะละกาเพียงครั้งเดียวใน ค.ศ. 1455 (พ.ศ. 1998) แสดงว่ากรุงศรีอยุธยาไม่ได้ให้ความสำคัญกับมะละกานัก นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเสนอว่าทัพที่ยกไปเป็นทัพจากนครศรีธรรมราชและปัตตานี ไม่ใช่ทัพจากกรุงศรีอยุธยา ดังนั้น กรุงศรีอยุธยาจึงไม่ได้ใส่ใจต่อการขยายอิทธิพลของทั้งสองเมืองนี้มากพอที่จะถือเป็นประโยชน์ของกรุงศรีอยุธยา สิ่งที่กรุงศรีอยุธยาสนใจในเวลานั้นอยู่ที่การสงครามกับเขมรและล้านนา⁷³ แต่เมื่อพิจารณาจากหลักฐานของฝ่ายมลายูแล้วกลับพบว่าความขัดแย้งระหว่างกรุงศรีอยุธยากับมะละกาเกิดขึ้นเนื่องมาจากกรุงศรีอยุธยาไม่ยอมรับว่ามะละกาเป็นรัฐอิสระอีกรัฐหนึ่งที่เป็นศูนย์กลางทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในบริเวณคาบสมุทรลพบุรี เพราะมะละกาตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ซึ่งทั้งราชอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยาอ้างพระราชอำนาจ

** คู่มือการค้าสินค้าที่นำไปค้าในจีนหน้า 131.

⁷² อาคม พิศิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีธรรมราช: รวมความเรียงว่าด้วย

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

ครอบครัวถึง⁷⁴ และถูกนับเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา บารโอบซากล่าวว่าดินแดนมะละกาเคยเป็นของสยามมาก่อน⁷⁵ หลักฐานโปรตุเกสยังรายงานถึงการที่กองทัพสยามโจมตีมะละกาหลายครั้ง และสงครามระหว่างมะละกาและกรุงศรีอยุธยาก็กินเวลายาวนาน⁷⁶ ซึ่งตรงกับในหลักฐานจีนและมลายู

หลักฐานจีนระบุถึงความขัดแย้งระหว่างกรุงศรีอยุธยากับมะละกาหลายครั้ง ซึ่งทำให้เห็นความพยายามของกรุงศรีอยุธยาในการขยายอิทธิพลเหนือมะละกาเสมอมา จนกระทั่งมะละการ้องเรียนส่งเต๋จิ้นให้ตัดเตือนกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในเอกสารจีน ค.ศ. 1408 (พ.ศ. 1951) ค.ศ. 1419 (พ.ศ. 1962) และ ค.ศ. 1431 (พ.ศ. 1974)⁷⁷ ส่วนพงศาวดารมลายู* ก็กล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างมะละกากับกรุงศรีอยุธยาในช่วงเวลาต่อมา พงศาวดารระบุว่าสาเหตุของความขัดแย้งมาจากการที่สุลต่านมุดซาฟฟาร์ ชาห์ ปฏิเสธที่จะส่งสาสน์แสดงความเคารพไปยังกรุงศรีอยุธยาตามที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ทรงมีพระราชประสงค์⁷⁸

พงศาวดารมลายูกล่าวถึงการสงครามครั้งใหญ่ 2 ครั้ง ในรัชกาลสุลต่านมุดซาฟฟาร์ ชาห์ ครั้งแรกใน ค.ศ. 1445 (พ.ศ. 1988) สงครามครั้งนี้อยุธยาเป็นฝ่ายพ่ายแพ้⁷⁹ และอีก 11

⁷⁴ Kobkua Suwannathat-Pian, "Dialogue of Two Pasts: "Historical Facts" in *Traditional Thai and Malay Historiography*" in *New Terrains in Southeast Asian History* Ed. Abu Talib Ahmad and Tan Liok Ec, (Singapore: National University of Singapore, 2003), p. 206.

⁷⁵ Duarte Barbosa, *A Description of the Coasts of East Africa and Malabar in the Beginning of the Sixteenth Century* trans. The Hon. Henry E. J. Stanley (New York: Johnson Reprint Corporation, 1970), p. 191. ในรัฐแบบจารีต ระดับของคำว่า "เคยเป็นของของกรุงศรีอยุธยา" ไม่ได้หมายความว่ากรุงศรีอยุธยาเข้าปกครองมะละกาอย่างจริงจัง เพียงแต่มะละกายอมรับอำนาจของกรุงศรีอยุธยาและยอมส่งบรรณาการให้ก็เพียงพอแล้ว

⁷⁶ Ibid. และ มาเรีย ดา กงไซเซา ฟลอริช, *ชาวโปรตุเกสและสยาม สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16* แปลโดย มธุรส ศุภผล (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ออร์คิด, 2547), หน้า 12.

⁷⁷ คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน, *ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน พ.ศ. 1825-2395*, หน้า 14, 17, 19.

* แม้จะเป็นงานที่เขียนขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 17 แต่คงมีเรื่องเล่าสืบต่อกันมา

⁷⁸ Cited in Kobkua Suwannathat-Pian, "Dialogue of Two Pasts: "Historical Facts" in *Traditional Thai and Malay Historiography*" in *New Terrains in Southeast Asian History*, p. 206.

⁷⁹ F.J. Moorhead, *A History of Malaya and Her Neighbours*, p 131.

ปีต่อมา คือ ค.ศ. 1456 (พ.ศ. 1999) กรุงศรีอยุธยาส่งกองทัพไปยังมะละกาอีก ครั้งนี้คงจะตรงกับที่ระบุในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐรายงานไว้ครั้งหนึ่งในจุลศักราช 817 (ค.ศ. 1455 หรือ พ.ศ. 1998) อยุธยาแต่งทัพให้ไปเอาเมืองมะละกา⁸⁰ แต่ไม่ได้กล่าวว่าชนะหรือแพ้ ปราภฏว่าในพงศาวดารมลายูบันทึกไว้ว่าแม้กองทัพอยุธยาจะได้เปรียบในช่วงแรก แต่ก็ถูกกองทัพเรือของมะละกาไล่ตีไปจนถึงช่องแคบสิงคโปร์⁸¹ ยิ่งไปกว่านั้น พงศาวดารมลายูยังกล่าวถึงการเตรียมกองทัพมารบเป็นครั้งที่ 3 แต่ฝ่ายมะละกาใช้เวทมนต์สังหารเจ้าชายองค์หนึ่งซึ่งเรียกว่าเจ้าปานดำหรือปันตัน* (Chau Pandan) ที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยา ผู้ซึ่งกำลังจัดเตรียมทัพลงมายังมะละกา และยืนยันบันทึกว่ามีการส่งกองทัพมาอีกครั้งหนึ่งตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาแต่ไม่ได้รับชัยชนะ หลังจากนั้นกรุงศรีอยุธยาก็มิได้ส่งกองทัพมาอีก⁸²

ความพยายามหลายครั้งของกรุงศรีอยุธยาสะท้อนให้เห็นความสำคัญของเมืองท่ามะละกาต่อกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะความสำคัญด้านการค้า เมื่อมะละกาพัฒนาขึ้นมาจนกลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญที่สุดในบริเวณช่องแคบมะละกาและคาบสมุทรมาเลย์ตอนล่างที่รับสินค้าที่จากด้านมหาสมุทรอินเดียและกระจายสินค้าออกไปยังเมืองอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปจนถึงวิวกิว จีน ญี่ปุ่น และเกาหลี ขณะเดียวกันสินค้าจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็อาศัยมะละกาเป็นศูนย์กลางเพื่อระบายสู่เรือของชาติต่างๆ ที่มาจอดรออยู่ที่มะละกา⁸³

แม้กรุงศรีอยุธยาจะไม่ประสบความสำเร็จในการขยายอำนาจทางการเมืองไปครอบคลุมมะละกา แต่ก็ไม่เคยยุติการค้ากับมะละกา เพราะมะละกาเป็นศูนย์กลางการค้าส่งผ่านที่สำคัญที่สุดของช่องแคบมะละกา และเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้จะมีรายงานว่ากรุงศรีอยุธยายุติการค้ากับมะละกาไป 22 ปี แต่ในความเป็นจริง กรุงศรี

⁸⁰ หลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พระราชพงศาวดารกรุงเก่า (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงดาว, 2544), หน้า 16.

⁸¹ F.J. Moorhead, A History of Malaya and Her Neighbours, p 132.

* คำว่าปันตัน หมายถึงดินแดน

⁸² Kobkua Suwannathat-Pian, "Dialogue of Two Past: "Historical Facts" in Traditional Thai and Malay Historiography", p. 206.

⁸³ อาคม พัตมิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น, หน้า 84.

อยุธยาไม่เคยยุติการค้ากับมะละกาเลย เพียงแต่เปลี่ยนวิธีการไปอาศัยเมืองเครือข่ายสินค้าอื่นๆ ของตนส่งสินค้าลงไปยังมะละกาและรับสินค้าจากมะละกาขึ้นมาขาย เพราะกรุงศรีอยุธยาได้ประโยชน์จากการค้าขายกับมะละกาอย่างมากเกินกว่าจะยุติการค้าลงได้ กรุงศรีอยุธยาจึงยังคงระบายสินค้าออกสู่เมืองท่าเครือข่ายของตนและส่งต่อไปยังมะละกาได้แม้ในเวลาที่เกิดสงครามกับมะละกา⁸⁴ นอกจากนี้ กรุงศรีอยุธยายังมีเมืองท่าตะวันออกที่ทั้งปีเรสและบาร์โปลาไม่เคยรายงานว่ายุติการค้ากับมะละกาในช่วงเวลาที่เกิดสงคราม กรุงศรีอยุธยาจึงยังมีเมืองท่ามะละกาอยู่ในวงจการค้าของตนต่อไปจนกระทั่งมะละกาเสื่อมลงเมื่อโปรตุเกสยึดมะละกาใน ค.ศ. 1511 (พ.ศ. 2054)

ปรากฏการณ์สำคัญที่เปลี่ยนการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และช่วยเพิ่มความสำคัญให้แก่กรุงศรีอยุธยาจนกลายเป็นเมืองท่าที่สำคัญเมืองหนึ่งในเขตภาคพื้นทวีปและการค้าขายด้านทะเลจีน และลดความสำคัญของมะละกาในฐานะเครือข่ายการค้าของกรุงศรีอยุธยาลงไปก็คือ การที่โปรตุเกสเข้ายึดครองมะละกาในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 เพื่อให้มะละกาเป็นศูนย์กลางการค้าแห่งหนึ่งของโปรตุเกสในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เชื่อมกับเมืองกัวและฮอร์มุซ เพื่อรวบรวมสินค้าเครื่องเทศและสินค้าอื่นๆ ในบริเวณนี้ นโยบายของโปรตุเกสก็คือเป็นมิตรกับผู้ปกครองดินแดนอื่นๆ ในภูมิภาคให้ยอมรับว่าโปรตุเกสมีอำนาจเหนือมะละกา มะละกาจึงส่งคณะทูตเดินทางเข้ามาสถาปนาความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยาและยังเดินทางไปยังพม่าด้วย⁸⁵

คณะทูตโปรตุเกส * ที่มีอันตอนิอู คือ มิรันดา ดือ อาซีเอเวดู (António de Miranda de Azevedo) เป็นหัวหน้าคณะเดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1512 (พ.ศ. 2055) นำของกำนัลและสาสน์ของฟงซู ดือ อัลบูเกร์ ผู้บัญชาการทัพเรือโปรตุเกสผู้โจมตีมะละกาได้สำเร็จใน ค.ศ. 1511 มาถวาย ซึ่งมีข้อความสำคัญกล่าวคือโปรตุเกสปรารถนาที่จะคงความสัมพันธ์อย่างสันติกับกรุงศรีอยุธยาและเสนอให้พ่อค้าสยามเดินทางไปค้าขายที่มะละกา เนื่องจากฟงซู ดือ

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 88.

⁸⁵ ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 บรรณาธิการ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522), หน้า 302.

* ทูตคณะแรกมีดูอาร์ต พีร์นันดีซ เป็นหัวหน้าคณะ เดินทางเข้ามาสถาปนาความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ในปลายเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1511 (พ.ศ. 2004) ดูรายละเอียดใน มาเรีย ดา กงซา ฟลอริซ, ชาวโปรตุเกสและสยาม สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16, หน้า 12-13.

อัลบูแกร์ถึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องหารายได้เข้ามาชะงักโดยดึงดูดพ่อค้าจากที่ต่างๆ ให้มาค้าขายที่มะละกา ความสัมพันธ์ระหว่างโปรตุเกสในมะละกากับกรุงศรีอยุธยาที่นับว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ดี และกลายเป็นคู่ค้าระหว่างกัน กรุงศรีอยุธยาได้ช่วยบรรเทาปัญหาการขาดแคลนเสบียงอาหารในมะละกา ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งสำหรับมะละกาที่ต้องพึ่งอาหารจากภายนอก⁸⁶ กรุงศรีอยุธยาทำสัญญากับโปรตุเกสที่มะละกาใน ค.ศ. 1518 เนื้อความในสัญญาข้อหนึ่งก็คืออนุญาตให้พ่อค้าชาวสยามไปตั้งถิ่นฐานในมะละกาได้⁸⁷

แม้ว่าโปรตุเกสจะประสบความสำเร็จในการนำสินค้าจากเอเชียกลับไปค้ายังยุโรป แต่การยึดมะละกาของโปรตุเกสกลับทำให้การค้าของมะละกาเสื่อมลงและเกิดเมืองท่าอื่นในบริเวณช่องแคบมะละกาขึ้นมาแทน และโปรตุเกสเองก็ไม่ประสบความสำเร็จในการผูกขาดสินค้าใดเลยในระยะยาว* และยังมีปัญหาเกี่ยวกับการค้าผ้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย⁸⁸ กล่าวได้ว่าการเข้ายึดครองมะละกาของโปรตุเกสทำให้บทบาทของมะละกาในฐานะศูนย์กลางการค้าที่ใหญ่ที่สุดระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงและตะวันตกเสื่อมลงไป⁸⁹ และลดฐานะความเป็นเมืองท่า

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-17.

⁸⁷ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, (Northern Illinois University, 1977), p. 8.

* เหตุผลหนึ่งที่ทำให้โปรตุเกสไม่สามารถผูกขาดการค้าพริกไทยในอินโดนีเซียตะวันตกได้สำเร็จก็คือความร่วมมือระหว่างพวกอะเจห์กับคุชราตในการสร้างเครือข่ายการค้าพริกไทยระหว่างสุมาตราเหนือกับดินแดนแถบทะเลแดง ประมาณ ค.ศ. 1530 (พ.ศ. 2073) เครื่องเทศจำนวน 30,000 ปอนด์ถูกส่งไปยุโรปทางแหลมกู๊ดโฮป ในขณะที่เครื่องเทศราว 480,000 ปอนด์ถูกส่งไปทางทะเลแดง และใน ค.ศ. 1585 (พ.ศ. 2128) ขณะที่โปรตุเกสขนเครื่องเทศ 1,200,000 ปอนด์ไปทางทะเล พวกพ่อค้าเครือข่ายส่งพริกไทยและเครื่องเทศ 4,000,000 ปอนด์ไปทางทะเลแดง ในเรื่องการค้านั้น โปรตุเกสไม่เคยสู้พ่อค้าจากคุชราตที่นำผ้ามาแลกกับพริกไทยที่อะเจห์ได้เลย และต่อมาอังกฤษก็นำผ้าจากอินเดียมายังอินโดนีเซียแทนพวกคุชราตที่จำกัดยุติการค้าผ้าเนื่องจากความไม่สงบทางการเมืองในอินเดียจาก ค.ศ. 1615 (พ.ศ. 2158) รายละเอียดใน Arun Das Gupta, "The Maritime Trade of Indonesia: 1500-1800" in *Southeast Asia: Colonial History, Volume 1*, p. 108.

⁸⁸ Anthony Reid, "Economic and Social Change, c. 1400-1800" in *The Cambridge History of Southeast Asia Volume one, Part Two from c. 1500 to c. 1800*, p. 144.

⁸⁹ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, (Northern Illinois University, 1977), p. 7.

เครือข่ายที่สำคัญเมืองหนึ่งต่อกรุงศรีอยุธยาลงไปด้วย อย่างไรก็ตาม กรุงศรีอยุธยาไม่ได้ยุติการค้ากับมะละกา

แม้ว่าโปรตุเกสจะพยายามรักษาความสำคัญของมะละกาในฐานะเมืองท่าการค้าที่ใหญ่และสำคัญที่สุด เป็นศูนย์กลางระหว่างเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และตะวันตกไว้ แต่การปกครองมะละกาของโปรตุเกสนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจการค้าหลายประการในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลังจากโปรตุเกสเข้ายึดครองมะละกาและใช้นโยบายหลายๆ มาตรการ เช่น การเก็บภาษีเรือที่เข้ามาในมะละกาอย่างสูง ทำให้พ่อค้าจีนและมุสลิมย้ายการค้าไปยังเมืองท่าใหม่ๆ และเปิดเส้นทางการค้าใหม่เพื่อหลีกเลี่ยงเส้นทางการค้าของโปรตุเกส

การที่เรือสินค้าของพ่อค้ามุสลิมและจีนไม่นิยมเข้าช่องแคบมะละกาอย่างที่เคยทำ ให้เกิดเมืองท่าเล็กๆ ขึ้นจำนวนหนึ่งได้มะละกาลงไป อาทิ เมืองอะเจห์ ยะโฮร์ จัมบี ปาเล็มบัง เมืองการค้าของเกาะชวาคือบันตัม ปัตตาเวีย หมูเกาะบันดา และมากัสซาร์⁹⁰ ซึ่งจะกลายเป็นเมืองท่าที่สำคัญในศตวรรษต่อไป

พ่อค้ามุสลิมย้ายการค้าไปที่ปาไซและคุชราต เรือที่เคยมาค้าที่มะละกาก็ย้ายไปค้าขายกับเมืองอะเจห์ (Aceh) ซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของสุมาตราแทน อะเจห์สถาปนาขึ้นในราว ค.ศ. 1520-1524 (พ.ศ. 2063-2067) เมืองนี้มีศักยภาพทางการเป็นเมืองท่าที่ดีเพราะอยู่ใกล้มหาสมุทรอินเดียมากกว่ามะละกา พ่อค้าจากอินเดียและทะเลแดง รวมทั้งเมืองเกษตรกรรมอื่นๆ แถบนั้นจึงหันไปหาอะเจห์มากกว่ามาที่มะละกา เรือจากกรุงศรีอยุธยาก็ไปค้าขายกับอะเจห์ด้วยเช่นกัน กิจกรรมค้าของเมืองอะเจห์ก้าวหน้าขึ้นกลายเป็นเมืองท่าและเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง อะเจห์กลายเป็นเมืองท่าติดต่อกับพ่อค้าจากอินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ ตุรกี⁹¹ ส่วนมุสลิมที่ชาวและทางตะวันออกเฉียงใต้หันไปหาท่าเรือที่บรูไนแทน อาณาจักรชวาในช่วงเวลานี้ก็แตกแยกออกเป็นเมืองเล็กเมืองน้อย ผู้ปกครองหันไปนับถือศาสนาอิสลามและต่อต้านการที่โปรตุเกสต้องการผูกขาดการค้าเครื่องเทศซึ่งพวกเขาเป็นพ่อค้าคนกลางที่สำคัญมานานนับศตวรรษ⁹²

⁹⁰ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 7.

⁹¹ สงบ ส่งเมือง *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้* (กรุงเทพฯ: โครงการบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2523), หน้า 60. และดี.จี.อี. ฮอลล์, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1*, หน้า 277.

⁹² F.J. Moorhead, *A History of Malaya and Her Neighbours*, p. 192-193.

โปรตุเกสยังบังคับซื้อสินค้าจากพ่อค้าที่นำมาขายในราคาต่ำกว่าราคาตลาดและบังคับให้รับเงินของตน ทำให้พ่อค้าจากที่ต่างๆ เกรงกลัวที่จะเข้ามาค้าขายที่มะละกา

เมื่อมะละกาถูกโปรตุเกสยึดไปได้ไม่นาน สุลต่านมามูด (Mahmud) ผู้ปกครองมะละกาหลบหนีไปตั้งอาณาจักรใหม่ขึ้นที่เมืองสายง ปีนัง (Syong Penang) ซึ่งตั้งอยู่บนสาขาของแม่น้ำยะโฮร์ เป็นเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปในแม่น้ำ ไม่เหมาะที่จะเป็นเมืองท่าศูนย์กลางการค้า ใน ค.ศ. 1521 สุลต่านมามูดจึงย้ายไปตั้งเมืองใหม่ที่เมืองบินดัง (Bintang) ในเกาะเรียวู (Riau) เกาะเล็กๆ บริเวณช่องแคบมะละกาได้เกาะสิงคโปร์ลงไป ซึ่งนับเป็นการก่อตั้งราชวงศ์ยะโฮร์⁹³ และยะโฮร์ได้ขึ้นมามีบทบาททางการค้าทางทะเลในคริสต์ศตวรรษที่ 17

หลังจากมะละกาเสื่อมความสำคัญลง ชาวมุสลิมมาเลย์จำนวนหนึ่งได้หนีไปตั้งถิ่นฐานใหม่หลายแห่ง เช่น ที่บันตัมบนเกาะชวาและที่மாகัสซาร์ ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 บันตัมกลายเป็นศูนย์กลางการค้าอย่างรวดเร็วแทนที่เดมัค* ที่เสื่อมอำนาจลง ก่อนสิ้นศตวรรษที่ 16 บันตัมกลายเป็นศูนย์กลางการค้าพริกไทยและเป็นเมืองท่าเรือภาคใต้ที่สำคัญในการติดต่อค้าขายกับจีน⁹⁴ บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาใช้บันตัมเป็นสำนักงานใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อ ค.ศ. 1596 ต่อมาบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก็ใช้บันตัมเป็นสำนักงานใหญ่ใน ค.ศ. 1602 ส่วนமாகัสซาร์ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะเซลิเบส มีทำเลที่เหมาะสมจะเป็นศูนย์กลางการค้า บริเวณหมู่เกาะอินโดนีเซีย ชาวพื้นเมืองเดิมของமாகัสซาร์คือชาวบูกิส ซึ่งเป็นชาวมาเลย์ที่มีความชำนาญด้านการค้ามานานแล้ว มากัสซาร์กลายเป็นเมืองท่าศูนย์กลางด้าน

⁹³ สงบ ส่งเมือง **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้**, หน้า 63. อาณาจักรยะโฮร์ย้ายกลับไปตั้งเมืองที่ริมแม่น้ำยะโฮร์อีกครั้งใน ค.ศ. 1530 ตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 รัฐยะโฮร์ เปรัค และปาหังพยายามผูกมิตรกับโปรตุเกสเพื่อต่อต้านการขยายอำนาจของอะเจห์ ตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาได้ขยายอำนาจมาทางหมู่เกาะอินโดนีเซียเพื่อขับไล่ โปรตุเกส สเปน และอังกฤษออกจากหมู่เกาะดังกล่าว ยะโฮร์ถือโอกาสไปเป็นพันธมิตรกับพวกดัตช์เพื่อขับไล่โปรตุเกสออกจากมะละกาด้วย เพราะหวังจะได้มะละกากลับคืนมา ดูใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 64.

* เดมัคหรือเซมารังเจริญรุ่งเรืองขึ้นในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 และได้กลายเป็นรัฐมุสลิมผู้นำในเกาะชวา เป็นแหล่งผลิตข้าวที่ส่งขายยังรัฐอื่นๆ และชาวเดมัคก็ยังคงเป็นพ่อค้าที่ชำนาญอีกด้วย เดมัคเสื่อมอำนาจลงในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 โดยมีอาณาจักรมะละกักรั้งขึ้นมาอำนาจแทน รายละเอียดใน สงบ ส่งเมือง **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้**, หน้า 56-57.

⁹⁴ ดี.จี.อี. ฮอลล์, **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1**, หน้า 346.

การค้าเครื่องเทศแทนเมืองเตอร์เนท (Ternate) และติดอร์ (Tidor) ในเกาะโมลุกกะ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 มากัสซาร์กลายเป็นอาณาจักรที่มีอำนาจสูงสุดทางทะเลบริเวณหมู่เกาะอินโดนีเซีย⁹⁵

ต่อมาฮอลันดาโจมตีมะละกาและยึดมะละกาได้จากโปรตุเกสในเดือนมกราคม ค.ศ. 1641 (พ.ศ. 2184) ด้วยความช่วยเหลือของสุลต่านแห่งยะโฮร์⁹⁶ บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาใช้มะละกาเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญในเส้นทางการค้ากับตะวันออกไกลระหว่างหมู่เกาะเครื่องเทศ จีน และญี่ปุ่น ฮอลันดายังคงใช้มาตรการควบคุมช่องแคบมะละกาต่อไป ทำให้มีเฉพาะเรือขนาดใหญ่เท่านั้นที่ใช้ช่องแคบมะละกาข้ามมายังทะเลจีนใต้ ประกอบกับเมื่อบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาหันไปสนใจการค้าดีบุกและตั้งเมืองปัตตาเวียเป็นศูนย์กลางควบคุมการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยิ่งทำให้มะละกาเสื่อมความสำคัญลง ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 มะละกาหมดความสำคัญในสายตาของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา แต่ยังคงมีสำเภาจากจีนมาแวะอยู่บ้าง⁹⁷

1.3.2 ปัตตานี

ปัตตานีเป็นเครือข่ายการค้าด้านคาบสมุทรมาเลย์ฝั่งตะวันออก ติดต่อกับการค้ากับบางเมืองในหมู่เกาะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และยังทำการค้ากับเขมรด้วย เรือจากเขมรนำสินค้าประเภทหนังกวาง ยางไม้ และสินค้าอื่นๆ มาขาย⁹⁸ ปัตตานีทวีความสำคัญขึ้นหลังจากที่มะละกาตกเป็นของโปรตุเกสใน ค.ศ. 1511 (พ.ศ. 2054) ภายในไม่กี่ปีหลัง ค.ศ. 1511 การค้าบางส่วนที่เคยไปยังมะละกาได้ย้ายมาอยู่ที่ปัตตานี เรือพ่อค้าต่างชาติจากจีน ชาว ธิวกิว และเมืองจากหมู่เกาะแถบนั้นล้วนมาแวะจอดที่ปัตตานีมากขึ้น⁹⁹ แม้แต่เรือของพ่อค้าโปรตุเกสก็แวะเข้า

⁹⁵ สงบ สงเมือง ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, หน้า 58-59.

⁹⁶ Alexander Hamilton, A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1686-1723 edited by Michael Smithies (Chiang Mai: Silksworm Books, 1997), p. 57.

⁹⁷ Yoneo Ishii, The Junk Trade from Southeast Asia: translation from the Tōsen Fusetsu-gaki, 1674-1723, p. 255-256.

⁹⁸ Ibid, p. 112.

⁹⁹ Anthony Reid, Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis, p. 211. และ The Junk Trade from Southeast Asia: translation from the Tōsen

มายังปัตตานี¹⁰⁰ จากคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไป มีสำเนาแบบเงินจากกวางตุ้งและئه่หึงมาซื้อ-ขายสินค้าที่ปัตตานีเพื่อนำไปขายยังญี่ปุ่น เรือจีนนิยมมาที่เมืองท่าด้านชายฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมลายู พร้อมกับนำผ้าไหมและเครื่องกระเบื้องเงินมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่เงินต้องการ เช่น พริกไทยดำ เครื่องเทศ ดีบุก งาช้าง นอแรด ไม้ฝาง และแม่แต่ข้าว¹⁰¹ นอกจากนี้ปัตตานียังเป็นแหล่งสินค้าหนังวัว หนังกวาง น้ำตาล น้ำผึ้ง การบูร ริงนก และยาดำ¹⁰² ส่วนเรือพ่อค้าเอกชนโปรตุเกสที่เดินเรือจากมะละกามุ่งไปยังจีนและญี่ปุ่นนิยมมาแวะซื้อ-ขายสินค้าที่เมืองท่าชายฝั่งตะวันออกตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 16¹⁰³ นอกจากนี้จะหาซื้อสินค้าที่จีนและญี่ปุ่นต้องการได้ที่เมืองท่าชายฝั่งตะวันออกแล้วยังซื้อเสบียงอาหารสำหรับลูกเรือได้ด้วย สภาพการณ์เช่นนี้คงเกิดขึ้นกับพ่อค้าต่างชาติอื่นๆ ที่เดินเรือทางด้านมหาสมุทรตะวันตกเพื่อไปยังจีนและญี่ปุ่นในศตวรรษต่อมาด้วยเช่นกัน ส่วนเรือจากกรุงศรีอยุธยานำสินค้าไปขายและซื้อสินค้าเงินรวมทั้งสินค้าอื่นกลับไปยังกรุงศรีอยุธยา¹⁰⁴ การค้าทางแถบนี้เป็นลักษณะการแลกเปลี่ยนสินค้า เช่น นำผ้าหรือทองคำไปแลกกับเครื่องเทศ

ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 เรือพ่อค้าปัตตานีขึ้นไปค้าขายยังกรุงศรีอยุธยาบ่อยๆ เช่นเดียวกับเรือจากกรุงศรีอยุธยาที่ลงมาค้าขายที่ปัตตานีเป็นประจำ สินค้าสำคัญของปัตตานีมีทั้งเครื่องเทศและพริกไทย จุดหมายของนายลูคัส แอนธอนีส กล่าวว่ามีเรือจากกรุงสยามมาปัตตานี

Fusetsu-gaki, 1674-1723 edited by Yoneo Ishii (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1998), p.103, 113.

¹⁰⁰ Ibrahim Syukri, *History of the Malay Kingdom of Pattani* (Monographs in International Studies. Southeast Asia Series No. 68) translated by Conner Bailey and John N. Miksic (Ohio: Ohio University Center for International Studies, 1990), p. 24.

¹⁰¹ มาเรีย ดา กงไซเซา ฟลอริช, *ชาวโปรตุเกสและสยาม สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16*, หน้า 95.

¹⁰² Yoneo Ishii, *The Junk Trade from Southeast Asia: translation from the TÔsen Fusetsu-gaki, 1674-1723*, p. 112.

¹⁰³ มาเรีย ดา กงไซเซา ฟลอริช, *ชาวโปรตุเกสและสยาม สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16*, หน้า 96.

¹⁰⁴ อาคม พัฒนิยะและนินิ เคียวศรีวงศ์, *ศรีรามเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น*, หน้า 94.

ทุกวันในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม¹⁰⁵ เป็นเครื่องยืนยันความเป็นเมืองท่าสำคัญของปัตตานีได้อย่างดี และการค้ากับปัตตานีเป็นเหตุผลหนึ่ง นอกไปจากการเสียอำนาจทางการเมืองที่ทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงจำเป็นต้องได้ปัตตานีกลับคืนมาอยู่ภายใต้อำนาจของราชอาณาจักรอยุธยาในฐานะประเทศราช

ในต้นรัชกาล สมเด็จพระเจ้าปราสาททองมีปัญหาเกี่ยวกับปัตตานี เนื่องจากผู้ครองปัตตานีแข็งเมืองไม่ยอมรับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา ทำให้ต้องทรงส่งกองทัพไปปราบแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ทรงขอความช่วยเหลือด้านเรือและปืนใหญ่จากบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา อย่างไรก็ดี ด้วยการไกลเกลี่ยของผู้ครองเมืองไทรบุรีและพระสงฆ์ ในที่สุดสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและนางพญาปัตตานีจึงทำสัญญาทางพระราชไมตรีเพื่อยุติสงคราม¹⁰⁶ กรุงศรีอยุธยาจึงไม่เสียประโยชน์จากการค้าที่เมืองปัตตานีนานเท่าใดนัก เพราะการค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับปัตตานีเป็นลักษณะการค้าส่งผ่าน คือกรุงศรีอยุธยาส่งสินค้าลงไปยังปัตตานีและกระจายสินค้าให้แก่พ่อค้าอื่นๆ ที่มารับซื้อสินค้าไปขายต่อตามเมืองและหมู่เกาะต่างๆ สินค้าสำคัญที่กรุงศรีอยุธยาขายให้ปัตตานีก็คือข้าว

ในต้นรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ปัตตานีแข็งเมือง แต่ก็ถูกปราบปรามลงและกลับมาเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง ปัตตานีลดบทบาทความเป็นเมืองท่าสำคัญในบริเวณคาบสมุทรมาลายูและทางเหนือของเกาะสุมาตราลงไปหลัง ค.ศ. 1697 เมื่อศูนย์การค้าย้ายไปอยู่ที่ยะโฮร์และมะละกาของฮอลันดา จึงทำให้มีเรือแะเวียนเข้ามาทำการค้ากับปัตตานีน้อยลงไปในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18

นอกจากปัตตานีที่เป็นเมืองท่าสำคัญทางด้านตะวันออกของคาบสมุทรมาลายู ยังมีเมืองท่าอีกแห่งหนึ่งคือนครศรีธรรมราช ซึ่งคงมีความสำคัญมาก่อนปัตตานี แต่ภายหลังจึงลดบทบาทความเป็นเมืองท่าสำคัญลง

¹⁰⁵ กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1**, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแมนกิจ, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2512), หน้า 71.

¹⁰⁶ ฟาน ฟลิต, "พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182" ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)**, หน้า 244.

1.3.3 นครศรีธรรมราช

นครศรีธรรมราชเป็นเมืองเครือข่ายการค้าทางทะเลที่สำคัญทางด้านใต้ของกรุงศรีอยุธยาช่วงหนึ่ง ที่สามารถติดต่อกับภาคพื้นทะเลและหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้สะดวก โทเม ปิเรสซี่ให้เหินบทบาทของนครศรีธรรมราชว่าเป็นผู้กระจายสินค้าทั้งจากจีนและสินค้าจากด้านมหาสมุทรอินเดียไปยังเมืองท่าเล็กๆ ตามชายฝั่ง ตั้งแต่เวียดนามใต้ไปจนถึงฝั่งสุมาตรา นครศรีธรรมราชมีสำเภามาเป็นของตนเองเพื่อทำการค้าในลักษณะนี้อยู่หลายลำ¹⁰⁷ แม้ว่าจะเทียบกับกรุงศรีอยุธยาและมะละกาไม่ได้ก็ตาม ปิเรสกล่าวถึงเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีอิทธิพลเหนือดินแดนจากป่าหังขึ้นมาจากเส้นทางสู่กรุงศรีอยุธยา เขายังกล่าวด้วยว่าเมืองท่าเหล่านี้ล้วนมีสำเภหลายลำเพื่อแล่นไปสู่เขมร จามปา โคชินไชน่าหรือเวียดนามตอนใต้ ชวา ชุนดา และมะละกา¹⁰⁸ แสดงให้เห็นว่าเมืองเหล่านี้ทำการค้าอย่างกว้างขวาง โดยมีนครศรีธรรมราชเป็นเมืองสำคัญที่สุด

ความสำคัญทางการค้าของนครศรีธรรมราชกลับผันผวนเนื่องมาจากความวุ่นวายในจีน ทำให้นครศรีธรรมราชซึ่งเคยมีบทบาทเป็นเมืองกระจายสินค้าจากจีนได้รับผลกระทบไปด้วย ต่อมาประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาสนใจมาซื้อดีบุกที่นครศรีธรรมราชและต่อมาได้ขอสัมปทานผูกขาดการซื้อดีบุกที่นครศรีธรรมราชเพื่อส่งออกแต่เพียงผู้เดียว ปริมาณดีบุกที่นครศรีธรรมราชคงมีมาก เพราะมีรายงานว่าดีบุกจากนครศรีธรรมราชคิดเป็น 85 เปอร์เซ็นต์ของดีบุกทั้งหมดที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาส่งออกจากกรุงศรีอยุธยา¹⁰⁹ เมื่อสมเด็จพระเพทราชาขึ้นครองราชย์แล้ว บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาก็ยังคงได้สัมปทานผูกขาดการซื้อและส่งออกดีบุกที่นครศรีธรรมราชต่อไป

ในขณะเดียวกับที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเข้ามาซื้อดีบุกนั่นเองพ่อค้าอังกฤษก็สนใจมาซื้อพริกไทย นครศรีธรรมราชจึงเปลี่ยนบทบาทจากเมืองท่าส่งผ่านมาเป็นเมือง

¹⁰⁷ อ้างถึงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, “นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา” ใน **กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์** พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2544), หน้า 237.

¹⁰⁸ Pires on Siam (1515) in <http://instruct1.cit.cornell.edu/courses/hist244/Pires.html>

¹⁰⁹ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 69.

ศูนย์กลางรวบรวมสินค้าพื้นเมืองที่ผลิตได้ในบริเวณแถบนั้นและอาศัยนครศรีธรรมราชเป็นเมืองท่าส่งออก¹¹⁰ สินค้าส่งออกสำคัญของนครศรีธรรมราชนอกจากพริกไทยและดีบุกแล้วก็คือไม้ฝาง น้ำตาลสีคล้ำ ต้นกระเบา หนังกวาง หนังและเขาวัว¹¹¹

1.3.4 มะริดและตะนาวศรี

มะริดและตะนาวศรี* เป็นเมืองท่าการค้าของกรุงศรีอยุธยาและเป็นทางออกทะเลด้านอ่าวเบงกอล ติดต่อกับเมืองเบงกอลและชายฝั่งโคโรมันเดล ซึ่งตั้งอยู่บนชายฝั่งทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย

การค้าด้านอ่าวเบงกอลเป็นการค้าสำคัญของกรุงศรีอยุธยาอีกด้านหนึ่ง สินค้าที่เข้ามาจากน่านน้ำด้านนี้นำไปจำหน่ายในกรุงศรีอยุธยา ดินแดนตอนใน และส่งไปขายต่อยังจีนและญี่ปุ่นได้อีกด้วย เช่น ทองแดง พรอท สีแดงย้อมผ้า ผ้าแดงไหม ผ้ากำมะหยี่ต่างๆ จากโมซามาญ์รายัน ปะการัง น้ำกุหลาบจากโมซามาญ์รายันในเขตทำด้วยทองแดงผสมดีบุก ซึ่งซื้อขายโดยการชั่งน้ำหนักขวด ฟีน และสินค้านำเข้าที่สำคัญของมะริดและตะนาวศรีคือสินค้าผ้าฝ้ายเขียนลายและพิมพ์ลายจากอินเดีย¹¹³ โดยมีพ่อค้าโปรตุเกส พ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา พ่อค้าดาบูล พ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ พ่อค้าเอกชนชาวเดนมาร์ก ดัตช์ และอังกฤษ รวมทั้งพ่อค้าชาวไทย ฝรั่งเศส และพ่อค้าอินเดียจากเบงกอล ชายฝั่งโคโรมันเดล และสุรัตเป็นผู้ดำเนินการ¹¹⁴

¹¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “นครศรีธรรมราชในราชอาณาจักรอยุธยา” ใน กรุงเทพฯ, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์, หน้า 237-238.

¹¹¹ The Junk Trade from Southeast Asia: translation from the Tōsen Fusetsu-gaki, 1674-1723, p. 130.

* มะริดเป็นเกาะอยู่ในแคว้นตะนาวศรี

¹¹² นันทนา ตันติเวส (แปล), 470 ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528), หน้า 51.

¹¹³ George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenth-Century Thailand, p. 92.

¹¹⁴ Ibid.

เรือสินค้าที่เข้ามาเทียบท่าเมืองมะริดต้องการสินค้าจีนและสินค้าของป่าของกรุงศรีอยุธยาเพื่อนำไปค้ายังอ่าวเบงกอล มะละกา และที่อื่นๆ การค้าทางด้านนี้ทำให้มีพ่อค้าอินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับจำนวนหนึ่งเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา และบางพวกเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ด้วยความสำคัญด้านการค้าต่อกรุงศรีอยุธยาเช่นนี้ กรุงศรีอยุธยาจึงพยายามรักษาเมืองท่ามะริดและตะนาวศรีเอาไว้ แม้ว่าจะเสียแก่พม่าไปในสงครามเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1569 แต่สมเด็จพระนเรศวรก็ยังทรงให้ยึดคืนกลับมาเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจการค้าของกรุงศรีอยุธยา โดยอาศัยการค้าทางทะเลด้านอ่าวเบงกอลขึ้นมามีส่วนร่วมสนับสนุน

ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ากรุงศรีอยุธยาได้หัวเมืองมะริดและตะนาวศรีไว้ได้อำนาจเมื่อใด แต่การยกกองทัพออกไปตีเมืองด้านชายฝั่งทะเลตะวันตกเมื่อ ค.ศ. 1488 (พ.ศ. 2031) ปีสุดท้ายในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และในกฎมณเฑียรบาลออกเมื่อ ค.ศ. 1468 (พ.ศ. 2011) * ที่ระบุว่าเมืองตะนาวศรีและเมืองทวายเป็นเมืองพระยามหานคร และตรงกับที่อ้างในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับ ทำให้น่าเชื่อได้ว่า กรุงศรีอยุธยาอาจจะได้เมืองตะนาวศรีและทวายตั้งแต่ก่อนหน้าปี 1488 แล้ว

การอ้างถึงตะนาวศรี ทวาย เมาะตะมะ เมาะลำเลิง ว่าเป็น 4 ใน 16 เมืองประเทศราชของกรุงศรีอยุธยาในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับ ร่วมกับเหตุการณ์สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงส่งกองทัพไปตีเมาะตะมะ ใน ค.ศ. 1363 (พ.ศ. 1906) สะท้อนว่ากรุงศรีอยุธยาพยายามอ้างอำนาจครอบคลุมหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น นอกจากนั้น อาณาจักรใหญ่อื่นๆ ทั้งล้านนาและอังวะมักเข้าโจมตีหงสาวดีหลายครั้งในคริสต์ศตวรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 19) เพราะต้องการมีอำนาจเหนือเมาะตะมะ และการที่กรุงศรีอยุธยาตีเมาะตะมะทำให้มอญต้องย้ายราชธานีและไปตั้งใหม่ที่พะโค¹¹⁵

* ตามที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาล วันที่ตรากฎหมายนี้คือ “วันเสาเดือนห้าขึ้นหกค่ำชวดนักษัตรดวง” ซึ่ง ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ตรวจสอบแล้วว่าตรงกับวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2011 ส่วนจุลศักราชที่ปรากฏในกฎหมายว่า 720 นั้นคาดว่าคงจะคัดลอกมาผิด

¹¹⁵ โยชิยุกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า” (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546), หน้า 29. มอญย้ายราชธานีไปอยู่ที่ดอนวุน (Donwun) ก่อนชั่วคราวแล้วจึงย้ายไปที่พะโคใน ค.ศ. 13693-1539

การเข้าใจมิติเกาะตะมะซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญแสดงให้เห็นว่ากรุงศรีอยุธยาและอาณาจักรใหญ่อื่นๆ กำลังต้องการขยายอาณาเขตออกไปจรดฝั่งทะเลเพื่อทำการค้าทางทะเลโดยตรงในด้านอ่าวเบงกอล ไม่มีหลักฐานว่าความพยายามดังกล่าวเป็นผลมากเท่าใด แต่น่าจะเป็นไปได้หรือไม่ว่า การไปตีทวายใน ค.ศ. 1488 เนื่องจากทวายแข็งเมืองไม่ยอมรับอำนาจของกรุงศรีอยุธยา ที่กล่าวเช่นนี้เพราะจะเห็นได้อีกหลายครั้งหลังจากนี้ว่ากองทัพอยุธยาไปตีทวาย* การที่จะไปตีทวายได้นั้นต้องใช้ตะนาวศรีเป็นฐานที่มั่นเพื่อส่งกองทัพเข้าไปยังทวาย¹¹⁶ การที่กฎหมายเทียบรางวัลอ้างว่าเมืองทั้งสองสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองพระยามหานครแสดงว่า กรุงศรีอยุธยาถือว่าตนเองมีอำนาจครอบคลุมไปยังทวายและตะนาวศรีได้แล้ว

อย่างไรก็ดี การมีอำนาจเหนือทวาย ตะนาวศรี และมะริดคงจะเกิดขึ้นราวๆ กลางคริสต์ศตวรรษที่ 15 เนื่องจากในช่วงแรกของการสถาปนากรุงศรีอยุธยา อำนาจของกรุงศรีอยุธยาคงยังไม่แผ่ออกไปจนถึงตะนาวศรีและมะริด แม้จะมีความพยายามไปตีหัวเมืองชายทะเลเช่นเกาะตะมะก็ตาม ทั้งพระมหากษัตริย์อยุธยายังมีภารกิจในการต่อสู้เพื่อรวบรวมอำนาจระหว่างฝ่ายสุพรรณภูมิกับอู่ทองที่เป็นผลในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 เมื่อฝ่ายสุพรรณภูมิได้อำนาจในการปกครองและจัดการแผ่นดินพระราชอำนาจและปกครองเจ้านายและขุนนางได้เบ็ดเสร็จแล้ว จึงน่าจะเริ่มขยายอำนาจออกไปผนวกดินแดนที่อยู่ขอบปริมณฑลแห่งอำนาจและมีความสำคัญทางเศรษฐกิจเข้ามาไว้ในพระราชอำนาจ

การหันมาแผ่อำนาจสู่เมืองท่าชายฝั่งทะเลตะวันตกเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจ เนื่องจากเมืองท่าชายฝั่งตะวันตกติดต่อกับชายฝั่งโคโรมันเดลและเมืองในอ่าวเบงกอล ตะนาวศรีมีเมืองท่ามะริดซึ่งพ่อค้าจากมหาสมุทรอินเดียเดินทางเข้ามาค้าขายอยู่เสมอ การได้ตะนาวศรีและมะริดเป็นเมืองท่าการค้าย่อมทำให้กรุงศรีอยุธยาได้ประโยชน์เพิ่มขึ้น หลังจากโปรตุเกสยึดมะละกาได้ มะริดและตะนาวศรีกลายเป็นเมืองท่าที่เรือแล่นเลียบคาบสมุทรมาลายูด้านตะวันตกมักแวะมาค้าขายและใช้เป็นเมืองท่ากระจายสินค้า เมืองคู่ค้าด้านนี้ได้แก่เมืองท่า

* ทั้งนี้เพราะการอ้างอำนาจเหนือเมืองใดก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าได้ครอบครองพื้นที่ของเมืองนั้น แต่อาจจะได้ควบคุมเมืองอย่างหลวมๆ เมื่อนั้นจะอยู่ที่อำนาจของกรุงศรีอยุธยาตราบเท่าที่ยังไม่เข้มแข็งพอ เมื่อใดที่คิดว่าตนเองเข้มแข็งมักจะทำการแข็งเมือง กรณีของทวายอาจจะเป็นเช่นนี้

¹¹⁶ Sunait Chutintaranond, "Mergui and Tenasserim as Leading Port Cities in the Context of Autonomous History" in *Port Cities and Trade in Western Southeast Asia*, p. 12.

เคดะห์ ปาไซ เปเดียร์ และเมืองทางตอนบนของหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ไม่ต้องการเข้าไปทำการค้ากับมะละกา¹¹⁷

ตะนาวศรีรับสินค้าสำคัญคือพริกไทยจากเมืองท่าปาไซและเปเดียร์บนเกาะสุมาตรา และยังรับสินค้าจากเบงกอล กุชราต และเมืองอื่นๆ ทางเอเชียตะวันตก¹¹⁸ สินค้าที่นำเข้ามา มักส่งต่อไปยังกรุงศรีอยุธยาและส่งออกไปยังจีน ในขณะที่เดียวกัน กลุ่มผู้ประกอบการการค้าที่กรุงศรีอยุธยาสามารถส่งสินค้าเงินไปยังเมืองท่าตะนาวศรี และกระจายสินค้าออกไปสู่เมืองอื่นๆ ในคาบสมุทรมลายูฝั่งตะวันตก

เมืองท่าเครือข่ายของตะนาวศรีอีกเมืองหนึ่งคือเมืองตรัง ทำการค้ากับตะนาวศรี เปเดียร์ ไทรบุรี และบรูซัส แม้จะมีหลักฐานไม่มากนักในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ตรังจะมีบทบาททางการค้าในคาบสมุทรมลายูฝั่งตะวันตกอยู่ไม่น้อย¹¹⁹ จากคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ตรังพัฒนาขึ้นเป็นเมืองท่านำเข้าผ้าจากเอเชียตะวันตก พ่อค้าชาวอินเดียนำผ้าลงเรือลำเล็กที่เรียกว่า proas* ซ้ำมายังตรังทุกปี ผ้าเหล่านี้จำหน่ายในราคาถูกลงมาก¹²⁰ ตรังมีความสำคัญเพราะเป็นเมืองท่าติดต่อกับชายฝั่งโคโรมันเดลในคริสต์ศตวรรษที่ 18 และคงความสำคัญอยู่ถึงสมัยรัตนโกสินทร์

อย่างไรก็ดี ช่วงหลังจากรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ การขยายอำนาจเข้าสู่ดินแดนตอนในและขยายอำนาจสู่หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกของกรุงศรีอยุธยาถือว่าเกิดขึ้นในช่วงเดียวกับที่พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้แห่งตองอูขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1531 (พ.ศ. 2074) ทรง

¹¹⁷ Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*, p. 72.

¹¹⁸ อาคม พัทธิมยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, **ศรีรามเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**, หน้า 93.

¹¹⁹ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 94.

* Hobson-Jobson อธิบายว่าน่าจะเป็น prow หรือ parao หมายถึงเรือของพวกมลายูที่เรียกว่า prau หรือ prahu หรือ perahu และคำว่าเรือคานี้ เซอร์จอห์น ครอบฟอร์ด อธิบายว่าหมายถึงเรือทุกชนิดแต่ลำเล็กๆ ดูรายละเอียดใน

<http://dsal.uchicago.edu/cgi-bin/ddsa/showrest?HTML.conc.5.1.27497.0.99/projects/artfl0/databases/dicos/philologic/hobson/IMAGE/>

¹²⁰ Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*, p. 165.

ขยายอำนาจด้วยการโจมตีเมืองพะโคและย้ายเมืองหลวงจากตองอูไปยังพะโคด้วยหลายเหตุผล โดยมีเหตุผลทางเศรษฐกิจเป็นเหตุผลหนึ่ง เหตุการณ์นี้นำกรุงศรีอยุธยาให้เผชิญหน้ากับพะโคในการขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมือง

การเข้ามาสู่พะโคของพระเจ้าตะเบงชเวตตี้ ทำให้เกิดการทับซ้อนวงแห่งอำนาจของจักรพรรดิราชของกษัตริย์ทั้งสองฝ่าย สาเหตุที่พระเจ้าตะเบงชเวตตี้ทรงยกกองทัพเข้ามาในเขตแดนกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1548¹²¹ (พ.ศ.2091) ต้นรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เนื่องจากทางฝั่งพม่าที่พระเจ้ามหาจักรพรรดิกรุงศรีอยุธยาต้องการยึดทวายและอาศัยจังหวะที่พระองค์เสด็จไปที่อาระกัน ธิบสงกองทหารไปทวายใน ค.ศ. 1547 (พ.ศ. 2090) และหลังจากนั้นจึงเกิดสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่ายึดเยื้อมาเป็นเวลานานถึงตลอดรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร

กรุงศรีอยุธยาเห็นความสำคัญของเมืองท่ามะริดและตะนาวศรีในการเป็นเมืองท่ารับสินค้าจากพ่อค้าอินเดีย ตะวันออกกลาง พ่อค้าจากยุโรป รวมไปถึงพ่อค้าจากฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมลายู และเป็นทางระบายสินค้าจากจีนและสินค้าจากภายในภาคพื้นทวีปออกไปสู่เมืองด่านอ่าวเบงกอล ตะนาวศรีและมะริดมีเส้นทางการค้าที่สามารถติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาได้ไม่ยากนัก เรือที่ต้องการขนส่งสินค้าไปยังกรุงศรีอยุธยาแต่ไม่ต้องการอ้อมแหลมมลายูสามารถใช้เส้นทางบกจากมะริด ตะนาวศรีเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาได้ ซึ่งจะช่วยระยะเวลาทางและสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายน้อยกว่าการเดินทางเรืออ้อมแหลมมลายู และไม่ต้องเสี่ยงกับโจรสลัดที่มีอยู่มากบริเวณจากตะนาวศรีลงไปสู่ปลายคาบสมุทรมลายู¹²²

ด้วยความสำคัญของเมืองท่าชายฝั่งทะเลตะวันตก ทำให้สมเด็จพระนเรศวรทรงต้องการได้เมืองท่าเหล่านี้กลับคืนมาหลังจากเสียไปคราวสงคราม ค.ศ. 1569 ในทันทีที่มีโอกาส

¹²¹ Sunait Chutintaranond, "Mergui and Tenasserim as Leading Port Cities in the Context of Autonomous History", in *Port Cities and Trade in Western Southeast Asia*, p. 12.

¹²² Alexander Hamilton, *A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-1723*, p.

สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงส่งกองทัพไปยึดตะนาวศรีและทวายกลับคืนมาจากพม่า¹²³ เพื่อให้เป็นเมืองท่าสำคัญทางตะวันตก*

การได้เมืองตะนาวศรีและเมืองทวายคืนมาทำให้การค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับอ่าวเบงกอลเป็นไปอย่างราบรื่นอีกครั้งหนึ่ง สมเด็จพระนเรศวรทรงเปิดรับพ่อค้าต่างชาติ ทรงส่งพระราชสาสน์ไปให้ผู้ว่าการสเปนที่ฟิลิปปินส์ ชักชวนให้พ่อค้าสเปนเข้ามาค้าขายในพระนคร โดยทำสัญญาว่าจะเปิดโอกาสให้ค้าอย่างเสรีและไม่เก็บภาษี¹²⁴ ทรงพยายามฟื้นฟูการค้ากับจีน ซึ่งเป็นการค้าในระบบบรรณาการที่นำรายได้จำนวนมากเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาขึ้นมาใหม่ และยังเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเล ซึ่งเป็นเส้นทางสำคัญจากชายฝั่งตะวันตกเข้าสู่อ่าวไทย

1.3.5 เขมร: คู่ค้าและคู่แข่งของกรุงศรีอยุธยา

จะเห็นได้ว่ากรุงศรีอยุธยามีเครือข่ายการค้าและเมืองท่าที่ติดต่อทำการค้ากับกรุงศรีอยุธยาทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมอยู่หลายเมือง แต่ที่น่าสังเกตคือ กรุงศรีอยุธยามีเมืองท่าด้านชายฝั่งทะเลตะวันออกเพื่อระบายสินค้าหรือรับสินค้าจากเรือที่มาจากด้านทะเลจีนหรือไม่ เมื่อพิจารณาจากเส้นทางคมนาคม จากกรุงศรีอยุธยามาออกด้านชายฝั่งทะเลตะวันออก จะเห็นได้ว่ามีเส้นทางคลองสำโรงและคลองทับนางเป็นคลองเชื่อมลัดเลาะมาออกปากน้ำบางปะกงสู่อ่าวไทย หลักฐานในสมัยหลังคือนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่¹²⁵ แสดงว่าสุนทรภู่ได้ใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำออกจากกรุงเทพฯ เข้าคลองสำโรง คลองทับนางมาออกปากอ่าวที่แม่น้ำบางปะกงเช่นเดียวกัน จากบริเวณนี้หากเดินเรือต่อไปจะไปถึงบางปลาสร้อย เกาะสีชัง อ่างศิลา และเลียบไปตามชายฝั่งทะเลไปถึงระยอง จันทบุรี แล้วเข้าปากน้ำเขมรไปยังเมืองท่าของเขมร หรือเลียบชายฝั่งต่อไปจนถึงเวียดนามได้

¹²³ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p. 136. เหตุการณ์นี้ปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเกือบทุกเล่ม เว้นฉบับหลวงประเสริฐฯ

* เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในราว ค.ศ. 1580-1581 หรือ พ.ศ. 2123-2124

¹²⁴ จันทรฉาย ภัคอุทิศ (แปล), *กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน* (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ฯ, 2532), หน้า 62.

¹²⁵ สุนทรภู่, *นิราศเมืองแกลง* พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพนายประดับ ชัยสุนทร ณ วัดบางพระวรวิหาร ตำบลบางพระ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี 11 มีนาคม 2505.

หลักฐานช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ระบุว่า เมืองบางปลาสร้อย ซึ่งปัจจุบันอยู่ใน จังหวัดชลบุรีเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งด้านชายฝั่งตะวันออก เป็นแหล่งของไม้กฤษณา ไม้ฝาง และ งาช้าง ซึ่งทั้งหมดถูกส่งเข้าไปยังพระคลังสินค้า¹²⁶ บางปลาสร้อยยังเป็นเมืองผลิตกะปิจำนวนมาก ส่งขายในราชอาณาจักรและอาณาจักรใกล้เคียง บริเวณไม่ไกลจากปากแม่น้ำบางปะกงมีเกาะ สำคัญคือเกาะสีชังที่เรือขนาดใหญ่มักมาหลบลมมรสุม¹²⁷ ส่วนสุดเขตแดนของราชอาณาจักร อยุธยาคือจันทบุรี จากสัตหีบไปถึงจันทบุรีไม่มีท่าเรือ แต่เป็นบริเวณที่มีไม้ฝาง ไม้กฤษณา และยาง ไม้มาก

ดังนั้น ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 เมืองสำคัญบริเวณชายฝั่งตะวันออกน่าจะ ได้แก่เมืองบางปลาสร้อยและจันทบุรี ซึ่งอาจบรรทุกสินค้าจากเมืองทั้งสองนี้ส่งไปยังจีนและญี่ปุ่น หรือแม้แต่ไปค้าขายกับเขมรและโคชินไชน่า จันทบุรีคงทวีความสำคัญขึ้นเนื่องจากการเป็นเมือง เพาะปลูกพริกไทยในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งการค้าพริกไทยเป็นการค้าที่สำคัญอีกชนิดหนึ่ง ของกรุงศรีอยุธยามาช้านานแล้ว¹²⁸

อย่างไรก็ดี เมืองทั้งบางปลาสร้อยและจันทบุรีคงเป็นเมืองเล็กๆ ที่ไม่อาจเทียบได้ กับละแวก ซึ่งเป็นทั้งเมืองหลวงและเมืองท่าของเขมร และเป็นเมืองคู่ค้าและคู่แข่งกับกรุงศรีอยุธยา ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ดี แม้ว่าละแวกหรือเมืองท่าอื่นๆ ของเขมรจะมีฐานะเป็นเมืองการค้าคู่แข่ง ของกรุงศรีอยุธยา แต่ในการค้าระดับท้องถิ่นและระดับภูมิภาค กรุงศรีอยุธยาก็ยังคงเห็นความเป็น เมืองท่าสำคัญในการรับ-ส่งและการเดินเรือค้าขายของละแวกอย่างมาก

โทเม ปิเรสกล่าวถึงกรุงศรีอยุธยาว่าทำการค้ากับจีนและยังทำการค้ากับเขมร จามปา โคชินไชน่า และพม่า และทำการค้ากับเชียงใหม่บนภาคพื้นทวีปในยามสงบ¹²⁹ แสดงว่า กรุงศรีอยุธยาทำการค้ากับเขมรมาตั้งแต่โบราณ

¹²⁶ Alexander Hamilton, *A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-1723*, p. 183.

¹²⁷ *Ibid*, p. 184.

¹²⁸ Sarasin Virapol, *Tribute and Profit : Sino-Siamese Trade, 1652-1853*, (Massachusetts: Harvard East Asian monographs; 76, 1977), p.164.

¹²⁹ Pires on Siam (1515) in <http://instruct1.cit.cornell.edu/courses/hist244/Pires.html>

กรุงศรีอยุธยาพยายามควบคุมเขมรให้อยู่ใต้อำนาจ มีการส่งกองทัพไปโจมตีเขมรหลายครั้ง แต่ไม่สามารถควบคุมเขมรให้อยู่ภายใต้อำนาจได้ต่อเนื่องดังเช่นที่ควบคุมมะริดและตะนาวศรีที่แม้จะเสียให้พม่าไปเป็นบางช่วงแต่ยังได้กลับคืนมาและควบคุมไว้เป็นเมืองท่าสำคัญได้

พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงเห็นความสำคัญของเขมรว่าเป็นคู่แข่งทางการค้าของกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะเมืองท่าเช่นจำตุมุขหรือพนมเปญ ละแวก และอุดมซึ่งเป็นเส้นทางลำเลียงสินค้าจากดินแดนตอนในของเขมรคือล้านช้างและญานานออกสู่โลกภายนอก กรุงศรีอยุธยาจึงต้องพยายามควบคุมเขมรเอาไว้ให้ได้ เพื่อมิให้มาเป็นคู่แข่งของกรุงศรีอยุธยา และถ้าสบโอกาสก็จะได้เมืองท่าการค้าอีกแห่งหนึ่ง เป็นทางออกของสินค้าจากล้านช้างอีกด้วย

เมื่อสังเกตรายการสินค้าที่กรุงศรีอยุธยานำออกสู่ตลาดภายนอกจะพบสินค้าสำคัญจากล้านช้างรวมอยู่ด้วยคือ ทองคำ กำยาน ชะมดเชียง กาสปาร์ ดา ครูซ (Gaspar da Cruz) บาทหลวงชาวโปรตุเกสที่พำนักอยู่เมืองละแวกเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้บันทึกไว้ว่า “ชาวลาวนำชะมดเชียงอย่างดีและทองเข้ามาสยาม กัมพูชา และพะโค”¹³⁰ แสดงว่าทั้งกรุงศรีอยุธยา เขมร และพม่าล้วนเป็นเมืองท่าทางทะเลที่สำคัญในเวลานั้น นอกจากรายการเหล่านี้ ในลาวยังมีสินค้าสำคัญอื่นๆ เช่น เปลือกสนธาว์ กำยาน ครั่ง งาช้าง เขาสัตว์¹³¹ ชาวสเปนคือนายบลัส รุยซ์ ผู้เข้าไปในเขมรและเดินทางเข้าไปถึงล้านช้างเป็นผู้ยืนยันความสำคัญของล้านช้างในฐานะผู้ส่งสินค้าสำคัญออกมาสู่เมืองท่ากรุงศรีอยุธยาและเขมร เขาเขียนจดหมายถึงนายอันโตนิโอ เด มอร์กา ผู้ว่าราชการแห่งหมู่เกาะฟิลิปปินส์ในมะนิลาเล่าถึงความสำคัญของล้านช้างในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ว่า “อาณาจักรนี้มีเมืองทองคำ เหมือนเงิน ทองแดง ทองเหลือง และดีบุก อาณาจักรนี้ผลิตไหม กำยาน ครั่ง ไม้สวาด ชีผึ้ง และงาช้าง มีแรด ช้างมากมาย และม้าตัวใหญ่กว่าม้าของจีนด้วย”¹³² และกล่าวว่าล้านช้างส่งออกสินค้าเหล่านี้มายังกรุงหงสาวดี กรุงเสียน และกัมพูชา¹³³ และในเวลาเดียวกันนี้ บาทหลวงชาวสเปน กาเบรียล กีโรกา เด ซาน อันโตนิโอ

¹³⁰ อ้างถึงใน โยชิยุกิ มาซุฮาร่า, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”, หน้า 71.

¹³¹ G.F. de Marini, A New and Interesting Description of the Lao Kingdom Trans. Walter E.J. Tips and Claudio Bertuccio (Bangkok: White Lotus, 1998), pp. 5-8

¹³² จันทรฉาย ภัคอุทิศ (แปล), กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน, หน้า 77.

¹³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

(Gabriel Quiroga de San Antonio) ได้บันทึกความสำคัญของเขมรว่าเป็นประตูที่จะนำไปสู่ความมั่งคั่งของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง¹³⁴

จากเส้นทางการลำเลียงสินค้าจากล้านช้างทำให้เห็นได้ว่ากรุงศรีอยุธยาและเขมรเป็นคู่แข่งทางการค้ากัน อย่างน้อยๆ ก็แข่งขันรับสินค้าจากล้านช้างมาออกทะเลที่ท่าเรือของตน จึงเชื่อได้ว่า หากพระมหากษัตริย์อยุธยาไม่สามารถรักษาเมืองท่าของเขมรไว้เป็นเมืองท่าเครือข่ายได้ จะต้องทรงทำลายเมืองท่าทิ้งเสีย เพื่อป้องกันไม่ให้นั้นมาแข่งขันการค้ากับกรุงศรีอยุธยาได้ เพราะเขมรอยู่ในเส้นทางเดินเรือจากจีนเช่นเดียวกันและอยู่ใกล้กว่ากรุงศรีอยุธยา ทั้งเขมรก็มีวัตถุประสงค์ด้านการค้าทางทะเลเป็นหลักเช่นเดียวกัน เห็นได้จากการย้ายเมืองหลวงจากเมืองพระนครหลวงในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ไปอยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญ ตั้งเป็นเมืองจตุมุข ละแวก อุดง ทำให้เชื่อได้ว่าเขมรได้เข้าสู่การแข่งขันทางการค้าทางทะเลด้วยเช่นเดียวกันและมีพัฒนาการทางการเมืองและเศรษฐกิจไปในทิศทางส่งเสริมการขยายตัวทางการค้า¹³⁵ ความสำคัญของเขมรยังเห็นได้จากการมีเรือจากญี่ปุ่นเข้าไปค้าขายด้วยจาก ค.ศ. 1604-1635 (พ.ศ. 2147-2178) ถึง 44 ครั้ง เทียบกับกรุงศรีอยุธยา 56 ครั้ง¹³⁶

สถานะเมืองท่าการค้าทางทะเลและศักยภาพทางการค้าของเขมรเป็นชนวนสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้กรุงศรีอยุธยายกทัพไปปราบปรามหลายครั้ง ครั้งสำคัญได้แก่ ค.ศ. 1593 (พ.ศ. 2136) สมเด็จพระนเรศวรทรงตีเมืองละแวกแตก เจ้าเมืองละแวกเสด็จหนีไปภาคใต้ของลาวปัจจุบัน¹³⁷ หลักฐานสเปนกล่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงให้เผาเมืองและรวบรวมทรัพย์สินสมบัติกวาดต้อนผู้คนเป็นเชลยสงคราม เหตุการณ์นี้ส่งผลให้เกิดความวุ่นวายในเขมรจนกระทั่งพระบาทศรีสุริโยพรรณ* ซึ่งพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงส่งกลับมาให้ครองเขมรเมื่อ ค.ศ. 1600¹³⁸

¹³⁴ Gabriel Quiroga de San Antonio, *A Brief and Truthful Relation of Events in the Kingdom of Cambodia* (Bangkok: White Lotus, 1998), p.87.

¹³⁵ จันทรฉาย ภัคฉิม “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา: ในทศวรรษของนายไมเคิล วิคเคอรี” ใน *ข้อมูลประวัติศาสตร์ในรอบทศวรรษ (พ.ศ. 2520-2530)* (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์, 2531), หน้า 51.

¹³⁶ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis*, p. 18.

¹³⁷ จันทรฉาย ภัคฉิม (แปล), *กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน*, หน้า 67, 105.

* พงศาวดารอยุธยาออกนาม “พระศรีสุพรรณมาราช”

(พ.ศ. 2143) เหตุการณ์จึงส่งลงไปชั่วคราว แต่หลังจากนี้ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับ เขมรไม่สม่ำเสมอ กรุงศรีอยุธยายกทัพเข้าไปปราบปรามอยู่เนืองๆ ซึ่งหมายความว่ากรุงศรีอยุธยา ควบคุมเขมรไว้ได้อำนาจไม่สำเร็จ ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 สินค้าจากล้านช้างเข้ามายังกรุงศรี อยุธยามากกว่าไปทางเขมร เนื่องจากขายกำยานและครั้งได้ราคาดีกว่าที่เขมร¹³⁹ ครึ่งหลังของ คริสต์ศตวรรษเดียวกันนี้การค้าต่างประเทศของเขมรเสื่อมลง เพราะชาวเวียดนามและชาวจีน อพยพเข้ามายึดดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงและสกัดกั้นทางออกทะเล¹⁴⁰ กระนั้น เขมรก็ยังมี เมืองท่าทางทะเลที่ดึงดูดให้เรือจากต่างถิ่นแวะเข้าไปทำการค้าด้วยที่เมืองพุทไธมาศ (Banteay Mas หรือ Ponteamass) จนกระทั่งกรุงศรีอยุธยาส่งกองทัพเรือและกองทัพบกบุกเข้าโจมตีและ ทำลายเมืองพุทไธมาศใน ค.ศ. 1717 (พ.ศ. 2260)¹⁴¹

จะเห็นได้ว่ากรุงศรีอยุธยาเห็นเขมรเป็นคู่แข่งมากกว่าจะเป็นคู่ค้า จึงพยายาม กระทำทุกวิถีทางเพื่อไม่ให้เขมรขึ้นมาแข่งขันการค้ากับกรุงศรีอยุธยาได้ และเขมรก็ยังเป็นแหล่ง สินค้าของป่าและอยู่ในวงจรการค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับดินแดนทางตะวันออกที่มุ่งไปยังจีน และญี่ปุ่น

1.4 เครือข่ายการค้าภายใน

นอกจากเครือข่ายการค้าทางทะเลแล้ว เพื่อให้การค้ามีประสิทธิภาพและประสพ ความสำเร็จทำรายได้มากยิ่งขึ้น กรุงศรีอยุธยาต้องจัดเครือข่ายการค้าทางบกขึ้นมาเป็นศูนย์กลาง รวบรวมสินค้าเพื่อรองรับส่งและสินค้าจากดินแดนตอนใน และควบคุมเส้นทางลำเลียงสินค้าให้ มาออกทะเลที่กรุงศรีอยุธยา ในที่นี้แบ่งเครือข่ายการค้าภายในออกเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือได้แก่

¹³⁸ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39, หน้า 63. และ ศานติ ภักดีคำ (แปล) ประวัติศาสตร์ กัมพูชา: แบบเรียนของเขมรที่เกี่ยวข้องกับไทย สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546), หน้า 87.

¹³⁹ โยชิยุกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัย คริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก "รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป" ไปสู่ "รัฐกึ่งเมืองท่า", หน้า 160.

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 162. หลังจากนั้น ไช้จอนกลายเป็นศูนย์กลางการค้าแห่งใหม่แถบ ปากแม่น้ำโขง ส่วนพนมเปญและละแวกกลายเป็นเขตลำหลัง

¹⁴¹ Alexander Hamilton, A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-1723, p. 188.

สุโขทัย พิษณุโลก และเชียงใหม่ ส่วนหัวเมืองทางตะวันออกเฉียงเหนือได้แก่ นครราชสีมา หัวเมืองเหล่านี้เป็นศูนย์กลางการค้าภายในเพื่อรับส่วยและสินค้าที่ได้มาโดยใช้วิธีการเก็บและมีสินค้าสังคโลกที่ผ่านกระบวนการผลิตรวมอยู่ด้วย และยังมีอาณาจักรล้านช้างเป็นเครือข่ายการค้าภายในที่สำคัญ ซึ่งลำเลียงสินค้ามาออกทะเลที่ดินแดนของกรุงศรีอยุธยา

1.4.1 ดินแดนตอนใน

การสร้างเครือข่ายการค้าภายในของดินแดนตอนในของกรุงศรีอยุธยานั้นเกิดขึ้นมาจากความพยายามสร้างระบบการปกครองให้มีประสิทธิภาพในการควบคุมหัวเมืองในดินแดนตอนในอันกว้างใหญ่ ที่อุดมไปด้วยของป่า ทรัพยากรธรรมชาติ และแร่ธาตุ เช่น กำยาน ครั่ง ไม้ฝาง ขี้ผึ้ง ช้าง งาช้าง นอแรด หนังและเขาสัตว์ ยางรัก เป็นต้น ซึ่งเป็นสินค้าที่ตลาดต้องการ

ความพยายามในการแผ่อำนาจเข้าควบคุมดินแดนตอนในมิให้เห็นมาตั้งแต่เมื่อเริ่มสถาปนากรุงศรีอยุธยา ดังตัวอย่างเช่น การยกทัพไปตีหัวเมืองเหนือในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 รัชกาลสมเด็จพระรามาเมศวร ครั้งที่ 2 และรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชหรือสมเด็จพระนครินทราชาธิราช¹⁴²

นอกจากวิธีการสงคราม การขยายอำนาจเข้าสู่ตอนในของภาคพื้นทวีปยังกระทำได้โดยวิธีการแต่งงานและการอ้างสายโลหิตหรืออ้างความเป็นญาติ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 เจ้าสามพระยาทรงส่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครั้งยังเป็นพระรามาเมศวรขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 15 (ปลายพุทธศตวรรษที่ 20) ทรงอ้างสายโลหิตทางฝ่ายพระราชมารดาเป็นเชื้อสายสุโขทัย¹⁴³ เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นครองราชย์จึงทรงประกาศรวมราชอาณาจักรอยุธยาและสุโขทัยเข้าด้วยกัน การอ้างอำนาจเหนือสุโขทัยและหัวเมืองเหนือทั้งปวงนำมาซึ่งสงครามกับเชียงใหม่ที่ทำให้พระองค์ต้องย้ายขึ้นไปประทับที่พิษณุโลกเพื่อต่อสู้กับเชียงใหม่และรวบรวมหัวเมืองเหนือ*

¹⁴² Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p.11-14,

¹⁴³ ศรีศักร วัลลิโภดม, *กรุงศรีอยุธยาของเรา*, หน้า 34.

* แต่ความขัดแย้งกับหัวเมืองเหนือก็ไม่ได้จบลงอย่างง่ายดาย หัวเมืองเหนือกับกรุงศรีอยุธยา ยังมีความสัมพันธ์อย่างไม่ปกติกันไปจนกระทั่งสมเด็จพระนเรศวรทรงเทครัวเมืองเหนือจากพิษณุโลก

ความสำคัญของสุโขทัยนอกจากเป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักรสุโขทัยแล้ว ยังเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าทางบกที่สำคัญ เพราะเป็นศูนย์กลางเส้นทางคมนาคมตั้งแต่ในอดีต ในเส้นทางเมืองหลวงพระบาง-สุโขทัย-อินดามัน-อ่าวไทย¹⁴⁴ การได้ครอบครองสุโขทัยจึงเท่ากับได้ควบคุมศูนย์กลางรวบรวมสินค้าของป่าให้ลำเลียงสินค้ามาออกทะเลที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองชายทะเลในเครือข่ายของกรุงศรีอยุธยา ไม่ให้ไปออกทะเลที่เมืองท่าของพม่า อย่างไรก็ตาม การควบคุมหัวเมืองเหนือต้องหยุดชะงักลงเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน ค.ศ. 1569 (พ.ศ. 2112)

การฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระมหาธรรมราชาและสมเด็จพระนเรศวรจึงรวมถึงการฟื้นฟูพระราชอำนาจในหัวเมืองเหนือขึ้นมาใหม่และสร้างกลไกทางการปกครองขึ้นเพื่อควบคุมหัวเมืองเอาไว้ ในขณะเดียวกันก็เพื่อให้ได้ประโยชน์ด้านการค้า

สมเด็จพระมหาธรรมราชา* ทรงให้สมเด็จพระนเรศวร** เสด็จจากเมืองเหนือเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเพื่อเพิ่มกำลังแรงงานและกำลังทหารในกรุงศรีอยุธยา และเพื่อควบคุมหัวเมืองให้ได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ต่อมาในรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวร หลังเหตุการณ์ทรงกระทำยุทธหัตถีแล้วทรงสั่งให้ขุนนางขึ้นไปรักษาเมืองเหนือและรวบรวมผู้คนที่จะจัดกระจายอยู่ทางเมืองเหนือให้รวมเข้าเป็นเมือง

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสว่า ซึ่งเราทิ้งเมืองฝ่ายเหนือเสีย เลิกครอบครองมานั้น ก็หาสิ้นทีเดียวไม่ ครั้นนี้ศึกหงสาวดีก็ถอยกำลังลงแล้ว ถึงมาตรว่าจะมีมาก็ไม่เกรง เราจะบำรุงเมืองทั้งนี้ให้เป็นเกียรติยศไว้ตราบเท่ากัลปาวสาน จึงสั่งให้พระยาชัยบุญธรรมเป็นเจ้าพระยาสรศรีครองเมืองพิษณุโลก ให้พระศรีเสาวราช ไป

กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุ พิจิตร ลงมาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา เท่ากับเป็นการยุบหัวเมืองลง ภายหลังพระองค์จึงทรงให้สถาปนาหัวเมืองเหนือขึ้นมาใหม่

¹⁴⁴ โยชิยุกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”, หน้า 26-32.

* ครองราชย์ ค.ศ. 1569-1590 หรือ พ.ศ. 2112-2133

** ครองราชย์ ค.ศ. 1590-1605 หรือ พ.ศ. 2133-2148

รักษาเมืองสุโขทัย ให้พระองค์ทรงรักษาเมืองพิษัย ให้หลวงजाไป
รักษาเมืองสวรรคโลกบรรดาหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง ก็ให้เจ้า
เมืองกรมการแต่งไปเรียกร้องรวบรวมไพร่พล ซึ่งแตกฉานชาน
เข็นอยู่ป่าดงนั้นทุกหัวเมือง”¹⁴⁵

หลังจากนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงให้จัดระบบปรับปรุงการปกครองเสียใหม่ แบ่ง
หัวเมืองเป็นเมืองเอก โท ตริ จัตวา ตามลำดับความสำคัญของหัวเมือง เพื่อความสะดวกในการ
ปกครอง ซึ่งจะได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในบทที่ 3 หัวเมืองเหนือที่ทรงจัดการปกครองขึ้นใหม่นั้น ส่วนใหญ่
เป็นแหล่งสินค้าออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยา การควบคุมหัวเมืองเหนือได้ใกล้ชิดจึงเท่ากับเพิ่ม
โอกาสการได้ส่วยและสินค้าออกสำคัญมากขึ้น

สินค้าของป่าจากหัวเมืองเหนือเป็นสิ่งที่ตลาดต้องการ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เดอ
ลา ลูแบร์ ระบุว่าไม้ฝางมีมากตามหัวเมืองต่างๆ และเมืองฝางหรือเมืองป่าฝาง ซึ่งอยู่ทางเหนือ
บาทหลวงเดอ ชัวซีกล่าวถึงเมืองพิษณุโลกที่อุดมไปด้วยของป่า เช่น ครั่ง ชีผึ้ง ชีได้ ไม้ ไม้ฝาง
งาช้าง นอแรด และหนังสัตว์ เช่น กระบือ กวาง เสือ¹⁴⁶ ราล์ฟ พิตซ์กล่าวถึงเมืองเชียงใหม่ว่าเป็น
แหล่งผลิตกำยานขนาดใหญ่และมีช้างซุกซุม ส่วนเมืองนครราชสีมามีช้าง แรด และไม้กฤษณา¹⁴⁷

นอกจากสุโขทัย ยังมีเมืองพิษณุโลกเป็นศูนย์รวมสินค้าของป่าที่สำคัญอีกแห่ง
หนึ่งในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เรือใหญ่ทำายแก้วของชาวเมือง “พระพิศณุโลกยกฝ่ายเหนือ” บรรทุก
สินค้า “ฝ่ายเหนือ” ล่องลงมาจอดขายในกรุงศรีอยุธยา แถวน้ำวัดกล้วยลงมาถึงปากคลองวัด
เกาะแก้ว¹⁴⁸

¹⁴⁵ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 38, หน้า 255.

¹⁴⁶ บาทหลวงเดอ ชัวซี, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม (ในปี ค.ศ.
1685 และ 1690) สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล), (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้าการพิมพ์, 2516), หน้า 552.

¹⁴⁷ จดหมายเหตุการเดินทางของราล์ฟ พิตซ์, นันทา สุตกุล (แปล), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
งานฌาปนกิจศพนางเย็น ผดุงชีวิต พ.ศ. 2513, หน้า 29.

¹⁴⁸ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 4.

ส่วนเครือข่ายการค้าด้านตะวันออกเฉียงเหนือที่สำคัญได้แก่เมืองนครราชสีมาที่เป็นศูนย์กลางรวบรวมสินค้าที่มาจากด้านตะวันออกเฉียงเหนือรวมทั้งที่มาจากล้านช้างและเขมรด้วย นครราชสีมาคงเป็นเมืองใหญ่และเป็นเมืองรวบรวมสินค้าจากตะวันออกเฉียงเหนือและล้านช้างที่สำคัญ จะเห็นได้ว่าเขมรก็ต้องการนครราชสีมาไว้ได้อำนาจเช่นเดียวกัน เหตุการณ์สงครามใน ค.ศ. 1629 (พ.ศ. 2172) พระบาทธรรมราชาสมภารยกทัพมาชิงเมืองนครราชสีมาแต่ไม่สำเร็จ

149

ความสำคัญของนครราชสีมาในฐานะเมืองศูนย์กลางรวมสินค้าของป่าเห็นได้จากในเอกสารคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ที่กล่าวถึงเกวียนจากนครราชสีมาบรรทุกสินค้าประเภทของป่า ผ้าทอ แร่ธาตุเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาเป็นประจำ “อนึ่งที่บ้านศาลาเกวียนนั้นมีศาลาใหญ่ห้าห้องสองหลังสำหรับเกวียนเมืองนครราชสีมาและเมืองพระตะบองมาจอดที่ศาลานั้น ในระดูเดือนสามเดือนสี่ ต่างแลเกวียนเมืองนครราชสีมาบรรทุกสินค้าต่างๆ คือน้ำรักขี้ผึ้ง ปีกนก ผ้าตารางผ้าสายบัวสีคืบนำเกบทอง แลผ้าตาบัวปกตาเลดงา แลหนังเนื้อ เอนเนื้อ เนื้อแผ่นครั้งใหม่ ก่ายาน ดีบุก หนองงาของป่าต่างๆ...”¹⁵⁰

1.4.2 ราชอาณาจักรล้านช้าง

นอกจากเครือข่ายการค้าในดินแดนตอนในของราชอาณาจักรอยุธยาแล้ว การค้าของดินแดนตอนในยังไม่อาจมองข้ามความสำคัญของราชอาณาจักรล้านช้างไปได้ จากช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 มาแล้วที่มีหลักฐานว่าล้านช้างส่งออกสินค้าราคาสูง เช่น ทองคำ ก่ายาน และชะมดเชียง¹⁵¹ เข้ามาออกทะเลยังดินแดนของราชอาณาจักรอยุธยา ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 สินค้าออกสำคัญของล้านช้างยังคงเป็นแร่ธาตุและสินค้าของป่าได้แก่ ทองคำ ชะมดเชียง ก่ายาน ครั้ง ยางรัก นอแรด หนังกวาย หนังควาย น้ำผึ้ง ขี้ผึ้ง เงิน เหล็ก ตะกั่ว ดีบุก เกลือ ฝ้าย กำมะถัน

¹⁴⁹ ศานติ ภักดีคำ (แปล) ประวัติศาสตร์กัมพูชา:แบบเรียนของเขมรที่เกี่ยวข้องกับไทย, หน้า 88.

¹⁵⁰ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 4.

¹⁵¹ อ้างถึงใน โยชิยุกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้างสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”, หน้า 71.

งาช้าง ทับทิม การบูร ฯลฯ¹⁵² และรายการสินค้าเหล่านี้ก็เป็นสินค้าออกของกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน แสดงว่าล้านช้างเป็นเครือข่ายการค้าที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา

สินค้าโดยเฉพาะทองคำ ครั่ง และกำยานเป็นสินค้าออกสำหรับตลาดอินเดียและยุโรป และมักจะถูกนำจากล้านช้างมายังกรุงศรีอยุธยาในปริมาณมาก¹⁵³

ในการติดต่อค้าขายระหว่างกันนั้น มีพ่อค้ามุสลิมและพ่อค้าจากสยามจำนวนมาก ที่นำผลิตภัณฑ์สิ่งทออย่างดีจำนวนมากจากอินเดียเข้าไปขายยังล้านช้างเป็นประจำ ต่อมาพ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาก็ต้องการเข้ามาแข่งขันกับพ่อค้ามุสลิมและพ่อค้าสยามด้วย เพราะการค้า “ของฟุ่มเฟือย” นั้นได้กำไรดี¹⁵⁴

พ่อค้าชาวลาวอาศัยเส้นทางคมนาคมทางบกไปยังกรุงศรีอยุธยา โดยใช้เวลา 5 เดือนในขาไปและอีก 3 เดือนในขากลับ คงเพราะขากลับบรรทุกของน้อยกว่า บ้านที่ของ Van Wuysthoff บอกให้รู้ว่ามีพ่อค้าชาวลาวกลุ่มใหญ่ เดินทางออกจากเวียงจันทน์ในตอนต้นฤดูฝน ปี 1640 และอยู่ในกรุงศรีอยุธยาราวปีหนึ่งและกลับสู่เวียงจันทน์ในปลายปี 1641 พ่อค้ากลุ่มนี้ใช้พาหนะเป็นเกวียนเทียมวัว 70 คัน ยังมีเกวียนอีก 100 คันคอยอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาเพื่อรอสินค้าจากเรือขนส่งผลิตภัณฑ์ผ้ามาจากอินเดีย¹⁵⁵ เพื่อนำกลับมาขายที่ล้านช้าง

ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไปมีพ่อค้าเอกชนชาวโปรตุเกส พ่อค้าฮอลันดา อังกฤษ และอินเดีย ผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาแข่งขันการส่งออกทองคำ กำยาน ครั่ง และไม้กฤษณาไปยังตลาดอินเดีย¹⁵⁶ ใน ค.ศ. 1633 บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาออกคำสั่งให้

¹⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 113.

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

¹⁵⁴ Jean-Claude Lejosne, *Le Journal de Voyage de G. Van Wuysthoff et de Ses*

Assistants du Laos (1641-1642) (Metz: Centre de Documentation du Cercle de Culture de Recherches Laotiennes, 1987), p. 133, 160-164. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

¹⁵⁵ Mayoury and Pheuiphanh Ngaosrivathana, “Early European Impressions of the Lao” in *Breaking New Ground in Lao History: Essays on the Seventh to Twentieth Centuries* Edited by Mayoury Ngaosrivathana and Kennon Breazeale, p. 123.

¹⁵⁶ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 85.

หัวหน้าสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยาซื้อทองคำ กายาน และเครื่องสำหรับส่งออก แต่ในปีนี้อองพ่อค้าของพระมหากษัตริย์อยุธยาปฏิบัติต่อพ่อค้าลาวอย่างไม่เหมาะสม พ่อค้าลาวจึงย้ายไปค้าที่เขมรแทน บันทึกรวบรวมของ Van Wuysthoff* กล่าวถึงชาวลาวที่กลับจากกรุงศรีอยุธยาว่า “พวกเขาได้รับการปฏิบัติอย่างกดขี่ในการดำเนินการค้าที่นั่น และถูกขัดขวางไม่ให้ทำการแลกเปลี่ยนอย่างอิสระทันทีที่ไปถึงที่นั่นด้วยเกรียน พวกเขาพร้อมด้วยสินค้าจะถูกบังคับให้พักอยู่ในที่พักที่กำหนดไว้ ซึ่งมีสายลับอยู่ด้วย เพื่อไม่ให้พวกเขาขายสินค้าให้บุคคลอื่นๆ นอกจากเหล่าขุนนาง พวกขุนนางซื้อสินค้าดีๆ ในราคาถูกๆ ตามอำเภอใจ และตีราคาผ้าคุณภาพไม่ดีในราคาสูงเป็นเครื่องแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ได้ไป โดยที่พ่อค้าลาวไม่สามารถประท้วงใดๆ ได้”¹⁵⁷ การกระทำเช่นนี้ทำให้พ่อค้ากล่าวว่าจะไม่กลับไปกรุงศรีอยุธยาอีก เว้นแต่ว่าจะถูกบังคับ และยังคงกล่าวว่าพวกเขาจะไปค้าขายที่เขมรแทน เพราะไม่ต้องเสียเวลาไป-กลับถึง 19 เดือนเช่นนี้ ซึ่งสามารถเดินทางไป-กลับระหว่างล้านช้างกับเขมรได้ถึง 2 เทียว¹⁵⁸

รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ได้เกิดสงครามระหว่างราชอาณาจักรอยุธยากับราชอาณาจักรล้านช้าง¹⁵⁹ ส่งผลให้จากกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไปพ่อค้าลาวเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาน้อยลง แต่คงยังมีพ่อค้าลาวนำสินค้ามาขายบริเวณชายแดนราชอาณาจักรที่ตั้งอยู่ทางเหนือของพิษณุโลกปัจจุบันต่อไป¹⁶⁰

* Gerrit Van Wuysthoff เป็นพ่อค้าชาวฮอลันดาจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา เขาและผู้ช่วยได้เดินทางจากเมืองละแวกไปยังเวียงจันทน์ตามแม่น้ำโขงและกลับโดยเส้นทางเดียวกันในระหว่าง ค.ศ. 1641-1642 เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางการค้ากับราชอาณาจักรล้านช้าง เขาได้จดบันทึกเหตุการณ์ที่ตนเองได้พบเห็นในรูปแบบบันทึกประจำวัน เอกสารเหล่านี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเป็นภาษาดัตช์ใน ค.ศ. 1669 ตูรายละเอียดใน โยชียูกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”, หน้า 218.

¹⁵⁷ Mayoury and Pheuiphanh Ngaosrivathana, “Early European Impressions of the Lao, p. 124.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenth-Century Thailand, p. 86.

¹⁶⁰ G.F. de Marini, A New and Interesting Description of the Lao Kingdom, p. xxvii
อ้างถึงใน โยชียูกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”, หน้า 169.

จะเห็นได้ว่า เครือข่ายการค้าทั้งทางทะเลและทางบกของกรุงศรีอยุธยาเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาพัฒนาขึ้นเป็นเมืองการค้าได้สำเร็จ สินค้าจากดินแดนตอนในที่ส่งออกและสินค้าจากภายนอกที่นำเข้ามาจำหน่ายและส่งไปค้าต่อยังตลาดทางไกลนำกำไรมาสู่กรุงศรีอยุธยาจำนวนมาก นอกจากสินค้าที่ได้จากการส่งคนออกไปเก็บและหามาแล้วนี้ เมืองการค้าอยุธยายังมีสินค้าอีกประเภทหนึ่งที่สำคัญและทำรายได้จำนวนมาก นำประหลาดที่ไม่มีการกล่าวถึงสินค้าเครื่องปั้นดินเผาในรายการสินค้าออกจากกรุงศรีอยุธยา ทั้งๆ ที่พบหลักฐานทางโบราณคดี โดยเฉพาะโบราณคดีได้นำ ว่ามีการผลิตในปริมาณมากและส่งออกเป็นวงกว้าง ทั้งมีความนิยมซื้อสินค้าประเภทนี้ไปจนกระทั่งช่วงเวลาท้ายๆ ของกรุงศรีอยุธยาเลยทีเดียว¹⁶¹ และสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตอีกประเภทหนึ่งได้แก่น้ำตาล ซึ่งผลิตเพื่อรองรับความต้องการของตลาดจีนและญี่ปุ่น ตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 17 น้ำตาลยังเป็นสินค้าสำคัญต่อเนื่องไปจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

2. เมืองที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าส่งออกสำคัญ

สินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตในสมัยอยุธยาไม่มากนัก สินค้าส่วนใหญ่คือผลิตผลที่ได้มาจากการเก็บหรือหา เป็นสินค้าไม่ผ่านกระบวนการผลิตหรือแปรรูปและปรับปรุงที่ซับซ้อนยุ่งยาก เช่น หนึ่งกวางที่ต้องอาศัยกำลังคนในการเตรียมและพอกหนังให้สะอาดเพื่อเก็บไว้ส่งออก สินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตและนำรายได้เข้าสู่กรุงศรีอยุธยามากก็คือเครื่องสังคโลก เครื่องปั้นดินเผา และน้ำตาลที่มีแหล่งผลิตอยู่ในราชอาณาจักร

2.1 เครื่องสังคโลกและเครื่องปั้นดินเผา

สินค้าเครื่องปั้นดินเผาเป็นสินค้าส่งออกสำคัญประเภทหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา เป็นผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นมาตั้งแต่โบราณ และกระจายอยู่ทั่วไปในเขตประเทศไทยในปัจจุบัน แต่ในสมัยอยุธยาแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาเพื่อการส่งออกที่สำคัญอยู่ที่ศรีสัชนาลัย-สุโขทัย และต่อมาได้ขยายแหล่งผลิตมาอยู่ที่สุพรรณบุรีและสิงห์บุรี การผลิตเครื่องปั้นดินเผานั้นที่สำคัญคือผลิตเพื่อ

¹⁶¹ ดูรายละเอียดใน สังคโลก-สุโขทัย-อยุธยา กับ เอเชีย บรรณาธิการ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2545). รายละเอียดของเรื่องนี้จะกล่าวถึงข้างหน้า

ส่งออกขายตามเมืองต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยตนเอง บางส่วนใช้ในราชอาณาจักร และส่งไปขายยังดินแดนตอนใน รวมทั้งส่งออกไปยังดินแดนห่างไกลอื่นๆ ด้วยการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยกำลังคนผู้มีความชำนาญเฉพาะทางหลายด้านมารวมกัน การค้าเครื่องปั้นดินเผาสะท้อนกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ากลุ่มหนึ่งที่ได้รับผลประโยชน์จากการค้าผลิตภัณฑ์ชนิดนี้

เมืองศรีสัชนาลัย-สุโขทัย เป็นเมืองสำคัญในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเคลือบเนื้อดีที่เรียกว่าสังคโลก¹⁶² จนกลายเป็นสินค้าสำคัญในวงการค้าทางทะเลในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 13-16 (พุทธศตวรรษที่ 19-22) เป็นอย่างน้อย และลดความนิยมผลิตลงในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 (พุทธศตวรรษที่ 23) เป็นต้นไป¹⁶³ โดยหันมาผลิตเครื่องปั้นดินเผาจากเตาแม่น้ำน้อยที่เมืองสิงห์บุรีแทน เนื่องจากเกิดความนิยมใช้เครื่องปั้นดินเผาแบบที่ผลิตจากเตาแม่น้ำน้อยขึ้น

รูปแบบของเครื่องสังคโลกมีตั้งแต่เครื่องใช้สอย ถ้วยชาม โถง ครก ไห ไปจนถึงเครื่องประดับตกแต่งสถานที่ ตลอดจนถึงตุ๊กตา¹⁶⁴ สังคโลกเป็นสินค้าส่งออกสำคัญคร่าวๆ เป็นจำนวนมาก เครื่องปั้นดินเผาที่พบในต่างประเทศนั้นส่วนหนึ่งผลิตขึ้นจากเตาเมืองศรีสัชนาลัย-สุโขทัย ซึ่งมีพื้นที่กว้างขวางหลายตารางกิโลเมตร ถือได้ว่าเป็นย่านอุตสาหกรรมสมัยโบราณ¹⁶⁵ ได้อย่างแท้จริง มีร่องรอยเตาเผาแบบต่างๆ นับร้อยแห่งในบริเวณบ้านปายาง บ้านเกาะน้อย บ้านหนองอ้อ และวัดดอนลาน

เครื่องสังคโลกเป็นเครื่องปั้นดินเผาที่น่าจะเกิดจากการรับฝีมือช่างจากช่างพื้นเมือง ช่างต่างถิ่น เช่น ช่างขอม ช่างสันกำแพง ช่างอันนัม และช่างจีนมาผสมผสานกัน เกิดเป็น

¹⁶² เป็นเครื่องปั้นดินเผาเคลือบเนื้อดี แตกต่างจากเครื่องปั้นดินเผาธรรมดาไม่เคลือบที่เรียกว่าหม้อบางตะนาวศรี สังคโลกเป็นเครื่องเคลือบที่ทำเลียนแบบเครื่องเคลือบจีน มีสีขาวหรือสีเขียวไข่กาเหมือนสีหยก

¹⁶³ ธิดา สาระยา, **เมืองประวัติศาสตร์ เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสัชนาลัย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2538), หน้า 224.

¹⁶⁴ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 273.

¹⁶⁵ จอห์น ซอว์, **เครื่องปั้นดินเผาไทย** พิมพ์ครั้งที่ 2, เอกสารวิชาการชุดเครื่องปั้นดินเผาลำดับที่ 1 (เชียงใหม่: โครงการศึกษาเครื่องปั้นดินเผา ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, มปป), หน้า 22. ในที่นี้คำว่าอุตสาหกรรมหมายความถึงการผลิตเป็นจำนวนมาก เพื่อส่งขายหรือแลกเปลี่ยนกัน

เครื่องสังคโลกที่มีความพิเศษเฉพาะของตัวเอง ผลิตออกมาเพื่อสนองความต้องการเครื่องปั้น ดินเผาจีนที่เป็นสินค้าสำคัญมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 13 (ราวพุทธศตวรรษที่ 18) และผูกขาดการผลิตและการค้าเครื่องปั้นดินเผาได้เป็นเวลานานร้อยปีจนหมดสมัยราชวงศ์มองโกล กลางคริสต์ศตวรรษที่ 14 (ต้นพุทธศตวรรษที่ 20) การค้าเครื่องปั้นดินเผาจีนตกต่ำอยู่ช่วงหนึ่ง ผลผลิตของกรุงศรีอยุธยาจากแหล่งเตาศรีสังขนาลัย สุโขทัย และเครื่องปั้นดินเผาอันนัมจึงเข้ามาแทนที่จีน แต่ในศตวรรษต่อมาจีนก็ฟื้นฟูการผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้อีกครั้ง เครื่องปั้นดินเผาจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ผลิตเพื่อเลียนแบบสินค้าจีน¹⁶⁶ ทั้งนี้ความต้องการสินค้าประเภทเครื่องปั้นดินเผาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีเป็นจำนวนมาก บ้างใช้เพื่อเป็นวัตถุทางความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องลี้ลับและความศักดิ์สิทธิ์ บ้างใช้เพื่อเป็นภาชนะบรรจุของเหลว และยังใช้เครื่องปั้นดินเผาเพื่อบ่งบอกฐานะอันสูงส่งและสิทธิพิเศษของผู้เป็นเจ้าของได้ด้วย¹⁶⁷

เส้นทางขนส่งเครื่องสังคโลกน่าจะใช้เส้นทางน้ำลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาหรือท่าจีน เพื่อส่งออกไปยังหมู่เกาะอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์¹⁶⁸ แม้ยังมีเส้นทางค้าทางบกด้านตะวันตก ผ่านที่สูงและทิวเขาไปออกทะเลมะตะมะเพื่อติดต่อกับเมืองในอ่าวเบงกอล เส้นทางนี้มีเมืองตากเป็นชุมทางการค้าสำคัญ และยังมีเส้นทางคาราวานข้ามคอคอดกระเข้ามะริด ตะนาวศรี ทะมะมะ ออกสู่ตลาดอินเดียและซีกโลกตะวันตก¹⁶⁹ แต่เมื่อสังเกตจากความยากลำบากของการขนส่งทางบกแล้ว เส้นทางขนส่งทางน้ำน่าจะสำคัญกว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ที่ได้ผลประโยชน์จากการค้าสังคโลกจึงน่าจะเป็นกลุ่มพ่อค้าที่กรุงศรีอยุธยามากกว่ากลุ่มผู้ผลิตที่สุโขทัย พ่อค้าซึ่งเข้ามาอยุธยาลำเลียงเครื่องสังคโลกจำนวนมากมาลงสำเภาก็เพื่อออกทะเลที่อ่าวไทย¹⁷⁰

¹⁶⁶ ธิดา สาระยา, **เมืองประวัติศาสตร์: เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสังขนาลัย**, หน้า 267-269.

¹⁶⁷ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 269-271.

¹⁶⁸ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “สยามพาณิชย์”: ประวัติการค้า-พาณิชย์ภาครัฐของไทยสมัยโบราณ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2544), หน้า 14-15. และธิดา สาระยา, **เมืองประวัติศาสตร์: เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสังขนาลัย**, หน้า 292.

¹⁶⁹ ธิดา สาระยา, **เมืองประวัติศาสตร์ เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสังขนาลัย**, หน้า 292-293.

¹⁷⁰ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “สยามพาณิชย์”: ประวัติการค้า-พาณิชย์ภาครัฐของไทยสมัยโบราณ, หน้า 15.

สันนิษฐานว่า แม้การผลิตเครื่องสังคโลกในสุโขทัยจะดำเนินมานานแล้ว แต่การผลิตสังคโลกเพื่อส่งออกจำนวนมากจนเป็นสินค้าหลักคงเกิดขึ้นเมื่อสุโขทัยถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยา และเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเพื่อส่งออก เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองสวรรคโลกเมื่อครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 15 (พุทธศตวรรษที่ 21) หรือตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะกรุงศรีอยุธยาคุมเส้นทางออกทะเลเอาไว้ได้ และยังมีเส้นทางคมนาคมที่ติดต่อกับชุมชนชายฝั่งทะเลในอ่าวไทยได้ดีกว่าสุโขทัยซึ่งอยู่ลึกเข้าไป การได้ควบคุมสุโขทัยทำให้กรุงศรีอยุธยารับผลประโยชน์จากการค้าเครื่องปั้นดินเผาโดยไม่มีคู่แข่ง ตลาดเครื่องสังคโลกจากแหล่งเตากลุ่มศรีสัชนาลัยพบแพร่กระจายในหมู่เกาะอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ เกาหลี และญี่ปุ่น¹⁷¹ นอกจากนี้ผลิตขายแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยังมีหลักฐานจากกริวกิวระบุว่า มีสินค้าสังคโลกส่งไปกริวกิวตั้งแต่ ค.ศ. 1510-1611 (พ.ศ. 2053-2154)¹⁷² ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่ส่งไปฟิลิปปินส์

เครื่องสังคโลกจากศรีสัชนาลัย สุโขทัย และสิงห์บุรี (ตามลำดับ)

ภาพจาก <http://www.maritimeasia.ws/turiang/ceramicissues.html>

¹⁷¹ กรมศิลปากร, โบราณคดีสีคราม 2 “เครื่องถ้วยจากทะเล” (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2533), หน้า 20.

¹⁷² อธิติ โยเนะโอะและโยชิคาวะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี บรรณาธิการ แปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สายชล วรรณรัตน์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ:มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542), หน้า 31.

เชื่อได้ว่าหลังศึกยวนพ่าย การผลิตเครื่องปั้นดินเผาขยายวงไปทางใต้ของเมือง สวรรคโลกลงไปสู่เตาเกาะน้อยและเตาป่ายาง เพราะแหล่งเตाप่ายางนั้นเกิดขึ้นเมื่อมีการขยาย การผลิตเครื่องสังคโลกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-16 (พุทธศตวรรษที่ 21-22) จนกล่าวกันว่าเตา ป่ายางคือเตาหลวง¹⁷³ และส่งสินค้าไปขายตามชุมชนบ้านเมืองในอ่าวไทย เห็นได้จากแหล่ง โบราณคดีได้นำที่พบเครื่องปั้นดินเผาในซากเรือจมในอ่าวไทยเป็นจำนวนมาก เช่น เรือสตั๊ดหีบ เรือ พัททยา เรือเกาะสมุย

การค้าสังคโลกยังสัมพันธ์กับการขยายการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนหลาย แห่งบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จนเกิดเป็นแหล่งอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ตามลำนํ้า อาทิ เतालุ่มน้ำ น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเตาชั้นสูตร และเตาลุ่มน้ำสุพรรณบุรี โดยเฉพาะเตาบ่านบางปูน

แหล่งเตาลุ่มน้ำน้อยเป็นแหล่งเตาอิฐที่ใหญ่ที่สุดและแสดงถึงพัฒนาการทาง เทคโนโลยีขั้นสูง¹⁷⁴ เป็นไปได้ว่าได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีมาจากแหล่งเตาที่ศรีสัชนาลัย แต่ เครื่องปั้นดินเผาจากที่นี่มีลักษณะแตกต่างจากเครื่องสังคโลกของสุโขทัยคือมีคุณภาพต่ำกว่ามาก เนื้อดินหยาบ เช่น ภาชนะไหขนาดใหญ่เนื้อแกร่งใช้บรรจุของไปจำหน่ายยังแดนไกล* แหล่งผลิตเตา แม่น้ำน้อยได้ปรับวิธีการผลิตหันมาผลิตเครื่องปั้นดินเผาธรรมดาเพื่อขายแก่คนทั่วไป เช่น ผลิตไห ทองสูงขนาดเล็กหูเป็นห่วงยาว โอง คนที่ กระปุก ถ้วย ครก ไหมฝาปิด ท่อน้ำไม่เคลือบขนาด เส้นผ่าศูนย์กลาง 12 นิ้ว ยาว 18 นิ้ว เพื่อใช้ที่พระราชวังที่ลพบุรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์¹⁷⁵ กล่าวได้ว่าสินค้าจากแหล่งเตาลุ่มน้ำน้อยถูกปรับเปลี่ยนมาให้ผลิตภาชนะ วัตถุเพื่อการตกแต่งตาม วัตถุประสงค์และพระราชวัง และเครื่องใช้มากกว่า อาจจะเป็นเนื่องจากกระแสความนิยมสังคโลกที่ ส่งออกจากกรุงศรีอยุธยาลดลงในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 (กลางพุทธศตวรรษที่ 23) เป็นต้นไป

¹⁷³ ธิดา สาระยา, **เมืองประวัติศาสตร์ เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสัชนาลัย**, หน้า 291.

¹⁷⁴ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 279.

* พบให้ลักษณะนี้ที่ประเทศอินโดนีเซีย และตามแหล่งเรือจมในอ่าวไทย และยังพบในเรือของ ฮอลันดาที่จม ณ เกาะเซนต์ เฮเลนนาเมื่อ ค.ศ. 1631 ด้วย

¹⁷⁵ จอห์น ซอร์วี่, **เครื่องปั้นดินเผาไทย**, หน้า 48. เซอร์จอห์น บาวริงได้บันทึกไว้ว่า หลังการ เสียกรุงฯ ค.ศ. 1767 การทำเครื่องปั้นดินเผาแบบที่เตาแม่น้ำน้อยยังมีอยู่มาอีกนาน จึงค่อยๆ หดไปเพราะคน หันไปใช้หม้ออลูมิเนียมแทนหม้อดิน อ่างใน **เรื่องเดียวกัน**.

¹⁷⁶ เพราะจีนเปิดเตาจึงเตาจีนในมณฑลเกียงซีขึ้นมาใหม่ ผลิตเครื่องเคลือบคุณภาพดีกว่าและมีราคาถูกกว่าที่ส่งออกจากกรุงศรีอยุธยา¹⁷⁷ ทำให้กรุงศรีอยุธยาจำเป็นต้องหันมาผลิตสินค้าประเภทเครื่องปั้นดินเผาเพื่อจะได้ไม่ต้องแข่งขันกับจีน กรุงศรีอยุธยายังมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาสืบต่อมาเห็นได้จากกลุ่มชาวมอญที่ผลิตโอ่ง ไห หม้อ ส่วนกลุ่มชาวจีนยังคงผลิตกระเบื้องเคลือบ และเทคโนโลยีการผลิตยังถูกส่งต่อมายังสมัยรัตนโกสินทร์

แม้จะไม่มีหลักฐานเป็นสถิติที่ชัดเจนเกี่ยวกับปริมาณการผลิตเครื่องสังคโลกและเครื่องปั้นดินเผาในราชอาณาจักรอยุธยา แต่หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีได้นำที่พบซากเรือจมอยู่ในบริเวณอ่าวไทยลงไปจนถึงคาบสมุทรมลายูทำให้ทราบว่ากรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าสำคัญที่ขนส่งเครื่องสังคโลกและเครื่องปั้นดินเผาออกไปขายยังต่างประเทศ โดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยตนเอง และมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในปริมาณมากเกิดขึ้นจริงน่าเสียดายที่ไม่มีบันทึกเกี่ยวกับการผลิตและการจัดส่งเครื่องสังคโลกและเครื่องปั้นดินเผาหลงเหลืออยู่ แต่ปริมาณเครื่องสังคโลกและเครื่องปั้นดินเผาที่พบในซากเรือบางลำทำให้แน่ใจได้ว่าเกิดการขนส่งเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องสังคโลกเพื่อขายในระดับอุตสาหกรรม เช่น เรือทุเรียนมีเครื่องปั้นดินเผาทั้งสิ้น 6,475 ชิ้น แบ่งเป็นจากแหล่งเตาสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย 3,730 ชิ้น จากแหล่ง เตาสุพรรณบุรี 5 ชิ้นจากจีน 2,240 ชิ้น และจากเวียดนาม 500 ชิ้น จากเรืออ่าวไทย 1 หรือเรือกลางอ่าวมีจำนวนทั้งสิ้น 10,284 ชิ้น แบ่งเป็นจากแหล่งเตาแม่น้ำน้อย 3,425 ชิ้น เตากะน้อย-ป่ายาง ศรีสัชชนาลัย 6,525 ชิ้น เครื่องถ้วยจีน 5 ชิ้น เครื่องถ้วยอันนัม (ตลับ) 244 ใบ ตุ๊กตารูปกระต่าย 85 ตัว ส่วนเครื่องถ้วยจีนนั้นคงเป็นส่วนตัวของคนบนเรือ ส่วนเครื่องถ้วยอันนัมคงหาซื้อมาจากตลาดในกรุงศรีอยุธยา เพราะไม่คุ้มที่จะจอดเรือซื้อสินค้าจำนวนน้อย¹⁷⁸

¹⁷⁶ ธิดา สาระยา, **เมืองประวัติศาสตร์ เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสัชชนาลัย**, หน้า 224.

¹⁷⁷ **สังคโลก-สุโขทัย-อยุธยากับเอเชีย** บรรณาธิการ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2545), หน้า 49.

¹⁷⁸ <http://www.maritimeasia.ws/turiang/ceramicissues.html>

ดูรายละเอียดใน จารึก วิลไก้ว “มรดกใต้ท้องทะเลไทย” “เรืออ่าวไทย 1” หรือ “เรือกลางอ่าว” **วารสารศิลปากร** ปีที่ 35 ฉบับที่ 2 (2535), หน้า 21.

ภาพเครื่องสังคโลกจากแหล่งเตาสุโขทัยจากเรือทุเรียง ภาพจาก

<http://www.maritimeasia.ws/turiang/ceramicissues.html>

ส่วนเรือสีซังที่อัปปางลงเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 (กลางพุทธศตวรรษที่ 22) บรรทุกสินค้าหลักคือเครื่องปั้นดินเผาประเภทไหสีหูเคลือบสีน้ำตาลขนาดต่างๆ จากแหล่งเตาลุ่มน้ำน้อย และมีสินค้าเครื่องถ้วยลายน้ำเงินขาวของเวียดนามบ้าง เรือลำนี้กำลังมุ่งไปค้าทางภาคใต้¹⁷⁹

ซากเรือจมสามารถบอกให้ทราบถึงทิศทางที่เรือกำลังมุ่งไป มีทั้งเรือที่จะไปค้าขายทาง ด้านใต้และทางตะวันออก เช่น เรือทุเรียงกำลังมุ่งไปทางบอร์เนียวและ/หรือหมู่เกาะสุลาเวสี¹⁸⁰ ส่วนเรือกลางอ่าวหรือเรืออ่าวไทย 1 เป็นเรือที่ออกมาจากกรุงศรีอยุธยา บรรทุกสินค้าเต็มลำ ผ่านอ่าวไทย ห่างจากฝั่งสัทธิบและประจวบคีรีขันธ์ กำลังตัดอ่าวไทยมุ่งหน้าลงใต้ เรือลำนี้ไม่ต้องแล่นเลียบชายฝั่ง เพราะเป็นลำภาขนาดใหญ่ มีความยาวราว 40 เมตร กว้าง 12 เมตร เป็นเรือขนาด 16 ระวัง * อาจจะต้องการผ่านช่องแคบมะละกาออกไปทะเลอันดามันผ่านมหาสมุทร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁷⁹ ธิดา สาระยา, เมืองประวัติศาสตร์ เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสังขนาลัย, หน้า 301.

¹⁸⁰ <http://www.maritimeasia.ws/turiang/ceramicissues.html>

* น่าจะมีขนาดใกล้เคียงกับลำภาในสมัยอยุธยาตอนกลาง-ตอนปลาย ตามที่บันทึกในพงศาวดารว่ามีความยาวประมาณ 18 วา 2 ศอก ปากกว้าง 6 วา บรรทุกช้างได้ 30 เชือก

อินเดียเพื่อค้าขายในแถบนั้น¹⁸¹ ส่วนสำเภาทพยาคงแล่นค้าขายอยู่ในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹⁸²

สินค้าเครื่องสังคโลกที่พบนี้เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เข้าใจได้ว่าเหตุใดกรุงศรีอยุธยาจึงต้องการได้หัวเมืองเหนือ เพราะนอกจากมีสินค้าของป่าที่ตลาดต้องการแล้ว ยังมีเครื่องสังคโลกซึ่งผลิตที่ศรีสัชชนาลัย-สุโขทัยที่ตลาดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จำนวนมากต้องการ

ยังพบสังคโลกและเครื่องปั้นดินเผาที่มีลักษณะเดียวกับที่ส่งออกจากกรุงศรีอยุธยาไปปรากฏถึงอิหร่าน ออสเตรเลีย และแอฟริกา¹⁸³ อาจจะเป็นไปได้ว่าเป็นสินค้าที่ส่งไปจากกรุงศรีอยุธยา หากเป็นเช่นนั้นก็แสดงว่าสินค้าเครื่องปั้นดินเผาได้รับความนิยมและมีตลาดกว้างขวาง

ปริมาณโบราณวัตถุที่พบบอกได้ว่าเกิดการผลิตในระดับอุตสาหกรรมขึ้นตามบริเวณแหล่งเตาเครื่องปั้นดินเผา ทั้งแถบสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัยและลุ่มน้ำน้อย ซึ่งสะท้อนว่าบริเวณนี้จะต้องปรากฏกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าเครื่องปั้นดินเผาอยู่เป็นจำนวนมาก เฉพาะช่างฝีมือหลายประเภทที่ระดมมาใช้เพื่อผลิตเครื่องปั้นดินเผา เช่น ช่างปั้น ช่างเขียนลาย ช่างเคลือบ ช่างควบคุมอุณหภูมิ ตลอดจนไปถึงผู้ลำเลียงสินค้า พ่อค้า ฯลฯ การผลิตและส่งออกในปริมาณมากเช่นนี้เป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งในการสร้างให้เกิดเมืองการค้าขึ้นมาได้ และสิ่งที่น่าศึกษาต่อไปก็คือ เมื่อไม่พบว่าสินค้าชนิดนี้เป็นสินค้าผูกขาดโดยราชสำนัก แสดงว่าต้องมีผู้ได้รับผลประโยชน์จากการผลิตและขายเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมาก ใครคือกลุ่มผู้รับผลประโยชน์เหล่านี้ น่าเสียดายที่ขณะนี้ยังไม่มีหลักฐานที่จะชี้ได้ชัดเจน

2.2 น้ำตาล

สินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตและส่งออกในปริมาณมากอีกชนิดหนึ่งก็คือน้ำตาลทรายแดงและน้ำตาลกรวด ก่อนที่จะรู้จักการทำน้ำตาลทรายจากอ้อย เมืองในเอเชียตะวันออกเฉียง

¹⁸¹ จารึก วิไลแก้ว “มรดกใต้ท้องทะเลไทย” “เรืออ่าวไทย 1” หรือ “เรือกลางอ่าว” วารสาร ศิลปากร, หน้า 27-29.

¹⁸² สายันต์ ไพรชาญจิตร, “ความเคลื่อนไหวของโบราณคดีใต้น้ำในประเทศไทยและหลักฐานการพาณิชย์น้ำวิสัยกรุงศรีอยุธยา” วารสารศิลปากร, หน้า 53.

¹⁸³ อมรา ศรีสุชาติ, “หลักฐานโบราณคดีเกี่ยวกับสินค้าสำคัญในการค้าทางทะเล” วารสาร ศิลปากร ปีที่ 33 ฉบับที่ 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2533), หน้า 27-29.

เฉียงใต้ใช้น้ำผึ้ง และรู้จักทำน้ำตาลจากพืชชนิดอื่น เช่น ต้นตาล มีการนำน้ำตาลมาต้ม หรือนำไปเคี่ยวเพื่อทำน้ำตาล แต่จะได้น้ำตาลสีคล้ำ ซึ่งสามารถเก็บไว้ขายได้นานและส่งออกขายด้วย¹⁸⁴ จนกระทั่งราวคริสต์ศตวรรษที่ 17 ที่น้ำตาลทรายหรือน้ำตาลที่ผลิตจากอ้อยแพร่หลายเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ชาวจีนจากฝูเจี้ยนนำอ้อยเข้ามาปลูกและนำกรรมวิธีผลิตน้ำตาลทรายเข้ามาในโคชินไชน่า เขมร ชวา ชาวจีนนำอ้อยมาปลูกบริเวณภูเขา น้ำท่วมไม่ถึง ล้อมรอบที่ราบปลูกข้าวภาคกลางในราชอาณาจักรอยุธยา¹⁸⁵

ศุภประพรวรรณเรื่องเกี่ยวกับอ้อยไว้ว่า “เป็นของที่หาในกรุงสยามได้ง่ายกว่าพริกไทยมาก”¹⁸⁶ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคงพบเห็นการปลูกอ้อยอยู่ทั่วไป อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์ที่ชาวจีนนำอ้อยเข้ามาปลูกก็เพื่อผลิตน้ำตาลทรายใช้เองและส่งออกไปยังจีนและโดยเฉพาะญี่ปุ่น ที่ไม่ผลิตน้ำตาลทรายเอง แต่นิยมใช้น้ำตาลทรายในการทำขนมมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15-16¹⁸⁷ ญี่ปุ่นนำเข้าน้ำตาลจากกรุงศรีอยุธยาไปจนกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่ 18 ปีหนึ่งๆ สำเภาจิน ซึ่งเป็นคำเรียกรวมสำเภาแบบจีนที่ใช้กันอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มิได้หมายถึงเฉพาะสำเภาจากจีนนำน้ำตาล ทั้งน้ำตาลกรวด น้ำตาลทรายขาว และน้ำตาลทรายแดง ประมาณปีละ 2-3 ล้านชั่ง บางปีก็ถึง 5 ล้านชั่งเข้ามายังญี่ปุ่น¹⁸⁸ สำเภาแต่ละลำจากอยุธยานำน้ำตาลเข้ามาในปริมาณตั้งแต่ไม่กี่ร้อยชั่งไปจนถึงเป็นหลายหมื่นชั่ง¹⁸⁹

¹⁸⁴ Southeast Asian Exports since the 14th Century: Cloves, Pepper, Coffee, and Sugar compiled by David Bulbeck, {et al}, (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1998), p.107.

¹⁸⁵ Ibid, p. 107.

¹⁸⁶ ฟรังซัวส์ อังรี ศุภประพ, **ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม** แปลโดย ปอล ซาเวียร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539), หน้า 144.

¹⁸⁷ Southeast Asian Exports since the 14th Century: Cloves, Pepper, Coffee, and Sugar, p. 111.

¹⁸⁸ อิชิติ โยเนะโอะและโยชิคาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี**, หน้า 77.

¹⁸⁹ รวบรวมหลักฐานมาจาก “บันทึกของคลังสินค้า” “บัญชีเรือสินค้าจีน” และ “บัญชีเรือสินค้าจีนและนมบันทึก” รายละเอียดใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 78.

น้ำตาลจากอ้อยจะใช้เครื่องหีบอ้อยเพื่อบีบเอาน้ำอ้อยออกมา “เขาเอาต้นอ้อยใส่เข้าไปในระหว่าง 2 กระจบอกใหญ่ ซึ่งวัลลาทำให้หมุนโดยใช้ล้อ เนื่องจากกระจบอกทั้งสองหมุนอยู่ภายใน เมื่อใครเอาปลายอ้อยใส่เข้าไป ก็จะขัดขวางไม่ให้เข้าไปทั้งลำไม่ได้ เพราะแรงที่ดึงไปนั้นมีกำลังมาก และเมื่ออ้อยผ่านเข้าไป น้ำอ้อยก็ไหลออกมา”¹⁹⁰

เครื่องหีบอ้อยแบบโบราณ

คำถามที่ยังไม่มีคำตอบก็คือ เหตุในการทำน้ำตาลในราชอาณาจักรอยุธยาจึงผลิตออกมาเป็นน้ำตาลทรายแดงและน้ำตาลกรวดเท่านั้น ทั้งๆ ที่ในเมืองอื่นๆ เช่น ชวา และแม่แต่จีนที่เป็นต้นตำรับก็ผลิตน้ำตาลทรายขาวได้

ปริมาณการผลิตน้ำตาลทรายและการส่งออกน้ำตาลทรายคงมีเป็นจำนวนมาก ในทศวรรษที่ 1680 (พ.ศ.2223-2233) สำเภาจีนขนส่งน้ำตาลทราย 100-200 ตันจากสยามไปยังเมืองท่าทางาซากิทุกปี บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาซึ่งซื้อน้ำตาลจากกรุงศรีอยุธยาและ

¹⁹⁰ ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม, หน้า 144.

ชาวส่งไปยังยุโรปในทศวรรษ 1630 (พ.ศ. 2173-2183)¹⁹¹ หลังปี 1688 คาดว่าปริมาณการส่งออก น้ำตาลของกรุงศรีอยุธยาจะลดลง¹⁹² แต่การส่งส่วยน้ำตาลยังคงมีอยู่ตลอดไปจนถึงปลายสมัย อยุธยา และสามารถจ่ายเป็นเงินแทนส่วยได้ในอัตราปีละ 4 บาทต่อคน¹⁹³ กลุ่มผู้ประกอบการทำ น้ำตาลทรายและน้ำตาลกรวดได้แก่ชาวจีนและแขกจามที่ล่องเรือมาจากเมืองปากใต้ มาทอดสมอ ชายอยู่ที่บ้านน้ำวนบางกะจะ¹⁹⁴

3. พื้นฐานด้านเกษตรกรรมที่สำคัญ

ความสำเร็จของเมืองการค้าอยุธยาเกิดขึ้นได้จากการเป็นเมืองที่มีเกษตรกรรม รองรับความเติบโตด้านการค้า การเพาะปลูก โดยเฉพาะการปลูกข้าว ของกรุงศรีอยุธยาจึง นอกจากจะเพื่อบริโภคภายในและเก็บไว้ใช้ยามสงครามแล้ว ยังมีเหลือเพื่อการส่งออกจนกลายเป็นสินค้าหลักประเภทหนึ่งในช่วงอยุธยาตอนปลาย

ความอุดมสมบูรณ์ของบริเวณที่ตั้งกรุงศรีอยุธยา สภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม สำหรับการเพาะปลูกข้าวหลายๆ ประเภททำให้เมืองหลวงและเมืองท่าแห่งนี้เหมาะสำหรับการทำ เกษตรกรรมตั้งแต่ขั้นพื้นฐานคือเพื่อการอยู่อาศัย เป็นฐานสำหรับการตั้งถิ่นฐาน ไปจนถึงการขยาย ราชอาณาจักร พื้นที่ทำการเกษตรที่มีเป็นจำนวนมากและสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมสำหรับปลูก ข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของกลุ่มคนที่เข้ามาอาศัย ทำให้ไม่ยากต่อการตั้งบ้านเมือง ปริมาณข้าวและ อาหารที่ผลิตได้เหลือเพื่อทำให้สามารถส่งข้าว พืชผักอื่นๆ รวมทั้งปลาและสัตว์น้ำเป็นสินค้าออก สำคัญมาตั้งแต่เริ่มแรก

แม้ว่าในระยะแรก กรุงศรีอยุธยาจะยังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการค้าข้าวและสินค้า ด้านการเกษตรมากนัก แต่กรุงศรีอยุธยาได้ส่งสินค้าประเภทข้าวและอาหารเป็นสินค้าออกตลอด มา มีเพียงบางปีที่เกิดภัยธรรมชาติหรือมีสงครามไม่สามารถเกณฑ์คนไปทำนาได้ผลเหลือเพื่อ เทานั้นจึงระงับการส่งออกข้าวและอาหาร ความสำคัญของสินค้าข้าวเพิ่มมากขึ้นในคริสต์ศตวรรษ

¹⁹¹ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis*, p. 33.

¹⁹² *Southeast Asian Exports since the 14th Century: Cloves, Pepper, Coffee, and Sugar*, p. 117.

¹⁹³ คำให้การชาวกรุงเก่า (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จดหมายเหตุ, 2544), หน้า 260.

¹⁹⁴ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 5.

ที่ 18 เมื่อเกิดเหตุพิกษภัยที่ประเทศจีน จึงส่งข้าวจากกรุงศรีอยุธยาไปยังจีนเป็นจำนวนมาก การส่งออกข้าวจำนวนมากสะท้อนให้เห็นพื้นที่อันกว้างใหญ่และอุดมสมบูรณ์ของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่พร้อมสำหรับการเป็นพื้นที่เพาะปลูกในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

สภาพภูมิศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียง ซึ่งปัจจุบันคือที่ราบภาคกลางของประเทศไทย มีลักษณะเป็นที่ราบขนานด้วยที่ราบสูงโคราชด้านตะวันออกและทิวเขาตะนาวศรีทางตะวันตก มีภูเขาสูงอยู่ทางเหนือโดยทั่วไป สภาพเช่นนี้ทำให้เกิดแม่น้ำสำคัญหลายสายที่ได้น้ำจากลมมรสุมไหลจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ไปออกปากอ่าวไทย แม่น้ำที่ไหลผ่านบริเวณกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองใกล้เคียงจึงมีทั้งแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำบางปะกง แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำป่าสัก ซึ่งนำน้ำปริมาณมากไหลท่วมที่ราบภาคกลางในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาส่วนใหญ่ เป็นผลให้บริเวณที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองใกล้เคียงมีความอุดมสมบูรณ์ มีน้ำมากพอ มีธาตุอาหารในดินที่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าว¹⁹⁵ จึงเป็นแผ่นดินที่ผลิตข้าวได้เพียงพอต่อการเลี้ยงชีวิตของประชาชนจำนวนมากและเป็นฐานสำหรับราชอาณาจักรอยุธยาได้เป็นอย่างดี

บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางเป็นพื้นที่เหมาะสำหรับการเพาะปลูก แบ่งออกได้เป็น 2 ส่วนคือ ที่ราบลุ่มน้ำตอนบนและที่ราบลุ่มน้ำตอนล่าง ทั้งสองส่วนมีความซับซ้อนในด้านการเป็นแหล่งเกษตรกรรม ที่ราบลุ่มน้ำตอนบนอยู่ทางเหนือของที่ราบลุ่มภาคกลาง ตั้งแต่เขตจังหวัดอุดรดิตถ์ลงมาถึงนครสวรรค์ในปัจจุบัน บริเวณนี้เป็นที่ราบลุ่มน้ำแคบๆ ส่วนที่ราบลุ่มน้ำตอนล่างอยู่บริเวณต่ำลงมา เรียกว่าที่ราบแม่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง คือบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนบนสุดอยู่ในเขตจังหวัดนครสวรรค์ ชัยนาทลงมาถึงอ่าวไทย

ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างยังแบ่งออกเป็นที่ราบลุ่มน้ำเก่า (Old Delta) และที่ราบลุ่มน้ำใหม่ (Young Delta) ที่ราบลุ่มน้ำเก่ามีพื้นที่ตั้งแต่จังหวัดชัยนาทลงมาถึงจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน มีคันกั้นน้ำธรรมชาติ (Natural Levee) จึงเหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานในช่วงสมัยอยุธยา บริเวณกรุงศรีอยุธยาจึงอยู่ในกลุ่มที่ราบลุ่มน้ำเก่าตอนล่างสุดต่อกับที่ราบลุ่มน้ำใหม่ บริเวณที่ราบลุ่มน้ำเก่าจากชัยนาทลงมาถึงสุพรรณบุรีเป็นบริเวณเหมาะสำหรับการ

¹⁹⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “สยามพาดินชัย”: ประวัติการค้า-พาดินชัยภาครัฐของไทยสมัย

ปลูกข้าวและต้นไม้อื่นๆ เช่น อ้อย¹⁹⁶ บริเวณนี้เป็นที่ลุ่มชื้นแฉะใช้ปลูกข้าวได้ดี ส่วนบริเวณอยุธยา สุพรรณบุรี สิงห์บุรี พรหมบุรี และอินทร์บุรีเป็นพื้นที่ที่จัดว่าเป็นลุ่มน้ำของประเทศไทย¹⁹⁷ ส่วนอีกบริเวณหนึ่งเรียกว่าที่ราบลุ่มน้ำใหม่ อยู่บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมตอนล่าง จากจังหวัด พระนครศรีอยุธยาลงมาถึงอ่าวไทย ตอนบนของที่ราบลุ่มน้ำใหม่คือที่ตั้งกรุงเทพฯ มีพื้นที่ กว้างขวางเหมาะสำหรับปลูกข้าว*

ข้าวที่ปลูกในบริเวณนี้มีหลายชนิดขึ้นอยู่กับความเหมาะสมทางสภาพภูมิศาสตร์ เช่น บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำน้อยหรือแม่น้ำลพบุรี มีน้ำไหลบ่าจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าท่วม พื้นที่บริเวณนี้แห้งแล้งในฤดูแล้ง และมีน้ำท่วมมากในฤดูฝน สามารถปลูกข้าวเบา** ส่วนบริเวณที่อยู่บนเขตพื้นที่ขึ้นและตลอดปีเพราะการระบายน้ำไม่ดี แต่ไม่มีน้ำท่วมหนัก เหมาะสำหรับการปลูก ข้าวนาเมืองหรือนาหว่าน ซึ่งขึ้นได้ดีในที่นาลุ่ม ส่วนพื้นที่เขตลุ่มน้ำเก่าเหมาะสำหรับการปลูกข้าว นาเมืองและสามารถปลูกข้าวที่ปลูกบนที่สูงแบบการทำนาขั้นบันไดได้ด้วย¹⁹⁸ สภาพที่ตั้งที่เป็นเกาะ บนที่ราบลุ่มน้ำเก่าทำให้ดินดอนสามเหลี่ยมบริเวณนี้อยู่สูงพอที่จะอยู่เหนือระดับน้ำท่วมประมาณ 4-5 เมตรในฤดูฝน¹⁹⁹ เรียกได้ว่าตั้งอยู่บนที่แห้ง

ส่วนบริเวณที่อยู่ต่ำลงไปหรือทางใต้ของกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่แรกจะถูกน้ำท่วมใน ฤดูฝนเสมอจึงยังไม่เหมาะสำหรับการอยู่อาศัย ในสมัยอยุธยาตอนต้นจึงยังไม่มีกรบุกเบิกบริเวณ ตอนบนของดินดอนสามเหลี่ยมแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เนื่องจากยังมีสภาพไม่เหมาะสำหรับการ

¹⁹⁶ Yoshikazu Takaya, *Agricultural Development of a Tropical Delta: A Study of the Chao Phraya Delta* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1987), p.72.

¹⁹⁷ ฤติดา สาระยา, *ประวัติศาสตร์ชวาณาสยาม* บรรณาธิการ เอกวิทย์ ณ ถลาง (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2544), หน้า 32.

* ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยามีเนื้อที่กว้างกว่าหนึ่งร้อยกิโลเมตรที่ฐาน สามารถ ปลูกข้าวได้ตามปกติมากกว่าหนึ่งล้านเฮกตาร์

** ข้าวเบาคือข้าวที่อาศัยระยะเวลาตั้งแต่ปลูกจนถึงเก็บเกี่ยวประมาณ 3-4 เดือน ต้องการน้ำ น้อย เมล็ดข้าวเล็ก ส่วนข้าวหนักต้องอาศัยระยะเวลาถึง 5 เดือนกว่าจะเก็บเกี่ยว เมล็ดโต รวงข้าวใหญ่ ต้องการ น้ำมาก

¹⁹⁸ Yoshikazu Takaya, *Agricultural Development of a Tropical Delta: A Study of the Chao Phraya Delta*, pp.103 -104.

¹⁹⁹ *Ibid*, pp. 9, 183.

เข้าอยู่อาศัย จากกรุงศรีอยุธยาถึงบางกอกมีสภาพเป็นป่าและหนองน้ำกว้างใหญ่ เป็นที่อยู่ของ สัตว์ป่าต่างๆ อาทิ ช้างและจระเข้ จึงยังไม่มี การปลูกข้าว²⁰⁰ จนกระทั่งในสมัยอยุธยาตอนกลาง และตอนปลายบริเวณทางใต้จึงมีผู้เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัย ซึ่งประจวบเหมาะกับการขยายตัวทางการค้าของกรุงศรีอยุธยาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 เองเจิลแบร์ต เคมพีเฟอร์ผู้เดินทางเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเพทราชากล่าวว่าริมฝั่งน้ำเหนือเมืองบางกอกขึ้นไปมีบ้านคนอยู่หนาแน่น หลายหมู่บ้าน²⁰¹ บางกอกเป็นส่วนผลไม้ ส่วนตอนล่างจากบางกอกลงมาถึงอ่าวไทยมีทุ่งข้าวและป่าไม้โกงกาง

แต่ทั้ง 2 ส่วนนี้ยังไม่ได้พัฒนาเป็นแหล่งปลูกข้าวอันกว้างใหญ่ที่เป็นอยู่ช้านานของ ชาวไทยจนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว²⁰² จึงเกิดการลงทุนชุดคลองและมีชาวนามาตั้งถิ่นฐานเป็นแรงงานเพาะปลูกข้าว²⁰³

ในช่วงแรกสถาปนากรุง การทำเกษตรกรรมในกรุงศรีอยุธยามีไว้เพื่อ “การสร้างบ้านแปงเมือง” เป็นหลัก หมายถึงเพื่อให้ประชาชนเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน ความสำคัญของการเข้าตั้งถิ่นฐานของประชาชนปรากฏอยู่ในกฎหมาย “พระอัยการเบ็ดเสร็จ”²⁰⁴ ที่ตราขึ้นใน รว. ค.ศ. 1343 (หรือราว พ.ศ. 1886) ตั้งแต่ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงการจัดระเบียบสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนที่ทำการเพาะปลูกในบริเวณกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองใกล้เคียง โดยการออกกฎหมายบังคับให้เจ้าของช้าง ม้า โค กระบือ ดูแลสัตว์เลี้ยงของตนให้ดีไม่ให้เข้าไปกินข้าวในนาของผู้อื่น สะท้อนความสำคัญของการทำนากับการสร้างอำนาจของรัฐ

²⁰⁰ Ibid, p.180.

²⁰¹ *ไทยในจดหมายเหตุแกมปีเฟอร์* แปลโดย อัมพร สายสุวรรณ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 25.

²⁰² ดูรายละเอียดใน ธิดา สาระยา, *ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม*, หน้า 31-33.

²⁰³ Yoshikazu Takaya, *Agricultural Development of a Tropical Delta: A Study of the Chao Phraya Delta*, p.8.

²⁰⁴ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 379-393. แม้จะมีการแก้ไขเพิ่มเติมหลายครั้ง แต่ในมาตราแรกๆ ยังคงใช้สำนวนข้อความแบบโบราณแสดงว่าเป็นกฎหมายเก่าที่เหลือตกทอดมา

“17 มาตราหนึ่ง เข้าลัมไปหากัน ให้แหวกเข้าท่านเสียจึงให้เกี่ยว
เข้าตน ถ้าหมีแหวกเข้านั้นออกจากกันเกี่ยวข้าวนั้นใช้ ท่านว่า
เหมือนลักเข้าของท่าน

18 มาตราหนึ่ง ผู้ใดลักเข้าหลวงในทุ่งในลานในฉางใช้ให้ไหม
แล้วให้ตัดตีนสิ้นมือเสีย”²⁰⁵

ยังมีการออกกฎหมายเกี่ยวกับที่ดินสำหรับอยู่อาศัย ทำนา ทำสวน ทำไร่ เพื่อ
สนับสนุนการเข้ามาตั้งหลักแหล่งอาศัยของประชาชน และสะท้อนว่าเกษตรกรรมคือสิ่งสำคัญใน
ชีวิตของประชาชนในช่วงการสร้างบ้านแปลงเมือง

การที่กรุงศรีอยุธยาขยายอำนาจและอิทธิพลเข้าไปสู่ดินแดนตอนใต้เพิ่มขึ้น
เท่ากับเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกให้มากขึ้นตามไปด้วย ตั้งแต่ช่วง ค.ศ. 1620-1630 มาแล้วที่กรุงศรี
อยุธยาขายข้าวและเสบียงอาหารต่างๆ ให้แก่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเพื่อเลี้ยง
ประชากรที่ปัตตาเวีย²⁰⁶ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเป็น
ลูกค้าข้าวที่สำคัญ จากบันทึกของห้างชาว เล่ม 3 ตอน 3 จดหมายจากมิสเตอร์เมนสโตน เขียนถึง
ข้าหลวงใหญ่ของบริษัทมาเก๊าซาร์ใน ค.ศ. 1660 (พ.ศ. 2203) เล่าว่ากรุงศรีอยุธยามีข้าวปลา
อาหารมากพอส่งไปขายยังมะนิลา ญีปุ่น มาเก๊า และโคชินไชนา²⁰⁷ ช่วงที่บริษัทอินเดียตะวันออก
ของฮอลันดามีปัญหาเรื่องการซื้อข้าวจากชวาก็มักจะมาซื้อข้าวจากกรุงศรีอยุธยา เช่น ระหว่าง
ค.ศ. 1665-1669 1675-1678 และ ค.ศ. 1687 ที่เกิดข้าวขาดแคลนในชวาและหันมาซื้อข้าวจาก
กรุงศรีอยุธยาออกไปบริเวณที่ปัตตาเวียและมะละกา²⁰⁸ นิโกลา แทร์แวง ก็กล่าวไว้เช่นเดียวกันว่า
ข้าวเจ้าปลูกอยู่ทั่วราชอาณาจักร“เป็นอันมากอย่างล้นเหลือจนพลเมืองในประเทศเพื่อนบ้านมาหา

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 384.

²⁰⁶ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 52-55, 143.
บริษัท VOC มักจะซื้อข้าวจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อมีปัญหาซื้อข้าวจากชวาไม่ได้

²⁰⁷ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน
ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2* แปลโดย นายไพโรจน์ เกษเม่งนิกิจ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2513), หน้า 39.

²⁰⁸ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 69.

ซื้อไปใช้บริโภคทุกปี”²⁰⁹ เขากล่าวถึงข้าวว่ามี 3 ชนิด ข้าวชนิดแรกขึ้นได้เองในที่ลุ่มและชื้น ไม่ต้องปักดำ มีราคาถูก และรสชาติพอใช้ได้ ส่วนอีกสองชนิดนั้นต้องปักดำ ชนิดที่เรียกว่าปูโล (Poulo) นั้นขาวราวกับหิมะ ขึ้นตามภูเขา เบาและแห้งสนิท ย่อยง่ายกว่าชนิดอื่น แต่มีราคาแพงมาก มีแต่เศรษฐีและเจ้านายที่จะซื้อบริโภค²¹⁰ ไม่ทราบว่าการส่งออกต่างประเทศคือข้าวชนิดใด แต่ข้าวชนิดที่ไม่ต้องปักดำนั้น เพียงหว่านเมล็ดข้าวก่อนที่น้ำจะเข้าท่วม จากนั้นข้าวจะงอกขึ้นมาเองและสูงขึ้นตามระดับน้ำที่สูงขึ้น ชาวนาจึงสามารถเพาะปลูกได้โดยไม่ต้องกังวลกับน้ำฝน²¹¹ ส่วนตามหัวเมืองนั้นปลูกข้าวในที่น้ำท่วมไม่ถึงเป็นข้าวพันธุ์ดีและเก็บไว้ได้นานกว่า ข้าวชนิดนี้ต้องเพาะกล้าขึ้นมาเสียก่อนแล้วจึงย้ายไปปลูกยังที่อื่น²¹²

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 กรุงศรีอยุธยาส่งออกข้าวเป็นจำนวนมาก มีทั้งที่ขายให้บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา และที่พ่อค้าจากกรุงศรีอยุธยานำไปขายเอง ความอุดมสมบูรณ์ของสินค้าข้าวมีมากเสียจนกระทั่ง ใน ค.ศ. 1625 (พ.ศ. 2168) เรือเอกชนฮอลันดาที่ได้รับหน้าที่ให้ไปค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาลำหนึ่งชื่อบรอทชา (Brotcha) เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา เจ้าของเรือตั้งใจจะซื้อสำเภาใหญ่ลำหนึ่งในกรุงศรีอยุธยา เพื่อบรรทุกข้าวและเสบียงอื่นๆ กลับไปปัตตาเวีย²¹³ ในปี ค.ศ. 1630 (พ.ศ. 2173) สำเภาลำใหญ่ของกรุงศรีอยุธยาบรรทุกข้าว 210 โหลดส์ (loads) ไปยังปัตตาเวีย ปีถัดมาเรือของฮอลันดาบรรทุกข้าวออกมาอีก 300 โหลดส์

การค้าข้าวดำเนินไปด้วยดีในปีที่ไม่มีสงครามและการเก็บเกี่ยวได้ผลดี แต่กรุงศรีอยุธยายังไม่ได้ส่งออกข้าวเป็นสินค้าหลักจนกระทั่งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ เมื่อจีนเกิดทุกข์ภัยและต้องการซื้อข้าวราคาถูกจากกรุงศรีอยุธยาจนทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปตามเมืองจัตวาหรือเมืองรอบพระนคร ซึ่งหลายเมืองคงจะตั้งขึ้นมาใหม่ เมืองเช่นอ่างทอง เมืองสิงห์ เมืองสรรค เมืองอิน เมืองพรมเป็นเมืองเพาะปลูกข้าว และยังมีกรเพาะปลูกข้าวมากที่

²⁰⁹ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam* (Bangkok: White Lotus, 1998) p.19.

²¹⁰ *Ibid*, pp. 19-20.

²¹¹ Yoshikazu Takaya, *Agricultural Development of a Tropical Delta: A Study of the Chao Phraya Delta*, p.187.

²¹² Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*,.19.

²¹³ กรมศิลปากร, *เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642)*, หน้า 102.

แถบเมืองสุพรรณและเมืองลพบุรี²¹⁴ ไม่นับหัวเมืองภายในอีกหลายเมืองที่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวได้ และส่งส่วยข้าวลงมายังกรุงศรีอยุธยาเป็นประจำ

จึงกล่าวได้ว่าเกษตรกรรมสัมพันธ์กับการตั้งบ้านแปลงเมืองและยังสัมพันธ์กับการค้า สินค้าด้านการเกษตรเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งที่กรุงศรีอยุธยาส่งออกแทบจะตลอดสมัย ช่วยเสริมความเป็นเมืองการค้าของกรุงศรีอยุธยาได้อีกทางหนึ่ง

จะเห็นได้ว่าปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวมานี้ส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองการค้าที่สำคัญเมืองหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งดึงดูดให้พ่อค้าจากต่างถิ่นเข้ามาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา ในขณะที่เดียวกันกรุงศรีอยุธยาก็มีเรือออกไปติดต่อค้าขายได้เอง คู่ค้าสำคัญของกรุงศรีอยุธยาได้แก่จีน ญี่ปุ่น อินเดีย ตะวันออกกลาง เมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยตนเอง และพ่อค้ายุโรป ทำให้กรุงศรีอยุธยาพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองท่าการค้าส่งผ่าน* และเป็นศูนย์กลางการค้าแห่งตะวันออก (Emporium of the East) ซึ่งทำการค้าข้ามแดนระหว่างเมืองจากด้านมหาสมุทรอินเดีย จีน และญี่ปุ่น²¹⁵ และขยายตัวยิ่งขึ้นเมื่อพ่อค้าชาวยุโรปเดินทางมาถึง ทั้งหมดล้วนเป็นปัจจัยให้กรุงศรีอยุธยาพัฒนาขึ้นเป็นเมืองการค้าได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งดินแดนตอนในที่มีประชากรจำนวนมาก เป็นทั้งแรงงานและกำลังซื้อสินค้าที่กรุงศรีอยุธยาส่งเข้าไปจำหน่าย ยิ่งช่วยทำให้เมืองการค้าอยุธยาพัฒนาการค้า 2 นานี่ที่มีความสำคัญมาโดยตลอดและทวีความสำคัญขึ้นเมื่อเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไป โดยยังคงมีคู่ค้าสำคัญคืออินเดีย จีน ญี่ปุ่น และหัวเมืองมลายูและหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

²¹⁴ รายชื่อเมืองปลูกข้าวสมัยอยุธยาตอนปลาย ใน คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 5.

* สินค้าส่งผ่าน หมายถึง สินค้าที่มาจากดินแดนหนึ่งมาส่งออกทะเลที่เมืองท่าของอีกดินแดนหนึ่ง เช่น สินค้าของดินแดนตอนในมาออกทะเลที่กรุงศรีอยุธยา และยังหมายถึงการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศเพื่อส่งออกไปยังประเทศอื่น โดยกรุงศรีอยุธยาทำหน้าที่เป็นตัวกลางส่งสินค้า เช่น รับสินค้าจีนส่งออกไปขายยังอินเดีย

²¹⁵ Sarasin Virapol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853*, (Massachusetts: Harvard East Asian monographs; 76, 1977), p.8.

4. คู่ค้าสำคัญของเมืองการค้ากรุงศรีอยุธยา

ความเป็นเมืองท่าการค้าที่มีทั้งท่าทะเลที่ตั้งที่เหมาะสม การมีสินค้าที่ตลาดภายนอกต้องการจำนวนมาก และความเป็นเมืองศูนย์กลางรวบรวมสินค้าทำให้พ่อค้าจากทั้งด้านทะเลจีนและมหาสมุทรอินเดียนิยมมาซื้อ-ขายสินค้าที่กรุงศรีอยุธยาตามฤดูมรสุม การติดต่อค้าขายของกรุงศรีอยุธยากับโลกภายนอกนั้นอาศัยลมมรสุมเป็นหลัก การค้าทางทะเลสมัยอยุธยาอาศัยสำเภานี้ซึ่งต้องเดินเรือตามฤดูมรสุม ลมมรสุม 2 ฤดูที่มีความสำคัญกับบริเวณอ่าวไทยคือลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นลมสำคัญที่ใช้ในการเดินเรือเลียบชายฝั่งมาตั้งแต่โบราณ

ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือมีชื่อเรียกว่าลมอุตราหรือลมอุกา พัดจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปยังตะวันตกเฉียงใต้ จะพัดร่วมกับลมเหนือหรือลมว่าว บางครั้งจะพัดร่วมกับลมตะวันออกเฉียงและลมหัวเขา เป็นช่วงซึ่งสำเภานี้จะเข้ามายังอ่าวภายใน ระยะเวลาที่พัดคือจากเดือนตุลาคมไปจนถึงกุมภาพันธ์-มีนาคม

ส่วนลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้มีชื่อเรียกว่าลมพัททยา พัดในทิศทางตรงกันข้ามจากตะวันตกเฉียงใต้ไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ในช่วงระหว่างเดือนเมษายน-กันยายน มีลมที่พัดร่วมกับลมนี้คือลมสลตันที่พัดจากทิศใต้ขึ้นไปทิศเหนือ และลมตะเภาที่พัดจากทิศตะวันออกเฉียงใต้ไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ และยังมีลมพัดหลวงหรือลมตะไก่อพัดจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงปลายฤดูฝน²¹⁶

ความรู้เรื่องลมและการพัดของลมมรสุมทำให้พ่อค้า นักเดินเรือทุกคนรู้ล่วงหน้าว่าตนควรออกเดินทางจากจุดเริ่มต้นเมื่อใด และจะต้องไปถึงท่าเรือในเส้นทางที่กำหนดเมื่อใดและกลับออกไปเมื่อใด พวกนักเดินเรือยังรู้อีกด้วยว่าเรือพ่อค้าอีกด้านหนึ่งจะเข้ามาในน่านน้ำของไทยเมื่อใด และพวกเขาจะมีเวลามากเท่าใดในการติดต่อการค้ากับกลุ่มพ่อค้าที่มาถึงใหม่ก่อนที่ลมมรสุมจะบังคับให้พวกเขาต้องเดินทางกลับออกไป

²¹⁶ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “ยี่สาร ย่านตลาดกลางป่าชายเลน”, หน้า 90-91. นักเดินเรือและชาวประมงพื้นถิ่นภายในอ่าวไทยอาศัยลมเหล่านี้เป็นสำคัญในการเดินเรือ แต่ความรู้ค่อยๆ เลือนหายไปเมื่อสำเภานี้เปลี่ยนมาใช้เรือกำปั่นแบบตะวันตก เมื่อ ค.ศ. 1835 / พ.ศ. 2378 และเปลี่ยนมาเป็นเรือกลไฟเมื่อ ค.ศ. 1855 / พ.ศ. 2398 ทำให้การเดินเรือเลียบชายฝั่งตามฤดูกาลหมดไป

ด้วยลมนมรสุมที่บังคับอยู่เช่นนี้การเดินทางเรือค้าขายเข้ามาและออกจากกรุงศรีอยุธยา และเมืองท่ามะริด ตะนาวศรีเป็นสิ่งที่ค่อนข้างตายตัว ผู้ประกอบการสามารถประมาณการล่วงหน้า ได้ว่าก่อนที่ตนจะกลับออกไปนั้นจะได้ติดต่อค้าขายกับเรือจากที่ใด กรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองการค้าได้อาศัยประโยชน์จากลมนมรสุมในการเตรียมการรองรับการมาถึงของพ่อค้าจากดินแดน ต่างๆ ทั้งอาศัยความรู้เรื่องลมนมรสุมในการติดต่อและต่อรองราคาซื้อขายกับบรรดาพ่อค้าที่จะต้องเดินทาง ออกไปตามกำหนดของลม กรุงศรีอยุธยายังซื้อสินค้าเข้าจากเรือพ่อค้าด้านหนึ่งที่พ่อค้าอีกด้านหนึ่ง ต้องการเก็บไว้ เพื่อเสนอขายให้พ่อค้าที่เข้ามาภายหลังและต้องการสินค้านั้นได้ในราคาที่ตนตั้งขึ้น

ลมนมรสุมและทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมของกรุงศรีอยุธยาทำให้มีเรือสินค้าเข้า-ออก อย่างสม่ำเสมอตลอดปี เรือจากกรุงศรีอยุธยาที่จะเดินทางไปด้านทะเลจีน ใต้จีน ธิวกิว ญี่ปุ่น จะต้องออกเดินทางให้ทันลมนมรสุมในเดือนมิถุนายนถึงกรกฎาคมหรืออย่างช้าที่สุดคือต้นเดือน สิงหาคม และกว่าเรือจากจีนจะกลับเข้ามาอีกในราวเดือนกุมภาพันธ์ถึงปลายเดือนมีนาคม อาจจะไปถึงต้นเมษายนได้ในบางปี ลมที่พัดพาเรือกลับมานี้ยังเหมาะสำหรับให้เรือล่องลงไปทางใต้สู่ ชาวและหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้²¹⁷ เรือจากญี่ปุ่น มาเก๊า (เรือโปรตุเกส) และโคชิน ไชน่าเข้ามาในราวเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคม²¹⁸ และกลับไปราวเดือนกรกฎาคมถึงต้นเดือนสิงหาคม²¹⁹ เรือที่มาจากหรือไปมะนิลาจะต้องออกไปหรือมาถึงในช่วงเดือนเมษายนถึงมิถุนายน หากไม่เดินทางในช่วงนี้ก็สามารเดินทางได้อีกครั้งราวเดือนตุลาคมถึงธันวาคม²²⁰ ส่วนเรือจากปัตตาเวีย จะมาถึงในเดือนพฤษภาคม เรืออังกฤษและฮอลันดามาถึงในราวเดือนเมษายนถึงมิถุนายนและ กลับไปราวเดือนกันยายน ส่วนเรือจากคาสซาร์ อะเจห์ และยะโฮร์จะมาถึงราวเดือนสิงหาคม

²¹⁷ Kennon Breazeale , "The Maritime Trade and the Ministry Responsible," in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia* (Bangkok: the Foundation for the Promotion of Social Science and Humanities Textbook Project, 1999), p. 2.

²¹⁸ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศใน คริสตศตวรรษที่ 17 เล่ม 3* สุภรณ์ อัศวสันโสภณ (แปล) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2522), หน้า 77.

²¹⁹ Anthony Reid, "Economic and Social Change, c. 1400-1800" in *The Cambridge History of Southeast Asia Volume one, Part Two From c. 1500 to c. 1800* Nicholas Tarling (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), p. 132.

²²⁰ Kennon Breazeale , "The Maritime Trade and the Ministry Responsible," in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, pp. 2-3.

สำหรับการเดินเรือด้านเมืองท่าชายฝั่งทะเลตะวันตก จะมีเรือออกจากเมืองมะริด ไปชายฝั่งอินเดียราวเดือนกุมภาพันธ์หรือมีนาคมทุกปี และเดินทางกลับมาในเดือนสิงหาคมหรือเดือนกันยายน หากปีใดลมเปลี่ยนทิศเร็วหรือเรือออกเดินทางในช่วงปลายเดือนกันยายนจะเดินเรือในทะเลอันดามันไม่ได้ ส่วนเรือจากคุชราตที่ไปเกาะมัลดีฟจะมาถึงมะริดราวเดือนมิถุนายนและกรกฎาคม หากเรือออกเดินทางจากอินเดียได้เร็วจะสามารถแล่นลงไปอ้อมช่องแคบมะละกาและแวะค้าขายมาตามทางจนเข้าไปถึงกรุงศรีอยุธยาได้ราวเดือนกรกฎาคม สิงหาคม หรือกันยายน เดือนใดเดือนหนึ่ง²²¹

การเดินเรือที่ต้องอาศัยลมมรสุมส่งผลให้เมืองท่ามะริดและเพชรบุรีได้ประโยชน์จากการเป็นเส้นทางขนส่งสินค้าทางบกผ่านไปยังกรุงศรีอยุธยา หากพ่อค้าจากมหาสมุทรอินเดียมาถึงมะริดในช่วงต้นฤดูฝน ราวเดือนมิถุนายนถึงกรกฎาคม สามารถขนส่งสินค้าขึ้นหลังวังหรือใช้เกวียนเดินทางบกจากเพชรบุรีเข้าถึงกรุงศรีอยุธยาในระหว่างเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน ตามความเห็นของผู้วิจัยน่าจะมีกลุ่มคนรับจ้างวัวต่างและเกวียน ล่าม และคนคุ้มกัน²²² มารับจ้างเพื่อนำพ่อค้าออกไปยังเพชรบุรี และมีเรือรับจ้างเพื่อเดินทางต่อไปฝั่งทะเลตะวันออกหรือไปกรุงศรีอยุธยา พ่อค้าจะมีเวลาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา 3 เดือน ก่อนที่จะต้องเดินทางกลับไปลงเรือให้ทันช่วงกลางเดือนมีนาคม ดังนั้น ช่วงเวลาที่มีการดำเนินธุรกิจระหว่างพ่อค้าจีนกับพ่อค้าจากอินเดียคือช่วงเดือนธันวาคมถึงกุมภาพันธ์ พ่อค้าจากอินเดียจะต้องรีบซื้อสินค้าจีนอย่างรวดเร็วเพื่อกลับไปให้ทันออกเรือ ดังนั้น พ่อค้าจีนจึงน่าจะฉวยโอกาสขึ้นราคาได้ตามชอบใจและยังมีเวลาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเพื่อหาลูกค้าอีก 3-4 เดือน เว้นเสียแต่พ่อค้าอินเดียจะยอมอยู่รอลมมรสุมปีถัดไป²²³

การมีลมมรสุมเป็นตัวการบังคับให้พ่อค้าต้องเข้ามาและออกไปตามเวลามรสุมกลายเป็นโอกาสของกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน เนื่องจากพ่อค้าจะต้องกลับออกไปให้ทันเวลาลม ราชสำนักอยุธยาจึงตั้งองค์การการค้าและตั้งเงื่อนไขในการรับซื้อสินค้าจากเรือพ่อค้ามาเก็บเอาไว้และ

²²¹ Ibid, p. 3.

²²² กล่าวถึงผู้คุ้มกันในจดหมายจากคอร์เนลิส ฟาน ไนเยนโรเดอ เขียนจากกรุงศรีอยุธยา ลงวันที่ 20 กันยายน 1617 (2160) ส่งถึงหอการค้าอีสต์อินดีส์ บริษัท VOC ตูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, เอกสารหอการค้าสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), หน้า 87.

²²³ Kennon Breazeale, "The Maritime Trade and the Ministry Responsible" in From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia, p. 3.

นำออกมาขายให้แก่ผู้ต้องการสินค้าเหล่านั้นในราคาที่ยอมรับได้ อีกทั้งการซื้อขายสินค้าคราวละมากๆ ทำให้กรุงศรีอยุธยากำหนดราคาต่อรองได้อีก การค้าที่อาศัยลมมรสุมนำพ่อค้าจากสองน่านน้ำมาพบกันเพียงช่วงสั้นๆ กลายเป็นโอกาสของกรุงศรีอยุธยาในการจัดองค์กรและกลไกทางการค้าขึ้นเพื่อช่วงชิงความได้เปรียบด้านการค้า ซึ่งจะกล่าวถึงเรื่องนี้อย่างละเอียดในบทต่อไป

ในที่นี้อาจกล่าวได้ว่าลมมรสุมช่วยพัดพาให้พ่อค้าจากกรุงศรีอยุธยาออกไปติดต่อกับโลกภายนอกและนำพ่อค้าจากภายนอกเข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาและเมืองท่าสำคัญ คู่ค้าที่ติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาเป็นประจำตามลมมรสุมได้แก่จีน ญี่ปุ่น อินเดีย อาหรับ เปอร์เซีย หัวเมืองมลายู และหมู่เกาะ และเรือพ่อค้ายุโรป การศึกษาคู่ค้าที่สำคัญเหล่านี้จะช่วยให้เข้าใจวิธีการทำการค้าของกรุงศรีอยุธยากับดินแดนอื่นได้มากยิ่งขึ้น และเข้าใจกลุ่มคนต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเพื่อทำการค้าว่าประกอบไปด้วยชนชาติหลักใดบ้าง รู้และเข้าใจภาพรวมของการค้าในกรุงศรีอยุธยาที่ส่งผลต่อการจัดระบบบริหารจัดการและการสร้างกลไกทางการเมืองและสังคมที่ส่งผลต่อความเติบโตทางการค้าที่จะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

4.1 จีน

จีนเป็นตลาดใหญ่ของกรุงศรีอยุธยามาตั้งแต่โบราณ และชาวจีนเป็นนักเดินเรือที่เก่งกาจ ชำนาญน่านน้ำ และชำนาญด้านการค้า ชาวจีนออกมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่ก่อนการสถาปนากองศรีอยุธยา การค้าที่กรุงศรีอยุธยาทำกับจีนแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับคือ การค้าระดับรัฐต่อรัฐและการค้าระดับเอกชน การค้าทั้งสองระดับเป็นการค้าที่มีความสำคัญแตกต่างกันไป แต่ล้วนอาศัยกลุ่มชาวจีนที่มาอาศัยตั้งรกรากในกรุงศรีอยุธยาเป็นผู้ดำเนินการให้ โดยเฉพาะกรุงศรีอยุธยาเท่านั้นที่อาศัยพ่อค้าและนักเดินเรือชาวจีน เมืองอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ต้องการค้าขายกับจีนก็เช่นกัน เพราะพ่อค้าจีนรู้ภาษา เข้าใจธรรมเนียมปฏิบัติ เข้าใจความต้องการของตลาดจีน ทั้งยังมีความสัมพันธ์ส่วนตัวกับกลุ่มการค้าด้านตะวันตกเฉียงใต้ของจีนเป็นอย่างดี²²⁴ สำเนาที่มีลูกเรือเป็นชาวจีนได้รับการต้อนรับที่ดีจากเมืองท่าของจีน และเสียภาษีน้อยกว่าที่จีนเก็บจากดินแดนอื่น ยิ่งไปกว่านั้นชาวพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังต้องอาศัยสำเนาจีนบรรทุกสินค้าไปขาย เพราะจีนได้พัฒนาการสร้างสำเนาและเทคนิคการ

²²⁴ Philip D. Curtin, *Cross Cultural Trade in World History*, p. 120.

เดินเรือจีนมีศักยภาพสูงที่สุดในบรรดาเรือเดินทะเลของเอเชียมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 12 (พุทธศตวรรษที่ 17)²²⁵

จีนและอาหรับต่างพัฒนาการสร้างเรือและการเดินเรือเพื่อรับกับความต้องการสินค้าของตลาดในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 11-12 (พุทธศตวรรษที่ 16-17) เมื่อสินค้าผ้าและสินค้าประเภทเครื่องปรุงรส เช่น พริกไทย ได้รับความนิยมสูงขึ้น ในศตวรรษต่อมาสินค้าอุปโภคบริโภค รวมทั้งผ้าและเครื่องเทศ รวมทั้งสินค้าที่กินระวางมากเช่น ข้าว น้ำตาล ข้าวสาลี ข้าวบาร์เลย์ ไม้ซุง และเกลือจำนวนมากได้เข้าสู่ตลาดยุโรปเป็นครั้งแรก แต่ก็ถือว่ายังเป็นจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับปริมาณการค้าในเขตมหาสมุทรอินเดีย²²⁶ สิ่งเหล่านี้เองที่กระตุ้นให้เกิดการพัฒนาการต่อเรือและการเดินเรือ ทั้งจีนและอาหรับจึงต่างพยายามพัฒนาเรือสินค้าของตนให้เหมาะสำหรับการค้าทางไกลและประเภทสินค้าที่กำลังเป็นที่นิยม

แม้ว่าพวกเขาจะพัฒนาการต่อเรือของตนให้มีระวางบรรทุกสูงขึ้นเป็นบรรทุกได้ระหว่าง 100-400 ตัน แต่ลำภาของจีนกลับพัฒนาไปจนมีขนาดใหญ่กว่าเรือของพวกเขาเหมาะสำหรับการออกทะเลยิ่งกว่าที่ผ่านมา มีระวางบรรทุกได้สูงที่สุดในเอเชีย ทนทานต่อลมพายุได้ดีกว่าเรือของอาหรับและอินเดีย เพราะตริงกระดานด้วยหมุดแน่นหนากันน้ำได้ในขณะที่เรืออาหรับยังใช้เชือกมัด ลำภาจีนมีระวางบรรทุกสูงทำให้ค่าใช้จ่ายต่อเที่ยวต่ำลง บรรทุกสินค้าได้เพิ่มมากขึ้น การค้าของจีนจึงรุดหน้าไปไกลกว่าเดิมที่เคยใช้เรือที่มีระวางบรรทุกต่ำ ใช้ลูกเรือจำนวนมาก สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายสูง บรรทุกได้เฉพาะสินค้าที่มีราคาสูงและไม่เปลืองเนื้อที่บรรทุก²²⁷

นักเดินเรือจีนยังรู้จักการใช้เข็มทิศเดินเรือ สร้างแผนที่ดวงดาวและแผนที่เดินเรือจีนพิมพ์จุลสารเกี่ยวกับกระแสน้ำกระแสนลมและแผนที่ของต่างชาติขึ้นเพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ของภูมิภาคอื่น²²⁸ *

²²⁵ Ibid.

²²⁶ Ibid, p. 119-120.

²²⁷ Ibid, p. 119.

²²⁸ อาคม พัฒนิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีรามเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วย

ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น, หน้า 82. * ต่อมาภายหลังอาหรับก็ได้พัฒนาการเดินเรือและการต่อเรือของตนขึ้นเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การอภิปรายเรื่องเทคนิคการต่อเรือของจีนและอาหรับยังไม่จบสิ้น

พัฒนาการของการต่อเรือและการเดินเรือนี้เองที่ทำให้การเดินเรือของจีนก้าวหน้าไปไกลกว่าของชาติอื่นในเวลาเดียวกัน และทำให้พ่อค้าและนักเดินเรือชาวจีนได้ออกเดินทางไปสู่ดินแดนที่อยู่ห่างไกล พ่อค้าจีนออกเดินทางค้าขายทั่วไปในเอเชีย เกิดการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานทั้งชั่วคราวและถาวร เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเข้ามาอยู่กันมากในเมืองศูนย์กลางของชาวจีนโพ้นทะเล 3 แห่งคือกรุงศรีอยุธยา มะนิลา และปัตตาเวีย²²⁹ ความวุ่นวายภายในจีนและกฎเกณฑ์ของจีนยิ่งเพิ่มจำนวนผู้อพยพออกมาตั้งถิ่นฐานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในหลายบริเวณที่กลายเป็นเมืองแล้ว กลุ่มคนเหล่านี้เข้ามาประกอบกิจกรรมการค้า ทำให้เกิดความคึกคักขึ้นในเมืองท่าการค้าทางทะเลแทบทุกแห่งที่เรือสินค้าจากจีนไปถึง รวมทั้งที่กรุงศรีอยุธยา ดังนั้น ในขณะที่ราชสำนักอยุธยาค้าขายระหว่างรัฐต่อรัฐกับฮ่องเต้จีนภายใต้ระบบบรรณาการ กรุงศรีอยุธยาก็ยังค้าขายและดำเนินกิจกรรมทางการค้ากับพ่อค้าจีน ทั้งที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและที่เข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกัน กรุงศรีอยุธยาจึงค้าขายกับจีนทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการอย่างเป็นทางการเป็นหลักเป็นต้น

4.1.1 การค้าระดับรัฐต่อรัฐ

การค้าระดับรัฐต่อรัฐที่กรุงศรีอยุธยากระทำกับจีนอยู่ภายใต้ระบบที่เรียกว่า “ระบบบรรณาการ” (tributary system) จีนทำการค้ากับเมืองการค้าอื่นๆ ภายใต้แนวคิดระบบบรรณาการ* ที่จีนสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ด้านความมั่นคงทางการเมือง เนื่องจากจีนมักถูกชนชาติอนารยะที่เข้มแข็งขึ้นมาโจมตีอยู่เสมอ จึงพยายามหาหนทางสร้างให้ชนชาติอื่นๆ เชื่อในการปกครองที่เมตตากรุณาแห่งโอรสสวรรค์ และเพื่อสร้างความสงบเรียบร้อย จึงสร้างสรรควิธีการแบ่งแยกและปกครอง เพื่อให้พวกอนารยชนอ่อนแอ และสร้างสัมพันธไมตรีกับรัฐหรือชนเผ่าที่เข้มแข็ง จีนยังให้โอกาสทางเศรษฐกิจแก่อนารยชนทั้งหลายเข้ามาค้าขายและได้รับพระราชทาน

²²⁹ Leonard Y. Andaya, “Interaction with the Outside World and Adaptation in Southeast Asian Society, 1500-1800” in *The Cambridge History of Southeast Asia Volume one, Part Two From c. 1500 to c. 1800*, p. 6.

* แนวคิดเรื่องรัฐบรรณาการของจีนเกิดขึ้นและพัฒนาจากสมัยราชวงศ์ฮั่น โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อความมั่นคงทางการเมือง จีนพยายามควบคุมชนเชื้อชาติต่างๆ ที่อยู่ในจีนและอยู่รอบจีนให้ยอมรับอำนาจของตนจะได้ไม่ก่อปัญหาการบุกรุกหรือยึดอำนาจโดยชาวต่างชาติ แต่การยึดอำนาจโดยชนต่างชาติก็ยิ่งเกิดขึ้น ครั้งแรกคือเมื่อเจงกีสข่าน ชนเผ่ามองโกลรุกรานเข้าปกครองจีนและตั้งราชวงศ์หยวน

ของขัวญจากฮ่งเต้เพื่อสร้างความมั่นคงทางการเมืองให้เกิดขึ้นได้²³⁰ สำนักคิดต่างๆ ของจีนตั้งแต่เมื่อเริ่มตั้งประเทศล้วนมีความเห็นไปในทำนองเดียวกันว่าจีนสูงส่งกว่าชนต่างชาติ²³¹

ดังนั้น จีนจึงใช้แนวคิดนี้ในการติดต่อกับชนชาติอื่นๆ เรียกว่าการติดต่อในระบบบรรณาการ และเมื่อจีนติดต่อกับทางการค้ากับชาติอื่นๆ ในระดับรัฐต่อรัฐ ก็ยังคงอยู่ภายใต้ต้นนโยบายที่เรียกว่าการค้าในรูปบรรณาการ ความหมายดั้งเดิมของคำว่าบรรณาการก็คือการนำผลผลิตพื้นเมืองมาจ่ายภาษี ซึ่งมักมาในรูปของขัวญหรือของที่ระลึกที่ให้ออกในโอกาสต่างๆ²³²

ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ นอกจากเส้นทางสายไหมที่ต้องเดินทางผ่านภูมิภาคอันยาวไกลแล้ว เส้นทางการค้าทางทะเลจึงเป็นเส้นทางเดียวที่จะเดินทางไปยังจีนได้โดยสะดวก²³³ จีนอาศัยความเป็นตลาดใหญ่ เมืองที่ต้องการเข้าไปค้าขายกับจีนจึงต้องยอมปฏิบัติตามพิธีการที่จีนกำหนด ต้องยินยอมถวายบรรณาการ และชนชาติที่เข้าไปต้องมีชาวจีนเป็นล่าม หรือต้องอาศัยชาวจีนในการทำการค้า เนื่องจากจีนถือว่าภาษาของตนเป็นภาษาที่สูงส่ง

ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นมาแล้วที่คณะทูตจากเมืองเล็กเมืองน้อยต่างๆ บางเมืองอาศัยการถวายเครื่องราชบรรณาการเป็นเครื่องมือเข้าไปแสวงหาสิทธิพิเศษทางการค้าในจีนและได้รับของพระราชทานซึ่งมีราคาสูงกว่าเครื่องบรรณาการ ทั้งในคณะทูตบรรณาการยังมีพ่อค้าร่วมอยู่ด้วย²³⁴

²³⁰ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853 แปลโดยกาญจณี ละอองศรี (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525), หน้า 6.

²³¹ Wang Gungwu, "Early Ming Relations with Southeast Asia: Background Essay" in *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations* ed. John King Fairbank, 3rd printing, (Massachusetts: Harvard University Press, 1974), p. 37.

²³² John King Fairbank. "A Primary Framework" in *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations*, p. 7.

²³³ Wang Gungwu, "Early Ming Relations with Southeast Asia: Background Essay" in *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations*, p. 42.

²³⁴ สืบแสง พรหมบุญ, ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853, หน้า 8.

กรุงศรีอยุธยาที่เป็นรัฐที่ยอมอยู่ใต้ระบบบรรณาการของจีน เพราะเห็นประโยชน์จากการค้ากับต่างประเทศ การส่งบรรณาการเป็นเพียงการลงทุนอย่างหนึ่งเพื่อการค้า²³⁵ จีนเป็นตลาดใหญ่มีสินค้าที่กรุงศรีอยุธยาต้องการและนำกลับมาขายได้กำไรหลายเท่า กรุงศรีอยุธยาจึงเต็มใจเข้าสู่กรอบการค้าในระบบบรรณาการ นอกจากนั้น แรงจูงใจอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาเข้าสู่ระบบบรรณาการของจีนอาจจะมาจากปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติระหว่างฝ่ายสุพรรณภูมิกับละโว้การเข้าสู่ระบบบรรณาการเพื่อประโยชน์ทางการเมืองคือแข่งกันรับการรับรองจากจีน พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาได้รับพระราชทานตราตั้งจากจีนใน ค.ศ.1370 (พ.ศ. 1913)²³⁶

กรุงศรีอยุธยาส่งเครื่องบรรณาการและสินค้าบรรทุกสำเภาเข้าไปยังจีนแต่ละเที่ยวเป็นจำนวนมาก เช่น ใน ค.ศ. 1387 (พ.ศ. 1930) ส่งไม้ฝาง 10,000 ชั่ง และพริกไทย 10,000 ชั่งไปถวายพระฮองเต้ และอีกชนิดละ 5,000 ชั่งไปถวายพระมเหสี ค.ศ. 1390 (พ.ศ. 1933) ส่งไม้ฝางพริกไทย แก่นกรักซี่จำนวนรวม 170,000 ชั่งไปถวายพระฮองเต้ และอีก 85,000 ชั่งไปถวายพระมเหสี และยังส่งสินค้าอื่นๆ ที่จีนต้องการเข้าไปด้วย อาทิ ช้าง งาช้าง นอแรด ขนนกยูง ขนนกคิง พืชเซอร์ กระดองเต่า กระ (เต่าหกขา) อัญมณี ปะการัง การบูรบอร์เนียว การบูรเม็ด การบูรผง น้ำมันการบูร ไม้การบูร น้ำหอมกุหลาบ แร่จำพวกเบ็งดินสอพอง อบเชยมลายู มหาหิงคุ้* ไม้เลื้อยชนิดหนึ่ง (Wistaria) ชัน ครั่ง รง กำมะถัน ยางไม้หอมชนิดหนึ่ง (Myrrh)** ซาก่อน กายานเทียม (มีแหล่งกำเนิดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งราชอาณาจักรอยุธยาและเขมร เป็นคนละชนิดกับกายานแท้) กฤษณาปบุรี กฤษณา ไม้จันทน์ ยางกฤษณา กายานแท้ incense putchuck (จากไม้หอมชนิดหนึ่ง มีกำเนิดแถบเทือกเขาหิมาลัย ชายแดนแคว้นแคชเมียร์ ในอินเดีย) กานพลู

²³⁵ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853*, p. 2.

²³⁶ สืบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853*, หน้า 41.

* พจนานุกรมฉบับมติชนให้ความหมายว่า วัตถุธาตุที่ได้จากชั้นน้ำมันของพืชบางชนิดซึ่งขึ้นในที่แล้ง หรือทะเลทราย ลักษณะเป็นก้อนแข็งและเหนียว มียางขาวฝังตัวเป็นแห่งๆ มีกลิ่นเหม็นทนนาน มีรสเผ็ดร้อน เหม็นและเบื่อเมา แต่นำมาทำยาขับลม แก้จุกเสียดแน่นเฟ้อ ใน *พจนานุกรม ฉบับมติชน* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2547), หน้า 666.

** ฮอบสัน-จอบสันอธิบายว่า หากตรงกับ Myrobalan แล้วจะหมายถึงเครื่องหอมชนิดหนึ่งที่ทำจากผลไม้หลายชนิด ใช้ผสมยาและมีต้นกำเนิดในอินเดีย แต่คำว่า Myrrh ยังหมายถึงยางไม้ที่เกิดในอาระเบียและอะบิสซิเนีย ใช้ทำน้ำหอมหรือธูปก็ได้อีกด้วย

พริกไทย ผืน ไม้ฝาง ลูกจันทน์เทศ กระวาน พริกไทยเม็ดยาว ไม้มะเกลือ ยางไม้หวาน อำพันน้ำ ผ้าหอมและผ้าชนิดอื่นจากอินเดีย²³⁷

เรือจากกรุงศรีอยุธยาซื้อสินค้าจีนจำนวนมากกลับมาขายต่อ ทั้งขายให้ตลาดในภาคพื้นทวีป ส่งออกด้านชายฝั่งทะเลตะวันตกเพื่อลงเรือของชาวอาหรับ เปอร์เซีย ชาวอินเดีย และมีบางส่วนที่ถูกส่งลงไปขายให้อะเจห์ในสุมาตรา และเมืองอื่นๆ ในคาบสมุทรมลายู²³⁸ ซึ่งนำกำไรมหาศาลมาสู่กรุงศรีอยุธยา

การค้าในระบบบรรณาการทำให้กรุงศรีอยุธยาต้องใช้ลูกเรือจีนและนายเรือจีนในการเดินเรือ รวมทั้งต้องใช้ล่ามจีนในการติดต่อ อีกทั้งต้องอาศัยพ่อค้าจีนช่วยเหลือในการค้าขายทั้งหมดนี้ทำให้กลุ่มชาวจีนจำนวนหนึ่งเข้ามารับใช้ราชสำนัก ใน ค.ศ. 1405 (พ.ศ.1948) เป็นครั้งแรกที่กรุงศรีอยุธยาแต่งตั้งชาวจีนชื่อเส็ง ฉาว เซียน (T'seng Shou-hsien) เป็นราชทูตไทย²³⁹ สิ่งที่เกิดขึ้นสะท้อนโอกาสของชาวจีนในกรุงศรีอยุธยาและความสำคัญของการค้ากับจีนที่มีมากขึ้น ต่อมาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 พ่อค้าเกลือเรือชาวจีนสองคนคือเซี่ยะ ตี สู่ (Hsieh T'i-ssu) และเซี่ยะ เหวิน-ปิ่น (Hsieh Wen-pin) ได้รับแต่งตั้งให้เป็นราชทูตไทยเดินทางไปจีน เซี่ยะ เหวิน-ปิ่นได้รับแต่งตั้งเป็นออกขุน²⁴⁰ แต่การแต่งตั้งเช่นนี้อาจไม่ได้หมายถึงการเป็นขุนนางประจำ* อาจได้รับแต่งตั้งตามวาระพิเศษก็เป็นได้ ราชสำนักอยุธยาแต่งตั้งชาวจีนให้เป็นขุนนางชำนาญการ** ด้านการค้าเพื่อดูแลการค้าให้แก่ราชสำนัก ดังปรากฏในพระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน ที่ออกใช้ครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่ระบุยศ ตำแหน่ง ราชทินนาม และศักดินาของขุนนางชำนาญการด้านการค้าชาวจีน อาทิ “หลวงโชติภักษเศรษฐี นา 1400 ขุนทองสี่ ขุนทองสมุทรจีนล่ามนายอำเพอ นา 600 จุนจู้ นายสำเนา นา 400”²⁴¹ ยังมีกลุ่มลูกเรือที่มีศักดินาต่ำกว่า 400

²³⁷ อาคม พัทธียะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, **ศรีธรรมเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**, หน้า 96-98.

²³⁸ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 123.

²³⁹ อ้างใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 125.

²⁴⁰ อ้างใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 126.

* หมายถึงขุนนางที่ปฏิบัติหน้าที่ด้านใดด้านหนึ่งเป็นประจำในราชสำนัก

** คำอธิบายเรื่องขุนนางชำนาญการ ดูบทที่ 4

²⁴¹ กรมศิลปากร, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง** (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 117.

อีก 47 ตำแหน่งในสำเนาแต่ละลำ แสดงให้เห็นความสำคัญของชาวจีนในระบบการค้าและการเดินสำเนาของกรุงศรีอยุธยา ในขณะที่เดียวกันก็สะท้อนความสำคัญของการค้ากับจีนที่ต้องอาศัยชาวจีนมาทำการค้าให้

การค้าในระบบบรรณาการของจีนดูเหมือนจะเป็นการค้าที่เข้มงวดมีกฎเกณฑ์กำหนดตายตัว เช่น กำหนดให้ขบวนเรือบรรณาการของกรุงศรีอยุธยาใช้เรือได้ 3 ลำ * เดินทางไปจีนได้ 3 ปีต่อครั้ง บรรทุกสินค้าไป 2 ประเภท ประเภทหนึ่งเป็นเครื่องราชบรรณาการถวายฮ่องเต้ และอีกประเภทหนึ่งเป็นสินค้าเพื่อขายที่เมืองกวางตุ้ง คณะทูตไทยจะต้องเดินทาง 2,500 ไมล์จากกวางตุ้งไปปักกิ่งเพื่อเข้าเฝ้าฮ่องเต้ ใช้เวลาเดินทางประมาณ 3-4 เดือน ส่วนเรือสินค้าที่จอดอยู่ที่ท่าเมืองกวางตุ้งจะขายสินค้าที่นำมาและซื้อสินค้าจีนบรรทุกลงเรือเดินทางกลับมากองศรีอยุธยา แล้วนำสินค้าจากกรุงศรีอยุธยากลับไปขายที่เมืองจีนอีกเที่ยวหนึ่ง เรือจะเดินทางไปถึงกวางตุ้งในระยะเวลาเดียวกับที่คณะทูตเดินทางกลับมาจากปักกิ่ง²⁴²

แม้จะมีข้อบังคับเช่นนี้ แต่เมื่อพิจารณาการส่งเรือไปจีนของกรุงศรีอยุธยาที่มากกว่า 3 ปีต่อครั้ง แสดงว่ากฎข้อบังคับมิได้เข้มงวดมากนัก บางครั้งเจ้าหน้าที่จีนสงสัยว่าคณะทูตไทยไปจีนเพื่อจุดประสงค์ด้านการค้ามากกว่าการส่งบรรณาการ แต่ฮ่องเต้ยังทรงผ่อนผันและยอมให้คณะทูตบรรณาการของกรุงศรีอยุธยาเข้าไปได้²⁴³ อาจเป็นไปได้ว่า บรรณาการที่กรุงศรีอยุธยานำไป เช่น ไม้ฝาง พริกไทย ไม้กฤษณา ครั้ง เป็นที่ต้องการมาก ฮ่องเต้จึงทรงสนับสนุนกรุงศรีอยุธยาถึงกับพระราชทานเครื่องขังตวงวัดตามมาตรฐานจีนให้เพื่อจะได้มีมาตรฐานเดียวกัน

การส่งคณะทูตบรรณาการจากราชสำนักอยุธยาไปยังจีนจึงได้กำไรอย่างงาม ในช่วงแรก จีนจะคอยระวังมิให้มีผู้แอบอ้างเป็นราชทูตนำสินค้าเข้าไปขายในจีนในการค้าระดับรัฐต่อรัฐอย่างเด็ดขาด จึงช่วยให้การค้าของพระมหากษัตริย์ได้กำไรมากโดยไม่มีผู้ใดแข่งขันได้ การค้าในระดับรัฐต่อรัฐกับจีนหยุดชะงักไปบ้างในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า แต่หลังจากนั้น แม้กรุงศรีอยุธยาจะกลับส่งทูตพร้อมบรรณาการไปยังจีนบ้างแต่ก็

* กรุงศรีอยุธยาเคยพยายามส่งเรือไป 4 ลำ แต่เรือลำที่ 4 ไม่ได้รับอนุญาตให้จอดที่เมืองท่าของจีน เนื่องจากทำผิดข้อตกลงของการส่งคณะทูตบรรณาการ

²⁴² Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853*, p.35.

²⁴³ สืบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853*, หน้า 121.

นับว่าน้อยมาก ระหว่าง ค.ศ. 1580-1619 (พ.ศ. 2123-2162) กรุงศรีอยุธยาส่งคณะทูตบรรณาการไปเพียง 3 ชุด²⁴⁴

การค้าระหว่างรัฐต่อรัฐกับจีนกลับมารุ่งเรืองใหม่อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ตรงกับช่วงปลายรัชกาลฮ่องเต้คังซี (K'ang-hsi)* ค.ศ. 1721 (พ.ศ. 2264) เมื่อมณฑลฝูเจี้ยนและกวางตุ้งเกิดปัญหาทุพภิกขภัย ปัญหาการขาดแคลนอาหารอย่างหนักกลายเป็นชนวนให้เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมืองที่รัฐบาลจีนหวั่นวิตกอย่างมาก เพราะเป็นปัญหาที่แก้ไขไม่ได้ ความต้องการข้าวจำนวนมากของจีนทำให้กรุงศรีอยุธยาได้โอกาสส่งข้าวและสินค้าอื่นๆ เข้าไปขายในปริมาณมากอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อฮ่องเต้คังซีทรงทราบว่าราชอาณาจักรอยุธยาผลิตข้าวได้ในปริมาณมาก ขายราคาถูกลง เพียง 2-3 สลึงก็ซื้อข้าวเปลือกได้ 1 สลึง** จึงมีพระบรมราชโองการให้ซื้อข้าวจากสยาม 300,000 สลึง โดยแบ่งให้มณฑลฝูเจี้ยน กวางตุ้ง หลิงป้อ ฯลฯ ออกจำหน่าย และเพื่อจูงใจให้นำข้าวมาขายจึงทรงอนุญาตให้ลดหย่อนภาษีข้าวทั้ง 300,000 สลึงเป็นกรณีพิเศษ และยังประกาศว่าหากส่งข้าวไปขายถึง 3,000,000 ถังจะไม่เก็บภาษี²⁴⁵ ส่วนที่ส่งมาเกินกว่านี้ให้เก็บภาษีตามระเบียบ²⁴⁶

ในขณะนั้นยังอยู่ในช่วงห้ามชาวจีนออกไปทะเลได้ เนื่องจากชาวจีนบางกลุ่มต่อต้านราชวงศ์ชิง และต้องการกอบกู้ราชวงศ์หมิงขึ้นมาใหม่ จึงมีชาวจีนบางกลุ่มหนีออกนอกประเทศ โดยส่วนใหญ่หนีไปอยู่แถบทะเลใต้และกลับมาโจมตีจีนอยู่เสมอ รัฐบาลจีนจึงห้ามชาวจีนออกไปทะเลได้ และบางครั้งออกประกาศให้เมืองที่ชาวจีนอพยพไปอยู่ส่งคนเหล่านี้กลับมารับราชการชีวิต บางครั้งยังออกประกาศห้ามเรือต่างประเทศนำชาวจีนโพ้นทะเลที่พำนักอยู่ต่างแดนกลับสู่มาตุภูมิ แต่เนื่องจากความต้องการข้าว รัฐบาลจึงจึงอนุญาตให้ชาวจีนโพ้นทะเลที่บรรทุกข้าวมาจีนสามารถเดินทางกลับไปยังเมืองที่ตนอพยพไปอยู่ได้

²⁴⁴ จี. วิลเลียม สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**, หน้า 5.

* ฮ่องเต้คังซี ครองราชย์ ค.ศ. 1662-1722 หรือ พ.ศ. 2205-2265

** 1 สลึง เท่ากับ 100 ชั่ง

²⁴⁵ G.W. Skinner, **Chinese Society in Thailand: An Analytical History** (Ithaca: Cornell University Press, 1962), p. 17.

²⁴⁶ คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน, **ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน พ.ศ. 1825-2395**, หน้า 35.

ในสมัยหย่งเจิ้งปีที่ 2 ค.ศ.1724 (พ.ศ. 2267) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระทรงส่งบรรณาการและส่งข้าวสารเข้ามาขาย ฮ่องได้รับสั่งให้ขุนนางขายให้ในราคาตลาด ห้ามตีราคาสูงต่ำตามใจชอบ และมอบสิทธิพิเศษอนุญาตให้ขายสินค้าที่เป็นอับเฉาได้โดยไม่ต้องเสียภาษี²⁴⁷ ลูกเรือที่นำสินค้าบรรณาการจำนวน 96 คน รวมทั้งตัวได้กั้งล้วนแล้วแต่เป็นชาวจีนโพ้นทะเลที่มีภูมิลำเนาเดิมมาจากผู้เจี้ยน กวางตุ้ง และเจ้อเจียงได้รับอนุญาตให้กลับไปยังภูมิลำเนาของตนคือกรุงศรีอยุธยาได้²⁴⁸

สมเด็จพระเจ้าท้ายสระทรงส่งเสริมการค้ากับจีน ทรงสนับสนุนให้พ่อค้าชาวผู้เจี้ยนเดินเรือค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยา กวางตุ้ง และผู้เจี้ยน อาจเกิดการค้าในรูปแบบหุ้นส่วนการค้าขึ้นในช่วงนี้ หรือมีฉะฉานอาจทรงจ้างชาวจีนเป็นผู้ดำเนินการค้าให้²⁴⁹

การค้าในระบบบรรณาการมีกำไรมากขึ้น เพราะฮ่องเต๋จิ้นทรงให้ยกเว้นภาษีสินค้าทั้งหมดที่มาในขบวนเรือถวายบรรณาการ²⁵⁰ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศผู้มีเรือสินค้าของกรุงศรีอยุธยาและเรือพ่อค้าเอกชนจีนบรรทุกข้าวและสินค้าอื่นๆ ไปค้าขายที่กวางตุ้ง เอ๋เหม็ง นิงโป และฮกเกี้ยนปีละหลายลำ และพ่อค้าจีนยังได้รับการส่งเสริมให้ดำเนินการค้าให้ราชสำนัก โดยให้เป็นผู้บรรทุกสินค้าไปขายที่เวียดนาม จีน ญี่ปุ่น ฮวา และคาบสมุทรมลายูภายใต้การสนับสนุนของราชสำนัก²⁵¹ และชาวจีนบางพวกได้เข้ามารับจ้างเดินเรือให้ขุนนางด้วย²⁵² การทำการค้ากับจีนดำเนินไปจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยา

²⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

²⁴⁸ สวีส์้าวหลิน, “นโยบายชาวจีนโพ้นทะเลของราชวงศ์ชิง” ใน **ชาวแต่จิวในประเทศไทย และในภูมิลำเนาเดิมที่เฉาซัน สมัยที่หนึ่ง ทำเรือจางหลิน (2310-2393)**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 49.

²⁴⁹ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853*, p. 93.

²⁵⁰ สายชล วรรณรัตน์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546), หน้า 19.

²⁵¹ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853*, p. 162.

²⁵² สายชล วรรณรัตน์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)**, หน้า 19.

4.1.2 การค้าระดับเอกชน

ชาวจีนบางกลุ่มเดินทางออกมาตั้งภูมิลำเนาในประเทศ แต่ยังคงค้าขายกับจีน จึงเกิดการค้าในระดับเอกชนขึ้นควบคู่ไปกับการค้าในระดับรัฐต่อรัฐภายใต้ระบบบรรณาการ เมื่อการค้าระดับรัฐต่อรัฐลดจำนวนลง กรุงศรีอยุธยา ก็มีสินค้าจีนที่ได้จากการค้าในระดับเอกชนอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ กลุ่มพ่อค้าชาวจีนสำคัญที่เข้ามาทำการค้าขึ้นล่องอยู่ในอ่าวไทยตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 (พุทธศตวรรษที่ 21) ส่วนหนึ่งเป็นโจรสลัดที่เข้ามาตั้งฐานบัญชาการอยู่ที่ภาคใต้ของไทย ส่วนคริสต์ศตวรรษที่ 17 (พุทธศตวรรษที่ 22) ชาวจีนจำนวนมากอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ปัตตานี และนครศรีธรรมราช คนเหล่านี้มีส่วนในการดำเนินกิจกรรมการค้าทั้งของราชสำนักและการค้าส่วนตัว²⁵³

การค้าของชาวจีนในราชอาณาจักรอยุธยาได้รับผลกระทบเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงประกาศใช้องค์พระคลังสินค้าอย่างเข้มงวด เพื่อผูกขาดการค้าไว้เสียเอง การกระทำนี้ทำให้พ่อค้าชาวจีนในราชอาณาจักรประสบปัญหาอย่างมาก²⁵⁴ แต่ปัญหาดังกล่าวคงอยู่ไม่นานนัก เพราะเมื่อราชสำนักญี่ปุ่นไม่ยอมรับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่าเป็นกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา พร้อมๆ กับการประกาศปิดประเทศ ราชสำนักต้องหันมาอาศัยสำเภาของพ่อค้าจีนนำสินค้าของกรุงศรีอยุธยาเข้าไปค้าขายกับญี่ปุ่น พ่อค้าเชื้อสายจีนในกรุงศรีอยุธยาและราชอาณาจักรหลายคนประสบความสำเร็จและค้าขายจนร่ำรวย ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็เช่นกัน เมื่อบริษัท VOC ให้กรุงศรีอยุธยาทำสัญญาห้ามเรือหลวงจ้างชาวจีน ญี่ปุ่น ตังเกี๋ย โคชินไชน่าเป็นลูกเรือ สมเด็จพระนารายณ์จึงน่าจะทรงหาทางออกโดยส่งสินค้าลงสำเภาจีนไปขาย วิธีการนี้เท่ากับสนับสนุนพ่อค้าชาวจีนให้มีโอกาสเพิ่มขึ้นในกรุงศรีอยุธยา

ความต้องการเข้ามาสงเคราะห์ผู้ประสบทุกข์ภัยทำให้การค้าเอกชนระหว่างกรุงศรีอยุธยากับจีนเจริญขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง พ่อค้าคงส่งสินค้าที่จีนนิยมไปขายพร้อมข้าวสารด้วยเป็นจำนวนมาก เนื่องจากฮ่องเต้ประกาศงดเก็บภาษีสินค้าเข้าที่มาพร้อมข้าว แม้เวลาผ่านไป ราชสำนักจีนยังคงพยายามกระตุ้นให้พ่อค้าทั้งที่อยู่ในจีนและจีนโพ้นทะเลนำข้าวจำนวนมากมายังจีนโดยใช้มาตรการต่างๆ เช่น รัชสมัยเฉียนหลง ปีที่ 8 ค.ศ. 1743 (พ.ศ. 2286) รัฐบาลได้ประกาศอัตราส่วนลดการเก็บภาษีขาเข้าสินค้าให้แก่พ่อค้า โดยกำหนดว่าผู้ที่นำข้าวเข้ามามากกว่า

²⁵³ จี. วิลเลียม สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**, หน้า 7.

²⁵⁴ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 8.

10,000 สือขึ้นไปได้รับยกเว้นไม่ต้องเสียภาษีสินค้าในเรือร้อยละ 50 ถ้านำเข้ามามากกว่า 5,000 สือ ได้รับการยกเว้นร้อยละ 30 และให้ขายข้าวสารในราคายุติธรรม หากราษฎรมีข้าวสารอยู่มากแล้ว ให้ทางราชการซื้อสำรองเก็บไว้ในฉางข้าวสารราคาถูกประจำท้องถิ่น มาตรการนี้ทำให้พ่อค้าจาก กรุงศรีอยุธยา นำข้าวสารเข้ามาขายที่เมืองฮกเกี้ยนอย่างไม่ขาดสาย²⁵⁵ ในปีเฉียนหลงที่ 11 ค.ศ. 1746 (พ.ศ. 2289) ฮองไต้กำหนดให้ผู้ที่นำข้าวไม่ถึง 5,000 สือได้รับสิทธิยกเว้นไม่ต้องเสียภาษี ร้อยละ 20 และใน ค.ศ. 1751 (พ.ศ. 2294) ส่งเสริมให้พ่อค้าเอกชนชาวจีนไปซื้อข้าวสารจากกรุง ศรีอยุธยาโดยตรง หากนำเข้าข้าว 2,000 สือขึ้นไปได้รับรางวัลจากการโดยอนุญาตให้ หมวกยศ²⁵⁶ ต่อมาในปีที่ 28 ค.ศ. 1763 (พ.ศ. 2306) ราชสำนักได้มอบตำแหน่งข้าราชการชั้น 9 ให้แก่เจ้าของเรือสินค้าหลายคน²⁵⁷ มาตรการเหล่านี้ นอกจากกระตุ้นการนำเข้าข้าวได้แล้ว ยังส่งผล ให้พ่อค้าชาวจีนในกรุงศรีอยุธยาค้าข้าวเพิ่มขึ้น การค้าข้าวกระจายตัวจากพ่อค้ารายใหญ่ไปสู่ พ่อค้าระดับกลางและขนาดย่อม ซึ่งล้วนมีโอกาสได้รับ “รางวัล” จากการนำข้าวเข้าไปยังจีน

การค้าข้าวที่เติบโตมากในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 คงนำไปให้กรุงศรีอยุธยาส่งสินค้า ชนิดอื่นออกขายร่วมกับข้าวด้วย จากทศวรรษ 1730 เป็นต้นไป ท่าเรือกรุงศรีอยุธยากลายเป็น ท่าเรือหลักในการส่งออกข้าวและสินค้าอื่นๆ เช่น น้ำตาลจากอ้อยไปจีน²⁵⁸ ใน ค.ศ. 1731 (พ.ศ. 2274) สำเนาของชาวจีนคิดเป็นร้อยละ 62 ของจำนวนเรือทั้งหมดที่มาจากทะเลด้านตะวันออก เพื่อไปยังปัตตาเวีย แต่แวะเข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา²⁵⁹ ช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บรมโกษฐ์ ขุนนางจีนกราบทูลฮองไต้ว่าราชอาณาจักรอยุธยาไม่เหมาะสำหรับการต่อเรือจำนวนมาก และมีราคาถูก ฮองไต้จึงสนับสนุนให้เข้ามาจ้างต่อเรือเพื่อบรรทุกข้าวไปยังจีน²⁶⁰ เท่ากับ ส่งเสริมทั้งการค้าข้าวและการต่อเรือควบคู่กันไป

²⁵⁵ คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน, **ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน พ.ศ. 1825-2395**, หน้า 37.

²⁵⁶ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 38.

²⁵⁷ ต้วน ลีเซิง, “การค้นคว้าขั้นต้นเกี่ยวกับเรื่องเมืองท่าจางหลินของอำเภอเจียงหย่า เรือหัวแดง และการอพยพไปอยู่สยามของคนจีนแต่จิ๋ว” ใน **ชาวแต่จิ๋วในประเทศไทย และในภูมิภาคเดนมาร์กที่เฉาตัน สมัยที่หนึ่ง ท่าเรือจางหลิน (2310-2393)**, หน้า 22.

²⁵⁸ Ibid, pp. 125-126.

²⁵⁹ Anthony Reid, “Economic and Social Change, c. 1400-1800”, p. 157.

²⁶⁰ จี. วิลเลียม สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**, หน้า 16.

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 กลุ่มพ่อค้าเชื้อสายจีนในกรุงศรีอยุธยาและราชสำนัก ได้ผลประโยชน์ทางการค้าอย่างมาก ชาวจีนคงอพยพเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาอย่างสม่ำเสมอจาก ปัญหาเหตุการณ์ยุ่งยากภายในของจีน ความเติบโตทางการค้ากับจีนทำให้กรุงศรีอยุธยาต้องการ ชาวจีนที่มีความรู้ด้านการค้าและการติดต่อกับราชสำนักจีนมาเป็นขุนนางเพื่อช่วยทำการค้าให้ราช สำนัก ความรุ่งเรืองของการค้าทำให้พ่อค้าเชื้อสายจีนร่ำรวย และน่าจะเป็นกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์ จากกิจกรรมการค้ามากที่สุดกลุ่มหนึ่ง

4.2 วิวักและญี่ปุ่น

ก่อนที่พ่อค้าชาวญี่ปุ่นจะเดินทางเข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาตัวตนเองนั้น มี กลุ่มพ่อค้าจากวิวักที่ปัจจุบันคือเกาะโอกินาวาของประเทศญี่ปุ่นเป็นพ่อค้าคนกลางนำสินค้าจาก เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และสินค้าจีนไปจำหน่ายที่ญี่ปุ่น การค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับวิวักเป็น การค้าระดับรัฐต่อรัฐ ดำเนินการค้ามาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 (กลางพุทธศตวรรษที่ 20) พบ หลักฐานเก่าแก่ที่สุดในพงศาวดารราชวงศ์หมิงที่บันทึกว่า ใน ค.ศ. 1404 (พ.ศ. 1947)

“...ขุนนางกรมท่าจีนแห่งมณฑลฮกเกี้ยนได้กราบบังคมทูลให้ จักรพรรดิทรงทราบว่ามีสำเภายุทธยาที่เดินทางไปวิวักได้ลอยมา ติดฝั่งทะเลมณฑลดังกล่าว ครั้งนั้นจักรพรรดิหย่งเล่อ (Yong Le) มีรับสั่งว่า ‘เป็นสิ่งดีงามที่ชาติอนารยชนทั้งสองจะเป็นมิตรต่อกัน’ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ช่วยซ่อมแซมสำเภา มอบเสบียง อาหารให้ รอจนกระทั่งลมฟ้าอากาศอำนวยแล้วจึงอนุญาตให้ สำเภาออก เดินทาง โดยจะเดินทางกลับบ้านเมืองของตนหรือจะ เดินทางไปยังวิวักก็แล้วแต่ความประสงค์”²⁶¹

²⁶¹ อธิธิ โยเนะโอะและโยชิกาวะ โทชิฮารุ, *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542), หน้า 9.

หลักฐานเอกสาร “เรคิไดโฮอัน” (Rekidai Hoan) บันทึกว่า ช่วงเวลา 145 ปี คือ จาก ค.ศ. 1425-1570 (พ.ศ. 1968-2113) มีสำเนาจากริวกิวแล่นมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 150 ลำ ในจำนวนนี้แล่นมายังกรุงศรีอยุธยาถึง 58 ลำ ซึ่งนับว่ามากที่สุด คิดเป็นเกือบจะร้อยละ 40 ของจำนวนสำเนาทั้งหมดที่เดินทางมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงเวลานั้น สำเนา 20 ลำ ไปยังมะละกา 10 ลำไปปัตตานี และอีก 6 ลำไปชวา สินค้าที่ริวกิวมาซื้อ เช่น ไม้ฝาง พริกไทย ผ้าฝ้ายพิมพ์ สุรา และน้ำกุหลาบ ยกเว้นไม้ฝางซึ่งเป็นสินค้าของป่าจากดินแดนตอนในแล้ว นอกจากนั้นเป็นสินค้าส่งผ่านจากด่านมหาสมุทรอินเดีย ส่วนพริกไทยน่าจะเป็นสินค้าที่กรุงศรีอยุธยาซื้อจากดินแดนแถบคาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้วนำมาขายต่อ ในจำนวนนี้ไม้ฝางเป็นสินค้าที่ริวกิวซื้อในปริมาณมาก ในปี ค.ศ. 1480 (พ.ศ. 2023) กรุงศรีอยุธยาส่งไม้ฝางไปริวกิวรวมน้ำหนัก 25,000 ชั่ง (15 ตัน) ไม้ฝางจะถูกลำเลียงไปขายยังจีนอีกทอดหนึ่ง และบางส่วนนำไปขายที่ญี่ปุ่น²⁶² ส่วนสินค้าที่ริวกิวบรรทุกมาขายแก่กรุงศรีอยุธยาคือสินค้าจีน เช่น ผ้าคุณภาพเยี่ยม เครื่องปั้นดินเผา และนำสินค้าญี่ปุ่นคือดาบและพัดเข้ามาขายด้วย²⁶³

ระยะเวลาเดินทางระหว่างริวกิวกับกรุงศรีอยุธยาใช้เวลาราว 40-50 วัน²⁶⁴ ซึ่งนับว่าเป็นระยะทางไกลมาก เรือที่ใช้เดินทางมีขนาดใหญ่บรรทุกผู้คนได้ตั้งแต่ร้อยกว่าถึงสองร้อยกว่าคน และบรรทุกสินค้าได้เป็นจำนวนมาก การติดต่อระหว่างริวกิวกับกรุงศรีอยุธยาเป็นการติดต่อระดับรัฐต่อรัฐ เรือที่มาจากริวกิวจะนำทูต อุปทูต และล่ามมาด้วย ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในการเดินทางเที่ยวหนึ่งปรากฏทูตมีนามว่าอิซิมิ มาคามิ และอาคาสึ อุปทูตชื่อมาซังรุ กุรามิ และทารุมิ เป็นต้น ส่วนล่ามเป็นชาวจีนชื่อเหลียงเจ้ เหลียงหมิ่น และเกาเฮ้อ เรือริวกิวใช้ลูกเรือชาวจีน ซึ่งอาจมาจากจีนหรือเกิดที่ริวกิวก็ได้ เพราะมีชาวฮกเกี้ยน 36 ตระกูลอพยพเข้าไปอยู่ในริวกิวแล้ว²⁶⁵

²⁶² เรื่องเดียวกัน.

²⁶³ ชะโตโก ทซึจิชะ, ภาพลักษณ์ของยามาดา นางามาซา ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น ในศตวรรษที่ 20 วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540, หน้า 12

²⁶⁴ อิชิดิ โยเนะโอะและโยชิกาวะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี, หน้า 23.

²⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25-26. หลักฐานการกล่าวถึงตัวอย่างตำแหน่งหน้าที่และชื่อของบุคคลที่เดินทางมากับสำเนาริวกิว

ส่วนเรือจากกรุงศรีอยุธยาที่ไปเทียบท่าที่เมืองนาหะ พบหลักฐานว่าครั้งหนึ่งมีทูตชื่อนายมณอินทร์ แซ่ซัน อูทูตชื่อนายเจน แซ่ซัน ล่ามชื่อนายหยง²⁶⁶ บุคคลเหล่านี้อาจจะจะเป็นชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาหรือเป็นลูกครึ่ง

วิวกวิยุติการส่งสำเภามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ ค.ศ. 1570 (พ.ศ. 2113) เป็นต้นไป เนื่องจากคู่แข่งคือชาวจีนและเรือติดอาวุธของโปรตุเกสและสเปนที่ปรากฏตัวขึ้นในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ได้ แต่การยุติบทบาทของวิวกวิเกิดขึ้นช่วงเดียวกับที่ญี่ปุ่นพร้อมจะเดินทางออกทะเล เรือญี่ปุ่นที่ได้รับใบเบิกร่องประทับตราแดงจากโชกุน ซึ่งมีเจ้าของเรือคือพวกไคเมียว ข้าราชการ และพ่อค้าที่มั่งคั่งเริ่มเดินทางเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และกรุงศรีอยุธยา สินค้าสำคัญที่เรือญี่ปุ่นเข้ามาซื้อคือหนังกวาง หนังปลากะเบน ไม้ฝาง ตะกั่ว ดีบุก²⁶⁷ หนังปลากะเบนใช้ทำด้ามดาบ ส่วนหนังกวางใช้เป็นวัตถุดิบทำเสื้อผ้า การค้าหนังสัตว์ทำให้ความสัมพันธ์ด้านการค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับญี่ปุ่นกระชับใกล้ชิดกันเป็นอย่างมาก พ่อค้าญี่ปุ่นเป็นลูกค้ารายใหญ่ของตลาดค้าหนังสัตว์ในกรุงศรีอยุธยา

ญี่ปุ่นเป็นตลาดที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 มีรายงานว่ามีเรือญี่ปุ่นซื้อหนังกวางถึง 120,000 ผืน²⁶⁸ ถึงแม้ว่าจาก ค.ศ. 1634 (พ.ศ. 2177) เรือจากราชสำนักจะไม่ได้ไปค้าขายกับญี่ปุ่นโดยตรง เพราะญี่ปุ่นประกาศปิดประเทศและยุติการค้ากับต่างประเทศ* อนุญาตให้เรือจากเรือจากจีนและเรือของฮอลันดาไปค้าขายที่เมืองท่านางาซากิ²⁶⁹ และในช่วงนั้น ยังมีสำเภาแบบจีนที่ใช้ลูกเรือชาวจีนจากบางเมือง เช่น ดังเกี๋ย เขมร กรุงศรี

²⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

²⁶⁷ ชะโตโก ทซึจิยะ, ภาพลักษณ์ของยามาดา นางามาซา ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น ในศตวรรษที่ 20, หน้า 14.

²⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

* ญี่ปุ่นประกาศปิดประเทศหรือยุติทำการค้ากับต่างประเทศใน ค.ศ. 1634 หรือ พ.ศ. 2177 และประกาศกฎหมายออกมามากใน ค.ศ. 1635, 1636, 1639 (พ.ศ. 2178, 2179, 2182) ก่อนหน้านั้นญี่ปุ่นประกาศห้ามชาวญี่ปุ่นที่อยู่นอกประเทศกลับญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1633 (พ.ศ. 2176) และห้ามชาวญี่ปุ่นในประเทศออกนอกประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1636 (พ.ศ. 2179) เป็นต้นไป

²⁶⁹ Leonard Y. Andaya, "Interaction with the Outside World and Adaptation in Southeast Asian Society, 1500-1800" in *The Cambridge History of Southeast Asia Volume one, Part Two From c. 1500 to c. 1800*, p. 7-8

อยุธยา นครศรีธรรมราช สงขลา บัตตานี มะละกา และปัตตาเวียยังเดินทางไปค้าขายกับญี่ปุ่นด้วย
²⁷⁰ แต่เนื่องจากญี่ปุ่นไม่ยอมรับว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นพระมหากษัตริย์ของกรุงศรี
 อยุธยา เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองส่งทูตไปยังเมืองนางาซากิเมื่อ ค.ศ. 1634 ผู้ปกครองนางา
 ซากิถามทูตถึงการสืบราชสมบัติและการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทูตไม่อาจ
 อธิบายให้ผู้ปกครองของนางาซากิเชื่อได้ว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมีความชอบธรรมในการ
 ขึ้นครองราชย์ ผู้ปกครองที่นางาซากิจึงปฏิเสธที่จะส่งพระราชสาส์นของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
 ให้แก่โชกุน ผลก็คือญี่ปุ่นไม่ยอมรับทูตและสำเภาหลวงจากกรุงศรีอยุธยาไปค้าขายที่ญี่ปุ่นตลอด
 รัชกาล แม้ว่าชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาจะพยายามกระตุ้นให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองส่งเรือ
 และพระราชสาส์นไปญี่ปุ่นอีกถึง 6 ชุดแต่ก็ยังไม่สามารถฟื้นฟูความสัมพันธ์ได้ ในช่วงที่ญี่ปุ่นไม่
 ยอมรับสำเภาหลวง กรุงศรีอยุธยาฝากสินค้าไปขายกับสำเภาจีนและขายสินค้าให้บริษัทอินเดีย
 ตะวันออกของฮอลันดาค้าไปขายที่ญี่ปุ่น จาก ค.ศ. 1664-1694 กรุงศรีอยุธยาส่งสำเภา 77 ลำไป
 ยังญี่ปุ่น ในจำนวนนี้ 54 ลำเป็นของพระมหากษัตริย์²⁷¹

ชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาได้รับผลกระทบจากการประกาศปิดประเทศ
 ด้วยอย่างมาก เนื่องจากแต่เดิมคนเหล่านี้ทำการค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับญี่ปุ่น เมื่อประกาศปิด
 ประเทศ ญี่ปุ่นไม่อนุญาตให้ชาวญี่ปุ่นที่พำนักอยู่พื้นทะเลกลับเข้าไปในประเทศ ดังนั้น ชาวญี่ปุ่น
 ในกรุงศรีอยุธยาจึงทำการค้ากับดินแดนอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างกว้างขวางแทน เช่น
 คีโยะ หรือ คิมูระ ฮันซาเอมอน (Kiya / Kimura Hanzaemon) ซึ่งดำรงตำแหน่งหัวหน้าหมู่บ้าน
 ญี่ปุ่นถึง 29 ปี จาก ค.ศ. 1642-1671 (พ.ศ. 2185-2214) อันเป็นระยะที่ญี่ปุ่นปิดประเทศ สำเภา
 ของเขาบรรทุกสินค้าไปขายยังนครศรีธรรมราชแล้วเจรจาซื้อดีบุกในคาบสมุทรมลายู จนได้ชื่อว่า
 เป็นพ่อค้าดีบุกรายใหญ่ที่สุด²⁷²

²⁷⁰ Ibid. และ The Junk Trade from Southeast Asia: translations from the Tōsen
 Fusetsu-gaki, 1674-1723, edited by Yoneo Ishii, (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies,
 1998), p. 3. การที่สำเภาจากเมืองอื่นเข้าไปค้าขายกับญี่ปุ่นได้นั้น เพราะญี่ปุ่นอนุญาตว่าเป็นสำเภาแบบจีน

²⁷¹ George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenth-Century Thailand, p. 78.

²⁷² อธิธิ โยเนะโอะและโยชิกาว่า โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี, หน้า 63.

ระหว่าง ค.ศ. 1647-1700 (พ.ศ. 2190-2243)* ช่วงเวลาเพียง 53 ปี มีสำเภาจีน-สยาม** จากกรุงศรีอยุธยาจำนวน 130 ลำเดินทางไปยังเมืองท่านางาซากิ ในปี 1715 (พ.ศ. 2158) ญี่ปุ่นออกกฎจำกัดจำนวนเรือที่เข้าไปค้ายังเมืองท่านางาซากิ จำกัดจำนวนการค้า และการส่งออก ทองแดง กฎดังกล่าวกำหนดให้ออกหนังสืออนุญาตล่วงหน้าให้สำเภแบบจีนเข้าไปยังญี่ปุ่นได้ปีละ 30 ลำ ในจำนวนนี้รวมสำเภจากสยามให้เข้าไปค้าขายที่นางาซากิได้ปีละ 2 ลำ²⁷³

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ มีหลักฐานว่าจากต้นทศวรรษ 1660 เริ่มมีสำเภ หลวงและสำเภจากกรุงศรีอยุธยาไปค้าขายที่ญี่ปุ่นอีกครั้งในฤดูร้อน ค.ศ. 1663 (พ.ศ. 2206) หลักฐานญี่ปุ่นระบุว่า มีเรืออย่างน้อย 3 ลำจากกรุงศรีอยุธยาไปญี่ปุ่นในปีนั้น หลักฐานญี่ปุ่นบันทึกว่าเรือทั้งสามลำนั้นบรรทุกสินค้าของสมเด็จพระนารายณ์ ออกพระศรีเนาวราชขุนนางชาวเปอร์เซีย และสินค้าของพ่อค้าญี่ปุ่นคือคิมูระ ฮันซาเอมอน โดยมีพ่อค้า “มัวร์” เป็นผู้จัดการการค้า ให้แก่ราชสำนักและจัดการการค้าของคิมูระ ฮันซาเอมอนที่เมืองนางาซากิ²⁷⁴

ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ญี่ปุ่นเป็นตลาดการค้าที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา และกล่าวได้ว่าสำคัญยิ่งกว่าตลาดจีนในช่วงเดียวกัน เพราะในขณะนั้นเกิดปัญหาความวุ่นวายขึ้น ภายในจีน สินค้าฟุ่มเฟือยที่เคยส่งไปยังจีนเป็นจำนวนมากก่อนหน้านี้ อาทิ นอแรด งาช้าง กระจก ไม้กฤษณา ขนนกยูง ปีกนกกระเด็น และสมุนไพรที่ใช้ผสมในเครื่องยาจีน เริ่มลดความสำคัญลง สินค้าที่กรุงศรีอยุธยาส่งไปจำหน่ายยังญี่ปุ่นคือ ไหมดิบ ผ้าไหม หนังกวาง ไม้ฝาง ไม้จันทน์หอม ไม้แดง หวาย และสมุนไพร เป็นต้น กลายเป็นสินค้าที่ตลาดญี่ปุ่นต้องการมาก จะเห็นได้ว่าสินค้าที่จำหน่ายในช่วงนี้ส่วนใหญ่เป็นสินค้าของป่าจากดินแดนตอนในของกรุงศรีอยุธยา ยกเว้นก็แต่ไหมดิบและผ้าไหม ซึ่งเป็นสินค้าที่กรุงศรีอยุธยาสั่งซื้อจากพ่อค้าจีนหรือซื้อจากจีนเพื่อขายต่อให้ญี่ปุ่น สินค้าที่สำคัญได้แก่หนังกวางที่ญี่ปุ่นต้องการมากและสั่งซื้ออย่างไม่จำกัด ความต้องการสินค้าของป่าของญี่ปุ่นคงจะช่วยกระตุ้นการผลิตสินค้าในภาคพื้นทวีปได้เป็นอย่างมาก

* ปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

** ในช่วงนี้ “เรือสยาม” มีลักษณะเป็นสำเภจีน-สยาม แม้แต่ “สำเภหลวง” ก็มีลักษณะเป็นสำเภจีน-สยาม (Sino-Siamese) ทั้งสิ้น

²⁷³ Naoko Ilioka, *Siamese Junk Trade with Japan from the 17th to the Early 18th Century*, pp. 128-129.

²⁷⁴ *Ibid.*, p. 108.

ตารางต่อไปนี้จะแสดงชนิดและปริมาณสินค้าที่ออกจากกรุงศรีอยุธยาไปตลาดญี่ปุ่น ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสินค้าที่ส่งออกไปส่วนมากเป็นสินค้าที่ได้จากการเก็บหรือหา และเริ่มมีสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตคือน้ำตาลส่งออกไปขายแล้ว

ตารางแสดงรายการสินค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา จากสำนักงานที่กรุงศรีอยุธยา ส่งไปญี่ปุ่นในแต่ละปีโดยเฉลี่ย ระหว่าง ปี ค.ศ. 1633-1663 และ 1664-1694 (พ.ศ. 2176-2206 และ 2207-2237)²⁷⁵

รายการสินค้า	ปริมาณส่งออกต่อปี ระหว่าง ค.ศ. 1633-1663	ปริมาณส่งออกต่อปี ระหว่าง ค.ศ. 1664-1694
หนังกวาง *	1,970,124 ผืน	1,453,000 ผืน
ไม้ฝาง	78,343 หาบ **	17,839 หาบ
หนังปลากระเบน ***	464,126 ผืน	500 ผืน
ครั่ง	3,163 หาบ	181 หาบ
หนังวัวและหนังควาย	116,005 ผืน	116,000 ผืน
ไม้กฤษณา	8,353 แคทที (catty)	0 แคทที (catty) *

²⁷⁵ ที่มา: George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 80.

* มีหลายชนิด ใช้ทำเครื่องหนังและเสื้อผ้า ถุงมือ รวมทั้งทำของปั้น หนังกวางเนื้ออ่อนใช้ขีดเลนส์ ราคาหนังกวางซื้อที่กรุงศรีอยุธยา ผืนใหญ่ 100 ผืน ต่อ 5-6 ชั่ง หรือ 7-8 ชั่งเมื่อเป็นที่ต้องการมาก ส่วนหนังกวาง 3 ชนิดคละกันคือ 100 ผืน ต่อ 3-4 ชั่ง หรือ 5-6 ชั่ง เมื่อเป็นที่ต้องการมาก

** 1 หาบ (1 picul) เท่ากับ 133 1/3 ปอนด์ หรือ 60 กิโลกรัม

*** ใช้หุ้มตำมาตบเพื่อกันสนิม หนังปลาฉลามก็ใช้ด้วยวัตถุประสงค์เดียวกัน

ดีบุก	307 หาบ	0 หาบ
งาช้าง	309 หาบ	100 หาบ
ขี้ผึ้ง	207 หาบ	79 หาบ
เขาวัว เขาควาย	79,700 เขา	808 เขา
อื่นๆ **	เล็กน้อย	0

จากรายการสินค้าข้างต้นจะเห็นได้ว่า สินค้าบางชนิดที่เคยขายได้ในปริมาณมากในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไปจนถึงช่วงต้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เช่น ไม้ฝาง หนังปลากระเบน ไม้กฤษณา และดีบุกกลับมีปริมาณลดลงมากในช่วงหลัง สินค้าบางชนิดไม่ได้ถูกนำออกไปเลยในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์จนถึงช่วงต้นรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา อาจเป็นไปได้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงผูกขาดสินค้านั้นไว้เสียเอง ซึ่งสอดคล้องกับรายการสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาหรือสยามที่ส่งออกไปญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1690 ที่มีปริมาณการค้าดีบุก ไม้ฝาง และงาช้างมาก

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางแสดงรายการสินค้าขาออกที่ไปกับเรือพ่อค้ากรุงศรีอยุธยา เมื่อ ค.ศ. 1690

* 1 แคตตี (1 catty) เป็นหน่วยน้ำหนักที่ชาวจีนนำเข้ามาในคาบสมุทรมลายู 1 catty เท่ากับ 16 taels หรือเท่ากับ 625 กรัม อย่างไรก็ตามแต่ละเมืองอาจเรียกหน่วยเดียวกันแต่น้ำหนักไม่เท่ากันก็ได้ เช่น ในมะละกา 1 catty เท่ากับ 20 taels

** รวม หญ้าฝรั่น น้ำตาลดิบ ตะกั่ว ยางไม้ gittagum หมาก นอแรด และผลไม้เปลือกแข็ง

รัชกาลสมเด็จพระเพทราชา²⁷⁶ สินค้าในเรือหมายเลข 81 (เรือของขุนนางเชื้อสายจีน)

รายการสินค้า	จำนวน
ผ้ากำมะหยี่	50 ม้วน
เขาควาย	3,000 เขาควาย
หนังแพะ	10 ผืน
หนังกวาย	30 ผืน
ไม้ฝาง	324,000 แคทที
ดีบุก	14,700 แคทที
งาช้าง	6,300 แคทที
ชะมดเชียง*	7 แคทที
ไม้กฤษณา**	3 แคทที

²⁷⁶ ที่มาของตารางเรือหมายเลข 81, 84 และ 86 มาจาก Naoko Ilioka, *Siamese Junk Trade with Japan from the 17th to the Early 18th Century*, p. 118. และมีเอกสารที่กล่าวถึงการเข้าเทียบท่าของเรือหมายเลขดังกล่าวนี้ใน *The Junk Trade from Southeast Asia: translations from the Tōsen Fusetsu-gaki, 1674-1723*, edited by Yoneo Ishii, (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1998), pp.52-58.

* ได้จากกวางชะมดตัวผู้ ใช้แต่งกลิ่นเครื่องหอมและทำยาได้ กวางชะมดเป็นสัตว์เคี้ยวเอื้องรูปร่างอย่างกวางขนาดเล็ก ยาวจากจมูกถึงก้นราว 100 เซนติเมตร สูงราว 50-70 เซนติเมตร ไม่มีเขายาวกวางทั่วไป แต่ตัวผู้มีเขี้ยวยาวออกจากขากรรไกรบน หูตั้ง ได้ค่อมมีจุดเป็นวงสีขาว และมีแถบสีขาวพาดจากใต้ค่อมมาถึงหน้าอก ตัวผู้เมื่ออายุเต็มวัย จะผลิตต่อมคล้ายถุงอยู่ระหว่างอวัยวะเพศกับสะดือ ขับสารเป็นวุ้นสีน้ำตาลแกมแดงเรียก ชะมดเชียง

** เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ต้นเปลา เปลือกเรียบ สีเทาหม่น ใบเดี่ยวรูปรี โคนมน ขอบใบเป็นคลื่น เนื้อไม้สีขาวหรือสีนวล ไร้กลิ่นและยาง เมื่อมีเชื้อราจะเนื่อไม้ จะเกิดชันและเนื้อไม้มีสีเข้มขึ้น มีกลิ่นหอม

สมุนไพรรักษาทำยา	2,000 แคทที
รวมมูลค่า	33,400 ตำลึง

สินค้าที่ส่งออกไปมีสินค้าที่รับมาจากดินแดนอื่นคือผ้ากำมะหยี่รวมอยู่ด้วย แต่สินค้าส่วนใหญ่มาจากดินแดนตอนในกรุงศรีอยุธยาเอง เช่น ไม้ฝาง ดีบุก และงาช้าง ซึ่งล้วนเป็นสินค้าผูกขาด การส่งสินค้าออกไปในมูลค่าสูงสะท้อนให้เห็นสถานะทางเศรษฐกิจของขุนนางผู้นี้ได้ดี เนื่องจากได้กึ่งไปรายงานกับญี่ปุ่นว่าสินค้าทั้งหมดเป็นของขุนนางผู้เป็นเจ้าของเรือ เป็นไปได้มากกว่าขุนนางผู้ลงทุนนำสินค้าส่วนใหญ่ไปค้าเอง และคงมีสินค้าฝากขายร่วมมาด้วย เพราะสมัยนั้นมีการให้พื้นที่ระวางฝากสินค้าไปขายกับเรือได้ด้วย

ตารางแสดงรายการสินค้าในเรือหมายเลข 84 (เรือของสมเด็จพระเพทราชา)

รายการสินค้า	จำนวน
ผ้าขนสัตว์ ผ้าย่น	15 ม้วน
ผ้าไหม	20 ม้วน
เขาควาย	450 เข่า
หนังกวาย	12 ผืน
หนังแพะ	20 ผืน
หนังปลากะเบน	1,560 ผืน
ฝ้าย	90 แคทที
น้ำตาลสีคล้ำ	59,100 แคทที

ไม้ฝาง	659,000 แคทที
น้ำมันชักเงาสีดำ	45,000 แคทที
งาช้าง	9,200 แคทที
พริกไทย	300 แคทที
ขี้ผึ้ง	2,900 แคทที
“Roet”*	79,600 แคทที
ดีบุก	36,800 แคทที
หวาย	1,400 แคทที
กานพลู**	420 แคทที
ยาดำ (Aloeswood)	30 แคทที
การบูร	10 แคทที
สมุนไพรใช้ทำยา	14,500 แคทที
รวมมูลค่า	66,390 ดอลลาร์

* ไม่ทราบว่าจะหมายถึงอะไร

** เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบเขียวสด แข็ง หนา เป็นมัน มีกลิ่นหอมเผ็ดร้อน ดอกสดสีขาว เขียว ดอกสุกสีน้ำตาลเข้ม มีกลิ่นหอม รสเผ็ดร้อน หากนำมาตากแห้งจะกลั่นเอาน้ำมันมาทำยาได้ ญี่ปุ่นใช้เป็นเครื่องเทศผสมขนมให้มีกลิ่นหอมชวนรับประทาน ดู อิจิอิ โยเนะโอะและโยชิกาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี**, หน้า 76.

ตารางแสดงรายการสินค้าในเรือหมายเลข 86 (เรือของสมเด็จพระเพทราชา)

รายการสินค้า	จำนวน
น้ำตาลสีคล้ำ	59,100 แคนที
น้ำตาลผลึก	3,500 แคนที
ไม้ฝาง	520,000 แคนที
ขี้ผึ้งสีขาว	16,000 แคนที
“Roet”	70,000 แคนที
ดีบุก	30,000 แคนที
น้ำมันชักเงาสีดำ	14,000 แคนที
สายเบ็ด	3,000 แคนที
พริกไทย	300 แคนที
งาช้าง	100 แคนที
เขาควาย	7,000 แคนที
หนังกวาง	700 แคนที
สมุนไพรรักษาทำยา	100 แคนที
รวมมูลค่า	53,190 ตำลึง

สินค้าที่นำออกไปมากที่สุดคือหนังสัตว์ ไม้ฝาง และน้ำตาล เมื่อสังเกตดูปริมาณการส่งออกจะเห็นได้ว่า ปริมาณสินค้าส่งออกส่วนใหญ่ยังคงอยู่ที่เรือของพระมหากษัตริย์และขุนนาง ตารางที่แสดงไว้นี้มาจากเรือเพียง 3 ลำและจากปี 1690 เพียงปีเดียวเท่านั้น หากมี

หลักฐานที่แสดงชนิดและปริมาณที่ชัดเจนกว่าและครบถ้วนกว่านี้จะยิ่งเห็นได้ว่าญี่ปุ่นเป็นตลาดที่สำคัญสำหรับกรุงศรีอยุธยามากเพียงใด และเห็นปริมาณการค้าของกรุงศรีอยุธยาได้ชัดเจนขึ้น เฉพาะเรือเพียง 3 ลำในปี 1690 กรุงศรีอยุธยาส่งไม้ฝางออกไปญี่ปุ่นถึง 1,503,000 แคทที่ ส่งน้ำตาลออกถึง 118,200 แคทที่ และส่งดีบุกออกไป 81,500 แคทที่ ปริมาณสินค้าบางชนิด เช่น ชีผึ้ง เมื่อเปรียบเทียบระหว่างเรือของกรุงศรีอยุธยากับที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาส่งไป จะเห็นว่าปริมาณที่แตกต่างกันมากในช่วงเดียวกัน ซึ่งสะท้อนว่าพระคลังสินค้าเป็นผู้ซื้อชีผึ้งรายใหญ่จากราชกร หรือได้จากส่วยในปริมาณมาก อย่างไรก็ตาม ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 ตลาดญี่ปุ่นคลายความสำคัญลง และเงินกลับมาเป็นคู่ค้าสำคัญของกรุงศรีอยุธยา ตารางต่อไปนี้แสดงสินค้าเข้าจากกรุงศรีอยุธยา ตามบัญชีสินค้าสำเภาจีน ลงวันที่ 14 เดือน 8 ค.ศ. 1712 (พ.ศ. 2255)

ตารางแสดงรายการสินค้าในเรือหมายเลข 55 (นายสำเภาชื่อสีซึ่ใหญ่)²⁷⁷

รายการสินค้า	จำนวน
.....
ประเภทยาต่างๆ	3,060 ชั่ง*
น้มน	2 ฟืน
รง	553 ชั่ง
น้ำมันกระเบา	4,430 ชั่ง
กานพลู	160 ชั่ง
น้ำมันมะพร้าว	1,800 ชั่ง

²⁷⁷ ปรากฏใน “บัญชีสินค้าสำเภาจีน” ลงวันที่ 14 เดือน 8 ค.ศ. 1712 (พ.ศ. 2255) สำเภาลำนี้มีลูกเรือ 72 คน คูใน อิซึอิ โยเนะโอะและโยชิกาเว โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี, หน้า 75-76.

* 1 ชั่ง = ประมาณ 604.53 กรัม

ไม้ฝาง	880,900 ชั่ง
น้ำตาลกรวด**	7,700 ชั่ง
รัก	30,000 ชั่ง
งาช้าง	15,000 ชั่ง
เขาควาย	211 ชั่ง
ดีบุก	12,000 ชั่ง
ตะกั่ว	80,600 ชั่ง
.....	1,530 ชั่ง
.....	500 ชั่ง
รังนก	22 ชั่ง
กระดองเต่า	18 ชั่ง
กฤษณา	3,062 ชั่ง
หนังปลาฉลาม	3,956 ฝืน
หนังปลาฉลาม	2 ฝืน
หนังแรด	80 ชั่ง
หนังเสือ	3 ฝืน

** รวมน้ำตาลทรายขาวและน้ำตาลทรายแดงด้วย ปีหนึ่งล่าเมาเงินบรรทุกน้ำตาลมายังญี่ปุ่น ปีละ 2-3 ล้านชั่ง บางปีก็ถึง 5 ล้านชั่ง ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

หนังสือวาง	2,019 ผืน
หนังสือวางคุณภาพดี	1,716 ผืน
หนังสือวางคุณภาพปานกลาง	3,009 ผืน
หนังสือวาง	1,560 ผืน
หนังสือวางโคบีโตะ	2,956 ผืน
หนังสือวาง	1,185 ผืน
ลูกประคำหินโมรา	3 เส้น
ภาพวาด	6 ชุด

การส่งออกสินค้าหลายชนิดในปริมาณมาก สะท้อนจำนวนของกลุ่มผู้ประกอบการผู้จัดหาสินค้า ยกตัวอย่างเช่นการค้าหนังสัตว์จำนวนมากของบริษัท VOC ที่ได้สัมปทานผูกขาดจากราชสำนักไปจะต้องเกี่ยวข้องกับคนหลายกลุ่ม มีทั้งกลุ่มนายหน้าผู้ไปเจรจาซื้อหนังสัตว์ กลุ่มผู้รวบรวมหนังสัตว์ กลุ่มผู้เตรียมหนังสัตว์เพื่อส่งออก คนเหล่านี้ส่วนหนึ่งคือชาวญี่ปุ่นกลุ่มเดิมที่เคยทำกิจกรรมค้าหนังสัตว์มาก่อนแล้ว กลุ่มนายหน้าจะต้องเข้าไปเจรจาซื้อหนังสัตว์จากกลุ่มผู้จัดหาที่ดินแดนตอนใน หรืออย่างไกล้ๆ ก็คือบริเวณชายป่าไกล้ๆ กรุงศรีอยุธยา เพราะแม้กว้างจะมีอยู่ทั่วไปในป่า แต่ฟาน ฟลิต ซึ่งดำเนินกิจกรรมด้านนี้ให้แก่บริษัท VOC ระบุอย่างชัดเจนว่าหนังสือวางมีมากที่พิษณุโลก สวรรคโลก สุโขทัย และกำแพงเพชร²⁷⁸ นอกจากนี้ญี่ปุ่นจะเป็นแหล่งรับซื้อสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว กรุงศรีอยุธยาเองก็ต้องการสินค้านำเข้าสำคัญจากญี่ปุ่นคือ ทอง*

²⁷⁸ ฟาน ฟลิต, “พรรณนาราชอาณาจักรสยาม” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์ฟาน ฟลิต (วัน วลิต)*, หน้า 105.

* ญี่ปุ่นเริ่มส่งทองออกจำหน่ายยังต่างประเทศใน ค.ศ. 1664 (พ.ศ. 2207) สัมภาเงินรวมทั้ง “สัมภาสยาม” ได้ซื้อเหรียญทองเล็กๆ จากประเทศญี่ปุ่นในปริมาณที่สูงมาก รายละเอียดใน อิชิอิ โยเนะโอะและโยชิการะ โทชิฮารุ, *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี*, หน้า 80-81.

เงิน** ทองแดง*** และเครื่องถ้วยชาม ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ทรงราคาแห่งละ 13-14 บาท ส่วนทองแดงขายทันทีเป็นเงินสดเมื่อเรือเทียบท่าราคาหาบละ 6 ตำลึง 1 บาท ถ้าขายโดยการแลกเปลี่ยนสินค้าอื่นจะขายได้ถึง 8 ตำลึง สมเด็จพระนารายณ์ทรงกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนไว้ที่หาบละ 12 ตำลึง และภายหลังออกพระศรีเนาวรัตน์ เสนอให้กำหนดอัตราหาบละ 8 ตำลึง เพื่อจูงใจให้ขายดีขึ้น²⁷⁹ ทองแดงเป็นสินค้าที่ซื้อเพื่อนำมาใช้ในราชอาณาจักร แต่ปรากฏว่าในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 กรุงศรีอยุธยาได้ส่งทองแดงออกไปยังอินเดียอีกต่อหนึ่ง ทั้งนี้เพราะสำเภากลวงและสำเภากินนำทองแดงเข้ามามากเกินไป²⁸⁰ ส่วนโลหะเงินนั้น ญี่ปุ่นเป็นผู้นำเข้ารายสำคัญมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ประมาณ ค.ศ. 1580 (พ.ศ. 2123)²⁸¹ จาก ค.ศ. 1604 (พ.ศ. 2147) คือปลายรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นไปถึง ค.ศ. 1635 (พ.ศ. 2178) ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีเรือที่ได้รับตราแดงออกเดินทางจากญี่ปุ่นมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งสิ้น 299 ลำ ในจำนวนนี้แล่นมายังกรุงศรีอยุธยาถึง 56 ลำ ซึ่งมากพอๆ กับที่ไปฟิลิปปินส์และไปยังเขมรอีก 44 ลำ²⁸² จำนวนเรือมากมายที่ออกมาใช้นำโลหะเงินมา

** เงินเป็นโลหะที่ญี่ปุ่นส่งออกเช่นเดียวกัน ช่วงเวลาที่ญี่ปุ่นส่งออกเงินเป็นจำนวนมากคือระหว่าง ค.ศ. 1610-1640 (พ.ศ. 2153-2183) โลหะเงินของญี่ปุ่นเข้ามาอยู่ในตลาดการค้าที่ฮอยอัน มะนิลา ปัตตานี กรุงศรีอยุธยา และเขมร รายละเอียดใน Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis*, p. 26.

*** ทองแดงเป็นสินค้าออกประเภทโลหะที่สำคัญ เวลาส่งออกจะหลอมเป็นแท่งหรือเส้น โดยหลอมจากแร่ทองแดงที่ขุดได้จากแคว้นต่างๆ เวลาส่งออกจะบรรจุแท่งทองแดงน้ำหนัก 100 ชั่งไว้ในกล่อง ในบรรดาแร่โลหะที่ส่งออกไปขายนั้น ทองแดงเป็นโลหะที่ส่งออกมากที่สุดของญี่ปุ่น จากคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไป สำเภากินจะซื้อทองแดงจากญี่ปุ่นมากกว่าเรือฮอลันดา ดูรายละเอียดใน อิชิอิ โยเนะโอะและโยชิภาวะโทชิฮารุ, *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี*, หน้า 81.

²⁷⁹ ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์, *การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า* วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511, หน้า 110. แต่เพื่อชัดเจนรายได้ที่ขาดไป กรุงศรีอยุธยาเก็บภาษีขาเข้าทองแดงทั้งหมดร้อยละ 10

²⁸⁰ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 148.

²⁸¹ โยชิยุกิ มาซุฮารุ, *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17* จาก "รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป" ไปสู่ "รัฐกึ่งเมืองท่า", หน้า 58.

²⁸² Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis*, p. 18.

แลกเปลี่ยนสินค้าที่ต้องการกลับไปญี่ปุ่น ช่วงเวลาที่เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยามากที่สุด 36 ลำ อยู่ในช่วง ค.ศ. 1606-1615 (พ.ศ. 2149-2158) คือจากรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม²⁸³ แม้ญี่ปุ่นจะลดปริมาณการนำโลหะเงินเข้ามาลงแต่ก็ยังไม่หมดไปเสียทีเดียว

นอกจากนี้ สินค้าจำพวกเครื่องตกแต่งและเครื่องใช้จากญี่ปุ่นก็ได้รับความนิยมมากในราชสำนักอยุธยา เพราะถือว่าสินค้าจากญี่ปุ่นและจีนเป็นสินค้าที่ดีที่สุดในช่วงนั้น เห็นได้จากบัญชีสิ่งของที่สมเด็จพระนารายณ์และพระราชธิดาทรงส่งไปถวายพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เมื่อ ค.ศ. 1687 (พ.ศ. 2230) มีสินค้าที่มาจากญี่ปุ่นหลายรายการ* เช่น ชามอ่างทองคำมีลายดุน 4 ด้าน มีถาดรองทำด้วยทองคำ ลับแลไม้ กระจุกหมึกทองคำ ถ้วยเงินใหญ่มีถาดรองทำด้วยเงิน อับใส่ยาสูบ หีบญี่ปุ่นใหญ่ กระบะใหญ่ หีบเล็กคาดเงิน โต๊ะทาน้ำมันเงาฝังลวดเงิน กาน้ำทองคำ หีบปิดทองรูปกลม หม้อใส่ช็อกโกแลต ถ้วยทองคำพร้อมถาดเงินรอง โถเงิน ฉากไม้ญี่ปุ่น เสื้อญี่ปุ่น อย่างงามที่สุด²⁸⁴ สินค้าเหล่านี้เป็นสินค้าฟุ่มเฟือย แต่คงเป็นสิ่งที่นิยมกันในราชสำนักอยุธยาและในบ้านเจ้านาย ขุนนาง และเศรษฐีคหบดีในเวลานั้น ที่ล้วนมีสินค้าชั้นดีเหล่านี้ใช้ ถือเป็นสินค้าที่แสดงฐานะของผู้ใช้ และน่าจะเป็นสินค้าที่ชาวยุโรปนิยมเนื่องจากเป็นสินค้าที่หายากและแตกต่างจากที่ผลิตในยุโรป

ตารางต่อไปนี้แสดงรายการสินค้าที่ “สำเภาจากสยาม” ชี้ออกไปจากญี่ปุ่น รายการสินค้าสำคัญคือทองแดงและเหรียญเงิน

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁸³ โยชิยุกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”, หน้า 58-59.

* นอกจากสินค้าญี่ปุ่น กรุงศรีอยุธยายังส่งสินค้าอย่างดีจากจีนไปถวายเป็นของขวัญด้วย

²⁸⁴ ประชุมพงศาวดารเล่ม 28 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 46 (ต่อ) – 48), (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2511), หน้า 76-80.

ตารางแสดงสินค้าที่สำเภาจากสยามนำออกจากญี่ปุ่น ใน ค.ศ. 1682 (พ.ศ. 2225)²⁸⁵

รายการสินค้า	จำนวน
ทองแดง	157,300 ชั่ง
เหล็ก	2,500 ชั่ง
หญ้าหอนไก่	700 ชั่ง
หุปลาฉลาม	3,000 ชั่ง
ใบชา	130 ชั่ง
ปลาคาสีโอะแห้ง	30 ชั่ง
แมงกะพรุน	550 ชั่ง
ปลาหมึกแห้ง	300 ชั่ง
สาหร่ายคอมบุ	1,300 ชั่ง
ลูกเหม็น	500 ชั่ง
ขวดยาทองแดง	1,100 ใบ
หม้อทองแดง	300 ใบ
ตะเกียงทองแดง	50 ดวง
กล่องลงรัก	8 ใบ
หมอนไม้สูงลงรัก	10 ใบ
กล่องลงรักขนาดเล็ก	6 ใบ

²⁸⁵ อธิติ โยเนะโอะและโยชิคาวะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี, หน้า 79-80.

กล่องไม้หุ้มหีบใหญ่	26 ใบ
กล่องไม้หุ้มหีบเล็ก	50 ใบ
หัตถกรรมลวงรัก	10 ใบ
กระดาดชนิดที่ 2	50 รีม
กระดาดชนิดที่ 3	100 รีม
ทองเส้น	750 มัด
ของหมักดอง	70 ไช่ / ไห
ชีอิ้ว	85 ไช่ / ไห
ลูกเกาลัด	40 ถุง
เต้าเจี้ยวมิโซะ	15 ไช่ / ไห
เหล้า	20 ไช่ / ไห
เครื่องเงิน	3,000 มงเมะ
เหรียญเงิน	30,000 มงเมะ

หลังเหตุการณ์ยึดอำนาจตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เมื่อ ค.ศ. 1688 แม้การค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับยุโรปจะซบเซาลง แต่การค้ากับญี่ปุ่นไม่ได้ลดลงไปด้วย ค.ศ. 1689 ต้นรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา กรุงศรีอยุธยาเริ่มส่งเรือไปญี่ปุ่น 2 ลำ ช่วงจาก ค.ศ. 1690-1694 (พ.ศ. 2233-2237) มีเรือออกจากกรุงศรีอยุธยาไปค้าขายยังญี่ปุ่นถึง 14 ลำ ไปถึงนางาซากิ

13 ลำ ในจำนวนนี้ไม่ใช่ลำภาหลวงทุกลำ สินค้าที่ส่งไปคือน้ำตาล ไม้ฝาง และสินค้าเบ็ดเตล็ด²⁸⁶ หลังจากนั้นไปจนถึงสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือมีลำภาจากกรุงศรีอยุธยาไปนางาซากิถึง 43 ลำ²⁸⁷ ส่วนตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระไปจนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา ญี่ปุ่นออกกฎเพื่อจำกัดจำนวนลำภาจีนที่มาค้าขายในเมืองนางาซากิ จำกัดจำนวนสินค้า และการส่งออกทองแดง กำหนดให้เรือที่จะมาค้าขายในเมืองนางาซากิต้องได้รับหนังสือรับรองล่วงหน้าจากกลุ่มชาวจีนของญี่ปุ่นที่ประจำอยู่ ณ สำนักงานที่เมืองนางาซากิเสียก่อน และจำกัดให้ลำภาแบบจีนเข้าไปญี่ปุ่นได้เพียงปีละ 30 ลำ เรือจากกรุงศรีอยุธยาเข้าไปญี่ปุ่นได้เพียงปีละ 2 ลำ ดังนั้น จาก ค.ศ. 1715 เป็นต้นไป ลำภาจากกรุงศรีอยุธยาจึงได้รับสิทธิ์ให้เข้าไปยังญี่ปุ่นเพียงปีละ 2 ลำเท่านั้น ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่การค้ากับตลาดจีนเริ่มคึกคักขึ้นมาใหม่

4.3 คาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การค้าด้านใต้ของกรุงศรีอยุธยามีคู่ค้าอยู่ที่คาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีเมืองท่าหลายเมืองตามเส้นทางการค้าเลียบชายฝั่ง ทั้งทางด้านตะวันตกและตะวันออกเฉียงใต้ของคาบสมุทร การค้าด้านตะวันตกของคาบสมุทรมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองท่ามะริดและตะนาวศรี นอกจากนี้ ยังมีเมืองอื่นๆ บนคาบสมุทรมลายูด้านตะวันตกที่สำคัญต่อการค้าของกรุงศรีอยุธยา ในที่นี้ขอยกตัวอย่างเพียงบางเมืองเท่านั้น

มะริดและตะนาวศรีเป็นเมืองท่าด้านชายฝั่งทะเลตะวันตกที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา สินค้าจากมะริดจะถูกนำลงมายังเมืองตรังเพื่อส่งขายต่อไป ในเส้นทางเดียวกันนี้ยังมีเมืองถลางและภูเก็ตที่เป็นเมืองท่าสำคัญแล้วในสมัยอยุธยาอยู่ด้วย ที่ตั้งของเมืองภูเก็ตอยู่ทางใต้ของเกาะ ส่วนเมืองถลางอยู่ทางเหนือ เมืองถลางมีแร่ดีบุกจำนวนมากเป็นสินค้าสำคัญที่พ่อค้าต่างดาวต้องการ พ่อค้าฝรั่งเศสที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้บรรยายว่าถลางเป็นเมืองที่เต็มไปด้วยเสื้อ ช้าง แรด และสัตว์ร้าย แต่มีท่าเรือที่ดีทางฝั่งตะวันตก²⁸⁸ สะท้อนความสำคัญของท่าเรือ

²⁸⁶ Naoko Iioka, *Siamese Junk Trade with Japan from the 17th to the Early 18th Century*, p. 119.

²⁸⁷ Ibid, p. 125.

²⁸⁸ วิสันธน์ โภธิสุนทร, “ถลางและภูเก็ต ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และการตั้งถิ่นฐาน” ใน *ถลาง ภูเก็ต และชายฝั่งทะเลอันดามัน: โบราณคดี ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ และเศรษฐกิจ* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532), หน้า 106.

เมืองกลางในขณะเดียวกันก็สะท้อนภาพของกลางที่ยังไม่มีผู้คนเข้าไปอยู่อาศัยมากนัก ส่วนเมือง
ภูเก็ตคงมีมาก่อนหน้าที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมพระราชทานที่ดินเมืองภูเก็ตให้พวกฮอลันดาสร้าง
สถานีเก็บสินค้า²⁸⁹ แต่ไม่ทราบว่าภูเก็ตเกิดขึ้นเมื่อใด

ส่วนทางด้านคาบสมุทรมลายูด้านตะวันออก มีภูมิประเทศเป็นที่ราบมากกว่าจึงมี
เมืองท่าขนาดใหญ่กว่าด้านตะวันตก และเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์ทางการค้ากับกรุงศรีอยุธยา
เมืองท่าที่สำคัญทางด้านนี้ได้แก่ ปัตตานี สงขลา นครศรีธรรมราช เป็นต้น นอกจากจะเป็นเมืองท่า
ที่รับและกระจายสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาและรับสินค้าจากเมืองในหมู่เกาะเอเชียตะวันออกเฉียง
ใต้แล้ว เมืองในคาบสมุทรมลายูยังเป็นหัวเมืองที่มีแร่ธาตุสำคัญซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญของกรุงศรี
อยุธยาอีกด้วย ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงเสียกรุงศรีอยุธยา เมืองสำคัญบริเวณ
คาบสมุทรมลายู เช่น นครศรีธรรมราช ชุมพร ไซยา พุนพิน พัทลุง สงขลา และภูเก็ตเป็นเมืองส่ง
ส่วยดีบุก²⁹⁰ นอกจากนั้น เมืองท่าชายฝั่งทั้งสองด้านยังมีแร่ธาตุอื่นๆ เช่น ตะกั่วที่นครศรีธรรมราช
พัทลุง สงขลา ปัตตานี ภูเก็ต ทองคำที่ ปัตตานี ภูเก็ต ส่วนบางสะพานเป็นเหมืองทองคำแหล่งใหม่
พบในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ²⁹¹

กรุงศรีอยุธยายังทำการค้าทางอ้อมกับเมืองท่าตอนบนของเกาะสุมาตราโดยผ่าน
เมืองสองฝั่งคาบสมุทรมลายูซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา มีรายงานว่าพ่อค้าชาวสยาม ซึ่ง
ไม่ทราบว่าหมายถึงชาวกรุงศรีอยุธยาหรือชาวเมืองอื่นในราชอาณาจักร ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองปาไซ
และเปเดียร์ ยังมีพ่อค้าชาวสยามอยู่ในมะละกาอีกจำนวนหนึ่งด้วย พ่อค้าและผู้เข้าไปตั้งภูมิลำเนา
ชาวสยามเหล่านี้คงมีส่วนช่วยให้สินค้าจากอ่าวเบงกอลผ่านเข้าสู่เมืองท่ากรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็น
ศูนย์รวบรวมสินค้าเหล่านั้นไปขายต่อยังจีน²⁹²

²⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

²⁹⁰ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน
ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 162, 164, 247-248, 284.

²⁹¹ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),
หน้า 265.

²⁹² อาคม พัฒนิยะและนินิ เอียวศรีวงศ์, ศรีรามเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วย
ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น, หน้า 94.

การค้าของกรุงศรีอยุธยา กับเมืองบนคาบสมุทรมลายูเป็นการค้าที่สำคัญมาตั้งแต่เมื่อกรุงศรีอยุธยาเริ่มทำการค้าและยังคงความสำคัญอยู่ไปจนกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่ 18 แม้จะไม่มีทราบปริมาณการค้าที่แน่นอนแต่เชื่อได้ว่าเป็นทางระบายสินค้าที่สำคัญอีกทางหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา และทำให้กรุงศรีอยุธยาได้สินค้าจากเมืองเหล่านี้และสินค้าจากเรือที่เข้ามาทางด้านมหาสมุทรอินเดียไปจำหน่ายต่อยังตลาดอื่นๆ

ตลาดสำคัญของกรุงศรีอยุธยายังอยู่ที่บริเวณหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นทั้งตลาดส่งสินค้าและตลาดรับซื้อสินค้าเพื่อขายต่อ สินค้าที่กรุงศรีอยุธยาต้องการจากเมืองในหมู่เกาะได้แก่สินค้าเครื่องเทศ อาทิ พริกไทย ลูกจันทน์เทศ ผงทำจากเปลือกลูกจันทน์เทศ กานพลู²⁹³ และสินค้านำเข้าราคาต่ำ เช่น หวาย หมาก ส่วนสินค้าที่เรือจากกรุงศรีอยุธยานำลงไปขายส่วนใหญ่คือสินค้าเงิน กรุงศรีอยุธยานำสินค้าเงินลงไปถึงเมืองมาเก๊าซึ่งเป็นที่แหล่งสินค้าเครื่องเทศ เป็นไปได้ว่าพวกบูกิสหรือแขกมกจะสันเป็นผู้กระจายสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาให้แก่เมืองอื่นๆ ในหมู่เกาะอินโดนีเซีย

ปัตตาเวียก็เป็นตลาดการค้าของกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นเดียวกัน สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงส่งสำเภาหลวงออกไปค้าขายถึงปัตตาเวีย²⁹⁴ หลังรัชกาลนี้ปัตตาเวียก็ยังเป็นตลาดค้าข้าวที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา แต่ความต้องการข้าวจากปัตตาเวียคงไม่สม่ำเสมอขึ้นกับปริมาณข้าวที่ส่งมาจากชวา ซึ่งเป็นเมืองค้าข้าวหลักให้แก่ปัตตาเวีย จะเห็นได้ว่าในกลางปี ค.ศ. 1624 (พ.ศ. 2167) เกิดสงครามในชวาและเมืองชายฝั่งโคโรมันเดลซึ่งปกติเคยเป็นแหล่งผลิตข้าวเลี้ยงปัตตาเวีย ทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาหันมาหากกรุงศรีอยุธยาให้ป้อนสินค้าข้าวแก่ปัตตาเวียแทน นอกจากส่งข้าวไปปัตตาเวีย กรุงศรีอยุธยายังส่งข้าวไปขายมะนิลา ยะโฮร์ มะละกา โคชินไชน่า และญี่ปุ่นด้วย²⁹⁵

²⁹³ Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*, p. 163.

²⁹⁴ กรมศิลปากร, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 56.

²⁹⁵ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, *เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 415210 ประวัติศาสตร์อยุธยา ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 2536, หน้า 160.

แม้ว่าเรือจากกรุงศรีอยุธยาอาจจะไม่ได้ลงไปค้าขายกับเมืองท่าแถบหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากนัก แต่เมืองในหมู่เกาะที่มีเรือของตนเองมักแวะเวียนนำสินค้าแล่นเลียบชายฝั่งไปค้าขายถึงกรุงศรีอยุธยา เช่น เรือสินค้าขนาดเล็กจากเมืองยะโฮร์นำสินค้ามาขายตามรายทางที่เมืองชวา มากัสซาร์ ปัตตานี กรุงศรีอยุธยา และไปถึงเขมร ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 กรุงศรีอยุธยายังทำการค้ากับเมืองไทรบุรี โทเม ปิเรตรายงานว่ามีฐานะเป็นเมืองส่งบรรณาการของกรุงศรีอยุธยา สินค้าสำคัญของไทรบุรีคือพริกไทย ดีบุก ข้าว และทองคำ²⁹⁶ แม้ว่าไทรบุรีจะผลิตพริกไทยจำนวนไม่มากนักเพียง 400 หาบต่อปี* แต่เนื่องจากมีเรือเล็กเลียบชายฝั่งไปรับพริกไทยจากเมืองเปเดียร์และปาไซในเกาะสุมาตราเหนือ จึงมีพริกไทยจำนวนมากไว้จำหน่าย ไทรบุรีผูกพันค้าขายกับเมืองท่าทางฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมลายูซึ่งขึ้นกับราชอาณาจักรอยุธยา แม่น้ำไทรบุรีเป็นเส้นทางติดต่อกับราชอาณาจักรอยุธยา พ่อค้าอยุธยาซื้อพริกไทยและสินค้าที่มาจากมหาสมุทรอินเดียจากไทรบุรีเพื่อนำส่งไปจำหน่ายยังจีนอีกทอดหนึ่ง²⁹⁷

ฟาน ฟลีตรายงานว่ามีเรือจากมะละกา ปัตตานี บอร์เนียว มากัสซาร์ และดินแดนทางตอนใต้เกือบทั้งหมดมายังกรุงศรีอยุธยาและเมืองในราชอาณาจักรบ่อยๆ เพื่อซื้อเสบียงอาหารและสินค้าดี²⁹⁸ จากบันทึกของพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาแสดงให้เห็นว่ามีเรือจากเมืองอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้ามาซื้อขายสินค้าในกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งเกือบเสียกรุงศรีอยุธยา หลักฐานฮอลันดาบันทึกว่าในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1732 (พ.ศ. 2275) เรือจากเกาะ บินตัน (Bentan หรือ Bintang) 4 ลำ นำหมากเข้ามาขาย ในเดือนมิถุนายนปีเดียวกัน เรือ

²⁹⁶ Meilink-Roelofs, *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630*, p. 71.

* ตลาดพริกไทยของไทรบุรีอยู่ที่จีนและตามบันทึกของบาร์โอบซากล่าวว่าส่งให้มะละกาด้วยอย่างไรก็ดี การส่งพริกไทยไปมะละกาคงเกิดขึ้นเฉพาะเมื่อความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับมะละกาอย่างดีอยู่ พ่อค้าจากเมืองสุราตก็มารับพริกไทยจำนวนไม่มากนักจากไทรบุรีด้วยปีละครั้ง ตามเส้นทางการค้าจากตะนาวศรีลงมายังไทรบุรี ดูรายละเอียดใน *Ibid*, p. 71.

²⁹⁷ อาคม พัตถิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, *ศรีรามเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น*, หน้า 94.

²⁹⁸ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, *เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 415210 ประวัติศาสตร์อยุธยา*, หน้า 143.

จาก มะละกาที่ไปแวะบินตั้งเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา นำหมากและหวายแก่เข้ามาขาย²⁹⁹ หลักฐานของไทยกล่าวถึงเรือแขกชวามลายูเข้ามาขายหมากเกาะ หวายตะค้า กระแสเตย³⁰⁰ เรือเหล่านี้มีโอกาสติดต่อกับพ่อค้าพื้นเมืองที่นำสินค้าจากหัวเมืองภายในลงมาขายและคงรับซื้อสินค้าจากกรุงศรีอยุธยากลับไปจำหน่าย

4.4 อินเดียน

การค้ากับอินเดียในที่นี้หมายรวมถึงการค้ากับพ่อค้าอินเดียและตะวันออกกลางที่ติดต่อทำการค้ากับกรุงศรีอยุธยา การค้าด้านนี้เป็นการค้าในน่านน้ำอ่าวเบงกอล ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของราชอาณาจักรอยุธยา เรือพ่อค้าอินเดียและพ่อค้าตะวันออกกลางที่เข้ามาด้านอ่าวเบงกอลมักเข้ามาเทียบท่าที่เมืองมะริดแล้วขนสินค้าเดินทางบกถัดเลาะเข้าไปจนถึงกรุงศรีอยุธยา หรือตัดอ่าวไทยข้ามไปค้าขายด้านชายฝั่งทะเลตะวันออกเข้าไปยังเขมร เวียดนาม และถัดเลาะตามชายฝั่งไปยังจีน สินค้าที่เข้ามาจากด้านอ่าวเบงกอลเป็นสินค้าสำคัญสำหรับตลาดจีนและญี่ปุ่น ขายได้ราคาดี ได้แก่ ทองแดง ปรอท สีแดงย้อมผ้า ผ้าแดงไหม ผ้ากำมะหยี่ต่างๆ จากเมืองโมซา หัวผ้าฝรัง ปะการัง น้ำกุหลาบจากเมืองโมซาบรรจุในขวดทำด้วยทองแดงผสมดีบุก ซึ่งซื้อขายโดยการชั่งน้ำหนักขวด ฝืน และสินค้ามาจากเมืองท่าแคมเบย์³⁰¹ ส่วนสินค้าที่พ่อค้าซื้อกลับไป ได้แก่ สินค้าจากจีนและของป่าจากดินแดนตอนในกรุงศรีอยุธยา

พ่อค้าจากอินเดียที่เข้ามาค้ากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาจาก 4 ภูมิภาค คือ ตะวันตกเฉียงเหนือหรือเมืองคุชราต ทางตะวันตกคือเมืองชายฝั่งมะละบาร์ ทางใต้จากชายฝั่งโคโรมันเดล และทางตะวันออกเฉียงเหนือคือจากแคว้นเบงกอล แต่พ่อค้าอินเดียที่เข้ามาด้านเมือง

²⁹⁹ Dhiravat na Pombejra, "The Last Year of King Thaisa's Reign: Data Concerning Politics and Society from the Dutch East India Company's Siam Factory Dagregister for 1732" ใน **ความยกย่องของอดีต พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี ม.ร.ว.ศุภวัฒน์ เกษมศรี** วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ) (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2537), หน้า 133.

³⁰⁰ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, **คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2534), หน้า 6.

³⁰¹ นันทนา ตันติเวส (แปล), **470 ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528), หน้า 51.

มริคมักเป็นพ่อค้าที่มาจากชายฝั่งโคโรมันเดล พ่อค้าเหล่านี้เดินทางเข้าไปในอาระกัน อังวะ และ กรุงศรีอยุธยา

การค้าด้านอ่าวเบงกอลคงทวีความสำคัญขึ้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไป เมื่อกรุงศรีอยุธยาจัดการระบบการปกครองหัวเมืองได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น จนทำให้สามารถดึงดูดทรัพยากรและสินค้าจากหัวเมืองต่างๆ เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาได้อย่างเป็นระบบเพื่อประโยชน์

ด้านการค้าทางทะเล กรุงศรีอยุธยาสามารถจัดการปกครองหัวเมืองสำคัญด้านชายฝั่งทะเลตะวันตก ส่งผู้ที่เป็นเมืองหลวงแต่งตั้งไปเป็นเจ้าเมืองตามรายทางจากตะนาวศรีเข้ามาจนถึงกรุงศรีอยุธยาได้ และแต่งตั้งขุนนางไปทำหน้าที่เจ้าทำได้เช่นเดียวกัน ขุนนางที่ไปเป็นเจ้าเมืองและเจ้าทำในช่วงนี้ไม่ใช่เชื้อสายเจ้าเมืองเดิม แต่เป็นบุคคลที่กรุงศรีอยุธยาคัดเลือกแล้วว่าจะทำประโยชน์ด้านการค้าให้ได้ จะเห็นได้ว่า เจ้าเมืองตะนาวศรี เพชรบุรี ภูเก็ต ปรากฏบุรีเข้ามาจนถึงบางกอกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์นับถือศาสนาอิสลามทั้งสิ้น³⁰² ทั้งนี้ผู้แต่งตั้งเจ้าเมืองด้านนี้คือเสนาบดีพระคลังซึ่งนับถือศาสนาอิสลามและมีการค้าอยู่ด้านชายฝั่งทะเลตะวันตก อีกทั้งพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายส่วนใหญ่คือพวกที่นับถือศาสนาอิสลาม การมีเจ้าเมืองนับถือศาสนาเดียวกับผู้มาเยือนย่อมช่วยให้ทำการค้าได้อย่างสะดวกมากขึ้น เนื่องจากเข้าใจในวิธีการค้าของโลกอิสลามเช่นกัน

รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มีพ่อค้าจากฝั่งโคโรมันเดลเข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาที่ฝั่งตะนาวศรี โดยนำผ้ามาขายจำนวนมากในราคาถูก พ่อค้ากลุ่มนี้ซื้อกำยาน ยางไม้ เครื่องถ้วยชาม สินค้าหัตถกรรม ดีบุก ไม้ฝาง และไม้ต่างๆ กลับไป³⁰³ พ่อค้าจากอ่าวเบงกอลซื้อสินค้าสำคัญคือกำยาน ยางไม้ และไม้ฝางเป็นประจำ

คาดว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเพิ่มระดับความสำคัญของการค้าทางทะเลมากขึ้น โดยทรงส่งเสริมการค้ากับดินแดนด้านอ่าวเบงกอลด้วย เพื่อเพิ่มผลประโยชน์ทางการค้า มีการส่งพระราชสาสน์โต้ตอบกันระหว่างสมเด็จพระเจ้าปราสาททองกับเจ้าเมืองทางฝั่งโคโรมันเดล

³⁰² กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 272, 279.

³⁰³ กรมศิลปากร, เอกสารหอรัตนาศรัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642, หน้า 88.

(โจฬะมณฑล) พระเจ้าแผ่นดินแห่งรามมะราดที่โคทอพเซีย (Rammaradt Cotopsia)* และพวคนาวาบ (Nawab) แห่งเบงกอล

“...ทุกปีทั้งสองฝ่ายจะส่งเอกอัครทูตอัญเชิญพระราชสาส์นซึ่ง
เต็มไปด้วยคำสรรเสริญยกย่องพร้อมของบรรณาการเล็กๆ
น้อยๆ ไปถวายซึ่งกันและกัน นี่เป็นการทำเพื่อส่งเสริมการค้า
ขายเท่านั้น...”³⁰⁴

วิธีการที่อาศัยการทูตนำการค้านี้แพร่หลายอยู่แล้วในเอเชีย เห็นได้จากการค้าในระบบบรรณาการของจีน พระเจ้าแผ่นดินแห่งปาเสียคาตา(?)** ซึ่งอยู่ที่อินเดีย เห็นความสำเร็จทางการค้าที่เพื่อนบ้านได้รับก็ส่งพระราชสาส์นและของบรรณาการมาถวายสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเช่นกันเพราะต้องการซื้อช้างจากกรุงศรีอยุธยา³⁰⁵

การค้าที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยาอย่างหนึ่งก็คือการส่งช้างและงาช้างไปยังอินเดีย ผู้มีสิทธิค้าช้างในทางกฎหมายคือพระมหากษัตริย์และเจ้านาย และอาจจะมีขุนนางบางคนได้มีส่วนในการค้าช้างด้วย แต่ไม่อนุญาตให้พ่อค้าเอกชนค้าช้าง การค้าช้างถือเป็นการค้าผูกขาด กิจกรรมการค้าช้างคงนำเงินเข้าสู่ราชสำนักเป็นอย่างมากและสม่ำเสมอ ปีหนึ่งๆ พระมหากษัตริย์ทรงให้จับช้าง 300-400 ตัวจากป่ามาฝึกเพื่อส่งไปขาย โดยมีพ่อค้าจากฝั่งมหาสมุทรอินเดียเดินทางมาซื้อช้างที่ฝึกแล้ว ตลาดค้าช้างของราชอาณาจักรอยุธยาอยู่ที่เบงกอลและเมืองบริเวณเดคคาน (the Dekkan)³⁰⁶ บันทึกของชาวอังกฤษระบุว่าเมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1682 (พ.ศ. 2225) เรือของ

* น่าจะหมายถึง Qutb Shah

³⁰⁴ กรมศิลปากร, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 145.

** คือเมือง Palliacatta (Pulicat) ซึ่งอยู่ทางฝั่งโคโรมันเดล

³⁰⁵ เรื่องเดียวกัน.

³⁰⁶ Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman* John O’Kane (trans.), (London: Routledge & Kegan Paul, 1972), p. 150.

พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาบรรทุกช้าง 22 เชือกส่งไปขายยังเมืองมะสุลีปะตัม³⁰⁷ ทุกๆ ปีจะมีพ่อค้าจากอินเดียมายังราชอาณาจักรอยุธยา นำสินค้าที่ราชอาณาจักรอยุธยาต้องการมาแลกเปลี่ยนกับช้าง

การที่ช้างของราชอาณาจักรอยุธยาเป็นที่ต้องการอาจจะเนื่องจากเป็นช้างขนาดใหญ่สูง 5 คิวบิท* ในขณะที่ช้างจากลังกาซึ่งเคยเป็นที่นิยมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15** มีความสูงเพียง 2.5 คิวบิท³⁰⁸ ช้างที่รอดชีวิตไปถึงอินเดียจะขายได้ราคาถึง 30 ตูมาน ราคาต้นทุนที่ราชอาณาจักรอยุธยาคือราว 7-8 ตูมาน และงาช้างก็ขายได้ราคาสูงมาก ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ช้างจากราชาอาณาจักรอยุธยามีราคาสูงเช่นเดียวกับกำยาน (benzoin) และไม้กฤษณา (eaglewood)³⁰⁹

แม้หลักฐานจะระบุว่า เมื่อราว 2-3 ปีก่อนหน้าคณะทูตจากเปอร์เซียเดินทางมาถึง*** ได้เกิดความนิยมซื้อช้างจากที่อื่นนอกจากที่ราชอาณาจักรอยุธยา ดังนั้น ราคาช้างจึงตกลง แต่เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงค้าช้างเองและได้ช้างมาจากป่า โดยการล้อมจับของไพร่หลวง กิจการค้าช้างจึงยังดำเนินต่อไปและน่าจะเปลี่ยนแปลงวิธีการค้า เป็นการนำช้างออกไปขายยังอินเดียเองแทนที่จะรอพ่อค้าอินเดียมาซื้อช้างดังแต่ก่อน สมเด็จพระเจ้าท้ายสระยังทรงสั่งให้ตอกำป็น “ติดสมอ ณ วัดมเหยงค์ แล้วให้ใช้ใบออกไป ณ เมืองมะริด แล้วให้ประทุกช้างออกไป

³⁰⁷ กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 3**, หน้า 58.

* หน่วยวัดโบราณ 1 คิวบิท ราวประมาณ 17-22 นิ้ว ในขณะที่ฟาน พลิตรายงานว่าช้างของราชอาณาจักรสูง 6-7 แอสตา หรือ 9-10 1/2 นิ้วฟุต ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน พลิต (วัน วลิต)**, หน้า 155.

** ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 (กลางพุทธศตวรรษที่ 20) บารโอบชารายงานว่ามีเรือจากอ่าวเบงกอลและชายฝั่งโคโรมันเดล รวมทั้งเรือที่ออกไปจากมะละกา ไปซื้อช้าง อบเชย และอัญมณีจากลังกา ตามรายงานของ โทเม ปิเรส พ่อค้าลังกาค้าขายกับเมืองตามชายฝั่งของอินเดียจากเมืองแคมเบย์ไปถึงเบงกอล แสดงให้เห็นว่าตลาดค้าช้างเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นหลังช่วงเวลานี้

³⁰⁸ Muhamad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p. 168.

³⁰⁹ Dhiravat na Pombejra, *Siamese Court Life in the Seventeenth Century as Depicted in European Sources* (Bangkok: Faculty of Arts Chulalongkorn University, 2001), p. 17.

*** ปีที่คณะทูตจากเปอร์เซียเดินทางมาถึงคือ ค.ศ. 1685 รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์

จำหน่าย ณ เมืองเทศ 40 ช้าง”³¹⁰ ดังนั้น แม้จะเพิ่มต้นทุนแต่เมื่อบรรทุกช้างไปขายเองถึงปลายทาง กำไรจากการค้าก็น่าจะมากกว่าเพียงเป็นผู้ส่งออก นอกจากส่งช้าง เรือที่ไปค้าถึงอินเดีย ยังอาจนำสินค้าอื่นๆ เช่น ไม้ฝาง ไม้กฤษณา ทองคำ ยางไม้ ยางไม้มีกลิ่นหอมใช้ทำเครื่องหอมและกำยาน ดีบุก น้ำตาลดิบ หนังสัตว์ พริกไทย คราม งาช้าง ทองแดง และดินประสิว³¹¹ ซึ่งเป็นสินค้าที่พ่อค้าด้านอ่าวเบงกอลนิยมซื้อไปจำหน่ายด้วย ซึ่งน่าจะทำได้กำไรมากกว่าการขายที่ต้นทาง

จากการศึกษาที่ผ่านมากล่าวกันว่าการค้าด้านอ่าวเบงกอลที่เคยประสบความสำเร็จในระยะเวลาแรกกลับลดบทบาทลงในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 เนื่องจากเกิดการพัฒนาเมืองท่าของพวกรูโรปขึ้นในอินเดีย เช่น เมืองมัทราส กัลกัตตา และบอมเบย์³¹² จนเมืองเหล่านี้กลายเป็นตลาดการค้าสำคัญแทนที่เมืองมะสุลีปะตัมและตะนาวศรีที่เคยเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าส่งไปจำหน่ายยังอินเดีย ความเจริญของเมืองท่าที่เกิดขึ้นทำให้พ่อค้านิยมไปค้าขายตามเมืองเหล่านี้มากกว่าข้ามมายังฝั่งตะวันตกของราชอาณาจักรอยุธยา

การศึกษาจากบริบททางเศรษฐกิจพบว่า สาเหตุสำคัญเนื่องมาจากเกิดการเปลี่ยนแปลงของตลาด ความต้องการสินค้าเครื่องเทศและพริกไทย* จากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองในยุโรปลดต่ำลงตั้งแต่ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 (ต้นพุทธศตวรรษที่ 23) ทำให้ราคาพริกไทยและเครื่องเทศที่เคยขายได้ดีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มมีราคาต่ำลง ยุโรปหันไปนิยม

³¹⁰ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 (ต่อ)) พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า 243.

³¹¹ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 88.

³¹² จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, *ขุนนางกรมท่าขวา การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2153-2435* (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 233.

* ตลาดยุโรปลดมูลค่านำเข้าพริกไทยและเครื่องเทศลงจากช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไป ปัญหาหนึ่งเนื่องมาจากเพิ่มความเข้มงวดในการผูกขาดสินค้าเครื่องเทศและพริกไทยของบริษัท VOC พร้อมๆ กับความต้องการเครื่องเทศในตลาดยุโรปลดลง หันไปนิยมสินค้าอื่น เช่น กาแฟ โกโก้ ชา และยาสูบแทน รายละเอียดใน David Bulbeck, Anthony Reid...{et.al.}, *Southeast Asian Exports Since the 14th Century Cloves, Pepper, Coffee, and Sugar* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies) 1998), p. 64.

ชาจากจีนและผ้าเขียนและพิมพ์ลายจากอินเดียแทน³¹³ ช่วงความเจริญสูงสุดของการค้าเครื่องเทศ อยู่ระหว่าง ค.ศ. 1520 ไปจนถึง 1620 จากนั้นค่อยๆ ลดต่ำลง³¹⁴ ส่วนช่วงความเจริญสูงสุดของการส่งออกพริกไทยจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอินเดียไปยังยุโรปอยู่ระหว่าง ค.ศ. 1520-1680³¹⁵ จากนั้นค่อยๆ ลดต่ำลงเช่นกัน

ความต้องการพริกไทยน้อยลงส่งผลกระทบต่อเมืองท่าส่งออกพริกไทยทุกเมืองรวมทั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นเมืองรวบรวมพริกไทยส่งออกที่สำคัญเมืองหนึ่ง เมื่อรวมเข้ากับการสามารถซื้อช้างจากแหล่งอื่นได้ จึงทำให้ตลาดชายฝั่งตะวันตกของราชอาณาจักรอยุธยาที่พ่อค้าจากฝั่งมหาสมุทรอินเดียนิยมเดินทางเข้ามาค้าขายชบเซาลง

ไม่เฉพาะการค้าที่ภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้นที่ประสบปัญหาการค้าที่ฝั่งโคโรมันเดลในทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ 17 เองก็ชบเซาลงเช่นเดียวกัน อันเนื่องมาจากความเสื่อมของกษัตริย์แห่งกอลคอนดา (Qutb Shahs of Golconda) ส่วนเมืองมะสุลิปะตัม ขุนนางที่เป็นพ่อค้าถอนตัวออกไป ทำให้การค้าต่างประเทศของมะสุลิปะตัมซึ่งอยู่ทางเหนือของชายฝั่งโคโรมันเดลลดน้อยลงไปมาก การค้าทางใต้ของชายฝั่งโคโรมันเดลก็ประสบปัญหาเช่นเดียวกัน³¹⁶ ใน ค.ศ. 1685 โอรังเซปยึดเมืองสุรัต เพื่อขับไล่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ซึ่งพยายามจะยึดเมืองจิตตะกอง อย่างไรก็ตาม การสู้รบทางทะเลคุกคามการค้าของราชวงศ์โมกุล³¹⁷ นอกจากนั้น ในย่านมหาสมุทรอินเดียยังเกิดความไม่สงบจากการสู้รบกันของอังกฤษและฝรั่งเศสอย่างต่อเนื่อง ระหว่าง ค.ศ. 1748-1754 (พ.ศ. 2291-2297) ทั้งสองฝ่ายต่างสนับสนุนผู้ปกครองอินเดียคนละฝ่าย ฝรั่งเศสสนับสนุนนิซามแห่งเดคคาน (Nizam of Deccan) ส่วนอังกฤษสนับสนุน

³¹³ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis*, p. 328.

³¹⁴ *Ibid*, p. 14.

³¹⁵ *Ibid*, p. 21.

³¹⁶ Leonard Y. Andaya, "Interaction with the Outside World and Adaptation in Southeast Asian Society, 1500-1800" in *The Cambridge History of Southeast Asia Vol.1 from Early times to c. 1800* edited by Nicholas Tarling (London: Cambridge University Press, 1992), p. 353.

³¹⁷ William L. Langer, *An Encyclopedia of World History* (London: Harrap/Galley Press, 1987) p. 572.

นาوابแห่งคาร์เนติก (Nawab of Carnatic)³¹⁸ สงครามระหว่างทั้งสองฝ่ายทำให้เกิดความไม่สะดวกในการเดินเรือในมหาสมุทรอินเดีย

กระนั้น เมืองท่าชายฝั่งทะเลตะวันตกของกรุงศรีอยุธยา ก็ยังไม่หมดความสำคัญลงไปเสียทีเดียว ในทศวรรษที่สองของศตวรรษที่ 18 เมืองมะริดของราชอาณาจักรอยุธยา ยังคงมีความสำคัญเป็นที่สองในแถบนี้ เป็นรองก็เพียงเมืองท่าพะโคเท่านั้น เรือจากมัทราสยังนิยมมาทำการค้าที่มะริด สินค้าที่นิยมมาซื้อก็คือช้างและดีบุก³¹⁹ แม้แต่ในกรุงศรีอยุธยา ก็ยังคงมีเรือของพ่อค้ายุโรปจากสถานีการค้าในอินเดียเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา เช่น ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1732 (พ.ศ. 2275) มีเรือจากเบงกอลของอังกฤษมาจากเมืองท่ามะละกาเข้ามา และในเดือนตุลาคมปีเดียวกัน เรืออังกฤษจากเมืองท่ามัทราสเข้าเทียบท่ากรุงศรีอยุธยา³²⁰

ปัญหาใหญ่ของกรุงศรีอยุธยาต่อการค้าทางชายฝั่งทะเลตะวันตกเกิดจากความไม่สงบในอ่าวเปอร์เซียและมหาสมุทรอินเดียในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 (ปลายพุทธศตวรรษที่ 23) ทำให้พ่อค้ามุสลิมจากอินเดียประสบปัญหาในการเดินเรือและการค้าอย่างหนัก นอกจากนั้นการค้าจากมะริดลงไปยังภูเก็ตก็ถูกรบกวนจากพวกโจรสลัด³²¹ ซึ่งมีทั้งกลุ่มกองโจริอิสระและกลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนแบบลับๆ จากพวกเจ้าเมืองชายฝั่ง ซึ่งคงส่งผลกระทบต่อพ่อค้าที่เดินทางเข้ามาค้าขายตามชายฝั่งคาบสมุทรมลายูฝั่งตะวันตกได้รับผลกระทบไปด้วย

³¹⁸ Ibid, p. 573. สงครามจบลงด้วยชัยชนะอย่างเด็ดขาดของอังกฤษใน ค.ศ. 1761 เมื่อยึดเมืองปอนดิเชอริของฝรั่งเศสมาได้ แต่ตามข้อตกลงในสนธิสัญญาปารีส (the treaty of Paris) ค.ศ. 1763 ฝรั่งเศสจึงได้เมืองปอนดิเชอริคืนไป

³¹⁹ D.K. Bassett, "British 'Country' Trade and Local Trade Networks in the Thai and Malay States, c.1680-1770" *Modern Asian Studies* 23 (4), pp. 625-643.

³²⁰ ธีรวัต ฒ ป้อมเพชร, "The Last Year of King Thaisa's Reign: Data Concerning Politics and Society from the Dutch East India Company's Siam Factory Dagregister for 1732" ใน *ความย้อนของอดีต พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี ม.ร.ว.ศุภวัฒน์ เกษมศรี*, หน้า 134, 143.

³²¹ Alexander Hamilton, *A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-1723*, p. 46.

4.5 บริษัทการค้าและพ่อค้าชาวยุโรป

พ่อค้าชาวยุโรปที่เข้าสู่กรุงศรีอยุธยา มีทั้งที่มาจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส ก่อนหน้าคริสต์ศตวรรษที่ 17 ยังมีพ่อค้าโปรตุเกสและพ่อค้าสเปนเข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาด้วย แต่ลดความสำคัญลงไปในระยะหลัง

ในระยะคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 การค้าของชาวตะวันตกหรือชาวยุโรปมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่สินค้าที่นับว่าแปลกและหายาก เช่น สินค้าจากจีนและญี่ปุ่น และสินค้าเครื่องเทศ เช่น พริกไทย กานพลู อบเชย ลูกจันทน์เทศ ฯลฯ จากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียใต้เพื่อส่งกลับไปจำหน่ายที่ยุโรป ในบรรดาพ่อค้ายุโรปที่เข้ามาในรูปแบบบริษัท พ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา หรือในชื่อ Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา ก่อนชาติอื่นคือเข้ามาในปี 1604 (พ.ศ. 2147) แรกทีเดียวต้องการมาอาศัยกรุงศรีอยุธยาเพื่อเข้าไปเปิดตลาดในจีน แต่ไม่ประสบความสำเร็จ จึงเปลี่ยนมาเป็นคนกลางรับสินค้าของป่าจากกรุงศรีอยุธยาไปค้าที่ญี่ปุ่นแทน³²² ต่อจากนั้นไม่นาน พ่อค้าจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (English East India Company, EIC) ก็เดินทางเข้ามาเมื่อ ค.ศ. 1612 (พ.ศ. 2155)³²³ และต้องการเข้าไปค้าขายกับญี่ปุ่นเช่นเดียวกัน แต่ในที่สุดบริษัท VOC ได้รับอนุญาตให้เข้าไปค้าขายที่เมืองนางาซากิ เมื่อญี่ปุ่นปิดประเทศ

การเข้ามาสู่การค้าในน่านน้ำทะเลจีนของพ่อค้าจากยุโรปถือเป็นการช่วยเพิ่มปริมาณการค้าส่งออกของกรุงศรีอยุธยาได้มากขึ้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อการเข้าร่วมกิจกรรมการค้าของกลุ่มคนต่างๆ เพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม และคงส่งผลต่อการจัดองค์การการค้าให้รับกับวิธีการค้า และชนิดของสินค้าที่พ่อค้าจากยุโรปนำเข้ามา โดยเฉพาะวิธีการขอสัมปทานผูกขาดจากพระมหากษัตริย์ เช่น บริษัท VOC ขอสัมปทานผูกขาดการค้าหนังกวางแต่เพียงผู้เดียวและขอสัมปทานผูกขาดการค้าดีบุกตามหัวเมืองทางใต้ของกรุงศรีอยุธยาบางเมือง ตามมาด้วยบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (EIC) ที่ขอสัมปทานผูกขาดการค้าดีบุกด้วยเช่นเดียวกัน ลักษณะการค้าโดยวิธีการนี้ส่งผลให้พระมหากษัตริย์ได้รับประโยชน์จากการขายสินค้าผูกขาดที่พระคลังสินค้าเท่านั้นเป็นผู้ขายได้

³²² George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p.10

³²³ บุศราคม ช่างชัย, *การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในกรุงศรีอยุธยา ระหว่าง ค.ศ. 1612-1688* วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ เอก্ষิยตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533, หน้า 40.

และกำหนดสินค้าต้องห้ามมากขึ้น จะเห็นได้ว่าแม้แต่ผ้าแดงซึ่งฝรั่งนำเข้ามาขายก็กำหนดเป็นสินค้าต้องห้าม³²⁴ ส่วนสินค้าที่ประกาศเป็นสินค้าผูกขาดนอกจากดีบุก ไม้ฝาง เนื้อไม้ ยังมีดินประสิว ตะกั่ว หมากสง หนังสือตัว ข้าง งา ข้าง ไม้หอม เป็นต้น³²⁵ การค้าที่ทวีความสำคัญขึ้นนำมาซึ่งการจัดองค์กรเพื่อให้พระมหากษัตริย์ได้รับผลประโยชน์ทางการค้าได้มากขึ้น

ยังมีพ่อค้าชาวยุโรปอีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นพ่อค้าเอกชนทำการค้าขายส่วนตัว (country traders) ซึ่งส่วนหนึ่งพวกพ่อค้าบริษัท EIC เรียกว่าพวก Interloper หรือพวกที่ทำการค้าโดยไม่มีใบอนุญาต และเนื่องจากการบริหารงานของบริษัท EIC เองที่เปิดโอกาสให้พ่อค้าของบริษัทหาผลประโยชน์เป็นของตนเอง พ่อค้าบริษัทหลายคนจึงหันไปทำการค้าส่วนตัว และรับใช้พระมหากษัตริย์อยู่ชุก เช่น นายจอร์จ ไวท์ แซมมวล ไวท์ คอนสแตนติน ฟอลคอน และพ่อค้าอีกหลายๆ คน พ่อค้าอังกฤษส่วนหนึ่งไปทำการค้าที่เมืองมะริด แต่ด้วยความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในช่วงปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ทำให้เกิดการสังหารหมู่ชาวอังกฤษที่เมืองมะริด³²⁶ ในที่สุดบริษัทอังกฤษได้ถอนตัวออกไปจากกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับความขาดทุน แต่พ่อค้าอังกฤษที่อื่นเดียวยังเดินเรือมาขายน้ำด้านอ่าวเบงกอลเพื่อซื้อ-ขายสินค้าอยู่เป็นประจำ

พ่อค้าชาวยุโรปที่เข้ามายังอินเดียได้แล่นเรือผ่านอ่าวเบงกอลเข้ามาทำการค้ากับกรุงศรีอยุธยาผ่านเมืองท่ามะริด แม้ในช่วงหลังจากเหตุการณ์ ค.ศ. 1688 ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์แล้วก็ตามยังมีพ่อค้าชาวยุโรปแวะเวียนมายังเมืองท่ามะริดอยู่บ้าง จะเห็นได้ว่า ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาและสมเด็จพระเจ้าเสือ ทรงชักชวนพ่อค้าจากฝรั่งเศส อังกฤษ เดนมาร์ก และชาวยุโรปอื่นๆ ให้เข้ามาค้าขายกรุงศรีอยุธยา³²⁷ ทรงให้ความสำคัญกับการต่างประเทศและการค้าและไม่เคยยุติการค้านานาชาติกับประเทศทางยุโรป แต่เป็นเพราะประเทศต่างๆ ทางยุโรปเองที่เลือกออกไปจากกรุงศรีอยุธยา³²⁸ แม้ว่าจะยังมีพ่อค้าเอกชนชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายอีก แต่พ่อค้า

³²⁴ ชูวิจิตรมาตรา, *ประวัติการค้าไทย* พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร: รวมสาส์น, 2516), หน้า 251.

³²⁵ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 252.

³²⁶ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 5*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520), หน้า 9-10.

³²⁷ *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 22*, หน้า 29, 38.

³²⁸ ดูรายละเอียดใน Dhiravat na Pombejra, "Ayutthaya at the end of the Seventeenth Century; Was there a shift to isolation?" in *Southeast Asia in the Early Modern Era; Trade, Power, and Belief* edited by Anthony Reid, (London: Cornell University Press, 1993), pp. 250-272.

เหล่านี้ไม่ได้มีบทบาทมากนักในการค้ากับกรุงศรีอยุธยา ยกเว้นก็แต่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาที่ยังคงทำการค้ากับกรุงศรีอยุธยาและมีบทบาทที่สำคัญทางการค้าต่อไป

คู่ค้าทั้งหลายเหล่านี้สำคัญต่อความเติบโตและความมั่งคั่งของเมืองการค้ากรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างมาก ความเป็นเมืองการค้าทำให้มีพ่อค้าและนักเดินทางเข้ามาติดต่อทำการค้าด้วยเป็นจำนวนมาก ทั้งบางส่วนยังเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากต้องการสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาส่งไปขายตามเส้นทางที่ตนชำนาญ กลุ่มพ่อค้าจำนวนมากที่เข้ามาทำการค้าในกรุงศรีอยุธยาทำให้ความต้องการสินค้าจากดินแดนตอนในเพิ่มขึ้นอีก และเกิดกลุ่มคนที่เข้ามาทำการค้าแข่งขันกับพระมหากษัตริย์

ในบทต่อไปจะศึกษาระบบและองค์กรที่ส่งผลต่อการค้าของกรุงศรีอยุธยาหลังจากเกิดสงครามเสียกรุง ค.ศ. 1569 (พ.ศ. 2112) พระมหากษัตริย์พยายามฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาในด้านต่างๆ ความพยายามจัดการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองเสียใหม่ของสมเด็จพระนเรศวร การจัดระบบควบคุมกำลังคนและการแบ่งการควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ให้อัครมหาเสนาบดีดูแลในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ นอกจากจะส่งผลดีทางการเมือง การปกครอง และการทหารแล้ว ยังส่งผลต่อด้านเศรษฐกิจ เปิดโอกาสทางการค้าจนเกิดความมั่งคั่งร่ำรวยอย่างล้นเหลือในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และก่อให้เกิดปรากฏการณ์ขึ้นสู่อำนาจสูงสุดของขุนนางความมั่งคั่งที่ล้นเหลือทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้องทรงปรับปรุงองค์กรทางการค้าให้เข้มงวดขึ้นกว่าเดิมเพื่อควบคุมความมั่งคั่งเอาไว้ให้อยู่กับราชสำนัก และวิธีการค้าโดยผ่านองค์กรการค้ายังคงใช้กันต่อมาจนถึงเวลาเสียกรุงศรีอยุธยา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

การจัดองค์กรเพื่อรองรับความเติบโตทางการค้าของกรุงศรีอยุธยา

ความมั่งคั่งอันเนื่องมาจากความรุ่งเรืองทางการค้าของกรุงศรีอยุธยาส่งผลต่อกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมแตกต่างกัน ความมั่งคั่งจากการค้าทำให้ราชสำนักจำเป็นต้องปรับปรุงระบบและองค์กรเพื่อรองรับความเติบโตทางการค้าของกรุงศรีอยุธยา การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงสำคัญ ช่วงแรกคือ จักรพรรดิสมเด็จพระนเรศวรไปจนถึงจักรพรรดิเจ้าทรงธรรม และช่วงที่สองจากรัชมเด็จพระเจ้าปราสาททองไปจนกระทั่งจักรพรรดิเจ้าเอกทัศ

การแบ่งความเปลี่ยนแปลงออกเป็น 2 ช่วงเช่นนี้เนื่องจากมีจุดแบ่งที่เห็นได้ชัดหลังจักรพรรดิเจ้าทรงธรรม เมื่อเกิดเหตุการณ์สำคัญคือการที่อัครมหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหมได้ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ถือเป็น การขึ้นสู่อำนาจสูงสุดของชนชั้นขุนนางที่สามารถสร้างสมอำนาจบารมีทั้งทางการเมืองและใช้อำนาจนั้นเพิ่มพูนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้จากความเจริญทางการค้าในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม อำนาจของขุนนางมีมากถึงขนาดได้เข้าร่วมมีส่วนในการขึ้นครองราชย์และถอดถอนกษัตริย์ถึง 2 พระองค์ คือ สมเด็จพระเชษฐาธิราชและสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ จนกระทั่งในที่สุด ขุนนางได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์เสียเอง นับเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญที่สุดของชนชั้นขุนนาง

สาเหตุที่ทำให้ขุนนางมีอำนาจมากในช่วงเวลานี้เป็นผลมาจากการปรับปรุงการปกครองหัวเมือง การควบคุมกำลังคน และการแบ่งอำนาจการควบคุมดูแลหัวเมืองให้แก่อัครมหาเสนาบดี สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถ ซึ่งเกิดขึ้นอย่างเหมาะสมเจาะกับการค้าที่คึกคักในช่วงเวลาเดียวกัน ผลจากการปรับปรุงการปกครองและระบบการควบคุมกำลังคนนอกจากจะส่งผลดีทางด้านการเมือง การปกครอง และการทหารแล้วยังส่งผลต่อการเรียกเกณฑ์กำลังคนไปเก็บส่วยและลำเลียงส่วยลงมายังเมืองหลวงได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น รับกับความต้องการสินค้าของป่าที่ตลาดสำคัญในช่วงเวลานั้นคือตลาดญี่ปุ่นต้องการ ขุนนางหลายระดับ โดยเฉพาะขุนนางระดับสูง มีโอกาสเข้าร่วมทำการค้าที่คึกคัก ประสิทธิภาพในการได้ส่วยปริมาณมากซึ่งเป็นสินค้าที่มีแหล่งกำเนิดและแหล่งผลิตอยู่ในหัวเมืองภายในอันกว้างใหญ่ของกรุงศรีอยุธยายิ่งช่วยส่งเสริมให้กรุงศรีอยุธยาและกลุ่มผู้สัมพันธ์กับการค้ากลุ่มสำคัญกลุ่มหนึ่งคือขุนนางระดับสูงเติบโตขึ้น

การสงครามในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมิได้มีผลเพียงด้านการเมืองการปกครองเท่านั้น แต่ยังกระตุ้นให้เกิดผลในด้านการค้าด้วย การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองกับเมืองหลวงเสียใหม่ นอกจากจะได้ผลในด้านการเมือง การปกครอง และการทหารแล้ว ยังสะท้อนความสำคัญของ หัวเมืองท้องถิ่นที่มีผลต่อการค้าทั้งภายในและภายนอก ทรงคำนึงถึงความสำคัญของหัวเมืองในฐานะเมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้าในภูมิภาค การเป็นเมืองท่าการค้าทางบก เมืองที่ผลิตสินค้าที่ผ่านกระบวนการและสินค้าของป่าที่เป็นสินค้าส่งออกสำคัญมาช้านาน เช่น หัวเมืองที่ผลิตสังคโลก ไม้ฝาง เป็นต้น การจัดความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองกับเมืองหลวงในรูปแบบของเมืองเอก โท ตรี จึงช่วยให้เมืองหลวงมีสายสัมพันธ์ทางการค้ากับหัวเมืองได้ใกล้ชิดขึ้น และเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถทรงจัดระบบการควบคุมกำลังคนในรัชกาลของพระองค์และแบ่งแยกอำนาจการควบคุมดูแลหัวเมืองเหนือและใต้ให้แก่สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมดูแล* ก็ยิ่งส่งผลต่อการค้า ก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการเรียกเกณฑ์ส่วยซึ่งเป็นสินค้าออกที่ตลาดต้องการได้ในปริมาณมาก ผลจากการปรับปรุงการปกครอง การควบคุมกำลังคน และการแบ่งแยกอำนาจให้อัครมหาเสนาบดีดูแลหัวเมืองก่อให้เกิดความมั่งคั่งอย่างเห็นได้ชัดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และยังก่อให้เกิดการมีอำนาจและความมั่งคั่งในหมู่ขุนนางระดับสูง จนกระทั่งขุนนางสามารถขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ได้ สะท้อนการได้อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของขุนนางอย่างเห็นได้ชัด การขยายตัวของอำนาจขุนนางจนกระทั่งได้อำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจเช่นนี้ เป็นผลมาจากการได้อำนาจควบคุมดูแลหัวเมือง ซึ่งส่งผลให้ขุนนางระดับสูงมีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจมากจนท้าทายอำนาจของกษัตริย์ได้สำเร็จ

หลังการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สิ่งซึ่งพระองค์กระทำก็คือความพยายามล้มล้างขุนนางประจำการเดิมจำนวนมากซึ่งมีอำนาจและบารมีทางการเมืองที่ฝังรากลึกมาหลายชั่วคน¹ และเนื่องจากขุนนางในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้โอกาสทางการค้าจนกระทั่งเกิดความร่ำรวย จึงทรงปรับปรุงองค์กรพระคลังสินค้าเสียใหม่ นำระบบผูกขาดอย่างเข้มงวดกว่าที่เคยใช้กันมาก่อนมาใช้² การปรับปรุงองค์กรการค้าเพื่อผูกขาดกิจการค้าทำให้พระมหา

* ดูการอภิปรายเรื่องนี้หน้า 196-206

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*, หน้า 18-19.

² John Anderson, *English Intercourse with Siam in the Seventeenth Century*

กษัตริย์สามารถรักษาผลประโยชน์ทางการค้าอันเคยเสียให้แก่ขุนนาง ทรงปรับปรุงวิธีการจัดระบบองค์กรทางการค้าเสียใหม่เพื่อให้ความมั่งคั่งมาตกอยู่กับพระองค์และราชสำนักให้มากที่สุดด้วยการเข้าควบคุมการค้าทั้งภายในและภายนอก เพื่อรวบอำนาจและความมั่งคั่งเอาไว้ที่พระมหากษัตริย์และป้องกันมิให้ขุนนางประจำการได้สั่งสมความร่ำรวยและอำนาจบารมีจนกระทั่งอาจเป็นอันตรายต่อกษัตริย์ ดังเช่นที่พระองค์ทรงก้าวเข้าสู่เส้นทางแห่งการค้าและอำนาจโดยวิธีทางนี้มาแล้วสมัยเมื่อพระองค์ยังทรงเป็นออกญาภักลาโหมสุริยวงศ์

หลังรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระมหากษัตริย์องค์ต่อๆ มายังทรงคงใช้องค์กรพระคลังสินค้าเพื่อผูกขาดการค้าอย่างเข้มงวดและเพื่อควบคุมการค้าให้อยู่ในมือของราชสำนัก สมเด็จพระนารายณ์ทรงสืบต่อการใช้องค์กรพระคลังสินค้าและการผูกขาดสินค้าอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้นไปอีกเนื่องจากปัจจัยภายในเกี่ยวกับสงครามและความไม่สงบในรัชกาลของพระองค์ คงมีเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระเท่านั้นที่ดูเหมือนจะคลี่คลายความเข้มงวดของการผูกขาดลง แต่ก็ได้กลับมาเข้มงวดอีกครั้งในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ³ เพื่อตั้งความมั่งคั่งร่ำรวยกลับมาสู่ราชสำนัก เจ้านาย และส่งผลให้เกิดการตัดโอกาสการสะสมความมั่งคั่งของเหล่าขุนนางทั่วไป³ ยกเว้นเพียงกลุ่มการค้าของพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่จะได้รับผลประโยชน์อย่างเต็มที่

ส่วนรัชกาลสุดท้ายคือสมเด็จพระเจ้าเอกทัศนั้น มีหลักฐานว่าเจ้านายผู้หญิงได้เข้าแทรกแซงกิจการด้านการปกครอง มีการรับสินบนและใช้อิทธิพลทำให้กฎหมายไม่สามารถบังคับใช้ได้ดังเดิม หลักฐานฝรั่งเศสกล่าวว่เจ้านายผู้หญิงเหล่านี้ทรงทำไปเพราะความโลภ ต้องการทรัพย์สินเป็นของตน เชื่อได้ว่าเจ้านายผู้หญิงเหล่านี้คงเข้าสัมพันธ์กับการค้าด้วยเช่นกัน เพราะเป็นทางที่มาแห่งพระราชทรัพย์

“ตั้งแต่ครั้งสมัยก่อนๆ มา พระราชโองการของพระเจ้าแผ่นดินเท่ากับเป็นกฎหมายในเมืองนี้ ครั้งมาในบัดนี้เจ้านายผู้หญิงทุกองค์ก็มีอำนาจเท่ากับพระเจ้าแผ่นดินและข้าราชการก็ต้องเปลี่ยนกันอยู่เสมอ แต่ก่อนๆ มา ผู้ที่มีความผิดฐานเป็นกบฏ ฆ่าคนตายและ

³ Remco Raben and Dhiravat na Pombejra, “Tipping Balances: King Borommakot and the Dutch East India Company” in *In the King’s Trail: An 18th Century Dutch Journey to the Buddha’s Footprint* edited by Remco Raben and Dhiravat na Pombejra, (Bangkok: the Royal Netherlands Embassy, 1997), p. 68.

เอาไฟเผาบ้านเรือนต้องรับพระราชอาญาถึงประหารชีวิต แต่มาบัดนี้ความโลภของเจ้านายผู้หญิงได้เปลี่ยนลงโทษความผิดชนิดนี้เพียงแต่ริบทรัพย์ และทรัพย์ที่ริบไว้ได้นั้น ก็ตกเป็นสมบัติของเจ้าหญิงเหล่านี้ทั้งสิ้น ฝ่ายพวกข้าราชการเห็นความโลภของเจ้านายผู้หญิงเป็นตัวอย่างก็หาหนทางที่จะหาประโยชน์บ้าง...”⁴

จากจุดเปลี่ยนของเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์การปรับปรุงองค์พระคลังสินค้าและนำการผูกขาดสินค้าอย่างเข้มงวดมาใช้ และใช้ต่อกันมาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ทำให้เห็นช่วงเวลา 2 ช่วงสำคัญคือ จักรวรรดิสมเด็จพระนเรศวรไปจนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไปจนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1767 และช่วงเวลาแรกส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์การปรับปรุงองค์พระคลังสินค้าในช่วงเวลาที่สอง

การค้าที่คึกคักตลอดมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรไปจนถึงช่วงเสียกรุงศรีอยุธยานำให้พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางระดับสูง หรือที่เรียกรวมๆ ว่ามูลนาย ที่ทำการค้าหรือเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการค้าต้องอาศัยผู้ชำนาญด้านการค้ากลุ่มหนึ่งเข้ามาดำเนินกิจกรรมการค้าแทนตน คนเหล่านี้มีทั้งที่ดำเนินกิจกรรมการค้าผ่านองค์พระคลังสินค้าและที่ดำเนินกิจกรรมการค้าโดยตรงกับพ่อค้าหรือผู้ดำเนินการค้าอื่นๆ อาทิ นายหน้า ผู้รวบรวมสินค้า ผู้ผลิตสินค้า ฯลฯ กลุ่มคนที่ดำเนินการค้าแทนมูลนายนี้ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้ามาจากประชาคมต่างด้าวในกรุงศรีอยุธยา กลุ่มที่ดำเนินการค้าแทนพระมหากษัตริย์มีคำเรียกดังที่ปรากฏในหลักฐานต่าง ประเทศว่า “พ่อค้าของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหรือหุ้นส่วนของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”⁵ ซึ่งเป็นกลุ่มสำคัญที่ทำการค้าให้แก่ราชสำนัก และพระมหากษัตริย์ยังทรงอนุญาตให้คนกลุ่มนี้ทำการค้าของตนเองควบคู่ไปด้วยและได้อภิสิทธิ์ทางการค้าบางอย่างเหนือพ่อค้าทั่วไป ส่วนพ่อค้าที่ทำการค้าถวายเจ้านายก็มีปรากฏในหลักฐาน เช่น มีการกล่าวถึงชาวจีนที่เป็นพ่อค้าของสมเด็จพระราชาธิบดีของสมเด็จพระนารายณ์

⁴ เอกสารบาทหลวงฝรั่งเศส ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 39 (ต่อ) – 40) (พระนคร; องค์การค้าของคุรุสภา, 2511), หน้า 29.

⁵ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 190.

“วันพฤหัสบดีที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2226 วันนี้ ชาวจีนคนนี้ ซึ่งเป็นพ่อค้าของสมเด็จพระราชินี* คือเป็นเจ้าแก้วผู้ใหญ่ ซึ่งข้าพเจ้าเคยติดต่อกับเขามาหา บอกข้าพเจ้าว่าเขามีทองแดง 400 หีบ ซึ่งข้าพเจ้าจะซื้อในราคาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว...”⁶

การปรับปรุงองค์กรตามที่กล่าวมาจึงมีความหมายรวมถึงการจัดองค์กรพระคลังสินค้าและการใช้ประโยชน์จาก “พ่อค้าของพระมหากษัตริย์”

ได้มีการศึกษาคำว่า “พ่อค้าของพระมหากษัตริย์” หรือ “พ่อค้าของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ที่ปรากฏในหลักฐานตะวันตกว่าน่าจะนำมาจากแนวคิดของเปอร์เซีย จากรัชสมัยกษัตริย์อับบาสที่ 1 ที่พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ลงทุนและผู้สนับสนุนทางการเงินรายใหญ่ที่สุดของอาณาจักรซาฟาวิ มีการแยกพ่อค้าออกหลายประเภท ทั้ง Great Merchant หรือเรียกตามภาษาเปอร์เซียว่า Sawdâgâr หรือ Sudâga ส่วนพ่อค้ารายเล็กรายน้อยหรือ Petty Artisan เรียกตามภาษาเปอร์เซียว่า Pisevar การแบ่งประเภทของพ่อค้าเกิดขึ้นเพื่อควบคุมระบบเศรษฐกิจ พระเจ้าแผ่นดินยังทรงตั้งขุนนางตำแหน่ง “ผู้ปกครองพ่อค้า” หรือ king of merchants ขึ้น เพื่อควบคุมดูแลปกครองเหล่าพ่อค้า มีหน้าที่พัฒนาผลประโยชน์ของแผ่นดิน มีอิทธิพลในระบบเศรษฐกิจ และยังมีหน้าที่สำคัญในการจัดการผลประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ของราชสำนัก ขุนนางตำแหน่ง king of merchants มีใช้อยู่ตามราชสำนักมาหลายต่างๆ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 โดยเรียกตำแหน่งนี้ว่า สุดาการราชา

* สมเด็จพระราชินีในที่นี้หมายถึงสมเด็จพระราชธิดา กรมหลวงโยธาเทพ ชาวต่างชาติเข้าใจผิดว่าทรงเป็นพระมเหสีของสมเด็จพระนารายณ์ แต่สมเด็จพระราชินีของสมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงเคยค้าขายจริง เอกสารฮอลันดาบันทึกว่าสมเด็จพระราชินีทรงส่งสำเนาไปค้าขายที่ญี่ปุ่น เมื่อ ค.ศ. 1673 และ 1674 อ้างถึงเอกสารของฮอลันดาใน Dhiravat na Pombejra, Siamese Court Life in the Seventeenth Century as Depicted in European Sources, p. 47.

⁶ บันทึกของนายวิลเลียม สแตร์ก ใน กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 3**, หน้า 273.

(Saudagar Raja) มีหน้าที่คล้ายๆ กับในราชสำนักเปอร์เซีย แต่เพิ่มหน้าที่ด้านการต่างประเทศเข้าไปด้วย ผู้ดำรงตำแหน่งนี้จึงต้องมีความรู้ด้านการต่างประเทศ ภาษาต่างประเทศ และขนบธรรมเนียมประเพณีนิยม ซึ่งพวกกษัตริย์มักจะได้ตำแหน่งนี้ไป⁷

ส่วนที่กรุงศรีอยุธยา มีผู้ศึกษาว่าผู้ได้ตำแหน่งนี้คือ อกา มุฮัมหมัด และคอนสแตนติน ฟอลคอน⁸ แต่ความเป็นจริงพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยาจะมีความสำคัญมากขนาด king of merchants ของตะวันออกกลางและราชสำนักมาเลย์หรือไม่ การที่ในหลักฐานจากบันทึกของพ่อค้าชาวยุโรปปรากฏคำว่า “พ่อค้าของพระมหากษัตริย์” อาจมิได้หมายความว่าคนเหล่านี้มีหน้าที่ตรงตามหลักการและแนวคิดของเปอร์เซียเสมอไป พ่อค้าชาวยุโรปซึ่งคุ้นเคยกับแนวคิดดังกล่าวนี้อาจจะเฝ้าคำว่า “พ่อค้าของพระมหากษัตริย์” มาใช้เรียกกลุ่มคนที่ทำการค้าถวายพระมหากษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยาก็ได้ และหากราชสำนักอยุธยาปรับแนวคิดพ่อค้าของพระมหากษัตริย์มาจากเปอร์เซียหรือราชสำนักมาเลย์ ก็ย่อมจะต้องนำมาประยุกต์และดัดแปลงให้เข้ากับระบบมูลนาย-ไพร่ ด้วยการพระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ทำให้เข้ากับระบบของราชสำนักและกลายเป็นกลุ่มคนที่ทำการค้าถวายตามความต้องการของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา ดังนั้น การที่หลักฐานตะวันออกกลางถึงพ่อค้าของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในกรุงศรีอยุธยา น่าจะหมายถึงเพียงกลุ่มคนที่มีหน้าที่ทำการค้าถวายพระมหากษัตริย์และได้อภิสิทธิ์บางประการที่จูงใจให้ยินดีทำการค้าถวายเป็นเครื่องตอบแทน ดังปรากฏในหลักฐานเอกสารของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ในจดหมายจากนายยอร์ช กอสไฟท์และโธมัส ไชวอดด์ พนักงานบริษัทที่ประจำอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา ส่งไปถึงผู้แทนสภาที่ปารีส ณ เมืองบันตัม เมื่อวันที่ 18 มกราคม ค.ศ.1682 (พ.ศ. 2225) ว่า “(ทองแดง) ห้ามขายแก่ผู้ใดอย่างเด็ดขาด นอกจากหุ้นส่วนของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มิฉะนั้นจะถูกลงโทษอย่างหนัก ซึ่งคนอื่น ๆ จะซื้อจากหุ้นส่วนเหล่านี้ได้ในราคาแพงขึ้นอีก...” “หุ้นส่วนที่สำคัญของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบางคนคัดค้านบัญชีของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในหนังสือของเรา”⁹ และจากบันทึก

⁷ Leonard Y. Andaya, “Ayutthaya and the Persian and Indian Muslim Connection”

in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia* edited by Kennon Breazeale (Bangkok: the Foundation for the Promotion of Social Science and Humanities Textbooks Project, 1999), pp. 127-128.

⁸ *Ibid.*, p. 128.

⁹ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3*, หน้า 64, 65

รายงานของนายวิลเลียม สแตรงก์ ผู้แทนจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เข้ามาดูแลการปิดกิจการของบริษัทในกรุงศรีอยุธยาว่า “...แต่ท่านจะแนะนำกิจการค้า (ของเรา) นี้ ไปยังพ่อค้าของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและบรรดาผู้รักษาคลังสินค้า ซึ่งคนเหล่านั้นคงจะพากันมาติดต่อกับเราเป็นอันดี”¹⁰ การนำกลุ่มคนที่มีความชำนาญทางเศรษฐกิจการค้าเข้าสู่ระบบราชการและระบบมูลนาย-ไพร่มีส่วนทำให้ขุนนางชำนาญการด้านเศรษฐกิจ-การค้าและพ่อค้าที่ทำการค้าถวายได้พัฒนาอำนาจและความมั่งคั่งของตนขึ้นจนมีอิทธิพลในราชสำนักและใช้อิทธิพลของตนในด้านการค้า เชื่อได้ว่าตำแหน่ง “พ่อค้าของพระมหากษัตริย์” คงมีต่อไปจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลายเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระและสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงหันมาค้าขายกับจีนยอมต้องทรงมีพ่อค้าเพื่อช่วยพระองค์ทำการค้ากับจีน

กล่าวได้ว่า กลุ่มพ่อค้าของพระมหากษัตริย์เป็นกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์จากการค้าและการใช้องค์พระคลังสินค้า และน่าเชื่อว่ากลุ่มพ่อค้าของมูลนายอื่นๆ ก็คงได้รับผลประโยชน์เช่นเดียวกัน ตามแต่ที่มูลนายจะตกลงกับพ่อค้าของตนเพื่อจูงใจให้พ่อค้าทำการค้าให้

การนำองค์พระคลังสินค้ามาใช้อย่างเข้มงวดนั้นยอมนำมาซึ่งการเสียผลประโยชน์ของคนบางกลุ่ม กลุ่มผู้เสียผลประโยชน์ย่อมดิ้นรนเพื่อให้ได้ผลประโยชน์ที่เคยได้กลับ คืบมา บางครั้งการต่อสู้รุนแรงถึงขั้นเกิดกบฏ เห็นได้ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์¹¹ และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การที่พระมหากษัตริย์ทรงเลือกกลุ่มผู้ร่วมผลประโยชน์ทางการค้ากับพระองค์ไม่ได้หมายความว่าทรงสามารถตัดโอกาสของขุนนางหรือคนกลุ่มอื่นๆ ออกจากการทำการค้าได้ กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ายังคงเกิดขึ้นภายใต้การใช้อำนาจขององค์พระคลังสินค้า และบางกลุ่มเสียผลประโยชน์ที่สำคัญของตนไปจึงก่อให้เกิดการกบฏ

นอกจากนั้น องค์พระคลังสินค้ายังไม่สามารถตัดโอกาสของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ากลุ่มอื่นๆ ซึ่งไม่ได้สัมพันธ์โดยตรงกับราชสำนักหรือองค์พระคลังสินค้า กลุ่มไพร่ต่างด้าวและกลุ่มขุนนางท้องถิ่นเป็นตัวอย่งที่ดีของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในกรุงศรีอยุธยา ชาวต่างชาติต่างภาษาบางคนยังถูกดึงเข้าสู่ระบบมูลนาย-ไพร่ ได้เป็นขุนนางชำนาญการด้านต่างๆ รวมทั้งด้านการค้า ความต้องการสินค้าขององค์พระคลังสินค้าเปิดโอกาสให้ขุนนางท้องถิ่นและกลุ่มคน

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 190. คำว่าท่านในที่นี้หมายถึงเจ้าพระยาพระคลัง

¹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์, หน้า 36.

ต่างดาวเข้าสัมพันธ์กับการค้าได้มากยิ่งขึ้น และองค์กษัตริย์คลั่งสินค้าไม่สามารถกีดกันการเข้าร่วมทำการค้าของขุนนางกลุ่มอื่นๆ ในราชสำนักได้

1. การจัดระเบียบหัวเมืองตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวร - สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

บริบททางประวัติศาสตร์ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งเป็นช่วงเวลาแห่งการทำสงครามและการฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาในด้านต่างๆ ทำให้เชื่อได้ว่า ได้เกิดการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองเสียใหม่ ลดอำนาจเมืองพระยามหานครและตั้งเป็นหัวเมืองเอก โท ตริขึ้นมาแทน การเดินทางไปในกองทัพของสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถนั้น นอกจากจะไปเพื่อสงครามแล้ว ในอีกด้านหนึ่ง การเดินทางเข้าสู่ดินแดนตอนในอันกว้างใหญ่ของกรุงศรีอยุธยา กล่าวได้ว่า เส้นทางที่เดินทัพเข้าไปเป็นเส้นทางเดียวกับที่ผู้คนในดินแดนตอนในลำเลียงสินค้าลงมายังกรุงศรีอยุธยา การเดินทัพเท่ากับเป็นการสำรวจเส้นทางและสำรวจแหล่งผลิตสินค้าและแหล่งส่งสินค้าของป่า ซึ่งเป็นสินค้าที่ตลาดภายนอกในเวลานั้นต้องการ ความเข้มแข็งของสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถทำให้หัวเมืองใหญ่น้อยยอมเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา และด้วยโอกาสจากการสงครามจึงเป็นไปได้อย่างมากที่สมเด็จพระนเรศวรจะทรงจัดลำดับความสัมพันธ์ของหัวเมืองกับเมืองหลวงเสียใหม่ เพื่อประโยชน์ในการฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจ

การจัดระเบียบหัวเมืองหรือการปรับปรุงการปกครองที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้เป็นความพยายามของราชสำนักในการควบคุมหัวเมืองให้ใกล้ชิดมากขึ้นกว่าเดิมด้วยการลดอำนาจหัวเมืองสำคัญลงให้เป็นเมืองชั้นเอก โท ตริ นอกจากนั้น ราชสำนักยังดำเนินการจัดระบบเพื่อควบคุมกำลังคน ซึ่งน่าจะส่งผลต่อโอกาสในการเรียกเกณฑ์ช่วยซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรเป็นยุคสมัยแห่งการสงคราม การกู้เอกราช และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองที่สำคัญในยุคอยุธยา การให้น้ำหนักความสำคัญแต่พระองค์ในด้านการรบทำให้มักเข้าไปว่าพระองค์ไม่ได้ทรงสนพระทัยและสนับสนุนในด้านเศรษฐกิจเลย แต่เมื่อพิจารณาความเจริญด้านเศรษฐกิจในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทำให้เห็นว่า เราควรทำความเข้าใจกับพระปรีชาสามารถด้านเศรษฐกิจของสมเด็จพระนเรศวรและการมองการณ์ไกลเกี่ยวกับด้านเศรษฐกิจของพระองค์เสียใหม่

ความสนพระทัยและการตระหนักถึงความสำคัญด้านเศรษฐกิจของสมเด็จพระนเรศวรสะท้อนให้เห็นได้จากหลายๆ เหตุการณ์ในรัชกาลของพระองค์ อาทิ การส่งพระราชสาสน์ไปยังฮ่องเต้จีนเพื่ออาสาเข้าช่วยโจมตีญี่ปุ่นและการชักชวนพ่อค้าสเปนเข้ามาทำการค้าในกรุงศรีอยุธยา¹² สำหรับเหตุการณ์แรกนั้นเกิดขึ้นใน ค.ศ. 1592 (พ.ศ. 2135) ทรงส่งคณะทูต 27 คน ไปยังจีนเพื่อเสนอจะเข้าโจมตีโอบล้อมอิเตะโยชิจากด้านหลัง¹³ สืบแสง พรหมบุญกล่าวถึงข้อเขียนของตัน เตียน ซึ่งเขียนถึงข้อเสนอของพระองค์ในอีก 50 ปี ต่อมาว่า

“เสี่ยว เอี้ยน (Hsiao Yen) อุปราชแห่งมณฑลทงกวางทั้งสอง (กวางตุ้งและกวางสี) นำความขึ้นกราบบังคมทูลถวายจักรพรรดิว่า (พระมหากษัตริย์) ไทยมีความโกรธเคืองผู้สำเร็จราชการ กัมปากุ (Kampaku) (ของญี่ปุ่น) อย่างมาก ความรู้สึกสำนึกในหน้าที่ที่เกิดขึ้นเพราะเห็นใจประเทศเพื่อนบ้านทำให้พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีความปรารถนาจะช่วยเหลือจักรพรรดิ”¹⁴

เหตุการณ์นี้ยังปรากฏในพงศาวดารราชวงศ์หมิง บรรพต่างประเทศว่า

“ปีที่ 20 รัชกาลวันลี่ (พ.ศ. 2135) ญี่ปุ่นยึดเกาหลี สยามอาสา ยกทัพลอบตีด้านหลังญี่ปุ่น ชื่อชิงอำมาตย์ส่วนกลางตกลงยอมตาม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹² จันทน์ฉาย ภัคอุทิศ (แปล), *กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน* (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์, 2532), หน้า 62.

¹³ สืบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853*, หน้า 108-109.

¹⁴ Kuo-ch'Üeh, ch 76, p. 4691 อ้างถึงใน สืบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853*, หน้า 108.

แต่เขี้ยวเอียนข้าหลวงใหญ่มณฑลทลกวางตั้งทลกวางสี่ยืนยันอย่าทำตาม
เรื่องนี้จึงระงับไป”¹⁵

แม้ว่าสมเด็จพระนเรศวรจะไม่ได้ทรงยกกองทัพเรือออกไปโอบล้อมญี่ปุ่นดังที่ทรงตั้งพระทัย สิ่งที่น่าสนใจก็คือเหตุใดพระองค์จึงทรงเสนอความช่วยเหลือต่อฮ่องเต้จีน ทั้งๆ ที่กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ห่างจากญี่ปุ่น “สุดทิศตะวันตกห่างกับญี่ปุ่นตั้งหมื่นลี้ จะสามารถบินข้ามทะเลใหญ่”¹⁶ ไปตีญี่ปุ่นได้อย่างไร

ไอ.ดับเบิลยู. โวลเตอร์ส (O.W. Wolters) วิเคราะห์เอาไว้ในงานเรื่อง *Ayudhya and the Rearward Part of the World* ว่า การเสนอกองทัพช่วยจีนครั้งนี้มีสาเหตุเนื่องมาจากสมเด็จพระนเรศวรทรงตระหนักถึงภัยรุกรานจากญี่ปุ่นในอนาคตอันใกล้ ชาวแผนการของฮิเดะโยชิที่ จะบุกเกาหลีแพ้วมาสู่กรุงศรีอยุธยาซึ่งอยู่ในเส้นทางการค้าเสริมความเชื่อของพระองค์ว่ากรุงศรีอยุธยาอาจได้รับผลจากการรุกรานของญี่ปุ่นมากยิ่งขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น สัมพันธภาพอันดีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับจีนทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจมานานนับศตวรรษก็มีส่วนสนับสนุนให้สมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระราชดำริจะช่วยเหลือจีน¹⁷ อีกทั้งพระองค์ยังมีทหารรับจ้างชาวญี่ปุ่นหลายร้อยคนในกองทัพ¹⁸ จึงน่าจะทรงทราบดีว่ากองทัพญี่ปุ่นมีความสามารถเพียงใด การที่ทรงเสนอจะช่วยเหลือจีนสะท้อนให้เห็นว่าทรงมั่นพระทัยในกองทัพเรือของพระองค์ซึ่งเชื่อได้ว่าประกอบด้วยสำเภาและลูกเรือชาวจีนผู้ชำนาญการเดินเรือทะเลในน่านน้ำที่จะส่งกองทัพออกไปรบ และยังมีทหารรับจ้างชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาผู้ซึ่งรู้ศักยภาพของกองทัพเรือญี่ปุ่นที่ยังไม่ได้พัฒนาไปจนเข้มแข็งนักเป็นอยู่อย่างดี¹⁹

¹⁵ รายละเอียดในเชิงอรรถที่ 1 พงศาวดารราชวงศ์หมิง เล่มที่ 20 บรรพพระกระถินยิกจ ใน คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน, **ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่าง ไทย-จีน พ.ศ. 1825-2395** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2525), หน้า 27.

¹⁶ ดูรายละเอียดในเชิงอรรถที่ 1 พงศาวดารราชวงศ์หมิงบรรพอำมาตย์ ประวัติเขี้ยวเอียน ใน **เรื่องเดียวกัน**.

¹⁷ O.W. Wolters, “Ayudhya and the Rearward part of the World,” *JRASGB*, pt. 3& 4 (1968), 166-178 อ้างถึงใน สืบแสง พรหมบุญ, **ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853**, หน้า 109-110.

¹⁸ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 109.

¹⁹ สืบแสง พรหมบุญระบุว่างานของอี. เอ็ม. ซาเตวักกล่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงมีทหารรับจ้างชาวญี่ปุ่นถึง 500 คน ดูรายละเอียดใน E.M. Satow, “Notes on the Intercourse between Japan and

เหตุผลสนับสนุนเรื่องศักยภาพของกองทัพเรือญี่ปุ่นเห็นได้ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ เมื่อโชกุนญี่ปุ่นมีอักษรสาสน์มาขอพระราชทานปืนใหญ่อย่างดี 2-3 กระบอก จากสมเด็จพระเอกาทศรถ ส่วนขุนนางระดับสูงของญี่ปุ่นก็มีหนังสือมาถึงออกญาพระคลังกล่าวถึงดินปืนคุณภาพดีของกรุงศรีอยุธยา²⁰ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ากรุงศรีอยุธยาคงมีศักยภาพเพียงพอที่จะส่งกองทหารไปช่วยฮ่องเต้จีนได้

สมเด็จพระนเรศวรทรงส่งเสริมด้านการค้าเป็นอันมาก พระองค์ทรงชักชวนพ่อค้าสเปนเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา เห็นได้จากในจดหมายจากบาทหลวงฟรಾಯ เกรโกริโอ ดา ครูซ ลงวันที่ 8 ตุลาคม ค.ศ. 1594 (พ.ศ. 2137) กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาตีละแวกแตก และพระยาละแวกหนีไป และกล่าวถึงการที่สมเด็จพระนเรศวรทรงต้องการให้ผู้ว่าการสเปนประจำมะนิลาแต่งคณะทูตมายังกรุงศรีอยุธยาหรืออนุญาตให้พ่อค้าสเปนเข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา

“...แต่งคณะทูตหรืออนุญาตให้มีการค้า เพราะน้ำน้ำได้เปิดกว้างแก่เรือทั้งปวง และแก่ทุกผู้ทุกนามที่ปรารถนาจะไปที่นั่นจากเสียน เพราะพระองค์ก็จะทรงพระกรุณาให้การค้าเป็นเช่นนั้นเสมอเหมือนสำหรับมะละกา...”²¹

ใน ค.ศ. 1599 (พ.ศ.2142) สมเด็จพระนเรศวรทรงส่งพระราชสาสน์ไปถวายพระเจ้าเฟลิเปที่ 2 กล่าวถึงการเป็นมิตรกันระหว่างกรุงศรีอยุธยากับมะนิลา กรุงศรีอยุธยาได้ให้ความมั่นใจแก่สเปนว่าจะไม่เข้าข้างโปรตุเกส²² ทรงมีพระราชประสงค์ให้กรุงศรีอยุธยาทำการค้ากับหมู่เกาะฟิลิปปินส์และทรงปรารถนาจะให้มีชาวสเปนเข้ามาค้าขายในพระราชอาณาจักร กรุงศรีอยุธยาส่งสิน

Siam in the Seventeenth Century,” Transactions of the Asiatic Society of Japan, XIII (1885), pp. 139 - 120. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน.

²⁰ ประชุมพงศาวดารเล่ม 13 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20) จดหมายเหตุเรื่อง ทางไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงญี่ปุ่น (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า 82-83.

²¹ จันทรฉาย ภัคฉติคม (แปล), กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน, หน้า 55.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

ค้าได้แก่ กายาน พริกไทย งาช้าง ผ้าฝ้าย ทับทิม ไพลินที่เจียระไนและทำตัวเรือนอย่างเลว ทาสไม้กึ่งคน แรด เขาสัตว์ หนังสัตว์ กีบสัตว์ และฟันของแรด บรรทุกเรือขนาดใหญ่ไปขายที่มะนิลา²³ จากรายการสินค้าที่บรรทุกไปจะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่เป็นสินค้าที่มาจากหัวเมืองและดินแดนตอนใน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ต่อดั้งศตวรรษที่ 17 กรุงศรีอยุธยามีศักยภาพในการค้าสินค้าของป่าเพื่อส่งออกอย่างกว้างขวางแล้ว

เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่าทรงเล็งเห็นความสำคัญด้านการค้าอีกเหตุการณ์หนึ่งก็คือการเสด็จประพาสเพชรบุรี²⁴ แม้พงศาวดารจะกล่าวว่าเสด็จประพาสเพชรบุรีเพื่อทรงพักผ่อนและไม่ได้กล่าวอย่างตรงไปตรงมาว่าเสด็จเพชรบุรีเนื่องจากทรงเล็งเห็นประโยชน์ด้านการค้า แต่เนื่องจากเพชรบุรีเป็นเมืองสำคัญในเส้นทางการค้าและยุทธศาสตร์มาตั้งแต่โบราณ ทั้งยังเป็นอู่อารยธรรมจึงเป็นชุมชนที่สำคัญและมีกำลังคน* ชายทะเลตั้งแต่ปากแม่น้ำท่าจีน แมกลองไปจนถึงอ่าวบางตะนูนและปากแม่น้ำเพชรบุรีล้วนเป็นทะเลตมและป่าชายเลนเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ และพืชพรรณ²⁵ จากเพชรบุรีอาจเดินทางลงไปสู่คาบสมุทรลพบุรี เดินทางข้ามคาบสมุทรลพบุรีเข้าไปยังเมืองตะนาวศรี และยังเป็นเส้นทางที่มุ่งไปสู่ทะเลด้านตะวันออกได้ จากเพชรบุรียังเดินทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาได้ทั้งทางปากน้ำแม่กลองและปากน้ำเจ้าพระยา เพชรบุรีจึงเป็นเมืองสำคัญทางด้านการค้าและมีสินค้าสำคัญที่ไม่อาจมองข้ามได้

การเสด็จเพชรบุรีของสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถที่นำสนมใจยิ่งก็คือการเสด็จไปถึงตำบลสามร้อยยอด ซึ่งเป็นจุดสำคัญในเส้นทางการค้าด้านตะวันตกและทางใต้ และยังเสด็จประพาสตำบลโตนดหลวงซึ่งเป็นชุมชนชาวจีนที่สำคัญมาตั้งแต่โบราณและยังคงมี

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

²⁴ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39 (พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ต่อ) ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า 67.

* การมีกำลังคนของเพชรบุรีเห็นได้จากในต้นรัชกาลสมเด็จพระเชษฐาธิราช พระพันปีศรีสินธุ์เป็นพระอนุชาก็พากันไปซ่องสุมผู้คนในเมืองเพชรบุรี เพื่อจะยกเข้ามาชิงราชย์ แต่กระทำสำเร็จ พงศาวดารอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ บัณฑิตมิวเซียม พระพนรัตน์ พระจักรพรรดิพงศ์ และพระราชหัตถเลขา ระบุว่าชาวเมืองเพชรบุรีที่เป็นใจกับพระศรีสินธุ์ก็นำตัวไปเป็นตะพุนหญ้าช้าง ดูใน Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, pp. 210-211.

²⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นบ้านยี่สาร,” ใน *สังคมและวัฒนธรรม ชุมชนคนยี่สาร*, หน้า 55.

ความสำคัญในรัชกาลของพระองค์ ตำบลดังกล่าวมีชาวจีนมาค้าขายและตั้งชุมชนบริเวณปากแม่น้ำเพชรบุรีและปากน้ำแม่กลอง²⁶ การประพาสชุมชนชาวจีนที่ตำบลโตนดหลวงนับเป็นเหตุการณ์ที่น่าสนใจยิ่ง เพราะตามปกติการเสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์มักเป็นการเสด็จประพาสป่าเขาหรือสถานที่สำคัญทางศาสนา แต่การประพาสสถานที่ซึ่งมีชุมชนชาวจีนเข้ามาตั้งรกรากค้าขายจนกลายเป็นชุมชนสำคัญมาเป็นเวลาช้านานแล้วนั้น ทำให้เชื่อได้ว่าเสด็จประพาสเพชรบุรีเพื่อสำรวจเส้นทางที่เป็นประโยชน์ทั้งด้านการสงครามและการค้า ไม่ใช่เพื่อทรงพักผ่อนหรือทรงเบ็ดเตล็ดตามดั่งที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารเท่านั้น

จึงกล่าวได้ว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงเล็งเห็นความสำคัญของการค้าทางทะเลเป็นอย่างมาก การฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาภายหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาจะเกิดขึ้นได้ยากหากกรุงศรีอยุธยาปราศจากทรัพย์สินเงินทองและความมั่งคั่งที่ได้มาจากการค้าทางทะเล และเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดภายนอก โดยเฉพาะตลาดญี่ปุ่นที่ต้องการสินค้าของป่าจำนวนมากในเวลานั้น กรุงศรีอยุธยาจึงต้องพยายามหาส่วยและสินค้าจากหัวเมืองภายในลงมาขายให้ได้มากขึ้น

วิธีการที่จะได้มาซึ่งส่วยและสินค้ามากขึ้นกว่าเดิมก็คือ จะต้องควบคุมหัวเมืองให้ได้โดยมีประสิทธิภาพ การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองในสมัยสมเด็จพระนเรศวรจึงเป็นวิธีหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการควบคุมหัวเมืองภายในโดยเฉพาะหัวเมืองเหนือซึ่งเป็นแหล่งของป่าให้ได้ใกล้ชิดขึ้น ทำให้กรุงศรีอยุธยาได้ส่วยและสินค้าจากหัวเมืองมากขึ้นและโดยวิธีการที่มีประสิทธิภาพขึ้น

1.1 การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองในสมัยสมเด็จพระนเรศวร

สมเด็จพระนเรศวรทรงจัดการปกครองหัวเมืองเสียใหม่เพื่อลดอำนาจเมืองพระยามหานคร ให้เกิดความสะดวกในการปกครองหัวเมือง ส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาได้เข้าควบคุมหัวเมืองตอนในได้ใกล้ชิดขึ้น ทั้งยังเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพราะหัวเมืองเหนือเป็นแหล่งสินค้าของป่าจำนวนมากที่ตลาดต้องการ

อันที่จริงพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงพยายามจัดการปกครองหัวเมืองเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพทางการปกครองให้แก่เมืองหลวงมาโดยตลอด สมัยอยุธยาตอนต้นราชอาณาจักร

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60-61.

อยุธยาประกอบด้วย 3 ปริมณฑล คือ 1. บริเวณราชธานีซึ่งอยู่ในความปกครองของพระมหากษัตริย์โดยตรง 2. บริเวณเมืองซึ่งปกครองโดยเจ้านายในราชตระกูลที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ที่ราชธานีหรือบุคคลที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้ไปปกครอง 3. เมืองประเทศราช²⁷ อย่างไรก็ตาม ในฐานะและความสัมพันธ์ของเมืองต่างๆ ต่อราชธานีไม่ตายตัว ขึ้นอยู่กับ รัฐประศาสน์นโยบายของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอำนาจสูงสุด

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เกิดการเปลี่ยนแปลงฐานะของเมืองฝ่ายต่างๆ เกิดเป็นบริเวณราชธานี เมืองพระยามหานครหมายถึงหัวเมืองสำคัญในท้องถิ่นซึ่งเคยเป็นอิสระแต่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยา แม้จะเป็นเมืองที่ควรจะถูกราชธานีควบคุมอย่างใกล้ชิดแต่ในทางปฏิบัติสายตระกูลเจ้าเมืองเดิมยังได้เป็นเจ้าของอยู่ และประเทศราชหมายถึงเมืองที่ยอมอยู่ภายใต้อำนาจและอิทธิพลของกรุงศรีอยุธยา แต่อยู่ในพื้นที่ซึ่งไกลจากเมืองหลวงมาก ดังปรากฏในกฎมณเฑียรบาล²⁸

ควอริช เวลส์ ศึกษาว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงปรับปรุงการปกครองหัวเมืองในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 เนื่องจากทรงต้องการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง เพื่อป้องกันบรรดาเจ้าเมืองที่อาจจะท้าทายอำนาจของราชสำนักขึ้นมาได้²⁹ จึงทรงยกเลิกเมืองพระยามหานครและทรงจัดตั้งหัวเมืองต่างๆ นอกวงราชธานีเป็น 3 กลุ่ม คือ เมืองเอก เมืองโท และเมืองตรี³⁰ โดยอ้างหลักฐานคือพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง³¹ ซึ่งฉบับที่ระบบการปกครองท้องถิ่นนี้ไว้ในสมัยใดสมัยหนึ่งหลังปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 อย่างไรก็ดี หากพิจารณาศักราชในกฎหมายพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองพบว่า ระบุถึง ค.ศ. 1466 (พ.ศ. 2009) ซึ่งไม่ตรงกับสมัยสมเด็จพระ

²⁷ อาคม พัตติยะและนิธิ เดียวศรีวงศ์, ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติ

ศาสตรอยุธยาตอนต้น, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2522), หน้า 32.

²⁸ ดูรายละเอียดในกฎมณเฑียรบาล กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 34.

²⁹ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, 2527, หน้า 89.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

³¹ ดูรายละเอียดในพระไอยการนาทหารหัวเมือง ใน กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสาม

นเรศวร แต่เป็นไปได้มากกว่าหลังจากได้ออกกฎหมายดังกล่าวในปีนั้นแล้ว ได้มีการแก้ไขปรับปรุง ซึ่งอาจจะตรงกับสมัยสมเด็จพระนเรศวรดังที่เวลส์อ้างถึง³²

ผู้วิจัยเห็นว่า ข้อสันนิษฐานของเวลส์ในการจัดการปรับปรุงหัวเมืองและจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองที่เป็นข้อเสนอด้านการเมืองการปกครองนั้นมีความเป็นไปได้ และหากพิจารณาประเด็นจากทางเศรษฐกิจจะพบว่า การปรับปรุงหัวเมืองดังกล่าวยังส่งผลอย่างสำคัญต่อการค้า เมื่อพิจารณาผ่านกิจกรรมการค้าที่กำลังเกิดขึ้นอย่างคึกคักในช่วงเวลานั้น ความต้องการสินค้าของป่าสำหรับส่งขายตลาดญี่ปุ่นอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาจำเป็นต้องจัดความสัมพันธ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจกับเมืองภายในเสียใหม่เพื่อให้กรุงศรีอยุธยา “เข้าถึง” และ “ควบคุม” ตลาดพื้นเมือง ผลผลิตจากป่า สินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิต เมืองท่าการค้าทางบก และเมืองศูนย์กลางการค้า ซึ่งอยู่ในดินแดนภายในของกรุงศรีอยุธยาได้โดยสะดวกและควบคุมหัวเมืองเหล่านั้นให้ได้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะเมืองเหล่านี้หลายเมืองที่เดิมเคยเป็นเมืองพระยามหานครนั้นเคยมีอิสระในการดำเนินการปกครองภายใน เพียงแต่ต้องอยู่ในความควบคุมของราชธานีอย่างใกล้ชิด ต้องใช้ระเบียบแบบแผนและกฎหมายของเมืองหลวง³³

การเกิดขึ้นของเมืองเอก โท ตริ แสดงให้เห็นว่ากรุงศรีอยุธยาขยายอำนาจเข้าไปสู่หัวเมืองโดยการสลายอำนาจท้องถิ่นเดิมซึ่งเคยยิ่งใหญ่และมีอิทธิพลสูงในเขตแดนของตนลงหรืออย่างน้อยก็ทำให้ไม่อยู่ในระดับที่จะรักษาอำนาจท้องถิ่นนั้นได้อีกต่อไป การปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองทำให้เมืองหลวงควบคุมหัวเมืองได้โดยตรง ประโยชน์ที่ได้รับจากการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองก็เพื่อให้เมืองหลวงเรียกเกณฑ์กำลังคนได้สะดวก อันเป็นความจำเป็นสำหรับบ้านเมืองที่ต้องทำสงครามอยู่เสมอในช่วงเวลานั้น

อย่างไรก็ดี ยังมีประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่กรุงศรีอยุธยาได้รับจากการจัดการปกครองหัวเมืองใหม่ หัวเมืองที่ได้รับเลือกเป็นเมืองระดับประเภทต่างๆ นั้นล้วนเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจคือ บางเมืองเป็นเมืองท่าทางบก เป็นศูนย์กลางการค้าของดินแดนที่อยู่ใกล้

³² โยชิยุกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546), หน้า 101.

³³ อากุม พัลมิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น, หน้า 37.

เคียง บางเมืองเป็นแหล่งผลิตสินค้าผ่านกระบวนการผลิตซึ่งเป็นสินค้าส่งออกสำคัญคือ
 สังกโลก บางเมืองอยู่ในเส้นทางการค้าภายในที่สำคัญเชื่อมต่อกับราชอาณาจักรอื่น การจัดการ
 ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองใหม่ย่อมเป็นหนทางจัดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างเมืองหลวง
 กับหัวเมืองสำคัญๆ เหล่านี้มีให้ลำเลียงสินค้าออกที่ตลาดภายนอกต้องการไปออกทะเลยังเมืองท่า
 อื่นๆ บนภาคพื้นทวีปที่เป็นคู่แข่งของกรุงศรีอยุธยา อาทิ พะโค เมาะตะมะ และละแวก แต่ให้ลำเลียง
 สินค้ามาออกทะเลที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองท่าในเครือข่ายของกรุงศรีอยุธยาแทน การเสด็จขึ้นไปทำ
 สงครามของสมเด็จพระนเรศวรและการจัดการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองใหม่จึงเท่ากับเป็นการ
 “สร้าง” เส้นทางเศรษฐกิจระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองสำคัญ

หลังจากนั้น กรุงศรีอยุธยายังพัฒนารูปการปกครองเพื่อให้เมืองหลวงมีอำนาจควบคุม
 หัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้นด้วยการแบ่งอำนาจการดูแลหัวเมืองให้แก่สมุห
 นายกและสมุหพระกลาโหม³⁴ ซึ่งน่าจะมีผลต่อความพยายามควบคุมหัวเมืองภายใต้อำนาจของราช
 ธานีได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นและส่งผลต่อการได้ส่วยและสินค้าออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยา

รายชื่อเมืองพระยามหานครดังที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาล ได้แก่ เมืองพิษณุโลก
 สัชฌาย์ สุโขทัย กำแพงเพชร นครศรีธรรมราช นครราชสีมา ตะนาวศรี และทวาย³⁵ และเมื่อสมเด็จพระ
 พระนเรศวรทรงจัดความสัมพันธ์ของเมืองใหม่จึงกลายเป็นเมืองเอก โท ตรี ที่เป็นอิสระต่อกัน ขึ้นตรง
 ต่อเมืองหลวง และมีเมืองขนาดเล็กเป็นเมืองบริวารเรียกว่าเมืองจัตวา ดังปรากฏรายชื่อเมืองเอก โท
 ตรีในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง เมืองเอก ได้แก่ เมืองพิษณุโลกและนครศรีธรรมราช
 เมืองโท ได้แก่ เมืองสวรรคโลก สุโขทัย กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ นครราชสีมา และตะนาวศรี ส่วน
 เมืองตรี ได้แก่ พิษัย พิจิตร นครสวรรค์ จันทบุรี ไซยา พัทลุง และชุมพร³⁶ จะเห็นได้ว่าเมืองที่ถูก
 กำหนดเป็นเมืองระดับต่างๆ นั้น ล้วนแล้วแต่มีความสำคัญต่อเมืองหลวงและมีความ สำคัญในทาง
 การค้าในระดับที่แตกต่างกันตามความสำคัญทางเศรษฐกิจแต่ดั้งเดิมของแต่ละเมือง (ดังจะกล่าวถึง
 ต่อไป)

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

³⁵ กฎมณเฑียรบาล ใน กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 34.

³⁶ พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 176.

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า นอกจากจะแบ่งหัวเมืองเสียใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับการปกครองแล้ว ยังเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้เกิดความสะดวกในการรวบรวมสินค้า และการลำเลียงสินค้าสนองความต้องการสินค้าของตลาดภายนอกที่มีความสำคัญมากขึ้นในช่วงหลังสงครามเสียกรุง ค.ศ. 1569 (พ.ศ. 2112) การแบ่งหัวเมืองเช่นนี้สอดคล้องกับความสำคัญของหัวเมืองที่เป็นแหล่งทรัพยากรและส่วยสินค้าของป่าที่สำคัญ เป็นเมืองท่ารวบรวมสินค้าทางบก และยังเป็นทั้งแหล่งแรงงานจัดหาและเก็บส่วยสินค้าตามที่เมืองหลวงต้องการ

จากรายชื่อเมืองเอก โท ตรี จะเห็นได้ว่าหัวเมืองเหล่านี้ล้วนเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจ หัวเมืองสำคัญที่มีฐานะเป็นหัวเมืองเอกและหัวเมืองโทส่วนใหญ่อยู่ในดินแดนตอนในทางตอนเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงศรีอยุธยา ยังมีหัวเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งในฐานะหัวเมืองโทคือเมืองตะนาวศรี ส่วนหัวเมืองตรีนั้นได้ให้ความสำคัญกับหัวเมืองเหนือและหัวเมืองใต้เป็นหลัก เมืองไชยา พัทลุง และชุมพรนั้นเป็นแหล่งส่วยดีบุกที่สำคัญ³⁷ และมีเมืองจันทบุรีซึ่งเป็นหัวเมืองชายทะเลตะวันออกอีกเมืองหนึ่ง เมื่อรวมความสำคัญของเมืองเอก โท ตรี เข้ากับเหตุการณ์สำคัญในสมัยสมเด็จพระนเรศวรแล้วพอจะเห็นได้ว่า นอกจากปัจจัยด้านอำนาจทางการเมือง การปกครอง ยุทธศาสตร์ และการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางแล้วการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองยังเกิดขึ้นเพื่อรองรับผลประโยชน์ทางการค้าที่มาจากด้านชายทะเลตะวันตกและด้านหัวเมืองเหนือ

1.1.1 ผลประโยชน์ทางการค้าด้านชายทะเลตะวันตก

สมเด็จพระนเรศวรทรงคิดควบคุมหัวเมืองชายทะเลตะวันตกคือตะนาวศรีและมะริด ซึ่งมีความสำคัญมาตั้งแต่ก่อนสมัยของพระองค์ และเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่านั้นก็เสียตะนาวศรีและมะริดไปด้วย จึงทรงต้องการหัวเมืองชายทะเลสำคัญสำหรับติดต่อกับเมืองด่านอ่าวเบงกอลกลับคืนมา และทรงส่งขุนนางที่ทรงเห็นว่าไว้ใจได้เข้าไปปกครอง อย่างไรก็ตาม อาจจะเนื่องมาจากผลประโยชน์จำนวนมากที่มีในเมืองท่าสำคัญแห่งนี้ทำให้ขุนนางที่ทรงส่งไปปกครองขัดแย้งด้านผลประโยชน์กับเมืองหลวง จนถึงกับทรงส่งสมเด็จพระเอกาทศรถไปจัดการถอดเจ้าเมืองเดิมออกประหารชีวิต และตั้งขุนนางที่ไว้ใจได้คนใหม่เข้าปกครองแทน

³⁷ กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2**, หน้า 162.

ตะนาวศรีและมะริดเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญซึ่งติดต่อกับเรือที่เข้ามาจากด้านอ่าวเบงกอล คาบสมุทรมลายู และหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1569 (พ.ศ. 2112) และกล่าวได้ว่าสาเหตุการเสียกรุงศรีอยุธยาในครั้งนี้อาจมีนัยทางเศรษฐกิจร่วมไปกับนัยทางการเมือง เนื่องจากพม่าอ้างอำนาจเหนือเมืองท่าสำคัญของกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งตะนาวศรีและมะริด ดังนั้นเมื่อมีโอกาส สมเด็จพระนเรศวรจึงให้กองทัพยกไปยึดตะนาวศรีและมะริดคืนกลับมาเพื่อเป็นเมืองท่าชายทะเลที่สำคัญและเป็นเมืองท่าติดต่อกับการค้าที่สำคัญ

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 ถึงสาเหตุที่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ทรงยกกองทัพเข้ามาในเขตแดนกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1548 (พ.ศ. 2091) ต้นรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เนื่องจากทางไม่พอพระทัยที่พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาต้องการยึดทวาย ซึ่งเป็นเมืองท่าชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกที่สำคัญแห่งหนึ่งและอาศัยจังหวะที่พระองค์เสด็จไปที่อาระกันรับส่งกองทัพไปทวายใน ค.ศ. 1547 (พ.ศ. 2090)³⁸ และหลังจากนั้นจึงเกิดสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่า ยึดเยื้อหลายครั้งจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยา พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับกล่าวถึงเส้นทางเดินทัพของกองทัพพม่าว่าเดินทัพเข้ามาทางเมืองชุมทางการค้าทางบกที่สำคัญคือเมืองกำแพงเพชร³⁹ หลังจากได้เมืองกำแพงเพชรรวมทั้งช้าง ม้า ศาสตราวุธ เงินทอง และเสื้อผ้าทั้งปวงแล้วก็ยังได้ตีเมืองสุโขทัย พิษณุโลก สวรรคโลก พิษณุ และนครสวรรค์⁴⁰ ซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญ บางเมืองเป็นเมืองพระยามหานครของกรุงศรีอยุธยาและเป็นเมืองท่าการค้าทางบกที่สำคัญของดินแดนตอนในตามเส้นทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา พม่าได้ช้าง ม้า อาวุธ กำลังคน และเครื่องราชบรรณาการไปจำนวนหนึ่ง⁴¹ เมื่อพม่าได้กรุงศรีอยุธยานั้น แม้จะไม่ได้เผาทำลายกรุงศรีอยุธยาดังที่เกิดในสงคราม ค.ศ. 1767 (พ.ศ. 2310) แต่ก็ได้กวาดต้อนผู้คนเกือบทั้งหมดและทรัพย์สินสมบัติอันมีอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยาลับไปหงสาวดี เหลือไว้เพียงขุนนางผู้ใหญ่และทหารจำนวน 3,000 นายสำหรับรักษาพระนคร⁴² พระราช

³⁸ Sunait Chutintranond, "Mergui and Tenasserim as Leading Port Cities in the Context of Autonomous History", in *Port Cities and Trade in Western Southeast Asia*, p. 12.

³⁹ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p 91.

⁴⁰ **มหาราชวงศ์ พงษาวดารพม่า** แปลโดย นายต่อ บรรณานิกการ สุจิตต์ วงษ์เทศ (กรุงเทพฯ; สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 75-77.

⁴¹ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 76.

⁴² Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p 75.

ทาน “เงิน 100 ทองคำหนัก 13 ซึ่ง เพื่อให้ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่ชำรุดทรุดโทรม”⁴³ และเมื่อได้กรุงศรีอยุธยาซึ่งมีฐานะเป็นเมืองการค้าที่สำคัญบนภาคพื้นทวีปแล้ว มหาราชวงษ์ได้บันทึกว่าพระยาละแวกได้ยอมสวามิภักดิ์ เท่ากับว่าพม่าได้เมืองท่าการค้าที่สำคัญบนภาคพื้นทวีปอีกเมืองหนึ่งไว้ใต้อำนาจ หลังจากนั้นบุเรงนองยังทรงให้ยกทัพไปรบกรุงศรีสัตนา คนหุตล้านช้าง⁴⁴ ซึ่งมีฐานะเป็นเมืองการค้าสำคัญอีกเมืองหนึ่งบนภาคพื้นทวีปมีส่วยสินค้าของป่าที่ตลาดภายนอกต้องการ โดยยกกองทัพบุกและกองทัพเรือไปรวมพลที่เมืองพิษณุโลก⁴⁵ จะเห็นได้ว่านอกจากทรงรบชนะกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าบุเรงนองยังทรงได้เมืองสำคัญทางการค้าทั้งทางบกและทางทะเลเอาไว้เป็นอันมากจากการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาซึ่งเท่ากับสามารถคุมเส้นทางลำเลียงสินค้าให้ออกไปยังหงสาวดีได้และทำให้กรุงศรีอยุธยาประสบความยากลำบากในการขึ้นมาเป็นเมืองคู่แข่งการค้ากับหงสาวดีในช่วงนี้

เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยานั้นพม่าได้เมืองท่าสำคัญคือทวายและตะนาวศรีไป เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาเรียบร้อยแล้ว ทรงส่งกองทัพกรุงศรีอยุธยานุกเข้าโจมตีทวายและตะนาวศรี เพื่อยึดเมืองท่าสำคัญทั้งสองกลับคืนมา เพื่อให้กรุงศรีอยุธยามีเมืองท่าการค้าทางทะเลที่สำคัญด้านตะวันตกเพื่อติดต่อค้าขายและส่งเรือออกไปค้าขายด้านอ่าวเบงกอลได้ดังเดิม เป็นทางฟื้นฟูความมั่งคั่งของกรุงศรีอยุธยากลับคืนมาหลังสงคราม

สมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1593 (พ.ศ. 2135) ผลจากเหตุการณ์นั้นสมเด็จพระนเรศวรทรงให้พระยาจักรีคุมพล 50,000 ไปตีเมืองตะนาวศรีและทรงให้พระยาพระคลังคุมพล 50,000 ยกไปตีเมืองทวายเพื่อแก้ตัวที่ไม่สามารถตามเสด็จได้ทันในสงครามยุทธหัตถี⁴⁶

⁴³ มหาราชวงษ์ พงษาวดารพม่า, หน้า 124-125.

⁴⁴ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p 76.

⁴⁵ มหาราชวงษ์ พงษาวดารพม่า, หน้า 127. ซึ่งให้เห็นความสำคัญของเมืองพิษณุโลกในฐานะประตูเข้าสู่ล้านช้าง

⁴⁶ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, pp. 136-137.

พงศาวดารบันทึกว่าพระยาจักรีได้เมืองตะนาวศรีหลังจากยกพลเข้าล้อมตะนาวศรี 15 วัน ส่วนพระยาพระคลังล้อมเมืองทวายอยู่ 20 วัน เจ้าเมืองทวายเห็นเหลือกำลังจึงออกมายอมอ่อนน้อมขอเป็นเมืองถวายดอกไม้เงินทอง ส่วนเมืองตะนาวศรีนั้น สมเด็จพระนเรศวรทรงตั้งให้พระยาศรีไสยณรงค์อยู่รั้งเป็นเจ้าเมือง

แม้ว่าพงศาวดารจะกล่าวว่าการส่งกองทัพไปตีเมืองทวายและตะนาวศรีเป็นเพียงการให้ทหารแก้ตัวจากพระราชอาญาที่ตามเสด็จในทัพไม่ทัน แต่มะริดและตะนาวศรีเป็นเมืองท่าที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยาที่ทำการค้ากับด้านอ่าวเบงกอลตลอดมา กษัตริย์พม่าก็ทรงขยายขอบเขตทางการค้าออกมาทางด้านตะวันตกเช่นเดียวกัน⁴⁷ ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 มาแล้วที่ทั้งกรุงศรีอยุธยาและพม่าล้วนต้องการครอบครองชายฝั่งตะนาวศรีและเมืองท่าอื่นๆ บนชายฝั่งทะเลนี้ เพราะเป็นเส้นทางการค้าสำคัญ สมเด็จพระนเรศวรทรงเล็งเห็นความสำคัญของทวาย มะริด และตะนาวศรีว่าเป็นเมืองท่าสำคัญด้านอ่าวเบงกอลตั้งแต่ครั้งยังไม่เสียกรุงฯ ทั้งเป็นเส้นทางลำเลียงสินค้าจากชายฝั่งทะเลตะวันตกเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาและในทางกลับกันก็เป็นเส้นทางลำเลียงสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาออกสู่ทะเลด้านตะวันตก⁴⁸ มะริดและตะนาวศรีจึงเป็นเครือข่ายการค้าที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา

เมื่อได้ตะนาวศรีกลับคืนมาแล้วทรงตั้งขุนนางที่มีความชอบในราชการสงครามและมีความซื่อสัตย์ขึ้นเป็นเจ้าเมืองสำคัญแห่งนี้ พระยาศรีไสยณรงค์เป็นทหารผู้มีความดีความชอบและปฏิบัติหน้าที่ในราชการสงครามประสบความสำเร็จหลายครั้ง ทั้งการยกกองทัพไปขับไล่กองทัพของพระยาละแวกที่ยกเข้ามาถึงเมืองนครนายก⁴⁹ และยังร่วมไปในกองทัพที่ไปยึดเมืองตะนาวศรีคืนจากพม่า

หลังจากที่พระยาศรีไสยณรงค์ได้ครองเมืองตะนาวศรีราว 2 ปี โภษาธิบดีได้กราบทูลสมเด็จพระนเรศวรว่า พระยาศรีไสยณรงค์เป็นกบฏ กระนั้นก็ยังไม่ว่าทรงเชื่อในทันที ทรงเรียกให้เข้ามาเฝ้า แต่พระยาศรีไสยณรงค์ไม่เข้ามาจึงโปรดให้สมเด็จพระเอกาทศรถยกกองทัพออกไปล้อมเมืองจับพระยาศรีไสยณรงค์ประหารชีวิตเสียที่เมืองตะนาวศรี แล้วตั้งให้พระยาราชฤทธานนท์นายทหารผู้มีความดีความชอบในราชการกองทัพอีกท่านหนึ่งเป็นเจ้าเมืองตะนาวศรีแทน⁵⁰ จะเห็นได้ว่าผู้กราบทูลพฤติกรรมของพระยาศรีไสยณรงค์ว่าเป็นกบฏคือโภษาธิบดีผู้มีหน้าที่ในด้านการรวบรวมภวษีและส่วยจากเมืองต่างๆ ที่พระราชอาณาจักร เมื่อเป็นเช่นนี้จึงสันนิษฐานได้ว่าปัญหาของความขัด

⁴⁷ Sunait Chutintaranond, "Mergui and Tenasserim as Leading Port Cities in the Context of Autonomous History", in *Port Cities and Trade in Western Southeast Asia*, pp. 11-12.

⁴⁸ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, "เส้นทางนิราศ เส้นทางการค้า" *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 23 ฉบับที่ 6 (เมษายน 2545), หน้า 102-109.

⁴⁹ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, pp. 118, 138.

⁵⁰ *Ibid*, p. 155-157.

แย่งชิงเกิดเนื่องมาจากการเก็บส่วยสาอากรเข้าเมืองหลวงก็เป็นไปได้ เพราะการกบฏของพระยาศรีไสยณรงค์ซึ่งดูแลเมืองชายแดนอันเป็นหัวเมืองทางเศรษฐกิจนั้น มิใช่เป็นเรื่องของการตั้งตนเป็นเจ้าเมืองใหญ่แข่งขันอำนาจกับกรุงศรีอยุธยาดังเช่นการแข็งข้อของเจ้าเมืองพระยา มหานครแต่ก่อนๆ

การที่เมืองตะนาวศรีเป็นเมืองท่าสำคัญมีเรือจากที่ต่างๆ ทั้งด้านอ่าวเบงกอลและเรือจากคาบสมุทรมะละแควน้อยเข้ามาค้าขายด้วยเป็นจำนวนมากทำให้เจ้าเมืองตะนาวศรีได้ส่วนแบ่งจากผลประโยชน์เป็นอันมาก จะเห็นได้ว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อแซมมวอล ไวท์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าท่าเมืองมะริดก็ได้หาผลประโยชน์จากการเป็นเจ้าท่าเมืองมะริดจนมั่งคั่งร่ำรวย⁵¹ จึงน่าเชื่อได้ว่าการกบฏของพระยาศรีไสยณรงค์ น่าจะเกิดขึ้นเนื่องมาจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

เหตุการณ์กบฏเมืองตะนาวศรีคงเป็นเหตุให้สมเด็จพระนเรศวรทรงปรับปรุงการปกครองเสียใหม่เพื่อให้เมืองหลวงควบคุมหัวเมืองสำคัญเอาไว้ได้ใกล้ชิดขึ้นจึงลดอำนาจของเมืองตะนาวศรีที่เคยเป็นเมืองพระยามหานครลงเป็นหัวเมืองโท เพื่อไม่ให้มีอำนาจทางการเมืองการปกครองมากจนเกินไปดังที่เกิดเหตุกบฏพระยาศรีไสยณรงค์ เมืองหลวงจะได้ควบคุมเมืองตะนาวศรีในฐานะเมืองท่าการค้าที่ส่งผลประโยชน์ให้แก่กรุงศรีอยุธยาได้ใกล้ชิดขึ้น

1.1.2 ผลประโยชน์ทางการค้าด้านหัวเมืองเหนือ

ผลประโยชน์ทางการค้ากับหัวเมืองฝ่ายเหนือมีเป็นอันมาก หัวเมืองเหนือเป็นแหล่งของผลิตผลของป่าซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยา ที่ตั้งของหัวเมืองเหน้อยังสะดวกต่อการติดต่อการค้ากับลาวและเขมร รวมทั้งหัวเมืองในกลุ่มแม่น้ำป่าสักและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสามารถลำเลียงส่วยและสินค้าจากดินแดนตอนในมายังกรุงศรีอยุธยาได้

สมเด็จพระนเรศวรทรงจัดการควบคุมหัวเมืองตอนในโดยวิธีการลดอำนาจเมืองพระยามหานครลงให้เป็นเพียงหัวเมืองชั้นเอก โท และตรี หัวเมืองเหล่านี้เป็นเมืองสำคัญทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจอยู่ในตัวเอง หัวเมืองสำคัญที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นหัวเมืองเอกทางด้านเหนือก็คือ

⁵¹ ดูรายละเอียดใน Maurice Collis, *Siamese White* (London: Faber and Faber Limited, 1965).

เมืองพิษณุโลก* ซึ่งเป็นแหล่งสินค้าออกสำคัญทั้งหนังสือพิมพ์ ไม้ฝาง ช้าง งาช้าง นอแรด ครั่ง เหล็ก ฯลฯ จากพิษณุโลกยังเดินทางเพียง 10 วันถึงล้านช้าง⁵² พิษณุโลกจึงเป็นเมืองท่าและเป็นศูนย์รวมสินค้าจากเมืองทางเหนือและล้านช้างที่สำคัญ

ในขณะที่เมืองโทคือ เมืองสุโขทัยมีฐานะเป็นเมืองท่าทางบกที่สำคัญเพราะเป็นเมืองชุมทางสินค้าทางบก ซึ่งมีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับเมาะตะมะและกรุงศรีอยุธยา ส่วนเมืองกำแพงเพชร และสวรรคโลกล้วนเป็นหัวเมืองโทที่มีความสำคัญด้านเศรษฐกิจ ทั้งสองเมืองเป็นเมืองที่มีสินค้าของป่าที่ตลาดต้องการ กำแพงเพชรยังเป็นเมืองชุมทางการค้าอีกด้วย

ทั้งสวรรคโลกและสุโขทัยเป็นแหล่งผลิตสังคโลกซึ่งเป็นสินค้าส่งออกสำคัญเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 3 ศตวรรษ ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึงช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17⁵³ (พุทธศตวรรษที่ 19 – พุทธศตวรรษที่ 22) ความนิยมใช้เครื่องสังคโลกลดลงเนื่องมาจากปัจจัยหลายประการ ได้แก่ การที่จีนกลับมาตีตลาดการค้าสังคโลกใหม่ในสมัยราชวงศ์หมิงทำให้ผู้ผลิตสังคโลกจากสุโขทัยและสวรรคโลกสู้ไม่ได้เพราะเงินขยายการผลิตได้คราวละมากๆ เหตุผลต่อมาคือ การที่ชาวตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทกำหนดความต้องการสินค้าในวงจการค้าทางทะเล พวกพ่อค้าตะวันตกนิยมเครื่องเคลือบเนื้อดีของจีนมากกว่าเครื่องสังคโลกจากสวรรคโลกและสุโขทัย อีกประการหนึ่ง เครื่องปั้นดินเผาชนิดสามัญจากเตากลุ่มแม่น้ำน้อยของกรุงศรีอยุธยาได้กลายเป็นสินค้าสำคัญและจำป๋นแก่ไพร่สามัญ ซึ่งเพิ่มจำนวนขึ้นตามหัวเมืองสำคัญและเมืองท่าชายทะเล และประการสุดท้ายคือ การที่ความต้องการสังคโลกของชุมชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ฟิลิปปินส์ และรัฐต่างๆ บริเวณอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นลูกค้ารายใหญ่ลดน้อยลง ทำให้สวรรคโลกและสุโขทัยไม่อาจรักษาสถานภาพเป็นผู้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเคยเป็นที่นิยมของคนส่วนใหญ่ไว้ได้ ความต้องการสินค้าสังคโลกจากแหล่งนี้จึงเสื่อมถอยลงในราวคริสต์ศตวรรษที่ 18⁵⁴

* ส่วนหัวเมืองเอกทางใต้ได้แก่เมืองนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งสินค้าของป่าและแหล่งรวบรวมสินค้าดีบุก ตะกั่ว และพริกไทย

⁵² Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p. 34.

⁵³ ธิตา สาระยา, *เมืองประวัติศาสตร์ เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสังขาลัย*, หน้า 224.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

แม้สุวรรณคโลกและสุโขทัยจะเป็นแหล่งผลิตเครื่องสังคโลก แต่เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาสามารถคุมเส้นทางออกทะเล เป็นเมืองท่าสำคัญ ทั้งสามารถติดต่อกับชุมชนชายฝั่งในอ่าวไทยได้ดีกว่า จึงส่งเสริมให้กรุงศรีอยุธยามีบทบาทในการค้าสังคโลก เมื่อสุโขทัยถูกลิดรอนอำนาจทางการเมืองลงทีละเล็กทีละน้อยในที่สุดกรุงศรีอยุธยาก็ไม่น่ามีคู่แข่งในการค้าด้านนี้เลย และเส้นทางลำเลียงสังคโลกที่สำคัญเส้นทางหนึ่งก็คือ เส้นทางน้ำลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาหรือท่าจีนเพื่อส่งออกไปยังหมู่เกาะอินโดนีเซียและฟิลิปปินส์^{55*} การจัดระบบการปกครองเมืองสุโขทัยและสุวรรณคโลกให้เป็นหัวเมืองโทจึงสะท้อนความสำคัญของเมืองทั้งสองในด้านการค้าสังคโลกและความต้องการควบคุมเส้นทางลำเลียงสังคโลกให้ลงมาออกทะเลที่กรุงศรีอยุธยาหรือเมืองท่าในเครือข่ายของกรุงศรีอยุธยา และแม้ความต้องการสังคโลกจะลดลงแต่ความสำคัญของสุโขทัยและสุวรรณคโลกยังคงมีอยู่ในฐานะเมืองศูนย์กลางการค้าทางบกและแหล่งรวบรวมสินค้าจากดินแดนตอนในที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในภาคพื้นทวีป เป็นแหล่งสินค้าหนังสัตว์และเขาสัตว์ เช่น กระบือ กวาง เสือ ซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 นอกจากนั้น ยังเป็นแหล่งไม้สัก ซึ่งเป็นไม้ชั้นดี และเป็นแหล่งแร่ธาตุที่สำคัญคือเหล็กอีกด้วย *

เมืองโทอีกเมืองหนึ่งคือ เมืองเพชรบูรณ์เป็นเมืองสำคัญริมแม่น้ำป่าสัก ในฐานะเมืองกันชนระหว่างราชอาณาจักรอยุธยากับราชอาณาจักรล้านช้าง เป็นแหล่งรวบรวมสินค้าในกลุ่มแม่น้ำป่าสัก และคงจะมีความสัมพันธ์กับราชอาณาจักรล้านช้างด้วย ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าววาทกล้านช้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ซึ่งตรงกับรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ได้ขยายตัวเข้า

⁵⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “สยามพาณิชย์: ประวัติการค้า-พาณิชย์ภาครัฐของไทยสมัยโบราณ, หน้า 14-15. และธิดา สาระยา, เมืองประวัติศาสตร์: เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสังขาลัย, หน้า 292.

* ศรีศักร วัลลิโภดม ศึกษาเครือข่ายเส้นทางการค้าสังคโลกภาคพื้นทวีปไว้ได้ว่ามี 4 เส้นทางคือ 1. เส้นทางค้าจากสุโขทัย-ศรีสังขาลัยไปด้านตะวันออก ผ่านเมืองทุ่งยั้ง เมืองฝาง และจากปากน้ำเมืองตรอนไปเมืองน่าน 2. จากสุโขทัย-ศรีสังขาลัยลงใต้ตามลำน้ำยม ผ่านพิจิตร ลงมานครสวรรค์ 3. เส้นทางในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง จากนครสวรรค์ผ่านไปตามลำน้ำสำคัญ 2 สายคือ แม่น้ำท่าจีนออกปากน้ำท่าจีน และลำน้ำน้อย ซึ่งแยกจากชยันนาทผ่านเมืองแพกศรีราชาหรือเมืองสวรรคบุรีมายังอยุธยา 4. เส้นทางบกด้านตะวันตก ผ่านที่สูงและทิวเขาไปออกทะเลติดต่อกับหัวเมืองในอ่าวเบงกอล ดูรายละเอียดใน ธิดา สาระยา, เมืองประวัติศาสตร์: เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสังขาลัย, หน้า 292.

* ดูภาคผนวก ข

ไปสู่ตอนบนของกลุ่มน้ำป่าสักที่ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอหล่มเก่า อำเภอหล่มสัก และอำเภอเมืองเพชรบูรณ์⁵⁶ เส้นทางตามลำน้ำป่าสักจึงเป็นเส้นทางการค้าสำคัญที่นำของป่าจากลุ่มแม่น้ำโขงและลุ่มแม่น้ำเหืองเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในยามปกติ⁵⁷

ส่วนเมืองตรีคือ เมืองพิชัย เป็นเมืองสำคัญแถบลุ่มแม่น้ำน่าน เป็นเมืองท่าเก่าแก่มีบทบาททางเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นจุดเชื่อมโยงระหว่างหัวเมืองเหนือกับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นเมืองท่ารับสินค้าที่มาจากสิบสองปันนา แพร่ น่าน หลวงพระบาง แล้วนำลงมาขายบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา⁵⁸ จากเมืองพิชัยจึงเดินทางไปยังเมืองชุมทางการค้าอื่นๆ รวมทั้งเมืองหลวงพระบางและพิษณุโลกได้โดยสะดวก เมืองพิชัยจึงมีบทบาททางเศรษฐกิจในฐานะเป็นจุดเชื่อมโยงระหว่างหัวเมืองต่างๆ ทางเหนือกับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การศึกษาของโยชียูกิ มาซุฮารุ เรื่อง “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า” ระบุว่าอย่างช้าในครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้มีความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างราชอาณาจักรล้านช้างกับราชอาณาจักรอยุธยา ตามเส้นทางสายหลวงพระบาง*-ปากลาย-น้ำปาด-พิชัย-พิษณุโลก-กรุงศรีอยุธยาแล้ว⁵⁹

จะเห็นได้ว่าเมืองท่าการค้าทางบกเหล่านี้มีความสำคัญในตัวเอง นอกจากจะเป็นเมืองท่าแล้ว ยังอยู่ในเส้นทางการค้าที่สำคัญติดต่อกับเมืองและดินแดนอื่นๆ เช่น ล้านนาและล้านช้าง ซึ่งเป็นแหล่งสินค้าออกที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา เส้นทางสายหลวงพระบาง-น่าน-สุโขทัย เป็นเส้นทางคมนาคมหลักระหว่างภาคเหนือของราชอาณาจักรล้านช้างกับภาคเหนือตอนล่างของไทยในปัจจุบันมาช้านานแล้ว ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่หนึ่ง ที่กล่าวว่า

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, *แอ่งอารยธรรมอีสาน* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2539), หน้า 264.

⁵⁷ โยชียูกิ มาซุฮารุ, *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17* จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”, หน้า 69-70.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน.

“พ่อขุนรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นขุนในเมืองศรีสัช
ชนาลัยสุโขทัย ทั้งมาลาวลาวแลไทยเมืองใต้ห้ำฟ้าภู...ไทยชาวอู
ชาวของ มาออก...”⁶⁰

ข้อความนี้สะท้อนอำนาจของสุโขทัยที่แผ่ไปจนถึงลุ่มแม่น้ำอูและลุ่มแม่น้ำโขงตอน
กลางซึ่งเป็นแหล่งผลิตโลหะมีค่า ของป่า สัตว์ป่า และพืชพรรณที่มีกลิ่นหอม นอกจากนั้นเส้นทางติด
ต่อระหว่างสุโขทัยกับหลวงพระบางยังรวมอยู่ในเส้นทางเดียวกับหลวงพระบาง-น่าน และน่าน-
สุโขทัยตามลำดับ ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่าง 3 เมืองนี้คงจะส่งผลดีต่อการเจริญเติบโตทางการค้า
ตามเส้นทางคมนาคมสายหลวงพระบาง-น่าน-สุโขทัยได้อย่างไม่ต้องสงสัย และเมื่อกรุงศรีอยุธยาได้
สุโขทัยไว้ในอำนาจและจัดความสัมพันธ์กับสุโขทัยเสียใหม่ให้เป็นเมืองโท ทำให้กรุงศรีอยุธยาได้คุม
เส้นทางจากสุโขทัยต่อลงมายังกรุงศรีอยุธยาหรือเมืองท่าในเครือข่ายของกรุงศรีอยุธยาได้⁶¹

การจัดระเบียบหัวเมืองทำให้กรุงศรีอยุธยาสามารถควบคุมเมืองชุมทางการค้า
ทางบก แหล่งรวบรวมสินค้าจากดินแดนตอนใน และยังสะท้อนให้เห็นความเกี่ยวข้องกับการหาและ
ลำเลียงส่วยสินค้าสำคัญจากราชอาณาจักรอื่นที่มีเส้นทางการค้าติดต่อกับหัวเมืองชุมทางการค้าใน
ดินแดนตอนในของกรุงศรีอยุธยา รายการสินค้าจำนวนมากที่มาจากทะเลที่กรุงศรีอยุธยามีแหล่ง ที่
มาจากล้านช้างและล้านนา อาทิ ครั่ง กายาน ชะมดเซ็ด น้ำผึ้ง น้ำรัก ดินประสิ่ว ขี้ไต้ ไม้ที่ใช้ต่อเรือ
ฝ้าย ยาสูบ งาช้าง นอแรด⁶² สีเสียด รวมทั้งแร่ธาตุ เช่น ทองแดง และเหล็ก ยังมีสินค้าประเภทไม้ฝาง
และหนังสัตว์บางส่วนส่งลงมาจากล้านนาและล้านช้าง จึงกล่าวได้ว่า การจัดระเบียบหัวเมืองภายใน
สอดคล้องกับประโยชน์ทางเศรษฐกิจทำให้เกิดความสะดวกในการรวบรวมสินค้าจากดินแดนตอนใน
มาสู่กรุงศรีอยุธยาและน่าจะสอดคล้องกับความต้องการโจมตีเมืองลแวกของสมเด็จพระนเรศวร

⁶⁰ สำนักนายกรัฐมนตรี, **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1** (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2521), หน้า 25.

⁶¹ โยชิยุกิ มาซุฮารุ, **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัย คริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”**, หน้า 26-27.

⁶² เดอ ชัวซีย์, **จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสุโขทัยสยาม ในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์ แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 552.

เพื่อไม่ต้องการให้ละแวกเป็นคู่แข่งการค้าของกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากสินค้าจากล้านนาและล้านช้างที่ไม่ต้องการออกทะเลที่กรุงศรีอยุธยาสามารถนำไปออกทะเลที่ละแวกได้เช่นเดียวกัน

จะเห็นได้ว่าการปรับปรุงการปกครองโดยการจัดลำดับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองในลักษณะเมืองเอก โท ศรี ที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทำให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทั้งการ “เข้าถึง” แหล่งสินค้า การเรียกเกณฑ์ส่วยได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น การลำเลียงส่วยและสินค้าจากดินแดนตอนในให้มาออกทะเลที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองท่าในเครือข่ายการค้าของกรุงศรีอยุธยา ดังนั้น การปรับปรุงการปกครองโดยการจัดหัวเมืองให้เป็นเมืองเอก โท ศรี จึงนอกจากจะได้ประโยชน์ทางการเมืองการปกครองแล้ว ยังส่งผลดีอย่างสำคัญในด้านเศรษฐกิจ ช่วยสร้างความสำเร็จทางการค้าให้แก่กรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะเห็นผลได้ชัดเจนในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และประสิทธิภาพของการดำเนินกิจกรรมการค้ายังเพิ่มขึ้นเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถทรงจัดระบบการควบคุมแรงงานไพร่ เพื่อให้กรุงศรีอยุธยาสามารถเกณฑ์แรงงานของประชาชนได้อย่างสะดวกตามต้องการ การจัดระบบของสมเด็จพระเอกาทศรถทำให้พลเมืองทุกคนทั้งที่เป็นชาวพื้นเมืองและคนต่างด้าวล้วนต้องอยู่ภายใต้มุลนาย⁶³ นอกจากนี้ สมเด็จพระเอกาทศรถยังทรงสานต่อการควบคุมหัวเมืองภายในจากสมเด็จพระนเรศวรโดยทรงมอบหมายให้สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมควบคุมดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้⁶⁴ การจัดการระบบการปกครองนี้ส่งผลกระทบต่อด้านเศรษฐกิจการค้าของกรุงศรีอยุธยาและกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าด้วยเช่นเดียวกัน

1.2 การจัดระบบการเมืองการปกครองในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า

ประสิทธิภาพของการเรียกเกณฑ์ส่วยและการลำเลียงส่วยมายังกรุงศรีอยุธยาและเมืองท่าในเครือข่ายยิ่งเพิ่มมากขึ้นเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถทรงจัดการควบคุมกำลังคนและจัดการ

⁶³ ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)**, หน้า 231.

⁶⁴ พูลศรี นนทรี, **สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจทางการเมืองการปกครองนับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์**, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2527, หน้า 178.

แบ่งการควบคุมดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ให้แก่สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม การกระทำดังกล่าวช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการหาและลำเลียงส่วยมายังเมืองหลวงและส่งผลต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างชัดเจน

สมเด็จพระเอกาทศรถทรงจัดระเบียบการควบคุมกำลังคนทั่วราชอาณาจักรและกระจายอำนาจการควบคุมดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ให้แก่สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมตามลำดับ การกระทำนี้เท่ากับลดอำนาจเจ้าเมืองและขุนนางที่เคยปกครองหัวเมืองทั้งสองฝ่ายลง แต่เพิ่มอำนาจให้แก่สมุหพระกลาโหมซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีสำคัญคู่กับสมุหนายก ซึ่งส่งผลให้ขุนนาง โดยเฉพาะอัครมหาเสนาบดีมีอำนาจมากขึ้น แต่พระมหากษัตริย์ทรงดำเนินกิจกรรมทางการค้าได้สะดวกขึ้น โดยอาศัยการบังคับบัญชาตามลำดับชั้นไปยังเจ้าเมืองและมุลนายตามหัวเมืองซึ่งเป็นผู้อยู่ใกล้ชิดกับส่วยสินค้าให้เกณฑ์กำลังคนออกไปหาส่วยสินค้าส่งมาตามความต้องการของเมืองหลวง เท่ากับได้ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการหาส่วยซึ่งเป็นสินค้า ออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยาได้เพิ่มขึ้น

การสงครามในสมัยสมเด็จพระนเรศวรทำให้ทรงต้องพยายามเพิ่มจำนวนไพร่และควบคุมไพร่พลอย่างมีระเบียบเพื่อให้การเรียกเกณฑ์ไพร่ไปรบและทำกิจกรรมอื่นๆ ได้สะดวก แต่ยังไม่ได้ทรงจัดการสิ่งใดต่อกีเสด็จสวรรคตเสียก่อน เมื่อถึงรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ ซึ่งฟาน ฟลีตบรรยายว่า “พระองค์ทรงมีพระทัยโน้มเอียงไปทางชาวเมืองต่างประเทศและชาติอื่นๆ”⁶⁵ ซึ่งน่าจะหมายความว่า ทรงสนพระทัยทำการค้ากับชาวต่างชาติ เพราะฟาน ฟลีตยัง ระบุต่อไปว่า “พระองค์จึงกลับทรงนำกฎข้อบังคับซึ่งตั้งโดยพระเจ้ารามธิบดีมาใช้ ซึ่งข้าราชการผู้ทำหน้าที่รับใช้ชาวต่างประเทศ (เช่นพระคลังและผู้ใต้บังคับบัญชา) จะต้องถือปฏิบัติ”⁶⁶

สมเด็จพระเอกาทศรถทรงเริ่มสำรวจบัญชีไพร่พลและข้าทาสทั้งราชอาณาจักร มุลนายทุกคนต้องส่งรายชื่อไพร่พลและข้าทาสของตนให้แก่ทางการและทรงสำรวจตามบัญชีที่ส่งมา หากผู้ใดเบียดบังไว้เกินบัญชีจะทรงริบเอาจำนวนที่เกินเข้าเป็นไพร่หลวงทั้งหมด ยังทรงให้จำแนก

⁶⁵ ฟาน ฟลีต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต)*, หน้า 230.

⁶⁶ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 230-231.

บุคคลที่เกิดในกรุงศรีอยุธยากับบุคคลที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากออกจากกัน⁶⁷ ทำให้ทราบจำนวนประชากรว่ามีจำนวนเท่าใด และสามารถปกครองคนทั้งหมดได้ผ่านระบบมุลนาย-ไพร่

“พระองค์ทรงจำแนกบุคคลที่เกิดและผู้เข้ามาตั้งรกรากในแผ่นดิน (ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่ทาส) ออกภายใต้หัวหน้า (ภาษาไทยเรียกว่า นาย) ดังเช่นนายอำเภอ ผลก็คือทำให้เกิดระบบข้าทาสอย่างมั่นคง ตั้งแต่นั้นมาไม่มีบุคคลใดที่เกิดมาแล้วจะมีอิสระพ้นจากการเป็นทาส และมีอิสระไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจของนาย ไม่ว่านายจะสั่งอะไรทาสก็ต้องทำตาม หรือมิฉะนั้นจะต้องนำสิ่งของมาชดใช้แทน การกระทำเช่นนี้ทำให้พวกเขาเหล่านั้นได้รับผลประโยชน์อย่างมาก ในขณะที่พวกเขาสามัญชนและคนจนต้องแบกภาระไว้”⁶⁸

ทรงแจกจ่ายเชลยศึกที่กวาดต้อนมาในสมัยสมเด็จพระนเรศวร โดยเฉพาะชาวอมญและชาวลาว ที่มีจำนวนมากกว่าชาติอื่นออกไปทำราชการตามกรมกองต่างๆ และเชลยศึกบางคนยังได้รับพระราชทานยศศักดิ์⁶⁹

การให้สำรวจจำนวนประชากรนั้นเกี่ยวข้องกับไพร่พลที่เพิ่มขึ้นมาจากรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร ที่ทรงต้องการกำลังคนมาใช้ในการสงคราม จึงให้เกณฑ์ไพร่พลเข้ามาสังกัดมุลนายตามเมืองหลวงและหัวเมืองต่างๆ ไพร่จึงถูกย้ายออกจากต้นสังกัดเดิม ทำให้เกิดความสับสนเมื่อจะส่งไพร่กลับไปยังกรมกองหรือมุลนายเดิม ดังนั้น จึงมีการศึกษาที่สรุปว่า สมเด็จพระเอกาทศรถทรงให้จำแนกไพร่ตามเมืองที่อาศัยอยู่ในขณะนั้น ยกเว้นไพร่ที่มีความจำเป็นต้องกลับไปยังภูมิภาคเนาเดิม จึงถือเป็นการเริ่มต้นสังกัดของไพร่ใหม่ ซึ่งวิธีการนี้เคยปฏิบัติมาแล้วในรัชกาลสมเด็จพระ

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 231.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁹ คำให้การขุนหลวงหาวัด (นนทบุรี: โครงการเลือกสรรหนังสือมหาวิทยาลัย สุโขทัย

บรมไตรโลกนาถ⁷⁰ และหากทำเช่นนี้เชื่อแน่ว่าไพร่ทุกคนย่อมมีสังกัด ไพร่หัวเมืองสังกัดตามเมืองที่ตนอาศัยอยู่ ไพร่ส่วนกลางสังกัดตามกรมกองของตน และบางส่วนได้อยู่กับมูลนาย

การจัดระบบให้ประชาชนอยู่ภายใต้มูลนายทำให้ราชสำนักเกิดความสะดอกในการเรียกเกณฑ์แรงงานไปใช้ทั้งในด้านการเกษตร การสงคราม การโยธา รวมไปถึงการเก็บและหาส่วย และการลำเลียงส่วยลงมายังเมืองหลวง ลักษณะเช่นนี้คือประโยชน์ต่อกรุงศรีอยุธยาในการหาสินค้าของป่าที่ตลาดต้องการได้เพิ่มขึ้นเพราะระบบมูลนาย-ไพร่มั่นคงขึ้นกว่าเดิมจึงเพิ่มประสิทธิภาพในการเกณฑ์แรงงานได้มากขึ้น และสร้างผลประโยชน์ให้แก่มูลนายที่ได้ควบคุมไพร่ได้มากเช่นเดียวกัน

สมเด็จพระเอกาทศรถทรงสนับสนุนการค้าและทรงชักชวนให้พ่อค้าต่างชาติเข้ามาค้าขาย ในรัชกาลนี้มีการส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับ “กษัตริย์ฮอลันดา”^{*} ถือเป็น การส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับชาตินยุโรปเป็นครั้งแรกของไทย⁷¹ คณะทูต 15 คน โดยสารไปกับเรือ Mauritsius ของฮอลันดาไปยังเมืองปัตตาเวีย ก่อนที่จะถูกส่งกลับไปยังกรุงศรีอยุธยา 13 คน และทูต 2 คนได้เดินทางไปถึงกรุงเฮกเมื่อวันที่ 10 กันยายน ค.ศ. 1608⁷² การส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศในยุโรปของสมเด็จพระเอกาทศรถสะท้อนให้เห็นว่าทรงให้ความสำคัญกับการค้าและการติดต่อกับต่างประเทศเช่นเดียวกับที่สมเด็จพระนเรศวรทรงเคยชักชวนให้พ่อค้าสเปนเข้ามาทำการค้ากับกรุงศรีอยุธยา

เนื่องจากไม่ได้ทรงห้ามขุนนางค้าขาย เชื่อได้ว่าขุนนางสามารถสะสมทรัพย์สินได้มากจนเป็นเหตุให้สมเด็จพระเอกาทศรถทรงเกรงว่า ขุนนางอาจสะสมความมั่งคั่งและสร้างบารมีแข่งกับพระมหากษัตริย์ได้ จึงทรงกำหนดว่า เมื่อขุนนางหรือบุคคลที่รับพระราชทานยศหรือมีเครื่อง

⁷⁰ พูลศรี นนทรีย์, สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจทางการเมืองการปกครองนับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์, หน้า 181.

^{*} ที่จริงฮอลันดาไม่มีกษัตริย์ แต่ปกครองโดยผ่าน States General โดยมีผู้ว่าการซึ่งมีอำนาจสูงสุดคือ เจ้าชายแห่งออเรนจ์-นัสซอ (the Prince of Orange-Nassau)

⁷¹ Dirk Van Der Cruysse, *Siam & the West 1500-1700* trans. Michael Smithies (Chiang Mai: Silksworm Books, 2002), pp.44-45.

⁷² *Ibid*, 46.

หมายเหตุยติศจากพระเจ้าแผ่นดินสิ้นชีวิตลงจะต้องยกทรัพย์สมบัติ 1 ใน 3 ถวายแต่พระมหากษัตริย์⁷³ วิธีการเช่นนี้ยังพบในพระไอยการลักษณะมรดกที่ระบุว่าออกมาใน ค.ศ. 1612 (พ.ศ. 2155) ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม อาจจะเป็นไปได้ว่าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงให้รวบรวมกฎหมายลักษณะมรดกที่ใช้มาก่อนหน้าแล้วขึ้น ในมาตรา 3 ของพระไอยการลักษณะมรดกระบุว่า

“3 มาตราหนึ่ง เสนาบดีมลตรีมุขลูกขุน เจ้าราชินิกุลขุนหมื่น พันทนายผู้มีบันดาศักดิ์ทั้งปวงแลบิดามานดาแต่ให้มีเรือนแต่อายุสมควรจะมีเรือน แลคนทั้งนั้นมีทรัพย์สิ่งสินด้วยผลราชการอันพระราชทานให้ก็ดี แลมีทรัพย์สิ่งสินขึ้น ด้วยทำมาหากินด้วยกันก็ดี แลผู้นั้นถึงแก่มรณภาพลง ให้เอาเครื่องสรรพาวุธข้างม้าเครื่องพิทยาบ่าวไพร่ แลเรือยาวแต่ 7 วาขึ้นไปยกไว้เป็นหลวง และทรัพย์สิ่งสินทาสกรรมกรชาย ทาสกรรมกรหญิง เรือกสวนไร่นานั้น ยังมากน้อยเท่าใดให้ประมาณไว้ ถ้าแลผู้มรณภาพนั้น มีเงินมากน้อยเท่าใดก็ดี ให้บิดามานดาบุตรภรรยาเอาทรัพย์นั้นใช้นี้จึงครบก่อน ถ้าแลผู้มรณภาพหาเงินมิได้ก็ดี ให้เอาทรัพย์สิ่งของทั้งปวงซึ่งยังอยู่นั้น แบ่งออกเป็นส่วน ให้ทำเป็นสี่ภาคๆ หนึ่งเข้าพระคลังหลวง ภาคหนึ่งให้แก่บิดามานดา ถ้าแลบิดาถึงแก่มรณภาพยังแต่มานดา ให้มานดาได้ทรัพย์ทั้งส่วน ถ้ามานดามรณภาพยังแต่บิดา ให้บิดาได้ทรัพย์ทั้งส่วน ถ้าบิดามานดาหย่าร้างกันแล้ว ให้ได้ทรัพย์คนละกึ่งส่วน แลภาคหนึ่งให้แก่พี่น้องลูกหลานแลญาติกาผู้ถึงมรณภาพ ภาคหนึ่งให้แก่พิริยา ถ้าแลผู้มรณภาพนั้นหาแม่เจ้าเรือนมิได้ ให้ยกไว้เป็น หลวง”⁷⁴

รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถยังเกิดปรากฏการณ์อีกประการหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบการปกครองและการค้า ซึ่งพิจารณาได้ว่า เป็นผลสืบเนื่องมาจากการปรับปรุงการ

⁷³ ฟาน ฟลีต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต)*, หน้า 231.

⁷⁴ พระไอยการลักษณะมรดก ใน *กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 347-348.

ปกครองหัวเมืองและการปรับปรุงระบบจัดระเบียบกำลังคนนั้นคือ การแบ่งอำนาจควบคุมหัวเมืองให้แก่สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม ซึ่งยังเป็นข้อถกเถียงว่า เกิดขึ้นในสมัยใดแน่ระหว่างรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หรือสมเด็จพระเพทราชา การศึกษาเท่าที่ผ่านมา มีข้อเสนอเรื่องการแต่งตั้งสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมให้ดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้อยู่ด้วยกัน 3 ข้อเสนอ

ข้อเสนอแรก สมเด็จพระยาตากษานุกาภาพทรงสันนิษฐานว่า เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเพทราชา เนื่องจากทรงเห็นว่าการมอบอำนาจให้สมุหนายกว่าการฝ่ายพลเรือนทั่วราชอาณาจักรและให้สมุหพระกลาโหมว่าการฝ่ายทหารทั่วราชอาณาจักรนั้นเป็นการให้อำนาจแก่อัศวินมหาเสนาบดีมากเกินไป จึงทรงแบ่งแยกหัวเมืองเป็นสองฝ่าย ให้สมุหนายกบังคับบัญชาพลเรือนและทหารในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ส่วนสมุหพระกลาโหมให้บังคับบัญชาฝ่ายทหารและพลเรือนในหัวเมืองฝ่ายใต้⁷⁵ ควอริช เวลส์ก็มีความเห็นว่าเป็นการเกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาเช่นกัน โดยให้เหตุผลว่า เนื่องจากสมเด็จพระเพทราชาทรงมีปัญหาการกบฏของหัวเมือง นครราชสีมาและเมืองนครศรีธรรมราชจึงทรงต้องการรวบรวมการบังคับบัญชาคนในแถบนี้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน⁷⁶

ข้อเสนอที่สอง สุกัญญา บำรุงสุข⁷⁷ สันนิษฐานว่า เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โดยเชื่อตามหลักฐานพระธรรมนูญซึ่งกำหนดขอบเขตอำนาจในการใช้ตราประจำตำแหน่งของขุนนางและให้เหตุผลว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงต้องการถ่วงดุลอำนาจสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมไม่ให้มีอำนาจมากเกินไปจนไม่มีผู้ใดทัดทานได้⁷⁸

⁷⁵ สมเด็จพระยาตากษานุกาภาพ, “บันทึกว่าด้วยการมหาดไทย” วารสารประวัติศาสตร์ 6, 2 (มกราคม-เมษายน 2524), หน้า 5 อ้างใน พูลศรี นนทรี, **สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจทางการเมืองการปกครองนับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์**, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2527, หน้า 176-177.

⁷⁶ ควอริช เวลส์, **การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ**, หน้า 135.

⁷⁷ สุกัญญา บำรุงสุข, **บทบาทและอำนาจหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523.

⁷⁸ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 23.

ข้อเสนอที่สาม พูลศรี นนทรีย์⁷⁹ สันนิษฐานว่า เกิดการแบ่งอำนาจขึ้นในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ เพราะนับตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองขึ้นครองราชย์เป็นต้นมา สถานภาพของขุนนางไม่คงที่ แปรปรวนอยู่ตลอดเวลา อันเป็นผลมาจากความไม่ไว้วางพระทัยที่พระมหากษัตริย์ทรงมีต่อขุนนางระดับสูงดังเช่นที่พระองค์ทรงเคยดำรงตำแหน่งมาก่อน จะเห็นได้ว่าในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนกลางถึงตอนปลายได้เกิดการ “รั้งตำแหน่ง” และการ “โอนตำแหน่ง” ของขุนนางอยู่หลายครั้งจนทำให้เกิดความสับสน ดังนั้นการแบ่งแยกหน้าที่ปกครอง หัวเมืองจึงควรริเริ่มก่อนความสับสนดังกล่าวคือเริ่มในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ⁸⁰ นอกจากนี้ พูลศรียังเสนอว่า การแบ่งอำนาจควบคุมหัวเมืองให้แก่สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมนั้นสืบเนื่องมาจากการแบ่งสังกัดของไพร่หัวเมืองให้ขึ้นกับเจ้าเมืองและการส่งไพร่พลจากเมืองหลวงกลับภูมิลำเนาเดิม ซึ่งทำให้เกิดปัญหาน่าวิตกว่า เจ้าเมืองเหล่านั้นไว้วางใจได้มากเพียงใด ในด้านประสิทธิภาพการทำงานและในด้านความจงรักภักดีที่มีต่อองค์พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระเอกาทศรถจึงทรงมีมาตรการควบคุมบรรดาเจ้าเมืองเหล่านี้โดยวิธีให้ขุนนางส่วนกลางตำแหน่งสูงกว่าเจ้าเมืองเป็นผู้ควบคุมเจ้าเมืองและไพร่พลในหัวเมือง ขุนนางที่มีคุณสมบัติดังกล่าวครบถ้วนก็คือ สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม เพราะมีฐานะสูงกว่าเจ้าเมืองทุกเมืองรวมทั้งเจ้าเมืองเอก⁸¹

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ข้อเสนอของพูลศรี นนทรีย์ มีทางเป็นไปได้มากที่สุด เพราะเมื่อพิจารณาถึงอำนาจของสมุหพระกลาโหมจะเห็นว่ามามากมาตั้งแต่ก่อนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระเพทราชา อีกทั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมมาก่อนที่จะขึ้นครองราชย์ ความคิดที่จะลิดรอนอำนาจอัครมหาเสนาบดีฝ่ายนี้ น่าจะมาจากพระองค์ผู้ซึ่งทราบดีถึงอำนาจทางการเมืองและโอกาสการสะสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของสมุหพระกลาโหม ก่อนหน้าที่จะเกิดการกระจายอำนาจควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้นั้นสมุหพระกลาโหมยังไม่เคยมีอำนาจปกครองหัวเมืองมาก่อน เพราะตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมาสมุหนายกเป็นผู้มีอำนาจในการดูแลหัวเมืองทั้งหมดของ

⁷⁹ พูลศรี นนทรีย์, **สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจทางการเมืองการปกครองนับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาภินรันธ์** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2527.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 178.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

ราชอาณาจักรโดยขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์⁸² และจากรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเช่นกันที่ทรงแบ่งแยกขุนนางและไพร่พลทั้งพระราชอาณาจักรออกเป็นสองฝ่าย เพื่อให้สมุหนายก เป็นผู้มีอำนาจควบคุมไพร่พลพลเรือนและสมุหพระกลาโหมมีหน้าที่ควบคุมไพร่พลทหาร⁸³ แต่คำว่า “พลเรือน” และ “ทหาร” ไม่ได้เกี่ยวข้องกับหน้าที่แต่เป็นเพียงการจำแนกกลุ่มคนออกเป็น 2 กลุ่มเพื่อความสะดวกในการปกครองเพราะเมื่อเกิดสงครามทั้งสองฝ่ายต่างต้องออกรบร่วมกัน

ดังนั้น การได้รับมอบอำนาจปกครองหัวเมืองน่าจะเป็นการเพิ่มอำนาจให้แก่ สมุหพระกลาโหมมากกว่าการลดอำนาจ ผู้ที่ถูกลดอำนาจคือสมุหนายกมิใช่สมุหพระกลาโหม หากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมีนโยบายกีดกันอำนาจของขุนนางและอัศวินเสนาบดี ย่อมจะไม่ทรงแบ่งอำนาจการดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ให้แก่สมุหพระกลาโหมอย่างแน่นอน หลักฐานทั้งจากพระธรรมนุญ⁸⁴ ความเติบโตทางการค้า และการจัดระเบียบองค์กรการค้าของราชสำนักที่ทำให้เสนาบดีพระคลังมีอำนาจจัดการค้าและเกี่ยวข้องกับการผูกขาดขององค์กรพระคลังสินค้าทำให้เชื่อได้ว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงแบ่งอำนาจการปกครองหัวเมืองชายทะเลจากสมุหพระกลาโหมมาให้เสนาบดีพระคลังดูแลเพื่อช่วยเพิ่มศักยภาพด้านการค้าให้แก่พระองค์ ซึ่งนี่เองคือการลดอำนาจและโอกาสของสมุหพระกลาโหม

การให้อัศวินเสนาบดีทั้งสองตำแหน่งควบคุมหัวเมืองนั้นนอกจากจะเป็นการขยายอิทธิพลและขยายอำนาจการควบคุมเมืองจากเมืองหลวงลงไปสู่หัวเมืองได้โดยตรงแล้ว ในอีกทางหนึ่งยังเป็นโอกาสในการรวบรวมส่วยและสินค้าที่ตลาดภายนอกต้องการเอาไว้ได้ แต่การทำเช่นนี้ทำให้เสนาบดีพระคลังที่เคยเป็นผู้ดูแลเรื่องรายรับ-รายจ่ายของกรมทุกกรมมาก่อนเสียผลประโยชน์ และเมื่อเสนาบดีพระคลังดูแลการค้าของราชอาณาจักรและการค้าเป็นเศรษฐกิจหลักของราชอาณาจักร สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงพระราชทานอำนาจการควบคุมดูแลหัวเมืองชายทะเลซึ่งเกี่ยวข้องกับการค้าโดยตรงให้แก่เสนาบดีพระคลัง ต่อมาเสนาบดีพระคลังยังขยายอำนาจควบคุมหัวเมืองสำคัญทางการค้าได้เพิ่มขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ และในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 170.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

⁸⁴ ดู พระธรรมนุญ ใน กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 82-83.

หัวบรมโกษฐ์ เสนาบดีพระคลังจึงได้อำนาจดูแลหัวเมืองฝ้ายใต้ทั้งหมดจากสมุหพระกลาโหม⁸⁵ การได้ควบคุมดูแลหัวเมืองฝ้ายใต้และหัวเมืองชายทะเลทั้งหมดสะท้อนวิวัฒนาการแห่งอำนาจของ เสนาบดีพระคลังที่เพิ่มขึ้นอย่างมาก จนกระทั่งกลายเป็นตำแหน่งที่สำคัญคู่เคียงกับสมุหนายก

การแบ่งหัวเมืองฝ้ายเหนือและฝ้ายใต้ให้อัครมหาเสนาบดีปกครองส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาได้ควบคุมหัวเมืองทั้งสองฝ้ายใต้โดยตรง ถึงแม้ว่าในทางปฏิบัติยังไม่อาจควบคุมได้ทั้งหมดก็ตามแต่ได้ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการปกครอง ส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาควบคุมการค้าจากหัวเมืองให้เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาได้มากขึ้น การควบคุมหัวเมืองได้โดยตรงสามารถป้องกันไม่ให้สินค้าของป่าไปออกทะเลทางด้านเมืองทำอื่นที่เป็นคู่แข่งของกรุงศรีอยุธยา เพราะเจ้าเมืองและกรมการสำคัญในหัวเมืองได้รับแต่งตั้งไปจากส่วนกลาง โดยมีสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมรวมทั้งจตุสดมภ์ทั้งสิ้นคัดเลือกผู้เหมาะสมแล้วนำขึ้นทูลเกล้าฯ ให้ทรงแต่งตั้ง วิธีนี้ลดอำนาจเจ้าเมืองให้อยู่ได้อำนาจ สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม ซึ่งเท่ากับเพิ่มอำนาจและสร้างบารมีในหัวเมืองให้สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมโดยปริยาย แต่เมืองหลวงควบคุมหัวเมือง ได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น เจ้าเมืองในสังกัดจะต้องเชื่อฟังคำสั่งของขุนนางระดับสูงทั้งสอง ผู้ใดฝ่าฝืนมีโทษถึงตาย การได้ควบคุมหัวเมืองยังทำให้อำนาจหน้าที่ของสมุหนายกและสมุหพระกลาโหม (รวมทั้งเสนาบดีพระคลังในโอกาสข้างหน้า) เกี่ยวพันกับการเก็บส่วยและภาษีอากรของเจ้าเมืองนอกเหนือ ไปจากด้านการปราบโจรผู้ร้ายและอำนาจทางการศาลที่เจ้าเมืองจะต้องรับผิดชอบ

การเก็บส่วยอากรในส่วนกลางและหัวเมืองนั้น กรมพระคลังจะตั้งตำแหน่งนายระวาง นายอากร นายขนอน กำหนดตลาด เป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบ กรมนาจะตั้งตำแหน่งกำนันนาและเสนา⁸⁶ ออกไปทำหน้าที่เก็บอากร ส่วนมูลนายมีหน้าที่เก็บรวบรวมส่วยส่งให้กรมเจ้าสังกัด แล้ว

⁸⁵ หอพระสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์, ม.ป.ป. : ม.ป.ท., หน้า 89. อ้างถึงใน พูลศรี นนทรี, **สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจทางการเมือง การปกครองนับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์**, หน้า 210.

⁸⁶ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p. 93.

เช่นอากรสวนทุเรียน กำหนดเก็บทุเรียนออกผลแล้วต้นละ 1 บาท ยังไม่ออกผลเก็บต้นละ 2 สลึง ต้นพลูเสียดอกกรปีละ 1 บาท ต้นหมากคิดเป็นทะเลายๆ หนึ่งเก็บ 6 ผล ต้นมะพร้าวเก็บต้นละ 2 สลึงต่อปี ส่วนอากรค่านาจะเก็บเป็นหางข้าวขึ้นฉางหลวง ผู้เสียอากรลำเลียงส่งเอง ต่อมาเปลี่ยนเก็บเป็นเงินไร่ละ 1 สลึง ปกตินา 1 ไร่ได้ข้าวประมาณ 30-40 ถัง ราคาขายประมาณถังละ 10-12 สตางค์ เท่ากับเก็บอากรไร่ละ 2 ถัง

จึงส่งต่อกรมพระคลังอีกทอดหนึ่ง เมื่อสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมได้ปกครองหัวเมืองแล้ว ได้แยกกันรับผิดชอบรวบรวมส่งส่งพระคลัง โดยให้ขุนนางที่มีตำแหน่งนายกองช่วยในหัวเมืองเป็นผู้รวบรวมและจัดส่งส่งมาส่วนกลาง แต่ละเมืองมีนายกองช่วยหลายคน แบ่งแยกคุมส่งหลายกอง⁸⁷ ทำให้ได้ผลประโยชน์ในรูปแบบส่วนแบ่งส่งจำนวนมาก

การเก็บส่งสาอากรนั้นจะให้ประโยชน์แก่ผู้จัดเก็บ เช่น เจ้าเมืองจะได้รับส่วนแบ่งเงินอากรค่าหนึ่งครั้งหนึ่งของจำนวนที่จัดเก็บได้ในเมืองนั้น และได้รับส่วนแบ่งร้อยละสิบของจำนวนทรัพย์สินที่ถูกริบเป็นพัธยา⁸⁸ และยังมีโอกาสเรียกร้องช่วยในรูปของกำนัลอีกด้วย ส่วนสมุหนายกและสมุหพระกลาโหม เมื่อมีอำนาจเก็บรวบรวมส่งเข้าพระคลังจะได้รับผลประโยชน์จากเงินส่วนลดภาษีอากรที่เก็บได้เรียกว่า “สิบลด” และยังมีสิทธินำเงินภาษีอากรที่เก็บได้ไปใช้จ่ายราชการแผ่นดินก่อนส่งพระคลังเก็บรักษาได้อีก เท่ากับเปิดโอกาสให้สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมมีอำนาจใช้จ่ายภาษีอากรอย่างเต็มที่⁸⁹ ส่วนขุนนางอื่นๆ ก็ยังมีส่วนลดในส่งอากรต่างๆ ตลอดจนได้ใช้สอยผู้คนในสังกัดเพื่อประโยชน์ของตนเอง⁹⁰

ข้อสนับสนุนที่มาจากผลประโยชน์ของสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมที่มีส่วนแบ่งในการเก็บส่งสาอากรก็คือการตั้งนายอากร นายขนอนเข้ามาไว้ในอำนาจ ทำให้การเก็บส่งสาอากรหัวเมืองเป็นความรับผิดชอบของอัครมหาเสนาบดีทั้งสอง อำนาจดังกล่าวนี้อาจพัฒนาอำนาจขึ้นภายหลังจนออกเป็นกฎหมาย ปรากฏหลักฐานในพระธรรมนูญมาตรา 19 และ 20⁹¹ ตราขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1633 (พ.ศ. 2176) รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เป็นที่แน่นอนว่าอำนาจและทรัพย์สินของสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมคงมีมากขึ้นจากการได้ควบคุมหัวเมือง การตั้งเจ้า

⁸⁷ วิธีการดังกล่าวนี้คงไม่แตกต่างจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนัก ดูรายละเอียดใน พูลศรี นนทรีย์, **สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจทางด้านการเมืองการปกครองนับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์**, หน้า 85.

⁸⁸ ควอริช เวลส์, **การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ**, หน้า 183.

⁸⁹ สุกัญญา บำรุงสุข, **บทบาทและอำนาจหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์**, หน้า 197.

⁹⁰ อาคม พฒิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, **ศรีรามเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**, หน้า 47.

⁹¹ กรมศิลปากร, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**, หน้า 82-83.

เมือง ปลัด รองปลัด กรมการ และตั้งนายอากร นายขนอน อำนาจดังกล่าวนี้ เสนาบดีพระคลังก็ได้มีอำนาจเช่นเดียวกันเมื่อได้โอนอำนาจการควบคุมหัวเมืองมาจากสมุหพระกลาโหม

จากรายชื่อเมืองในปกครองของสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมจะเห็นได้ว่า หัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นเมืองที่ส่งส่วยสำคัญให้แก่เมืองหลวง อาทิ งาช้าง ดินประสิ่ว นอแรด หนังสัตว์ ครั่ง น้ำผึ้ง ชีผึ้ง ชีใต้ ไม้ที่ใช้ต่อเรือ ไม้ฝาง ฝ้าย ยาสูบ และสัตว์ป่า เช่น ช้าง แรด⁹² รวมทั้งแร่ธาตุ เช่น ทองแดง และเหล็ก และยังมีที่ราบลุ่มซึ่งเหมาะสำหรับทำการเกษตร ปลูกข้าวและต้นไม้ประเภทต่างๆ ที่นารายได้เข้าสู่ท้องพระคลัง การที่หัวเมืองฝ่ายเหนือมีจำนวนคนมากกว่าหัวเมืองฝ่ายใต้ เพราะมีพื้นที่มากกว่าทำให้กรุงศรีอยุธยาได้รายได้จากการเก็บส่วยมาก ส่วนหัวเมืองฝ่ายใต้ นอกจากจะมีเมืองท่าที่ช่วยขยายขอบเขตการค้ามาตั้งแต่ช่วงเริ่มตั้งราชอาณาจักรแล้วยังมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและทำรายได้ให้ราชสำนักคือแร่ธาตุ เช่น ดีบุก ตะกั่ว ที่เมืองไชยา พัทลุง ชุมพร ภูเก็ต นครศรีธรรมราช และผลผลิตที่สำคัญอื่นๆ ได้แก่ พริกไทย ฝ้ายฝาย รังนก และอำพันสีเทา⁹³ หัวเมืองทั้งสองฝ่ายจึงเป็นที่มาของรายได้และส่วยสินค้าที่กรุงศรีอยุธยาต้องการ

การได้ควบคุมหัวเมืองทั้งสองฝ่ายอย่างใกล้ชิดมีส่วนช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ราชสำนักเป็นอย่างมาก ราชสำนักได้สินค้าของป่าและทรัพยากรธรรมชาติสำคัญจากหัวเมืองทั้ง 2 ฝ่าย นอกเหนือไปจากการได้ควบคุมกำลังคน หัวเมืองทางใต้มีสินค้าราคาสูง สังเกตได้จากการกำหนดการเสียเงินแทนส่วยในอัตราที่แตกต่างกันระหว่างส่วยดีบุกกับส่วยไม้ฝาง ส่วยดีบุกให้ส่งเงินแทนส่วยในอัตราสกรรจ์ 10 บาท เลวทาส 5 บาท ส่วนส่วยไม้ฝาง ให้ส่งเงินแทนส่วยในอัตราสกรรจ์ 7 บาทสองสลึง เลวทาส 3 บาท สามสลึง⁹⁴ อัตราดังกล่าวน่าจะสะท้อนว่าดีบุกขายได้ราคาสูงกว่าไม้ฝาง การได้ควบคุมแหล่งสินค้าอย่างใกล้ชิดช่วยเพิ่มศักยภาพในการเป็นเมืองการค้าให้แก่กรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างมาก

จะเห็นได้ว่า การจัดการปรับปรุงการปกครองหัวเมือง เพื่อจัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองเอก-โท-ตรี เมื่อรวมเข้ากับความสามารถในการจัดการด้านกำลังคนและการ

⁹² เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสุพรรณประเทศสยาม ในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์ แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 552.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 552.

⁹⁴ ดูรายละเอียดใน พระราชกำหนดเก่า มาตรา 33 ใน **กรมศิลปากร**, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**, หน้า 680.

แบ่งการควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ให้อัครมหาเสนาบดีปกครองส่งผลดีต่อการค้าของกรุงศรีอยุธยา ทำให้กรุงศรีอยุธยาคควบคุมเส้นทางการค้าและเส้นทางลำเลียงส่วยและสินค้าให้มาออกทะเลยังกรุงศรีอยุธยาและเมืองท่าในเครือข่ายได้ การเปิดโอกาสให้อัครมหาเสนาบดีได้ควบคุมดูแลหัวเมือง นัยหนึ่งได้เพิ่มอำนาจทั้งทางการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจให้แก่ขุนนางระดับสูง แต่อีกนัยหนึ่งก็ทำให้เมืองหลวงปกครองหัวเมืองภายในได้ใกล้ชิดขึ้นกว่าเดิม มีผลเกี่ยวกับการเรียกเกณฑ์กำลังคนและส่วยสินค้าได้มาก ทำให้เกิดความพร้อมในด้านการจัดหาสินค้าเพื่อส่งออกรองรับความต้องการของตลาดภายนอกที่กำลังต้องการสินค้าของป่า โอกาสทางเศรษฐกิจที่เปิดขึ้นนี้นอกจากจะเปิดสำหรับราชสำนัก เจ้านาย และขุนนางระดับสูงแล้ว ยังเปิดแก่ขุนนางและพ่อค้าทั่วไปด้วย ผลของการจัดระบบการปกครองและระบบสังคมส่งผลต่อความเจริญทางการค้าซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

1.3 การจัดระบบการเมืองการปกครองเพื่อรองรับการค้าในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

ผลจากการจัดระบบการปกครองหัวเมืองภายในสมัยสมเด็จพระนเรศวร การจัดระบบควบคุมไพร่และการกระจายอำนาจควบคุมดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ให้แก่สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมตามลำดับในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถนำไปสู่การมีอยู่ของกลุ่มคนที่ประกอบกิจการค้าหลายกลุ่มทั้งในและนอกระบบ เห็นได้ชัดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมที่เกิดการเติบโตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าที่เป็นคนชั้นสูงจำนวนหนึ่ง คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นขุนนางซึ่งมีบทบาทในการค้าหรือเข้าถึงทรัพยากร สามารถใช้อำนาจที่ตนมี และอาศัยฐานอำนาจในระบบมูลนาย-ไพร่ช่วยเอื้อต่อการเข้าเกี่ยวข้องหรือทำกิจกรรมการค้าเพื่อช่วย เพิ่มความมั่งคั่งให้แก่ตนเอง กล่าวได้ว่า กลุ่มขุนนางที่ได้รับผลประโยชน์จากการค้าเหล่านี้เป็นกลุ่มคนที่พระมหากษัตริย์ไม่สามารถควบคุมการขยายอำนาจทางเศรษฐกิจแข่งกับราชสำนักของคนเหล่านี้ได้ และเป็นผลให้เกิดการสะสมอำนาจของขุนนางตำแหน่งสำคัญที่มีอำนาจทั้งการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจ จนท้าทายอำนาจของกษัตริย์เกิดปรากฏการณ์ที่ขุนนางระดับสูงท่านหนึ่งได้ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมื่อขึ้นครองราชย์พระองค์จึงทรงปรับปรุงระบบและองค์การการค้าเพื่อบริหารการค้าทางทะเลอันเป็นแหล่งความมั่งคั่งของราชสำนัก อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะจัดระบบองค์การการค้าที่จริงเริ่มปรากฏแล้วตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นสมัยแห่งความมั่งคั่งร่ำรวย พงศาวดารกล่าวถึงการสร้างมณฑลพระมงคฺลบทพิตร การสร้างวัดพระพุทฺธบาท การสร้างมณฑลปสวมรอยพระพุทฺธบาท การสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ ฎีกาสงฆ์ และตัดถนนกว้าง 10 วาเป็นเส้นตรงจากท่าเรือไปจนถึงวัด⁹⁵ ส่วนในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิตกล่าวว่า “ทรงปรับปรุงศาสนาและกฎหมายในแผ่นดิน ทรงมีพระราชกรณียกิจร่วมกับคนจนและพระสงฆ์ ทรงสร้างปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่ง เจดียย์และกฎิพระ...”⁹⁶ ความมั่งคั่งร่ำรวยในรัชกาลของพระองค์เป็นผลมาจากการค้าและการจัดระบบเพื่อรองรับผลประโยชน์ทางการค้าจากสมัยก่อนหน้า โอกาสทางการค้าที่เปิดกว้างในรัชกาลนี้ทำให้กลุ่มขุนนางได้รับผลประโยชน์และความมั่งคั่งร่ำรวยเป็นจำนวนมากโดยที่พระมหากษัตริย์ไม่สามารถควบคุมได้ ขุนนางมีโอกาใช้อำนาจและอาศัยฐานอำนาจในระบบมูดยนาย-ไพร่ซึ่งได้แก่กำลังคนไปใช้ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจการค้าส่วนตัวจนทำให้เกิดความมั่งคั่งอย่างมากขึ้นมาได้ นอกจากนั้นยังได้ความมั่งคั่งมาจากอำนาจหน้าที่ทางการเมืองการปกครอง ดังจะเห็นได้ว่า จากระัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถมาแล้วที่พระมหากษัตริย์ทรงออกกฎว่า เมื่อขุนนางเมื่อสิ้นชีวิตลงต้องถวายทรัพย์สมบัติ 1 ใน 3 แต่พระมหากษัตริย์ (ดูข้างหน้า) การออกกฎให้ขุนนางที่สิ้นชีวิตลงต้องถวายทรัพย์สมบัติจำนวน 1 ใน 3 บ่งชี้ให้เห็นแล้วว่า จากระัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นต้นมาได้เกิดความมั่งคั่งในหมู่ขุนนางมากขึ้นแล้ว การแบ่งการควบคุม หัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ให้แก่สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมส่งผลให้ขุนนางระดับสูงได้มีโอกาสสะสมอำนาจทางการเมืองและอำนาจทางเศรษฐกิจก่อให้เกิดความมั่งคั่งเป็นอันมาก เมื่อรวมเข้ากับโอกาสในด้านการค้าและความเจริญในทางการค้าของราชอาณาจักรที่เพิ่มมากขึ้นจากความต้องการสินค้าของตลาดและการเข้ามาค้าขายของพ่อค้าจากภายนอกทำให้ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมปรากฏเหล่าขุนนางที่ร่ำรวยจนเป็นที่รับรู้ของคนทั่วไป แม้แต่ฟาน ฟลิตที่เข้ามา ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองก็ยังได้รับรู้ถึงความร่ำรวยของขุนนางในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

ฟาน ฟลิตกล่าวถึงขุนนางที่มีอำนาจและร่ำรวยในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและบางคนถูกกักจัดเพื่อไม่ให้ขัดขวางเส้นทางขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ได้แก่

⁹⁵ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39 (พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า 99-101.

⁹⁶ ฟาน ฟลิต , “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182” ใน รวมบันทึกประวัติ ศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 233.

ออกญาภลาโหมหรืออัครมหาเสนาบดีผู้มีอำนาจควบคุมดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ ฟาน พลิตกล่าววาท่านผู้นี้เป็นแม่ทัพช้าง เป็นหนึ่งในหกขุนนางสำคัญของอาณาจักรและร่ำรวยที่สุดในประเทศ มีข้าทาสมากกว่า 2,000 คน ช้าง 200 เชือก และม้างามๆ อีกเป็นจำนวนมาก* แม้หลักฐานไม่ได้กล่าวถึงเงินทองแต่เชื่อได้ว่า ความมั่งคั่งของออกญาภลาโหมทำให้ได้บริวารข้าคน ช้าง ม้า จำนวนมากมาไว้ในครอบครอง

คนที่สองคือ ออกพระทำยน้ำ แม่ทัพม้า เป็นออกญาพระคลังมาก่อน นานถึง 5 ปี กับ 2 เดือน ในขณะที่อยู่ในตำแหน่งได้รวบรวมทรัพย์สินเงินทองไว้มากมาย สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงยกย่องและโปรดปรานขุนนางผู้นี้เป็นพิเศษ

คนที่สามคือ ออกหลวงธรรมไตรโลก เจ้าเมืองตะนาวศรี ซึ่งเป็นเมืองท่าชายทะเลที่สำคัญ เจ้าเมืองตะนาวศรีผู้นี้มีหน้าที่ดูแลการค้าชายแดนของกรุงศรีอยุธยาในหัวเมืองที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่ง

ทั้งสามท่านที่ฟาน พลิตกล่าวถึงว่าเป็นขุนนางผู้มั่งคั่งร่ำรวยที่สุดนั้น บ้างมีตำแหน่งราชการถึงอัครมหาเสนาบดี บ้างเป็นมูลนายที่คุมชาวต่างชาติ และบ้างเป็นเจ้าเมืองหัวเมืองที่คุมการค้าชายแดนที่สำคัญ และขุนนางทั้ง 3 ตำแหน่ง ล้วนได้มีส่วนสัมพันธ์กับการค้าทั้งสิ้น ขุนนางเหล่านี้มีโอกาสใช้ตำแหน่งหน้าที่และกำลังคนในการเพิ่มความมั่งคั่งให้แก่ตนเองได้

ยังมีชื่อออกญากำแหง (หรือกำแพง) เป็นหนึ่งในบรรดาขุนนางที่มีอำนาจมากที่สุด ในราชอาณาจักร เป็นที่เคารพยำเกรงอย่างยิ่งโดยชาติกำเนิด ความจงรักภักดี และทรัพย์สินสมบัติ ซึ่งกล่าวได้ว่าร่ำรวยพอๆ กับออกญาภลาโหมที่กล่าวถึงก่อนหน้า⁹⁷

* ฟาน พลิต กล่าวถึงความร่ำรวยของออกญากำแพงว่ามี “ข้าทาสมากกว่า 2,000 คน ช้าง 200 เชือก และม้างามๆ อีกเป็นจำนวนมาก” ซึ่งไม่แตกต่างจากความร่ำรวยของออกญาภลาโหม ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าการกล่าวถึงข้าทาส บริวาร ช้าง ม้าตามจำนวนดังกล่าวนี้คงเป็นวิธีการพรรณนาให้เห็นว่าร่ำรวยมาก แต่ไม่ได้หมายความว่ามีความจริง เชื่อว่าฟาน พลิตกล่าวถึงข้อความดังกล่าวเพื่อต้องการชี้ให้เห็นความมั่งคั่ง อำนาจ และบารมีของขุนนางที่มีเป็นอย่างมากผ่านสัญลักษณ์แห่งอำนาจคือข้าทาส ช้าง ม้า

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

หลักฐานยังกล่าวถึงขุนนางเชื้อสายจีนตำแหน่งออกญาพระคลังที่ได้ชื่อว่าเป็น เศรษฐีคนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา⁹⁸ และออกญาเสนาภิมุข เจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น ที่ทำการค้าส่วนตัว ควบคู่ไปกับการรับใช้ราชสำนัก

ความมั่งคั่งของขุนนางบางคนที่เกิดขึ้นมานี้สะท้อนให้เห็นการใช้อำนาจและการมี ฐานอำนาจในระบบราชการ ทั้งในราชสำนักและในท้องถิ่นของขุนนางมาใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ได้เป็นอย่างดี ฟาน ฟลีตกล่าวว่า ความมั่งคั่งร่ำรวยของขุนนางมาตย์เป็นความร่ำรวยที่สมเด็จพระ เจ้าทรงธรรมทรงพอพระทัยและพระราชทานโอกาสเช่นนี้ให้⁹⁹ อาจจะเป็นไปได้มากกว่าสมเด็จพระเจ้า ทรงธรรมทรงเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการค้าให้แก่ขุนนางเหล่านี้ไปอันเป็นผลมาจากการจัด ระบบการปกครองหัวเมืองและการจัดการควบคุมไพร่ที่ทำให้ขุนนางได้รับประโยชน์ทางการค้า บันทึกระจำวันของนายเอเดมัน เซเยอร์ ใน ค.ศ. 1615 (พ.ศ. 2158) ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้า ทรงธรรม กล่าวถึงการให้ของกำนัลออกพระกลาโหมเพื่อแลกกับคำแนะนำเรื่องการค้าไหม พร้อมกัน นั้นยังมอบของกำนัลแก่ออกพระโชฎีกาเสนาบดี ขุนราชเสนาบดี ขุนนางในกรมท่า และยังคงมอบ ของกำนัลให้ออกพระ Dona หัวหน้าชาวญี่ปุ่น¹⁰⁰ เพื่อให้ขุนนางเหล่านี้ให้คำแนะนำและช่วยเหลือ ด้านการค้า สะท้อนให้เห็นว่า ขุนนางที่ได้สัมผัสกับการค้ามักใช้โอกาสที่ราชสำนักมอบให้หา ประโยชน์เข้าสู่ตนเองในปริมาณมาก

จดหมายเหตุของฟาน ฟลีต กล่าวถึงออกหลวงธรรมไตรโลกว่า เป็นหนึ่งในหก ขุนนางผู้ร่ำรวยที่สุดของราชอาณาจักร ความมั่งคั่งของออกหลวงธรรมไตรโลกซึ่งเป็นเจ้าเมือง ตะนาวศรีบอกให้ทราบว่า ขุนนางท้องถิ่นก็ได้รับผลประโยชน์ทางการค้าของราชอาณาจักร และนอก จากออกหลวงธรรมไตรโลกแล้ว ขุนนางท้องถิ่นที่ได้รับโอกาสจากการค้าจนเกิดความมั่งคั่งยังมีอีก หลายคน แม้ในต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองหลังจากขึ้นครองราชย์ได้ 7 ปี ทรงเริ่มกำจัด ขุนนางที่มีอำนาจแข่งกับพระมหากษัตริย์ ทรงประหารชีวิตขุนนางสำคัญคือออกญาพิษณุโลก “มุข

⁹⁸ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), หน้า 46.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 263.

¹⁰⁰ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน ศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, หน้า 57-58, 67, 69.

มนตรีผู้ร่ำรวยที่สุดและมีอิทธิพลมากที่สุดของอาณาจักร”¹⁰¹ ขุนนางผู้นี้เป็นพรรคพวกของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองตั้งแต่ครั้งยังเป็นพระหมื่นศรีสรรักษ์ และมีส่วนในการช่วยให้ออกญาลาโหมได้ขึ้นครองราชย์ ฟาน ฟลิตระบุว่า เดิมมีราชทินนามว่าอภัยธรรณงค์ (Eptiongh Omong)¹⁰² การได้ไปเป็นเจ้าของพิษณุโลกซึ่งเป็นหัวเมืองเอก เป็นเมืองท่าการค้าและเมืองรวบรวมสินค้าที่สำคัญ และได้ควบคุมกำลังคนน่าจะเป็นเหตุผลให้ออกญาพิษณุโลกได้ชื่อว่า เป็นขุนนางที่ร่ำรวยมากที่สุดในราชอาณาจักร

โอกาสทางการค้ายังทำให้คนต่างด้าวเช่นชาวญี่ปุ่นเกิดความเข้มแข็งขึ้นในกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ชาวญี่ปุ่นบุกเข้าพระราชวังเพราะไม่พอใจที่นายของตนคือออกญากรมนายไวยถูกประหารชีวิต* พวกญี่ปุ่นจำนวน 280 คน จึงรวมตัวกันบุกเข้าไปในพระราชวังเพื่อแก้แค้น พวกญี่ปุ่นบุกเข้าไปจับสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้ แต่ในที่สุดกลับเจรจาขอให้พระองค์สัญญาว่าจะไม่ลงโทษพวกเขาและส่งพระสงฆ์มาเป็นตัวประกันเพื่อให้พวกเขาหนีไปเพชรบุรีพร้อมทรัพย์สินจำนวนมาก หัวหน้าญี่ปุ่นไปตั้งตัวเป็นอิสระที่เพชรบุรี¹⁰³ และถูกขับไล่ออกไปจากเพชรบุรีในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1611 (พ.ศ. 2154) โดยไปตั้งมั่นอยู่ที่บางกอกแทน¹⁰⁴ จากนั้น สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงขับไล่พวกญี่ปุ่นออกจากราชอาณาจักร ทั้งๆ ที่เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงเช่นนี้ ไม่นานนักชาวญี่ปุ่นก็กลับมาอีกโดยที่พระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงขัดขวางกลุ่มชาวญี่ปุ่นจึงกลับมาทำการค้ารุ่งเรืองอยู่ในกรุงศรีอยุธยา

¹⁰¹ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), หน้า 140.

¹⁰² ฟาน ฟลิต, “จดหมายเหตุฟาน ฟลิต” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 284.

* ในคำให้การขุนหลวงหาวัดเล่าว่าพ่อค้าญี่ปุ่นที่เข้ามาค้าขายโกธรที่ถูกขุนนางฝ่ายทหารชาวผู้หนึ่งกว้านเอาสินค้าไปจนหมด อ้างว่าเป็นภาษีหลวงและจ่ายเงินปลอมมาให้ พวกญี่ปุ่นคิดว่าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงรู้เห็นด้วย จึงส่งคน 4 คนลอบเข้าไปในพระราชวัง เมื่อพบกับสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมที่หน้าจักรวรรดิพิฆานชัย พระองค์ทรงตวาดด้วยพระสุระเสียงอันดัง ทำให้ชาวญี่ปุ่นทั้ง 4 ตกใจสลบไป พระองค์จึงให้จับชาวญี่ปุ่นมาซักถาม เมื่อรู้สาเหตุแล้วก็มิได้ลงโทษ และยังพระราชทานเงินดีให้ ภายหลังเอียดใน คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า 22-23.

¹⁰³ Peter Floris, His Voyage to the East Indies in the Globe 1611-1615 edited by W.H. Moreland, Second Series, No. LXXIV (London: Hakluyt Society, 1934), p. 56-57.

¹⁰⁴ Cited in George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenth-Century Thailand, p. 14.

ปรากฏหลักฐานว่า หัวหน้าหมู่บ้านญี่ปุ่นชื่อมิโระอิ คิวเอะมอน (Shiroi Kyuhemon) ซึ่งมีราชทินนามว่าขุนชัยสุนทรเป็นหัวหน้าหมู่บ้านในช่วง ค.ศ. 1616-1620 (พ.ศ.2159-2163) คนผู้นี้มีเรือพาณิชย์ทำการค้ากับต่างประเทศ รวมทั้งทำการค้ากับญี่ปุ่น เป็นพ่อค้าคนกลางจำหน่ายหนังกวางและหนังปลากระเบนให้แก่พ่อค้าฮอลันดาและอังกฤษ ทั้งยังได้รับความไว้วางใจให้เป็นทหารป้องกันพระราชวังและได้รับอนุญาตให้ทำการค้าอย่างอิสระ¹⁰⁵ การที่ชาวญี่ปุ่นได้กลับเข้ามาอีกคงเนื่องจากความสำคัญของตลาดญี่ปุ่น ชาวญี่ปุ่นช่วยให้การค้าดำเนินไปได้โดยราบรื่น ทั้งในด้านการเป็นล่ามภาษาและการเป็นพ่อค้าคนกลาง ผู้รวบรวมสินค้าที่ญี่ปุ่นต้องการ ประกอบกับในตอนนั้นเรือญี่ปุ่นมักนำโลหะเงินและทองแดงเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก ซึ่งกรุงศรีอยุธยาใช้เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้า และยังใช้ทองแดงในการหล่อโลหะทำเป็นทองเหลืองและสัมฤทธิ์

ในสมัยเดียวกันนี้เอง ขุนนางเชื้อสายญี่ปุ่นคนสำคัญคือ ออกญาเสนาภิมุข หรือ ยามาตา นางามาซา เจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น ที่มีตำแหน่งเป็นนายบ้านของหมู่บ้านญี่ปุ่นควบคุมไปด้วยเป็นผู้มีอำนาจ อิทธิพล บารมี และความร่ำรวยเป็นอย่างมากทั้งจากด้านการเมืองและการค้าจนกระทั่งออกญาภิลานิคมต้องกำจัดออกไป มิฉะนั้นจะขัดขวางเส้นทางการขึ้นครองอำนาจได้ ออกญาเสนาภิมุขจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก่อนที่จะถูกกำจัดไปในที่สุด หลังจากยามาตาเสียชีวิตใน ค.ศ. 1630 (พ.ศ. 2173) หมู่บ้านญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาถูกเผาทำลายตามพระบรมราชโองการของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง¹⁰⁶ แต่หลังจากนั้นไม่นานใน ค.ศ. 1633 (พ.ศ. 2176) ชาวญี่ปุ่นก็กลับมาอีกครั้งหนึ่ง

ยามาตา นางามาซาหรือออกญาเสนาภิมุข เดิมเคยเป็นคนหามเสลี่ยงของไตเมียวเจ้าของปราสาทนุมะสุ เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยาก็ได้เข้าเป็นทหารรับจ้างและดำเนินกิจกรรมการค้าควบคู่กันไป พบหลักฐานว่า ใน ค.ศ. 1621 (พ.ศ. 2164) ได้บรรดาศักดิ์เป็นออกขุนชัยสุนทร ตำแหน่งหัวหน้าหมู่บ้านญี่ปุ่น ก่อน ค.ศ. 1626 (พ.ศ. 2169) ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวง และใน ค.ศ. 1626 จึงได้บรรดาศักดิ์เป็นพระยาคุณรักษามนตรี ยามาตาเป็นผู้ช่วยส่ง

¹⁰⁵ ชะโตโก ทซึจึยะ, ภาพลักษณ์ของยามาตา นางามาซา ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น ในศตวรรษที่ 20, หน้า 19.

¹⁰⁶ ชะโตโก ทซึจึยะ, ภาพลักษณ์ของยามาตา นางามาซา ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น ในศตวรรษที่ 20, หน้า 19.

เสริมการค้าระหว่างญี่ปุ่นกับกรุงศรีอยุธยา เป็นผู้เขียนสาสน์ขอความช่วยเหลือจากขุนนางญี่ปุ่นให้ ทูตจากกรุงศรีอยุธยาได้เข้าเฝ้าฯ โทกูงออย่างไม่มีปัญหา

ส่วนในด้านการทหาร เมื่อเรือรบสเปนเข้ามาปล้นเรือฮอลันดาที่จอดอยู่ที่ปากน้ำ เจ้าพระยาเมื่อ ค.ศ. 1624 ทหารรับจ้างญี่ปุ่นและทหารไทยได้เข้าโจมตีเรือของพวกสเปนจนล่า ถอยไป¹⁰⁷ ยามาตาคงเป็นทหารรับจ้างอยู่ในกลุ่มนี้เช่นกัน ในปีเดียวกันนี้เองมีหลักฐานว่า เขาได้ส่ง สำเนาของตนเองนำหนังสือวางคุณภาพสูงกว่าที่ฮอลันดาหาได้ไปจำหน่ายที่ญี่ปุ่นได้กำไรอย่าง งดงาม แต่เรือของเขาตกค้างอยู่ที่ญี่ปุ่น 2 ปี เนื่องจากไม่มีใบเบิกร่องจึงกลับมาไม่ได้ แต่กระนั้น ในปี ถัดมายามาตาได้ฝากสินค้าของตนไปกับเรือของฮอลันดาที่จะไปค้าขายที่ญี่ปุ่นโดยไม่ต้องเสียค่า ระวัง สินค้าที่ฝากไปได้แก่ หนังสือวางผืนใหญ่ 500 ผืน หนังสือปลากะเบน 300 ผืน ไม้ฝาง 50,000 ชิ้น¹⁰⁸ พ่อค้าฮอลันดายินยอมให้ฝากเนื่องจากยามาตาเป็นขุนนางที่มีตำแหน่งและมีอำนาจแล้วใน กรุงศรีอยุธยา ทั้งเป็นพ่อค้าและผู้รวบรวมสินค้าคนสำคัญ นอกจากส่งสินค้าไปขายญี่ปุ่น ยามาตา ยังส่งเรือไปค้าขายยังดินแดนใกล้เคียงราชอาณาจักรอยุธยาด้วย เขาส่งสินค้าประเภทอาหารไปยัง มะละกาและส่งข้าวไปขายยังปัตตาเวีย¹⁰⁹ ยามาตาจึงเป็นพ่อค้าญี่ปุ่นคนสำคัญในกรุงศรีอยุธยา นอกจากมีกลุ่มชาวญี่ปุ่นช่วยทำการค้าหนังสัตว์แล้ว เขายังมีเรือของตนเองส่งสินค้าออกไปขายตาม เมืองต่างๆ และได้ซื้อสินค้าข้าวส่งออกไปขายยังดินแดนใกล้เคียงกรุงศรีอยุธยา

กล่าวได้ว่า การจัดการระบบการเมืองการปกครองในสมัยสมเด็จพระนเรศวรและ สมเด็จพระเอกาทศรถสอดคล้องกับความเจริญทางการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และความ ต้องการสินค้าของป่าจากตลาดภายนอก ซึ่งถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงความ ต้องการสินค้าจากสินค้าส่งผ่านจากจีนและอินเดียมาเป็นสินค้าของป่าซึ่งมีอยู่มาในดินแดนตอนใน ของกรุงศรีอยุธยา ความต้องการสินค้าจากดินแดนตอนในและการใช้ระบบมูลนาย-ไพร่ในการ เกณฑ์ไพร่ให้เป็นผู้หาช่วยสินค้า ส่งผลให้ขุนนางบางกลุ่มเกิดความมั่งคั่งร่ำรวยขึ้นจากการได้เข้า ร่วมในกิจกรรมการค้า ขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์ทรงสูญเสียผลประโยชน์จำนวนมากไปให้ขุน นางซึ่งมีทั้งขุนนางในราชสำนักและขุนนางท้องถิ่น โอกาสทางการค้ายังเปิดให้เกิดความร่ำรวยแก่

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

พ่อค้าที่เข้ามาทำการค้าในกรุงศรีอยุธยา พ่อค้าบางคนถูกดึงเข้าเป็นขุนนางรับใช้พระมหากษัตริย์แต่ในขณะเดียวกันก็ยังคงทำการค้าส่วนตัวของตนไปด้วย

การจัดระบบการเมืองการปกครองเพื่อรองรับผลประโยชน์ทางการค้าของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเล็งเห็นโอกาสทางการค้าที่เป็นประโยชน์ต่อกรุงศรีอยุธยาเกิดขึ้นอย่างเหมาะสมกับความต้องการสินค้าของป่าและแร่ธาตุที่เพิ่มขึ้นจากตลาดภายนอกในยุคแห่งความเจริญทางการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้เกิดความมั่งคั่งร่ำรวยขึ้นในหมู่ขุนนางและพ่อค้าต่างด้าวที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ขุนนางที่อาศัยอำนาจหน้าที่และโอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรมทางการค้าสะสมอำนาจและกำจัดคู่แข่งจนกระทั่งได้ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นตัวอย่างที่ดีชี้ให้เห็นผลของการจัดระบบการเมืองการปกครองที่เอื้อต่อกิจกรรมการค้าจากภายนอก

หลังจากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมสวรรคต ขุนนางเข้ามามีส่วนในการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ถึง 2 พระองค์ ได้แก่ สมเด็จพระเชษฐาธิราชและพระอาทิตย์วงศ์¹¹⁰ การขึ้นสู่อำนาจของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถือเป็นจุดสูงสุดของผลจากการจัดระบบการเมืองการปกครอง ถือเป็นปรากฏการณ์การขึ้นสู่อำนาจอันยิ่งใหญ่ของขุนนางระดับสูง

สถานะของขุนนางในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมในด้านเศรษฐกิจและการเมืองนั้นสูงส่งอย่างยิ่ง การบรรยายถึงความมั่งคั่งร่ำรวยของขุนนางในสมัยของพระองค์เป็นหลักฐานยืนยันความสำเร็จของขุนนางได้เป็นอย่างดี การขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเชษฐาธิราชและพระอาทิตย์วงศ์บ่งชี้ถึงการเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจเลือกกษัตริย์ของขุนนางที่ทรงอำนาจมากทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม แต่ในเวลานั้นยังมีขุนนางที่มีอำนาจสูงส่งอยู่หลายคน จึงทำให้ออกญาศรีวรวงศ์ (ตำแหน่งก่อนได้เป็นออกญาภิลานโสมสุริวงศ์ ในรัชกาลสมเด็จพระเชษฐาธิราช) ยังไม่สามารถขึ้นครองราชย์ได้ด้วยตนเอง และหากสมเด็จพระเชษฐาธิราชไม่ทรงหุนหัน ประมาท หยิ่งผยอง และกดขี่บรรดาขุนนางทั้งหลายแล้ว¹¹¹ ออกญาภิลานโสมคงยังไม่ได้โอกาสขึ้นครองราชย์อย่างรวดเร็ว ยังไม่สบโอกาสกำจัดออกญาภิลาน (หรือ ก้าแพง) ซึ่งเป็นขุนนางชั้นสูงที่มีอำนาจและบารมีเป็นที่วันเกรงของออกญาภิลานลงไปได้ และ

¹¹⁰ ฟาน ฟลิต , “จดหมายเหตุฟาน ฟลิต (ฉบับสมบูรณ์)” แปลโดย นันทา วรรณดิวงค์ ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546). หน้า 257-315.

¹¹¹ ฟาน ฟลิต , “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)*, หน้า 239.

ยังตามมาด้วยโอกาสกำจัดพระอาทิตย์ดวงศ์หลังจากให้ขึ้นเป็นกษัตริย์อยู่ 38 วันลงไปได้อย่างง่ายดาย ทำให้ออกญาภราดรขึ้นสู่ราชบัลลังก์โดยไม่มีผู้ใดสามารถขัดขวางได้ และยังเปิดโอกาสให้กำจัดคู่แข่งอำนาจคือออกญาเสนาภิมุขให้พ้นทางด้วยการให้ไปรับตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและหาโอกาสฆ่าออกญาเสนาภิมุขเสีย¹¹²

เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองขึ้นครองราชย์ใหม่ๆ ยังไม่สามารถลดบทบาทและความมั่งคั่งร่ำรวยของเหล่าขุนนางลงไปได้ สหะเทศนยังพรรณนาถึงความมั่งคั่งของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ซึ่งมีข้าทาสบริวารล้อมหน้าล้อมหลังจำนวนมาก แสดงกันอย่างเปิดเผยในกระบวนเสด็จพยุหยาตราทางสถลมารคในตอนต้นรัชกาล¹¹³ หลังจากที่ทรงมั่นพระทัยในพระราชอำนาจแล้วจึงทรงจัดการถอนรากการปกครองเดิมและกลุ่มขุนนางเดิม ทรงกำจัดขุนนางคนสำคัญๆ ลงเป็นจำนวนมากแม้แต่ผู้ที่มีส่วนช่วยให้ขึ้นครองราชย์ก็ไม่ละเว้น

ฟาน ฟลีตวิเคราะห์ว่าเหตุที่ทรงประหารชีวิตขุนนางคนสำคัญๆ ลงก็เพราะ “ทรงเกรงว่าคนเหล่านั้นอาจจะกระทำการทุจริตต่อพระองค์เช่นเดียวกับที่ได้กระทำกับพระเจ้าแผ่นดินที่ถูกต้องตามกฎหมายบ้านเมืองมาแล้ว”¹¹⁴ พระองค์ยังทรงออกคำสั่งริบราชบาตรและถอดขุนนางชั้นสูงหลายคนลงเป็นไพร่

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงต้องการถอนรากถอนโคนอำนาจของขุนนางฝ่ายปกครองที่ฝังลึก ทรงลดรอนอำนาจของขุนนางฝ่ายปกครองโดยตรง การณ์นี้ทำให้ต้องทรงตั้งชาวต่างประเทศซึ่งเป็นผู้มีความชำนาญในด้านต่างๆ ขึ้นมาเป็นขุนนางแทนและขยายตำแหน่งของขุนนางชำนาญการเข้าไปคุมขุนนางฝ่ายปกครอง

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงนำกฎหมายที่สมเด็จพระเอกาทศรถทรงใช้เรียกทรัพย์มรดก 1 ใน 3 ของขุนนางเข้าทูลพระคลังหลังจากขุนนางเสียชีวิตลงมาใช้อีก แต่ฟาน ฟลีต

¹¹² ชะโตโก ทซึจิชะ, ภาพลักษณ์ของยามาดา นางามาซา ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น ในศตวรรษที่ 20, หน้า 19.

¹¹³ Francois Caron and Joost Schouten, A True Description of the Mighty Kingdom of Japan and Siam (London: The Argonaut Press, 1935), p. 99-101.

¹¹⁴ ฟาน ฟลีต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต) หน้า 392.

รายงานว่ ครั้งนี้พระเจ้าแผ่นดินทรงต้องการทุกสิ่งทุกอย่าง หากขุนนางสิ้นชีวิตลงภรรยาจะถูกควบคุมตัว ขุนนางจะลอบสังเกตกันเองว่าใครซ้อนสมบัติไว้บ้าง หญิงม่ายและเด็กกำพร้าจะแสดงความรู้สึกสำนึกบุญคุณอย่างล้นพ้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงหยิบยื่นทรัพย์สินที่เป็นของตนเองให้บ้างเพียงเล็กน้อย และเพื่อป้องกันไม่ให้ขุนนางสะสมทรัพย์สินได้มากจนทำทหายอำนาจของพระองค์ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงทรงปฏิบัติต่อขุนนางอย่างเข้มงวด ขุนนางจะต้องเข้าเฝ้าทุกวัน และไม่อนุญาตให้พูดกันในที่รโหฐาน¹¹⁵

พระองค์ทรงสนพระทัยด้านการค้า ทรงเพิ่มกิจกรรมของพระคลังสินค้าให้มากขึ้น เพื่อเพิ่มความมั่งคั่งให้แก่ราชอาณาจักร ทรงค้าขายกับพระเจ้าแผ่นดินของกอลคอนดาและค้าขายกับดินแดนใกล้เคียง เช่น พะโค อังวะ เชียงใหม่ ล้านช้าง และทรงขยายการค้าภายในด้วย ในรัชกาลนี้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงพยายามควบคุมการค้าให้อยู่ในมือของราชสำนักจึงแตกต่างจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมที่แม้จะมีการผูกขาดแต่ขุนนางล้วนมีส่วนร่วมในการค้า

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงความพยายามควบคุมความมั่งคั่งและความรุ่งเรืองทางการค้าของเหล่าขุนนางด้วยการจัดการปรับปรุงองค์กรพระคลังสินค้า ตลอดจนวิธีการค้า และกำหนดกลุ่มผู้ได้ประโยชน์จากการค้าเสียใหม่ เพื่อให้ราชสำนักได้รับผลประโยชน์มากกว่าสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมที่ขุนนางบางกลุ่มได้ผลประโยชน์ทางการค้าอย่างมาก วิธีการผูกขาดของพระคลังสินค้านี้รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้นเข้มงวดมากจนกล่าวได้ว่าอยู่ในระดับที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน¹¹⁶

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงห้ามการค้าด้วยเงินเชื่อ พ่อค้าทั้งชาวพื้นเมืองและต่างชาติจะต้องซื้อ-ขายสินค้ากันด้วยเงินสดเสมอ ผู้ฝ่าฝืนมีโทษถึงตาย¹¹⁷ ไม่ว่าจะนโยบายนี้จะใช้อยู่นานเท่าใดก็ตาม แต่เหตุที่ทรงทำเช่นนี้ก็เพื่อตัดโอกาสขุนนางที่เป็นผู้ลงทุนรายเล็กรายน้อยที่ไม่มีทางจ่ายเงินสดได้ วิธีการนี้ถือเป็นการสลายพลังกลุ่มพ่อค้ารายย่อยที่มีอยู่ในกรุงศรีอยุธยาลงไป และอาจทำให้เห็นภาพของผู้ประกอบการระดับล่างได้ไม่ชัดเจนแม้ว่าจะมีอยู่จริง ดังจะเห็นได้จากการมีตลาดจำนวนมากในและนอกกำแพงกรุงศรีอยุธยา การมีอยู่ของตลาดทำให้การค้ากระจายตัว

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 245-246.

¹¹⁶ John Anderson, *English Intercourse with Siam in the Seventeenth Century*, p. 253.

¹¹⁷ กรมศิลปากร, *เอกสารหอสมุดหลวงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ 1624-1642)*, หน้า 247.

เห็นความมีอยู่ของพ่อค้าคนกลางซึ่งมีทั้งชาวจีน ญี่ปุ่น มอญ เป็นต้น เห็นการมีเงินตราและการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าบางชนิด สิ่งเหล่านี้ถูกทำให้ลดความสำคัญลงไปในเบื้องจากองค์พระคลังสินค้าควบคุมการค้าโดยรวมของราชอาณาจักรเอาไว้ ภาพของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าส่วนที่เห็นได้ชัดจึงมีแต่ขุนนางระดับสูงที่ช่วยสลายพลังพ่อค้ากลุ่มย่อยให้กลายเป็นเพียงบริวาร ญาติมิตร และพวกพ้องของตนเอง ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยาส่วนหนึ่งจึงเห็นเฉพาะขุนนางและบริวารพวกพ้อง

นอกจากนั้น การใช้องค์พระคลังสินค้าในระดับที่เข้มงวดกว่าแต่ก่อนในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง วิธีการกำหนดรายการสินค้าต้องห้ามและสินค้าผูกขาดเพื่อให้พ่อค้าต่างชาติต้องมาซื้อ-ขายกับพระคลังสินค้าเท่านั้น ส่งผลกระทบต่อพ่อค้าทั่วไปที่ตามปกติจะซื้อสินค้าด้วยเงินเชื่อจากบรรดาพ่อค้าต่างชาติก่อนแล้วส่งสินค้าไปขายทั่วประเทศ เมื่อขายได้แล้วจึงจะจ่ายค่าสินค้าให้พวกพ่อค้า ฟาน พลิตถึงกับบันทึกว่า เขาไม่เชื่อว่าพ่อค้าคนใดในเมืองนี้จะสามารถพกเงินมาตลาดได้ถึง 10 ชั่ง¹¹⁸ วิธีการนี้ทำให้ราชสำนักควบคุมการค้าและทุนระดับสูงเอาไว้ที่พระมหากษัตริย์และกลุ่มพ่อค้าของพระองค์ ชัดขวางโอกาสและความเติบโตของกลุ่มพ่อค้ารายย่อย และกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าที่มีทุนรอนของตนเองและมีได้ขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์หรือขุนนาง ทำให้คนกลุ่มนี้ต้องเข้าอยู่ภายใต้บารมีของพระมหากษัตริย์และขุนนางเพื่อความสะดวกทางการค้า

ดังนั้น กล่าวได้ว่า การจัดระเบียบหัวเมืองและจัดระบบการควบคุมไพร่ส่งผลต่อการปกครองและโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านเศรษฐกิจ ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงสามารถเกณฑ์ช่วยสินค้าจากดินแดนตอนในสนองความต้องการของตลาดภายนอกได้เป็นอย่างดี ในขณะที่เดียวกันก็ส่งผลให้อัศวินมหาเสนาบดีสำคัญคือสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมมีอำนาจทางการเมืองการปกครองมากขึ้นและยังเปิดโอกาสทางเศรษฐกิจให้แก่อัศวินมหาเสนาบดีทั้งสองด้วย และจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นไป เสนาบดีพระคลังได้รับส่วนแบ่งอำนาจและส่วนแบ่งทางเศรษฐกิจด้วยเช่นกัน โอกาสทางการค้าที่เอื้อประโยชน์ต่อราชสำนักและขุนนางระดับสูงยังเปิดช่องให้แก่ขุนนางท้องถิ่น เนื่องจากคนเหล่านี้อยู่ใกล้แหล่งช่วยสินค้า มีอำนาจเรียกเกณฑ์กำลังไพร่ออกไปหาช่วยเข้ามาได้ ทั้งมีโอกาสใช้อำนาจของตนให้เก็บหรือหาช่วยจำนวนมากกว่าที่ราชสำนักกำหนด อย่างไรก็ตาม การให้อัศวินมหาเสนาบดีทางด้านเศรษฐกิจและการกำหนดห้ามซื้อขายด้วยเงินเชื่อในสมัย

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน.

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองส่งผลให้เกิดการสลายพลังของกลุ่มผู้ค้ารายย่อยและกลุ่มผู้มีทุนเป็นของตนเองที่ได้ขึ้นอยู่กับราชสำนัก เช่น พ่อค้าแม่ขายและพ่อค้ารายเล็กที่เติบโตขึ้นมาก่อนหน้านี้แล้วให้หมดพลังลงไป และยิ่งราชสำนักนำองค์พระคลังสินค้ามาใช้ควบคุมการค้าส่วนใหญ่ของราชอาณาจักรไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ยิ่งทำให้ดูเหมือนว่าจะกำหนดให้กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ามีเพียงพระมหากษัตริย์ กลุ่มขุนนางระดับสูง และพ่อค้าของพระองค์เท่านั้น แต่ความจริงแล้วภายใต้การใช้องค์พระคลังสินค้ากลับเอื้อให้ กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยากระจายตัวออกไปมากกว่านั้น และในที่สุดแล้วการใช้องค์พระคลังสินค้าก็ไม่อาจกีดกันคนกลุ่มอื่นๆ ไม่ให้สัมพันธ์การค้าได้จริง

2. องค์พระคลังสินค้า

องค์พระคลังสินค้าเป็นหน่วยงานเพื่อจัดการค้าถวายพระมหากษัตริย์ ตั้งขึ้นเมื่อใดไม่มีหลักฐานแน่ชัด แต่มีวิวัฒนาการเรื่อยมา สาเหตุการตั้งองค์พระคลังสินค้าก็เนื่องมาจากกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าจึงมีเรือจากที่ต่างๆ เข้ามาค้าขายอยู่เสมอ พระมหากษัตริย์ต้องทรงมีหน่วยงานเพื่อติดต่อทำการค้า โดยมีทั้งกรมพระคลัง กรมท่า และกรมพระคลังสินค้า* หน้าที่ของกรมพระคลังสินค้าคือเพื่อดูแลการค้าของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ มีหน้าที่ซื้อ-ขายสินค้าของพระมหากษัตริย์และยังส่งสำเนาบรรทุกสินค้าออกไปค้ายังต่างประเทศอีกด้วย หน่วยงานพระคลังสินค้านำวิธีการผูกขาดสินค้ามาใช้ เพื่อควบคุมการค้าให้พระมหากษัตริย์ได้ผลประโยชน์มากที่สุด ความสำเร็จขององค์พระคลังสินค้าเห็นได้จากความมั่งคั่งร่ำรวยของกรุงศรีอยุธยาซึ่งสะท้อนให้เห็นเป็นรูปธรรมได้จากวัดวาอาราม พระราชวัง รวมไปถึงโบราณสถานและโบราณวัตถุอื่นๆ ที่มีจำนวนมากงดงาม ประณีต และใช้โลหะและอัญมณีมีค่าในการประดับตกแต่ง**

ความมั่งคั่งทางการค้าที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมส่งผลให้เกิดการค้าอย่างกว้างขวางในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หน้าที่ขององค์พระคลังสินค้าในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนอกจากเพื่อจัดการด้านการค้าแล้วยังรวมถึงการส่งสำเนา

* บางครั้งกลุ่มพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาติดต่อการค้ากับกรุงศรีอยุธยายังอาจต้องติดต่อกับหน่วยงานด้านเศรษฐกิจอื่นๆ ที่ไม่ใช่กรมพระคลังสินค้าและกรมท่าด้วยเช่นกัน

** กล่าวถึงเรื่องนี้ในบทที่ 4

ออกไปค้าขายเอง การกำหนดประเภทของส่วย และการกำหนดการซื้อ-ขายสินค้าโดยวิธีผูกขาดซึ่งเป็นวิธีการที่ทรงนำมาใช้เพื่อควบคุมการค้าในราชอาณาจักร สะท้อนความต้องการรวบรวมอำนาจด้านเศรษฐกิจและสะสมความมั่งคั่งให้กับราชสำนัก

องค์พระคลังสินค้าได้รับการปรับปรุงให้เข้มงวดขึ้นกว่าเดิมมากในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเนื่องจากความมั่งคั่งทางการค้าที่ล้นเหลือในกรุงศรีอยุธยา และกลุ่มผู้ได้รับผลประโยชน์ทางการค้ามีอยู่กว้างขวาง ทั้งในหมู่พระมหากษัตริย์ ขุนนางระดับสูง ขุนนางทั่วไป ขุนนางท้องถิ่น รวมทั้งกลุ่มพ่อค้ารายย่อย แต่กลุ่มขุนนางโดยเฉพาะขุนนางระดับสูงที่ได้ผลประโยชน์และเกิดความมั่งคั่งขึ้นนั้นสามารถใช้อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของตนทำทลายอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ เห็นได้จากกรณีสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเอง เมื่อขึ้นครองราชย์พระองค์จึงทรงต้องจัดการให้องค์พระคลังสินค้าควบคุมการค้าของราชอาณาจักรเอาไว้เพื่อให้ความมั่งคั่งตกอยู่กับราชสำนักและขัดขวางขุนนางประจำการที่มีโอกาสสัมพันธ์กับการค้าและสร้างความมั่งคั่งให้แก่ตนเองมากจนอาจจะเป็นอันตรายต่ออำนาจของพระองค์

สมเด็จพระนารายณ์ทรงสานต่อนโยบายผูกขาดการค้าและการใช้อำนาจขององค์พระคลังสินค้าอย่างเข้มงวด แม้ในตอนต้นรัชกาลจะทรงสนับสนุนให้พ่อค้าแม่ค้ารายย่อยออกมาค้าขาย แต่หลังจากนั้น เห็นได้ชัดว่า ทรงใช้การผูกขาดสินค้าอย่างเข้มงวดและจำกัดผลประโยชน์เอาไว้ให้อยู่แต่ในกลุ่มคนที่ทรงเลือกให้รับผลประโยชน์จากพระองค์ แต่ทั้งขุนนางที่ทรงแต่งตั้งมาเป็นผู้ดูแลการค้าและขุนนางกับมูลนายท้องถิ่นล้วนได้รับผลประโยชน์จากองค์พระคลังสินค้ากันทั่วไปและมากกว่าที่ทรงกำหนดให้ การใช้อำนาจขององค์พระคลังสินค้าในรัชกาลนี้ก่อให้เกิดการเสียผลประโยชน์ของกลุ่มที่เคยได้ผลประโยชน์มาแต่เดิมมากจนกระทั่งก่อให้เกิดกบฏอันเนื่องมาจากการรวมกลุ่มของผู้เสียผลประโยชน์* และยังเกิดเหตุการณ์ ค.ศ. 1688 (พ.ศ. 2231) เมื่อออกพระเพทราชายึดอำนาจและขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเพทราชา

เมื่อสมเด็จพระเพทราชาขึ้นครองราชย์นั้น พ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาคาดว่า คงนำมาซึ่งการยุติการผูกขาดการค้าอย่างเข้มงวดดังที่เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ สมเด็จพระเพทราชาทรงให้บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาจัดหาสินค้าจากยุโรปและอินเดียที่ทรงต้องการให้ เนื่องจากในช่วงนั้นสภาพหลวงยังไม่กล้าออกทะเลด้านมหาสมุทรอินเดีย

* ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปในท้ายบทนี้

เนื่องจากเกรงกลัวการแก้แค้นจากเรือพ่อค้าอังกฤษ ฝรั่งเศส และกอลกอนดา ซึ่งล้วนแต่มีปัญหาเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยามาก่อนในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ บริษัทฮอลันดาหวังอย่างมากว่าจะได้กำไรอย่างงามจากการค้าเครื่องเทศและผ้าในช่วงต้นรัชกาล แต่องค์กษัตริย์พระองค์หลังสิ้นค้าในสมัยสมเด็จพระเพทราชาก็ยังคงความเข้มงวดเช่นเดียวกับสมัยก่อนหน้า ใน ค.ศ. 1689 (พ.ศ. 2232) เสนาบดีพระองค์หลังประกาศว่า ผ้าเป็นสินค้าที่ต้องขายให้แก่พระองค์หลังสิ้นค้าเท่านั้น โดยอ้างว่า งานพระราชพิธีพระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์ต้องใช้ผ้าจำนวนมาก แต่มีหลักฐานว่าเสนาบดีพระองค์หลังนำผ้าไปขายทำกำไรเสียเอง บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาจึงเสียกำไรไปครั้งหนึ่งในการนำผ้ามายังกรุงศรีอยุธยา¹¹⁹ การขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเพทราชาจึงไม่ได้นำมาซึ่งการผ่อนคลายความเข้มงวดขององค์กษัตริย์พระองค์หลังสิ้นค้าและการหากำไรของขุนนางระดับสูง แม้จะพบว่า ผ้าคือสินค้าผูกขาดในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่มีสินค้าผูกขาดอื่นๆ อีก น่าเสียดายที่ยังไม่พบหลักฐาน

อย่างไรก็ดี องค์กษัตริย์พระองค์หลังสิ้นค้าในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระไม่เข้มงวดเท่ากับสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เห็นได้จากการที่ไม่พบหลักฐานว่าทรงประกาศให้สินค้าข้าวที่เป็นสินค้าส่งออกสำคัญในสมัยของพระองค์เป็นสินค้าผูกขาด แต่ในรัชกาลต่อมาคือรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศองค์กษัตริย์พระองค์หลังสิ้นค้าได้กลับมาเข้มงวดและประกาศผูกขาดสินค้าหลายชนิดซึ่งสันนิษฐานว่าในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระไม่ได้ประกาศผูกขาดและคงเป็นสินค้าที่ทำกำไรได้ดี การค้าและองค์กษัตริย์พระองค์หลังสิ้นค้ายังคงดำเนินการต่อไปหลังรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศการค้าภายในและการค้ากับต่างประเทศที่คึกคักในช่วงอยุธยาตอนปลายเห็นได้จากหลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ที่กล่าวถึงการเดินทางไปมาค้าขายของกลุ่มคนและกล่าวถึงการตั้งตลาด ย่านการค้า และย่านผลิตสินค้าขึ้น แสดงให้เห็นว่าแม้ว่าองค์กษัตริย์พระองค์หลังสิ้นค้าจะพยายามรักษาผลประโยชน์ให้กษัตริย์และสร้างผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ แต่ในทางปฏิบัติ การนำระบบผูกขาดสินค้าและองค์กษัตริย์พระองค์หลังสิ้นค้ามาใช้ แม้ว่าจะจำกัดวงของผู้เข้าร่วมกิจกรรมการค้าไว้ได้ สลายพลังของกลุ่มพ่อค้าแม่ขายรายย่อยและกลุ่มพ่อค้าที่มีทุนเป็นของตนเองลงไปได้บ้างแต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมด และในขณะเดียวกันกลับเปิดช่องทางให้คนอื่นหลายกลุ่มที่มีส่วนสัมพันธ์กับการค้าได้เติบโตขึ้นนั่นคือ กลุ่มขุนนางชำนาญการและพ่อค้าของพระมหา

¹¹⁹ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 69.

กษัตริย์ กลุ่มชาวต่างชาติและลูกครึ่ง กลุ่มพ่อค้าแม่ขาย กลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่น และกลุ่มไพร่ส่วย ดังที่จะกล่าวถึงในบทต่อไป

2.1 ที่มาขององค์พระคลังสินค้า

คำว่า “พระคลังสินค้า” เป็นคำที่ให้ความหมายสืบสน ด้านหนึ่งหมายถึงสถานที่เก็บส่วยอากรซึ่งได้มาจากราษฎรและหัวเมืองภายใน ส่วนอีกความหมายหนึ่งคือ หน่วยงานหรือองค์กรที่เรียกว่ากรมพระคลังสินค้าขึ้นอยู่กับกรมพระคลังโดยมีเสนาบดีพระคลังเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด มีพระศรีพิพัทธ์ตะโกษา นา 3000 เป็นเจ้ากรม¹²⁰ มีหน้าที่ทำการค้าให้พระมหากษัตริย์ เราไม่รู้แน่ชัดว่าตำแหน่งนี้ตั้งขึ้นมาเมื่อใด แต่ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถปรากฏตำแหน่งพระศรีพิพัทธ์ตะโกษาขึ้นมาแล้ว¹²¹

พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนไม่ได้ระบุว่าตำแหน่งพระศรีพิพัทธ์ตะโกษาเป็นตำแหน่งเจ้ากรมใด เพียงแต่เป็นตำแหน่งสำคัญอยู่ในกรมพระคลังเท่านั้น แต่เนื่องจากหลักฐานสมัยรัตนโกสินทร์ระบุชัดเจนว่าตำแหน่งพระยาศรีพิพัทธ์เป็นตำแหน่งเจ้ากรมพระคลังสินค้า เช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เจ้าพระยาพระคลัง (ทุน) ได้เลื่อนตำแหน่งมาจากตำแหน่งพระยาศรีพิพัทธ์ เจ้ากรมพระคลังสินค้า และพระยาศรีพิพัทธ์ (ทัต บุณนาค) เป็นเจ้ากรมพระคลังสินค้าในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น¹²² จึงสรุปว่าตำแหน่งพระยาศรีพิพัทธ์ตะโกษาเป็นตำแหน่งเจ้ากรมพระคลังสินค้า อนึ่ง ความสำคัญของนา 3000 บอกให้ทราบว่า ผู้ดำรงตำแหน่งนี้จะต้องมีหน้าที่ความรับผิดชอบที่สำคัญ เพราะเป็นศักดินาเทียบเท่าตำแหน่งสำคัญ เช่น ออกพระราชอุทยานพะหลกัคดีศรีรัตนมณเฑียรบาล วังนอก นา 3000 พระธรรมเสนา เจ้ากรม นา 3000 พระเนาวรัชโชดิบดินทรธรรมธาเศรษฐีซ้าย นา 3000¹²³ เป็นต้น

¹²⁰ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 116-118.

¹²¹ สุภัทรา กมลภรณ์, *อำนาจหน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์* วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529, หน้า 5.

¹²² อ่างถึงโน อติศร หมวกพิมาย, *กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย: วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2310-2398*, หน้า 56.

¹²³ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 120, 122, 126.

จึงเชื่อได้ว่า ตำแหน่งพระศรีพิพัทธ์นระโกษาเป็นตำแหน่งเจ้ากรมพระคลังสินค้า แต่จะตั้งตำแหน่งนี้ขึ้นมาเมื่อใดนั้นไม่พบหลักฐานที่แน่ชัด

คำถามที่น่าสนใจในประเด็นนี้ก็คือ หน่วยงานนี้เกิดขึ้นเมื่อใด ทำไมจึงเกิดขึ้น และ นำการผูกขาดมาใช้เมื่อใด

ในงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์ ตั้งแต่เมื่อ ค.ศ. 1968 (พ.ศ. 2511) เรื่อง “การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า”¹²⁴ ได้ศึกษาเอาไว้ว่า ไม่ทราบแน่ชัดว่าองค์พระคลังสินค้าตั้งขึ้นเมื่อใดแน่ แต่พระมหากษัตริย์ทรงค้าขายเองมาตั้งแต่เมื่อชาวตะวันตกยังไม่เข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา เห็นได้จากกฎหมายหลายๆ มาตราที่กล่าวถึงการค้าขาย¹²⁵ เกิดการจัดระเบียบราชการในด้านการค้าขายมาบ้าง เช่น มีพนักงานเจ้าท่า เพื่อติดต่อกับพ่อค้าจากประเทศต่างๆ ผ่องพันธุ์ไม่ยืนยันว่า กรมท่าตั้งขึ้นสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ¹²⁶ แต่สันนิษฐานว่าระเบียบการค้าของหลวงคงเริ่มมีขึ้นแล้วในขณะนี้และรวมอยู่ในอำนาจของโกษาธิบดี

งานที่ศึกษาเรื่องระบบพระคลังสินค้าและการผูกขาดก่อนหน้างานของผ่องพันธุ์ก็คือ งานของสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพและงานของขุนวิจิตรมาตรา สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพทรงสันนิษฐานเอาไว้ว่า เมื่อเริ่มมีการค้าของหลวงขึ้นนั้น ในชั้นแรกคงจะยังไม่ใช้การผูกขาดสินค้า การผูกขาดหรือระบบพระคลังสินค้าน่าจะเกิดขึ้นเมื่อฝรั่งเข้ามาค้าขาย เนื่องจากพ่อค้าที่มีอยู่ในขณะนั้นมีแต่พ่อค้าเอเชีย การติดต่อผ่านกรมท่าคงมีบ้าง แต่ระเบียบกฎหมายที่เข้มงวดเช่นพระคลังสินค้ายังไม่มี¹²⁷ จากงานนี้เองที่ทำให้ผ่องพันธุ์ยังสงสัยที่จะสรุปว่าพระคลังสินค้าเกิดขึ้นเมื่อใดแน่ และจากงานของจอห์น แอนเดอร์สันที่กล่าวถึงการใช้พระคลังสินค้าอย่าง

¹²⁴ ดูรายละเอียดใน ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์, การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10-11.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

¹²⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ “บันทึกเรื่องความรู้อ่างต่างๆ” ศิลปากร 6, 5 (มกราคม 2506), หน้า 22-23. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 35-36.

เข้มงวดกว่าเดิมก็ยิ่งทำให้เกิดความสับสนว่าพระคลังสินค้าเกิดขึ้นเมื่อใด ได้แต่กล่าวอย่างกว้างๆ ว่าเกิดขึ้นในช่วงสมัยอยุธยาตอนกลางก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์¹²⁸

ส่วนหน้าที่ของพระคลังสินค้านั้น สมเด็จพระเอกาทศธรรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า มีหน้าที่รับซื้อสินค้าพื้นเมืองมารวบรวมไว้ขายให้ฝรั่ง เพราะเมื่อชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาแรกๆ คงไม่ค่อยมีใครค้าขายด้วย จะทวงหนี้สินก็ยาก จึงพอใจขายให้กับราชสำนัก ลักษณะเช่นนี้ฝั่งพันธุ์เสนอว่า อาจเกิดขึ้นตั้งแต่ก่อนหน้าที่ฝรั่งจะเข้ามาแล้ว เมื่อฝรั่งเข้ามาจึงพอใจให้รัฐบาลรับเหมาซื้อสินค้าจากฝรั่งไปจำหน่ายเป็นรายย่อยแก่ชนพื้นเมือง จึงทำให้เกิดเป็นการค้าผูกขาดขึ้นภายหลัง¹²⁹

มิฉะนั้นการค้าผูกขาดก็อาจจะเกิดขึ้นเนื่องจากราชสำนักเห็นผลกำไรจากการค้าส่วยซึ่งเป็นสินค้าที่ได้มาเปล่าๆ ไม่ต้องลงทุน เพราะเดิมรายได้ของราชสำนักมีเพียงการเก็บอากรจังกอบจากราษฎรเป็นของส่วย เช่น ดิบุก พริกไทย ครั่ง ชีผึ้ง ไม้หอม ฯลฯ นำมารวมไว้ในพระคลังสินค้า เมื่อมีสินค้าแล้วจึงดำเนินการค้าโดยแต่งเรือออกไปขายที่ต่างประเทศหรือขายให้แก่พ่อค้าต่างประเทศที่เข้ามา เนื่องจากการค้าแบบนี้ทำรายได้ให้ราชสำนักอย่างงามจึงเริ่มผูกขาดการค้าทั้งหมด¹³⁰ และเริ่มมีการบังคับพ่อค้าชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขายให้ขายอาวุดและดินปืนให้แก่พระคลังสินค้าเท่านั้นโดยอ้างเหตุผลเรื่องความปลอดภัยของราชอาณาจักรเป็นสำคัญ จากนั้นราชสำนักจึงเป็นผู้นำสินค้าไปขายหากำไร ดังนั้น พระคลังสินค้าที่แต่แรกตั้งมีจุดมุ่งหมายไปในด้านการค้าผูกขาดจึงเปลี่ยนมาเป็นการทำการค้าขายโดยเฉพาะ การตั้งพระคลังสินค้าในสมัยอยุธยาชี้ให้เห็นว่าราชสำนักได้เข้ามาทำการค้าขายเป็นครั้งแรกในประวัติการค้าของไทยโดยพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้ทำการค้าผ่านทางกรมพระคลังสินค้า¹³¹

ส่วนขุนวิจิตรมาตราผู้แต่งหนังสือเรื่องประวัติการค้าไทยสรุปว่า การควบคุมสินค้าเข้า-ออกเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แต่หน่วยงานที่ได้ชื่อว่าพระคลังสินค้านั้นคงเกิดขึ้นมาก่อนหน้าแล้ว แต่ไม่ได้ระบุว่าเกิดขึ้นเมื่อใด

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

“...การควบคุมสินค้าขาเข้าขาออกเรียกว่าสิ่งของต้องห้ามได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เนื่องจากในแผ่นดินนี้มีลูกค้าวานิชย์เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาหลาย ทำให้ปรากฏชื่อ “พระคลังสินค้า” ซึ่งเป็นหน่วยราชการใหญ่และสำคัญเกี่ยวกับการค้าขายของประเทศไทยสมัยโบราณแพร่หลาย เด่นมาตั้งแต่ครั้งนั้น เจ้าพนักงานใหญ่ในหน้าที่พระคลังสินค้าก็ได้ได้ชื่อว่า “พระคลัง” เป็นที่รู้จักกว้างขวางทั่วไป”¹³²

งานศึกษาเรื่ององค์การพระคลังสินค้าของผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์และผู้ศึกษาคนอื่นๆ เป็นงานที่แสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่ขององค์การพระคลังสินค้าเน้นในทางโครงสร้างองค์กร แต่ในทางปฏิบัติบทบาทหน้าที่ขององค์การพระคลังสินค้ายังไปเกี่ยวพันกับอำนาจหน้าที่ของกลุ่มคนอื่นๆ หลายกลุ่มที่เห็นความสำคัญของการค้าและได้ผลประโยชน์จากการค้า

เป็นที่น่าสังเกตว่าองค์การพระคลังสินค้าไม่น่าเกิดจากปัจจัยหรือข้อกำหนดจากภายนอก เช่น การที่พ่อค้ายุโรปเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา เพราะการเข้ามาของพ่อค้าจากยุโรปเป็นส่วนหนึ่งของความมั่งคั่งและความรุ่งเรืองทางการค้าที่เกิดขึ้นกับกรุงศรีอยุธยามาตั้งแต่อ่อนหน้าพ่อค้าจากยุโรปจะเข้ามาแล้ว สภาพเศรษฐกิจผนวกกับความมั่งคั่งนับเป็นเงื่อนไขภายในซึ่งสำคัญยิ่งที่ทำให้การจัดตั้งองค์การพระคลังสินค้าถูกสร้างขึ้น เป็นผลกระทบจากการเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการปกครองหัวเมือง ซึ่งกษัตริย์อยุธยาหลายพระองค์กระทำมาโดยตลอด เพื่อให้ได้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจการค้ากับต่างประเทศ และเพื่อควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจของราชสำนักให้อยู่เหนือขุนนาง

แม้ว่าจะไม่พบหลักฐานว่ากรมพระคลังสินค้าตั้งขึ้นเมื่อใดแน่ แต่เนื่องจากองค์กรนี้ตั้งขึ้นเนื่องมาจากต้องการจัดการผลประโยชน์และความมั่งคั่งทางการค้าถวายกษัตริย์จึงน่าจะตั้งขึ้นมาตั้งแต่ต้น เพราะทำเลที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยานั้นเหมาะสมสำหรับการค้าทางทะเล และกล่าวได้ว่ากรุงศรีอยุธยาทำการค้าสืบเนื่องมาจากเมืองท่าที่เกิดขึ้นมาก่อนในบริเวณใกล้เคียงกัน กรมพระคลังสินค้าจึงควรที่จะตั้งขึ้นมาก่อนที่พ่อค้ายุโรปจะเดินทางเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 หลักฐานสนับสนุนก็คือ เอกสารวิวกวินในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ค.ศ. 1419 (พ.ศ.

¹³² ขุนวิจิตรมาตรา, ประวัติการค้าไทย พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร: รวมสาส์น, 2516), หน้า

1962) ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนครินทราธิราช ได้กล่าวถึงการผูกขาดการค้าเอาไว้ ซึ่งพบทั้งแบบที่ขุนนางกรุงศรีอยุธยาบังคับซื้อสินค้าที่พ่อค้านำมาจากบริเวณทั่วทั้งในราคาที่ยุทธนาางกำหนด และบังคับให้ฝ่ายบริเวณซื้อไม่ฝางผ่านพระคลังสินค้า ซึ่งสะท้อนว่าวิธีการผูกขาดการค้าทั้งสินค้าขาเข้าและขาออกนั้นปฏิบัติมาแล้วเป็นเวลานานที่กรุงศรีอยุธยา และคงจะเกิดขึ้นก่อนรัชกาลสมเด็จพระนครินทราธิราช

“ในปีหย่งเล่อ ที่ 17 (ค.ศ. 1419) พวทอะราคา (Araka) ที่เป็นทูตได้รับสนองพระบรมราชโองการ (พระมหากษัตริย์ซุซัน) ให้นำทองเรือสำเภาก 3 ลำ เดินทางไปยังซามูโรโกกุ (อยุธยา) เพื่อจะนำเครื่องราชบรรณาการขึ้นถวาย (แต่พระมหากษัตริย์อยุธยา) ขุนนางกรมท่าบ่นว่า ‘เครื่องราชบรรณาการเพียงแค่นี้ก็น้อยเกินไป’ ส่วนเครื่องเคลือบ (ซึ่งบรรทุกอยู่ในเรือของทูตอะราคา) ฝ่ายไทยก็กำหนดราคาโดยพลการแล้วบังคับให้ขายในราคารานั้น ฝ่ายทูตต้องการจะซื้อไม่ฝางก็ไม่อาจซื้อจากประชาชนได้โดยตรง การซื้อทุกอย่างจะต้องผ่านพระคลังสินค้า ดังนั้นเงินที่มีติดตัวมา (เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทาง) จึงต้องนำมาซื้อสินค้า (ตามที่ทูตคะคิฮานะกล่าว) เรื่องนี้ก่อให้เกิดความเสียหายและขาดทุนอย่างย่อยยับ แต่ทว่าทูตที่เดินทางไป (อยุธยา) จำต้องปฏิบัติตามพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ (ที่ห้ามซื้อขายสินค้าโดยเสรี) ด้วยความเกรงอำนาจและยังต้องเพิ่มเครื่องราชบรรณาการด้วย...”¹³³

¹³³ อธิติ โยเนะโอะและโยชิทาเกะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี** แปลโดยชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสายชล วรณรัตน์ พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542), หน้า 11.

ดังนั้น ข้อเสนอพื้นฐานที่ว่า พระคลังสินค้าเกิดขึ้นเนื่องจากการค้ากับชาวยุโรปจึงไม่ถูกต้อง การผูกขาดการค้าและการบังคับซื้อสินค้าในราคาที่ราชสำนักกำหนดนั้นเกิดขึ้นมาก่อนหน้าที่ชาวยุโรปจะเดินทางเข้ามาแล้ว เหตุที่ราชสำนักกำหนดราคาซื้อ-ขายได้เนื่องมาจากเป็นผู้ซื้อรายใหญ่และคงจะเนื่องมาจากการที่กรุงศรีอยุธยาเป็นตลาดใหญ่มีเรือสินค้าเข้ามาเป็นจำนวนมากตามฤดูกาลมรสุม เรือที่มาจากทิศทางเดียวกัน บรรทุกสินค้าคล้ายๆ กันเข้ามาถึงที่หมายพร้อมๆ กัน ทำให้ผู้ซื้อมีโอกาสกดราคาซื้อได้ง่าย กรุงศรีอยุธยายังมีกลไกเกี่ยวกับภาษี การควบคุมเอกสารอนุญาตการนำเรือเข้า-ออก ซึ่งนับว่าทำให้พ่อค้าไม่สามารถเดินทางเข้า-ออกได้ตามชอบใจ พ่อค้า ที่เข้ามาแล้วย่อมต้องการซื้อสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นที่รวมสินค้าของป่าและสินค้าส่งผ่านจากจีนและอินเดียเพื่อนำไปขายต่อ พ่อค้าจึงจำเป็นต้องขายสินค้าบางส่วนของตนไป เพื่อให้เรือมีที่ว่างจะได้บรรทุกของเพิ่มและเพื่อเป็นทุนซื้อสินค้ากลับออกไปขาย

อย่างไรก็ดี กรมพระคลังสินค้าที่แม้จะมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นก็คงยังไม่เข้มงวดเท่ากับที่มาปรับปรุงในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ดังปรากฏในงานของจอห์น แอนเดอร์สัน¹³⁴ ที่กล่าวถึงการผูกขาดสินค้าอย่างเข้มงวดกว่าที่เคยกระทำมาก่อน

2.2 ลักษณะการผูกขาดการค้า

ลักษณะการผูกขาดที่เห็นได้เด่นชัดก็คือการประกาศผูกขาดสินค้าออกที่ทำกำไรได้อย่างงามและผูกขาดสินค้าเข้าที่ขายดี การผูกขาดส่งผลให้ราชสำนักเกิดความมั่งคั่งได้มากก็จริงแต่ไม่อาจกำจัดอำนาจและการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจของอัครมหาเสนาบดีและขุนนางระดับสูงลงไปได้ ทั้งยังเปิดโอกาสให้ขุนนางและมูลนายท้องถิ่นมีโอกาสเติบโตมากขึ้นจากความต้องการสินค้าของเมืองหลวง

ลักษณะการผูกขาดของกรมพระคลังสินค้าเท่าที่มีศึกษากันมักกล่าวว่า¹³⁵ มีการผูกขาดสองลักษณะคือ การผูกขาดสินค้าเข้าอย่างหนึ่งและผูกขาดสินค้าออกอีกอย่างหนึ่ง การผูกขาดสินค้าออกนั้นทำกับเฉพาะสินค้าบางชนิด เช่น ดีบุก ครั่ง พริกไทย ไม้หอม ฯลฯ เพื่อให้

¹³⁴ John Anderson, *English Intercourse with Siam in the Seventeenth Century* (London: K. Paul, Trench, Trubner, 1890), p. 253.

¹³⁵ ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์, *การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า*, หน้า 33.

ราชสำนักนำออกไปขาย ส่วนการผูกขาดสินค้าเข้าจะผูกขาดเฉพาะสินค้าที่อาจจะทำให้ราชสำนักไม่ปลอดภัยหากอนุญาตให้ขายโดยเสรี จึงประกาศผูกขาดสินค้าประเภทอาวุธและดินปืน ผู้ที่นำเข้ามาจึงต้องขายให้แก่ราชสำนักเท่านั้น

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะการผูกขาดแม้จะแบ่งกว้างๆ ได้ 2 ประเภท เช่นนั้นแต่ก็มีวัตถุประสงค์ในการผูกขาดที่ลึกซึ้งและเกี่ยวข้องกับความมั่นคงและผลประโยชน์ทางการค้าของพระมหากษัตริย์ การผูกขาดขององค์พระคลังสินค้าในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเชื่อมโยงกับสภาพเศรษฐกิจและความมั่งคั่งที่เกิดขึ้นและยังเป็นผลกระทบจากการจัดการปกครองหัวเมืองและการควบคุมกำลังคน เพื่อให้ได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการค้า และเพื่อควบคุมมิให้ขุนนางมีอำนาจทางเศรษฐกิจขึ้นมาทัดเทียมราชสำนัก

ประสิทธิภาพขององค์พระคลังสินค้ามีมากเสียจนกระทั่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั่นเองที่พ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะพ่อค้าอินเดียจำต้องออกจากกรุงศรีอยุธยาไปตั้งกิจการอยู่ที่ตะนาวศรีและมะริดเพื่อจะได้ทำการค้าโดยเสรีกับชายฝั่งโคโรมันเดลและเบงกอล ได้ง่ายกว่า สะดวกกว่า และไม่ต้องถูกสอดส่องบีบบังคับจากขุนนางของพระมหากษัตริย์ที่กรุงศรีอยุธยา¹³⁶ เหตุการณ์นี้เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า องค์พระคลังสินค้ากำจัดคู่แข่งทางการค้าในกรุงศรีอยุธยาออกไปได้กลุ่มหนึ่ง แม้จะมีประสิทธิภาพถึงเพียงนี้แต่องค์พระคลังสินค้ากลับควบคุมกลุ่มผู้มีอำนาจ เช่น อัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีพระคลัง ซึ่งเป็นขุนนางระดับสูงเอาไว้ไม่ได้ และยังควบคุมขุนนางและมูลนายท้องถิ่นไม่ให้เติบโตขึ้นจากโอกาสเข้าร่วมทำการค้าไม่ได้ และคนเหล่านี้ก็คือกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าอีกกลุ่มหนึ่งในสังคมอยุธยา

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹³⁶ Ibid, p. 253.

¹³⁷ ประชุมพงศาวดารเล่ม 47, (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 76), (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2512), หน้า 156. และฟาน ฟลิต, "พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม" ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)*, หน้า 141.

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสนพระทัยด้านการค้ากับต่างประเทศมาก ทรงหันมาทำการค้าเองโดยตรง ทรงให้มีการค้าขายกับฝั่งโคโรมันเดลและจีน ทรงตั้งสถานีการค้าขึ้นหลายแห่งตามหัวเมืองต่างๆ และการค้าของราชสำนักยังขยายออกไปถึงขนาดทรงตั้งผู้แทนการค้าไปประจำที่หงสาวดี อังวะ เชียงใหม่ ล้านช้าง และดินแดนใกล้เคียง เพื่อแลกเปลี่ยนผ้ากับอัญมณี กายาน และซีผึ้ง ซึ่งในปีหนึ่งๆ ทรงได้กำไรเป็นจำนวนมากในช่วงระยะเวลาหนึ่ง¹³⁷

ความสนใจด้านการค้าย่อมส่งผลให้เกิดการผูกขาดสินค้าเพิ่มขึ้นอีกหลายรายการ เพราะกรมพระคลังสินค้าย่อมไม่ต้องการเพิ่มต้นทุนแต่ต้องการกำไรงดงาม เกิดการกำหนดให้ดินประสิว ตะกั่ว ผาง หมากสง หนังกัดหัว เนื้อไม้ ช้าง งาช้าง ดีบุก ไม้หอม ฯลฯ เป็นสินค้าที่ต้องนำมาขายให้พระคลังสินค้านั้นๆ สินค้าข้าว ทั้งข้าวเปลือกและข้าวสาร เป็นสินค้าที่ห้ามนำออกนอกราชอาณาจักรเว้นแต่จะได้รับพระราชานุญาต¹³⁸ ทำให้ทรงค้าข้าวได้กำไรมากดังที่หังสเมาเตน¹³⁹ และฟาน ฟลิต¹⁴⁰ กล่าวถึง และความสามารถด้านการค้าทำให้พระองค์ทรงได้รับคำชื่นชมจากสเมาเตนว่า ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มั่งคั่งพระองค์หนึ่งทางแถบเอเชีย¹⁴¹

การประกาศรายการสินค้าผูกขาดไม่ได้จำกัดเฉพาะสินค้าที่พระคลังสินค้าต้องการซื้อเพื่อส่งออกเท่านั้น แม้แต่สินค้าที่ประชาชนนิยมใช้มากพระคลังสินค้าก็ประกาศเป็นสินค้าผูกขาดเช่นเดียวกัน องค์การพระคลังสินค้าบังคับให้พ่อค้านำเข้าขายสินค้าหลายรายการที่ประชาชนนิยมใช้ให้แก่พระคลังสินค้า เพื่อที่จะนำออกขายเองอีกทอดหนึ่งและได้กำไรดี เช่น ผ้าแดง ซึ่งประกาศเป็นสินค้าผูกขาดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เนื่องจากเป็นสินค้าที่ดินแดนตอนใน โดยเฉพาะล้านช้างต้องการมาก องค์การพระคลังสินค้าในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงมีหน้าที่กักตุนสินค้าเพื่อหาทำกำไรให้แก่ราชสำนักด้วยอีกทางหนึ่ง ลักษณะวิธีการเช่นนี้ยังคงใช้สืบมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

¹³⁸ ชุนวิจิตรมาตรา, ประวัติการค้าไทย, หน้า 251-253.

¹³⁹ กรมศิลปากร, "เรื่องราวเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง" แปลโดย สมศรี เอี่ยมธรรม ใน **รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 4** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541), หน้า 10.

¹⁴⁰ ฟาน ฟลิต, "พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม" ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)**, หน้า 38.

¹⁴¹ กรมศิลปากร, "เรื่องราวเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง" ใน **รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 4**, หน้า 10.

การประกาศผูกขาดสินค้าหลายชนิดของราชสำนักเป็นช่องทางให้ความมั่งคั่งร่ำรวยไหลลงไปสู่ขุนนางท้องถิ่นและมูลนายได้มาก เพราะขุนนางท้องถิ่นและมูลนายมีโอกาสเข้าถึงช่วยสินค้าก่อนราชสำนัก ราชสำนักต้องอาศัยมูลนายในการเกณฑ์ไพร่ออกหาช่วยสินค้าเข้ามาให้ และเนื่องจากระบบควบคุมกำลังคนที่จัดขึ้นทำให้ไม่มีทางแก้ไขลดบทบาทของมูลนายลงได้ ตารางต่อไปนี้แสดงปริมาณสินค้าที่ส่งออกเป็นจำนวนมากในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งสะท้อนให้เห็นการใช้แรงงานคนจำนวนมากในการจัดการช่วยสินค้าจากแหล่งผลิต

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางแสดงสินค้าขาออกในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง¹⁴²

รายการสินค้า	จำนวน
ตะกั่วขึ้นเล็กๆ	2,000-3,000 ทาบ
ดีบุก	1,500-2,000 ทาบ
ไม้ฝาง	30,000-40,000 ทาบ
งาช้าง	50-60 ทาบ
ไม้กฤษณา	60-70 ทาบ
ยางไม้จากต้นรง	10-12 ทาบ
Tsieran หรือขึ้นผึ้งเปียกสีดำ	70-80 ทาบ
น้ำตาลทรายสีคล้ำจากอ้อย	3,000-4,000 ทาบ
Cambodia nut	600-800 ทาบ
หนังกวาง	120,000-130,000 แผ่น
หนังกวางตัวเล็ก	35,000-40,000 แผ่น
หนังควาย	200-300 แผ่น
เขาควาย	2,000 – 3,000 เขา
นอแรด	200-300 นอ
น้ำมันมะพร้าว	1,500-20,000 หม้อ
เนยวัว	150-2,000 หม้อ
ครามเปียก	5,000-6,000 หม้อ
เส้าไม้สัก	400-500 ตัน
ไม้สักชนิดแผ่น	800-1,000 แผ่น
ไม้ชนิดตัดรูปทวง (bentwood)	จำนวนมาก
หนังนก (bird skins)	3,000-4,000 ชิ้น
เกลือ	1,500-20,000 เกวียน

¹⁴² ที่มา : กรมศิลปากร, "พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม" ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต)* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 147.

ไม้สักชนิดแผ่น	800-1,000 แผ่น
ไม้ชนิดตัดรูปทรง (bentwood)	จำนวนมาก
หนังนก (bird skins)	3,000-4,000 ชิ้น
เกลือ	1,500-20,000 เกวียน

ความพยายามรักษาอำนาจไว้ที่พระมหากษัตริย์และการลดอำนาจและบทบาทของขุนนางลงผ่านวิธีการกำจัดขุนนางเดิมที่มีอำนาจและมีฝักใฝ่รักลึกลับและการบีบคั้นไม่ให้ขุนนางทั่วไปได้เข้ามามีส่วนร่วมในการค้าเพื่อไม่ให้มีโอกาสสะสมความมั่งคั่งและอำนาจได้โดยง่ายคงได้ผลในระดับหนึ่ง เพราะเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสิ้นพระชนม์ในวันที่ 7 สิงหาคม ค.ศ. 1656 (พ.ศ. 2199) ขุนนางไม่มีอำนาจต่อรองในการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ดังเช่นที่เคยเป็น เกิดปรากฏการณ์แย่งชิงราชบัลลังก์ของเจ้านายด้วยกันเองขึ้นมาแทนที่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชยทรงให้คนของพระองค์เข้าล้อมพระราชวังแล้วขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ¹⁴³ ในวันรุ่งขึ้นสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาและสมเด็จพระนารายณ์บุกเข้าพระราชวังจับเจ้าฟ้าไชยนำไปสำเร็จโทษ แล้วมอบราชสมบัติแด่สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา แต่ภายในเวลาไม่ถึงสองเดือนสมเด็จพระนารายณ์ทรงรวบรวมไพร่พลในพระองค์ ขุนนาง และกำลังคนเชื้อสายต่างชาติยกเข้ามาบังคับให้สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาสละราชบัลลังก์

หลักฐานฮอลันดาซึ่งถือได้ว่าเป็นพยานผู้อยู่ในเหตุการณ์รายงานว่า ความขัดแย้งระหว่างสองพระองค์เกิดจากการกระทำของออกญาจักรี (คนใหม่) ที่ต้องการทำให้ฝ่ายสมเด็จพระนารายณ์อ่อนกำลังลงโดยวิธีการก่อวุ่นและฆ่าขุนนางผู้สนับสนุนฝ่ายสมเด็จพระนารายณ์ควบคู่ไปกับการกวาดล้างขุนนางฝ่ายเจ้าฟ้าไชย¹⁴⁴ มีทั้งการประหารชีวิตและการปล้นบ้านเรือน ส่วนใน

¹⁴³ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 28.

¹⁴⁴ Dhiravat na Pombejra, A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688, p. 261.

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่า เป็นเพราะสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาต้องการได้พระกนิษฐภคินีของสมเด็จพระนารายณ์เป็นพระสนม แต่พระนางไม่ยินยอมและหลบหนีออกไปหาสมเด็จพระนารายณ์

สมเด็จพระนารายณ์เข้าใจสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาในปลายเดือนตุลาคม ค.ศ. 1656 (พ.ศ. 2199) โดยขอความช่วยเหลือจากกลุ่มชาวต่างชาติ ที่น่าสังเกตก็คือขุนนางเหล่านี้ ไม่ใช่ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของกรุงศรีอยุธยาและส่วนใหญ่เป็นขุนนางเชื้อสายต่างชาติ สมเด็จพระนารายณ์รวบรวมกลุ่มชาวต่างชาติได้ราว 1,000 คน เพื่อร่วมก่อการกับพระองค์¹⁴⁵ พงศาวดาร¹⁴⁶ รายงานว่า สมเด็จพระนารายณ์กระทำรัฐประหารถอดสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา โดยใช้กลุ่มขุนนาง ทำนาญการชาวต่างชาติร่วมกับขุนนางในพระองค์ มีทั้งพวกเชื้อสายญี่ปุ่น มลายู ชวา จาม และปัตตานี ยังมีชาวอิหร่าน โปรตุเกส และขุนนางชำนาญการอื่นๆ เช่น ขุนจันทราเทพ ตำแหน่งตำรวจในซ้าย เมืองพิษณุโลก ขุนทิพมนตรี ขุนเทพมนตรี* พระยาเสนาภิมุข เจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น พระยาไชยสุระ สมุหนายกซ้าย กรมอาสาญี่ปุ่น หลวงพิชิตเดชะ ขุนบำเรอภักดี สังกัดกรมวัง พระยานันทะกะยอสู พระยานันทะกะยอถ่าง* พระยาราชมนตรี เจ้าท่า สังกัดกรมพระคลัง หลวงโยธาพิพ เจ้ากรมตำรวจ เมืองนครศรีธรรมราช หลวงพิชิตเดชะ ขุนทรงพาดิษ ขุนสนิทวาที** มริยาผัน เมลาล่า มักเกาะตาด ราญาลีลา*** หลวงเทพอรชุน สัสดีเมืองพิษณุโลก พระจุลา หัวหน้าพวก “มัวร์” หลวงวิสุทธิสงครามหรือขุนวิสุทธิสงคราม ปลัดกรมซ้าย อาสาจามชวา

นอกจากนั้น หลักฐานฮอลันดาได้รายงานไว้ว่า ทรงขอความช่วยเหลือจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาตั้งแต่เดือนสิงหาคมซึ่งเป็นเดือนที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

สถาบันวิทยบริการ

¹⁴⁵ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p.158.

¹⁴⁶ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p. 229-230.

* สองตำแหน่งนี้ไม่ปรากฏในทำเนียบ มีแต่ขุนทิพมลเทียรและขุนเทพมลเทียร ปลัดซ้ายและปลัดขวา สังกัดกรมวัง

* ในทำเนียบปรากฏตำแหน่งพญาอนันตจ๋อสูเจ้ากรมโขลงซ้าย สังกัดกรมพระคชบาลซ้าย-ขวาโขลงขวา และพญาอนันตโยงทั้ง เจ้ากรมโขลงขวา สังกัดกรมพระคชบาลซ้าย-ขวา โขลงขวา น่าจะเป็นตำแหน่งของมอญ

** ทั้งสามตำแหน่งนี้น่าจะอยู่ในกรมท่า

*** อาจเป็นหัวหน้าชุมชนมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พวกใดพวกหนึ่ง

กับพระชนม์ ทรงขอกำลังคนและอาวุธปืน แต่ผู้อำนวยการบริษัทประจำกรุงศรีอยุธยาปฏิเสธคำขอนี้
อย่างสุภาพ¹⁴⁷

การที่ทรงอาศัยกำลังขุนนางส่วนพระองค์และกำลังจากขุนนางข้าราชการในการ
ชิงบัลลังก์สมเด็จพระนารายณ์จึงทรงต้องตอบแทนเหล่าขุนนางที่ช่วยเหลือพระองค์ให้ขึ้น
ครองราชย์ ทางหนึ่งก็คือการให้เป็นขุนนางข้าราชการด้านเศรษฐกิจ-การค้าเพื่อเปิดโอกาสทาง
การค้าและการสั่งสมความมั่งคั่งร่ำรวยให้แก่ขุนนางเหล่านั้น ดังตัวอย่างประชาคมโปรตุเกสที่อ้างว่า
ทรงสัญญาจะให้ผลประโยชน์ทางการค้าและรางวัลเมื่อกระทำการสำเร็จ¹⁴⁸

มีหลักฐานที่กล่าวถึงการที่ประชาคมต่างด้าวช่วยเหลือสมเด็จพระนารายณ์จาก
หลายแหล่งซึ่งให้ความสำคัญต่อกลุ่มประชาคมต่างด้าวแตกต่างกันไป และให้รายละเอียดของ
เหตุการณ์ที่ไม่ตรงกันทีเดียว สำหรับ “สำเนาภคทรัพย์สุลัยมาน” ให้รายละเอียดของเหตุการณ์โดย
กล่าวถึงความร่วมมือจากประชาคมเปอร์เซียที่มีกำลังคนอยู่ในกรุงศรีอยุธยาประมาณ 100 คน ให้
ความร่วมมือกับสมเด็จพระนารายณ์อย่างยิ่ง วันที่ลงมือยึดอำนาจนั้นเป็นวันสำคัญทางศาสนา
อิสลาม นิกายชีอะห์ มีการแห่แหนเข้าไปในพระราชวังและใช้ปืนใหญ่ยิง สมเด็จพระนารายณ์ทรง
ทลายช่วงเวลานี้บุกเข้าไปในพระราชวังและจับสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาไว้ได้¹⁴⁹

ด้วยความร่วมมืออันดีของกลุ่มประชาคมเปอร์เซียนี้เองที่ทำให้ชาวเปอร์เซียได้เข้า
มาเป็นขุนนางสำคัญในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์หลายคน คนกลุ่มนี้ได้เข้ามามีส่วนร่วมใน
ผลประโยชน์ทางการค้าของสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์ทรงแบ่งผลประโยชน์ทางการค้าให้ผ่าน
ทางองค์พระคลังสินค้า ในขณะที่เดียวกันก็ทรงรักษามลประโยชน์ทางการค้าส่วนพระองค์โดยผ่าน
องค์พระคลังสินค้าเอาไว้เป็นอย่างดี

¹⁴⁷ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 35.

¹⁴⁸ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p.158.

¹⁴⁹ ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, *ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย*
(ฉบับแก้ไข) และสำเนาพระมหาภคทรัพย์ สุลัยมาน (ฉบับย่อ), หน้า 151.

เมื่อขึ้นครองราชย์ สมเด็จพระนารายณ์ทรงพยายามเพิ่มการค้าภายในของหลวง โดยการประกาศผูกขาดตีบุก ไม้ฝาง ไม้หอม ช้าง งาช้าง* และตะกั่ว ทรงยกส่วยอากรทั้งจากสินค้า นำเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาและอากรตลาดแก่ประชาชนทั้งปวงเป็นเวลา 3 ปี¹⁵⁰ เพื่อส่งเสริมการค้าภายในและเพื่อลดภาระประชาชนจากภาวะข้าวขาดแคลนไม่พอบริโภคเนื่องจากฝนแล้งในปีที่ขึ้นครองราชย์¹⁵¹ ประชาชนและขุนนางล้วนยากจนลงจากนโยบายการค้าของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งสะท้อนให้เห็นผลกระทบทางเศรษฐกิจจากการใช้องค์พระคลังสินค้าในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น นโยบายยกส่วยอากรของสมเด็จพระนารายณ์เป็นเวลา 3 ปี จึงเป็นนโยบายที่กระตุ้นให้ประชาชนออกมาค้าขาย ผลปรากฏว่า การค้าภายในและการค้าต่างประเทศรุ่งเรืองขึ้นในช่วงแรกนี้มีพ่อค้าจำนวนมากเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองใกล้เคียง เกิดการค้าหนังสัตว์ น้ำตาล เกลือ น้ำมันมะพร้าว ข้าว ไม้ และสินค้าอื่นๆ จำนวนมาก ช่วงเวลาเพียงไม่กี่เดือนจากวันที่ 16 พฤศจิกายน ค.ศ. 1656 (พ.ศ. 2199) ถึงต้นเดือนมกราคมปีถัดไปมีเรือใบแบบมาเลย์ (proas) มากกว่า 8,000 ลำออกจากกรุงศรีอยุธยาและเมืองใกล้เคียงไปค้าในภูมิภาคต่างๆ¹⁵² ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า กลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรมการค้านั้นกระจายไปทั่วราชอาณาจักร ประชาชนเห็นความสำคัญของการค้าและทำการค้าอยู่ก่อนที่จะถูกอำนาจขององค์พระคลัง สินค้าและนโยบายห้ามค้าขายด้วยเงินเชื่อของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองลดความสำคัญลง แต่คนกลุ่มนี้ยังคงอยู่เมื่อมีโอกาสจึงปรากฏออกมาอีกครั้งหนึ่ง

หากสังเกตรายการสินค้าที่พ่อค้าภายในจำนวนมากนำเข้ามาค้ายังกรุงศรีอยุธยา และหัวเมืองใกล้เคียงจะเห็นได้ว่าส่วนมากคือสินค้าที่ผูกพันกับชีวิตประจำวันของประชาชนและเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญด้วย มีเฉพาะรายการเดียวคือหนังสัตว์เท่านั้นที่ประชาชนไม่ได้ใช้ใน

* ในหลักฐานภาษาอังกฤษเรียกว่า Elephant's teeth แต่คงจะหมายถึงงาช้างมากกว่า ฟันช้าง และความหมายของฟันช้างตามที่เราคุ้นเคยตั้งใจอธิบายถึงเขี้ยวหรืองาของสัตว์บางชนิด เช่น หมูป่า และ ช้าง ซึ่งชาวต่างชาติอาจจะเข้าใจว่าเป็นฟันของสัตว์ชนิดนั้น

¹⁵⁰ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p. 233.

¹⁵¹ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 30.

¹⁵² Dhiravat na Pombejra, *A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688*, p. 123.

ชีวิตประจำวัน และหากย้อนกลับไปดูตารางแสดงสินค้าออกในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จะเห็นว่ารายการสินค้าทั้งหมด รวมทั้งข้าวเป็นสินค้าที่พ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาและบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาต้องการ

การค้าที่ดูเหมือนว่ากำลังจะเริ่มขึ้นด้วยดีในต้นรัชกาลมีอันต้องพบอุปสรรค เนื่องจากในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ได้เกิดกบฏขึ้นหลายครั้งและยังเกิดสงครามกับเชียงใหม่และล้านช้างซึ่งต้องเกณฑ์ผู้คนไปรบ สงครามส่งผลกระทบต่อการค้าของพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาและส่งผลกระทบต่อการค้าของพระมหากษัตริย์ด้วย เพราะการสงครามทำให้การค้าต้องหยุดชะงักลง ผู้คนถูกเกณฑ์ไปสงครามทำให้ไม่มีกำลังคนเหลือในการจัดหาและเตรียมสินค้า

“...ทัพของพระองค์ได้เคลื่อนเข้าไปสู่อณาจักรล้านช้างแล้ว พลเมืองต่างออกส้นขวัญแขวนอพยพหลบหนีกันหมดก่อนที่พระองค์จะยাত্রาทัพเข้าไป ณ ที่ใด บรรดาพ่อค้าต่างมองดูเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยความตื่นตระหนกและหวาดกลัว แม้ว่าพระองค์ทรงปรารถนาจะกลับมา แต่ก็เชื่อว่าพระองค์จะเสด็จกลับมาสู่ทางใต้ได้ ก็คงเป็นเวลาอีกนาน เป็นที่คาดกันว่าการศึกสงครามครั้งนี้คงจะใช้เวลานานมากอยู่ เพราะฉะนั้น ในดินแดนทางใต้จึงปรากฏว่าผู้คนหลบหนีศึกสงครามเอาตัวรอดกระจัดกระจายไปหมด การค้าและงานไม้ต้องหยุดชะงักดำเนินต่อไปมิได้และไม่มีอะไรจะให้ใครทำทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกชาวต่างชาติที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารต่างก็ไม่มีอะไรจะทำ”¹⁵³

¹⁵³ จดหมายจากเจ้าพนักงานห้าง โจนาธาน คลาสเซน และชาโลมอน ซานดรา ที่จัมบี เขียนถึงข้าหลวงใหญ่บริษัท VOC ที่ปัตตาเวีย เกี่ยวกับกองทัพของพระเจ้ากรุงสยาม ดูรายละเอียดในกรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 45.

นอกจากผู้คนจะถูกเกณฑ์ไปทำสงครามจำนวนมากแล้ว ยังมีอีกส่วนหนึ่งที่หนีไปซ่อนเพื่อจะได้ไม่ต้องถูกเกณฑ์ จึงไม่เหลือกำลังคนสำหรับการจัดหาและเตรียมสินค้า แม้แต่คนงานและภุชงค์ของก็ไม่อาจหามาใช้ได้¹⁵⁴ พวกพ่อค้าหาซื้อสินค้าไม่ได้ พ่อค้าฮอลันดาได้รับผลกระทบจากสงครามทำให้หาหนังสือวางส่งออกได้ลำบากกว่าที่เคย ทางกรตั้งด่านตรวจตามฝั่งแม่น้ำเพื่อป้องกันไพร่หนีทัพลงมา ด้านตรวจดังกล่าวกระทบต่อการค้าเพราะพ่อค้าต่างถูกเรียกตรวจด้วยกันทั้งสิ้น ทำให้ต่างหวั่นเกรงและคิดว่าคงเป็นการยากที่จะขนส่งสินค้าใดๆ ลงมาได้¹⁵⁵

ผลกระทบจากสงครามทำให้องค์กรพระคลังสินค้าต้องเข้มงวดด้านการผูกขาดสินค้าเพิ่มขึ้น สินค้าที่อาจส่งออกได้ต้องนำมาขายให้พระคลังสินค้าเพื่อทำกำไรในฐานะพ่อค้าคนกลาง สินค้าที่ถูกผูกขาดมีจำนวนมากขึ้นกว่าเดิม ที่เป็นเช่นนี้เพราะเงินในท้องพระคลังหมดสิ้นไปในการสงคราม ในอีกสองปีถัดมาจากช่วงเริ่มต้นสงครามมีข่าวลือว่าพระคลังหลวงไม่มีเงินอยู่เลย ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นทำให้พระคลังสินค้าต้องเข้มงวดด้านการผูกขาดสินค้าเพิ่มขึ้น พระคลังสินค้าพยายามหาวิธีควบคุมการค้าของราชอาณาจักรเอาไว้ให้ได้มากที่สุดโดยมีออกญาพิชิตรณฤทธิ์ (ทวปอร์เซีย นามเดิม อับดุลร์ รัชชาค) ผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนเสนาบดีพระคลังที่ตามเสด็จฯ ไปในการสงครามทางเหนือและเป็นหนึ่งในพ่อค้าของพระมหากษัตริย์เป็นผู้ดำเนินการ มีการสั่งให้ตั้งด่านกักเรือ 4 แห่ง ริมแม่น้ำเพื่อคอยกันสินค้าขาเข้า ราชสำนักส่งเรือบรรทุกหนังสือและสินค้าอื่นๆ ออกไปขายยังญี่ปุ่นแข่งกับพ่อค้าต่างประเทศเช่นบริษัทฮอลันดา และได้กำไรจำนวนมาก ความเข้มงวดขององค์กรพระคลังสินค้าทำให้เรือของพ่อค้าจากจีน มาเก๊า และมะนิลาไม่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา พ่อค้าบริษัทฮอลันดาถูกกีดกันการค้า ในขณะที่พ่อค้าที่ทำการค้าถวายพระมหากษัตริย์กลับได้รับสิทธิในการซื้อสินค้าผูกขาดและระดมเงินซื้อสินค้าที่ตลาดต้องการไปเก็บไว้เองเพื่อหวังให้พ่อค้าต่างชาติมาซื้อต่อจากพวกเขาอีกต่อหนึ่งเพื่อทำกำไร

“...ภายหลังที่พระเจ้าแผ่นดินทรงยกกองทัพขึ้นไปเมืองเหนือ 2 ครั้ง
ที่แล้ว พระองค์เกือบไม่มีพระราชทรัพย์เหลืออยู่ และขณะนั้นนี้ดู

¹⁵⁴ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), หน้า 156.

¹⁵⁵ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน ศวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 46.

เหมือนว่าพระองค์ทรงพยายามทำวิธีเหล่านี้เพื่อกอบกู้พระราชทรัพย์ที่เสียไปกลับคืนมา พวกตัวแทนการค้าเหล่านี้ใช้เงินของตนบังคับประชาชนให้ขายสินค้าทุกชนิดให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน เพื่อว่าบรรดาพ่อค้าต่างดาวจะได้ซื้อสินค้าเหล่านั้นจากพระองค์อีกทีหนึ่ง ฉะนั้นบรรดาพ่อค้าซึ่งเราทำการติดต่อธุรกิจด้วยเป็นประจำจึงไม่สามารถขายหนังกวางให้แก่เราได้ ในขณะที่เดียวกันบรรดาตัวแทนการค้าเหล่านี้คาดคะเนว่าเราต้องการหนังสัตว์เหล่านี้อย่างยิ่ง จนเราจะถูกบังคับให้รับหนังสัตว์จากมือของพวกเขาเองทีเดียว..."¹⁵⁶

นอกจากหนังสัตว์แล้ว พ่อค้าของพระมหากษัตริย์ยังมีเอกลักษณ์ซื้อข้าว ไม้สัก น้ำมันมะพร้าว ยางรัก กำยาน และผลผลิตอื่นๆ¹⁵⁷ ซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญที่พวกฮอลันดาและโปรตุเกสซื้อครั้งละจำนวนมาก

ราชสำนักทำการค้ากับจีน ใต้หวัน* และญี่ปุ่นเองโดยไม่อาศัยพ่อค้าคนกลาง ท่าทลวงขนสินค้าจำนวนมากไปค้ากับญี่ปุ่น¹⁵⁸ และดำเนินการทางการทูตกับจีนและใต้หวันเพื่อส่งเสริมการค้า สมเด็จพระนารายณ์เข้าแทรกแซงการค้าผ้า โดยส่งเรือสินค้าซึ่งเป็นของพวกเขา "แทมวอร์" 4 ลำ ในจำนวนนี้เป็นเรือทลวง 2 ลำ ไปรับผ้าจากมะสุลีปะตัมมาชายที่กรุงศรีอยุธยา เรือได้ว่าเรืออีก 2 ลำ เป็นของพ่อค้าที่พระมหากษัตริย์ทรงอนุญาตให้ค้าขายส่วนตัวควบคู่ไปด้วย การนำผ้าเข้ามาจำนวนมากในคราวนี้กระทบกระเทือนการค้าผ้าของพ่อค้าอื่นๆ ทำให้ได้กำไร

¹⁵⁶ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), หน้า 156.

¹⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 157.

* ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 เจิ้ง เจิ้ง กุง (Cheng Cheng-kung) หรือโคซิงกะ (Koxinga) เป็นผู้นำกลุ่มต่อต้านพวกแมนจู มีอำนาจอยู่ในมณฑลฝูเจี้ยน ได้ยึดเกาะใต้หวันจากพวกฮอลันดา ก่อนที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาจะเสียเกาะใต้หวันให้แก่เจิ้ง เจิ้ง กุง ได้ใช้ใต้หวันเป็นสถานีการค้าที่สำคัญเชื่อมต่อเส้นทางการค้าระหว่างญี่ปุ่น จีน กับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงที่เจิ้ง เจิ้ง กุงได้เกาะใต้หวันก็ได้ส่งกองเรือ 24 ลำมาค้าขายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเรือ 10 ลำในจำนวนนี้ได้เข้ามาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 158-159. และกรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 55.

น้อยลง¹⁵⁹ มาตรการเหล่านี้ยังส่งผลให้พวกพ่อค้าโปรตุเกสบางคนตัดสินใจเดินทางออกไปจากกรุงศรีอยุธยา¹⁶⁰ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้สะท้อนความเข้มแข็งขององค์พระคลังสินค้าที่สามารถรักษาผลประโยชน์หากำไรให้แก่ราชสำนักและพวกพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ได้มากขึ้น

เท่าที่สำรวจจากหลักฐานในทศวรรษ 1670 (พ.ศ.2213-2223) ไม่พบการผูกขาดการค้าอย่างเข้มงวดดังเช่นที่ออกญาพิชิตรณฤทธิ์กระทำลงไปและที่ฟอลคอนจะทำในทศวรรษต่อไป เมื่อคอนสแตนติน ฟอลคอนหรือออกญาวิชาเยนทร์ได้เข้ามาดูแลการค้าให้พระมหากษัตริย์ คงไว้วิธีการควบคุมการค้าให้อยู่กับพระคลังสินค้าและการผูกขาดการค้ากลับ มาใช้อย่างเข้มงวดมาก แม้แต่การค้าของพระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์ก็ยิ่งถูกห้าม¹⁶¹ การค้าขายถูกแทรกแซงโดยพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ องค์พระคลังสินค้าพยายามผูกขาดการค้าทั้งหมดให้อยู่ในอำนาจของพระมหากษัตริย์และสนับสนุนให้มีการต่อเรือเองเพื่อจะได้ส่งสินค้าออกไปขายตามเมืองท่าต่างๆ ไม่ต้องรอเรือพ่อค้าต่างชาติเข้ามารับสินค้า ราชสำนักชักชวนนักเดินเรือทั้งชาวอังกฤษ เปอร์เซีย และอินเดีย (ส่วนใหญ่คือพวกคุชราตและกลิงค์) เข้ามาเดินเรือให้แก่ราชสำนัก ร่วมกับพวกชาวจีนที่ทำหน้าที่นี้ให้อยู่ก่อนแล้ว

ในช่วงทศวรรษที่ 1680 (พ.ศ. 2223 เป็นต้นไป) เมื่อพวกขุนนางมุสลิมหมดอำนาจและคอนสแตนติน ฟอลคอนที่ได้เป็นออกญาวิชาเยนทร์ได้อำนาจแทน ฟอลคอนกระทำการเพื่อให้การค้าของกรุงศรีอยุธยาตกอยู่ในมือขององค์พระคลังสินค้าและตนเอง ใน ค.ศ. 1686 (พ.ศ. 2229) ฟอลคอนตัดสินใจ "ว่าจะไม่ให้ข้าราชการของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามคนใดซื้อเชื้อ โดยพระองค์มิได้ทรงขอร้องเป็นพิเศษ"¹⁶² ไม่ว่าฟอลคอนจะได้ปฏิบัติตามนี้หรือไม่ แต่แสดงให้เห็นระดับความเข้มงวดขององค์พระคลังสินค้าในช่วงปลายรัชกาล ซึ่งคงทำให้ขุนนางหลายคนเสียผลประโยชน์จากการค้าของตนเช่นเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

¹⁵⁹ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), หน้า 159.

¹⁶⁰ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 57.

¹⁶¹ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 273-276.

¹⁶² กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 4 (พ.ศ. 2229-2230) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2525), หน้า 12.

ซึ่งไปกว่านั้นในปีเดียวกันนั้นยังได้เกิดกบฏสำคัญขึ้นคือกบฏมัทกะสัน หลังจากนั้นไม่กี่ปีสมเด็จพระนารายณ์ก็ประชวรหนัก และเป็นโอกาสให้ขุนนางฝ่ายตรงข้ามกับออกญาวิชาเยนทร์คือออกพระเพทราชาและหลวงสรศักดิ์ยึดอำนาจได้สำเร็จในเหตุการณ์ ค.ศ. 1688

ความสำเร็จของเหตุการณ์ ค.ศ. 1688 ในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการเสียผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของกลุ่มขุนนางเดิมนำโดยออกพระเพทราชาและหลวงสรศักดิ์รวมเข้ากับการสร้างให้มูลนายและไพร่ส่วนใหญ่เชื่อว่าสมเด็จพระนารายณ์จะรับนับถือคริสต์ศาสนาจึงเกิดเป็นแนวร่วมต่อต้านสมเด็จพระนารายณ์และพอลคอน ดังนั้น เมื่อสมเด็จพระเพทราชาขึ้นครองราชย์จึงทรงให้ผลประโยชน์กับกลุ่มขุนนางเดิม ผู้ได้รับตำแหน่งเสนาบดีพระคลังคือโกษาธิบดี (ปาน) ซึ่งอยู่ในกลุ่มขุนนางเดิมได้ควบคุมการค้า ในรัชกาลนี้เกิดความวุ่นวายขึ้นหลายครั้งที่สำคัญคือพงศาวดารระบุถึงขุนนางในหัวเมืองสำคัญคือเมืองนครราชสีมาและนครศรีธรรมราช* ไม่ยอมรับอำนาจของสมเด็จพระเพทราชา¹⁶³ จึงก่อกบฏจนทำให้ต้องเสียเวลาปราบปราม เหตุการณ์เช่นนี้น่าจะสะท้อนได้ว่า เพื่อให้ขุนนางยอมรับในพระราชอำนาจ สมเด็จพระเพทราชาน่าจะต้องทรงแบ่งผลประโยชน์โดยเฉพาะทางเศรษฐกิจให้แก่ขุนนางท้องถิ่นมากกว่าเดิม

สมเด็จพระเพทราชาทรงเห็นความสำคัญของการค้าจึงทรงชักชวนให้พ่อค้าตะวันตกกลับเข้ามาค้าขายอีกครั้งแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ สถานการณ์จากภายนอก โดยเฉพาะปัญหาระหว่างผู้ครองนครของอินเดียบอกกับอังกฤษในอินเดียในช่วง ค.ศ. 1685-1688 (พ.ศ. 2228-2231) เมื่อโจรสลัดพยายามยึดเมืองสุรัตเพื่อขับไล่อังกฤษออกไป¹⁶⁴ ในช่วงเดียวกันและหลังจากนั้นในยุโรปก็เกิดสงครามติดต่อกันซึ่งส่งผลกระทบต่อชาติสำคัญหลายชาติทั้งฝรั่งเศส อังกฤษ และฮอลันดา¹⁶⁵ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ยุโรปเกิดความเปลี่ยนแปลงความนิยมสินค้านำเข้าจากสินค้าเครื่องเทศของ

* งานของจอร์จ ไวนัล สมิธ ที่ใช้หลักฐานเอกสารฮอลันดาปฏิเสธการเกิดกบฏที่นครศรีธรรมราช แต่กล่าวว่ามีกบฏที่ปัตตานีใน ค.ศ. 1691 ดูรายละเอียดใน George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 44.

¹⁶³ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, pp. 320-321.

¹⁶⁴ William L. Langer, *An Encyclopedia of World History* (London: Harrap Limited, 1987), p. 572

¹⁶⁵ *Ibid*, pp. 479-481.

เหรียญตะวันออกเฉียงใต้มาเป็นผ้าฝ้ายพิมพ์หรือเขียนลายจากอินเดีย¹⁶⁶และไปซาชากจากจีน¹⁶⁷ สภาพวะเช่นนี้ทำให้พ่อค้าจากบริษัทการค้าของยุโรปไม่กระตือรือร้นที่จะกลับเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นแหล่งสินค้าของป่าอีก แต่กรุงศรีอยุธยายังมีตลาดด้านทะเลจีนอ่าวเบงกอล และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รองรับ พ่อค้าเอกชนชาวตะวันตก เช่น สเปน สก๊อตแลนด์ เดนมาร์ก ก็ยังค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาอยู่บ้าง ส่วนพ่อค้าฮอลันดา ยังคงอยู่ในกรุงศรีอยุธยาไปตลอดจนถึงช่วงเวลาก่อนเสียกรุง ค.ศ. 1769 และมีความสัมพันธ์อันดีกับราชสำนัก

สภาพการณ์ที่ไม่เอื้อให้เกิดการค้าที่คึกคักเช่นรัชกาลก่อนๆ อาจเป็นผลให้องค์กรพระคลังสินค้าจำต้องคลายความเข้มงวดลงในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ แม้ว่าในรัชกาลนี้จะเกิดความคึกคักทางการค้ากับจีนขึ้นมากก็ตาม แต่เนื่องจากความเข้มแข็งของกลุ่มขุนนางที่ได้ทำการค้าความเฟื่องฟูของการค้าข้าวและสินค้าอื่นๆ ที่ออกไปพร้อมกับเรือบรรทุกข้าว ทำให้กลุ่มขุนนางใหญ่น้อยล้วนได้รับประโยชน์จากการค้า สมเด็จพระเจ้าท้ายสระเองก็ทรงส่งเสริมการค้ากับจีน ทรงสนับสนุนให้พ่อค้าชาวผู้เจี้ยนเดินเรือค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยา-กวางตุ้ง-ผู้เจี้ยน โดยอาจทำการค้าในรูปพ่อค้าของพระมหากษัตริย์หรืออาจทรงจ้างชาวจีนเหล่านี้มาดำเนินการค้าให้¹⁶⁸ การค้าของราชสำนักมีกำไรมากขึ้นเพราะฮ่องเต้จีนทรงให้ยกเว้นภาษีสินค้าทั้งหมดที่มาในขบวนเรือถวายบรรณาการ¹⁶⁹ การทำการค้ากับจีนยังคงดำเนินต่อไป ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศผู้มีเรือสินค้าของกรุงศรีอยุธยาและเรือพ่อค้าเอกชนชาวจีนจากกรุงศรีอยุธยาบรรทุกข้าวและสินค้าอื่นๆ ไปค้าขายที่กวางตุ้งและเมืองอื่นๆ ในผู้เจี้ยนปีละหลายลำ พ่อค้าจีนยังได้รับการส่งเสริมให้ดำเนินการ

¹⁶⁶ Dietmar Rothermund, "The Changing pattern of Britain Trade in Indian Textile, 1701-1757" Merchants, Companies and trade: Europe and Asia in the Early Modern Era edited by Sushil Chandhury and Michel Morineau (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), p.276-286.

¹⁶⁷ Anthony Reid, Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis, p. 328.

¹⁶⁸ Sarasin Viraphol, Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853, p. 93.

¹⁶⁹ สายชล วรณรัตน์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352), หน้า 19. การค้าในระบบบรรณาการกับจีนเป็นการค้าที่กรุงศรีอยุธยาดำเนินการมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น และไม่เคยยุติลงไปอย่างจริงจัง เพราะการค้าในระบบบรรณาการนำมาซึ่งผลประโยชน์จำนวนมากแก่ราชสำนัก ในช่วงแรกเมื่อฮ่องเต้จีนประสงค์จะซื้อข้าวจากกรุงศรีอยุธยาจึงอาศัยการค้าในระบบบรรณาการส่งสินค้าออกไป ภายหลังการค้าเติบโตขึ้น พ่อค้าเอกชนจีนได้เข้ามาดำเนินการส่งสินค้าข้าวออกไปร่วมกับการค้าในระบบบรรณาการ

ทำให้ราชสำนักโดยให้เป็นผู้บรรทุกสินค้าไปขายที่เวียดนาม จีน ญี่ปุ่น ขวา และคาบสมุทรมลายู¹⁷⁰ ทยไ้การสนับสนุนของราชสำนักและชาวจีนบางพวกได้เข้ามาจับจ้างเดินเรือให้ขุนนางด้วย¹⁷¹

เชื่อได้ว่า เนื่องจากบรรดาขุนนางเชื้อสายต่างชาติ ขุนนางท้องถิ่น และพ่อค้าเทศนได้รับผลประโยชน์จากการค้าเป็นจำนวนมากในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศขึ้นครองราชย์จึงทรงออกมาตรการเพื่อควบคุมการค้าอีกครั้งหนึ่ง ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1733 ภายในปีแรกที่ทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงประกาศผูกขาดสินค้าข้างข้าง ดีบุก ไม้ฝาง ไม้กฤษณา ทอง เงิน และอัญมณี¹⁷² ทรงห้ามการค้าเสรีดังที่เคย พระคลังเก็บภาษีสินค้าเข้าและขาออกเพิ่มขึ้นและเข้มงวดต่อกฎระเบียบมากกว่าเดิม พ่อค้าจีน ฮอลันดา ฝรั่งเศส อังกฤษที่มาจากอ่าวเบงกอล และพ่อค้ามุสลิมอินเดียที่มาจากเมืองสุรัตล้วนถูกเก็บภาษีในอัตราสูงและถูกขุนนางเรียกเก็บภาษีเข้าตามอำเภอใจ เพราะราชสำนักต้องการรายได้จากการค้าทั้งทางตรงและทางอ้อมเพิ่มขึ้น แต่ในที่สุดแล้วไม่ทราบแน่ชัดว่าทรงให้คงระบบควบคุมการค้าที่เข้มงวดเอาไว้ตลอดรัชกาลหรือไม่

อย่างไรก็ดี ในช่วงก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1767 (พ.ศ. 2310) พบหลักฐานว่าชนิดของส่วยที่ผูกขาดเป็นสินค้าส่งออกมีเหลืออยู่เพียง 9 ชนิด คือ งาช้าง ฝาง ตะกั่วอม* ไม้ดำ ไม้แดง ชัน รัก จันทน์ชะมด* และครั้ง องค์กรพระคลังสินค้ากำหนดให้ส่งส่วยทั้ง 9 ชนิดนี้ให้แก่พระคลังสินค้าเพื่อนำออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ¹⁷³ แต่ส่วยอื่นๆ ที่กำหนดให้ราษฎรนำมาส่งพระคลังนั้นไม่ได้กำหนดเป็นสินค้าผูกขาด เช่น ทองคำ ดีบุก ฝรั่ง ทองแดง เหล็ก กายาน

¹⁷⁰ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade 1652-1853*, p. 162.

¹⁷¹ สายชล ววรรณรัตน์, *พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก* (พ.ศ. 2325-2352), หน้า 19.

¹⁷² Remco Raben and Dhiravat na Pombejra, "Tipping Balances: King Borommakot and the Dutch East India Company" in *In the King's Trail: An 18th Century Dutch Journey to the Buddha's Footprint* edited by Remco Raben and Dhiravat na Pombejra, (Bangkok: the Royal Netherlands Embassy, 1997), p. 68.

* คือตะกั่วชนิดอ่อน อาจเรียกว่าตะกั่วอ่อนก็ได้

* เป็นไม้ต้น ใบเป็นช่อเรียงสลับกัน ช่อละ 5-7 ใบ ยอดอ่อนมีขนสั้นๆ สีน้ำตาลปกคลุม ดอกเล็กสีขาว เนื้อไม้มีสีขาว ใช้ทำพื้นเผาศพ

¹⁷³ คำให้การชาวกรุงเก่า (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จดหมายเหตุ, 2544), หน้า 260.

ศิลปะกนก กำมะถัน ดินประสิ่ว ผ้าขาว ผ้าแดง เสื้อต่างๆ ถ่าน ไม้ไผ่ น้ำรัก น้ำมันยาง น้ำผึ้ง น้ำตาล น้ำอ้อย น้ำรัก ปลาน้ำจืดและปลาน้ำเค็ม¹⁷⁴

ลักษณะการผูกขาดจะเน้นผูกขาดสินค้าที่ตลาดทั้งภายในและภายนอกต้องการ วัตถุประสงค์ของการผูกขาดก็คือเพื่อหากำไรได้มากขึ้นกว่าเดิม เพื่อให้ราชสำนักได้ผลประโยชน์มากที่สุด และตัดโอกาสทางการค้าของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ากลุ่มอื่น การผูกขาดยังรวมไปถึงการอนุญาตให้พ่อค้าของพระมหากษัตริย์ได้ซื้อสินค้าบางอย่างเพื่อขายทำกำไรด้วย ลักษณะการผูกขาดจะเข้มงวดหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับนโยบายของพระมหากษัตริย์ แม้ว่าการผูกขาดจะทำให้ราชสำนักได้ผลประโยชน์เพิ่มขึ้น แต่ก็ไม่สามารถขจัดโอกาสทางการค้าของอัครมหาเสนาบดี เสนาบดีและขุนนางได้ เพราะพระมหากษัตริย์ยังต้องใช้คนเหล่านี้ในการทำการค้า

2.3 ผู้มีอำนาจในองค์กรพระคลังสินค้า

แม้ว่าผู้มีอำนาจสูงสุดคือพระมหากษัตริย์ แต่ในทางปฏิบัติผู้มีอำนาจสั่งการในองค์กรพระคลังสินค้าก็คือเสนาบดีพระคลัง การมีอำนาจทำการค้าถวายพระมหากษัตริย์นี้เองที่ทำให้เสนาบดีพระคลังได้พัฒนาอำนาจของตนเองขึ้นจนกระทั่งกลายเป็นตำแหน่งขุนนางที่สำคัญเทียบเท่าอัครมหาเสนาบดี สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมได้ในที่สุด

อำนาจของเสนาบดีพระคลังเพิ่มมากขึ้นกว่าการเป็นเพียงหนึ่งในสี่ขุนนางจตุสดมภ์เป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมื่อทรงมอบหมายให้เสนาบดีพระคลังได้ควบคุมหัวเมืองชายทะเล 8 หัวเมืองได้แก่ เมืองจันทบูรณ เมืองตราด เมืองรยอง เมืองบางลุ่ม เมืองนนทบุรี เมืองสมุทรปราการ เมืองสมุทรสงคราม เมืองสาครบุรี ดังจะเห็นได้จาก พระธรรมนูนมหาคักราช 1555 ซึ่งตรงกับ ค.ศ. 1633 (พ.ศ. 2176)* ซึ่งแสดงให้เห็นความพยายามลดอำนาจและ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 259-260.

* คักราชที่ปรากฏในพระธรรมนูนมีด้วยกัน 3 คักราช คือ มหาคักราช 1544, 1555 และ จุลคักราช 997 ดร. ประเสริฐ ณ นคร คำนวณว่าตรงกับ ค.ศ. 1622, 1633, 1635 (พ.ศ. 2165, 2176 และ 2178) ตามลำดับ ดูรายละเอียดใน จักรฤทธิ อุทโย, พระธรรมนูน: การบริหารงานยุติธรรมและการบริหารราชการแผ่นดินของไทยสมัยโบราณ" ในเอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่องกฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ 2 วันที่ 3-4 ตุลาคม 2546 ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ, หน้า 78, 86 และ 102.

ทรัพย์สินของอัครมหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหมลง และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครอง
เพิ่มอำนาจให้แก่เสนาบดีพระคลังในการควบคุมดูแลหัวเมืองสำคัญทางการค้าทั้ง 8 หัวเมืองที่
สามารถเป็นทางออกสู่ทะเลจากดินแดนตอนในได้ทั้งสิ้น สี่เมืองแรกอยู่ในเส้นทางการค้าจากอ่าว
เบงกอลไปยังจีน ที่เหลือเป็นเมืองสำคัญรอบปากอ่าวไทยซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญจากอ่าว
ไทยขึ้นมาตามแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำแม่กลอง และแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำทั้งสามสายเป็นเส้นทางสู่
ทะเลที่สำคัญของราชอาณาจักร ทุกเมืองยังเป็นหัวเมืองที่อยู่ไม่ไกลจากกรุงศรีอยุธยานักภายใน
เขตอำนาจที่กรุงศรีอยุธยาจะแผ่ออกไปดูแลได้ทั่วถึง จึงเท่ากับเป็นการมอบอำนาจเกี่ยวกับ
การค้าให้แก่เสนาบดีพระคลังอย่างค่อนข้างเต็มที่ การโอนอำนาจมาสู่เสนาบดีพระคลังทางหนึ่ง
หมายถึงการแบ่งผลประโยชน์หรือการประนีประนอมระหว่างพระมหากษัตริย์กับเสนาบดีที่ดูแล
การค้าถวายพระองค์ ในอีกทางหนึ่งหมายถึงการที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเล็งเห็น
ความสำคัญของการค้าทางทะเลเป็นอย่างมากจึงทรงพยายามดึงหัวเมืองชายทะเลทั้ง 8 เข้ามาให้
เสนาบดีพระคลังซึ่งมีหน้าที่ด้านการค้าของราชอาณาจักรโดยตรงเป็นผู้ควบคุมดูแล

เสนาบดีพระคลังคงมีอำนาจดูแลหัวเมืองเพิ่มขึ้นอีกในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์
เมื่อทรงโอนอำนาจการดูแลหัวเมืองตั้งแต่เพชรบุรีไปจนถึงตะนาวศรี¹⁷⁵จากสมุหพระกลาโหมมาให้
เสนาบดีพระคลังในรัชกาลของพระองค์ เส้นทางระหว่างเพชรบุรีไปจนถึงตะนาวศรีเป็นเส้นทาง
การค้าที่สำคัญด้านชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก การให้เสนาบดีพระคลังเป็นผู้ควบคุมหัวเมืองด้านนี้
อธิบายได้ว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงต้องการมุ่งเน้นการค้าทางด้านชายฝั่งทะเลตะวันตกมาก
ยิ่งขึ้น เพราะสินค้าที่นำเข้ามาจากทางด้านนี้ เช่น ผ้าชนิดต่างๆ จากอินเดียและตะวันออกกลาง
เครื่องแก้ว ไม้หอม พรม เป็นต้น สามารถนำไปจำหน่ายต่อไปยังจีนและญี่ปุ่น ทั้งเป็นสินค้าที่นิยมใช้

สถานนวัตยบริการ

แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานอื่นๆ กล่าวถึงการมอบอำนาจให้เสนาบดีพระคลังดูแลหัวเมืองทั้ง 8
และการใช้พระธรรมนูญก็อาจจะมึปัญหา เพราะไม่ทราบแน่ชัดว่าให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมมาตรา
ดังกล่าวไปในกฎหมายภายหลังหรือเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อเริ่มประกาศใน ค.ศ. 1633 อย่างไรก็ดี แม้ว่าเหตุการณ์
ดังกล่าวจะเกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองหรือหลังจากนั้น ก็สะท้อนการลดอำนาจอัครมหา
เสนาบดีสมุหพระกลาโหมมาเพิ่มให้แก่เสนาบดีพระคลัง และหัวเมืองทั้ง 8 ก็เป็นหัวเมืองที่มีความสำคัญทาง
การค้ามาตั้งแต่ช่วงสมัยอยุธยาตอนกลาง ข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งก็คือ ในตอนท้ายของพระธรรมนูญระบุ
พุทธศักราช 997 ซึ่งตรงกับ ค.ศ. 1635 (พ.ศ. 2178) รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าอาจ
หมายถึงปีที่มีการเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมกฎหมายนี้

¹⁷⁵ Nicolas Gervaise, The Natural and Political History of the Kingdom of Siam, p. 54.

ในภาพสำนัก ในขณะที่เดียวกันก็แสดงให้เห็นว่า องค์การการค้าของกษัตริย์คือพระคลังสินค้าในช่วงนี้เข้มแข็งและคงไม่มีปัญหาด้านการแบ่งผลประโยชน์กับเสนาบดีพระคลัง

สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีขุนนางชำนาญการด้านเศรษฐกิจ-การค้าที่มีเชื้อสายต่างชาติหลายคนและยังทรงนำวิธีการรับตำแหน่งเข้ามาใช้ เท่ากับเป็นการจัดสรรผลประโยชน์ให้อยู่เฉพาะในกลุ่มของพระองค์เท่านั้น นโยบายจำกัดอำนาจของขุนนางประจำการฝ่ายปกครองแต่ทรงส่งเสริมขุนนางชำนาญการซึ่งเป็นขุนนางเชื้อสายต่างชาติให้มีอำนาจมากขึ้นเป็นนโยบายเดียวกับสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งตั้งให้ขุนนางต่างชาติดำรงตำแหน่งสำคัญในฝ่ายปกครอง เช่น ออกพระศรีเนาวรัตน์และออกญาวิชาเยนทร์ เป็นต้น ขุนนางทั้งสองนี้ทำการค้าของตนเองควบคู่ไปกับการทำการค้าถวายพระมหากษัตริย์ โดยอาศัยสิทธิพิเศษต่างๆ ที่พระราชทานให้หาผลประโยชน์เพิ่มเติมให้แก่ตนเอง วิธีการตั้งขุนนางชำนาญการมาแทนที่ขุนนางประจำการของพระองค์จึงทำให้ขุนนางประจำการเสียผลประโยชน์ด้านการค้าลงไปได้ นอกจากนี้ก็จะเสียผลประโยชน์ด้านการเมืองแล้ว

ส่วนนโยบายรับตำแหน่งของสมเด็จพระนารายณ์นั้นอธิบายได้ว่า ทรงใช้คนตามความสามารถและทรงใช้คนๆ เดียวทำงานหลายอย่างหรือที่เรียกว่า “รับตำแหน่ง”^{*} ขุนนางคนใดที่มีความสามารถทางการค้าหรือมีความเหมาะสมแม้ไม่ได้อยู่ในกรมพระคลังก็อาจถูกเรียกมาใช้ได้

* การรับตำแหน่งหมายถึงการแต่งตั้งให้ขุนนางผู้เดียวปฏิบัติหน้าที่ราชการสองตำแหน่ง เป็นวิธีการที่พระมหากษัตริย์มักทรงใช้สำหรับควบคุมบทบาทและอำนาจของขุนนางระดับสูง ผู้รับตำแหน่งในระดับสูงก็คือ สมุหนายก สมุหพระกลาโหม และเสนาบดีพระคลัง ที่ต่างมีบทบาทในตำแหน่งหน้าที่ของผู้อื่นนอกจากหน้าที่ประจำของตนเอง วิธีการนี้เป็นการสร้างความสับสนให้แก่การปฏิบัติราชการ แต่พระมหากษัตริย์ทรงได้ประโยชน์คือไม่ต้องตั้งขุนนางเพิ่มขึ้น อันอาจจะทำให้ขุนนางรวมตัวกันท้าทายพระราชอำนาจได้ แต่การรับตำแหน่งจะทรงตั้งขุนนางที่ไว้วางพระราชหฤทัยและแน่ใจว่าควบคุมได้ไปรับอีกตำแหน่งหนึ่ง นัยหนึ่งเพื่อตอบแทนขุนนางที่ทำประโยชน์ให้พระองค์ การรับตำแหน่งมีทั้งเป็นประจำและเป็นครั้งคราว การรับเป็นประจำทำโดยการให้ขุนนางตำแหน่งหนึ่งควบคุมราชการของอีกตำแหน่งหนึ่งควบคู่ไปกับราชการประจำของตน ส่วนการรับชั่วคราวทำโดยทรงแต่งตั้งขุนนางให้ออกไปทำหน้าที่ที่ทรงมอบหมายเป็นการชั่วคราว เช่น ไปจับผู้ร้ายในหัวเมือง ซึ่งขุนนางที่ได้ออกไปปฏิบัติราชการชั่วคราวนี้จะเรียกว่าข้าหลวงหรือข้าหลวงต่างพระองค์ และวิธีการรับตำแหน่งนี้ใช้กันมาจนกระทั่งสิ้นสุดสมัยอยุธยา โปรดดู พูลศรี นนทรีย์, สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจทางการเมืองการปกครองนับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์, หน้า 206.

วิธีการรับตำแหน่งถือเป็นการลดอำนาจและบทบาทของอัครมหาเสนาบดี สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมลงให้มีฐานะเทียบเท่าเสนาบดี เพราะเสนาบดีพระคลังสามารถสั่งราชการในกรมมหาดไทย และกลาโหมได้ในขณะที่ตนได้รับแต่งตั้งให้ไปรับตำแหน่ง ลา ลูแบร์กล่าวถึงการรับตำแหน่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ว่าทรงปฏิบัติเป็นปกติ แต่บางครั้งการรับตำแหน่งก็ทรงทำไปเพราะอาจจะทรงคิดว่ายังไม่มีผู้ใดเหมาะสมกับตำแหน่งสำคัญนั้นจึงทรงแต่งตั้งขุนนางที่ทรงไว้วางใจไปดำรงตำแหน่งก่อน เช่น ทรงแต่งตั้งออกญาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีฯ ซึ่งมีหน้าที่ด้านพระพุทธศาสนา¹⁷⁶ ให้เป็นเสนาบดีพระคลัง¹⁷⁷ แต่ทรงตั้งขุนนางเชื้อสายต่างชาติขึ้นมาช่วยบริหารงาน

การรับตำแหน่งมีปรากฏเป็นประจำ พระมหากษัตริย์ทรงให้สมุหพระกลาโหมรับตำแหน่งสมุหนายก เช่น ในกฎ 36 ข้อ ข้อที่ 35 ประกาศใช้เมื่อ ค.ศ. 1748 (พ.ศ. 2291)¹⁷⁸ และในพระราชกำหนดเก่า มาตรา 33 เมื่อ ค.ศ. 1759 (พ.ศ. 2302) ทรงให้เสนาบดีพระคลังรับตำแหน่งสมุหนายก¹⁷⁹

อำนาจหน้าที่ของเสนาบดีพระคลังเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จากกิจกรรมการค้าที่เพิ่ม ขึ้น การได้ควบคุมหัวเมืองชายทะเลสะท้อนความต้องการควบคุมการค้าทางทะเลของสมเด็จพระนารายณ์และอาจจะทรงต้องการลดอำนาจของสมุหพระกลาโหมลงด้วย อำนาจของเสนาบดีพระคลังเพิ่มมากขึ้นจนกระทั่งชาวต่างชาติที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาเชื่อว่าเสนาบดีตำแหน่งนี้มีอำนาจเป็นที่สองรองจากตำแหน่งจักรี¹⁸⁰ มีหน้าที่เกี่ยวกับการหารายได้ของประเทศ¹⁸¹ นับเป็นตำแหน่งที่ขุนนางใฝ่ฝันอยากจะเป็นมากที่สุด¹⁸² เพราะหน้าที่ของเสนาบดีพระคลังครอบคลุมทั้งการค้าและชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนทั้งชาวพื้นเมืองและชาวต่างชาติ เช่น การเก็บภาษีเรือ

¹⁷⁶ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 86.

¹⁷⁷ Simon de La Loubère, The Kingdom of Siam, p. 80.

¹⁷⁸ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 580.

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 658.

¹⁸⁰ Nicolas Gervaise, The Natural and Political History of the Kingdom of Siam, p. 54.

¹⁸¹ Simon de La Loubère, The Kingdom of Siam, p. 93.

¹⁸² ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม แปลโดย ปอล ชาเวียร์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539), หน้า 57-58.

จากราษฎรและพ่อค้าต่างชาติ* การเก็บภาษีสุราจากผู้ขายส่งและขายปลีก ภาษีผลไม้ ภาษีหมาก ภาษีพลู ภาษีโรงหญิงโสเภณี การเก็บส่วยที่ส่งมาแทนการเข้าเวร¹⁸³ ภาษีสินค้าขาเข้า ฯลฯ อำนาจหน้าที่ของเสนาบดีพระคลังครอบคลุมรายได้ของแผ่นดินทุกชนิด และยังสมเด็จพระนารายณ์ทรงเห็นความสำคัญของการค้า อำนาจหน้าที่ของเสนาบดีพระคลังก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นไปอีก

การที่องค์กรพระคลังสินค้าปฏิบัติหน้าที่อย่างเข้มงวดกว่าเดิมและปฏิบัติการอย่างได้ผลยิ่งทำให้การค้าระดับสูงอยู่ในมือพระคลังสินค้าและขุนนางสำคัญเพียงไม่กี่คนเท่านั้น แต่พระมหากษัตริย์ทรงได้พระราชทรัพย์จำนวนมาก พวกบาทหลวงฝรั่งเศสยืนยันว่าพระราชทรัพย์ส่วนใหญ่มาจากการค้า และเมอซิเออร์เวรด์ประมาณมูลค่าผลประโยชน์ทั้งหมดซึ่งเป็นรายได้ของแผ่นดินรวมทั้งสิ้นปีละ 12,000-13,000 ปอนด์ฝรั่งเศส¹⁸⁴

ในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา เสนาบดีพระคลังที่ได้รับการแต่งตั้งคือ โกษาธิบดี (ปาน) ซึ่งเป็นขุนนางประจำการ สะท้อนให้เห็นว่า ขุนนางประจำการกลับมามีอำนาจด้านเศรษฐกิจการค้าอีกครั้งหนึ่งและคงจะมีอำนาจมากในราชสำนัก เห็นได้จาก แม้ว่าสมเด็จพระเพทราชาจะทรงต้องการให้พ่อค้าบริษัทฝรั่งเศสกลับเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่งและทรงพยายามชักชวนให้พ่อค้าชาวยุโรปเข้ามาค้าขาย¹⁸⁵ ทรงสัญญาว่าจะให้สิทธิแก่ชาวต่างชาติเช่นเดียวกับในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และแม้ว่าบาทหลวงตาซาร์ดจะเข้ามาถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้ว แต่ด้วยภาวะที่ตกลงกันไม่ได้ระหว่างกลุ่มขุนนางเดิมนำโดยโกษาธิบดี (ปาน) กับพระมหากษัตริย์ ทำให้ในที่สุดบาทหลวงตาซาร์ดไม่ได้เข้ามาถวายพระราชสาส์นจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้บริษัทการค้าของฝรั่งเศสไม่ได้กลับเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาอีก

* ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มีข้อปฏิบัติเพิ่มว่า เรือทุกลำไม่ว่าจะเป็นของชาวพื้นเมืองหรือชาวต่างชาติที่มีความกว้างราว 8.5-11 ฟุต ต้องเสียภาษีในอัตราลำละ 6 ชั่งตายตัว

¹⁸³ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, pp. 93-94. แสดงว่าในช่วงนี้อำนาจการเก็บภาษียังไม่ถูกแยกออกไปจากกรมพระคลัง

¹⁸⁴ ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 58. และประชุมพงศาวดาร เล่ม 24 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 40 (ต่อ) - 41) จดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2511), หน้า 249.

¹⁸⁵ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 22 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 36 (ต่อ) 37 และ 38) (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2511), หน้า 29.

หลังรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ขุนนางข้าราชการด้านการค้าผู้มีเชื้อสาย
ต่างชาติกลับมามีอำนาจอีกครั้งหนึ่ง รัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือและสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระมี
เสนาบดีพระคลังเชื้อสายจีนหรือที่รู้จักในนามโกษาธิบดีจีน¹⁸⁶ ได้สร้างอำนาจบารมีไว้ในราชสำนัก
เพื่อควบคุมทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจการค้าเอาไว้ภายในกลุ่มของตน ความสำคัญของ
เสนาบดีพระคลังจีน พวกพ่อ และการค้ากับจีนในช่วงเวลานั้นส่งผลกระทบต่อให้เกิดเหตุการณ์กบฏ
ทาจิ้นขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ เมื่อเสนาบดีพระคลังจีนสิ้นอำนาจลง โดยมี
เจ้าพระยาข้าราชการ (อู) เข้ามารับตำแหน่งแทน และตั้งแต่ต้นรัชกาลที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกษฐ์และเสนาบดีพระคลังประกาศรายการสินค้าผูกขาด ห้ามซื้อ-ขายงาช้าง ดีบุก ตะกั่ว ไม้
ฝาง ไม้กฤษณา ทอง เงิน และอัญมณี หากต้องการซื้อ-ขายต้องค้าผ่านกรมพระคลัง¹⁸⁷ ผู้ดำรง
ตำแหน่งเสนาบดีพระคลังได้พัฒนาอำนาจของตนตลอดมา จนกระทั่งมีอำนาจสูงสุดเทียบเท่าอัคร
มหาเสนาบดีเมื่อสมุหพระกลาโหมต้องโอนอำนาจการควบคุมดูแลหัวเมืองทางใต้ทั้งหมดมาให้
เสนาบดีพระคลังในรัชกาลนี้ และสะท้อนว่าเสนาบดีพระคลังในรัชกาลนี้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับ
พระมหากษัตริย์ จึงได้รับความไว้วางใจอย่างมาก

นอกเหนือจากเหตุผลด้านการเมืองที่อาจเกิดขึ้นเนื่องจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรม
โกษฐ์ทรงต้องการลดอำนาจสมุหพระกลาโหม ความสามารถด้านการค้าและการติดต่อกับ
ต่างประเทศของเสนาบดีพระคลัง เจ้าพระยาข้าราชการ (อู) คงเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ทรงโอนอำนาจการควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้มาให้เสนาบดีพระคลัง
ดูแล ความสามารถของเสนาบดีพระคลังในการติดต่อกับจีน เห็นได้จากเมื่อครั้งที่เสนาบดีพระคลัง
ขอซื้อทองแดงจากจีน แม้จะมีกฎหมายห้ามขายทองแดงให้ต่างชาติ แต่ฮ่องเต้ก็มอบทองแดงแก่เสนาบดี
พระคลังแทน แสดงให้เห็นความใกล้ชิดและความสำคัญของการค้าจากกรุงศรีอยุธยา กล่าวได้ว่า
เมื่อถึงสมัยนี้อำนาจเสนาบดีพระคลังมันคงมาก

หลังจากสมัยนี้อีกเพียงไม่กี่ปีได้เกิดสงครามครั้งใหญ่กับพม่า แต่ช่วงเวลาก่อนเกิด
สงครามไม่นานนักและแม้แต่ในช่วงสงครามยังมีเรือจากที่ต่างๆ เข้ามาค้าขายยังกรุงศรีอยุธยา เช่น

¹⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52-53.

¹⁸⁷ Remco Raben and Dhiravat na Pombejra, "Tipping Balances: King
Borommakot and the Dutch East India Company" in In the King's Trail: An 18th Century Dutch
Journey to the Buddha's Footprint, p. 68.

หลักฐานฮอลันดาบันทึกเอาไว้ว่า ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1732 (พ.ศ. 2275) มีเรือจากเกาะบิงดัง (Bentan หรือ Bintang) 4 ลำนำหมากเข้ามาขาย ในเดือนมิถุนายนปีเดียวกัน เรือจากมะละกาที่ไปแวะบิงดังเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา นำหมากและหวายแก่เข้ามาขาย¹⁸⁸ และบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเองก็ยังคงดำเนินกิจกรรมการค้าอยู่ในกรุงศรีอยุธยาอยู่จนเกือบถึงเวลาเสียกรุง ค.ศ. 1766 (พ.ศ. 2309) ยังมีเรือกำปั่นของพ่อค้าอังกฤษบรรทุกผ้าจากสุรัตเข้ามาขายในกรุงศรีอยุธยา¹⁸⁹ แสดงให้เห็นว่า การค้าคงความสำคัญอยู่ตลอดจนกระทั่งถึงช่วงเวลาเสียกรุง ส่วนรายการสินค้าผูกขาดเพื่อส่งออกจำหน่ายยังตลาดภายนอกเท่าที่พบหลักฐานมีเพียงส่วย 9 ชนิด ได้แก่ ผาง ตะกั่ว นม ไม้ดำ ไม้แดง ชัน รัก จันทน์ชะมด และครั่ง¹⁹⁰ เป็นสินค้าที่พระคลังสินค้าผูกขาดเพื่อจำหน่ายตลาดภายนอก การที่ส่วยสินค้าที่ถูกผูกขาดโดยพระคลังสินค้าลดจำนวนลงอาจหมายถึงการที่ประเภทของสินค้าที่ตลาดภายนอกนิยมเปลี่ยนมาเป็นสินค้าเหล่านี้ หรืออาจหมายถึงการที่ราชสำนักเปิดโอกาสด้านการค้าให้แก่กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าอื่นๆ มากขึ้น จึงเหลือส่วยสินค้าชนิดอื่นให้ส่งออกได้เอง

อย่างไรก็ดี ผลจากการนำองค์พระคลังสินค้ามาใช้นอกจากจะเป็นการสลายพลังกลุ่มพ่อค้าแม่ค้ารายย่อย และกลุ่มผู้สัมพันธ์กับการค้าที่มีได้ขึ้นอยู่กับราชสำนักแล้ว ผลอีกประการหนึ่งที่สำคัญอย่างมากก็คือเกิดการแย่งชิงผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มกัน การแย่งชิงความมั่งคั่งและผลประโยชน์นั้นบางครั้งรุนแรงเสียจนกระทั่งกลุ่มผู้เสียผลประโยชน์รวมตัวกันก่อกบฏ ดังจะเห็นได้จากการกบฏหลายครั้งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศรัฐ

2.4 ผลจากการใช้องค์พระคลังสินค้า

ผลจากการใช้องค์พระคลังสินค้าอย่างเข้มงวดมากเกินไปก็คือการเกิดกบฏ ซึ่งหมายถึงการรวมตัวของกลุ่มผู้เสียผลประโยชน์จากการค้าที่เคยได้ร่วมกันก่อขึ้นเพื่อล้มล้างพระมหากษัตริย์ที่พวกเขาควบคุมไม่ได้ การใช้อำนาจขององค์พระคลังสินค้าอย่างเข้มงวดยังส่งผลให้พระมหา

¹⁸⁸ Dhiravat na Pombejra, "The Last Year of King Thaisa's Reign: Data Concerning Politics and Society from the Dutch East India Company's Siam Factory Dagregister for 1732" ใน ความขบถย้อนของอดีต พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี ม.ร.ว.ศุภวัฑฒย์ เกษมศรี, หน้า 133.

¹⁸⁹ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p. 499.

¹⁹⁰ คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 260.

กษัตริย์ทรงควบคุมการค้าส่วนใหญ่ของราชอาณาจักรไว้ได้ ราชสำนักเกิดความมั่งคั่งร่ำรวย ในขณะเดียวกันองค์พระคลังสินค้าก็นำความร่ำรวยมาให้แก่กลุ่มพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเลือกให้ทำการค้าถวายพระองค์ ยิ่งองค์พระคลังสินค้าเข้มแข็ง พระมหากษัตริย์ประนีประนอมกับเสนาบดีพระคลังได้เป็นผลสำเร็จ พระมหากษัตริย์และกลุ่มพ่อค้าของพระองค์ก็จะได้รับผลประโยชน์และความมั่งคั่งจากการค้ามาก แต่หากองค์พระคลังคลายความเข้มงวดลงเหล่านางและพ่อค้าทั่วไปย่อมได้รับผลประโยชน์

ในช่วงอยุธยาตอนปลาย ยังเกิดความเติบโตของการค้าภายในต่างๆ ที่การตั้งองค์พระคลังสินค้าและการผูกขาดการค้าในทางหนึ่งก่อให้เกิดการสลายพลังของกลุ่มพ่อค้า แม้ค้ารายย่อยและกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าที่มีได้ขึ้นอยู่กับราชสำนักแต่คนกลุ่มนี้ยังเติบโตขึ้นมาอย่างเห็นได้ชัดในช่วงอยุธยาตอนปลาย แสดงให้เห็นว่า ความเข้มงวดขององค์พระคลังสินค้าคงจะเข้มงวดเฉพาะกับคนบางกลุ่ม เช่น กลุ่มขุนนางที่หากปล่อยให้สะสมทุนได้มากอาจเป็นอันตรายต่อพระมหากษัตริย์และกลุ่มขุนนางที่ค้าขายแข่งกับการค้าของพระคลังสินค้า อย่างไรก็ตาม หากขุนนางหรือพ่อค้าคนใดเข้าร่วมในกลุ่มของพระมหากษัตริย์ก็จะได้รับความมั่งคั่งและผลประโยชน์ในทางองเดียวกัน หากพ่อค้าและไพร่ที่สัมพันธ์กับการค้าเข้าอยู่ภายใต้อำนาจ บารมีและการอุปถัมภ์ของขุนนางก็สามารถเติบโตขึ้นภายใต้การอุปถัมภ์นั้น

กลุ่มขุนนางที่ได้รับผลประโยชน์จากองค์พระคลังสินค้านำรวมถึงขุนนางระดับสูง ทั้งสมุหนายก สมุหพระกลาโหม เสนาบดีพระคลัง ขุนนางชำนาญการด้านเศรษฐกิจ-การค้า ส่วนขุนนางและมูลนายท้องถิ่นก็มีส่วนได้รับผลประโยชน์จากการตั้งองค์พระคลังสินค้าและความเติบโตทางการค้าเช่นเดียวกัน เพราะคนเหล่านี้เกี่ยวข้องกับการหาและเก็บส่วยสินค้า การผลิตสินค้าส่งออกและการเกณฑ์แรงงาน ยิ่งราชสำนักต้องการส่วยสินค้าเพิ่มมากกว่าปกติ คนกลุ่มนี้ก็ย่อมได้รับส่วนแบ่งและหาวิธีการในการได้ส่วนเกินมาเป็นของตนเองเพื่อนำไปขายเอง

ส่วนกลุ่มไพร่นั้น กลุ่มที่ได้ประโยชน์จากการค้าอย่างเห็นได้ชัดได้แก่กลุ่มลูกครึ่งและไพร่จากประชาคมต่างด้าว การปกครองในระบบมูลนาย-ไพร่ทำให้เชื่อได้ว่า คนกลุ่มนี้ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเข้าเดือนออกเดือน ทำให้มีโอกาสประกอบกิจกรรมต่างๆ เพื่อทำการค้าของตนเองได้ และเมื่อคนในกลุ่มลูกครึ่งได้เข้าเป็นขุนนางชำนาญการ ก็ได้ตัดขาดออกจากกลุ่ม หากแต่ยังใช้ประโยชน์และเอื้อประโยชน์แก่คนกลุ่มเดียวกับตนได้ง่ายขึ้น ยังมีกลุ่มไพร่ส่วย ซึ่งมีโอกาสใกล้ชิดส่วยสินค้า รู้แหล่งส่วย ทั้งมีเวลาประกอบกิจกรรมการค้าส่วนตัวได้ คนเหล่านี้มีโอกาสหาส่วย

ออกมาเป็นสินค้า สินค้าที่มีตลาดรองรับย่อมมีนายหน้า ผู้รวบรวมสินค้า รวมถึงพ่อค้าต่างชาติเข้าไปรับซื้อ หากเป็นสินค้าที่ราชสำนักผูกขาดไว้แล้ว ก็จะกลายเป็นการลักลอบซื้อ-ขายไป หลักฐานต่างประเทศก็ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ลักลอบซื้ออยู่หลายครั้ง¹⁹¹

ความเข้มแข็งและเข้มงวดด้านการปกครองในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทำให้พระองค์ประสบความสำเร็จในด้านการค้าและทำให้สมเด็จพระนารายณ์ประสบความสำเร็จในการรวบรวมอำนาจทางเศรษฐกิจ มักกล่าวกันว่าการค้าในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก แต่ความจริงผลจากการใช้ระบบพระคลังสินค้าทำให้การค้าส่วนใหญ่ถูกผูกขาดโดยมีกลุ่มขุนนางข้าราชการชาวต่างชาติและกลุ่มพ่อค้าเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่ได้มีส่วนร่วมผลประโยชน์ การค้าจึงเติบโตอยู่เพียงในมือของคนกลุ่มเล็กๆ ประชาชนทั่วไปไม่น่าจะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่จัดว่ามีฐานะร่ำรวย เพราะได้ทำการค้าเพียงเล็กๆ น้อยๆ พอเลี้ยงชีพ อาจจะมีเงินบ้างเล็กน้อย เพราะวิถีชีวิตในช่วงนี้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป ผู้คนพากันเบียดออกมาจับจ่ายสินค้าและซื้อหาอาหารที่ตลาดแทนที่จะปลูกพืชหรือจับปลากินเอง องค์พระคลังสินค้าขายยขอเบตการค้าจากเพียงการค้าต่างประเทศมาเป็นการค้าภายในด้วย นอกจากการผูกขาดการค้าส่งแล้วยังตั้งร้านค้าปลีกแข่งกับชาวบ้านในตลาดหลายร้าน สินค้าที่ผูกขาดคือสินค้าที่ประชาชนจำเป็นต้องใช้ เช่น ผ้าฝ้าย องค์พระคลังสินค้าเป็นผู้ส่งผ้าฝ้ายไปขายยังตัวแทนพระคลังสินค้าตามหัวเมือง และบังคับผู้ใหญ่นุ่งผ้าให้เด็กก่อนอายุที่เคยปฏิบัติกันเพื่อที่จะได้ขายผ้าที่กักตุนเอาไว้ได้¹⁹²

เดอ ลา ลูแบร์กล่าวว่า การผูกขาดการค้าและการตั้งร้านค้าปลีกแข่งกับประชาชนทำให้เกิดความเสื่อมโทรมทางการค้าในหมู่ขุนนางและประชาชนทั่วไป มีเพียงขุนนางบางกลุ่มเท่านั้นที่ได้ทำการค้ากับพระคลังสินค้า ประชาชนยากจนลงเพราะการค้าภายในมีขนาดเล็กเสียจนไม่มีทางจะหาทำไรเป็นขึ้นเป็นอันอะไรได้¹⁹³ และยังคงจ่ายภาษีและถูกเกณฑ์เข้าเดือน เดอ ลา ลูแบร์รายงานว่า ก่อนที่เขาจะมาถึงกรุงศรีอยุธยาไม่นานได้เกิดเหตุการณ์สมเด็จพระนารายณ์ทรงให้สี่พระภิกษุออกมาเป็นจำนวนหลายพันรูปหลังจากทรงให้ออกหลวงสรรศักดิ์เป็นแม่กองสอบทดสอบความรู้ปรากฏว่าไม่มีความรู้ในทางพระธรรมวินัยเพียงพอ พระเหล่านี้คือไพร่ที่หลบหนี

¹⁹¹ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 77

¹⁹² Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam* (Singapore: Oxford University Press, 1986), p. 94.

¹⁹³ *Ibid.*, p. 71.

ความยากลำบากจากการถูกเกณฑ์แรงงานไปบวช เนื่องจากเมื่อบวชแล้วจะไม่ต้องถูกเกณฑ์¹⁹⁴ แหล่งการค้าขนาดใหญ่เช่นที่ตะนาวศรีหรือทริดโถมลงตั้งแต่ช่วงสองสามปีก่อนเริ่มทศวรรษที่ 1680¹⁹⁵ การค้าขนาดย่อมจำต้องเลิกกิจการเพราะขาดเงินหมุนเวียน¹⁹⁶ มีหน้าซ้ำเรือเล็กๆ ของชาวบ้านยังถูกเก็บภาษีตามด่านขนอนต่างๆ ใน ค.ศ. 1685 เมอซีเออร์เวเรต์รายงานว่าจะหาคนที่มียุทธทำการค้าถึง 50 เหยียญ ในกรุงศรีอยุธยาไม่ได้แล้ว การผูกขาดและการใช้องค์พระคลัง สินค้าทำให้พวกจีนและแขกมัวร์ต้องกลับไปหมดเพราะได้รับการกดขี่เข้มแข็งต่างๆ ทั้งพ่อค้าฝรั่งเศสก็เตรียมตัวจะกลับเช่นกัน¹⁹⁷

ผลจากความพยายามรักษาอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของพระมหากษัตริย์จากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ทำให้มีขุนนางที่ร่ำรวยมากดังที่เคยเป็นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เดอ ลา ลูแบร์สังเกตว่า มีขุนนางเพียง 3-4 คน เท่านั้นที่จะได้รับพระราชทานคานหามเป็นเครื่องยศขุนนางชั้นสูงอย่างเช่นที่ตัวเขาได้ใช้¹⁹⁸ เขายังกล่าวด้วยว่าราชสำนักสมัยก่อนมีความมั่งคั่งกว่าที่เขาได้เห็นมาก และมีขุนนางที่มีอำนาจและร่ำรวยมากกว่านี้แต่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ทรงกวาดล้างขุนนางเหล่านั้นไปหมด

บันทึกของเดอ ลา ลูแบร์บอกให้ทราบว่ายุคนี้มีกลุ่มขุนนางและประชาชนที่มีฐานะดีกว่าที่เขาเห็น แต่ในช่วงเวลานั้นกลุ่มคนเหล่านี้เกิดยากจนลง เศรษฐกิจตกต่ำ และกลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์จากการค้าจำกัดอยู่เพียงคนกลุ่มหนึ่งที่ได้ทำการค้ากับพระคลังสินค้า เดอ ลา ลูแบร์ยังบอกว่ามีกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าที่ทำการค้าภายในขนาดเล็ก แสดงให้เห็นว่ายังมีกลุ่มคนที่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการค้าภายในและคนกลุ่มนี้มีโอกาสเติบโตขึ้นในช่วงอยุธยาตอนปลายเห็นได้จากการเกิดตลาดย่านการค้า และย่านการผลิตจำนวนมากในกรุงศรีอยุธยา ดังที่จะได้อธิบายต่อไป

ชีวิตของขุนนางและประชาชนในกรุงศรีอยุธยาดังที่เดอ ลา ลูแบร์กล่าวถึงนั้นเป็นผลจากการใช้องค์พระคลังสินค้าอย่างเข้มงวดในสองรัชกาลต่อเนื่องกันคือ รัชกาลสมเด็จพระเจ้า

¹⁹⁴ Ibid, p. 115.

¹⁹⁵ Nicolas Gervaise, The Natural and Political History of the Kingdom of Siam, p. 40.

¹⁹⁶ Simon de La Loubère, The Kingdom of Siam, p. 113.

¹⁹⁷ ประชุมพงศาวดารเล่ม 24, หน้า 247.

¹⁹⁸ Simon de La Loubère, The Kingdom of Siam, p. 42.

ปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ ผลจากการใช้องค์พระคลังสินค้าอย่างเข้มงวด นอกจากจะทำให้กลุ่มพ่อค้าต่างดาวบางกลุ่มที่เคยทำการค้าแข่งกับองค์พระคลังสินค้าต้องย้ายออกไปจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว ความพยายามรวบอำนาจทางเศรษฐกิจเพื่อนำความมั่งคั่งเข้าสู่ราชสำนักและตัดโอกาสขุนนางมิให้สะสมความมั่งคั่งได้มากนั้นก่อให้เกิดการสูญเสียผลประโยชน์แก่กลุ่มที่เคยได้ผลประโยชน์จากการค้ามาก่อน จนก่อให้เกิดความตึงเครียดและการต่อต้านถึงขั้นเกิดกบฏ เห็นได้จากกบฏในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กบฏที่น่าจะมีสาเหตุมาจากด้านเศรษฐกิจการค้าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์คือกบฏมัทกะสัน ส่วนในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศคือกบฏชาวจีน กบฏทั้ง 2 ครั้ง สะท้อนให้เห็นความพยายามช่วงชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกลับคืนมาจากกลุ่มผู้มีอำนาจทางการเมือง

2.4.1 กบฏมัทกะสัน

ผู้ก่อกบฏในครั้งนี้เป็นชาวต่างชาติที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยา แม้สาเหตุของการกบฏยังไม่แน่ชัดนัก แต่เป็นไปได้มากกว่า คนกลุ่มนี้ก่อกบฏขึ้นเนื่องจากเสียผลประโยชน์ทางการค้าที่เคยได้รับไปจึงยอมร่วมมือกับกลุ่มขุนนางที่นับถือศาสนาอิสลามบางพวกที่เสียผลประโยชน์ก่อกบฏขึ้นโดยอาศัยพวกมัทกะสันเป็นกำลังสำคัญ

พวกมัทกะสันหรือมากัสซาร์อพยพหนีสงครามกับบริษัท VOC จากเมืองของตนบนเกาะเซลิเบสหรือสุลาเวสีเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์พระราชทานที่ดินให้อยู่อาศัยและพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทำการค้ากับต่างประเทศ พวกเขา นับถือศาสนาอิสลาม นิกายสุหนี่ ซึ่งแตกต่างจากพวกอิหร่านหรือเปอร์เซียที่นับถือศาสนาอิสลาม นิกายชีอะห์

พวกมัทกะสันเป็นกลุ่มที่เดินเรือทำการค้ามาตั้งแต่ครั้งยังอยู่ในดินแดนของตน อาณาเขตการค้าของกลุ่มมัทกะสันแผ่คลุมบริเวณหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นมาจนถึงกรุงศรีอยุธยา¹⁹⁹ คนกลุ่มนี้ติดต่อนำสินค้าจากอินเดีย จีน และหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปขายยังดินแดนต่างๆ พวกมัทกะสันจึงเป็นกลุ่มการค้าที่สำคัญกลุ่มหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อถูกขับไล่ออกจากดินแดนของตนนั้น พวกมัทกะสันบางกลุ่มได้อพยพเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา ในขณะที่

¹⁹⁹ John Villiers, "Makassar: the Rise and fall of an east Indonesian Maritime Trading State, 1512-1669" in *The Southeast Asian Port and Polity: Rise and Demise* edited by J. Kathirithamby-Wells and John Villiers (Singapore: Singapore University Press, 1990), pp. 144.

ที่บางกลุ่มไปเป็นโจรสลัด²⁰⁰ สมเด็จพระนารายณ์ทรงเล็งเห็นประโยชน์ทางการค้าจากคนกลุ่มนี้ จึงให้อยู่อาศัยและให้ทำการค้าได้

นิธิ เอียวศรีวงศ์สันนิษฐานว่า กบฏมักกะสันคือการวางแผนลับทางการเมืองที่พวก กบฏดำริจะยกพระอนุชาคือเจ้าฟ้าเอกทัศขึ้นครองราชย์โดยอาศัยกำลังพวกมักกะสัน กบฏเกิดขึ้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1686 (พ.ศ. 2229) และสันนิษฐานว่า ผู้ที่อยู่เบื้องหลังแผนนี้อาจจะเป็น ประชาคมอิหร่านที่เสื่อมอำนาจลงในทศวรรษที่ 1680 และขุนนางที่เสียผลประโยชน์จากความ ร่วมมือของสมเด็จพระนารายณ์และพอลคอนเข้าร่วมด้วย²⁰¹

ข้อสันนิษฐานนี้มีทางที่จะเป็นไปได้มาก แม้จะไม่มีหลักฐานกล่าวถึงสาเหตุของ การกบฏอย่างชัดเจน แต่มีหลักฐานร่วมสมัยกล่าวว่า พวกมักกะสันถูกตัดสิทธิพิเศษที่เคยได้รับลงที่ ละเรื่องสองเรื่องจึงเกิดไม่พอใจขึ้นเรื่อยๆ และร่วมกันก่อกบฏ²⁰² จุดหมายของบาทหลวงลาโนถึง ผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม ค.ศ. 1686 รายงานว่า พวกกบฏมีคนไทย และมลายูเข้าร่วมด้วย²⁰³ เป็นไปได้ว่าพวกเขาอาจจะสูญเสียผลประโยชน์ทางการค้าจากนโยบาย ผูกขาดและการใช้องค์พระคลังสินค้าอย่างเข้มงวดของสมเด็จพระนารายณ์ ทำให้ยอมเข้ากับ กลุ่มขุนนางที่เสียผลประโยชน์ให้กับสมเด็จพระนารายณ์และคอนสแตนติน พอลคอนเช่นเดียวกัน หรือมิฉะนั้นพวกนี้อาจทำไปเพื่อรักษาผลประโยชน์ให้ศาสนาอิสลามเพราะศาสนาคริสต์กำลังเฟื่อง พูขึ้นมาในเวลานั้น

นายแพทย์เองเจิลแบร์ต เคมป์เฟอร์ที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระ เพทราชาเล่าว่า กบฏนี้เกิดขึ้นเพราะพวกมักกะสันร่วมมือกับพวกมลายูซึ่งเป็นพวกนับถือศาสนา อิสลามด้วยกันจะยกพวกเข้ายึดกรุงแล้วเป็นพระเจ้าแผ่นดินเสียเอง แต่สมเด็จพระนารายณ์ทรง

²⁰⁰ Ibid, p. 156.

²⁰¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์, หน้า 36. และ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 4 (พ.ศ. 2229-2230), หน้า 141.

²⁰² กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ใน คริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 4 (พ.ศ. 2229-2230), หน้า 188.

²⁰³ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 20 ภาคที่ 33 (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2508), หน้า 215-216.

ทราบเสียก่อนและให้เจ้ามังกะสันยอมรับผิดชอบโดยดี แต่พวกมังกะสันไม่ยอมจึงเกิดการฆ่าฟันกันขึ้น ฝ่ายพวกมลายูนั่นยอมแพ้งจึงไม่ถูกประหาร²⁰⁴

ในงานของตรูแปงเล่าถึงชาวมลายูคิดการก่อกบฏซึ่งน่าจะเป็นกบฏครั้งนี้ โดยมีสาเหตุมาจากการที่พวกขุนนางมลายูที่เคยมีอำนาจระดับสูงในราชสำนักเป็นถึงเสนาบดีพระคลังเสื่อมอำนาจลง ทำให้ชาวมลายูอพยพที่เคยได้รับผลประโยชน์จากการที่คนในเชื้อชาติเดียว กันได้ขึ้นเป็นขุนนางระดับสูงต้องเสียผลประโยชน์ไปด้วย เมื่อไม่มีผู้คุ้มครองชาวมลายูก็หันมาหาทิศทางปล้นสะดม เหตุผลในการก่อกบฏที่ตรูแปงให้ไว้ก็คือ เพื่อจะได้มีสิทธิ์ทำการปล้นโดยไม่มีโทษ²⁰⁵ ซึ่งน่าจะหมายความว่าเพื่อจะได้รับผลประโยชน์จำนวนมากดังเคย

ในการปราบกบฏครั้งนี้ สมเด็จพระนารายณ์ทรงส่งคอนสแตนติน ฟอลคอนและกำลังคนจำนวนมาก รวมทั้งทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสไปปราบ แต่กำลังที่ส่งไปถูกทำร้ายและฆ่าตายเป็นจำนวนมาก ยังมีชาวอังกฤษและฝรั่งเศสถูกฆ่าตายด้วย 6 คน ภายหลังพวกมังกะสันถูกจับได้และถูกฆ่าอย่างน่าสะพรึงกลัว²⁰⁶ การเกิดกบฏครั้งนี้นำมาซึ่งความวุ่นวายและความหวาดกลัวในกรุงศรีอยุธยา แซมมูแอล ไวท์คิดว่า การกบฏคงยังไม่ยุติลงแม้พวกมังกะสันจะถูกปราบไปแล้ว²⁰⁷ ทั้งนี้เพราะยังมีกลุ่มขุนนางที่อยู่เบื้องหลังการกบฏอีกจำนวนหนึ่งซึ่งยังไม่ถูกปราบปราม

จากบริบทของเหตุการณ์ หากเป็นความจริงที่พวกขุนนางจะยกพระอนุชาขึ้นครองราชย์แทนแสดงว่ามีกลุ่มขุนนางที่เสียผลประโยชน์จากความร่วมมือของสมเด็จพระนารายณ์และคอนสแตนติน ฟอลคอน มีหลักฐานว่า กลุ่มมุสลิมเสียอิทธิพลทางการค้าและการเมืองในราชสำนักหลังจากมรณกรรมของออกา มุฮัมหมัดหรือออกพระศรีเนาวรัตน์ ขุนนางคนโปรดของสมเด็จพระนารายณ์ กลุ่มมุสลิมจึงไม่มีผู้นำที่เข้มแข็งเป็นศูนย์กลางของกลุ่มได้อีกต่อไป เมื่อ

²⁰⁴ Engelbert Kaempfer, A Description of the Kingdom of Siam 1690 (Bangkok: Orchid Press) 1998), p.36.

²⁰⁵ ฟรังซ์ว็อล์ฟ อังรี ตรูแปง, ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม แปลโดย ปอล ชาเตียร์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539), หน้า 4-5.

²⁰⁶ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 4 (พ.ศ. 2229-2230), หน้า 125-126.

²⁰⁷ E.W. Hutchinson, Adventures in Siam in the Seventeenth Century (London: The Royal Asiatic Society, 1940), p. 129.

ฟอลคอนกราบทูลสมเด็จพระนารายณ์ว่า ราชทูตฮายี ซะลิม มาซันดาราณี (Haji Salim Mazandarani) ชาวเปอร์เซียที่ทรงมอบหมายให้เดินทางเป็นราชทูตไปยังเปอร์เซียทูลจัตพระราชมหาราชทรงพิจิตรทรงถอดออกจากตำแหน่ง²⁰⁸ ทรงยกเลิกอภิสิทธิ์ที่ให้แก่ชาวพื้นเมืองที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลามไม่ต้องเข้าเดือนรับราชการเป็นบังคับให้เสียเงินค่าราชการแทนการเข้าเดือนที่เคยได้รับยกเว้น^{209*} อีกทั้งเจ้าเมืองชาวมุสลิมที่ได้ปกครองมะริด ตะนาวศรี ภูเก็ต และแม่แต่พิชญโลกก็ถูกเปลี่ยนเป็นชาวอังกฤษและฝรั่งเศส²¹⁰ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นคนในกลุ่มของฟอลคอน ดังนั้น การเลือกประชามักกะสันเป็นเครื่องมือกอบกู้ยอมเป็นเรื่องที่น่าพอใจได้ เพราะอย่างน้อยก็คือกลุ่มที่นับถือศาสนาเดียวกันแม้จะต่างนิกายและอาจจะมีผลประโยชน์ร่วมกันทางการค้า

แม้กลุ่มกบฏนี้จะก่อการไม่สำเร็จแต่ฟอลคอนและสมเด็จพระนารายณ์จะต้องรู้และทรงรู้ถึงกระแสความไม่พอใจของกลุ่มขุนนางที่เสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองมาโดยตลอด จึงทำให้สมเด็จพระนารายณ์และฟอลคอนพยายามหาพันธมิตร ซึ่งได้แก่ฝรั่งเศสมาช่วยหากจะเกิดการต่อต้านขึ้น แต่โอกาสไม่เอื้ออำนวย เพราะยังไม่ทันที่สมเด็จพระนารายณ์และฟอลคอนจะอาศัยทหารฝรั่งเศสเป็นฐานกำลังได้อย่างสมบูรณ์ สมเด็จพระนารายณ์ก็ประชวรหนักขึ้นมาเสียก่อน จึงเป็นโอกาสให้กลุ่มของออกพระเพทราชาและหลวงสรศักดิ์เข้ายึดอำนาจ

กลุ่มของออกพระเพทราชาและหลวงสรศักดิ์มีผู้สนับสนุนเป็นจำนวนมาก เนื่องจากในขณะนั้นได้เกิดกระแสความไม่พอใจซึ่งคงมาจากการเสียผลประโยชน์ในด้านต่างๆ รวมทั้งด้านเศรษฐกิจกระจายทั่วไป ผู้ได้รับผลประโยชน์และความมั่งคั่งจากการค้าคือคอนสแตนติน ฟอลคอน ประชาชนได้รับความลำบากและยากจนลงจากนโยบายเศรษฐกิจของสมเด็จพระ

²⁰⁸ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p. 110. ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย (ฉบับแก้ไข) และสำภาภษตรีย สุลัยมาน (ฉบับย่อ), หน้า 156. และ Dhiravat na Pombejra, *Siamese Court Life in the Seventeenth Century as Depicted in European Sources*, p. 183.

²⁰⁹ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p. 112.

* แสดงว่าคนกลุ่มนี้กลายเป็นกลุ่มคนมั่งมีที่สามารถเสียเงินแทนการเข้าเวรได้แล้ว และนี่คงเป็นหลักฐานได้ว่าในที่สุดแล้วกรุงศรีอยุธยาเป็นกึ่งคนของชาติเป็นกำลังคนของตนด้วย เพียงแต่อาจให้อภิสิทธิ์ยกเว้นการเข้าเดือน เพื่อแลกกับประโยชน์ทางการค้าที่จะได้รับจากคนกลุ่มนี้

²¹⁰ Dhiravat na Pombejra, *Siamese Court Life in the Seventeenth Century as Depicted in European Sources*, p. 183.

นารายณ์และพอลคอน เมื่อรวมเข้ากับการสร้างกระแสที่ว่า สมเด็จพระนารายณ์อาจจะเปลี่ยนมานับถือคริสต์ศาสนา ทำให้การยึดอำนาจในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์สำเร็จลงได้

2.4.2 กบฏชาวจีน

กบฏชาวจีนครั้งนี้เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ค.ศ. 1734 (พ.ศ. 2277) เนื่องจากกลุ่มชาวจีนเสียอำนาจและอิทธิพลทางการค้า จากการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาขำนาถบุรีรักษ์ (อุ) ให้ขึ้นมาเป็นเจ้าพระยาพระคลังแทนเสนาบดีพระคลังจีนคนเก่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ และในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1733 (พ.ศ. 2276) ทรงประกาศผูกขาดสินค้า ห้ามซื้อ-ขายงาช้าง ดีบุก ตะกั่ว ไม้ฝาง ไม้กฤษณา ทอง เงิน และอัญมณี หากต้องการซื้อ-ขายให้ทำกับกรมพระคลัง²¹¹ ห้ามเรือจีนซื้อ-ขายโดยเสรีดังที่เคยเป็น พระคลังเก็บภาษีสินค้าขาเข้าและขาออกเพิ่มขึ้นและเข้มงวดต่อกฎระเบียบมากกว่าเดิม²¹²

อันที่จริงกรุงศรีอยุธยาไม่ได้เลือกปฏิบัติเฉพาะกับพ่อค้าจีนเท่านั้น พ่อค้าชาติอื่นๆ ทั้งฮอลันดา ฝรั่งเศส อังกฤษ และพ่อค้ามุสลิมอินเดียล้วนถูกเก็บภาษีในอัตราสูง และถูก ขุนนางเรียกเก็บภาษีขาเข้าตามอำเภอใจทั้งสิ้น เพราะราชสำนักต้องการรายได้จากการค้าทั้งทางตรงและทางอ้อมเพิ่มขึ้น แต่สิ่งที่เกิดขึ้นทำให้พ่อค้าชาวจีนเสียผลประโยชน์มาก ในเวลานั้นพ่อค้าจีนเข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาจำนวนมากและชาวจีนในกรุงศรีอยุธยาก็มีเป็นจำนวนมาก ทั้งได้รับแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีพระคลังสืบมายาวนานตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือต่อมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ การเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจึงทำให้เกิดเหตุการณ์กบฏชาวจีนขึ้นในปี ค.ศ. 1734 (พ.ศ. 2277) ชาวจีนรวมตัวกันได้ถึง 300 คน มีชาวสยามและชาวพื้นเมืองอื่นๆ เข้าร่วมด้วยเป็นจำนวนมากพยายามบุกเข้าไปยึดพระราชวัง ในขณะที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จไป

²¹¹ Remco Raben and Dhiravat na Pombejra, "Tipping Balances: King Borommakot and the Dutch East India Company" in *In the King's Trail: An 18th Century Dutch Journey to the Buddha's Footprint*, p. 68.

²¹² *Ibid*, p. 69.

ล้อมข้าง²¹³ แต่เสนาบดีในกรุงศรีอยุธยาปราบกบฏชาวจีนกลุ่มนี้ลงได้ เหตุการณ์นี้ส่งผลสืบเนื่องให้เกิดไพร่ชาวสยามนับพันหนีออกไปอยู่ในป่าทางทิศตะวันออก²¹⁴

การที่มีชาวจีนและชาวพื้นเมืองเข้าร่วมกันก่อกบฏจำนวนมากสะท้อนให้เห็นการสูญเสียผลประโยชน์ทางการค้าของคนเหล่านั้นจากการจัดการการค้าแนวใหม่ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศรัฐที่ไม่เหมือนกับที่เคยกระทำในรัชกาลก่อน ทำให้ผู้ที่เคยได้ประโยชน์ต้องสูญเสียรายได้ไปจึงเกิดการรวมตัวกันก่อกบฏ

กบฏที่เกิดขึ้นในสองรัชกาลนี้มีเหตุมาจากการเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ การที่ราชสำนักนำองค์พระคลังสินค้ามาใช้อย่างเข้มงวดทำให้กลุ่มผู้ที่เคยได้รับประโยชน์ต้องเสียโอกาสไปจึงเกิดการต่อต้านถึงขั้นต้องการยกผู้ขึ้นเป็นกษัตริย์แทนพระมหากษัตริย์ที่ไม่ทรงประนีประนอมหรือแบ่งผลประโยชน์ทางการค้าให้แก่กลุ่มของตน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ความมั่งคั่งของกรุงศรีอยุธยาทำให้พระมหากษัตริย์ต้องทรงหาทางจัดระบบและองค์กรทั้งทางการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจเพื่อรองรับความเติบโตทางการค้า แต่พระมหากษัตริย์มิได้ทรงสามารถจัดการผูกขาดการค้าได้โดยลำพัง ยังต้องทรงอาศัยขุนนางชำนาญการด้านการค้าและกลุ่มพ่อค้าเพื่อทำการค้าถวาย คนกลุ่มนี้คือกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าที่มีส่วนในการ “ผูกขาด” การค้าของพระมหากษัตริย์ ทั้งได้รับประโยชน์จากการนำองค์พระคลังสินค้ามาใช้และมีส่วนรับผลประโยชน์จากการผูกขาดการค้า การเป็นพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ยังทำให้คนเหล่านี้มักใช้อำนาจหน้าที่ในทางมิชอบ มักอ้างพระนามาภิไธยในการซื้อสินค้าในราคาถูก กตราคาสินค้า และนำไปขายได้ราคาแพง ดังนั้น ภายใต้องค์พระคลังสินค้าจะเห็นได้ว่า มีกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าหลายกลุ่มที่พยายามดิ้นรนเพื่อรับผลประโยชน์และความมั่งคั่งจากการค้าทั้งของราชสำนักและของตนเอง

องค์พระคลังสินค้าและระบบการเมืองการปกครองภายใต้ระบบ มูลนาย-ไพร่ที่ราชอาณาจักรนำมาใช้เพื่อจะได้มาซึ่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและความมั่งคั่งนั้น แม้ว่าในทาง

²¹³ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p. 426-427.

²¹⁴ David K. Wyatt, "King Borommakot, his Court, and their World" in *In the King's Trail: An 18th Century Dutch Journey to the Buddha's Footprint* edited by Remco Raben and Dhiravat na Pombejra, (Bangkok: the Royal Netherlands Embassy, 1997), p. 57.

หนึ่งจะสามารถสลายพลังของกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าและกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าที่ไม่ขึ้นกับราชสำนัก และเป็นกลุ่มทุนขนาดย่อมลงไปได้บ้าง แต่ไม่สามารถขจัดอำนาจของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ไปได้ ทั้งยังเปิดช่องให้ขุนนางและมูลนายท้องถิ่นมีโอกาสเติบโต รับผลประโยชน์ และสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจจากความต้องการสินค้าของเมืองหลวงจากทั้งการได้ส่วนแบ่งตามกฎหมายและจากการหาส่วนเกิน ความต้องการสินค้ายังทำให้กลุ่มคนระดับพ่อค้าแม่ค้าระดับล่างมีโอกาสค้าขายภายใน จึงเห็นความเติบโตของตลาดจำนวนมากในและโดยรอบกรุงศรีอยุธยา และภายใต้ระบบมูลนาย-ไพร่ที่มีนัยถึงการอุปถัมภ์กันอยู่นี้เองทำให้กลุ่มพ่อค้าต่างๆ กลุ่มชาวต่างชาติ ไพร่ กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าที่มีทุนเป็นของตนเอง ฯลฯ ที่ดูเหมือนว่าถูกสลายพลังไปจากการประสิทธิภาพขององค์กรพระคลังสินค้า กลับไปอยู่ใต้ความอุปถัมภ์ของขุนนางเกิดความเติบโตขึ้นในระดับหนึ่ง

จึงกล่าวได้ว่า ความพยายามสร้างระบบและองค์กรพระคลังสินค้าขึ้นมาเพื่อรวบรวมความมั่งคั่งและผลประโยชน์ไว้ที่ราชสำนักและกลุ่มพ่อค้าของพระมหากษัตริย์นั้นเป็นผลในระดับหนึ่ง แต่ไม่อาจตัดโอกาสของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ากลุ่มอื่นเติบโตได้ ยิ่งองค์กรพระคลังสินค้าต้องการสินค้ามากขึ้นเท่าใด กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าบางกลุ่มก็ได้ประโยชน์มากขึ้นเท่านั้น

ในบทต่อไปจะศึกษาความเติบโตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าที่มีโอกาสสะสมความมั่งคั่งร่ำรวยจนสามารถเปลี่ยนสถานภาพของตนเองพร้อมทั้งเปลี่ยน "ชั้น" จากไพร่ขึ้นมาเป็นมูลนาย ในขณะที่บางส่วนเปลี่ยนสถานภาพได้โดยไม่จำเป็นต้องเปลี่ยน "ชั้น" แต่กลายเป็นกลุ่มเศรษฐี คหบดีผู้ทำการค้าและอาชีพต่างๆ และยังมีบางส่วนที่ไม่เปลี่ยนสถานภาพ เพราะไม่มีหลักฐานมารองรับ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า ได้เกิดมีผู้ประกอบการค้าเกิดขึ้นหลายระดับ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

ความเติบโตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้า

การเติบโตของเมืองการค้าอยุธยาส่งผลให้มีการจัดระบบองค์การพระคลังสินค้า เพื่อให้มีหน้าที่บริหารกิจการทางเศรษฐกิจหลายด้านดังกล่าวมาแล้ว แต่ขณะเดียวกันองค์การพระคลังสินค้ากลับมีส่วนสำคัญต่อความเติบโตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ากลุ่มอื่นๆ ในสังคม ซึ่งมีทั้งอยู่ในระบบมูลนาย-ไพร่และพ่อค้าต่างชาติที่อยู่นอกระบบ ระบบมูลนาย-ไพร่คือระบบที่กำหนดหน้าที่และความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคมและส่งผลต่อการกำหนดสถานภาพและหน้าที่ของคนในสังคม ซึ่งในวิทยานิพนธ์นี้ใช้คำว่า “ชั้น” ในการสื่อความหมายทั้งกลุ่มคนในชั้นเดียวกันและต่างชั้น เช่น มูลนายและไพร่ ไพร่และมูลนายถูกกำหนดเป็นระดับต่างๆ กัน และแม้คนในชั้นเดียวกันก็มีระดับต่างๆ กันด้วย อย่างไรก็ตามคนทั้ง 2 ชั้นนี้ นอกจากมีหน้าที่และข้อผูกพันกันทางการเมืองแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างกันทางสังคมอีกด้วย

การศึกษาเท่าที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับการแบ่งคนออกเป็น 2 ชั้นชั้น คือชนชั้นผู้ปกครองหรือมูลนายกับชนชั้นผู้ถูกปกครองหรือไพร่ แต่ความจริงแล้ว ระบบมูลนาย-ไพร่ในสมัยอยุธยา นั้นมิได้แบ่งคนออกเป็นชนชั้นอย่างตายตัวเช่นระบบวรรณะของอินเดีย คนชั้นไพร่อาจเลื่อนขึ้นมาเป็นชั้นมูลนายได้ขึ้นอยู่กับการได้เลื่อนหรือลดสถานภาพและหน้าที่ของแต่ละบุคคล แต่ละชั้นมีคนหลายกลุ่ม ต่างหน้าที่กัน และบางครั้งก็มีหน้าที่และกิจกรรมที่ซ้ำซ้อนกัน คนบางกลุ่มยังอาจมีหลายหน้าที่ขึ้นอยู่กับกิจกรรมที่ทำ เช่น เป็นพ่อค้าและเป็นขุนนาง เป็นนายหน้าและเป็นไพร่ “ชั้น” ของประชาชนตามกลไกนี้จึงเปลี่ยนแปลงได้ตามหน้าที่และสถานภาพ และมีความสัมพันธ์ต่อกันตามหน้าที่และสถานภาพของกลุ่มคนด้วยเช่นเดียวกัน

การศึกษาที่ผ่านมามักกล่าวถึงการเปลี่ยนสถานภาพของคนตามระบบมูลนาย-ไพร่ว่าเป็นไปตามพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ที่พระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ให้แก่ประชาชนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพขึ้นมาได้ และมักกล่าวว่าการเปลี่ยนสถานภาพจากไพร่ขึ้นมาเป็นมูลนายนั้นเกิดขึ้นได้ยากมาก ส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นในยามสงครามเมื่อไพร่ได้แสดงฝีมือทางการรบหรือมีความดีความชอบจึงได้รับพระราชทานเลื่อนยศ ตำแหน่ง ราชทินนาม และศักดินา ทว่าจากการศึกษาเรื่องกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยาพบว่า ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคมอยุธยาเกิดการเปลี่ยนสถานภาพของคนขึ้นได้ใน 2 ลักษณะ

ประเภทแรกคือ การเปลี่ยนชั้นโดยนัยทางการเมือง เช่น เป็นผู้ที่ได้รับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์จึงได้เปลี่ยนหรือเลื่อนชั้นของตนขึ้นไป หรืออีกกรณีหนึ่งเป็นหัวหน้าที่มีไพร่จำนวนมากเป็นกำลัง คนพวกนี้เปลี่ยนจากชั้นไพร่ขึ้นมาเป็นชั้นมูลนายหรือเปลี่ยนจากผู้ที่อยู่นอกระบบเข้ามาเป็นมูลนายในระบบ ซึ่งอาจจะหมายถึงชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินด้านการค้าจนประสบความสำเร็จในกรุงศรีอยุธยาและถูกดึงเข้ามารับใช้ราชสำนักแล้วได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์ กลายเป็นขุนนางที่ทำการค้าถวายพระมหากษัตริย์

ส่วนประเภทที่สองคือ การเปลี่ยนสถานภาพของ “ชั้น” โดยอาศัยความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเป็นเกณฑ์ในการได้รับความยอมรับจากสังคมและทางการ คนกลุ่มนี้อาศัยความมั่งคั่งและทรัพย์สินของตนทำให้ได้รับเกียรติและความนับหน้าถือตา แม้ยังอยู่ในชั้นเดิมแต่ก็ได้เปลี่ยนสถานภาพของตนเองจากทรัพย์สินเงินทองที่ตนสะสมไว้ กลุ่มคนประเภทนี้ได้แก่เศรษฐี คหบดีผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์¹ แต่ได้รับการยกย่องและได้รับเกียรติในสังคม ดังปรากฏในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเมื่อมีการจัดลำดับที่เฝ้าพระมหากษัตริย์ให้แก่เศรษฐี คหบดีด้านซ้าย 8 แถว และด้านขวาอีก 8 แถว²

นอกจากนั้นในพระไอยการพรมศักดิ์ซึ่งเป็นกฎหมายบทรับและกฎหมายที่รองรับการควบคุมระเบียบสังคม มีผลกำหนด “ศักดิ์นา” ของคน โดยนำการปรับด้วยเบี้ยเข้ามาควบคุมการกระทำผิดของคนตามศักดิ์นา โดยกฎหมายนี้คนที่มียศศักดิ์นาจึงผูกพันกันอยู่ในสังคมและมีหน้าที่ต่อกันและกันเป็นทอดๆ เช่น ผู้มีศักดิ์นามากมีหน้าที่ต่อผู้มีศักดิ์นายน้อยและในทางกลับกันพระไอยการพรมศักดิ์ได้ระบุถึงศักดิ์นาที่ไม่พบในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง การเพิ่มขึ้นของศักดิ์นาในกฎหมายนี้จึงเท่ากับสะท้อนว่าต้องเกิดกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้นกว่าเดิมในสังคมอยุธยา เพราะศักดิ์นาสะท้อนหน้าที่และสถานภาพของแต่ละคนในสังคม การตั้งศักดิ์นามารองรับหน้าที่ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปของกลุ่มคน แม้จะไม่ทราบว่าคนกลุ่มเหล่านี้ทำหน้าที่ใดในสังคม แต่การกำหนดระดับศักดิ์นาเพิ่มขึ้นเช่นนี้สะท้อนว่าเกิดกิจกรรมและหน้าที่ใหม่สำหรับคนกลุ่มใหม่และราชสำนักพยายามดึงคนกลุ่มใหม่นี้เข้าสู่ระบบมูลนาย-ไพร่และระบบการปกครองของกรุงศรีอยุธยา (ดูข้างหน้า)

¹ ปรากฏคำว่าเศรษฐีคหบดีในพระไอยการลักษณะมรดก ใน กรมศิลปากร, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**, หน้า 357-359.

² คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า 94.

ในบทนี้จะศึกษาการเกิดขึ้นของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยาและศึกษาความเติบโตของคนเหล่านี้ เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของกลุ่มคนทั้ง 2 ลักษณะ

1. ระบบมูลนาย-ไพร่ในสังคมอยุธยา

เป็นการยากที่จะทราบว่าจุดเริ่มต้นของระบบมูลนาย-ไพร่เกิดขึ้นได้อย่างไรและเหตุใดพระมหากษัตริย์จึงทรงตั้งระบบมูลนาย-ไพร่ขึ้นมาเพื่อควบคุมประชากรทั้งหมดของพระองค์ ในลักษณะนี้ เชื่อได้ว่าแรกทีเดียวคงมีระเบียบการปกครองอย่างใดอย่างหนึ่งที่ใช้อยู่ในราชอาณาจักรตั้งแต่เมื่อแรกตั้ง อาจจะเป็นความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติที่เป็นจุดเริ่มต้นของระบบมูลนาย-ไพร่ เพราะการจัดตั้งชุมชนเริ่มขึ้นมาจากกลุ่มเล็กๆ ที่อาศัยระบบเครือญาติ วิทยุฒิ และความสัมพันธ์ตระกูลที่บุกเบิกหมู่บ้านโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้การดำรงอยู่ของคนกลุ่มนั้นดำเนินต่อไปได้³ แต่เมื่อราชอาณาจักรขยายอาณาเขตออกไปได้กว้างขวางขึ้น ราชสำนักเข้าควบคุมแรงงานของประชาชน จึงจำเป็นต้องอาศัยการดูแลคนกลุ่มบุคคลหรือตำแหน่งที่เคยควบคุมแรงงานในที่ต่างๆ เข้าไว้ในระบบจำนวนมาก หรือมิฉะนั้นก็ใช้กำลังปราบปรามคนเหล่านั้นเพื่อแย่งสิทธิการควบคุมแรงงาน หากพิจารณาประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาในด้านการเมืองจะเห็นการขยายอาณาเขตเพื่อควบคุมแรงงานในบริเวณกว้างโดยอาศัยทั้งการสงคราม การทูต การแต่งงาน การค้า ฯลฯ⁴ รัฐจึงต้องสถาปนาระบบควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคมให้ชัดเจนขึ้น จึงเกิดเป็นระบบมูลนาย-ไพร่ขึ้นมาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถหรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย เห็นได้ชัดจากหลักฐานสำคัญคือพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองที่ออกมารับการจัดการแบ่งคนในสังคมออกเป็นกลุ่มตามหน้าที่ซึ่งกำหนดโดยศักดิ์หรือศักดิ์นา⁵

การกำหนดศักดิ์นาขึ้นมาก็เพื่อให้แต่ละคนรับรู้ความสัมพันธ์ซึ่งมีต่อกันตามหน้าที่และสถานะของตนในสังคม อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ระบบดังกล่าวคงจะได้รับการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ และเพื่อที่จะจัดระเบียบสังคมให้เป็นระเบียบและมีประสิทธิภาพมากขึ้นภายหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1569 (พ.ศ. 2112) ฟาน ฟลีตอ้างว่าระบบไพร่ที่ซับซ้อนอันเราพบได้ใน

³ อาคม พัทธยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, *ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วย*

ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น, หน้า 54.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ใน *กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 108-178.

หลักฐานสมัยหลังนี้เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ แม้เราจะไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นดังเช่นที่ฟาน ฟลิตอ้างแน่หรือไม่ แต่สิ่งที่ฟาน ฟลิตกล่าวถึงคงมิได้ปราศจากมูลความจริงเสียทีเดียว เพราะระบบไพร่คงถูกสิ้นคลอนไม่น้อยหลังการเสียกรุงแก่พม่า ค.ศ. 1569⁶ และสมเด็จพระเอกาทศรถคงจะทรงจัดระเบียบการควบคุมกำลังคนขึ้นอีกครั้งหนึ่งในรัชกาลของพระองค์ดังที่ฟาน ฟลิตกล่าวถึง ทรงจัดให้ผู้ที่อยู่ภายในพระราชอาณาจักรทั้งผู้ที่เป็นชาวพื้นเมืองและชาวต่างชาติผู้เข้ามาตั้งรกราก อยู่ภายใต้การควบคุมของมูลนาย เป็นการสร้างระบบมูลนาย-ไพร่ให้เข้มแข็งขึ้น⁷ ทรงให้หัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักรสำรวจจำนวนประชากร หากผู้ใดมีไพร่มากกว่าที่แจ้งไว้ไพร่ที่ไม่ได้ลงทะเบียน จะนับเป็นไพร่หลวง⁸

เหตุที่ทรงให้มีการสำรวจจำนวนประชากรเนื่องมาจาก หลังกรุงศรีอยุธยาพ่ายแพ้ สงคราม ค.ศ. 1569 (พ.ศ. 2112) บุเรงนองกวาดต้อนผู้คนไปพม่าเป็นอันมาก หลังจากนั้น สมเด็จพระมหาธรรมราชาต้องทรงเพิ่มจำนวนประชากรด้วยวิธีเกณฑ์คนจากหัวเมืองเหนือลงมาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร เนื่องจากทรงทำสงครามอยู่เสมอทำให้หัวเมืองต้องจัดหากำลังคนเพื่อเตรียมพร้อมไว้จะได้เกณฑ์ได้ทันเวลา รวมทั้งการที่ทรงทำสงครามหลายครั้งจึงได้มีการกวาดต้อนเชลยศึกเข้ามาด้วยจำนวนหนึ่ง ประชากรจึงเพิ่มมากขึ้น เมื่อถึงรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถจึงทรงให้สำรวจจำนวนประชากรว่ามีมากเท่าใด นอกจากนั้น การที่หลักฐานกล่าวถึงการแยกประชากรที่อพยพมาตั้งรกรากออกจากบุคคลที่เกิดในกรุงศรีอยุธยา⁹ แสดงให้เห็นว่าได้เกิดการอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมาก ประชากรของราชอาณาจักรจึงเพิ่มขึ้นจากทั้งการกวาดต้อนผู้คนมาเป็นเชลยและจากการอพยพเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐาน

การปรับปรุงการปกครองของพระมหากษัตริย์ส่วนหนึ่งเพื่อให้สอดคล้องกับการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองในสมัยสมเด็จพระนเรศวรที่ทรงยกเลิเมืองพระยามหานคร แบ่งหัวเมืองเป็นลำดับหัวเมืองเอก โท ตริ¹⁰ ตามความสัมพันธ์กับเมืองหลวงและความสำคัญของเมือง ซึ่ง

⁶ อาคม พัตติยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, **ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**, หน้า 54.

⁷ ฟาน ฟลิต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)**, หน้า 231.

⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰ ควอริช เวลส์, **การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ**, 2527, หน้า 89.

สอดคล้องกับการเปลี่ยนความต้องการของตลาดจากสินค้าส่งผ่านเป็นส่วนมากมาเป็นสินค้าของป่า แร่ธาตุ และพืชผลบางชนิด ดังนั้น เพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้าเหล่านั้นกรุงศรีอยุธยาจำเป็นต้องเข้าควบคุมเมืองอันเป็นแหล่งผลิตสินค้าของป่าให้ได้ใกล้ชิดขึ้น การกระทำนี้ถือได้ว่าสอดคล้องกับความสำคัญของหัวเมืองที่เป็นแหล่งทรัพยากรและส่วยสินค้าของป่าที่สำคัญ ความเป็นเมืองท่ารวบรวมสินค้าทางบก และแหล่งแรงงาน

หลักฐานที่กล่าวถึงการจำแนกกลุ่มคนออกตามสถานภาพและหน้าที่ในระบบ มุลนาย-ไพร่เห็นได้จากพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง¹¹ และพระไอยการพรมศักดิ์หรือพระไอยการบปรับ กฎหมายทั้งสามล้วนรับรองการมีอยู่ของกลุ่มคนหลายกลุ่มในชนสองชั้นของสังคมอยุธยา และสะท้อนให้เห็นระบบการปกครองที่กำหนดให้ประชาชนทุกคนอยู่ภายใต้กฎหมาย กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของแต่ละคนผ่านศักดิ์หรือศักดินาเพื่อควบคุมสังคมให้เป็นระเบียบ เพื่อประโยชน์ในการปกครอง และการเกณฑ์แรงงานจากประชาชน หน้าที่ที่แตกต่างกันส่งผลให้มีศักดิ์ที่ต่างกันและมีสถานะทางสังคมที่แตกต่างกัน ซึ่งระบบมุลนาย-ไพร่กำหนดความแตกต่างให้เห็นได้ชัดเจนผ่านยศ ตำแหน่ง และราชทินนาม

ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร พิสูจน์ว่าศักราชที่ออกพระไอยการพรมศักดิ์ ที่ถูกต้องน่าจะเป็น จ.ศ. 995 ซึ่งตรงกับปีระกา ส่วนศักราช 955¹² ที่ปรากฏในเอกสารนั้นไม่ตรงกับปีระกา ศักราชที่ตรงกับปีระกา คือ จ.ศ. 935 และ 995 ซึ่งศักราชหลังนี้ตรงกับ พ.ศ. 2176 รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง¹³ อย่างไรก็ดี เป็นไปได้ว่าศักราชที่ระบุอาจจะเป็นปีที่แก้ไขพระไอยการพรมศักดิ์ ทั้งนี้เนื่องจากพระมหากษัตริย์จะต้องทรงมีเครื่องมือในการคุ้มครองประชาชนมาตั้งแต่ต้น กฎหมายนี้เกี่ยวข้องกับค่าตัวไพร่และการปรับเมื่อกระทำผิดต่อร่างกายและชีวิตของผู้อื่น แทนการลงโทษด้วยวิธีการรุนแรงอื่นๆ การใช้เบี้ยเป็นสื่อกลางแทนค่าของสิ่งของได้เกิดขึ้นในบริเวณกรุงศรีอยุธยามานานแล้ว เป็นไปได้ว่าเกิดการปรับปรุงกฎหมายใหม่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพราะในสมัยนี้เกิดการขยายตัวทางการค้าอันเป็นผลมาจากการปรับปรุงระบบการเมืองการ

¹¹ ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 108-178.

¹² **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 93.

¹³ ดูรายละเอียดใน ศิริพร ดาบเพชร, “พระไอยการพรมศักดิ์ .ค่าของคน” และบปรับเมื่อกระทำผิด” ใน **เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ กฎหมายตราสามดวง: แวันสองสังคมไทยครั้งที่ 3** วันศุกร์ที่ 11 และเสาร์ที่ 12 มิถุนายน 2547, หน้า 22.

ปกครองและปรับปรุงองค์พระคลังสินค้าให้เป็นเครื่องมือทางการค้าที่สำคัญของราชสำนักจนทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคม

การกำหนดเกณฑ์ปรับดังกล่าวนี้มีรายละเอียดตั้งแต่นา 5 ไปจนถึงนา 10,000 และความผิดที่จะต้องถูกปรับใหม่ได้แก่ความผิดตามฐานต่างๆ ตั้งแต่ “เลมิด ด่า บข้ำ ฟก ข้ำดำ ทรับ ฉลาย แตก ไช้น หัก บอด ตาย”¹⁴ * ซึ่งส่วนใหญ่เป็นความผิดต่อร่างกาย ตัวอย่างเช่น ผู้มีศักดินา 1000 ทำความผิดฐานละเมิด ถูกปรับ 1,460,000 เบี้ย ฐานด่าปรับ 292,000 เบี้ย ฐานทำให้อับช้ำ ปรับ 662,000 เบี้ย ฐานทำให้ฟก 789,000 เบี้ย ฯลฯ¹⁵ การคิดเกณฑ์ละเมิดในพระไอยการพรมศักดิ์จะคิดเบี้ยปรับสำหรับผู้กระทำผิดโดยเอาศักดินาของผู้กระทำผิดกับผลของการกระทำผิดตั้งเป็นหลักประกอบกัน ยกเว้นเมื่อผู้มีศักดินาสูงกระทำผิดต่อผู้มีศักดินาน้อยกว่าต้องถูกปรับตามศักดิ์ของตน วิธีการนี้เป็นการควบคุมระเบียบสังคม ป้องกันผู้ใหญ่มุ่งเหยียดผู้ย่อย ปรับเป็นเบี้ยจำนวนมากคงมุ่งหมายเพื่อให้ประชาชนเกรงกลัวไม่กล้ากระทำความผิดต่อผู้อื่น เพื่อให้ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคมดำเนินไปได้ด้วยดี

สำหรับการศึกษาในหัวข้อนี้ความสำคัญของพระไอยการพรมศักดิ์อยู่ที่การระบุถึงกลุ่มศักดินาที่ไม่ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง กลุ่มศักดินาที่เพิ่มขึ้นมาได้แก่ ศักดินา 250, 350 ในระดับมูลนายระดับต่ำ และศักดินา 1700, 2200, 2500, 2600, 2800, 3500, 3600¹⁶ ในระดับมูลนายระดับสูง ซึ่งแม้จะยังไม่พบหลักฐานว่าหมายถึงบุคคลผู้มีหน้าที่ใดในสังคม แต่สันนิษฐานได้ว่าได้เกิดคนกลุ่มใหม่ที่ทำหน้าที่ต่างหรือเพิ่มเติมจากเดิม เช่น พ่อค้าของพระมหากษัตริย์ เศรษฐีผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์ ผู้ประมุขภาชี นายหน้า ฯลฯ ขึ้นในกรุงศรีอยุธยา จากรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้า

¹⁴ ดูรายละเอียดใน *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 101.

* สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายอาการบาดเจ็บเหล่านี้ไว้ว่า บข้ำคือทำให้เจ็บแต่ไม่เห็นรอย ฟกคือบวมหรือโน ข้ำคือช้ำเลือด ทรับคือเลือดออกซิบๆ ฉลายคือเป็นแผลเล็กน้อย แตกคือหนังขาดออกจากกัน โคนคือล้ม หักคืออาการที่อวัยวะที่อยู่ตรงนั้นพับไป และบอดคือไม่เห็น ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “คำอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพตอบปัญหาพระยาอินทรมนตรี ศรีจันทรกุมาร (Francis H. Giles)” พิมพ์เนื่องในงานศพนางถนอมศรี สวัสดิศาสตราพรุทธิ วัดมกุฏกษัตริยาราม 5 สิงหาคม พ.ศ. 2543, หน้า 15.

¹⁵ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 103.

¹⁶ ดูรายละเอียดใน *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 102-104.

ปราสาททองคงเกิดกลุ่มคนที่มีหน้าที่และกิจกรรมเพิ่มขึ้นจากเดิมซึ่งสัมพันธ์กับเศรษฐกิจหรือกิจกรรมอื่นๆ ในแวดวงนี้เพราะพระมหากษัตริย์ต้องการกลุ่มคนผู้ชำนาญด้านเศรษฐกิจการค้าเข้ามาดำเนินกิจกรรมทางการค้าแต่พระองค์ ซึ่งในกระบวนการค้ากับต่างประเทศที่ขยายตัวขึ้นนั้นต้องอาศัยกลุ่มคนอีกเป็นจำนวนมากในการจัดการ การเข้าร่วมจัดการ และร่วมกิจกรรมทางการค้าของกรุงศรีอยุธยา จึงทำให้กลุ่มคนสามารถสั่งสมความมั่งคั่งและกำลังบารมีได้มากกว่าแต่ก่อน เป็นไปได้ที่ผู้ได้รับโอกาสใหม่ไม่ใช่พวกที่ถูกจัดโดยศักดินาแบบเดิมหรือเกณฑ์เดิม จึงปรากฏศักดินาดังกล่าวขึ้น ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลายเมื่อเกิดกลุ่มคนที่สั่งสมความมั่งคั่งมากขึ้นกว่าเดิมจึงเกิดการปรับปรุงกฎหมายนี้อีกครั้งหนึ่งในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ¹⁷ เมื่อทรงกำหนดให้บุคคลผู้มีนา 150 ลงมาถึง 5 ไร่ จ่ายค่าปรับฐานละเมิดเพิ่มขึ้นจากขั้นต่ำ (นา 5) 55,000 เบี้ยเป็น 500,000 เบี้ย และจ่ายค่าปรับฐานต่ำเพิ่มขึ้นจากขั้นต่ำ (นา 5) 11,000 เบี้ย เป็น 110,000 เบี้ย¹⁸ เนื่องจากอ้างในกฎหมายว่าค่าปรับเดิมนั้นถูกเกินไป เหตุการณ์นี้สะท้อนความจริงสองประการคือ ค่าเงินตกลงจากเดิมถึง 10 เท่าหรือมีฉะนั้นก็หมายถึงการที่กลุ่มคนในสังคมแม้แต่กลุ่มที่มีศักดินาต่ำที่สุดก็สามารถทำมาหากินหาเงินได้มากขึ้นกว่าเดิมมาก ซึ่งมีแนวโน้มจะเป็นประการหลังอันจะเห็นได้จากโอกาสของไพร่ที่สามารถจ่ายเงินแทนแรงและแทนส่วยได้ และไพร่ยังมีโอกาสได้สัมพันธ์กับกิจกรรมทางการค้านานาชาติ

การพิจารณาพระไอยการพรมศักดิ์บอกรให้ทราบว่าได้เกิดการเพิ่มหรือเปลี่ยนแปลงหน้าที่และสถานะของกลุ่มคนขึ้นในสังคมภายใต้ระบบมูลนาย-ไพร่ การเพิ่มศักดินาขึ้นจากเดิบบอกให้รู้ว่าจะต้องเกิดกลุ่มคนจำนวนมากที่มีหน้าที่และกิจกรรมใหม่ขึ้นในสังคม ซึ่งความเปลี่ยนแปลงในระบบอันปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรนี้สะท้อนถึงความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในสังคมอยุธยา

แม้จะทราบว่าได้เกิดคนกลุ่มใหม่ขึ้นในสังคมเมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคมจากหน้าที่และกิจกรรมแต่เหตุใดจึงไม่เห็นความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของกลุ่มคนเหล่านี้หากศึกษาตามกรอบของระบบมูลนาย-ไพร่

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า105.

¹⁸ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า102.

การศึกษาพัฒนาการของกลุ่มคนในสังคมนั้นเมื่อนำมาศึกษาผ่านระบบมูลนาย-ไพร่แล้วจะแบ่งออกได้เป็น 2 เกณฑ์การศึกษา เกณฑ์แรกคือกรอบทางการเมืองการปกครอง ซึ่งเป็นเกณฑ์ที่ใช้ศึกษากันเป็นส่วนมาก เพราะทำให้เห็นหน้าที่ทางการเมืองและการสงครามได้ชัดเจน สอดคล้องกับการศึกษาเกี่ยวกับด้านการเมืองการปกครองและการสร้างวีรบุรุษ แต่ไม่ทำให้เห็นความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้า ส่วนเกณฑ์ที่สองคือการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคมที่ถูกครอบคลุมด้วยระบบมูลนาย-ไพร่ผ่านหน้าที่และกิจกรรม การศึกษาในแนวนี้จะทำให้เข้าใจและเห็นความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจการค้าหรือกิจกรรมอันเนื่องมาจากการค้า ซึ่งเป็นกิจกรรมในชีวิตประจำวันของคนในกรุงศรีอยุธยา wfh,kd

ดังนั้น ก่อนที่จะอธิบายระบบมูลนาย-ไพร่ในฐานะระบบที่กำหนดความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคมผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะให้เห็นความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนในสังคมอยุธยาได้ชัดเจนขึ้นจะขอกล่าวถึงการอธิบายระบบมูลนาย-ไพร่ภายใต้กรอบทางการเมืองการปกครองตามที่มีผู้อธิบายกันมาเสียก่อน

1.1 วาทกรรมระบบมูลนาย-ไพร่ภายใต้กรอบทางการเมืองการปกครอง

การศึกษาเรื่องระบบมูลนาย-ไพร่หรือที่หลายคนเรียกว่าระบบศักดินาเท่าที่ผ่าน มา ส่วนใหญ่มักอธิบายภายใต้กรอบด้านการเมืองการปกครอง และเน้นอยู่ที่คำว่า “ศักดินา” เป็นหลัก จนทำให้ปัจจุบันเกิดความรับรู้และเข้าใจความสำคัญของ “ศักดินา” เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ความหมายของคำว่า “ศักดินา” ตามที่ปรากฏเป็นที่รับรู้ของคนทั่วไปในปัจจุบันหมายถึง “อำนาจปกครองที่นา”¹⁹ และเชื่อว่าการพระราชทานที่ดินเพื่อใช้ทำนาให้แก่เจ้านายและขุนนาง และยังต่อท้ายหน่วยของศักดินาด้วยคำว่า “ไร่” เพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรมว่าพระมหากษัตริย์พระราชทานที่ดินให้เป็นจำนวนกี่ไร่ การศึกษาโดยแนวทางดังกล่าวยังทำให้รับรู้ความหมายโดยนัยของศักดินาว่าเป็นความเหลื่อมล้ำต่ำสูงของชนชั้น จนถึงปัจจุบันความหมายของระบบมูลนาย-ไพร่หรือระบบศักดินายังคงถูกนำไปเชื่อมโยงกับกำลังคนและที่นาและมักสรุปว่าเป็นระบบที่ตั้งขึ้นเพื่อควบคุมแรงงานไว้ใช้ในการรบและการทำนา

¹⁹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 780.

การให้ความหมายของศักดินาโดยนัยนี้มาจากวาทกรรมที่สืบทอดกันมานาน เกี่ยวกับการอธิบายระบบมูลนาย-ไพร่ในสังคมอยุธยา ทั้งๆ ที่ความจริงศักดินาจะมากหรือน้อย นั้นขึ้นอยู่กับหน้าที่ ซึ่งทำให้ชั้นและสถานะของคนในสังคมแตกต่างกันไป และศักดินายังเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคม²⁰ ซึ่งทำให้เกิดกลุ่มพวกเดียวกันและเกิดการอุปถัมภ์กลุ่มคนได้บังคับบัญชาหรือคนที่สมัครเข้าเป็นพรรคพวกของตน

วาทกรรมเรื่องระบบมูลนาย-ไพร่ได้เกิดขึ้นมาจากการเปิดประเด็นศึกษาของ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ทรงกล่าวไว้ในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ยืนยันว่า ระบบนี้เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และทรงอธิบายการตั้งทำเนียบศักดินาเอาไว้ และทรงเสนอว่าทำเนียบศักดินาที่ตั้งขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้นมีไว้เพื่อ “กำหนดว่า ผู้มียศชั้นใดควรมีนาเท่าใด”²¹ และทรงอธิบายเพิ่มเติมว่า ในเวลานั้น คนทำราชการไม่ได้รับเบี้ยหวัดเงินเดือน ที่ดินคือที่นาเป็นสมบัติอันมีราคาว่าสิ่งอื่นในขณะนั้น ผู้ที่แสวงหาทรัพย์ย่อมแสวงหาที่ดิน ดังนั้น เพื่อไม่ให้เกิดการแย่งที่ดินกัน และเพื่อแบ่งที่ดินให้คนตามกำลังและยศศักดิ์ พระมหากษัตริย์จึงได้บัญญัติกำหนดศักดินาว่าผู้มียศถึงเท่าใดได้รับอนุญาตให้มีที่นาได้เท่าใดเป็น อย่างมาก จะมีเกินอนุญาตไม่ได้ และศักดินายังเป็นเครื่องกำหนดสำหรับใช้ในการอื่นอีก เช่น เป็นหลักในการปรับไหม เป็นหลักอำนาจในการบางอย่าง เช่น การแต่งทนายว่าความ เป็นต้น²²

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงนำระบบมูลนาย-ไพร่มาเชื่อมโยงกับการเกณฑ์ไพร่ไปเป็นทหารไว้ในพระราชบัญญัติคำอธิบายเกี่ยวกับการเกณฑ์ทหารซึ่งปรากฏในพระราชพงศาวดารอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา ทรงอธิบายวิธีเกณฑ์เลกหรือการเกณฑ์ทหารอย่างกว้างว่าคงเกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 โดยกำหนดพลเมืองเป็น 2 พวก คือไทยพวกหนึ่ง ไม่ใช่ไทยอีกพวกหนึ่ง พลเมืองซึ่งไม่ใช่ไทยนั้นโดยมากมักเป็นทาส เช่น ขอม ข่า มอญ ลาว หรือ เป็นเชลย และยังมีพวกชาวต่างประเทศ เช่น จีน แขก ฝรั่งเศสเข้ามาค้าขาย พวกที่ไม่ใช่ไทยไม่ต้องเป็นทหาร ส่วนวิธีเกณฑ์นั้นทรงอธิบายว่าชายทุกคนที่ไม่พิการต้องเป็นทหารตลอดเวลาที่มีกำลัง

²⁰ มานพ ถาวรวัฒนีสกุล, **ขุนนางอยุธยา** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), หน้า 25.

²¹ กรมศิลปากร, **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534), หน้า 224.

²² **เรื่องเดียวกัน.**

จะเป็นได้ เรียกว่า “เวลาขจรจร” กำหนดเวลาที่เรียกเกณฑ์เมื่ออายุ 18 ปี เรียกว่า “เวลาสมศักดิ์” ในระหว่างอายุ 18 จนถึง 20 ให้สังกัดอยู่ในหมู่สม ให้มูลนายฝึกหัด เมื่ออายุ 20 ต้องเข้าเป็นทหาร เรียกว่าไพร่หลวงไปจนปลดชรา²³ คำอธิบายเรื่องดังกล่าวยังปรากฏซ้ำในหนังสือตำนานการเกณฑ์ทหาร และทรงอธิบายเพิ่มเติมด้วยว่าไพร่หลวงที่มีลูกชายเข้ารับราชการ 3 คน ก่อนพออายุ 60 ปี จะได้ปลดประจำการ²⁴ และในงานเล่มนี้ยังทรงอธิบายคำว่า “ส่วย” ซึ่งใช้กันมาจนถึง ทุกวันนี้ว่า

“เกิดแต่รัฐบาลให้ไพร่พลอันอยู่ห่างไกล แต่อยู่ในที่เกิดสิ่งของซึ่งต้องการใช้ในราชการ ยกตัวอย่างเช่น ดินประสิว อันต้องการใช้ทำ ดินปั้น เป็นต้น จึงยอมให้ไพร่พลซึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามหมู่เขาหา ดินประสิวมาส่งเป็นส่วยแทนตัวมารับราชการได้”²⁵

คำอธิบายเกี่ยวกับระบบศักดินาของพระองค์ยังเกิดขึ้นซ้ำอีกในคำบรรยายเรื่อง “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ”²⁶ ซึ่งแพร่หลายมาจนกระทั่งทุกวันนี้

นักวิชาการในสมัยหลังจากพระองค์นำข้อเสนอของพระองค์มาเป็นคำอธิบายระบบสังคมสมัยอยุธยาโดยมิได้สืบค้นว่าทรงนำคำอธิบายมาจากที่ใด แต่ใช้สืบต่อกันมาจนข้อเสนอของพระองค์กลายเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ งานสำคัญที่นำข้อเสนอของสมเด็จพระยาธรรมราชาธิราชไปใช้เป็นหลักฐานคือ งานของ ควอริช เวลส์ ผู้แต่งหนังสือเรื่อง Ancient Siamese Government and Administration²⁷ เวลส์อธิบายศักดินาในแนวเดียวกับ

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 241-242.

²⁴ ประชุมพงศาวดารเล่ม 14 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 22-25), (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2507), หน้า 98.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

²⁶ สมเด็จพระยาธรรมราชาธิราช, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516).

²⁷ H.G. Quaritch Wales, Ancient Siamese Government and Administration (New York: Paragon, 1965). แปลเป็นภาษาไทย ดูรายละเอียดใน ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของ

สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ และนำคำอธิบายเรื่องไพร่หลวง ไพร่สม และไพร่ส่วยของพระองค์มาใช้ด้วย ต่อมา จิตร ภูมิศักดิ์ ได้กล่าวถึงระบบศักดินาตามแนวทางของสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพอีกครั้งในเรื่อง “โฉมหน้าศักดินาไทยในปัจจุบัน”²⁸ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1957 (พ.ศ. 2500) แม้ว่าเขาจะมีจุดประสงค์ในการต่อต้านศักดินาแต่กลับช่วยเน้นย้ำให้เข้าใจว่าศักดินามีความเกี่ยวข้องกับที่ดินและโครงสร้างการปกครองที่ตายตัว

การนำข้อเสนอของสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพมาใช้ซ้ำและสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ข้อเสนอที่ทรงยกขึ้นมาทำให้ข้อเสนอดังกล่าวกลายเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ไม่ต้องการหาแหล่งที่มาอีกต่อไป ทั้งๆ ที่ความจริงอาจจะทรงตั้งขึ้นมาเป็นข้อสมมติฐานหรืออาจเป็นแนวคิดที่ทรงตั้งขึ้นในขณะนั้นเพื่อทรงสร้างให้ชาวไทยรับรู้เรื่องเมืองไทยเป็นแบบเดียวกันเพื่อสร้างความรักและสามัคคีให้แก่คนในสมัยนั้นซึ่งกำลังเผชิญปัญหาจากภายนอกอยู่ก็เป็นได้²⁹

การอธิบายระบบศักดินาและคำว่าไพร่หลวง ไพร่สม ไพร่ส่วยตามข้อเสนอของสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพคงใช้กันต่อมาจนกระทั่งได้มีนักวิชาการที่พยายามเสนอการศึกษาในแนวทางใหม่เกี่ยวกับระบบมูลนาย-ไพร่ ได้แก่ ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช ในงานเรื่อง “ฐานันดรไพร่” ที่ตีพิมพ์ครั้งแรกในวารสารชุมนุมจุฬา ฉบับเดือนธันวาคม ค.ศ. 1959 (พ.ศ. 2502)³⁰ ศาสตราจารย์ขจรอธิบายว่าไพร่หลวงหมายถึงไพร่สังกัดวังหลวง ส่วนไพร่สมก็คือไพร่สังกัดจวนของข้าราชการผู้ใหญ่เจ้านาย³¹ ซึ่งเริ่มทำให้ความรับรู้เกี่ยวกับไพร่ในสังคมไทยแตกต่างไปจากเดิม งานเรื่องนี้ได้รับการศึกษาเพิ่มเติมและพิมพ์ขึ้นอีกหลายครั้งจนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์ใน ค.ศ. 1975 (พ.ศ. 2518)

ไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชมจันทร์ (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519).

²⁸ จิตร ภูมิศักดิ์, **โฉมหน้าศักดินาไทย**, (กรุงเทพฯ: ชมรมหนังสือแสงตะวัน, 2517).

²⁹ สายชล สัตยานุรักษ์, **สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชั้น” ของชาวสยาม** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546), หน้า 85-132.

³⁰ ทรายละเอียดใน ขจร สุขพานิช, **ฐานันดรไพร่** (กรุงเทพฯ: ดันอ้อ 1999, 2542), หน้า 87.

³¹ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 37.

งานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมไทยที่สำคัญอีกเล่มหนึ่งที่กล่าวถึงระบบมูลนาย-ไพร่ไว้อย่างละเอียดก็คืองานของ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ เรื่อง “The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873”³²

งานเรื่องนี้กล่าวในทิศทางเดียวกับงานของขจร สุขพานิช ว่าระบบมูลนาย-ไพร่เกิดขึ้นมาจากการควบคุมไพร่พล เพื่อให้เกิดการจัดระเบียบทางการเมืองและสังคม อันเนื่องมาจากการรวบรวมไพร่พลได้อย่างรวดเร็ว³³ เพื่อประโยชน์ของการสงครามเป็นสำคัญ จึงจัดการปกครองเป็นกลุ่มย่อยๆ แต่ละกลุ่มมีหัวหน้าของตนเพื่อความสะดวกในการเกณฑ์ไพร่พลไปทำสงคราม ทุกๆ คนในแต่ละกลุ่มจึงถูกบังคับให้ไปลงทะเบียนกับหัวหน้าผู้ซึ่งมีความรับผิดชอบในการเกณฑ์ผู้คนในยามเกิดสงคราม การบังคับให้คนไปลงทะเบียนไว้กับหัวหน้านั้นเกิดขึ้นมาตั้งแต่ ค.ศ. 1356 (พ.ศ. 1899) หัวหน้ากลุ่มในสมัยนั้นจึงเรียกว่ามูลนาย³⁴ บุคคลที่ไม่ได้ไปลงทะเบียนกับนายจะต้องถูกจับกุมและถูกลงโทษ³⁵ ทั้งจะไม่ได้รับการคุ้มครองจากพระมหากษัตริย์และถือว่าเป็นบุคคลที่กระทำการขัดขึ้นกฎหมาย ทั้งยังทำให้เชื่อว่าผู้ที่ไม่ไปลงทะเบียนจะกลายเป็นเหยื่อของผู้หวังผลประโยชน์ ทรัพย์สินจะไม่ได้รับการคุ้มครองจากการโจรกรรมเพราะจะไม่มีเจ้าหน้าที่ใดๆ ที่เขาจะพึ่งพาได้ เมื่อถูกจับได้ว่าไม่มีทะเบียนก็จะถูกลงโทษและถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานหลวง ดังนั้น ผู้ที่ไม่ได้จดทะเบียนไว้กับมูลนายคนใดคนหนึ่งจะขาดสื่อกลางในการขอความช่วยเหลือจากหลวง เพราะไพร่ไม่สามารถขอความช่วยเหลือจากหลวงได้โดยไม่ผ่านมูลนาย³⁶

³² Akin Rabibhadana, *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873* (Ithaca, New York: Cornell University, 1969). แปลเป็นภาษาไทยในชื่อเรื่องสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2416 ตูรายละเอียดใน ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, **สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2416** แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และพรรณณี ฉัตรพลรักษ์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521).

³³ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, **สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2416)**, หน้า 45.

³⁴ ดูเรื่องเดียวกัน, หน้า 46. และขจร สุขพานิช, **ฐานันดรไพร่**, หน้า 27. มาตรา 10 กฎหมายลักษณะรับฟ้อง ใน กรมศิลปากร, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**, หน้า 194.

³⁵ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, **สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2416)**, หน้า 46.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

ม.ร.ว. อคิน กล่าวว่าไพร่แบ่งออกได้เป็น 2 ชนิด คือ ไพร่หลวงและไพร่สม³⁷ กล่าวโดยสรุปก็คือ ไพร่หลวงเป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์และต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้เป็นเวลา ปีละ 6 เดือน พระมหากษัตริย์แจกจ่ายไพร่หลวงไปอยู่ใต้การปกครองดูแลของขุนนางกรมต่างๆ ขุนนางเหล่านี้จึงมีฐานะเป็นนาย มุลนายที่ดูแลไพร่หลวงคงทำให้ไพร่ได้รับความเดือดร้อน เพราะนอกจากจะถูกเกณฑ์แรงงานมารับใช้หลวงแล้วยังต้องไปรับใช้มุลนายด้วย การเอารัดเอาเปรียบจากมุลนายบวกกับภาระที่ต้องเข้าเดือนปีละ 6 เดือน คงเป็นสาเหตุให้ไพร่หลวงหนีออกไปอยู่ตามป่า หนีไปบวช หนีไปเป็นไพร่สม หรือขายตัวลงเป็นทาส ในที่สุดพระมหากษัตริย์จึงทรงออกกฎหมายห้ามมิให้มุลนายเอาเปรียบไพร่หลวง

“มาตราหนึ่ง ขุนมุนนายอนาพยาบาล ท่านตั้งให้รักษาหมู่ไพร่หลวง อย่าให้ไพร่หลวงขาด ให้กรุณาแก่ไพร่หลวงจงหนัก อย่าให้ไพร่หลวงท่านได้ความเดือดร้อน...”³⁸

คาดว่า การสูญเสียไพร่หลวงโดยวิธีการต่างๆ คงเริ่มเกิดมากขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นไป ผู้วิจัยเห็นว่า การค้าที่ขยายตัวมากขึ้นอาจทำให้ไพร่หลวงต้องการหลบออกไปเพื่อจะได้มีโอกาสทางเศรษฐกิจ หรือมิฉะนั้นมุลนายที่มีโอกาสบังคับบัญชาไพร่สมก็ต้องการกำลังคนเพื่อมาทำประโยชน์ด้านเศรษฐกิจให้แก่ตนเอง ในกฎหมายตั้งแต่ ค.ศ. 1627 (พ.ศ. 2190) ระบุว่าห้ามข้าราชการใช้ไพร่ของตนเยี่ยงทาส กฎหมาย ค.ศ. 1671 (พ.ศ. 2214) ถือว่าการขโมยไพร่หลวงเป็นคดีอาญาที่หนักที่สุด ซึ่งสะท้อนว่าเกิดการขโมยไพร่หลวงมากในช่วงนี้ ส่วนกฎหมาย ค.ศ. 1690 (พ.ศ. 2233) ออกระเบียบให้เจ้าหมู่เจ้ากรมหาไพร่มาเพิ่มเติมและจับกุมไพร่ที่หนีไป ห้ามยกยอกไพร่ ห้ามลงทะเลเบียนไพร่หลวงว่าเป็นไพร่สม สะท้อนว่าเกิดการสูญเสียไพร่หลวงไปมากอีกเช่นเดียวกัน แต่ในช่วงนี้ไพร่หลวงเป็นฝ่ายหนีไปเองหรือร่วมมือกับมุลนายเพื่อไม่ให้ตนต้องเป็นไพร่หลวง ส่วนพระราชกำหนดปี ค.ศ. 1723 (พ.ศ. 2266) กำหนดว่าไพร่หลวงหญิงที่มีลูกกับไพร่สมชายนั้นลูกที่เกิดมาจะต้องเป็นไพร่หลวง ส่วนกฎหมาย ค.ศ. 1711 (พ.ศ.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

³⁸ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 514.

2254) ระบุว่าถ้าไพร่ผู้ใดต้องการออกกลางจากนายเดิมไปอยู่กับนายใหม่ ให้ช่วยนายเก่านำไพร่ที่หนีไปกลับคืนมาให้ได้ก่อน³⁹

จะเห็นได้ว่า การออกกฎหมายทั้งหมดนี้สะท้อนว่าเกิดการสูญเสียไพร่หลวงจากช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นไป ซึ่งเป็นช่วงเวลากรุงศรีอยุธยาได้รับผลจากวิวัฒนาการและการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจการค้าดังกล่าวมาแล้ว

ม.ร.ว. อคินสรุปว่าไพร่หลวงมีหน้าที่ก่อสร้างวัดวาอาราม ป้อม เจดีย์ เชื้อน ทำนบ ฯลฯ ตามแต่ต้นสังกัดกำหนด ยังมีหน้าที่เฝ้าพระราชวัง เมือง หัวเมืองต่างๆ ดูแลงานหลวงต่างๆ ไพร่หลวงจะไม่ได้รับค่าจ้างหรืออาหารการกินใดๆ ระหว่างการรับราชการ พระมหากษัตริย์ทรงพยายามเพิ่มจำนวนไพร่หลวงซึ่งเป็นไพร่ของพระองค์ให้มากขึ้นโดยใช้วิธีการที่หลากหลาย เช่น ประกาศให้ผู้ที่ไม่ได้ลงทะเบียนไว้กับนายเป็นไพร่หลวงทั้งหมด⁴⁰ และต่อมาเมื่อต้องการไพร่หลวงจำนวนมากขึ้นจึงให้ประกาศว่าเมื่อเจ้านายของไพร่สมเสียชีวิตลงให้ไพร่สมทั้งหมดของเจ้านายนั้นกลายเป็นไพร่หลวง

ส่วนไพร่สมจากการศึกษาของ ม.ร.ว. อคินหมายถึงไพร่ที่ขึ้นอยู่กับมูลนายของตน และไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้ มีหน้าที่รับใช้เจ้านายของตน ไพร่สมถือเป็นมรดกตกทอดสู่ลูกหลานของมูลนายได้⁴¹ ผู้ที่มีไพร่สมก็คือเจ้านายและขุนนาง เจ้านายที่มีไพร่สมในปกครองมากที่สุดคือพระมหาอุปราช ซึ่งอาจจะเป็นพระปิตุลา พระอนุชา หรือพระโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน* พระมหากษัตริย์อาจพระราชทานไพร่สมให้เจ้านายและขุนนาง หรือได้มาโดยทางอื่น คดีการมีไพร่สมของเจ้านายคงมาจากลักษณะการปกครองเดิมที่ให้เจ้านายเป็นผู้ปกครองหัวเมือง ซึ่งมีฐานะเท่ากับหัวเมืองที่ต้องส่งเครื่องบรรณาการ เมื่อไม่ได้ปกครองเมืองที่มีอาณาเขต เจ้านายก็ยังคง

³⁹ อ้างใน ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์* (พ.ศ.2325-2416), หน้า 77-78.

⁴⁰ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 65.

⁴¹ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 66.

* การปล่อยเจ้านายมีไพร่สมเป็นจำนวนมากย่อมกระทบกระเทือนต่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงพยายามลดจำนวนไพร่สมมาเพิ่มเป็นไพร่หลวง เช่นเมื่อเจ้านายเสียชีวิตลงก็อาจจะยึดไพร่สมเข้ามาเป็นไพร่หลวง แต่การมีไพร่หลวงมากก็ทำให้ขุนนางมีกำลังมาก เพราะพระมหากษัตริย์ต้องพระราชทานไพร่หลวงไปอยู่กับขุนนาง พฤติการณ์เช่นนี้ย่อมเป็นภัยต่อพระมหากษัตริย์

ปกครองไพร่สม ซึ่งเปรียบเสมือนชาวเมืองของตน ดังนั้นการตั้งเจ้านายให้ทรงกรมในช่วงปลายสมัยอยุธยาจึงเท่ากับเป็นการเพิ่มจำนวนไพร่สม⁴²

ข้อดีของการเป็นไพร่สมมีด้วยกันหลายประการคือ ประการแรก ไพร่สมไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานปีละ 6 เดือน เช่นเดียวกับไพร่หลวง แต่มีหน้าที่เพียงรับใช้นายของตน หากไพร่สมเข้ามารับใช้ในวังของเจ้านาย มุลงนายเป็นผู้เลี้ยงดู ประการที่สอง ไม่มีกฎหมายห้ามไพร่สมเปลี่ยนนาย แม้ว่าในทางปฏิบัติไพร่สมจะต้องได้รับความยินยอมจากนายของตนก่อนก็ตาม แต่ถ้าจะคำนึงถึงการเข้าไปอยู่ในสังกัดมูลนายที่มีศักดิ์นามากกว่านายเดิมหรือมีความมั่งคั่งมากกว่านายเดิมแล้ว นายเก่าคงจะไม่ปฏิเสธ และนายใหม่ก็ไม่ปฏิเสธเช่นเดียวกัน เพราะการมีคนเข้ามาอยู่ในสังกัดมากขึ้นแสดงถึงอำนาจ บารมี และความมั่งคั่งที่จะเพิ่มขึ้นด้วย

หน้าที่ของไพร่สมเกี่ยวข้องกับกิจกรรมในวังของเจ้านาย⁴³ ถ้าอยู่ใกล้วังหรืออยู่ในวังของเจ้านายจะมีหน้าที่ดูแลรักษาวังหรือรับใช้เจ้านายเยี่ยงคนรับใช้ โดยได้รับอาหารการกินจากโรงครัวของเจ้านาย นอกจากนี้มีหน้าที่ซ่อมแซม ต่อเติม ดัดแปลงวังหรือบริเวณวัง เดินสาสน์ในงานของเจ้านาย ก่อสร้างวัดของเจ้านาย นำส่วยมาถวายเจ้านายหรือขุนนางที่ตนอยู่ใต้ปกครอง เป็นทหารในยามศึกภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้านายตนโดยตรง

ส่วนไพร่ส่วยนั้น ม.ร.ว. อคิน กล่าวว่าเกิดขึ้นในช่วงอยุธยาตอนปลาย เป็นไพร่ที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่มีทรัพยากรที่หลวงต้องการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งดีบุกและดินปืน ไพร่ประเภทนี้แทนที่จะถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้ กลับให้หาสินแร่ดังกล่าวเป็นจำนวนที่แน่นอนส่งให้หลวงทุกปีแทน โดยลักษณะการเกณฑ์ไพร่พลแล้ว ไพร่ประเภทนี้อาจเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมก็ได้ ไพร่ส่วยจึงเป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์หรือของบุคคลอื่นก็ได้⁴⁴

สรุปในช่วงนี้ได้ว่า นักวิชาการต่างๆ ข้างต้นสรุปว่าระบบมูลนาย-ไพร่หรือระบบศักดินานี้มีสองความหมายคือความหมายเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์การครอบครองที่นาและความหมายที่เกี่ยวกับการควบคุมกำลังคน ดังนั้นจึงอธิบายหรือนำระบบมูลนาย-ไพร่ไปใช้โดยวางอยู่ในกรอบ

⁴² ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์* (พ.ศ. 2325-2416), หน้า 67-68.

⁴³ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 71.

⁴⁴ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 75.

ของการที่กษัตริย์พระราชทานที่นาและกำลังคนให้แก่ขุนนาง และการควบคุมไพร่นั้นก็เพื่อประโยชน์หลักสองประการคือการสงครามและการเกษตร

นักวิชาการที่กล่าวถึงระบบมูลนาย-ไพร่อีกท่านหนึ่งได้แก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่วิเคราะห์สังคม-เศรษฐกิจของอยุธยาตอนต้นไว้ในหนังสือเรื่อง “ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น”⁴⁵ นิธิเรียกระบบควบคุมสังคมนี้ว่าระบบไพร่และอธิบายว่าเป็นระบบที่แบ่งคนออกเป็นสองชั้นคือมูลนายและไพร่ ระบบไพร่ตั้งแต่เริ่มแรกจะเป็นเช่นไรนั้นไม่แน่ชัด เพราะหลักฐานที่ใช้อธิบายระบบมักเป็นหลักฐานในสมัยหลัง นิธิดำเนินการกล่าวถึงกำเนิดของระบบไพร่ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชภาพและขจร สุขพานิชที่นำระบบไพร่ไปผูกกับการจัดการทหารเพื่อป้องกันตนเองจนทำให้เกิดการรวบรวมจัดหมวดหมู่ผู้คนเป็นกองทัพเพื่อแย่งชิงที่ทำกินของผู้อื่นและเป็นแรงผลักดันให้มีการจัดระบบไพร่สืบมาจนสมัยหลัง และชี้ให้เห็นว่าระบบไพร่ที่ปรากฏในชั้นหลังนั้นสะท้อนการผสมกลมกลืนเพื่อนำคนต่างวัฒนธรรมเข้ามาในระบบมากกว่าที่จะกีดกันคนต่างวัฒนธรรมว่าเป็นชนล้นที่อยู่นอกระบบ นิธิสรุปว่า ระบบไพร่ที่พบหลักฐานในสมัยหลังเป็นเพียงการสร้างวิธีการที่รัฐจะเข้าควบคุมแรงงานของประชาชนเพื่อถือประโยชน์จากแรงงานนั้น แล้วจัดสรรแบ่งปันแรงงานในหมู่ผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองหรือชนชั้นปกครองในอัตราที่จะพียงโครงสร้างของอำนาจเอาไว้ อาจเป็นไปได้ว่ารากฐานของระบบนี้มาจากการจัดตั้งชุมชนเล็กๆ โดยอาศัยระบบเครือญาติ วิทยุติ และความสัมพันธ์ของตระกูลที่บุกเบิกหมู่บ้าน เพื่อจุดมุ่งหมายให้การดำรงอยู่ของชนชั้นดำเนินต่อไปได้ ต่อมาเมื่อรัฐบาลกลางเข้ามาควบคุมแรงงานของประชาชนจึงเกิดการจัดหมวดหมู่ประชาชนที่เรียกว่าไพร่ให้สังกัดมูลนายซึ่งต้องรับผิดชอบไพร่ให้แก่พระมหากษัตริย์อีกทอดหนึ่ง⁴⁶ นิธิยืนยันว่าตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นได้เกิดการแบ่งชนชั้นของคนออกเป็นสองพวกคือมูลนายและไพร่ ทั้งยังมีระบบศักดินาเกิดขึ้นแล้วเช่นกัน

นิธิอธิบายว่าชนชั้นมูลนายคือคนที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์เป็นไพร่ ไม่ใช่ทาส ภิกษุหรือข้าพระ เป็นกลุ่มคนจำนวนหนึ่งซึ่งมีอภิสิทธิ์ต่างๆ เหนือคนธรรมดา อยู่ภายใต้ประมุขสูงสุดคือ

⁴⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สังคม-เศรษฐกิจของอยุธยาตอนต้น: ฐานปัทม์และเม็ดน้ำค้างขององค์เจดีย์” ใน *ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น* พิมพ์ครั้งแรก (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2527), หน้า 51-80.

⁴⁶ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 54.

พระมหากษัตริย์อย่างจริงจังหรือโดยพิธีกรรมเท่านั้น สิทธิของพวกมูลนายแตกต่างจากไพร่มาก และมีเส้นแบ่งที่แน่นอนที่เรียกว่า “ชนชั้น” โดยมีศักดินา 400 เป็นเกณฑ์แบ่ง สถานะมูลนายได้มาจากหน้าที่หรือสิทธิเนื่องในการควบคุมแรงงานจำนวนหนึ่ง โดยนัยนี้จึงอธิบายได้ว่าความหมายของศักดินาเน้นที่ระบบควบคุมกำลังคนมากกว่ากรรมสิทธิ์การครอบครองที่นา

แม้ไม่มีหลักฐานห้ามไพร่เป็นข้าราชการและไพร่มีสิทธิขึ้นมาเป็นมูลนาย โดยเฉพาะเมื่อได้แสดงฝีมือหรือทำความชอบในการสงคราม แต่นิยามรับว่าเป็นได้ยากและยอมรับว่า ในทางปฏิบัติแล้วการเคลื่อนฐานะทางสังคมหยุดนิ่งกับที่⁴⁷ การแต่งงานเพื่อเลื่อนฐานะในทางทฤษฎีนั้นเกิดขึ้นได้ แต่ในทางปฏิบัติชนชั้นมูลนายมักแต่งงานอยู่ในชนชั้นของตน การรับราชการก็เช่นเดียวกัน ผู้ที่มีบรรพบุรุษเป็นขุนนางมักดำรงความเป็นขุนนางอยู่จนชั่วลูกหลาน แม้ตำแหน่งและยศถาบรรดาศักดิ์จะไม่เป็นมรดกตกทอดกันก็ตาม อย่างไรก็ตาม การพิจารณาพระไอยการ พรมศักดิทำให้เห็นได้ชัดว่าได้การเกิดเคลื่อนไหวทางสังคมจนกระทั่งเกิดคนกลุ่มใหม่ที่ต่างจากที่เคยกำหนดไว้เดิมในกฎหมาย แสดงให้เห็นว่าในความเป็นจริงนั้นได้เกิดการเคลื่อนฐานะทางสังคมได้ในระดับหนึ่ง ไม่ใช่สังคมที่แทบจะหยุดนิ่งในทางปฏิบัติ

ส่วนคนในชนชั้นไพร่หรือพวกที่ไม่ใช่มูลนายนั้น นิธิแบ่งออกเป็นสองพวกคือ ไพร่และทาส ไพร่คือประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ นอกจากการทำงานรับใช้มูลนายตามพันธะของตนแล้วไพร่ไม่มีเหตุจะต้องสัมพันธ์กับมูลนายอื่นนอกเหนือไปจากมูลนายที่บังคับบัญชาตนโดยตรง หากไพร่อยู่ในหมู่บ้านก็สัมพันธ์กับหัวหน้าหมู่บ้าน ส่วนทาสคือกลุ่มคนที่ไม่ใช่มูลนายพวกเดียวที่ได้อยู่ใกล้ชิดมูลนาย ทาสมาจากการซื้อขายเป็นส่วนมาก ส่วนทาสเชลยนั้นมีน้อยหรืออาจไม่มีจริงเลย⁴⁸

นิธิกล่าวว่าความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่นั้นนอกจากเรื่องการเกณฑ์แรงงานแล้วก็ยังมีเรื่องการค้าเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ปริมาณการค้าจำนวนมากแสดงให้เห็นการใช้กลุ่มคนจำนวนมากในการจัดหาสินค้า นิธิยังกล่าวถึงกลุ่มชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีนที่เข้าร่วมมือทำการค้ากับมูลนาย เพราะทำให้ได้สินค้าที่ต้องการได้สะดวก ทั้งยังสามารถอาศัยช่างงาน

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-74.

และขายผลประโยชน์ของมูลนายในการกระจายสินค้าของตนและรวบรวมสินค้าที่ตนต้องการได้อีกด้วย⁴⁹

จะเห็นได้ว่าคำอธิบายเกี่ยวกับระบบมูลนาย-ไพร่ที่เกิดขึ้นมายาวนานนั้น ส่วนใหญ่วางอยู่บนกรอบทางการเมืองการปกครองเป็นหลัก แม้แต่งานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ที่ยอมรับในบริบททางเศรษฐกิจสังคมว่ามีส่วนในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมูลนาย-ไพร่ก็ยังจัดระบบดังกล่าวภายใต้การปกครอง โดยเน้นที่การควบคุมกำลังคน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้มองไม่เห็นความเคลื่อนไหวในสังคมที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบมูลนาย-ไพร่ ดูเหมือนว่าหน้าที่ ศักดินา และสถานะทางสังคมของชนแต่ละชั้นในสังคมอยุธยาเป็นสิ่งตายตัว เคลื่อนไหวได้น้อยมากจนเกือบไม่มีเลย การกำหนดความสัมพันธ์ในระบบไว้กับการเกณฑ์แรงงานและการเกณฑ์คนไปรบยังทำให้เกิดกรอบที่ว่าไพร่จะเปลี่ยนสถานะได้จากการแสดงฝีมือทางการรบเท่านั้น ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยาก

การศึกษาาระบบมูลนาย-ไพร่โดยพิจารณาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะได้มุมมองที่ต่างออกไปจากการศึกษาผ่านกรอบทางการเมือง การพิจารณาระบบมูลนาย-ไพร่ว่าเป็นระบบที่กำหนดความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคม โดยพิจารณาผ่านกิจกรรมที่คนทั้ง 2 ชั้น กระทบต่อกัน และกระทำภายในชั้นของตนเองจะทำให้เห็นภาพที่แตกต่างออกไป และทำให้เห็นการเปลี่ยนสถานภาพของกลุ่มคนภายใต้ระบบ ทั้งการเปลี่ยนโดยนัยทางการเมืองและเปลี่ยนโดยอาศัยความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้ได้เลื่อน “ชั้น” ทางสังคม ในขณะที่เดียวกันก็อาจจะไม่ต้องเลื่อน “ชั้น” แต่ได้รับเกียรติ ความเคารพ และการยอมรับจากสังคมและทางการเมืองมาจากความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของตน

1.2 ระบบมูลนาย-ไพร่ที่กำหนดความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคม

แม้ว่ากลุ่มคนจะถูกกำหนดตามกฎหมายว่าแยกออกเป็น 2 ชั้น ตั้งแต่กำเนิด เห็นได้ชัดจากการให้สิทธิลูกหลานของมูลนายไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ตามพระไอยการบานแผนกที่ออกเมื่อ ค.ศ. 1731 (พ.ศ. 2274) ว่า

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63-65.

“มาตราหนึ่ง ผู้มีศักดิ์แต่นา 400 ขึ้นไปถึงนา 1000 ก็ดี นา 10000 ก็ดี เขาถูกหลานไพร่ฟ้าจำบ้านเปนเมียเกิดลูกชายลูกหญิง มากน้อยเท่าใดก็ดี อย่าปันเอาลูกผู้มีศักดิ์มาเป็นไพร่เลย”⁵⁰ *

แต่ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจของเมืองการค้าที่เกิดขึ้น ความมั่งคั่งคือตัวแปรที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานะของกลุ่มคนได้ แม้ว่าคนผู้นั้นจะเกิดมาในชั้นไพร่ เห็นได้ง่ายๆ เมื่อเกิดการนำ การจ่ายเงินเข้ามาแทนการเกณฑ์แรงงานแสดงว่า ได้เกิดกลุ่มคนที่สั่งสมความมั่งคั่งและทรัพย์สิน เงินทองขึ้นมาได้แล้ว หากมีเงินพอที่จะจ่ายแทนการเข้าเวรก็ไม่ต้องไปเข้าเดือน แต่มีโอกาส ประกอบกิจกรรมอื่นๆ ของตนเองแทนได้

เชื่อได้ว่าลักษณะสังคมแบบนี้เกิดขึ้นเมื่อการค้าเติบโตแพร่หลายแล้ว การให้ โอกาสจ่ายเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน ที่กล่าวได้ว่าเป็นตัวอย่างของการที่เศรษฐกิจการค้ามั่งคั่งทำ ให้ระบบเกิดการเปลี่ยนแปลง คงเกิดขึ้นมาระหว่างรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมหรือสมเด็จพระ เจ้าปราสาททอง เพราะเกิดการปรับปรุงวิธีการจ่ายเงินแทนการเข้าเวรจากปีละ 6 บาท เป็น 12 บาท ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เพราะอัตราค่าแรงรายวันที่เอกชนจ้างไพร่เพิ่มขึ้นเป็นเดือนละ ประมาณ 2 บาทเป็นอย่างน้อย⁵¹ เมื่อไพร่ต้องเข้าเวรปีละ 6 เดือน รัฐจึงคิดอัตราชำระเงินเดือนละ 2 บาท เพราะถือว่าหากมาเข้าเดือน 6 เดือน ตามกำหนดก็ย่อมไม่ได้รับเงินค่าแรงอีก 6 เดือน

“การชำระด้วยเงินสดนี้เฉพาะผู้ที่ร่ำรวยเท่านั้น”⁵² หลักฐานนี้สะท้อนภาพสำคัญ สองประการคือ การจ้างแรงงานไพร่เกิดขึ้นได้จริง และกลุ่มคนที่จ่ายเงินแทนการเกณฑ์แรงงานมี อยู่จริง คนกลุ่มนี้ทำเงินได้และมีเงินเหลือสำหรับจ่ายแทนการรับราชการได้ และคนกลุ่มนี้มี ทางเลือกอื่นสำหรับวิถีชีวิตของตนเองผุดไปจากไพร่ทั่วไปที่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปเข้าเดือน และ

⁵⁰ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 184.

* แม้ว่ากฎหมายนี้จะออกเมื่อสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่สันนิษฐานได้ว่าการยกเว้นสำหรับ ลูกหลานผู้มีศักดิ์นั้นคงเกิดขึ้นมาก่อนหน้านี้แล้ว ซึ่งทำให้กลุ่มลูกหลานขุนนางศักดินา 400 ขึ้นไปมีโอกาสใน การศึกษาเล่าเรียนเพื่อเป็นขุนนางในรุ่นต่อไป ซึ่งแตกต่างจากไพร่ทั่วไป

⁵¹ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p. 94.

⁵² *Ibid*, p. 94.

ทางเลือกอื่นที่ทำให้ได้มีโอกาสสั่งสมเงินทองความร่ำรวยขึ้นมาได้นั้นมาจากการค้าของกรุงศรีอยุธยา

หลักฐานร่วมสมัยอยุธยาชี้ให้เห็นว่าการแบ่งไพร่ออกเป็น 3 กลุ่ม คือ ไพร่หลวง ไพร่สม และไพร่ส่วยอย่างตายตัวนั้นอาจจะก่อให้เกิดปัญหาต่อความเข้าใจความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่อยู่ในสังคมอยุธยาได้ เพราะในความเป็นจริงการควบคุมไพร่ของราชอาณาจักรอยุธยามีได้ง่ายและตายตัวเช่นนั้น เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองที่มีประชากรจากที่ต่างๆ เดินทางเข้ามาตั้งรกรากเพิ่มขึ้นอยู่เสมอ และยังมีกลุ่มพ่อค้าอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาติดต่อทำการค้าตามฤดูกาล ทำให้ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนเกิดความซับซ้อนมากขึ้นกว่าเพียงที่กล่าวถึงกันมา

ลักษณะความสัมพันธ์ของคนในกรุงศรีอยุธยาที่อยู่ภายใต้ระบบมูลนาย-ไพร่ผูกพันให้คนแต่ละกลุ่มมีหน้าที่ต่อกัน และเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าค้าขาย ความสัมพันธ์ของคนภายใต้ระบบมูลนาย-ไพร่ในยามสงบจึงมุ่งไปในทางการค้า ไพร่บางพวกเป็นแรงงานด้านการค้าให้แก่มูลนายของตน และไพร่บางพวกมีโอกาสร่วมกิจกรรมการค้าด้วยตนเอง ดังจะเห็นได้จากโอกาสที่ไพร่สามารถจ่ายเงินแทนการเข้าเดือนได้⁵³ ส่วนพระมหากษัตริย์ก็ทรงต้องการขุนนางที่มีความรู้เรื่องการค้าและสามารถเพิ่มพูนรายได้ให้แก่พระองค์ ขุนนางระดับสูงที่ได้สัมพันธ์กับการค้าและทำการค้าส่วนตัวก็ย่อมต้องการผู้เชี่ยวชาญด้านการค้ามาทำการค้าให้แก่ตนเอง ดังนั้นจึงเกิดการดึงกลุ่มคนต่างชาติที่เข้ามาทำการค้าเข้าเป็นพรรคพวกของตน เกิดการเปลี่ยน “ชั้น” และเปลี่ยนสถานภาพของกลุ่มคนผ่านบริบททางการค้า อีกทั้งคนต่างชาติอีกจำนวนหนึ่งที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าเป็นหลัก อาจต้องการเข้ามาเพื่อทำการเกษตร บางพวกถูกกวาดต้อนเป็นเชลยศึก บางพวกอพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาจากดินแดนใกล้เคียง คนเหล่านี้คงจะถูกกำหนดอย่างตายตัวทันทีไม่ได้ว่าตนเป็นไพร่ชนิดใดในกรุงศรีอยุธยา

เมื่อตรวจสอบจากหลักฐานที่หลงเหลือมาจากรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และสมเด็จพระนารายณ์หรือแม้แต่ในกฎหมายตราสามดวงแล้ว ไม่พบคำอธิบายเกี่ยวกับไพร่หลวง ไพร่สม และไพร่ส่วยอย่างตรงไปตรงมา แต่ต้องอาศัยการตีความเพื่อให้แยกแยะว่าหมายถึงไพร่ประเภทใด

⁵³ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p. 94.

การอธิบายโดยแยกไฟร์ออกเป็น 3 ประเภท ดังกล่าวไม่ได้ช่วยให้เข้าใจสังคมอยุธยาที่เป็นสังคมการค้า ซึ่งมีประชากรหลายเชื้อชาติเข้ามาอาศัยและทำกิจกรรมการค้าหลากหลายประเภทได้ชัดเจนแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามดูเหมือนว่าการอธิบายโดยใช้คำเรียกไฟร์ 3 ชนิดกลับทำให้กลุ่มคนเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาแทบไม่มีตัวตน และไม่ได้รับความสำคัญในสังคมเลยแม้แต่น้อย ทั้งที่คนกลุ่มนี้บางพวกตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างถาวรและมีหลักฐานว่าได้อยู่กับสตรีสยามและสตรีเอเชียในกรุงศรีอยุธยา สืบเชื้อสายต่อมาในสังคม และคนต่างชาติเหล่านี้ส่วนมากประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านต่างๆ

ฟาน ฟลีตกล่าวว่าเกิดการสำรวจจำนวนไฟร์พลทั้งคนที่เกิดในกรุงศรีอยุธยาและพวกเชื้อสายต่างชาติในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ⁵⁴ การสำรวจนี้ส่งผลให้ทุกคนต้องอยู่ภายใต้มุลนายของตน ระบบการควบคุมกำลังคนที่เกิดขึ้นส่งผลให้พระมหากษัตริย์ทรงมีกำลังคนไว้ใช้ในการสงคราม การเกษตร และการโยธา ในด้านการค้า การควบคุมหัวเมืองได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้นทำให้ได้ผลประโยชน์ในรูปของส่วยเพิ่มขึ้นและเมื่อต้องการสินค้าบางชนิดเพิ่มเติมก็สามารถเกณฑ์คนออกไปหาสินค้าของป่ามาได้สะดวก

ฟาน ฟลีตอธิบายถึงกลุ่มคนที่เขาเรียกว่า “ข้าทาส” ซึ่งหมายถึงไฟร์หรือประชาชนทั่วไปในกรุงศรีอยุธยาว่าแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ประเภทแรกคือพวกข้าทาสซึ่งมีหน้าที่ดูแลหรือรับใช้ส่วนตัว ติดตามเจ้านายของตนไปในขบวนทุกวัน คนพวกนี้จะได้รับข้าวเปลือกทุกเดือนๆ ละ 50 ปอนด์ เงิน 2 สลึง ซึ่งเป็นเงินเหรียญของไทย และจะได้เสื้อใหม่ปีละ 1 ตัว ส่วนเครื่องยังชีพนั้นต้องหาเอาเอง พวกที่สองต้องจ่ายเงินให้เจ้านายของตนเป็นรายเดือนในอัตรา 6, 8, 10 ถึง 12 สลึงตามแต่ความขยันหมั่นเพียร ความแข็งแรงของตน และความละโมภโลกมากหรือเอื้ออาทรของนายคนเหล่านี้ต้องซื้อของจำเป็นทุกสิ่งเอง ส่วนพวกสุดท้าย ใน 1 ปี ต้องทำงานให้ตนเอง 6 เดือน ส่วนเวลาที่เหลือ พวกเขาต้องนำผลประโยชน์ไปให้แก่เจ้านายของเขา⁵⁵

⁵⁴ ฟาน ฟลีต, “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต)**, หน้า 231.

⁵⁵ ฟาน ฟลีต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต)**, หน้า 102.

เป็นไปได้หรือไม่ว่า “ข้าทาส” หรือไพร่ตามที่ฟาน ฟลิตกล่าวถึงนี้ประเภทแรกคือไพร่สม ส่วนไพร่ประเภทที่สองอาจจะเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สม ซึ่งจ่ายเงินให้นายแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน ส่วนประเภทสุดท้ายคือไพร่หลวงที่ถูกเกณฑ์แรงงานปีละ 6 เดือน

อย่างไรก็ดี ไม่มีหลักฐานว่าการแบ่งประเภทไพร่เช่นนี้ตายตัวหรือไม่ โดยเฉพาะไพร่สองประเภทหลัง เมื่อไพร่มีช่องทางเปลี่ยนแปลงสถานะของตนเองได้โดยวิธีการจ่ายเงินแทนตัว แต่ในยามที่ไม่มีเงินไพร่จะขอกลับมาทำงานให้มูลนายได้หรือไม่

ฟาน ฟลิตเล่าถึงไพร่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่า สามัญชนทุกคนที่ไม่เป็นทาสจะต้องสังกัดมูลนาย (quarter-master) ซึ่งต้องควบคุมคนกว่า 1,000, 500, 400, 300, 200 หรือ 100 คน เขากล่าวว่าการแบ่งไพร่ออกเช่นนี้เพื่อความสะดวกของพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อพระองค์ทรงต้องการคนก็จะให้มูลนายไปจัดหาคนตามจำนวนที่ต้องการมาให้ และด้วยวิธีนี้เองที่มูลนายสามารถหาช่องทางรับสินบนได้ โดยเฉพาะคนที่ยากจนที่สุด หรือคนที่ไม่มีทางเลือก ส่วนคนที่มีทางเลือกก็คือคนที่ให้สินบนได้⁵⁶

ส่วนเดอ ลา ลูแบร์ กล่าวถึงการแบ่งกลุ่มคนในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ไว้ว่ามี การแบ่งพลเมืองออกเป็น 2 ฝ่าย คือฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ขึ้นกับสมุหพระกลาโหมและสมุหนายกตามลำดับ ซึ่งการแบ่งนี้ไม่ตายตัว ไม่ได้แบ่งตามหน้าที่เพราะเมื่อถึงเวลาออกรบทั้งสองฝ่ายต้องออกรบด้วยกัน และพลเมืองยังถูกแบ่งออกเป็นฝ่ายชายและฝ่ายขวา⁵⁷ เพื่อให้ทราบได้ง่ายว่าเป็นไพร่ฝ่ายทหารหรือพลเรือนของกรมกองใดและสังกัดฝ่ายซ้ายหรือขวา ไพร่ทุกคนจะต้องขึ้นทะเบียนตามกฎหมาย การขึ้นทะเบียนไพร่ก็คือการบอกสังกัดของไพร่

เดอ ลา ลูแบร์ยังกล่าวถึงความแตกต่างระหว่าง “ทาสของพระเจ้าแผ่นดิน” (King of Siam's slaves) กับ “ไพร่ใต้บังคับของพระเจ้าแผ่นดิน” (his other subjects) เขาอธิบายว่า ทาสของพระเจ้าแผ่นดินเป็นกลุ่มคนที่พระเจ้าแผ่นดินทรงชุบเลี้ยงให้เป็นคนของพระองค์ ส่วนไพร่ใต้บังคับของพระเจ้าแผ่นดินต้องถูกเกณฑ์มาเข้าเดือนหรือมารับใช้ราชสำนักปีละ 6 เดือน⁵⁸

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

⁵⁷ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p.78.

⁵⁸ *Ibid*, p. 77.

หากเดอ ลา ลูแบร์เข้าใจถูกต้องไพร่ส่วนใหญ่น่าจะเป็น “ไพร่ได้บังคับของพระเจ้าแผ่นดิน” หรือไพร่ที่ไม่ได้อยู่ในพระราชวัง คนเหล่านี้จะต้องมีเป็นจำนวนมาก ส่วน “ทาสของพระเจ้าแผ่นดิน” คงจะเป็นบรรดาผู้รับใช้ที่อยู่ในพระราชวังที่มีจำนวนน้อย ส่วนการแบ่งไพร่ที่เดอ ลา ลูแบร์ระบุว่า ไม่ได้แบ่งตามหน้าที่นั้น สะท้อนให้เห็นว่า ความจริงหน้าที่หลักของไพร่คือการรบ เพราะเมื่อถึงเวลาออกรบทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนต้องรบด้วยกัน ดังนั้น หน้าที่อื่นๆ ของไพร่จึงเป็นหน้าที่ในยามที่ไม่มีสงคราม และในชีวิตประจำวันการสังกัทหารหรือพลเรือนไม่ได้มีผลต่อการหาเลี้ยงชีวิตของไพร่ ยกเว้นเมื่อมีการเกณฑ์แรงงาน อีกทั้งในสมัยอยุธยา การสัภหมายหมู่เพื่อบอกสังกัของไพร่นั้นทำแต่เฉพาะไพร่หลวงสังกักรมรักษาพระองค์และกรมล้อมพระราชวังเท่านั้น สังกัของไพร่จึงยังไม่ใช่ข้อกำหนดตายตัวที่ไพร่ต้องปฏิบัติตามหลักเลี้ยงได้ยากดังที่เกิดขึ้นในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ เมื่อเป็นเช่นนี้ ไพร่จึงมีอิสระพอสมควรในการดำเนินชีวิตของตนเอง ดังที่ฟาน ฟลิตบันทึกลงเอาไว้ ไพร่ที่มีเงินจ่ายให้นายและไพร่ที่มีนายเลี้ยงดูจะมีโอกาสในการดำเนินชีวิตของตนเองมากกว่าไพร่ที่ไม่มีเงินและไพร่ที่ต้องทำงานให้นาย

ในขณะที่นิโกลาส์ แชรแวงส์ก็ได้กล่าวถึงราษฎรในราชอาณาจักรในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เอาไว้เช่นเดียวกันว่า ราษฎรในราชอาณาจักรนั้นแบ่งเป็น 3 ชั้น ชั้นที่ 1 ได้แก่บุคคลที่เข้ารับราชการในพระองค์ ทรงใช้เป็นทหารรักษาพระองค์หรือพลช้าง และรับใช้ในพระองค์ทุกประเภทตามแต่จะมีพระราชบัญชา ชั้นที่ 2 คือ พวกที่ถูกเกณฑ์มาทำงานโยธา มีชนดิน เผาอิฐ ตัดต้นไม้ในป่าและทำงานในเมือง เป็นต้น ส่วนชั้นที่ 3 นั้นเข้าทำงานรับใช้ประจำตัวขุนนาง เพราะแต่ละตำแหน่งหน้าที่ราชการได้กำหนดจำนวนบุคคลผู้รับใช้ไว้ด้วยแล้ว ขุนนางบางคนมีผู้รับใช้ได้ 30 คน บางคนมีได้ถึง 50 คน แล้วแต่ตำแหน่งหน้าที่ ตามปกติราษฎรทุกคนจะต้องทำงานให้หลวงปีละ 6 เดือน แต่ไม่ได้เกณฑ์ตัวมาใช้พร้อมๆ กันหมดในคราวเดียว⁵⁹

ชรแวงส์เล่าว่า ไพร่หลวงในพระองค์นั้นทำงานหนึ่งเดือนพักหนึ่งเดือน แต่ไพร่ของขุนนางต้องทำงานรวดเดียวตลอดหกเดือนโดยผลัดเปลี่ยนกัน เช่นขุนนางคนหนึ่งมีบ่าว 30 คน ใช้ให้ 15 คนแรกทำงานครึ่งปีแล้วหยุดพัก แล้วให้อีก 15 คนมาทำงานต่อไปอีกครึ่งปี ราษฎรทุกคนต้องไปขึ้นทะเบียนเมื่ออายุครบ 16 ปี และแจกจ่ายไปในชั้นบุคคลทั้ง 3 ชั้นนั้น

⁵⁹ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, pp. 98-99.

ข้อมูลจากเซอร์เวสบอกให้ทราบว่าไพร่ทั้งหมดเป็นของพระมหากษัตริย์ พระองค์พระราชทานไพร่ให้แก่ขุนนาง

เซอร์เวสยังกล่าวถึงการควบคุมการทำงานของไพร่ว่า ทำโดยอาศัยนายตรวจซึ่งเรียกว่า “นาย” มักจะเลือกจากบุคคลที่ดูดี ดั่ง โทษผู้เฉื่อยช้าอย่างรุนแรง แต่ก็มี “นาย” บางคนที่ยอมรับสินบนเพื่อไพร่จะได้ไม่ต้องทำงานเหมือนกัน หากไพร่คนใดไม่ต้องการมาทำงานก็ทำได้ โดยจ่ายเงินค่ารายหัวปีละ 15 บาท หรือไม่ก็ไปเป็นทาสหรือบวชเป็นภิกษุเสีย⁶⁰

ส่วนในกฎหมายตราสามดวง แม้จะมีการกล่าวถึงไพร่หลวงและไพร่สมเอาไว้บ้าง แต่ก็ไม่ได้แยกประเภทว่าไพร่สมเป็นไพร่ส่วนตัวของเจ้านายและขุนนาง ตามกฎหมายระบุชัดเจน ไปร่หลวงและไพร่สมต้องทำราชการให้หลวงก่อนเป็นอันดับแรก

“ 25 มาตราหนึ่ง มุกขมนตรีเจ้าราชินิกุลขุนหมื่นหัวพันเจ้าเสมียรอนาพยาบาล มีสมกำลังแลไพร่หลวงอยู่ในเมืองนอกเมืองแห่งใด ท่านมิให้อามาใช้สอยในเรือนตนเลย ถ้าขุนนายต้องกะเกณฑ์ในราชการก็ให้ไพร่หลวงไพร่สมทำราชการซึ่งกะเกณฑ์นั้นเสียให้แล้วก่อน ถ้าขุนนายมีทำนุกำลังในเรือนนั้นน้อย และจะกระทำการบ้านเรือนของตน ก็ให้ว่าวานไพร่สมไพร่หลวงไว้กระทำแต่ ๓ วันหนึ่งสองวันสามวัน อย่าให้กักขังไว้ใช้ตราครุฑำ ทำให้ได้ความเดือดร้อนยากแค้นเหมือนหนึ่งผู้คนในเรือนตน...”⁶¹

กฎหมายอีกมาตราหนึ่งกล่าวถึงราชการของไพร่หลวงและไพร่สมแต่ก็ได้แบ่งให้ชัดเจนว่าไพร่ประเภทใดทำงานให้แก่ผู้ใด แต่ให้ภาพว่าทั้งไพร่หลวงและไพร่สมล้วนต้องทำราชการให้พระมหากษัตริย์ก่อนเช่นเดียวกัน

⁶⁰ Ibid, p. 99.

⁶¹ พระไอยการอาชญาหลวง มาตรา 25 ใน กรมศิลปากร, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง,**

“31 มาตราหนึ่ง เสนาบดีมุขมนตรีมุนนายอนาพยาบาลทุก
 กระทรวงการเกษไพร่หลวงสมกำลังไปทำราชการพระเจ้าอยู่หัว
 ให้ได้จงสะดวก ถ้าแลขุนมุนนายอนาพยาบาลผู้ใดทำโลเลแก่
 ราชการ มิได้ตักเตือนไพร่หลวงไพร่สม ให้กระทำการแลและให้เหิน
 ซ้ำป่วยการไพร่หลวงก็ดี ไพร่สมก็ดี แลเรียกเอาเงินแลปล่อยไพร่
 หลวงไป ปล่อยไพร่สมไป ให้เสียราชการพระเจ้าอยู่หัวก็ดี แลเรียก
 เอาเงินแก่ไพร่ให้ล้าเหลือผิดขนบทำเนียมให้ไพร่ได้ความยากแค้นก็
 ดี ท่านว่ามุนนายอนาพยาบาลนั้นแลมีดพระราชอาชญา ท่านให้
 ลงโทษ 6 สถาน...”⁶²

ดังนั้น จากหลักฐานที่ปรากฏอาจสรุปได้ว่า ไม่ว่าไพร่หลวงหรือไพร่สมต่างก็ต้อง
 ทำราชการให้พระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น เป็นความจริงที่พระมหากษัตริย์ทรงแจกไพร่ให้ไปอยู่ในความ
 ดูแลของมูลนาย มูลนายแต่ละคนคงจะได้ดูแลไพร่หลายประเภทแตกต่างกันไป มีทั้งไพร่ที่ต้อง
 เกณฑ์มาทำราชการ ไพร่ที่มีเงินพอเสียเงินแทนการเข้าเวร และไพร่ที่มูลนายมิไว้ใช้ส่วนตัว แต่ไพร่
 ทั้งหมดนี้มีสังกัดอยู่สองฝ่ายคือฝ่ายทหารหรือฝ่ายพลเรือน ฝ่ายซ้ายหรือฝ่ายขวา การแบ่งไพร่เป็น
 กลุ่มๆ เพื่อความสะดวกในการเรียกเกณฑ์แรงงานเพื่อรับใช้ราชสำนัก การที่มูลนายมีไพร่ใน
 ครอบครองทำให้มูลนายสามารถเรียกใช้ไพร่ทำกิจกรรมส่วนตัวของมูลนายได้

ยังมีไพร่อีกชนิดหนึ่งที่เรียกว่าไพร่ส่วย ซึ่งนักวิชาการกล่าวกันว่าเกิดขึ้นในสมัย
 หลัง อาจจะเป็นช่วงกลางหรือปลายอยุธยา ไพร่ชนิดนี้เป็นกลุ่มคนที่มีโอกาสส่งสมทุนเนื่องมาจาก
 การได้อยู่ใกล้แหล่งผลิตผลอันเป็นสินค้าออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยา และเป็นผู้มีหน้าที่ออกไปหา
 ส่วยมาส่งด้วยตนเอง

⁶² พระไอยการอาชญาหลวง มาตรา 31 ใน กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง,
 หน้า 488.

1.3 ไพร่ส่วยและไพร่ที่ได้รับค่าจ้างเป็นตัวเงิน

คำว่า “ส่วย” หมายถึงของที่เก็บไปถวายเป็นของหลวง⁶³ นิโกลาส์ แชรเวสกล่าวถึงส่วยไว้ว่ามีสองชนิดคือ ส่วยเฉพาะตัวบุคคลและส่วยแท้ๆ ส่วยเฉพาะตัวบุคคลก็คือ การจ่ายเงินแทนการเข้าเดือน ส่วนส่วยแท้ๆ คือ สิ่งของที่คนบางกลุ่มต้องจ่ายให้แก่ราชสำนักแทนแรงงาน อาจสรุปได้ว่าเป็นภาษีชนิดหนึ่ง และยังได้ส่วยจากสินค้าที่ซื้อขายกันในตลาด เช่น ภาษีผลไม้หมาก พลู ไม้ไผ่ ทุเรียน เป็นต้น⁶⁴ แชรเวสยังบอกด้วยว่า มีแต่ข้าวเท่านั้นที่ไม่เสียภาษี คงหมายถึงข้าวสารหรือข้าวเปลือกที่ซื้อขายกันตามท้องตลาด นอกจากนั้น เเท่าที่พบหลักฐาน ส่วยยังหมายถึงสิ่งของที่หัวเมืองส่งมาถวายพระมหากษัตริย์ที่เมืองหลวง มีหลายชนิด เช่น ส่วยเกลือ ส่วยข้าว ส่วยเงิน ส่วยดีบุก ส่วยพริกไทย ส่วยมาศ ส่วยแว่ว เป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์กำหนดให้ราษฎรที่อยู่ห่างไกลหาส่วยคือสิ่งที่พระมหากษัตริย์ต้องการเข้ามาส่ง

พบคำว่าไพร่ส่วยในกฎหมายพระราชกำหนดเก่ามาตรา 48 ที่ว่า “ไพร่ท้องหมู่เข้าเดือนออกเดือนทำราชการทุกวันนี้ ได้ความยากกว่าไพร่ส่วยทั้งปวงเปนหลายเท่า”⁶⁵ การออกกฎหมายนี้พระมหากษัตริย์คือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ทรงกล่าวถึงความไม่เท่าเทียมระหว่างไพร่ท้องหมู่กับไพร่ส่วยในกรณีที่ต้องการเสียเงินแทนการเข้าเดือนและการส่งส่วย ซึ่งสะท้อนว่าการส่งส่วยก็คือการเข้าเดือนชนิดหนึ่งเหมือนกัน แต่ราชสำนักได้สิ่งของแทนแรงงาน

ตามที่กฎหมายระบุ ส่วยที่รัฐกำหนดให้เสียเงินแทนได้คือ ส่วยดีบุก ส่วยตะพูน ส่วยเงิน ส่วยฝาง⁶⁶ ซึ่งเสียในอัตราสูงกว่าส่วยเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลายส่วยน้ำรัก น้ำมันยาง น้ำมันปลา น้ำผึ้ง น้ำตาล น้ำอ้อย ชัน สีนํ้ารักต่างๆ ปลานํ้าจืด น้ำเค็ม มีกำหนดให้เสียเงินแทนส่วยได้ในอัตราปีละ 4 บาท⁶⁷ ส่วยประเภทเหล่านี้คงเป็นส่วยที่รัฐกำหนดให้ราษฎรหามาส่งเป็นประจำ การกำหนดจำนวนเงินที่ไม่สูงมากนักสะท้อนว่าราชสำนักต้องการได้เงิน ซึ่งอาจจะต้องการเงินจำนวนนี้ไปใช้จ่ายในกิจกรรมทางการค้าหรือกิจกรรมอื่นๆ

⁶³ บรัดเลย์, หนังสืออักขราภิธานศรับท์ (กรุงเทพฯ: มมท, 1873), หน้า 744.

⁶⁴ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, pp. 100.

⁶⁵ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 679.

⁶⁶ ดูรายละเอียดใน *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 680.

⁶⁷ *คำให้การชาวกรุงเก่า* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จดหมายเหตุ, 2544), หน้า 260.

นอกจากส่วยที่กรุงศรีอยุธยากำหนดให้หัวเมืองส่งมาแล้ว ยังมีส่วยอีกประเภทหนึ่งซึ่งราชสำนักต้องการเป็นพิเศษจนกระทั่งต้องตั้งยุกรบ์ตรออกไปควบคุม อาจจะมีหมายถึงการเรียกเกณฑ์นอกเหนือจากการส่งส่วยปกติของหัวเมืองและสะท้อนให้เห็นความสำคัญของสินค้าว่าเป็นสินค้าหายาก ราคาแพง และขายดี จัดอยู่ในบัญชีสินค้าผูกขาดคือ ไม้กฤษณา นอแรด งาช้าง ไม้จันทน์ และไม้หอมอื่นๆ “มาตราหนึ่ง ท่านให้ให้ไปนายกองยุกรบ์ตรไปดูไม้กฤษณานฤมาตงาช้างจันทน์แลไม้หอม...”⁶⁸

การอนุญาตให้ส่งส่วยเข้ามาแทนการใช้แรงงานนั้นสะท้อนว่ากรุงศรีอยุธยาต้องการส่วยเป็นจำนวนมาก จะเห็นได้ว่า ส่วยกับสินค้าออกเป็นชนิดเดียวกันและส่วยสินค้าก็เป็นของที่มีอยู่ตามหัวเมืองจึงต้องอาศัยคนจำนวนมากมาส่งให้ ดังนั้น จึงเป็นความจริงที่ว่าไพร่ส่วยคือไพร่พลที่อยู่ห่างไกลแต่อยู่ในที่ซึ่งมีสิ่งของที่ราชการต้องการจึงอนุญาตให้ส่งเป็นส่วยแทนตัวมารับราชการได้⁶⁹ ไพร่ส่วยเป็นคนที่อยู่ไกลจากส่วนกลางจำนวนมาก อำนาจที่เข้าไปได้ก็คืออำนาจส่วนท้องถิ่น อำนาจของเจ้าเมือง คนของเจ้าเมือง การเรียกเก็บส่วยคือภาพสะท้อนอำนาจของส่วนกลางที่ควบคุมหัวเมืองและเจ้าเมืองเอาไว้ได้ เป็นวิธีการใช้อำนาจลงไปตามลำดับชั้นจากพระมหากษัตริย์สู่เจ้าเมืองและจากเจ้าเมืองสู่ราษฎรตามลำดับชั้นของระบบมูลนาย-ไพร่ ซึ่งเชื่อว่าหากยังส่งส่วยก็ยังคงรักภักดี

เมื่อย้อนกลับไปดูหลักฐานของฟาน ฟลีตอีกครั้งหนึ่ง จะพบว่าเขากล่าวถึงกลุ่มข้าทาสที่ต้องจ่ายเงินให้มูลนายในอัตราต่างๆ ส่วนเดอ ลา ลูแบร์และเซอร์เวสก็กล่าวถึงการจ่ายเงินแทนการเข้าเดือน และแม้แต่จากกฎหมายที่กล่าวถึงการจ่ายเงินแทนการเข้าเดือนและจ่ายเงินแทนส่วย แสดงให้เห็นว่าเงินซึ่งหมายถึงความมั่งคั่งเข้ามาเป็นตัวแปรสำคัญ การกำหนดกฎเช่นนี้สะท้อนว่าให้เกิดกลุ่มคนที่มีความสามารถจ่ายเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงานขึ้นมาได้แล้ว เป็นไปได้มากกว่าคนกลุ่มนี้คือไพร่ส่วยที่มีโอกาสได้ประกอบกิจกรรมทางการค้าและรวมถึงคนเชื้อสายต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและทำมาหากินด้านการค้าจึงสามารถจ่ายเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงานได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ คนกลุ่มนี้มีโอกาสทำกิจกรรมอื่นจึงมีเงินมาจ่ายแทนการเข้า

⁶⁸ ดูรายละเอียดในพระไอยการอาชญาหลวง กรมศิลป์ากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 516.

⁶⁹ *ประชุมพงศาวดารเล่ม 14 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 22-25)*, (กรุงเทพฯ: องค์การการค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า 135.

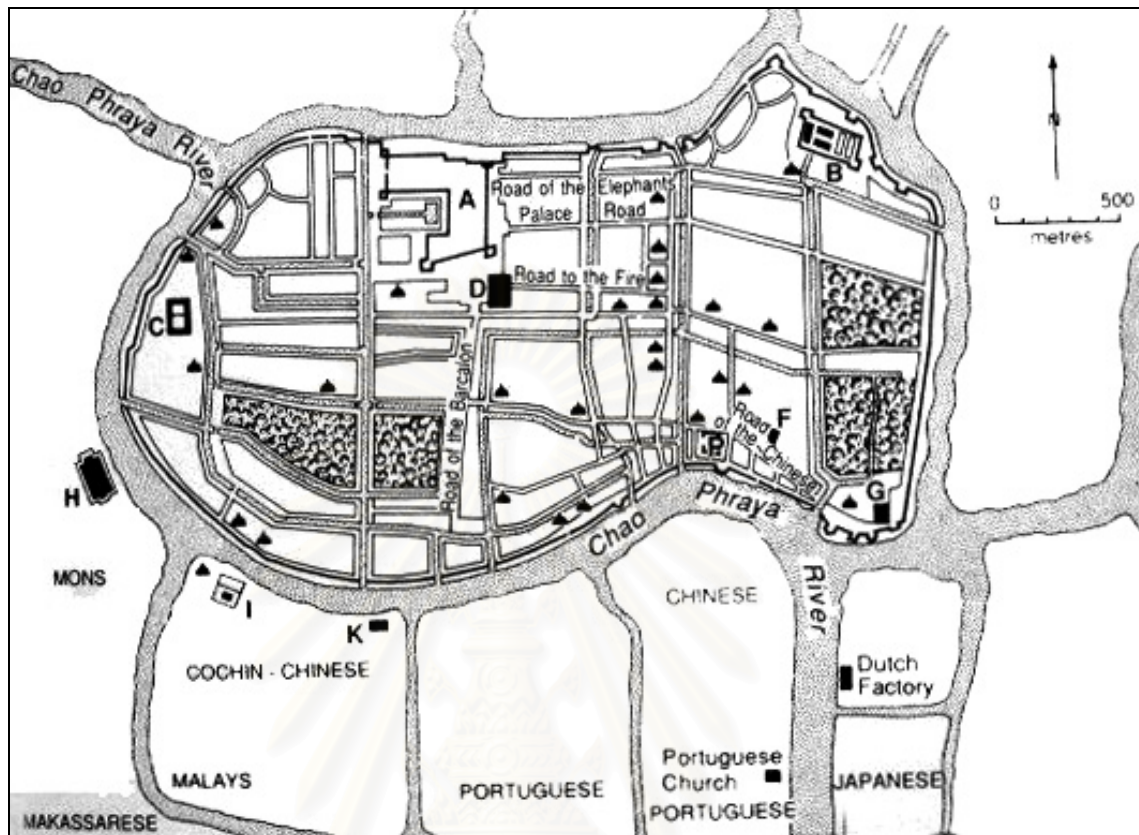
เดือนได้ และการทำมาหากินจนได้จำนวนเงินมานั้นคงเป็นแรงจูงใจมากกว่าการเข้าเดือนไปรับใช้
หลวง

จะเห็นได้ว่า การอธิบายชนิดของไพร่โดยกำหนดกรอบว่าจะต้องแยกชนิดเป็น
ไพร่หลวง ไพร่สม และไพร่ส่วย แม้จะได้ข้อสรุปที่อาจจะชัดเจนแต่ไม่ครอบคลุมสิ่งที่เกิดขึ้นใน
อดีตทั้งหมด อีกทั้งการอธิบายโดยมุ่งอยู่ที่ไพร่ 3 ประเภท ทำให้มองไม่เห็นกลุ่มคนต่างชาติที่
อพยพเข้ามาทำการค้าหรือทำกิจกรรมเกี่ยวกับการค้าอยู่ในราชอาณาจักร ทั้งยังไม่เห็นกิจกรรม
ของไพร่ส่วยอย่างชัดเจน ทั้งๆ ที่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจการค้า คนกลุ่มนี้คือคนสำคัญที่ทำให้
การค้าดำเนินไปได้ ชาวต่างชาติหลายคนได้เข้ารับใช้ราชสำนัก กลายเป็นขุนนางชำนาญการ
ฝ่ายเศรษฐกิจ-การค้า บางคนได้เข้าเป็นขุนนางท้องถิ่นและมูลนายที่ช่วยทำการค้าให้แก่กรุงศรี
อยุธยา กลุ่มเชื้อสายต่างชาติบางคนในที่สุดแล้วยังถูกกลืนเข้ามาเป็นประชากรของกรุงศรีอยุธยา
แต่ดำเนินชีวิตอยู่ภายใต้เงื่อนไขพิเศษบางอย่างเพื่อให้มีโอกาสทำกิจกรรมการค้าได้โดยสะดวก

ในเมืองการค้าไม่ว่าที่ใดๆ ก็ตามย่อมมีประชากรหลากหลายเชื้อชาติเข้ามาอาศัย
อยู่เพื่อดำเนินธุรกิจการค้าทั้งสิ้น ราชอาณาจักรอยุธยาก็เช่นเดียวกัน ภายในกรุงศรีอยุธยาและ
หัวเมืองท่าสำคัญๆ มีคนต่างชาติเข้ามาอยู่จำนวนไม่น้อย คนเหล่านี้เข้ามาแต่งงานกับคนพื้นเมือง
หรือชาวต่างชาติอื่นเกิดกลุ่มคนที่เรียกว่าลูกครึ่งเป็นจำนวนมากในกรุงศรีอยุธยา อาศัยอยู่ใน
ชุมชน หมู่บ้าน หรือ “บ้าน” ตามเชื้อสายของตน ส่วนหนึ่งทำกิจกรรมการค้าให้แก่
พระมหากษัตริย์และมูลนาย กลุ่มคนเชื้อสายต่างชาติและลูกครึ่งจึงเป็นกลุ่มคนที่สำคัญใน
ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในกรุงศรีอยุธยา การศึกษาคนกลุ่มนี้จะเห็นที่มาของการเกิดขึ้น
และความเติบโตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา

1.4 กลุ่มคนเชื้อสายต่างชาติและลูกครึ่ง

กลุ่มคนเชื้อสายต่างชาติหรือคนต่างแดนเข้ามาตั้งรกรากในกรุงศรีอยุธยาด้วย
เหตุผลนานาประการ มีทั้งกลุ่มที่ถูกกวาดต้อนหรือลี้ภัยเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาอย่างถาวร กลุ่มที่เข้า
มาตั้งถิ่นฐานและทำการค้า และยังมีกลุ่มที่เข้ามาติดต่อค้าขายโดยเฉพาะอีกกลุ่มหนึ่ง การ
แบ่งกลุ่มคนเหล่านี้ออกตามเชื้อชาติเป็นเรื่องยากเพราะคนเชื้อชาติเดียวกันอาจจะอพยพเข้ามา
โดยมีวัตถุประสงค์ต่างกัน แต่ในที่นี้ขอแบ่งอย่างกว้างๆ ออกเป็น 3 กลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังนี้

แผนที่แสดงหมู่บ้านชาวต่างชาติในกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1687⁷⁰

1.4.1 กลุ่มคนต่างชาติที่ถูกกวาดต้อนหรือลี้ภัยเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาอย่างถาวร

คนกลุ่มนี้อพยพเข้ามาสู่ราชอาณาจักรอยุธยาด้วยสาเหตุหลายประการ ส่วนหนึ่งเป็นเชลยสงครามที่ถูกกวาดต้อนเข้ามา อีกส่วนหนึ่งเข้ามาขอลี้ภัยและตั้งรกรากทำมาหากินอยู่ในราชอาณาจักรสืบเนื่องมาเป็นเวลานานจนกลายเป็นประชากรของกรุงศรีอยุธยา กลุ่มคนเหล่านี้คือกลุ่มชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ได้แก่ กลุ่มชาวมอญ ชาวลาว และชาวเขมร เป็นต้น

⁷⁰ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume*

กลุ่มชาวมอญและชาวลาวถูกกวาดต้อนเข้ามาเป็นเชลยสงครามและอพยพเข้ามาเองหลายระลอกตั้งแต่เริ่มตั้งกรุงศรีอยุธยา “เขาก็ได้รับการต้อนรับจากชาวสยามที่เห็นอกเห็นใจ มอบที่ดินให้เขาอยู่ และกำหนดให้เขาส่งเครื่องบรรณาการแต่เพียงเล็กน้อย”⁷¹ เข้ามาอาศัยในราชอาณาจักรอยุธยาจนเกิดความผสมกลมกลืนกับชาวไทยจนกระทั่งแทบจะแยกไม่ออกว่าเป็นชาวไทย มอญ หรือลาว

“...ชาวต่างชาติบางคนเป็นลูกหลานของประชาชนจากลาวและพะโค ผู้ซึ่งชาวสยามกวาดต้อนเข้ามาเป็นเชลยสงครามเมื่อสองร้อยกว่าปีก่อนนั้น...แรกที่เดียวพวกเขาได้รับที่ดินเพื่อเพาะปลูก และเก็บภาษีจากผลประโยชน์ที่พวกเขาทำได้...ทุกวันนี้คนเหล่านี้ผสมกลมกลืนกับชาวสยามอย่างสมบูรณ์จนแทบจะแยกไม่ออก”⁷²

จำนวนของคนกลุ่มนี้คงมีมากและจากความผสมกลมกลืนกับชาวไทย ทำให้กรุงศรีอยุธยานับคนกลุ่มนี้เป็นชาวพื้นเมืองของกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกับชาวไทย เพราะหากขาดกำลังคนเหล่านี้ย่อมทำให้ราชอาณาจักรเหลือประชากรไม่มากนัก เมื่อรวมเข้ากับการนับถือศาสนาเดียวกันทำให้ชาวมอญและลาวถูกนับว่าเป็นชาวพื้นเมืองเช่นเดียวกับชาวไทย ในกฎหมายพระไอยการอาชญาหลวง มาตราที่ 13 ที่กล่าวถึงราษฎรของกรุงศรีอยุธยาได้รวมชาวไทย และมอญเข้าไปด้วย⁷³ และในกฎหมายที่ออกในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ค.ศ. 1663 (พ.ศ. 2206) ก็ได้หมายรวมทั้งชาวไทย มอญ ลาว ว่าเป็นราษฎรของกรุงศรีอยุธยา⁷⁴

มีหลักฐานว่าในสมัยอยุธยาชาวมอญอพยพเข้าสู่ดินแดนราชอาณาจักรอยุธยาหลายครั้ง ครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ปราบกฏเรื่องราวของชาวมอญที่ติดตาม

⁷¹ ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม, หน้า 4.

⁷² Nicolas Gervaise, The Natural and Political History of the Kingdom of Siam, p 45.

⁷³ ตูรยละเอียดใน พระไอยการอาชญาหลวง ใน กรมศิลปากร, กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 480.

⁷⁴ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 664.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเมื่อทรงหนีกลับกรุงศรีอยุธยา ชาวมอญที่เป็นผู้นำของคนกลุ่มนี้ได้แก่พระยาเกียรติ พระยาราม และพระมหาเถรคันฉ่อง นอกจากนั้น ยังทรงตีกวาดต้อนครอบครัวชาวมอญตามหัวเมืองรายทางกลับเข้ามาด้วย ได้ราวๆ 10,000 คน⁷⁵ ต่อมาโปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนที่บริเวณบ้านใหม่ มะขามหย่อง บางลี่ บางขาม ปากน้ำประสบ บ้านเพลิง บ้านไร่ บ้านฝ้าย บ้านขมิ้น และบ้านหัวแหลม โดยมีชุมชนใหญ่อยู่ที่บ้านขมิ้นเป็นที่พำนักของพระยาเกียรติ พระยาราม⁷⁶

ครั้งที่สองอพยพมาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะเชลยสงคราม เมื่อ ค.ศ. 1595 (พ.ศ. 2138) แต่ไม่ปรากฏว่าทรงให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ใด คาดว่าคงจะอยู่ร่วมกับชาวมอญที่อพยพมาก่อนหน้านี้

ครั้งที่สามเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ใน ค.ศ. 1634 (พ.ศ. 2177) ชาวมอญหนีเข้ามาในพระราชอาณาจักรราว 10,000 คน เนื่องจากเกิดจลาจลในหงสาวดี พวกมอญร่วมกันก่อกบฏต่อกษัตริย์พม่าจึงถูกปราบปรามและจับไว้เป็นอันมาก อีกส่วนหนึ่งหนีออกมายังราชอาณาจักรอยุธยา สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงแต่งตั้งหัวหน้าหมู่บ้านให้ปกครองดูแลพวกที่อพยพเข้ามาและพระราชทานที่ดินให้สร้างหมู่บ้าน⁷⁷ แม้พม่าจะส่งทูตมาขอพวกชาวมอญคืน แต่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงปฏิเสธ

ครั้งที่สี่อพยพเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชพม่าเกณฑ์มอญไปปราบศึกฮ่อ ชาวมอญหนีทัพขอเข้ามาอาศัยใต้พระบรมโพธิสมภารจำนวน 6,000 คนเศษ สมเด็จพระนารายณ์พระราชทานเงินตรา เลือผ้าเป็นอันมาก และให้อยู่ทำกินที่ตำบลสามโคกและวัดถมท่า hany⁷⁸

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷⁵The Royal Chronicles of Ayutthaya, pp. 88-89.

⁷⁶ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดปทุมธานี** (กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2542), หน้า 27.

⁷⁷ ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 49.

⁷⁸ **ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64 (ต่อ) พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม))** (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2512), หน้า 186-187.

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ เนื่องจากเกิดสงครามระหว่างมอญกับพม่า พวกมอญจึงอพยพเข้ามาหลายครั้ง แต่ไม่มีหลักฐานแน่ชัดเกี่ยวกับการอพยพโยกย้ายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ โปรดให้ตั้งบ้านเรือนที่บ้านโพธิ์สามต้น⁷⁹

เนื่องจากมีชาวลาวมากพอที่จะถูกนับรวมกับชาวไทยและมอญเป็นกลุ่มเดียวกัน แต่หลักฐานที่กล่าวถึงการอพยพเข้ามาของชาวลาวนั้นไม่ชัดเจน สันนิษฐานว่าคงอพยพเข้ามาหลายระลอกและคงมีส่วนหนึ่งที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเช่นเดียวกันกับกลุ่มชาวมอญ

นอกจากพวกมอญและลาวซึ่งเป็นชาวต่างชาติกลุ่มใหญ่แล้ว ยังมีพวกเขมร พม่า และฉาน ที่เป็นทั้งเชลยสงครามและผู้อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารหลายครั้ง คนเหล่านี้เข้ามาเป็นแรงงานในด้านต่างๆ ของราชอาณาจักร ชาวเขมรถูกกวาดต้อนเข้ามาตั้งแต่เมื่อเริ่มสถาปนากรุงศรีอยุธยาได้ไม่นานนักและคงอพยพเข้ามาอีกหลายครั้ง ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีชาวเขมรอพยพเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาถึง 1,773 คน และยังมีแขกแม่บังกะเบออพยพจากกัมพูชาเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาอีก 773 คน⁸⁰ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเจ้าทำยสระมีชาวกัมพูชาเข้ามาขออาศัยในพระนครโดยได้รับพระราชทานพระราชานุญาตให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้วัดค้างคาว⁸¹

เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม ค.ศ. 1617 (พ.ศ. 2160) จดหมายของพ่อค้าอังกฤษที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยาเขียนส่งไปยังสำนักงานที่ญี่ปุ่นเล่าถึงพวกพ่อค้าชาวเมืองฉานข้างที่ถูกกวาดต้อนเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาว่า “พวกพ่อค้าชาวเมืองฉานข้างซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับเมืองเชียงใหม่ได้ถูกกวาดต้อนเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ก่อนหน้าที่ข้าพเจ้าจะเดินทางออกจากเมืองนั้นมา พวกนี้ได้นำสินค้าเป็นจำนวนมากลงมาด้วย”⁸² สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มคนที่ถูกกวาดต้อนลงมารับรู้ถึงสภาพความเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยาและการที่ถูกกวาดต้อนลงมาไม่ได้ทำให้โอกาส

⁷⁹ สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลอง บ้านโป่งเจ็ดเสมียน” ใน *ลุ่มน้ำแม่กลอง ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ “เครือข่าย” มอญ* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2547), หน้า 165.

⁸⁰ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p. 248.

⁸¹ *Ibid.*, p. 401.

⁸² จดหมายจากวิลเลียม อีตันถึงเซอร์โรเบิร์ต สมิท เขียนที่เมืองฟิรานโด (ฮิราโด) ประเทศญี่ปุ่น ใน *กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ ในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 1*, หน้า 102.

ด้านการค้าของพวกเขาหมดไปหรืออีกนัยหนึ่งคนพวกนี้อาจนำสินค้าลงมาขายเพื่อหาทุนตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เหตุการณ์นี้ยังสะท้อนความหมายของคำว่าเซलयสงครามว่า ในทางปฏิบัติแล้วก็คือการย้ายถิ่นฐานของกลุ่มคนจากดินแดนอื่นเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา

เซलयสงครามและผู้อพยพกลุ่มนี้ได้รับการกำหนดสถานที่ให้อยู่รวมกัน มีทั้งที่อยู่ในกำแพงพระนครและนอกกำแพง คนเหล่านี้มีโอกาสทำมาหากินด้วยการเป็นช่างฝีมือและทำการค้าต่างๆ เช่น ชุมชนลาวในพระนครมักอาศัยอยู่ย่านถนนบ้านลาว เป็นชุมชนขายดอกไม้สดซื้อตลาดดอกไม้⁸³ ส่วนที่นอกพระนครชุมชนลาวเก่าอาศัยอยู่แถวบ้านป้อมหัวแหลมมีอาชีพจับ “นกอินทรีและนกกระจาบฆ่าตายเที่ยวเร่ขาย”⁸⁴ และจับ “นกสีชมพู นกปากตะกั่ว นกแดงอิฐ นกกระทิน นกกระจาบปน ใส่กรงขังไปเที่ยวเร่ขาย ให้ชาวพระนครซื้อปล่อย”⁸⁵ ตอนเหนือวัดคูหาสวรรค์มีตลาดลาวและวังเจ้าลาวอยู่ติดกับตลาดคลองผ้ำลายริมวัดป่าแดง⁸⁶

ส่วนชุมชนมอญนั้นนอกจากตั้งบ้านเรือนอยู่ตามบ้านตำบลที่กล่าวไปแล้ว อาชีพของชาวมอญในกรุงศรีอยุธยาคือการฆ่าเป็ดไก่ขายที่ตลาดวัดวัดควาย⁸⁷ และที่ข้างวัดมีถนนบ้านท่าหม้อ ซึ่งเชื่อได้ว่าเป็นถิ่นของชาวมอญ⁸⁸ ที่ตลาดมอญมีร้านชำขายชัน ถาด พาน เครื่องทองเหลือง และขายของสดเข้าเย็น⁸⁹ นอกกำแพงเมืองที่วัดครุฑมีชุมชนมอญปั้นนางเล็ง * ชาย⁹⁰ และที่แถวๆ วัดป่าคนที่ตรงข้ามกับท่าเรือจ้างวัดสรองตรงถนนโรงช้าง พระราชวังหน้า มีถนนปั้น

⁸³ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 14.

⁸⁴ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 6.

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

* นางเล็งคือคำเรียกโองน้ำขนาดย่อมหรือหม้อน้ำมนต์ขนาดใหญ่ เป็นภาชนะดินเผาสีแดงไม่เคลือบ โดยทั่วไปใช้ใส่น้ำดื่ม

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

หม้ออีกสายหนึ่ง ซึ่งคงจะเป็นถิ่นของชาวมอญเช่นกัน⁹¹ ชาวมอญที่เข้ามาอาศัยในกรุงศรีอยุธยา นำความชำนาญเฉพาะด้านติดตัวมาด้วย ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีก็คือ ความสามารถในการปั้นหม้อ โอ่ง การผลิตเครื่องทองเหลือง ความชำนาญในการผลิตสิ่งของเหล่านี้เป็นที่ต้องการของสังคมอยุธยา

1.4.2 กลุ่มชาวต่างชาติที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำการค้า

คนกลุ่มนี้เข้ามาจากดินแดนที่อยู่ไกลออกไปจากคนกลุ่มแรก โดยมีวัตถุประสงค์หลักในด้านการค้าและบางพวกเข้ามาเพื่อประกอบอาชีพด้านการเกษตร มีบางส่วนที่เข้ามาเพื่อเป็นทหารรับจ้าง ชาวต่างชาติที่อยู่ในกลุ่มนี้ได้แก่ กลุ่มชาวโคชินไชน่า ตังเกี๋ย อันนัม กลุ่มชาวจีน กลุ่มชาวญี่ปุ่น กลุ่มแขก “มัวร์” และมุสลิมจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกลุ่มชาวโปรตุเกส

1.4.2.1 กลุ่มชาวโคชินไชน่า (เวียดนามตอนใต้) ชาวตังเกี๋ย ชาวอันนัม

ไม่มีหลักฐานกล่าวถึงคนกลุ่มนี้มากนัก ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นไป คนกลุ่มนี้อาศัยอยู่รอบหมู่บ้านฝรั่งเศส นับถือศาสนาคริสต์ซึ่งบาทหลวงฝรั่งเศสนำเข้ามาเผยแพร่ ใกล้บริเวณชุมชนชาวเวียดนามมีตลาดวัดมะพร้าว ซึ่งระบุว่าตั้งอยู่ริมบ้านญวนทะเล ซึ่งน่าจะหมายถึงพวกญวนที่เดินทางเข้ามาโดยทางทะเล

1.4.2.2 กลุ่มชาวจีน

เป็นกลุ่มชาวต่างชาติที่สำคัญกลุ่มหนึ่งที่อพยพเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 13⁹² ภาพสลักนูนต่ำศิลปะเขมรในปราสาทบายนที่สร้างเสร็จก่อนทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 13 เป็นภาพเรือสำเภากัน ซึ่งมีกะลาสีผู้หนึ่งซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นใบหน้าของชาวจีน เป็นหลักฐานสำคัญที่บอกให้รู้การมาถึงของชาวจีนในบริเวณนี้ การค้นพบครั้งนี้เป็นเครื่องยืนยันความน่าเชื่อถือว่าพ่อค้าชาวจีนได้มาตั้งตลาดค้าและเมืองในอ่าวไทยเรียบร้อยแล้วเมื่อคนไทยมาถึงบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาและแหลมมลายูในคริสต์ศตวรรษที่ 13 ชาวพื้นเมืองได้แต่งงานกับชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและเกิดการถ่ายทอด

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

⁹² จี. วิลเลียม สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**,

วิทยาการความรู้จากจีนมาสู่ดินแดนนี้⁹³ เชื่อกันว่าเทคนิคการหล่อประติมากรรมขนาดใหญ่และสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ที่ต้องใช้ความรู้ด้านเทคนิคขั้นสูงน่าจะได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากชาวจีน ดังตัวอย่างเช่น เศียรพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะขนาดใหญ่ที่วัดธรรมิกราชและอาคารขนาดใหญ่ที่วัดมเหยงคณ์ซึ่งสร้างขึ้นมาก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา และแม้แต่พระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่วัดพนัญเชิงก็สร้างขึ้นก่อนการสถาปนากรุงถึง 26 ปี⁹⁴ ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 ชุมชนชาวจีนในกรุงศรีอยุธยาคงเป็นชุมชนใหญ่ที่มีรายได้จากการค้าจำนวนมากได้เข้าร่วมในการสร้างวัดราชบูรณะ⁹⁵

ดังนั้น ชุมชนชาวจีนจึงเป็นชุมชนเก่าแก่และมีบทบาทในการค้าของกรุงศรีอยุธยา มาตั้งแต่ก่อนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

- ที่มาของกลุ่มชาวจีนอพยพ

ชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยานี้มีด้วยกันหลายกลุ่ม แต่ส่วนใหญ่มาจากจีนใต้คือกวางตุ้ง ผู้เจี้ยน และกวางสี คนกลุ่มนี้พูดภาษาฮกเกี้ยนและกวางตุ้ง เหตุที่เลือกอพยพมาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นจำนวนมากอาจเป็นเพราะไม่ไกลจากถิ่นฐานเดิมเท่าใดนัก และมีสภาพภูมิศาสตร์ที่ไม่แตกต่างจากถิ่นเดิม ส่วนสาเหตุการอพยพออกมาตั้งถิ่นฐานนั้น นอกจากเพื่อการค้าขายแล้ว ยังอพยพออกมาเนื่องจากสาเหตุทางการเมืองในจีนเมื่อเกิดการเปลี่ยนราชวงศ์ เช่น จาก ค.ศ. 1644 (พ.ศ. 2187) ผู้คนอพยพหนีพวกแมนจูเมื่อสิ้นราชวงศ์หมิง ผู้ลี้ภัยส่วนใหญ่อพยพลงมาตั้งรกรากทางหมู่เกาะทะเลใต้⁹⁶ และคงอพยพออกมาอีกเรื่อยๆ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มีชาวจีน 3,000 คนอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา นอกจากเดินทางเข้ามาทางทะเลแล้ว ชาวจีนยังอาศัยเส้นทางบกเข้ามาทางรัฐฉานแล้วเดินทางผ่าน่าน ลำปาง และ

⁹³ ศรีศักร วัลลิโภดม, *กรุงศรีอยุธยาของเรา* พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2542), หน้า 25.

⁹⁴ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 26-27.

⁹⁵ อุษณีย์ ธงไชย, *ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนา พ.ศ. 1834 – 2310* วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526, หน้า 104.

⁹⁶ วัลภา นุราชพัฒน์, “ความเป็นมาของชาวจีนในประเทศไทย” ใน *ชาวจีนในประเทศไทย* รวบรวมโดย ขจัดภัย นุราชพัฒน์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2517), หน้า 1-2.

หลวงพระบางด้วยเช่นกัน⁹⁷ จึงพบชาวจีนกระจายอยู่ทั่วไป ช่วงที่ชาวจีนเข้ามามากที่สุดน่าจะอยู่ในช่วงอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากจีนเปิดกว้างให้ชาวจีนออกทะเลเดินเรือได้ใหม่ในทศวรรษ 1680 และในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ยังเกิดการเจริญเติบโตของเครือข่ายฝูเจี้ยน (Fujian Network) เป็นแรงผลักดันให้ชาวจีนอพยพออกมามากขึ้น

- ที่ตั้งถิ่นฐาน

ชาวจีนในกรุงศรีอยุธยาสามารถตั้งบ้านเรือนปะปนกับชาวพื้นเมืองได้ ไม่ถูกกำหนดพื้นที่เฉพาะ ทำให้พวกเขาสามารถมีปฏิสัมพันธ์กับชาวพื้นเมืองและชาวต่างชาติอื่นๆ บริเวณที่มีกลุ่มคนจีนอาศัยอยู่มากในกรุงศรีอยุธยาคือบริเวณด้านตะวันออกของเกาะเมือง ริมแม่น้ำป่าสัก ทั้งในกำแพงและนอกกำแพงเมือง ชาวจีนนิยมตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ท่าเรือ ซึ่งเป็นแหล่งค้าขายสำคัญ จากบริเวณวัดพนัญเชิงจนถึงปากคลองข้าวสารและปากคลองสวนพลูมีศาลเจ้าปากน้ำแม่เปี้ย ซึ่งเป็นชุมชนจีนขนาดใหญ่ พวกจีนยังนิยมอาศัยอยู่ที่บ้านเขาหลวงใกล้วัดภูเขาทอง และในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ที่ตลาดวัดท่าราบมีบ้านเจ้าสัวชี เศรษฐีชาวจีนในสมัยนั้น ตลาดนี้มีลักษณะเป็นตึกแถวสูง 2 ชั้น จำนวน 16 ห้อง ชั้นล่างใช้เป็นร้านขายของ ชั้นบนเป็นที่อยู่ ส่วนตลาดบ้านจีนปากคลองขุนละครไชยมีตึกกว่าร้านจีน ขายของจีนมากกว่าของไทย และเป็นตลาดใหญ่ใกล้ทางคมนาคมทางน้ำและทางบก⁹⁸ นอกจากนี้ ที่ตลาดปากคลองวัดเดิมนอกพระนครด้านตะวันออกก็เป็นชุมชนจีนที่สำคัญ มีศาลเจ้าปูนเกล้า ซึ่งเป็นศาลเจ้าสำหรับนักเดินเรือประดิษฐานอยู่ที่นั่น

ส่วนในกำแพงเมือง จากบริเวณหัวเลี้ยวตำบลสระพาเป็นชุมชนสำคัญมีชาวจีนมาอาศัยตั้งโรงย้อมผ้าและย้อมด้ายอยู่มาก⁹⁹ หากเป็นชุมชนขนาดใหญ่มักตั้งวัดจีนขึ้นหลายวัดทางทิศใต้ของเกาะเมืองริมคลองถนนจีนมีวัดสามจีน และยังมีวัดจีนที่แถบหอรบตันไชย ชาวจีนยังนิยมอาศัยอยู่แถบย่านไน้ไก่ ซึ่งเป็นตลาดใหญ่ “มีตึกกว่าร้านจีนตั้งตึกทั้งสองฟากถนนหลวง

⁹⁷ Victor Purcell, *The Chinese in Southeast Asia* (London: Oxford University Press, 1966), pp. 86-89. อ้างใน วัลภา บุรุษพัฒนา, “ความเป็นมาของชาวจีนในประเทศไทย”, หน้า 22.

⁹⁸ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 3.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

ชาวจีนในชวา

จีนไทยนั่งร้านขายของสรรพสิ่งของ...”¹⁰⁰ ถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวจีนยังกระจายไปอยู่บริเวณ ตลาดวัดน้อยประตูจีนและตลาดขนมจีน ชาวจีนเป็นคนต่างชาติที่มีจำนวนมากที่สุดในกรุงศรีอยุธยา และได้รับสิทธิพิเศษทางการค้าทำให้มีความเจริญรุ่งเรืองด้านการค้ามาก¹⁰¹ “เนื่องจากชาวจีนยอมรับจารีตประเพณีของชาวสยามประกอบกับนิสัยและขนบธรรมเนียมก็คล้ายคลึงกัน”¹⁰²

- กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยาส่วนหนึ่งเป็นพ่อค้า เชื่อกันว่าชาวจีนอพยพไม่ต้องเข้าเดิอนรับราชการจึงเดินทางค้าขายตามเมืองต่างๆ ได้รอบราชอาณาจักรอยุธยา

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

¹⁰¹ ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม, หน้า 5.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน.

ชาวจีนเป็นกลุ่มคนที่นำสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาเข้าไปสู่ดินแดนตอนในและนำสินค้าจากดินแดนตอนในลงมาสู่กรุงศรีอยุธยา

ชาวจีนบางพวกเข้ามาทำกิจกรรมด้านการเกษตร ปลูกผัก เลี้ยงหมู ตอนหมู เลี้ยงเป็ด ไก่ และต้มเหล้า ซึ่งเป็นกิจกรรมของชาวจีนทางภาคใต้¹⁰³ บางกลุ่มเข้ามาเป็นช่างฝีมือ เช่น ช่างตีเหล็ก ส่วนอาชีพที่ได้รับความนิยมคือแพทย์ บาทหลวงชาวฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์กล่าวถึงแพทย์จีนชาวกว๋างตุ้ง และแพทย์จีนอีกคนหนึ่งซึ่งไม่ได้บอกว่าเป็นมาจากที่ใด ทั้งสองคนนี้เคยรักษาสังฆราชเดอ เบร์รี¹⁰⁴ ชาวจีนยังเป็นนักแสดงจิว กายกรรม ซึ่งเป็นการแสดงที่ได้รับความนิยมมากในกรุงศรีอยุธยา¹⁰⁵

- เหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับราชสำนัก

ชาวจีนที่ประสบความสำเร็จยังถูกดึงเข้าสู่ราชสำนัก บ้างเป็นขุนนาง บ้างเป็นพ่อค้าของพระมหากษัตริย์และเจ้านาย บางคนได้เป็นหัวหน้าชาวจีนอยู่ภายใต้ระบบมุลนาย-ไพร่ ชุมชนจีนในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 มีหัวหน้าชุมชน 2 คน ในขณะที่กลุ่มชาวต่างชาติอื่นมีหัวหน้าเพียงคนเดียว ชาวจีนที่มีความรู้บางคนได้รับราชการในกรมท่า บางคนเป็นลูกเรือ ดังปรากฏตำแหน่งในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน¹⁰⁶ นอกจากนั้น ยังได้เข้าสู่ราชสำนักในตำแหน่งอื่นๆ เช่น เศรษฐีชาว¹⁰⁷ ชาวจีนที่เข้าไปเป็นขุนนางในบางรัชกาลสามารถขึ้นสู่ตำแหน่งเสนาบดีพระคลัง เช่น เสนาบดีพระคลังจีนหรือโกษาธิบดีจีนในสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือและสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ พ่อค้าชาวจีนอาศัยเส้นสายและความอุปถัมภ์ในการค้าขายส่วนตัว โดยสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงถึงขุนนางระดับสูงในราชสำนักและโยงใยกับพ่อค้าที่เมืองจีน ชาวจีนจึงเป็นกลุ่มชาวต่างชาติที่มีจำนวนมากและมีความร่ำรวยที่สุดกลุ่มหนึ่งในกรุงศรีอยุธยา

¹⁰³ จี, วิลเลียม สกินเนอร์, **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์**,

หน้า 14.

¹⁰⁴ **ประชุมพงศาวดาร เล่ม 18 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 32)**, หน้า 207.

¹⁰⁵ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p.47.

¹⁰⁶ **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**, หน้า 117-118.

¹⁰⁷ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 126.

1.4.2.3 กลุ่มชาวญี่ปุ่น

ชาวญี่ปุ่นเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร เนื่องจากการค้าขายตัวขึ้นอย่างมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นไป

- ที่มาของชาวญี่ปุ่นอพยพ

สาเหตุของการอพยพออกนอกประเทศของชาวญี่ปุ่นเกิดขึ้นเนื่องจากในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้เกิดการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ทั่วไปในทวีปเอเชียและเข้าไปสู่ญี่ปุ่น ในศตวรรษต่อมา โชกุนอิเอยาสึกวาดล้างชาวญี่ปุ่นที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก ทำให้ชาวญี่ปุ่นจำนวนหนึ่งอพยพออกมาอยู่ยังเมืองต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งที่กรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังมีซามูไรไร้นาย (ronin) ที่อพยพออกจากญี่ปุ่นเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงนั้นด้วย ชาวญี่ปุ่นเข้ามาตั้งหมู่บ้านอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 หรือราวทศวรรษที่ 1610¹⁰⁸

- ที่ตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนชาวญี่ปุ่นหรือที่เรียกว่าบ้านญี่ปุ่นตั้งอยู่นอกกำแพงพระนครด้านใต้ ทางทิศตะวันออกเฉียงของแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงข้ามกับหมู่บ้านโปรตุเกส ใกล้หมู่บ้านอังกฤษและหมู่บ้านฮอลันดา

ในยุคเฟื่องฟูทางการค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยา-ญี่ปุ่น มีชาวญี่ปุ่นอาศัยอยู่ที่บ้านญี่ปุ่นราว 1,000-1,500 คน¹⁰⁹ แต่จำนวนประชากรคงลดลงตามลำดับ ค.ศ. 1637 (พ.ศ. 2180) รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองมีชาวญี่ปุ่นราว 300-400 คนอยู่ในบ้านญี่ปุ่น เนื่องจากตั้งแต่ช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นไปญี่ปุ่นประกาศปิดประเทศ ห้ามชาวญี่ปุ่นเดินทางออกนอกประเทศและห้ามชาวญี่ปุ่นที่อยู่นอกประเทศเดินทางกลับเข้าไป ประกอบกับในช่วงต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงกวาดล้างชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในราชอาณาจักรอยุธยา ทำ

¹⁰⁸ อิชิติ โยเนะโอะ และ โยชิกาวะ โทชิฮารุ, *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี* ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสายชล วรรณรัตน์ บรรณาธิการแปล (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542), หน้า 43.

¹⁰⁹ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 46.

ให้ชาวญี่ปุ่นจำนวนมากอพยพออกไป ญี่ปุ่นยังประกาศยุติการค้ากับต่างประเทศแต่อนุญาตให้เรือจากจีนและเรือฮอลันดาไปค้าขายที่เมืองท่าทางานาซากิและยอมให้สำเนาแบบเงินจากบางเมือง เช่น ตังเกี๋ย กัมพูชา กรุงศรีอยุธยา นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี มะละกา และปัตตาเวียไปค้าขายกับญี่ปุ่นได้¹¹⁰ แม้ญี่ปุ่นจะยอมให้สำเนาจากกรุงศรีอยุธยาเข้าไปค้าได้ แต่เนื่องจากญี่ปุ่นไม่ยอมรับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นพระมหากษัตริย์จึงประกาศไม่ยอมรับสำเนาหลวงที่เดินทางไปจากกรุงศรีอยุธยา นี่คือเหตุผลสำคัญที่ทำให้สำเนาหลวงจากกรุงศรีอยุธยาไม่อาจไปค้าขายโดยตรงกับญี่ปุ่น ต้องค้าขายผ่านพ่อค้าจีนและฮอลันดา และทำให้ชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาร่วมกิจกรรมการค้ากับพ่อค้าฮอลันดาและพ่อค้าจีน

- กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยามีกิจกรรมทางการค้าที่สำคัญคือการค้าหนังสัตว์มาก่อนที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาจะได้สิทธิผูกขาดการซื้อหนังกวาง พ่อค้าฮอลันดาจึงใช้ผู้มีอำนาจชาวญี่ปุ่นเป็นประโยชน์ในฐานะคนกลาง เพื่อจะได้รับหนังสัตว์จากประชาคมญี่ปุ่นมาส่งออกตั้งแต่แรก บางครั้งก็ขอร่องหัวหน้าชาวญี่ปุ่นว่า จะขอผูกขาดการซื้อสินค้าหนังสัตว์และบางครั้งก็ขอซื้อหนังสัตว์จากหัวหน้าหมู่บ้านและผู้มีอำนาจโดยตรง¹¹¹

ชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาทำการค้ากับพ่อค้าที่ส่งสินค้าไปขายยังญี่ปุ่น ซึ่งมีทั้งราชสำนักอยุธยา พ่อค้าฮอลันดา พ่อค้าจีน ฯลฯ หลังจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาได้สิทธิผูกขาดการซื้อหนังสัตว์ ชาวญี่ปุ่นที่กรุงศรีอยุธยาก็หันมารับจ้างรวบรวมหนังสัตว์และเป็นผู้จัดเตรียมหนังสัตว์เพื่อส่งไปจำหน่าย ชาวญี่ปุ่นจำนวนมากไม่น้อยไปเป็นลูกจ้างรายวัน รับจ้างฟอกหนังหรือทำงานประเภทบรรจूसินค้าที่คลังสินค้าฮอลันดาซึ่งตั้งอยู่เหนือหมู่บ้านญี่ปุ่น¹¹²

¹¹⁰ Leonard Y. Andaya, "Interaction with the Outside World and Adaptation in Southeast Asian Society, 1500-1800" in *The Cambridge History of Southeast Asia Volume one, Part Two From c. 1500 to c. 1800*, p. 7.

¹¹¹ ชะโตโก ทซึจึยะ, *ภาพลักษณ์ของยามาดา นางามาซา ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น ในศตวรรษที่ 20*, หน้า 15.

¹¹² อิชิติ โยเนะโอะ และ โยชิคาวะ โทชิฮารุ, *ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี*, หน้า 46.

บริษัทฮอลันดาจำเป็นต้องอาศัยชาวญี่ปุ่นเป็นผู้รวบรวมหนังสือตัวให้เพราะชาวญี่ปุ่นทำกิจการค้าหนังสือตัวมาก่อนย่อมมีเครือข่ายตามหัวเมือง การรวบรวมหนังสือตัวนั้นไม่ใช่งานที่ง่าย หากปีใดที่น้ำในแม่น้ำขึ้นสูงบรรดาทวารวดีอาจจมน้ำตาย หากข้ามแม่น้ำก็จะถูกจระเข้และเสือกิน ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นในเดือนตุลาคม ค.ศ.1640 (พ.ศ. 2183) ที่เมืองพิษณุโลกและกำแพงเพชร เมื่อน้ำลด “พวกบ้านนอกไม่สามารถเข้าไปใกล้เพื่อถลกหนังได้เพราะกลิ่นเหม็นรุนแรงเหลือเกิน”¹¹³ ดังนั้น ผู้รวบรวมหนังสือตัวต้องมีเครือข่ายหลายๆ แห่ง เพื่อว่าที่ใดเกิดปัญหาจะได้ติดต่อกับเครือข่ายอื่นได้ทันเวลา

- เหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับราชสำนัก

ชุมชนญี่ปุ่นมีความเข้มแข็งและเกี่ยวข้องกับราชสำนักมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม นอกจากกรุงศรีอยุธยาจะมีชาวญี่ปุ่นเป็นกองทหารอาสาญี่ปุ่นแล้ว ชาวญี่ปุ่นยังเกี่ยวข้องกับราชสำนักด้วยสาเหตุอื่นๆ อีก สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ ชาวญี่ปุ่นก่อความไม่สงบขึ้นในกรุงศรีอยุธยาถึง 2 รัชกาล แสดงให้เห็นความเข้มแข็งและกล้าหาญของชุมชน ในขณะที่เดียวกันก็แสดงถึงความสำคัญของชุมชนญี่ปุ่นด้วย

ความไม่สงบครั้งแรกเกิดขึ้นเมื่อชาวญี่ปุ่นบุกเข้าพระราชวังในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม หลักฐานของไทยกล่าวถึงเหตุการณ์นี้ไว้ไม่ตรงกัน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่า ชาวญี่ปุ่นเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมซึ่งราชสมบัติจากสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์จึงบุกเข้าวัง¹¹⁴ แต่ถูกปราบปรามได้ ส่วนในคำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวถึงเหตุการณ์ชาวญี่ปุ่นบุกพระราชวังว่า เป็นเพราะพ่อค้าญี่ปุ่นโกรธที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมซื้อสินค้าแต่จ่ายเงินปลอม จึงส่งลูกน้องเข้ามาจะลอบฆ่าพระเจ้าแผ่นดินเสีย แต่ทำไม่สำเร็จ¹¹⁵ หลักฐานฮอลันดาได้กล่าวถึงเหตุการณ์ชาวญี่ปุ่นเป็นกบฏเช่นเดียวกัน โดยกล่าวถึงการประหารหัวหน้าของชาวญี่ปุ่นคือออกญากรมนายไวย ทำให้ชาวญี่ปุ่น 280 คน ไม่พอใจ จึงร่วมกันก่อเหตุไม่สงบ หลังจากถูกปราบปราม ชาวญี่ปุ่นถูกขับไล่ออก

¹¹³ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), หน้า 223.

¹¹⁴ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, (Bangkok: The Siam Society, 2000), p.208.

¹¹⁵ คำให้การชาวกรุงเก่า, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จดหมายเหตุ, 2544), หน้า 96.

ทหารรับจ้างชาวญี่ปุ่นในกองทัพสยาม

จากกรุงศรีอยุธยาไปอยู่ที่เพชรบุรี¹¹⁶ หลังจากนั้นก็ถูกไล่ออกจากราชอาณาจักรไป¹¹⁷ ต่อมาไม่นานนัก ชาวญี่ปุ่นก็กลับเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาอีก

ชาวญี่ปุ่นผู้หนึ่งคือออกญาเสนาภิมุขได้มีอำนาจทั้งทางการเมืองและทำการค้าขายส่วนตัวควบคู่ไปด้วย จนกลายเป็นผู้มีอำนาจ อิทธิพล และความมั่งคั่งมากคนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และเมื่อสิ้นรัชกาล ออกญาศรีวรวงศ์หรือที่ต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้พยายามทุกวิถีทางเพื่อให้ออกญาเสนาภิมุขสลับสนุนตนเอง เมื่อทำไม่ได้จึงคิดกำจัดออกญาเสนาภิมุขเสีย โดยส่งให้ไปเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก่อนที่จะถูกวางยาพิษจนตาย หลังจากที่ทรงกำจัดออกญาเสนาภิมุขแล้วยังทรง

¹¹⁶ Peter Floris, *His Voyage to the East Indies in the Globe 1611-1615*. edited by W.H. Moreland, Second Series, No. LXXIV (London: Hakluyt Society, 1934), p. 56-57.

¹¹⁷ จดหมายจากคอร์เนเลียส แวน ไนเนนโรด ถึง เอ็ช. ยานเซน เมื่อวันที่ 24 เมษายน ค.ศ. 1612 ใน กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 7-10.

ให้เผาทำลายและขับไล่ชาวญี่ปุ่นออกไปจากกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1630 (พ.ศ. 2173)¹¹⁸ แต่หลังจากนั้น ใน ค.ศ. 1633 (พ.ศ. 2176) ทรงอนุญาตให้ชาวญี่ปุ่นเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงศรีอยุธยาอีก

กรุงศรีอยุธยามีดีต้อนรับชาวญี่ปุ่นเพราะความสำคัญทางเศรษฐกิจ เนื่องจากหลังจากชาวญี่ปุ่นหนีออกจากกรุงศรีอยุธยาราคาหนังกวางในตลาดกลับตกต่ำลงเพราะไม่มีผู้ใดต้องการซื้อ แม้แต่บริษัทฮอลันดาในช่วงเวลานั้นก็ไม่ซื้อหนังกวางเช่นเดียวกัน¹¹⁹ ราคาหนังกวางที่ตกต่ำย่อมส่งผลกระทบต่อการค้าของกรุงศรีอยุธยาและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ที่ลงทุนซื้อหนังกวางมาเก็บไว้ขายต่อเป็นอย่างยิ่ง เพราะหนังกวางเป็นสินค้าที่เน่าเสีย เก็บไว้นานไม่ได้ ดังนั้น เมื่อชาวญี่ปุ่นกลับเข้ามา สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้อาศัยและทำธุรกิจการค้าต่อไปดังเดิม และยังได้พระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ให้แก่ชาวญี่ปุ่น 3 คน ทรงตั้งให้เป็นหัวหน้าคนอื่นๆ และให้พวกญี่ปุ่นอยู่ได้บังคับบัญชาของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คนหนึ่งของพระองค์¹²⁰

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเห็นความสำคัญของตลาดญี่ปุ่น ทรงสนพระทัยเรื่องการค้า และความสัมพันธ์ทางการทูตกับญี่ปุ่นเป็นอันมาก ทรงพยายามฟื้นฟูความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นหลายครั้งหลังจากญี่ปุ่นปิดประเทศและไม่ยอมรับสำเนาหลวงเข้าไปค้าขาย ทรงส่งเรือพร้อมทูตไปยังญี่ปุ่นหลายครั้งใน ค.ศ. 1636, 1637, 1643 และ 1656 (พ.ศ. 2179, 2180, 2183 และ 2199) แต่ไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไป กระนั้นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังคงทำการค้าทางอ้อมกับญี่ปุ่นโดยผ่านทางเรือพ่อค้าฮอลันดาและจีน

ชาวญี่ปุ่นจึงเป็นกลุ่มคนที่สำคัญอย่างยิ่งในกิจกรรมการค้าหนังสัตว์ ซึ่งเป็นสินค้าส่งออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยา

¹¹⁸ ชะโตโก ทซึจึยะ, ภาพลักษณ์ของยามาดา นางามาซา ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น ในศตวรรษที่ 20, หน้า 19.

¹¹⁹ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), หน้า 107.

¹²⁰ ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม” ใน รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 74.

1.4.2.4 กลุ่ม “แขกมัวร์” และมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

คนกลุ่มที่เรียกรวมว่า “แขกมัวร์” หมายถึงกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งหมายเฉพาะชาวอินเดีย อาหรับ เปอร์เซีย และเปอร์เซีย การที่หลักฐานตะวันตกเรียกรวมว่าพวกมัวร์ ทำให้แยกออกได้ลำบากกว่าหมายถึงชนชาติใด ตามหลักฐานไทยที่พบส่วนใหญ่มักจะเรียกพวกมุสลิมว่า “แขก” เช่น แขกมลายู แขกแม่ฮ่องเบา แขกมกกะสัน แขกชวา แขกอินเดีย เป็นต้น ซึ่งเป็นกลุ่มชาวต่างชาติกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งในกรุงศรีอยุธยาและเมืองมะริด นอกจากนี้พวก “มัวร์” ที่กล่าวไปแล้ว ยังมีพวกมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มาจากมลายู ชวา บัตตานี มกกะสัน และจามที่นับถือศาสนาอิสลามอีกกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา

- ที่มาของกลุ่มแขกมัวร์และมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

พวก “แขกมัวร์” อยู่ในกรุงศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียงมาเป็นเวลานานแล้ว บ้างเชื่อว่าพวกแขกเปอร์เซียเป็นพวกที่อพยพมาจากนครศรีธรรมราชตั้งแต่ก่อนสมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง¹²¹ พวกพ่อค้า “มัวร์” เดินทางเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยามากขึ้นหลังจากมะละกาถูกโปรตุเกสเข้าครอบครอง ทำให้กลุ่มพ่อค้า “มัวร์” ต้องหาที่มั่นทางการค้าใหม่ การที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าที่สำคัญ ความไม่เข้มงวดเรื่องศาสนา ทั้งยังสร้างสุเหร่าให้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และสมเด็จพระนารายณ์ยังพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นค่าใช้จ่ายในการพิธีทางศาสนาที่สำคัญๆ¹²² มิตรไมตรีจากกรุงศรีอยุธยาทำให้พ่อค้า “มัวร์” เดินทางเข้ามามากขึ้น

- ที่ตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนชาวมุสลิมส่วนใหญ่ที่เป็นชาวเปอร์เซียตั้งบ้านเรือนอยู่ทางใต้ของพระนครริมคลองคูจามฝั่งตะวันตก ซึ่งเรียกกันว่าทุ่งแขกหรือสุเหร่าแขกเอกอะหมัด บริเวณบ้านท่ากายีและที่บริเวณบ้านป้อมหัวแหลมก็เป็นที่อยู่ของพวกแขกเก่าอีกแห่งหนึ่ง ส่วนแขกตานีหรือแขก

¹²¹ พระบริหารเทพธานี, **พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา ภาคแรก**, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2514, หน้า 74.

¹²² Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p.112. และ Leonard Y. Andaya, “Ayutthaya and the Persian and Indian Muslim Connection” in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, p. 125.

ปัตตานีตั้งบ้านเรือนอยู่แถบคลองตะเคียน ริมวัดลวดช่อง¹²³ พวกแขกมักกะสัน เป็นกลุ่มชนที่มาจากเมืองมากัสซาร์ เกาะเซลิเบส ประเทศอินโดนีเซียในปัจจุบัน ตั้งบ้านเรือนอยู่ใต้ชุมชนมุสลิมมลายูซึ่งอยู่ใกล้หมู่บ้านโปรตุเกส ในขณะที่พวกจามอาศัยอยู่แถววัดแก้วฟ้าและวัดลวดช่อง

- กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

อาชีพของพวกเขา “แขกมัวร์” ส่วนหนึ่งคือการค้า มุสลิมที่อาศัยในเขตกำแพงเมืองเป็นกลุ่มพ่อค้าผู้นำเข้าสินค้าประเภทของฟุ่มเฟือย อาทิ พรมเปอร์เซีย น้ำดอกไม้เทศ ผ้าแพรพรรณ เครื่องแก้ว และเครื่องทอง¹²⁴ ซึ่งเป็นสินค้าราคาสูง นอกจากนั้นยังประกอบอาชีพที่ต้องอาศัยทักษะความชำนาญเฉพาะเชื้อชาติ เช่น อาชีพฟันเขือกเปลือกมะพร้าวดีเป็นสายสมอขายให้แก่พวกเดินเรือ และฟันชุดจุดบุหรี่ด้วยเปลือกมะพร้าวขายแก่ขุนนางและราษฎรที่ต้องการใช้และทำบุญ¹²⁵

พวกมุสลิมที่อพยพมาจากหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ทำการค้าเช่นกัน คนเหล่านี้เชี่ยวชาญการเดินเรือและทำการค้ามาก่อนที่จะอพยพเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา การค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยากับคาบสมุทรมลายูทำให้เรือลำเล็กของพวกเขาและอินโดนีเซียนำสินค้าประเภทพริกไทยและหวายเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาเป็นประจำ นอกจากนั้น ยังผลิตสินค้าตามความถนัดทางเชื้อชาติออกขาย แยกความชำนาญได้ตามเพศ พวกผู้หญิงมีความชำนาญในการนำใบลานมาจักสานเป็นสมุก หีบ กล่อง ฯลฯ สำหรับใส่หมากบุหรี่ ส่วนผู้ชายมีฝีมือด้านช่างเงิน

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹²³ บริเวณนี้เดิมเป็นที่อยู่ของชาวไทย ประกอบอาชีพทำเส้นลวดช่องขายจนมีชื่อ ภายหลังพวกแขกปัตตานีอพยพเข้ามาอยู่ด้วยกัน ุรายละเอียดใน ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์, **อธิบายภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา 417 ปีแลหลังครั้งบ้านเมืองดี** (กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, 2544), หน้า 69.

¹²⁴ **เอกสารสลันดาสัมยกรุงศรีอยุธยา**, หน้า 215 และ **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 40 เล่ม 23** (กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2511), หน้า 270 อ้างใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, **ขุนนางกรมท่าชาวการศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2153-2453** (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 41-42.

¹²⁵ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 6.

ช่างทองรูปพรรณ การทำถมทองเป็นถาด ชัน พาน กาน้ำ หีบ กล่อง ตลับ ผอบ ฯลฯ นอกจากนั้น ยังมีฝีมือในด้านการเป็นช่างเหล็ก ทำกริช หอก ดาบ มีด ขวาน เดื่อยไก่อชน ตะโกรหนีบหมาก¹²⁶

ส่วนช่างตानीหรือช่างปัตตานีมีฝีมือด้านการทอผ้าไหม ผ้าด้ายเป็นผ้าพื้น ผ้าม่วง เกลี้ยง ม่วงดอก ในขณะที่พวกจามก็ทอผ้าส่งขายที่ตลาดป่าผ้าเขียว และสานเสื่อลานไต้ขาย¹²⁷

ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่อุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹²⁶ กาญจนาคพันธุ์, ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 1, (พระนคร: สำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์, 2512), หน้า 596.

¹²⁷ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 5.

- เหตุการณ์ที่เกี่ยวพันกับราชสำนัก

ผู้นำคนสำคัญของกลุ่มชาวต่างชาติกลุ่มนี้คือเจกอะหมัด (ต้นสกุลบุญนาค) นำบริวารที่นับถือศาสนาอิสลาม นิกายเจ้าเซ็น เข้ามาตั้งรกรากค้าขายในกรุงศรีอยุธยาพลายรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ¹²⁸ เจกอะหมัดได้ติดต่อค้าขายจนคุ้นเคยกับเจ้านายและขุนนางในกรุงศรีอยุธยา ในที่สุดได้เป็นที่ปรึกษาราชการต่างประเทศของเจ้าพระยาพระคลังในเวลานั้น ต่อมาจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าตั้งให้เจกอะหมัดเป็นพระยาเจกอะหมัดรัตนราชเศรษฐี และพระราชทานตำแหน่งคุณเป็นที่ยกย่องมีบ้านเรือนตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก มีการสร้างสุเหร่า กุฎีใหญ่ และที่ฝังศพ¹²⁹

พวก “มัวร์” บางคนได้เป็นขุนนางในกรมท่า เท่ากับว่าได้บรรดาศักดิ์และตำแหน่งหน้าที่เพื่อทำการค้าให้ราชสำนักควบคุมไปกับการทำการค้าของตนเองเช่นเดียวกับพวกชาวจีน “นาย” ของพวกนี้มีบรรดาศักดิ์เป็นออกพระจุลราชมนตรี¹³⁰ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ขุนนางที่นับถือศาสนาอิสลามเชื้อสายเปอร์เซียได้เป็นพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ และเป็นขุนนางระดับสูงในราชสำนัก

อิทธิพลของพวก “มัวร์” ในราชสำนักเพิ่มสูงขึ้นกว่าเดิมในช่วงระหว่างทศวรรษที่ 1660 และ 1670 เนื่องจากการค้าทางด้านอ่าวเบงกอลเติบโตมากขึ้น ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ราชสำนักต้องอาศัยพวก “มัวร์” ให้ทำการค้าด้านอ่าวเบงกอล เพราะคนเหล่านี้มีความสามารถทางภาษา รู้และเข้าใจดีเกี่ยวกับตลาดของอินเดียและเปอร์เซีย รวมทั้งตลาดระหว่างทางไปจนถึงเมืองโมชา (Mocha) ในแหลมอาระเบีย¹³¹

¹²⁸ พระยาโกมารกุลมนตรี, เจกอะหมัดและต้นสกุลบุญนาค พิมพ์ครั้งที่ 4 (นนทบุรี : ศรีปัญญา, 2546), หน้า 18. แต่ Leonard Y. Andaya ผู้เขียนเรื่อง “Ayutthaya and the Persian and Indian Muslim Connection” กล่าวว่าเข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

¹²⁹ พระยาโกมารกุลมนตรี, เจกอะหมัดและต้นสกุลบุญนาค, หน้า 19. และ Leonard Y. Andaya, “Ayutthaya and the Persian and Indian Muslim Connection” in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, p. 125.

¹³⁰ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, *ขุนนางกรมท่าชาว*, หน้า 114.

¹³¹ Dhiravat na Pombejra, *Siamese Court Life in the Seventeenth Century as Depicted in European Sources* (Bangkok: Faculty of Arts, Chulalongkorn University), p. 177.

ส่วนกลุ่มชาวมุสลิมเอเชียที่มาจากมลายู ชาว ปัตตานี มักกะสัน และจาม มีบทบาทด้านการทหารอยู่ในกองอาสาจาม มีพระราชวังสันเป็นจางวาง หลวงศรีมหาธาเป็นเจ้ากรมอาสาจามซ้าย และหลวงลักษมาณาเป็นเจ้ากรมอาสาจามขวา ทหารในกองอาสาจามน่าจะมีทั้งพวกจามและพวกมลายู¹³² เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งราชสมบัตินิทรงได้รับความช่วยเหลือจากกลุ่มชาวมุสลิมเอเชียเช่นกัน โดยเฉพาะพวกมลายูที่มีชื่อเสียงด้านความเข้มแข็งและโหดร้าย¹³³ ขุนนางเชื้อสายมุสลิมมลายูในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้ขึ้นสู่ตำแหน่งเสนาบดีพระคลัง และด้วยความช่วยเหลือจากเสนาบดีผู้นี้พวกมลายูหลายคนจึงได้รับตำแหน่งขุนนางชั้นสูงในราชสำนัก อย่างไรก็ตาม เมื่อเสนาบดีพระคลังชาวมลายูหมดอำนาจลง พวกมลายูก็หมดอำนาจเช่นกัน¹³⁴

1.4.2.5 กลุ่มชาวโปรตุเกส

ชาวโปรตุเกสเป็นชาวยุโรปชาติแรกที่เข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 หลังจากกองทหารโปรตุเกสยึดมะละกาได้สำเร็จใน ค.ศ. 1511

- ที่มาของกลุ่มชาวโปรตุเกสอพยพ

เมื่อโปรตุเกสได้ครอบครองเมืองท่ามะละกาใน ค.ศ. 1511 อฟองซู ดือ อัลบูเกร์ (Afonso de Albuquerque) ได้ส่งดูอาร์ต ฟิรันานดีซ¹³⁵ เป็นทูตนำสาสน์และของขวัญเข้ามาถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และทำสัญญาทางการค้ากับกรุงศรีอยุธยา¹³⁶ ส่งผลให้ใน ค.ศ. 1566 (พ.ศ. 2109) มีชาวโปรตุเกสจำนวนมากอพยพเข้ามาอาศัยในกรุงศรีอยุธยา* ในระยะนี้เองที่มี

¹³² กาญจนาคพันธุ์, ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 1, หน้า 730.

¹³³ Nicolas Gervaise, The Natural and Political History of the Kingdom of Siam, p. 46.

¹³⁴ ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม, หน้า 4-5.

¹³⁵ มาเรีย ดา กงไซเซา ฟลอริซ, ชาวโปรตุเกสและสยาม สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 แปลโดย มธุรส ศุภผล (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ออร์คิด, 2547), หน้า 13. ดูอาร์ต ฟิรันานดีซเคยถูกจับเป็นเชลยที่มะละกาอยู่สองปีพร้อมกับชาวโปรตุเกสอื่นๆ จึงมีโอกาสได้เรียนรู้ภาษามลายูจนสื่อสารได้เป็นอย่างดี

¹³⁶ อันโตนิโอ ดา ซิลวา เรกู, 470 ปี สัมพันธไมตรีระหว่างไทยและโปรตุเกส แปลโดย ลินจง สุวรรณโกติน (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ, 2531), หน้า 18.

* ชาวโปรตุเกสยังอพยพเข้าไปยังพะโค เบงกอล โอริสสา และจีนด้วยในปีเดียวกันนี้ รวมแล้วกว่า 2000 คน

บาทหลวงคณะโดมินิกัน ซึ่งเป็นคณะนักบวชในคริสต์ศาสนาคณะแรกที่เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา ตั้งสำนักสอนศาสนาขึ้น ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับพวกมุสลิมที่กรุงศรีอยุธยาที่เกรงว่าจะเสียอิทธิพลและผลประโยชน์ทางการค้าให้แก่ชาวโปรตุเกส จนทำให้บาทหลวงโปรตุเกสคนหนึ่งถูกฆ่าตาย อีกคนหนึ่งบาดเจ็บสาหัส¹³⁷

ชาวโปรตุเกสที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและค้าขายในกรุงศรีอยุธยาส่วนใหญ่คือ พ่อค้า เอกชนหรือพ่อค้าอิสระ ทหารระดับต่ำ และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ได้ค่าตอบแทนน้อย ภาระงานหนัก ไม่ใช่ผู้แทนจากบริษัทการค้าดังเช่นชาวยุโรปอื่นๆ ที่เข้ามาในสมัยหลัง ชาวโปรตุเกสเข้ามาเป็นทหารรับจ้าง นำความรู้เรื่องการใช้ปืนเล็กและปืนใหญ่มาให้ชาวอยุธยารู้จัก บ้างก็เข้ามาค้าขายเป็นพ่อค้าเอกชนและเป็นบาทหลวง

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีชาวโปรตุเกสจำนวนมากอพยพมาจากมาเก๊าซาร์ และได้รับอนุญาตให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงศรีอยุธยาได้ เนื่องจากอยู่ในกรุงศรีอยุธยามาเป็นเวลานานและมีการอพยพเข้ามาอีกจึงมีกลุ่มคนเชื้อสายโปรตุเกสและลูกครึ่งหรือที่เรียกว่าเมสติโซ (Mestizo) จำนวนมาก

- ที่ตั้งถิ่นฐาน

หลักฐานในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ระบุว่าชุมชนโปรตุเกสตั้งอยู่ท่ามกลางชุมชนต่างชาติหลายเชื้อชาติ ด้านเหนือของหมู่บ้านโปรตุเกสคือชุมชนชาวจีน ส่วนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาตรงกันข้ามกับหมู่บ้านโปรตุเกสคือหมู่บ้านญี่ปุ่น ฝั่งเดียวกันยังมีสถานีการค้าของฮอลันดา ส่วนด้านใต้และตะวันตกของหมู่บ้านโปรตุเกสเป็นหมู่บ้านของชาวมาเลย์ และชาวมาเก๊าซาร์ ส่วนด้านตะวันตกเฉียงเหนือเป็นที่ตั้งของค่ายชาวโคชินไชน่าและชาวพะโค¹³⁸

ชุมชนโปรตุเกสมีโบสถ์คริสต์ศาสนาถึง 3 นิกาย คือ คณะฟรานซิสกัน โดมินิกัน และเยซุอิต เรียงจากเหนือลงใต้ และมีบาทหลวงอยู่ถึง 11 คน เป็นกำลังสำคัญในการเผยแพร่คริสต์ศาสนา

¹³⁷ อันโตนิโอ ดา ซิลวา เรกู, 470 ปี สัมพันธไมตรีระหว่างไทยและโปรตุเกส, หน้า 22.

และ Dirk Van Der Cruysse, Siam & the West 1500-1700, p. 12-13.

¹³⁸ Simon de La Loubère, The Kingdom of Siam, p.6.

เมื่อนิกอลาส์ แชรเวสเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ชุมชนโปรตุเกสมีประชากรราวๆ 700-800 หลังคาเรือน หรือราว 3,000-4,000 คน¹³⁹ ส่วนใหญ่เป็นลูกครึ่งโปรตุเกสที่เกิดจากชาวโปรตุเกสกับหญิงชาวเอเชีย เช่น ชาวไทย ญีปุ่น และอินโดนีเซีย เป็นต้น

- กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

เนื่องจากโปรตุเกสไม่แยกการศาสนาออกจากการค้า บาทหลวงและชาวโปรตุเกสที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงศรีอยุธยาจึงมีจุดมุ่งหมายทางการค้าควบคู่กับการเผยแผ่ศาสนาไปด้วยกันตลอดสมัยอยุธยา แม้ว่าในช่วงหลังชุมชนโปรตุเกสจะเสียผลประโยชน์ทางการค้าให้แก่พ่อค้าฮอลันดาไปบ้างแต่ก็ไม่ได้ถึงกับยุติการทำการค้า และแม้ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพ่อค้าจากสเปนและโปรตุเกสในช่วงทศวรรษ 1620 และ 1630 จะไม่ดีนัก¹⁴⁰ แต่ประชาคมโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยายังคงอยู่ด้วยดี และประกอบอาชีพหลากหลาย เช่น เป็นทหารรับจ้าง นักเดินเรือ นายเรือ พ่อค้า ล่าม ช่างอัญมณี¹⁴¹ คนนำร่องบนเรือของพระมหากษัตริย์¹⁴² แพทย์¹⁴³ เสมียน¹⁴⁴ และค้าขายขนมหวาน เป็นต้น

เนื่องจากหลายเมืองในเอเชียใช้ภาษาโปรตุเกสเป็นภาษากลางในการค้าและการทูตกับตะวันตก กลุ่มเชื้อสายโปรตุเกสจึงมีโอกาสเป็นล่าม ทั้งที่รับใช้ราชสำนักและรับจ้าง

¹³⁹ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p. 46.

¹⁴⁰ Dhiravat na Pombejra, *A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688*, p.84.

¹⁴¹ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ ในศตวรรษที่ 17 เล่ม 4*, หน้า 83-86.

¹⁴² *จดหมายเหตุ การเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ต ค.ศ. 1687-1688*, หน้า 219.

¹⁴³ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ ในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1*, หน้า 83.

¹⁴⁴ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ ในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 127.

พ่อค้าทั่วไป บาทหลวงเดอ ชัวซีอ้างว่า ขุนนางกรุงศรีอยุธยาพูดภาษาโปรตุเกสเป็นกันทุกคน¹⁴⁵ เชื่อว่าหากเป็นไปได้น่าจะหมายถึงขุนนางในกรมพระคลังมากกว่าจะหมายถึงขุนนางทั้งหมดของราชสำนัก

- เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับราชสำนัก

ชาวโปรตุเกสที่อพยพเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นำอาวุธปืนอันทันสมัยเข้ามายังดินแดนแถบนี้ แม้ว่าชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะรู้จักการผลิตและใช้อาวุธปืนไฟตลอดจนวิธีการรบมาก่อนหน้านี้จากชาวจีนและชาวตะวันออกกลาง¹⁴⁶ แต่อาวุธปืนที่มีก็ยังไม่มียานุภาพมากเท่ากับอาวุธปืนที่มาจากยุโรป อาวุธปืนและทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาสามารถรวมอำนาจของราชวงศ์ที่ปกครองอยู่ในขณะนั้นได้สำเร็จ แต่ก็นำมาซึ่งการสงครามหลายครั้ง รวมทั้งสงครามครั้งใหญ่กับพม่า พระมหากษัตริย์อยุธยาทรงต้อนรับชาวโปรตุเกสและชาวต่างชาติทั้งหลายที่เดินทางเข้ามาพำนักในกรุงศรีอยุธยา เพราะอาวุธปืนและทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสช่วยเพิ่มแสนยานุภาพให้แก่กรุงศรีอยุธยา รวมทั้งให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการสร้างกำแพงเมืองล้อมรอบกรุงศรีอยุธยา¹⁴⁷

เมื่อพ่อค้าชาวโปรตุเกสเข้ามาตั้งถิ่นฐานและวางรากฐานการค้าจนแข็งแกร่งแล้ว พระมหากษัตริย์ทรงใช้การต่อรองทางการค้ากดดันเพื่อให้ชาวโปรตุเกสช่วยเหลือด้านการทหาร แม้ว่าจะเป็นเพียงชั่วคราวก็ตาม พระมหากษัตริย์ทรงใช้องค์การทางการค้าเป็นเครื่องมือต่อรองและขัดขวางการค้าของพ่อค้าโปรตุเกสที่ไม่ให้ความช่วยเหลือยามที่พระองค์ต้องการได้ไม่ยาก¹⁴⁸ ส่วนชาวโปรตุเกสที่ช่วยเหลือพระองค์นั้น ทรงให้ผลประโยชน์ทางการค้าและภาษี รวมทั้งการศาสนา เป็นการให้ความช่วยเหลือแบบต่างตอบแทน ทำให้ได้ผลประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย เห็นได้จาก

¹⁴⁵ เดอ ชัวซี, **จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์** แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 439.

¹⁴⁶ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis*, p. 220.

¹⁴⁷ มาเรีย ดา กงไซเซา ฟลอริช, **ชาวโปรตุเกสและสยาม สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16** แปลโดย มธุรส ศุภผล (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ออร์คิด, 2547), หน้า 115.

¹⁴⁸ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 109.

เหตุการณ์สงครามในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาที่เกณฑ์ชาวโปรตุเกสแทบทั้งหมดออกรบ
ลักษณะเช่นนี้ปรากฏกับชาวยุโรปชาติอื่นๆ ที่เข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาด้วย

ทหารรับจ้างและพ่อค้าชาวโปรตุเกสอยู่ในเหตุการณ์สงครามของกรุงศรีอยุธยา
หลายครั้ง เช่น สงครามเชียงกราน ในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช ค.ศ. 1538 (พ.ศ. 2081)
สงครามอีกสองครั้งที่เชียงใหม่ในรัชกาลเดียวกัน และสงครามในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
หลังจากกรุงศรีอยุธยาตกอยู่ภายใต้อำนาจของพม่าจึงไม่มีโอกาสติดต่อกับชาวโปรตุเกสที่ชำนาญ
ด้านอาวุธอีก จนกระทั่งการรบที่หนองสาหร่าย มีทหารโปรตุเกส 2 นาย รบเคียงข้างสมเด็จพระ
นเรศวร และมีทหารชาวโปรตุเกสรับราชการต่อมาอีกหลายคน แต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ทหาร
รับจ้างชาวโปรตุเกสคงไม่ได้รับตำแหน่งสูงใดๆ อีกต่อไป¹⁴⁹ แต่ยังคงมีชาวโปรตุเกสรับราชการอยู่
ในกรมฝรั่งแม่นปืน

1.4.2.6 กลุ่มชาวอาร์มีเนีย*

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

* เป็นชนชาติกลุ่มอินโด-ยูโรเปียน ถิ่นฐานเดิมอยู่ในเอเชียไมเนอร์ ต่อมาได้อพยพมาอยู่
บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือของตุรกีในปัจจุบัน ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ราว ค.ศ. 1603-1605 ชาว
อับบาสที่ 1 สั่งให้เนรเทศชาวอาร์มีเนียมายังเปอร์เซีย ชาวอาร์มีเนียหลายคนตายระหว่างทางด้วยโรคระบาด พวก
ที่รอดมาได้ถูกขายเป็นทาส เฉพาะกลุ่มชนชั้นสูงเท่านั้นที่ซาร์อนุญาตให้ไม่ต้องไปเป็นทาส ชาวอาร์มีเนียนับพัน
ครอบครัวถูกส่งไปอยู่ในบริเวณที่มีการทอผ้าไหมที่เมืองกิลันและมาซันดาร์น หลังจากนั้นก็อพยพไปตามที่ต่างๆ
จนมาตั้งถิ่นฐานที่ใกล้ๆ เมืองอิสฟาฮาน ที่ซึ่งจะกลายเป็นเมืองจิลฟาใหม่ เมืองจิลฟาใหม่กลายเป็นประตูสู่เมือง
หลวงของราชวงศ์ซาฟาวิ และเป็นศูนย์กลางการค้าของชาวอาร์มีเนีย เป็นเมืองที่จัดหาสินค้าเอเชีย ได้แก่ ไหม
เปอร์เซียและอัญมณีให้แก่ตลาดยุโรป และจัดหาผ้าและสิ่งของอันประณีตของยุโรปมาให้เอเชีย การนี้ทำให้พ่อค้า
อาร์มีเนียต้องสร้างเครือข่ายของตนเองขึ้น จึงมีชาวอาร์มีเนียอยู่ในส่วนต่างๆ ของเอเชีย เพื่อจัดหาสินค้า เช่น มี
ชุมชนอาร์มีเนียในเมืองบาสราและแบกแดด ฮอรัมุส บันดา-อับบาส อัครา เดลลี ละฮอร์ แคมเบย์ สุรัต บอมเบย์
มัทราส แม้แต่ใน พะโค อังวะ สีเรียม ย่างกุ้ง กรุงศรีอยุธยา ปัตตาเวีย มะนิลา และกวางตุ้ง รายละเอียดใน Michel
Aghassian and Keram Kevonian, "Armenian Trade in the Indian Ocean in the Seventeenth and
Eighteenth Centuries" in *Asian Merchants and Businessmen in the Indian Ocean and the China Sea*
edited by Denys Lombard and Jean Aubin (New Delhi: Oxford University Press, 2000), pp. 155-157.

เป็นกลุ่มประชาคมต่างด้าว นับถือคริสต์ศาสนา นิกายอโธด็อกซ์กลุ่มเล็กๆ และไม่ปรากฏหลักฐานมากนัก ความจริงชาวอาร์มีเนียในเอเชียมีความสำคัญในฐานะพ่อค้าที่ทำการค้าทั้งทางทะเลและทางบก และมีเครือข่ายการค้านานาชาติของตนเอง

- ที่มา

คาดว่าชาวอาร์มีเนียที่อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาคงจะอพยพมาจากอินเดีย

- ที่ตั้งถิ่นฐาน

ไม่พบหลักฐานว่าหมู่บ้านชาวอาร์มีเนียตั้งอยู่ที่ใด อาจไม่ได้ตั้งถิ่นฐานเป็น “หมู่บ้าน” หรืออาจจะตั้งถิ่นฐานร่วมกับหมู่บ้านชาวต่างชาติเชื้อชาติอื่น มีผู้สันนิษฐานว่าน่าจะตั้งประชาคมอยู่ร่วมกับพวกมุสลิมอินโด-อิหร่าน เพราะมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน¹⁵⁰

- กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

เซอร์วาเลียร์ เดอ โชมองต์ กล่าวว่ ในกรุงศรีอยุธยามีชาวอาร์มีเนียอาศัยอยู่ราว 15-16 ครอบครัว ประกอบอาชีพค้าขาย¹⁵¹ และเป็นทหารม้าองครักษ์ของสมเด็จพระนารายณ์¹⁵²

หลักฐานของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เมืองสุรัตระบุถึงการทำการค้าของชาวอาร์มีเนียชื่อโคจาร์ มีนาส (Cojah Meenas) เป็นพ่อค้ารายใหญ่ที่สุรัต ทำการค้ากับสยาม ตีมอร์ มะละกา ฟิลิปปินส์ และทำการค้ากับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เมืองสุรัต¹⁵³ สันนิษฐานว่าชาวอาร์มีเนียน่าจะนำผ้าจากสุรัตเข้ามาขายแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และชาวอาร์มีเนียในกรุงศรีอยุธยาน่าจะเป็นเครือข่ายของพ่อค้าอาร์มีเนียที่มาจากอินเดีย มีการกล่าวถึง

¹⁵⁰ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, *ขุนนางกรมท่าชาว*, หน้า 63.

¹⁵¹ Michael Smithies, tr., *The Chevalier de Chaumont and the Abbe de Choisy Aspects of the Embassy to Siam 1685* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1997), p. 83.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ *Armenian Merchants of the Seventeenth and early Eighteenth Centuries: English East India Company Sources* edited by Vahé Baladouni and Margaret Makepeace (Philadelphia: American Philosophical Society Independence Square, 1998), pp. 71, 79, 80.

จอห์น เดอแมร์โครา เศรษฐีชาวอาร์มีเนียจากมัทราสที่เข้ามาทำการค้ากับพะโคและได้เป็นขุนนางของราชสำนักพะโคว่า เป็นเจ้าของเรือหลายลำ ทำการค้าขนาดใหญ่ ค้าขายอัญมณีและสิ่งของมีค่าต่างๆ รวมทั้งค้าทาส จอห์นมีน้องชายชื่อโจเซฟซึ่งทำการค้าทางทะเลและมีเรือหลายลำเช่นกัน¹⁵⁴ และในที่อื่นนั้นชาวอาร์มีเนียเป็นทั้งนายหน้า ผู้ให้ยืมเงินโดยคิดดอกเบี้ย และผู้ขนส่งสินค้าในคนเดียวกัน พ่อค้าชาวอาร์มีเนียบางคนยังเป็นตัวแทน ล่าม ผู้ปฏิบัติหน้าที่เฉพาะอย่าง และนักการทูต โดยให้บริการงานเหล่านี้แก่เจ้าเมืองและบริษัทการค้าของยุโรป พ่อค้าอาร์มีเนียมีความรู้เกี่ยวกับราคาสินค้าในยุโรป เอเชีย และเมืองท่าต่างๆ เพราะมีเครือข่ายอยู่ทั่วไป¹⁵⁵

น่าเสียดายที่มีหลักฐานเกี่ยวกับพ่อค้าชาวอาร์มีเนียในกรุงศรีอยุธยาอยู่น้อยมากจนทำให้ไม่ทราบรายละเอียดมากไปกว่านี้

1.4.3 ชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อค้าขาย

คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าและนักเดินเรือ มักเข้ามาและออกไปจากกรุงศรีอยุธยาตามฤดูกาลค้า หากเป็นชนชาติที่เข้ามาตั้งสถานีการค้าก็จะมีพนักงานอยู่ประจำ แม้ว่าคนกลุ่มนี้จะไม่ได้หวังเข้ามาอาศัยในกรุงศรีอยุธยาอย่างถาวร แต่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ได้จากกรุงศรีอยุธยาเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้คนกลุ่มนี้มุ่งหน้ามาสู่เมืองท่ากรุงศรีอยุธยา นอกจากทำการค้ายังเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมืองการปกครองของพระมหากษัตริย์อยู่หลายครั้ง เพราะพวกเขามีอาวุธปืนที่ทันสมัยกว่าที่ชาวพื้นเมืองใช้และมีความชำนาญในการใช้ปืนซึ่งสามารถสนับสนุนพระมหากษัตริย์และขุนนางให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ได้หลายครั้ง อีกทั้งการใช้เส้นสายและความอุปถัมภ์แบบไทยก็นำให้พ่อค้ากลุ่มนี้ต้องทำตัวให้คุ้นเคยและยอมเข้าอยู่ภายใต้ความอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์และขุนนางบางคนเพื่ออภิสิทธิ์ ความสะดวก และรวดเร็วในการดำเนินธุรกิจการค้า

แรกทีเดียวคนกลุ่มนี้นำสินค้าจากยุโรปเข้ามาจำหน่ายในกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่เป็นที่นิยม เช่น พ่อค้าอังกฤษนำผ้าขนสัตว์จากอังกฤษเข้ามาจำหน่าย แต่เมื่อมองเห็นช่องทางในการเป็น

¹⁵⁴ Maurice Collis, *Siamese White* (Bangkok: AVA Publishing House, 1996), pp. 86, 99, 110.

¹⁵⁵ Michel Aghassian and Keram Kevonian, "Armenian Trade in the Indian Ocean in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", pp. 157-158.

คนกลางรับสินค้าของป่า สินค้าหนังสัตว์ น้ำตาล ฯลฯ จากกรุงศรีอยุธยาไปจำหน่ายยังญี่ปุ่น ซึ่งขณะนั้นเป็นลูกค้ารายใหญ่ของกรุงศรีอยุธยา พ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาและอังกฤษจึงขอเข้ามาตั้งสถานีการค้า และรวบรวมสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาและดินแดนตอนในเพื่อนำส่งไปขายยังญี่ปุ่น การติดต่อทำการค้าของพ่อค้าต่างชาติทั้งฮอลันดาและอังกฤษก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชาวต่างชาติและชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยารวมทั้งกับองค์กษัตริย์และชนชั้นปกครอง และช่วยให้การค้าของกรุงศรีอยุธยามีคึกคักมากขึ้น ส่วนพ่อค้าฝรั่งเศสนั้นเนื่องจากเข้ามาหลังจากพ่อค้าชาติอื่นและมีเวลาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาไม่นานนัก จึงยังไม่มีบทบาทด้านการค้าอย่างเห็นได้ชัด แต่ก็มีบทบาทสำคัญด้านอื่น

1.4.3.1 กลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดา

- ที่มา

ชาวฮอลันดาเดินทางเข้ามาค้าขายครั้งแรกที่ปัตตานี เมื่อ ค.ศ. 1602 (พ.ศ. 2145) และเดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาในปี ค.ศ. 1604 (พ.ศ. 2147) ภายใต้บริษัทการค้าที่เรียกย่อๆ ว่า VOC หรือชื่อเต็มว่า Verenigde Oostindische Compagnie¹⁵⁶ หรือบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา

- ที่ตั้งหมู่บ้าน

หมู่บ้านฮอลันดาตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ห่างจากกรุงศรีอยุธยาราว 2 กิโลเมตร ลงมาทางใต้¹⁵⁷ ตั้งอยู่ใกล้กับหมู่บ้านญี่ปุ่น ห่างกันเพียงคลองคั่น บริษัท VOC ได้รับพระราชทานที่ดินตั้งหมู่บ้านจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเมื่อ ค.ศ. 1634 (พ.ศ. 2177) หลังจากที่บริษัทฯ ส่งเรือไปช่วยกรุงศรีอยุธยาทำสงครามกับปัตตานี บริษัท VOC สร้างสำนักงานและที่อยู่ให้ลูกจ้างของบริษัทและครอบครัวเสร็จใน ค.ศ. 1636 (พ.ศ. 2179) และดำเนินกิจกรรมทางการค้าอยู่ที่นั่นจนกระทั่ง ค.ศ. 1765 (พ.ศ. 2308) ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1767 (พ.ศ. 2310) โดยมีหัวหน้าคลังสินค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาประจำกรุงศรีอยุธยาเป็น

¹⁵⁶ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century*, p.2.

¹⁵⁷ Dhiravat na Pombejra, *A Political History of Siam under the Prasatthong*

หัวหน้าหมู่บ้าน มีหลักฐานว่าใน ค.ศ. 1732 (พ.ศ. 2275) ภายในเขตแดนของบริษัท มีประชากรทั้งสิ้น 240 ครอบครัว หรือราว 1,443 คน นับรวมทั้งชาย หญิง และเด็ก¹⁵⁸ เด็กเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นลูกครึ่ง เพราะพ่อค้าฮอลันดามักรับหญิงพื้นเมืองมาเป็นภรรยา แต่เมื่อย้ายออกไปไม่ได้พาลูกๆของตนออกไปด้วยเพราะผิดกฎหมายกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงอนุญาตให้นำเด็กลูกครึ่งออกไปได้เป็นกรณีๆ ไป

กลุ่มชาวฮอลันดากับชาวต่างชาติในจิตรกรรมฝาผนังที่อุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม
จังหวัดเพชรบุรี

- กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

การเข้ามาของพ่อค้าฮอลันดาได้นำวิธีการค้าแบบขอสัมปทานผูกขาดมาใช้กับกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกลายเป็นวิธีการที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้เพื่อดึงดูดให้พ่อค้าต่างชาติเข้ามาติดต่อ

¹⁵⁸ Theodorus Jacobus van den Heuvel, "A Journey to Phra Phutthabat, 1737" in

In the King Trail: an 18th Century Dutch Journey to the Buddha's Footprint edited by Remco Raben and Dhiravat na Pombejra (Bangkok: The Royal Netherlands Embassy, 1997), p.36.

ค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา ใน ค.ศ. 1633 (พ.ศ.2176) บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาได้รับสิทธิผูกขาดหนังสือตราเป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นเวลา 1 ปี¹⁵⁹ ใน ค.ศ. 1672 ได้รับอนุญาตจากราชสำนักให้ผูกขาดตีบุกในนครศรีธรรมราช¹⁶⁰ แต่ก็ประสบปัญหาในการแข่งขันกับองค์พระคลังสินค้าและขุนนางท้องถิ่น แม้ว่าฮอลันดาจะได้รับสิทธิพิเศษหรือตราจากพระมหากษัตริย์แล้วก็ตาม¹⁶¹

บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาส่งสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาออกไปขายในช่วง ค.ศ. 1633-1663 เป็นมูลค่าถึง 4,602,456 เหรียญฟลอริน และในช่วง ค.ศ. 1664-1694 เป็นมูลค่า 3,304,514 เหรียญฟลอริน มูลค่าสินค้าที่ลดลงเป็นผลมาจากการถูกขับไล่ออกจากใต้หวัน การลดปริมาณการค้าสินค้าประเภทอาหาร และการที่บริษัทไม่สามารถแข่งขันการค้าในตลาดบางแห่งโดยเฉพาะตลาดอินเดียได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ บริษัทยังลดชนิดของสินค้าส่งออกลง ไม่สามารถสู้ราคาซื้อกับพ่อค้าจากบางแห่ง และอาจไม่กล้าขายตัดราคาดังเช่นพ่อค้าบางชาติกล้าทำ¹⁶²

ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยามีสินค้าทำกำไรอยู่เพียง 2 ชนิด คือ หนึ่งกวางและตีบุก เพราะได้สัมปทานผูกขาด แต่การ

¹⁵⁹ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 59. ต่อมาใน ค.ศ. 1634 (พ.ศ. 2177) ราชสำนักให้สิทธิผูกขาดแก่ฮอลันดาอีกครั้งหนึ่งเป็นการตอบแทนที่บริษัท VOC ช่วยรบกับปัตตานี และไม่ได้ต่อให้ใหม่จนกระทั่ง ค.ศ. 1646 (พ.ศ. 2189) ที่ราชสำนักให้สิทธิผูกขาดหนังสือตราแก่บริษัท VOC อีก โดยไม่กำหนดระยะเวลาผูกขาด และยังมีข้อกำหนดในสัญญาว่าผู้อำนวยการบริษัท VOC มีสิทธิขอตรวจค้นหนังสือตราสินค้าที่ออกจากกรุงศรีอยุธยา แต่ก็ยังมีพ่อค้าชาวจีนเข้ามาซื้อหนังสือตราอย่างเปิดเผยใน ค.ศ. 1650 (พ.ศ. 2193) และให้ราคาซื้อสูง เมื่อบริษัท VOC ขอตรวจค้นสำเนาเงินที่บรรทุกหนังสือตราออกจากกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1653 (พ.ศ. 2196) พระมหากษัตริย์อยุธยาทรงยกเลิกสิทธิผูกขาดของบริษัทเสีย ช่วงจาก ค.ศ. 1653-1661 บริษัท VOC ต้องทำการค้าแข่งขันกับพ่อค้าอื่นๆ รวมทั้งพ่อค้าของกรุงศรีอยุธยา ในที่สุดบริษัทถอนตัวออกไปในปลายปี 1663 แต่ในปี 1664 บริษัทกลับเข้ามาใหม่พร้อมกับทำสนธิสัญญาระหว่างกรุงศรีอยุธยา-ดัตช์ และได้ยกเรื่องการค้าหนังสือตราขึ้นมาเป็นข้อความในสัญญาด้วย

¹⁶⁰ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 162. และ Dhiravat na Pombejra, *A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty, 1629-1688*, p. 314.

¹⁶¹ *Ibid*, p. 318.

¹⁶² George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 80.

ได้สัมปทานซื้อดีบุกไม่สม่ำเสมอขึ้นอยู่กับพระคลังสินค้า กระนั้น มูลค่าสินค้าที่บริษัทนำออกไปได้สะท้อนปริมาณสินค้าเป็นจำนวนมากซึ่งบริษัทฮอลันดาซื้อจากกรมพระคลังสินค้า พ่อค้าเอกชนและลักลอบซื้อเอง และยังสะท้อนกระบวนการจัดหาสินค้า การเตรียมสินค้าของบริษัทที่ต้องใช้ลูกจ้างชาวต่างชาติและชาวพื้นเมืองจำนวนมากในการหาสินค้ามาให้บริษัทตามต้องการ ในขณะเดียวกัน พ่อค้าฮอลันดาที่เข้ามาประจำในกรุงศรีอยุธยาจะต้องหาเครือข่ายของตนเองเพื่อออกไปจัดหาสินค้าและเตรียมสินค้าโดยเฉพาะหนึ่งกว้างให้ได้ปริมาณมากเท่าที่บริษัทกำหนด ผู้รวบรวมสินค้าให้บริษัทฮอลันดามีทั้งชาวญี่ปุ่น ชาวจีน และมอญอีกเป็นจำนวนมาก โดยบริษัทต้องจ่ายเงินให้ผู้รวบรวมสินค้านำไปกว้านซื้อหนังสัตว์เข้ามาให้บริษัท¹⁶³

- เหตุการณ์ที่เกี่ยวพันกับราชสำนัก

ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองมาแล้วที่หัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทที่กรุงศรีอยุธยาและพนักงานตำแหน่งรองๆ ลงไปได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์และเครื่องยศ แต่คนเหล่านี้ไม่ได้เข้าทำราชการในราชสำนัก หัวหน้าสถานีที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เช่น นายเวสเตอร์วอลท์ นายฟาน ฟลีต เป็นต้น

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ บริษัทฮอลันดาเกิดปัญหาทางการค้ากับพ่อค้าชาวจีน จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ชาวจีนล้อมสถานีการค้าของฮอลันดา เมื่อ ค.ศ. 1664¹⁶⁴ สาเหตุของปัญหาเนื่องมาจากการที่กรุงศรีอยุธยาเป็นแหล่งสินค้าของป่าและสินค้าหนังสัตว์สำคัญ จึงมีพ่อค้าติดต่อทำการค้าด้วยเป็นอันมาก อาทิ พ่อค้าจีน พ่อค้ามุสลิม ทั้งองค์กรมพระคลังสินค้าก็จัดส่งสินค้าไปขายเอง บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาจึงมีคู่แข่งที่สนใจซื้อสินค้าของป่าและหนังสัตว์จำนวนมาก พ่อค้าชาวจีนและบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาต่างเป็นคู่แข่งซื้อสินค้าของป่าและหนังสัตว์ส่งไปญี่ปุ่น แต่พ่อค้าชาวจีนมีความชำนาญในการเดินเรือทางทะเลแถบนี้และมีความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยามายาวนานจึงได้เปรียบการค้ามากกว่า ผลจากเหตุการณ์นี้ทำให้อินเดียตะวันออกของฮอลันดานำเรือรบมาปิดปากอ่าวไทยและส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาต้องยอมทำสนธิสัญญายืนยันให้สัมปทานผูกขาดการค้าหนังสัตว์แก่ฮอลันดา และสนธิสัญญายังห้ามสมเด็จพระ

¹⁶³ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), หน้า 224.

¹⁶⁴ สืบแสง พรหมบุญ ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1283-1853, หน้า 137.

พระนารายณ์และเรือของกรุงศรีอยุธยาจ้างชาวจีน ญี่ปุ่น ตังเกี๋ย โคชินไชน่าเป็นลูกเรือ ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์และสมเด็จพระเพทราชาและขุนนางกรุงศรีอยุธยาคนอื่นๆ ก็ได้หันไปใช้ลูกเรือมุสลิม และลูกเรือลูกครึ่งไทย-จีนเดินเรือให้แทน¹⁶⁵

หลังเหตุการณ์ชิงราชสมบัติ ค.ศ. 1688 (พ.ศ. 2231) แม้พ่อค้าชาวยุโรปหลายชาติจะเดินทางออกไปจากกรุงศรีอยุธยา แต่พ่อค้าฮอลันดายังคงตั้งสถานประกอบการค้าอยู่ได้และค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยาไปจน ค.ศ. 1765 (พ.ศ. 2308) เกือบถึงเวลาเสียกรุง ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากความสามารถในการติดต่อสัมพันธ์กับราชสำนักและขุนนางระดับสูง การใช้เส้นสาย การต่อรอง การมอบของขวัญ ทำให้พ่อค้าฮอลันดาสามารถอยู่รอดแม้ในยามที่พ่อค้าบริษัทอื่นๆ จำต้องถอนตัวออกไปจากกรุงศรีอยุธยา

1.4.3.2 กลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษ

- ที่มา

พ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ หรือ English East India Company เรียกย่อๆ ว่า EIC เดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อ ค.ศ. 1612 (พ.ศ. 2155) นำพระราชสาส์นจากพระเจ้าเจมส์ที่ 1 มาถวาย

- ที่ตั้งหมู่บ้าน

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมพระราชทานบ้านหลังใหญ่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ใต้บ้านฮอลันดา ให้เป็นคลังสินค้าของบริษัท

- กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

เนื่องจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษไม่ประสบความสำเร็จในการทำการค้าในกรุงศรีอยุธยามาตั้งแต่ต้นจึงต้องปิดกิจการไประยะหนึ่งในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม หลังจากนั้นจึงเข้ามาเปิดกิจการใหม่อีกครั้งหนึ่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ พ่อค้าของบริษัทให้เหตุผลว่ากรุงศรีอยุธยาเหมาะสำหรับการจัดตั้งสถานประกอบการค้าเพราะมีสินค้าประเภท

¹⁶⁵ George Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 78.

อาหารมากพอที่จะส่งไปขายที่มะนิลา ญีปุ่น มาเก๊า และโคชินไชน่า¹⁶⁶ และกรุงศรีอยุธยายังมี ความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางการค้าและการขนถ่ายสินค้าของเรือที่มาจากญีปุ่น ตั้งเกี่ย มาเก๊า โคชินไชน่า มะนิลา อังกฤษ และฮอลันดาที่เข้ามาจอดซื้อสินค้าที่พระคลังสินค้า¹⁶⁷

บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้รับสิทธิพิเศษทางการค้าหลายประการ อาทิ สิทธิการซื้อดีบุกที่ชุมพร พุนพิน ไชยา ฯลฯ สิทธิให้หัวหน้าชาวอังกฤษซื้อขายสินค้าจำพวก ดีบุก ตะกั่ว ทองแดง งาช้าง และอื่นๆ ในราชอาณาจักรได้ไม่จำกัด สิทธิในการขอท้องตราในการ ซื้องาช้างและนอแรด สิทธิในการขอท้องตราเพื่อจัดส่งเรือมารับสินค้าหรือส่งสินค้าไปขึ้นเรือที่ปาก สันดอนแม่น้ำเจ้าพระยา¹⁶⁸ เป็นต้น

ถึงกระนั้น บริษัทก็ยังไม่ประสบความสำเร็จทางการค้า เนื่องจากเหตุผลหลาย ประการคือ สินค้าที่นำมาขายไม่ได้รับความนิยมจากตลาดแถบนี้ พ่อค้าบริษัททำบัญชีข้อโกง พ่อค้าที่ส่งมาแอบแฝงทำการค้าของตัวเองแทนที่จะทำการค้าให้บริษัท พ่อค้าจำนวนหนึ่งถอนตัว จากบริษัทออกมาเป็นพ่อค้าเอกชน และเงินทุนสนับสนุนกิจการมีไม่มาก ในที่สุดจึงตัดสินใจปิด คลังสินค้าและเดินทางออกไปจากกรุงศรีอยุธยาในปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ค.ศ. 1684

ก่อนหน้านั้นสองปีได้เกิดเหตุเพลิงไหม้คลังสินค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของ อังกฤษในกรุงศรีอยุธยา พ่อค้าอังกฤษมีเหตุผลที่เชื่อได้ว่าคอนสแตนติน พอลคอนมีส่วนรู้เห็นใน การวางเพลิงคลังสินค้าในครั้งนี้ ในขณะที่พอลคอนตอบได้ว่านายแซมมูแอล พอดต์ส หัวหน้า สถานีการค้าของบริษัทอังกฤษเองเป็นผู้ทำ¹⁶⁹ เนื่องจากต้องการปกปิดความผิดที่ได้ทำเอาไว้

นอกจากนี้ ยังมีพ่อค้าชาวอังกฤษอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาติดต่อทำการค้าในกรุงศรี อยุธยาด้วยเช่นกัน คนกลุ่มนี้ถูกบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเรียกว่าผู้ลักลอบค้า หรือ Interloper บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษถือว่าคนเหล่านี้ค้าขายโดยผิดกฎหมาย เพราะ

¹⁶⁶ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 41.

¹⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

¹⁶⁸ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 157-158.

¹⁶⁹ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศใน คริสตศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 140-182.

ไม่ได้ใบอนุญาตจากบริษัทฯ ในช่วงที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษถอนตัวออกไปจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว พวก Interloper ยังคงเข้ามาทำการค้าในกรุงศรีอยุธยาและเมืองมะริด บางส่วนยังเข้ามารับใช้ราชสำนักและได้เป็นนักเดินเรือให้ราชสำนักด้วย

นอกจากพ่อค้า กลุ่มชาวอังกฤษที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยายังมีช่างฝีมือประเภทต่างๆ ที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงขอให้บริษัทจัดหามาให้ เช่น ช่างกล ช่างทำปืน ช่างทำกลอง ช่างทองรูปพรรณ¹⁷⁰ เป็นต้น แต่ไม่ทราบว่าคนเหล่านี้เดินทางออกไปหรือไม่อย่างไร

บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่กรุงศรีอยุธยามีหัวหน้าหรือนายสถานีการค้าบ้าง อาทิ นายเบอร์นาบี นายพอดด์ส์ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าคนเหล่านี้มีฐานะหน้าที่เป็นนายของชุมชนด้วย

1.4.3.3 กลุ่มพ่อค้าชาวฝรั่งเศส

- ที่มา

บาทหลวงฝรั่งเศสเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ ค.ศ. 1662 (พ.ศ. 2205) และเข้ามาอีกครั้งใน ค.ศ. 1664 (พ.ศ. 2207) ส่วนสถานีการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสหรือ Compagnie Royale des Indes Orientales เข้ามาตั้งภายหลัง โดยเปิดเมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. 1680¹⁷¹ (พ.ศ. 2223) ชุมชนชาวฝรั่งเศสแต่ดั้งเดิมจึงเป็นชุมชนที่ก่อตั้งโดยพวกบาทหลวง อย่างไรก็ตาม ประชากรในชุมชนชาวฝรั่งเศสแบ่งออกได้เป็น 3 พวก คือ กลุ่มที่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ส่งเข้ามารับใช้สมเด็จพระนารายณ์ มีทั้งทหาร วิศวกร และช่างต่างๆ เช่น นายชาร์บอนโน (Charbonneau) ริวัล (Rival) ฟอว์บิง (Forbin) และเดอ ลามาร์ (de La Mare) อีกกลุ่มหนึ่งได้แก่กลุ่มที่เข้ามาทำงานให้บริษัท เช่น นายเวเรต์ (Veret) และกลุ่มสุดท้ายคือพวกมิชชันนารี ที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนา

¹⁷⁰ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 178.

¹⁷¹ ประชุมพงศาวดารเล่ม 20 (ประชุมพงศาวดารภาค 33 และ 34), หน้า 135.

- ที่ตั้งหมู่บ้าน

พวกบาทหลวงเป็นผู้นำในการตั้งหมู่บ้านฝรั่งเศส ซึ่งเป็นชุมชนเล็กๆ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาด้านใต้ นอกเกาะเมือง ใกล้ปากคลองตะเคียนและวัดพุทไธศวรรย์ สมเด็จพระนารายณ์พระราชทานที่นาให้สร้างโบสถ์ อยู่ริมน้ำติดกับบริเวณที่พวกญวนอยู่เรียกว่าบ้านปลาเห็ด (Banplahet)¹⁷² มีทั้งโบสถ์วัดนักบุญยอแซฟ และโรงเรียนบ้านแฉกร ซึ่งเป็นโรงเรียนสอนศาสนาแก่ชาวเอเชียอยู่ในหมู่บ้านนี้ เมื่อพ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาในภายหลังก็ได้เข้ามาอยู่รวมกัน

- กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

จุดมุ่งหมายหลักของการที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา ก็คือ การแข่งขันการค้ากับบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาและอังกฤษและการโน้มน้าวให้สมเด็จพระนารายณ์เปลี่ยนศาสนา เพื่อชาวเมืองจะได้เปลี่ยนศาสนาตามไปด้วย ฝรั่งเศสเป็นชาติที่สมเด็จพระนารายณ์และพอลคอนเลือกให้เป็นฐานกำลังในการต่อสู้กับกลุ่มการเมืองกลุ่มอื่นในราชสำนัก

พ่อค้าฝรั่งเศสได้รับอนุญาตให้ตั้งคลังสินค้าที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและสามารถค้าขายได้โดยไม่ต้องเสียภาษีขาเข้า-ออก ยกเว้นสินค้าผูกขาด ชาวฝรั่งเศสยังได้สัมปทานผูกขาดสินค้าดีบุกที่ถลาง และวิศวกรฝรั่งเศสได้เข้ามาควบคุมการสร้างป้อมและกำแพงเมืองแบบฝรั่งเศส ทั้งที่เมืองลพบุรีและบางกอก

- เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับราชสำนัก

เนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์และพอลคอนต้องการกองทัพฝรั่งเศสเพื่อเป็นฐานกำลังของตนเอง จึงทรงอนุญาตให้ทหารฝรั่งเศสได้ดูแลป้อมที่บางกอกและเมืองมะริด เหตุการณ์นี้นำไปสู่ความไม่พอใจของกลุ่มขุนนางในกรุงศรีอยุธยา และยังนำไปสู่เหตุการณ์ที่สลับซับซ้อน

¹⁷² ประชุมพงศาวดาร เล่ม 18, หน้า 160.

ระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษกับคนในบังคับของอังกฤษ¹⁷³ นำมาสู่การที่ชาวพื้นเมืองร่วมกันสังหารหมู่ชาวอังกฤษที่เมืองมะริด¹⁷⁴

แผนการของพอลคอนในการตั้งเอากองทัพฝรั่งเศสมาคุ้มกันสมเด็จพระนารายณ์และตนเองนั้นไม่ประสบผลสำเร็จ พอลคอนถูกออกพระเพทราชาประหารในเหตุการณ์ ค.ศ. 1688 กองทหารฝรั่งเศสและชาวฝรั่งเศสต้องเดินทางออกไปจากกรุงศรีอยุธยา มีที่สมัครใจอยู่เพียงไม่กี่คน แต่ในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาทรงแสดงออกว่าทรงต้องการให้พ่อค้าฝรั่งเศสเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาตามเดิม แต่คงติดขัดที่ขุนนางผู้มีอำนาจไม่ต้องการให้ชาวฝรั่งเศสกลับเข้ามา¹⁷⁵ ดังจะเห็นได้ว่าบาทหลวงตาซาร์ดไม่ได้เข้าถวายพระราชสาสน์ทั้งๆ ที่มาถึงชายฝั่งด้านอ่าวเบงกอลแล้ว

ในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลายยังคงมีชาวฝรั่งเศสอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเพียงไม่กี่คนและมีบาทหลวงชาวฝรั่งเศสอยู่ในกรุงศรีอยุธยาไปจนกระทั่งเวลาเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1767

จะเห็นได้ว่าคนต่างชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยามีเป็นจำนวนมาก คนเหล่านี้ได้แต่งงานกับชาวพื้นเมืองหรือกับชาวต่างชาติอื่นจึงเกิดลูกครึ่งขึ้นเป็นจำนวนมากในกรุงศรีอยุธยา และกลุ่มคนเชื้อสายต่างชาติและลูกครึ่งนี้เองที่ เป็นผู้สามารถประกอบกิจกรรมทางการค้าหลากหลาย เพราะคนเหล่านี้จะมีความสามารถเฉพาะด้านบางอย่างที่คนพื้นเมืองไม่ถนัด และยังมีฝีมือด้านการช่างเฉพาะเชื้อชาติที่สืบทอดกันมาด้วย คนกลุ่มนี้คือกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา

อย่างไรก็ดี กลุ่มเชื้อสายต่างชาติและลูกครึ่งเป็นกลุ่มที่ไม่ถูกกล่าวถึงในการศึกษา ระบบมูลนาย-ไพร่ท้าวที่ผ่านมา อาจเป็นเพราะคนกลุ่มนี้ไม่ได้ถูกแยกออกจากกลุ่มไพร่ทั่วไปของ

¹⁷³ กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 4**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2525), หน้า 200-210.

¹⁷⁴ กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 5**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520), หน้า 9-10.

¹⁷⁵ **ประชุมพงศาวดารเล่ม 22 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 36 (ต่อ) 37 และ 38)**, หน้า 29.

ราชอาณาจักรก็เป็นได้ และหากเป็นเช่นนั้นจริงคนกลุ่มนี้ก็ยิ่งมีความสำคัญต่อการค้าภายใต้ระบบ มุลนายน-ไพร่เป็นอย่างมาก บทบาทและกิจกรรมของคนกลุ่มนี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจและมีความสำคัญ ต่อการค้าของกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก การไม่เคยกล่าวถึงบทบาทของกลุ่มลูกครึ่งในฐานะกลุ่ม คนที่สัมพันธ์กับการค้าทำให้ภาพด้านเศรษฐกิจการค้าของกรุงศรีอยุธยาไม่สมบูรณ์ไปได้

พระมหากษัตริย์ทรงยินดีต้อนรับกลุ่มพ่อค้าและคนต่างชาติที่เดินทางเข้ามายัง กรุงศรีอยุธยา คนกลุ่มนี้มีความรู้ความสามารถด้านการค้าและช่วยให้การค้าของกรุงศรีอยุธยา ก้าวหน้า เพราะนำความรู้เกี่ยวกับการค้าของเมืองต่างๆ มาเผยแพร่แก่พ่อค้าของกรุงศรีอยุธยา เช่น ให้ความรู้เกี่ยวกับตลาดและสภาพทางการเมืองของเมืองที่ตนอพยพมา¹⁷⁶ เป็นประโยชน์แก่ พ่อค้ากรุงศรีอยุธยาที่จะเดินทางไปยังเมืองนั้นจะได้เข้าใจระบบการค้าและกลไกการค้า การดำเนินการค้า ของเมืองที่ตนจะไปค้าขายด้วย

นอกจากนั้น การเข้ามาของชาวยุโรป เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา และฝรั่งเศส ยังนำ เทคนิควิทยาการด้านการรบเข้ามาด้วย เช่น นำปืนใหญ่ ปืนคาบศิลา วิธีการสร้างกำแพงแบบ ยุโรป การจัดกองทัพ ฯลฯ เข้ามาเผยแพร่ พ่อค้าชาวยุโรปยังนำวิธีการขอสัมปทานผูกขาดสินค้า เป็นรายชนิดและนำวิธีการค้าในรูปแบบบริษัทเข้ามาให้กรุงศรีอยุธยารู้จักและเข้าใจวิธีการดำเนินการ ค้าแบบนี้

กรุงศรีอยุธยานับสนุนให้คนต่างชาติเข้ามาอาศัยในกรุงศรีอยุธยา โดยจัดให้คน ต่างชาติอาศัยอยู่ตามชุมชนของตนและให้แต่ละกลุ่มเชื้อชาติปกครองกันเอง ซึ่งวิธีการเช่นนี้ไม่ต่าง จากที่ผู้ปกครองเมืองท่าสำคัญทางทะเลอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใช้ เช่น มาเก๊าซาร์ บันเต็น มะละกา อะเจห์¹⁷⁷

พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทรงกำหนดวิธีการให้แต่ละหมู่บ้านเลือก “นาย” ของ ตนขึ้นปกครองหมู่บ้าน คงเหมือนกับเป็นนายบ้านหรือหัวหน้าชุมชน หน้าที่หลักของหัวหน้าชุมชนก็

¹⁷⁶ Luis Filipe Ferreira Reis Thomaz, “The Malay Sultanate of Melaka” in *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power and Belief* edited by Anthony Reid (Ithaca and London: Cornell University Press, 1993), p.78.

¹⁷⁷ ดูรายละเอียดใน Anthony Reid, *Southeast Asian in the Age of Commerce 1450-1680 Volume Two: Expansion and Crisis*, pp. 77-90.

คือเป็นผู้พิพากษาพิจารณาคดีที่เกิดขึ้นในระหว่างชาวสังกัดของชาติตน¹⁷⁸ นอกจากนั้น ยังมีหน้าที่ติดต่อเรื่องการค้า-ออกจากราชอาณาจักรของชาวต่างชาติ เรื่อง การขนถ่ายสินค้า และการจำหน่ายสินค้า หัวหน้านิคมหรือหัวหน้าหมู่บ้านจะต้องรายงานต่อเสนาบดีพระคลังก่อนจึงจะทำการส่งที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดได้ หากไม่รายงานอาจจะถูกริบสินค้า ได้รับโทษเบีย หรือจำคุก¹⁷⁹

นายบ้านหรือหัวหน้าชุมชนยังมีหน้าที่เป็นตัวกลางติดต่อกับขุนนางซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งขึ้นเพื่อติดต่อกับชาวต่างชาติโดยเฉพาะ ซึ่งเดอ ลา ลูแบร์เรียกว่า “ขุนนางว่าการประจำชาติ” (*the Mandarin of this nation*)¹⁸⁰ ซึ่งมีหน้าที่เป็นมูลนายดูแลกลุ่มชาวต่างชาติในสังกัดของตน เช่น พวกมอญอยู่ใต้บังคับบัญชาของออกญาพลเทพ พวกลาวอยู่ใต้บังคับบัญชาของออกญาวัง พวกญี่ปุ่นอยู่ใต้บังคับบัญชาของออกญาพิชัยสงคราม¹⁸¹ (Oya Pitsjasencram) เจ้ากรมอาษาซ้าย สังกัดสมุหพระกลาโหม พวกจีนอยู่ใต้บังคับบัญชาของออกพระศรีสมบัติ¹⁸² และท่งสี่อ (Oopras Sysebat and Thonsuy) พวกมลายูอยู่ใต้บังคับบัญชาของออกพระลักษณา (Oopras Alaks Amane) เจ้ากรมอาสาจามและมิเชื้อสายแขกมลายู พวกโปรตุเกสอยู่ใต้บังคับบัญชาของออกพระราชมন্ত্রী (Oparaa Ray Montry) เจ้าท่าว่าแขกประเทศ อังกฤษ ญวน ฝรั่งเศส สังกัดกรมพระคลัง มีแต่พวกมัวร์ที่ “ดูเหมือนว่าพวกเขาจะอยู่ภายใต้การปกป้องคุ้มครองของพระเจ้าแผ่นดิน (ด้วยเหตุผลพิเศษบางประการ)”¹⁸³

¹⁷⁸ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, 58.

¹⁷⁹ อาคม พัตถิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, *ศรีธรรมเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น*, หน้า 79.

¹⁸⁰ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p.112.

¹⁸¹ Yoneo Ishii, *An Index of Officials in Traditional Thai Governments Volume I, Part I; The Law of Civil Hierarchies* (Kyoto: The Center for Southeast Asian Studies, 1974) p, 51.

¹⁸² ไม่ปรากฏตำแหน่งออกพระศรีสมบัติในพระไอยการตำแหน่งนา อาจจะเป็นออกพระศรีธรรมบาลเสฐฐี เสฐฐีชวา นา 1600 สังกัดกรมวัง ก็เป็นได้ เพราะตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งของชาวจีน
Ibid, p. 82.

¹⁸³ Chris Baker {et al}, *Van Vliet's Siam* (Bangkok: Silkworm Books, 2005), p. 149.
และ ฟาน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วันวลิต)* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 103.

จะเห็นได้ว่าบรรดาขุนนางว่าการประจำชาติส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายต่างชาติ เช่นเดียวกับกลุ่มของตน จึงสรุปได้ว่า ทั้งขุนนางว่าการประจำชาติซึ่งเป็นมูลนายและกลุ่มชาวต่างชาติที่ตนดูแลนั้นเป็นคนกลุ่มเดียวกัน เป็นไปได้มากกว่าขุนนางว่าการประจำชาติทำการค้าส่วนตัวโดยอาศัยแรงงานของชาวต่างชาติในกลุ่มของตนในการจัดหาสินค้าและทำหน้าที่อื่นๆ ให้กลุ่มคนต่างชาติที่เมื่ออพยพเข้ามาใหม่ในที่สุดก็ถูกจัดเข้าอยู่ตามหมู่บ้านของตนและขึ้นอยู่กับ “นาย” ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการจัดระเบียบสังคมของกรุงศรีอยุธยา

ในยามสงครามคนเหล่านี้ถูกเกณฑ์ไปรบด้วย เช่น รัชกาลสมเด็จพระไชยราชาทรงเกณฑ์พวกโปรตุเกสไปรบหัวเมืองเหนือ ส่วนพวกลาวไม่ยอมเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเนื่องจากเกรงจะถูกเกณฑ์ไปรบ¹⁸⁴ และสมเด็จพระนารายณ์ทรงเกณฑ์พวกเวียดนามไปรบเขมร¹⁸⁵ ในช่วงก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา กลุ่มพวกเข้ารีตซึ่งหมายถึงบาทหลวงฝรั่งเศส กลุ่มลูกครึ่งโปรตุเกส และกลุ่มลูกครึ่งชาติอื่นๆ ได้รับมอบหมายเรื่องการยิงปืนใหญ่และการยิงปืนต่อสู้พม่า¹⁸⁶ เพราะราชสำนักเชื่อว่าคนกลุ่มนี้มีความรู้เรื่องการยิงปืนและปืนใหญ่

กลุ่มคนต่างชาติและลูกครึ่งที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านที่มีนายบ้านที่ราชสำนักแต่งตั้งนั้นต้องเข้าเดือนรับราชการหรือไม่ เพราะเท่าที่ผ่านมามักกล่าวกันว่าคนกลุ่มนี้ไม่ต้องเข้าเดือนรับราชการจึงมีโอกาสเดินทางไปค้าขายตามที่ต่างๆ

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานพบว่า กลุ่มชาวต่างชาติบางกลุ่มที่มีความชำนาญพิเศษบางอย่างไม่ต้องเข้าเดือนรับราชการ เห็นได้จากตัวอย่างกลุ่มพวก “มัวร์” หลักฐานระบุว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงถอดราชทูตฮายี ชะลีมออกจากตำแหน่ง เพราะทุจริตพระราชทรัพย์เมื่อ

¹⁸⁴ โยชิตยูกิ มาซุฮารุ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”, หน้า 158.

¹⁸⁵ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 18 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32) (กรุงเทพฯ: องค์การการค้าครูสภา, 2508), หน้า 209. สงครามครั้งนี้กองทัพกรุงศรีอยุธยาออกไปรบที่เขมร เนื่องจากพวกเวียดนามได้ยกกองทัพเข้าไปยึดเมืองหลวงของกัมพูชาเอาไว้ได้ และจะยกพระอนุชาของกษัตริย์เขมรที่กรุงศรีอยุธยาตั้งให้เป็นกษัตริย์ขึ้นเป็นแทน สงครามครั้งนี้เกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1673 (พ.ศ. 2216)

¹⁸⁶ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 39 (ต่อ) – 40) (พระนคร: องค์การค้าของครูสภา, 2511), หน้า 45, 54.

คราวที่เดินทางไปเปอร์เซีย¹⁸⁷ และทรงยกเลิกอภิสิทธิ์ที่ให้แก่ชาวพื้นเมืองที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลามที่เดิมไม่ต้องเข้าเดือนรับราชการ เป็นบังคับให้เสียเงินค่าราชการแทนการเข้าเดือนที่เคยได้รับยกเว้น¹⁸⁸

เป็นไปได้มากกว่าพวกกลุ่มคนต่างชาติและลูกครึ่งในชุมชนต่างชาติอื่นๆ ก็อาจไม่ต้องเข้าเดือนรับราชการเช่นกัน แต่ต้องส่งเป็นส่วยหรือทำกิจกรรมอื่นให้ราชสำนักแทน ซึ่งทำให้กลุ่มคนต่างชาติและลูกครึ่งมีโอกาสเข้าสัมพันธ์กับการค้ามากกว่ากลุ่มไพร่ทั่วไปในสังคม เชื่อได้ว่าส่วยอื่นๆ ที่กลุ่มลูกครึ่งต้องส่งให้คงจะเป็นสิ่งที่คนเหล่านี้มีความชำนาญเฉพาะหรือเป็นสิ่งที่กรุงศรีอยุธยาอบหมายหน้าที่ให้ออกไปทำให้โดยเฉพาะ เช่น กลุ่มชาวจีนในกรุงศรีอยุธยาที่เดินเรือให้หลวงหรือเดินเรือให้เอกชน ย่อมไม่สามารถเข้าสู่ระบบการเข้าเดือนรับราชการได้ การเดินเรืออาจเป็นวิธีการที่กรุงศรีอยุธยากำหนดหรือมอบหมายให้คนกลุ่มนี้ทำเพื่อสร้างประโยชน์ให้ หรือมิฉะนั้นชาวจีนที่เดินทางนำสินค้าเข้าไปขายยังดินแดนตอนใน อาจได้รับมอบหมายจากองค์กษัตริย์ให้ไปค้าขายให้ก็เป็นไปได้ และเป็นไปได้ว่า เนื่องจากคนกลุ่มนี้มีความเกี่ยวข้องกับการค้าจึงทำให้สามารถส่งสมเงินหรือส่วยสินค้าซึ่งราชสำนักและพ่อค้าอื่นๆ ต้องการจึงอาจจ่ายเป็นเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงานก็เป็นได้

กลุ่มลูกครึ่งในกรุงศรีอยุธยาก็เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในเมืองการค้าอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ในที่สุดแล้วได้เข้ามามีบทบาทเกี่ยวกับการค้า ทั้งการค้าของราชสำนักและการค้าเอกชน เริ่มจากตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นไป ลูกครึ่งยุโรปที่เกิดมาส่วนหนึ่งเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับการค้าและราชสำนัก อาทิ ลูกครึ่งสเปน-มาลุก ที่เข้ามาค้าขายในบันตัมจนกลายเป็นพ่อค้ากลุ่มสำคัญที่ส่งเรือไปค้าขายยังเกรซิกและมาลุกและเป็นผู้บ่อนสินค้าพริกไทยจำนวน 200 ตันให้แก่พ่อค้าฮอลันดาได้ในทันที¹⁸⁹ ลักษณะสังคมหลากหลายเชื้อชาติและการเกิดลูกครึ่งยังเห็นได้ตามเมืองท่าต่างๆ เช่น มะละกา มากัสซาร์ และบันตัม เป็นต้น

¹⁸⁷ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p. 110. และดิเรก กุลสิริสวัสดิ์.

ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย (ฉบับแก้ไข) และสำเนาพระมหากษัตริย์ สุลัยมาน (ฉบับย่อ) (กรุงเทพฯ: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2517), หน้า 156.

¹⁸⁸ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p. 112.

¹⁸⁹ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 Volume two: Expansion and Crisis*, p. 116

สำหรับในกรุงศรีอยุธยา พวกลูกครึ่งทั้งยุโรปและเอเชียชาติอื่น เช่น จีน อินเดีย เปอร์เซีย มลายู ฯลฯ ได้เข้าร่วมในกิจกรรมการค้าและเติบโตเป็นกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าที่สำคัญ 4 กลุ่ม ในสังคมอยุธยา คนกลุ่มนี้มีโอกาสในการประกอบกิจกรรมทางการค้าต่างๆ หรือบางพวกมีโอกาสทำการผลิตสินค้า ซึ่งสะท้อนความเติบโตอีกชั้นหนึ่งของการค้าในกรุงศรีอยุธยา คนเหล่านี้ได้สั่งสมทุนจนกลายเป็นความมั่งคั่งร่ำรวยและระบายความมั่งคั่งของตนผ่านการสร้าง วัดวาอารามและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ซึ่งเห็นได้ชัดเจนตามแนวเส้นทางการค้าริมแม่น้ำเจ้าพระยาจากกรุงศรีอยุธยาลงสู่ปากอ่าวไทย

2. กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา

การพิจารณาระบบมูลนาย-ไพร่ว่าเป็นระบบที่กำหนดความสัมพันธ์ของคนในสังคมผ่านหน้าที่และกิจกรรมที่คนในสังคมนั้นปฏิบัติช่วยให้เห็นได้ว่ามีกลุ่มคนอีกหลายกลุ่มในสังคมอยุธยาที่ไม่ได้ถูกกล่าวถึงหากพิจารณาภายใต้กรอบทางการเมืองการปกครอง ความมั่งคั่งของกรุงศรีอยุธยาอันเนื่องมาจากการค้านำให้กลุ่มคนต่างชาติจำนวนมากเข้ามาอาศัยประกอบกิจกรรมทางการค้าร่วมกับกลุ่มพระมหากษัตริย์และขุนนางระดับสูงที่ล้วนต้องการผู้ชำนาญด้านการค้าเข้ามาช่วยทำการค้าให้ตนเอง

การจัดการปรับปรุงกลไกทางการเมืองการปกครองและการปรับปรุงองค์กรทางเศรษฐกิจคือ องค์กรพระคลังสินค้าเป็นหนทางให้กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ามีโอกาสเติบโตขึ้นอย่างมีเงื่อนไข ทั้งนี้เพราะคนเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยการอุปถัมภ์และอาศัยเส้นสายในการทำการค้าทำให้ต้องเข้าผูกพันกับพระมหากษัตริย์หรือขุนนางระดับสูง และทำให้ต้องเติบโตอยู่ภายใต้บารมีและอิทธิพลของขุนนางที่เป็นผู้อำนวยความสะดวกด้านการค้าให้

กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยาจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไปจนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศนั้น นอกจากพระมหากษัตริย์และขุนนางระดับสูงที่ทำกิจกรรมทางการค้าและกลุ่มไพร่บางพวกที่เป็นผู้อยู่ในแหล่งสินค้าและมี “ทุน” ในการประกอบกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการค้าได้แล้ว ยังมีกลุ่มคนอีก 4 กลุ่มย่อย ที่ได้เป็นผู้สัมพันธ์กับการค้าด้วย เช่นเดียวกัน คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ก็คือกลุ่มคนต่างชาติและลูกครึ่งที่อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีทั้งที่ได้เข้าสู่ระบบมูลนาย-ไพร่และที่ไม่ได้เข้าสู่ระบบ แต่ทำการค้าขายกับกลุ่มคนที่อยู่ในระบบ กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าเหล่านี้ ได้แก่

2.1 กลุ่มขุนนางชำนาญการและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์

2.2 กลุ่มไพร่ต่างชาติและลูกครึ่ง

2.3 กลุ่มพ่อค้าแม่ขาย

2.4 กลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุปได้ว่า กลุ่มคนเหล่านี้เติบโตขึ้นมาได้จากความมั่งคั่งของกรุงศรีอยุธยาที่ทำให้พระมหากษัตริย์ต้องทรงหาทางปรับปรุงระบบการปกครองและองค์กรทางเศรษฐกิจเพื่อรองรับความเติบโตทางเศรษฐกิจการค้า แต่เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงไม่อาจจัดการค้าได้โดยลำพังพระองค์ ทำให้ทรงต้องการกลุ่มคนที่มีความชำนาญด้านการค้าเข้ามาเป็นผู้จัดการค้าแก่พระองค์ ซึ่งส่วนหนึ่งก็คือ กลุ่มไพร่ต่างชาติและลูกครึ่งที่บางส่วนถูกดึงเข้ามาไว้ใช้ราชสำนัก คนกลุ่มนี้เติบโตขึ้นมาเป็นกลุ่มขุนนางชำนาญการและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่หลักคือจัดการด้านการค้าถวาย โดยได้รับความคุ้มครองและผลประโยชน์ทางการค้าบางประการจากพระมหากษัตริย์เป็นเครื่องตอบแทน ในขณะเดียวกัน คนกลุ่มนี้ก็อาศัยอำนาจหน้าที่ของตนมีแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าเพิ่มเติม โดยมักอ้างพระนามาภิไธย กตราคาซื้อ เพิ่มราคาขายตามชอบใจ¹⁹⁰ นอกจากนี้ การที่สินค้าออกหลักของกรุงศรีอยุธยาคือสินค้าของป่า ทรัพยากร และแร่ธาตุ ที่มีแหล่งผลิตอยู่ในดินแดนตอนใน ทำให้ต้องอาศัยการเกณฑ์กำลังคนจำนวนมากออกไปหาช่วยสินค้าที่เมืองหลวงต้องการมาส่งได้เปิดโอกาสให้กลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่นมีโอกาสได้รับผลประโยชน์ทั้งในรูปส่วนลดและส่วนเกิน ขุนนางกับมูลนายท้องถิ่นอาศัยอำนาจหน้าที่ของตนให้ไพร่ที่ถูกเกณฑ์ออกไปหาช่วยนั้นหาเงินจำนวนที่ราชสำนักต้องการ เพื่อตนจะได้รับส่วนเกินนั้นเอง ความต้องการสินค้าทำให้พ่อค้าแม่ขายเติบโตและร่วมทำการค้าภายใน บรรดาคนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้มีทุนรายย่อยที่มีความถนัดและความสามารถเฉพาะ บางคนเป็นช่างฝีมือที่สามารถผลิตสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตออกมาจำหน่ายได้ตามความต้องการของตลาด ในกลุ่มพ่อค้าแม่ขายยังมีกลุ่มไพร่ที่เดินทางจากดินแดนภายในนำสินค้าเข้ามาขายในกรุงศรีอยุธยาอยู่ด้วยอีกจำนวนหนึ่ง คนเหล่านี้อาจเป็นไพร่ส่วยที่ได้สัมพันธ์กับการหาช่วยสินค้า ไร่แหล่งสินค้า และทำการค้าด้วยตนเอง

¹⁹⁰ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน

ความมั่งคั่งจากการค้าทำให้คนเหล่านี้บางกลุ่มมีสถานภาพเปลี่ยนไป มีทั้งที่ได้เปลี่ยน “ชั้น” โดยนัยทางการเมือง เช่น การที่หัวหน้าชุมชนต่างชาติได้เข้ามาเป็นขุนนาง หรือการที่พ่อค้าได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เข้ามาเป็นขุนนางชำนาญการ และการเปลี่ยนสถานภาพของ “ชั้น” โดยอาศัยความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ คนเหล่านี้ยังคงอยู่ใน “ชั้น” เดิมแต่มีสถานภาพเปลี่ยนแปลงไป เช่น เป็นเศรษฐีผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์ คหบดีผู้ทำการค้าและประกอบอาชีพต่างๆ และยังมีบางส่วนที่ไม่เปลี่ยนสถานภาพ เพราะไม่มีหลักฐานมารองรับ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าได้มีผู้ประกอบการค้าเกิดขึ้นหลายระดับ รวมทั้งพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยทั่วไปและผู้ที่เป็นช่างฝีมือและประกอบ “อาชีพ” หลากหลายในสังคม

2.1 ขุนนางชำนาญการและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์

ขุนนางชำนาญการด้านเศรษฐกิจ-การค้าและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์เป็นกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ากลุ่มสำคัญกลุ่มหนึ่ง สะท้อนให้เห็นวิธีการบริหารจัดการด้านการค้าของพระมหากษัตริย์ที่ทรงพยายามดึงผู้มีความสามารถและประสบความสำเร็จทางการค้าซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผู้มีเชื้อสายต่างชาติเข้ามาอยู่ในระบบมูลนาย-ไพร่ การตั้งให้พ่อค้าได้เป็นขุนนางชำนาญการและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์เป็นวิธีการเพื่อให้คนเหล่านี้เป็นกลุ่มการค้าของพระองค์ ในขณะที่เดียวกัน ขุนนางชำนาญการด้านเศรษฐกิจ-การค้าและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ที่ได้ขึ้นสู่ตำแหน่งขุนนางระดับสูงได้อาศัยระบบมูลนาย-ไพร่และการอุปถัมภ์ตั้งเครือข่ายการค้าของตนขึ้น เช่น การตั้งเจ้าเมืองเป็นพรรคพวกของตน เพื่อความสะดวกในการบริหารจัดการด้านการค้า ทั้งเพื่อพระมหากษัตริย์และเพื่อตนเอง ทำให้ขุนนางกลุ่มนี้เติบโตมีบริวารอยู่ใต้ความอุปถัมภ์เป็นจำนวนมาก และเหล่าบริวารของขุนนางในกลุ่มนี้ก็ย่อมทำวิธีเดียวกันเพื่อสร้างเครือข่ายทางการค้าของตนขึ้นมา

ในที่สุดแล้ว กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ากลุ่มนี้ได้เพิ่มพูนอำนาจจากเพียงการได้คุมกำลังคนตามเชื้อชาติของตนมาเป็นการได้ควบคุมไพร่ ทั้งนี้เนื่องจากได้พัฒนาอำนาจหน้าที่จนกลายเป็นขุนนางฝ่ายปกครอง อย่างไรก็ดี สิ่งที่คนกลุ่มนี้กระทำอย่างสม่ำเสมอคือ การทำมาค้าขายโดยอาศัยบารมีและอำนาจอิทธิพลภายใต้ระบบมูลนาย-ไพร่ของตนในการจัดหาสินค้าและส่งสินค้าไปขาย คนกลุ่มนี้ทำการค้ามาก่อนที่จะได้เป็นขุนนางและยังทำการค้าต่อไปอีกหลายรุ่นอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจทำให้ลูกหลานในรุ่นต่อไปได้ทำการค้าเช่นเดียวกัน

ในบรรดาขุนนางในราชสำนักนั้นแยกออกได้เป็น 2 ฝ่าย ฝ่ายแรกคือขุนนางฝ่ายปกครองและอีกฝ่ายหนึ่งคือขุนนางชำนาญการ นิธิ เอียวศรีวงศ์¹⁹¹ อธิบายคำว่าขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการหรือขุนนางชำนาญการไว้ว่าหมายถึงกลุ่มขุนนางที่มีภารกิจเฉพาะบางอย่างและตำแหน่งนั้นมีได้เกิดขึ้นเพื่อการควบคุมกำลังคนโดยตรง เช่น พราหมณ์เพื่อประกอบพิธีกรรม หรือลูกขุน ฌาน ศาลหลวง คนจีนซึ่งรู้การตลาดและเดินเรือเพื่อการค้า ช่างฝีมือเพื่อผลิตของประณีตบางอย่าง เป็นต้น ขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการนั้นมักจะเป็นชาวต่างชาติต่างภาษาหรือมีเชื้อสายต่างชาติและควรจะนับกองอาสาส่วนใหญ่ว่าเป็นผู้ชำนาญการเช่นกัน เนื่องจากถูกใช้เพราะความชำนาญที่แตกต่างจากไพร่ธรรมดา ขุนนางและผู้คนฝ่ายชำนาญการเหล่านี้ขึ้นสังกัดโดยตรงกับพระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่

เนื่องจากราชการของขุนนางฝ่ายนี้ไม่ต้องใช้กำลังมาก ขุนนางประเภทนี้จึงมักไม่ได้คุมไพร่จำนวนมากเหมือนข้าราชการฝ่ายปกครอง และการปรับปรุงการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ได้จัดข้าราชการเหล่านี้ให้อยู่ในระบบราชการเดียวกับขุนนางฝ่ายปกครอง ส่วนใหญ่ยังคงเป็นอิสระจากระบบราชการและอยู่ภายใต้พระมหากษัตริย์โดยตรง แต่การแบ่งแยกนี้มีได้เด็ดขาดถึงขนาดที่ลูกหลานขุนนางฝ่ายชำนาญการจะไม่สามารถข้ามไปสู่ข้าราชการฝ่ายปกครองได้¹⁹² นิธิยังกล่าวอีกว่า อันที่จริงตระกูลขุนนางต่างชาติก็มักจะเริ่มรับราชการที่ฝ่ายชำนาญการก่อนและขยับมาสู่ฝ่ายปกครองในรุ่นหลังๆ ทั้งสิ้น ดังจะเห็นตัวอย่างจากตระกูลขุนนางที่สืบทอดกันมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์อย่างเช่นขุนนางตระกูลขุนนาค ซึ่งจะเห็นได้ว่าเริ่มต้นจากการเป็นพ่อค้าแล้วเข้าเป็นขุนนางชำนาญการฝ่ายเศรษฐกิจ-การค้าจากนั้นจึงได้เข้าสู่ขุนนางฝ่ายปกครอง อานาจ บารมี และทรัพย์สินของขุนนางตระกูลนี้มีเพิ่มพูนขึ้นจากการเมืองและการค้า

นอกจากนี้ ตำแหน่งชำนาญการในฝ่ายปกครองก็มีอยู่เหมือนกัน เช่น ล่าม ทูต ในกรมพระคลัง ช่างสิบหมู่ในกรมพระกลาโหม เป็นต้น นอกจากตัวบุคคลแม้กรมกองที่เดิมเคยจัดอยู่ในฝ่ายชำนาญการก็มีความโน้มเอียงที่จะเลื่อนไปอยู่ฝ่ายปกครองเนื่องจากได้ประโยชน์จากการรับราชการมากกว่า ตัวอย่างเช่น กองอาสาญี่ปุ่นถูกส่งไปครองเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

¹⁹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2543), หน้า 12.

¹⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

นโยบายด้านการเมืองและการค้าของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทำให้ขุนนาง ข้าราชการเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการและการค้ามากยิ่งขึ้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ไว้ว่า เมื่อขึ้นครองราชย์แล้ว ทรงไม่ไว้ใจขุนนางประจำการเดิมที่มีอำนาจและมีฝักใฝ่มาหลายชั่วคน จึงทรงเลือกที่จะเลื่อนตำแหน่งให้ขุนนางข้าราชการเชื้อสายต่างชาติมากกว่าขุนนางเดิมเพราะ ชาวต่างชาตินั้นไม่มีฐานอำนาจฝักใฝ่เช่นขุนนางเดิม ทั้งฐานะและตำแหน่งราชการก็ขึ้นอยู่กับพระ มหากรุณาธิคุณอย่างสมบูรณ์ ในสมัยของพระองค์มีการใช้กองทหารอาสาหรือความจริงคือทหาร รับจ้างต่างชาติจำนวนมาก พระองค์ทรงมีทหารรับจ้างชาวญี่ปุ่น ไบรุตูเกส มลายู และอาจจะจ้าง ทหารมุสลิมชาติอื่นอีก นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงเลื่อนคนต่างชาติซึ่งทรงไว้วางใจขึ้นไปดำรง ตำแหน่งในฝ่ายปกครองด้วย ซึ่งทำให้ขุนนางต่างชาติได้คุมไพร่ในที่สุด¹⁹³

การที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงพยายามดึงการค้าที่เคยอยู่ในมือของขุนนาง มาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเข้าสู่องค์กรทางเศรษฐกิจของพระองค์ การปรับปรุงการ ผูกขาดสินค้าและกำหนดให้ทำการค้าผ่านองค์พระคลังสินค้าอย่างเข้มงวดกว่าที่เคยปฏิบัติมา ก่อน ความสนพระทัยในการค้ากับต่างประเทศ ทั้งในระดับภูมิภาคและไกลออกไปก็ ล้วนทำให้ ต้องทรงใช้ขุนนางข้าราชการด้านเศรษฐกิจ-การค้ามาเป็นกำลังสำคัญในการดำเนินกิจกรรมแต่ พระองค์ ดังนั้น ผลประโยชน์ที่ได้ในรัชกาลนี้จึงเป็นผลประโยชน์ที่เอื้อระหว่างพระมหากษัตริย์กับ ขุนนางที่ทรงคัดเลือกมาแล้วเท่านั้น ดูเผินๆ เท่ากับว่าขุนนางได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้ทำ การค้าส่วนตัวควบคู่ไปกับการทำการค้าให้ราชสำนัก แต่ในความเป็นจริงเนื่องจากระบบมูลนาย-ไพร่เกี่ยวข้องกับภาระงานทำให้ต้องทรงใช้ขุนนางให้ทำการค้าถวาย อีกทั้งแม้จะทรงตั้ง องค์พระคลังสินค้าขึ้นมาก็ไม่สามารถกำจัดการค้าขุนนางที่ได้สัมพันธ์กับการค้ามาก่อนออกไป ได้หมด การอนุญาตให้พ่อค้าของพระมหากษัตริย์ทำการค้าส่วนตัวควบคู่ไปด้วยได้ทำให้ พระมหากษัตริย์ไม่สามารถรวบอำนาจด้านเศรษฐกิจเข้ามาไว้เป็นของพระองค์ได้ทั้งหมด ลักษณะ เช่นนี้ยังเห็นได้ต่อไปในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์และรัชกาลต่อๆ ไป สิ่งที่ต้องพิจารณาก็คือ ชาวต่างชาติที่ได้เข้ามาเป็นขุนนางไม่ได้ตัดขาดจากกลุ่มหรือประชาคมต่างชาติของตน ดังนั้น ขุนนางข้าราชการหรือขุนนางเชื้อสายต่างชาติด้อยมต้องได้ผลประโยชน์และสร้างผลประโยชน์ ให้แก่กลุ่มคนของตนได้มาก

¹⁹³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองในสมัยพระนารายณ์, หน้า 21-22.

สรุปได้ว่า ขุนนางฝ่ายข้าราชการหมายถึงผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งเนื่องจากมีความสามารถเฉพาะที่ขุนนางทั่วไปไม่มี แม้ว่าแรกเริ่มพระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งขึ้นมาเฉพาะกิจ จึงไม่ได้ให้คุมไพร่ แต่ในที่สุดขุนนางข้าราชการก็ได้พัฒนาอำนาจและหน้าที่ของตนขึ้นสอดคล้องกับบริบททางการเมืองจนมีโอกาสควบคุมไพร่เช่นเดียวกับขุนนางฝ่ายปกครอง การตั้งขุนนางข้าราชการในที่สุดแล้ว จึงเป็นความพยายามในการผสมผสานและดึงหัวหน้าชาวต่างชาติและคนระดับหัวหน้าเข้าสู่ระบบมูลนาย-ไพร่ตลอดมา* หากสังเกตจากกฎหมายและหลักฐานต่างๆ จะพบว่าขุนนางข้าราชการในสมัยอยุธยาแยกออกได้อีกหลายประเภท เช่น ขุนนางข้าราชการด้านพระราชพิธี การช่าง การรบ และการค้า คนเหล่านี้ถูกดึงเข้าสู่ระบบราชการและพัฒนาอำนาจของตนเองให้เพิ่มมากขึ้นได้ตามลำดับ และเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงต้องการจัดการกับความมั่งคั่งจากการค้าจึงทำให้ทรงตั้งผู้ชำนาญด้านการค้าขึ้นมาเป็นขุนนางข้าราชการอีกจำนวนหนึ่งเพื่อช่วยทำการค้าให้พระองค์ ในหัวข้อนี้จะขอกล่าวถึงเฉพาะขุนนางข้าราชการฝ่ายเศรษฐกิจ-การค้า ซึ่งหมายถึงผู้ที่ทำหน้าที่ด้านการค้าถวายพระมหากษัตริย์

ขุนนางข้าราชการฝ่ายเศรษฐกิจ-การค้าส่วนใหญ่เข้ามาสังกัดในกรมพระคลังและกรมท่าเพื่อช่วยทำการค้าให้พระมหากษัตริย์ หากพิจารณาจากกฎหมายลักษณะมรดกที่ออกเมื่อ ค.ศ. 1612 (พ.ศ. 2155) ที่บอกถึง “เสนาพฤตมาตยราชมนตรีผู้มีบันดาศักดิ์ก็ดี แลเสขฐีคฤหบดีอันมีอยู่ในพระนครบันดาเข้าเฝ้าก็ดี มิได้เข้าเฝ้าก็ดี...”¹⁹⁴ และ “แลเสขฐีคฤหบดีผู้มีบันดาศักดิ์ก็ดี หาบันดาศักดิ์มิได้ก็ดี”¹⁹⁵ แสดงให้เห็นว่าได้เกิดมีกลุ่มคนที่เรียกว่าเป็นเสขฐีขึ้นในกรุงศรีอยุธยาแล้ว และอาจจะมีก่อนหน้าที่จะออกกฎหมายนี้ด้วยซ้ำไป คนกลุ่มนี้ก็ยิ่งเข้าพึ่งพิงผู้มีอำนาจบารมีสูงกว่าตน

คำว่าเสขฐีคฤหบดีผู้มีบรรดาศักดิ์อาจจะหมายถึงขุนนางข้าราชการฝ่ายเศรษฐกิจ-การค้าและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ ส่วนเสขฐีผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์น่าจะได้แก่พ่อค้าที่อยู่ในราชอาณาจักรอยุธยา การเรียกคนเหล่านี้ว่าเสขฐีผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์และการจัดลำดับที่เข้า

* ยังไม่พบหลักฐานแน่ชัดว่าเมื่อหัวหน้าชุมชนต่างชาติได้รับแต่งตั้งให้เป็นมูลนายแล้ว จะถือว่าคนในชุมชนเป็นไพร่ในระบบมูลนาย-ไพร่ด้วยหรือไม่ แต่ในทางเศรษฐกิจ ไพร่ในประชาคมต่างชาติไม่น่าจะถูกรวมเข้าระบบมูลนาย-ไพร่ เพราะคนเหล่านี้ยังมีโอกาสประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของตนเองได้สะดวก

¹⁹⁴ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 357.

¹⁹⁵ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 358.

ใฝ่ให้ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ¹⁹⁶ แสดงให้เห็นว่าราชสำนักกำลังพยายามผสมผสานหรือดึงคนกลุ่มนี้เข้าสู่ระบบมูลนาย-ไพร่ของกรุงศรีอยุธยา แม้ว่าในที่สุดแล้วคนเหล่านี้จะสำนึกหรือรับรู้ว่าคุณอยู่ในระบบมูลนาย-ไพร่หรือไม่ก็ตาม

ตัวอย่างของขุนนางชำนาญการฝ่ายเศรษฐกิจ-การค้าที่สำคัญและเริ่มรับราชการจากตำแหน่งขุนนางชำนาญการจนกระทั่งเติบโตและเปลี่ยนไปอยู่ในสายขุนนางฝ่ายปกครอง มีการสืบตระกูลที่ยืนยาวจากสมัยอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถมาจนสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นต้นสกุลขุนนาคได้แก่ เจกอะหมัด พ่อค้าชาวเปอร์เซียที่เดินทางเข้ามาพร้อมกับน้องชายคือ มหะหมัดสะอิด นำบริวารที่นับถือในกายเจ้าเซ็นเข้ามาค้าขายอยู่ที่บ้านท่ากาอี ใกล้กรุงศรีอยุธยา เมื่อ ค.ศ. 1603 (พ.ศ. 2146)¹⁹⁶ การค้าของสองพี่น้องใช้วิธีซื้อสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาบรรทุกลงเรือสลุปออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ และซื้อของจากต่างประเทศเข้ามาขายในกรุง จนกระทั่งการค้าเจริญขึ้นเป็นลำดับ สองพี่น้องได้ปรากฏนามว่าเป็น “เศรษฐีใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา”¹⁹⁷ มหะหมัดสะอิดเดินทางกลับไปบ้านเกิดเมืองนอนและไม่ได้กลับมาอีกเลย มีแต่เจกอะหมัดที่ยังคงอยู่ในกรุงศรีอยุธยาต่อไป

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม นอกจากทำการค้าส่วนตัวแล้ว เจกอะหมัดยังได้ช่วยเหลือกิจการกรมท่าเป็นครั้งคราว เสนาบดีพระคลังจึงได้กราบทูลให้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทราบ จึงทรงแต่งตั้งเจกอะหมัดเป็น “พระยาเจกอะหมัดรัตนราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าขวา ว่าที่จุฬาราชมนตรี”¹⁹⁸ และพระราชทานที่ดินตำบลท้ายคูให้ท่านและบริวารตั้งบ้านเรือน สร้างกะฎีและที่ฝังศพขึ้นจนเป็นเหตุให้ชาวกรุงศรีอยุธยาเรียกบ้านท้ายคูว่าบ้านแขกกะฎีเจ้าเซ็น¹⁹⁹ เห็นได้ชัดว่าเจกอะหมัดเป็นขุนนางชำนาญการฝ่ายเศรษฐกิจ-การค้าที่ได้เข้ารับใช้ราชสำนักเนื่องจากความสามารถด้านการค้าของตน

เจ้าพระยาเจกอะหมัดรัตนราชเศรษฐีมีภรรยาคนหนึ่งชื่อเซย มีบุตร 3 คน เป็นชาย 2 หญิง 1 ชื่อชื่น ชม และซี ตามลำดับ บุตรชายชื่อชมนั้นป่วยเป็นไข้พิษ ถึงแก่กรรมตั้งแต่วัย

¹⁹⁶ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, ขุนนางกรมท่าขวา, หน้า 100.

¹⁹⁷ พระยาโกมารกุลมนตรี, เจกอะหมัดและต้นสกุลขุนนาค (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2546), หน้า 18.

¹⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

¹⁹⁹ เรื่องเดียวกัน.

หนุ่ม เหลือแต่บุตรชื่อขึ้น ซึ่งต่อมาได้รับราชการเป็นที่พระยาบวรเชษฐภักดีในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ส่วนธิดาชื่อขึ้นนั้นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงรับเป็นพระสนม

ท่านเอกอัครราชทูตรับใช้ราชสำนักอยู่จนกระทั่งอายุ 87 ปี สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงโปรดเกล้าให้เป็นเจ้าพระยาบวรราชนายก จางวางกรมมหาดไทย ส่วนบุตรคือพระยาบวรเชษฐภักดี คงเป็นพรรคพวกช่วยเหลือออกญาปลาใหม่ที่ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพราะทรงเลื่อนพระยาบวรเชษฐภักดีให้เป็นเจ้าพระยาอภัยราชา ที่สมุหนายก อัครมหาเสนาบดีฝ่ายเหนือ แทนตำแหน่งที่เจ้าพระยาเอกอัครราชทูตเคยดำรงอยู่มาก่อน²⁰⁰ ท่านเอกอัครราชทูตเป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนสายจากขุนนางชำนาญการมาเป็นขุนนางฝ่ายปกครองและยังเห็นการสืบทอดตำแหน่งลงไปสู่รุ่นลูก

ฝ่ายมเหษัฒมัตสะอิด เมื่อกลับไปบ้านเดิมได้มีบุตรคนหนึ่งชื่ออกา มุฮัมหมัด ซึ่งได้กลับเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาหลังจากที่มเหษัฒมัตสะอิดถึงแก่กรรมแล้ว เข้ามาอยู่กับเจ้าพระยาอภัยราชา และเจ้าพระยาอภัยราชาได้ทูลขอพระราชทานท่านขึ้นน้องสาวซึ่งเป็นพระสนมสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจากสมเด็จพระนารายณ์ให้เป็นภรรยาแก่อกา มุฮัมหมัด ท่านผู้นี้ได้ชื่อว่าเป็นเศรษฐีใหญ่คนหนึ่งเนื่องจากได้รับมรดกจากบิดามารดามาก ท่านเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและสร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้วัดอัมมา เรียกว่าบ้านแขกกะฎีใหญ่²⁰¹ ท่านผู้นี้ชอบพอกับเจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) และได้ช่วยงานกรมท่า จนกระทั่งโปรดเกล้าให้เป็นออกพระศรีเนาวรัตน์ จากนั้นบุตรของทั้งสองสาย คือ สายเจ้าพระยาอภัยราชาและสายออกพระศรีเนาวรัตน์ ได้สืบทอดและเป็นขุนนางในราชสำนักต่อมา และยังคงได้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมด้านการค้า อาทิ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ทรงแต่งตั้งพระอนุรักษราชา (ยี่) บุตรออกพระศรีเนาวรัตน์ ให้เป็นเจ้าพระยาศรีไสยหาญณรงค์ ผู้สำเร็จราชการเมืองตะนาวศรี ซึ่งเป็นเมืองสำคัญทางการค้าด้านชายทะเลฝั่งตะวันตก และเลื่อนหลวงศรียศ (แก้ว) ผู้น้องให้เป็นพระยาจุฬาราชมนตรี²⁰² บุตรธิดาของสายสกุลนี้ได้รับราชการสืบเนื่องกันมาจนตลอดสมัยอยุธยาและยังได้เข้ารับราชการในสมัยรัตนโกสินทร์จนได้เลื่อนตำแหน่งถึงขั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาในสมัยรัตนโกสินทร์

²⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

²⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

²⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

ส่วนกลุ่มพ่อค้าของพระมหากษัตริย์หรือที่หลักฐานต่างประเทศเรียกว่าพ่อค้าของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหรือหุ้นส่วนของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว²⁰³ เป็นคนกลุ่มสำคัญที่ทำการค้าให้แก่ราชสำนัก พระมหากษัตริย์ทรงอนุญาตให้คนกลุ่มนี้ทำการค้าของตนเองควบคู่ไปด้วยได้ โดยมอบอภิสิทธิ์ทางการค้าบางอย่างให้เหนือพ่อค้าทั่วไป อกา มุฮัมหมัดหรือออกพระศรีเนาวรัตน์เป็นหัวหน้าพ่อค้าของพระมหากษัตริย์คนสำคัญในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นกำลังสำคัญในการดำเนินกิจกรรมทางการค้าถวายสมเด็จพระนารายณ์ และได้ผลประโยชน์แก่ตนเองจำนวนมาก ต่อมาหลังจากออกพระศรีเนาวรัตน์ถึงแก่กรรมแล้ว คอนสแตนติน ฟอลคอนได้เป็นหัวหน้าพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

พ่อค้าของพระมหากษัตริย์คงมีเป็นจำนวนมาก ชุมนางบางคนได้เป็นพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ บางคนได้เป็นผู้ดูแลรักษาคลังสินค้าตามที่ต่างๆ²⁰⁴ คนเหล่านี้เป็นผู้ติดต่อค้าขายกับพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา ใช้อำนาจหน้าที่ผ่านองค์พระคลังสินค้า และมักอ้างพระนามพระมหากษัตริย์ในการใช้สิทธิเลือกซื้อสินค้าก่อน²⁰⁵ ซึ่งพระมหากษัตริย์ไม่ทรงทราบได้ โดยละเอียดว่าชุมนางของพระองค์เลือกสินค้าใดสำหรับองค์พระคลังสินค้า และเลือกสินค้าใดไปเป็นของตนเองบ้าง ดังตัวอย่างกรณีออกขุนธูระสุริบาต (Ocuntorah Suribat หรือ Ocuntorah Surrybatt) ซึ่งเป็นพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ที่อ้างพระนามของสมเด็จพระนารายณ์มานำสินค้าไปจากเรือของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ “แต่ใช้เป็นประโยชน์ส่วนตัวเสียมาก”²⁰⁶ พ่อค้าของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เท่าที่มีหลักฐาน เช่น ออกหลวงสมบัติวิบาล ออกพระสุนทรโกษา²⁰⁷ เป็นต้น

ความเติบโตของกลุ่มชุมนางชำนาญการฝายเศรษฐกิจ-การค้าและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์นั้นเกิดขึ้นเนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงสนพระทัยด้านการค้า โดยเฉพาะการค้า

²⁰³ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 190.

²⁰⁴ เรื่องเดียวกัน.

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203.

²⁰⁶ จดหมายของพ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ จากนายยอร์ช กอสไฟร์ท และโธมัส ไอร์วัตต์ ถึงผู้แทนสภาที่ปรึกษา ณ เมืองบันดัม เมื่อวันที่ 18 มกราคม ค.ศ.1682 (พ.ศ.2225) รายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

²⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 168,170.

ต่างประเทศอย่างมาก ทรงต้องการจำกัดความมั่งคั่งให้อยู่กับราชสำนักและกลุ่มของพระองค์ และจำกัดโอกาสทางการค้าของขุนนางทั่วไปไม่ให้มีโอกาสทำการค้าจนเกิดความมั่งคั่งร่ำรวย จนอาจทำทลายอำนาจของกษัตริย์ได้ดังที่เคยเกิดขึ้นหลังรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จึงทรงนำองค์พระคลังสินค้าเข้ามาใช้เพื่อจัดการด้านการค้าอย่างเข้มงวดและทรงนำการผูกขาดสินค้ามาใช้ในระดับที่ไม่เคยปฏิบัติมาก่อน ความสนพระทัยในการค้าอย่างกว้างขวางทำให้ทรงต้องใช้ผู้ชำนาญด้านเศรษฐกิจ-การค้าจำนวนหนึ่งเพื่อทำการค้าถวายพระองค์ ซึ่งส่วนใหญ่ทรงเลือกชาวต่างชาติที่ประสบความสำเร็จทางการค้ามาก่อนเข้ามาทำการค้าถวาย ในขณะเดียวกันก็ทรงตอบแทนคนเหล่านี้ด้วยการพระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์และให้มีโอกาสค้าขายส่วนตัวควบคู่ไปด้วยได้ ทั้งยังทรงให้อภิสิทธิ์ซื้อสินค้าผูกขาดและขายสินค้าต่อโดยได้กำไรเป็นจำนวนมาก²⁰⁸ สินค้าที่ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์ทรงให้พ่อค้าของพระมหากษัตริย์ซื้อเพื่อขายต่อทำกำไรเองมีหลายรายการ อาทิ ทองแดง ข้าว หนังสัตว์ ไม้สัก น้ำมันมะพร้าว ยางรัก กำยาน และผลผลิตอื่นๆ²⁰⁹

“สำหรับทองแดง ซึ่งเป็นสินค้าหลักที่บรรทุกมาขายกันที่นั่น จำเป็นต้องซื้อกันในราคา 8 ตำลึงต่อหาบ เป็นเงินสด โดยนำมาจากส่วนที่เป็นของหลวง และห้ามขายแก่ผู้ใดเด็ดขาด นอกจากหุ้นส่วนของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มิฉะนั้นจะถูกลงโทษอย่างหนัก ซึ่งคนอื่นๆ จะซื้อจากหุ้นส่วนเหล่านี้ได้ในราคาแพงขึ้นอีก 25 เปอร์เซ็นต์”²¹⁰

ในขณะเดียวกันคนกลุ่มนี้ได้อาศัยอภิสิทธิ์ที่ได้รับมาทำการค้าหาผลกำไรให้กับตนเอง และยังใช้เส้นสายในการซื้อสินค้านานาชนิด กีดราคาซื้อ และอ้างพระนามาภิไธยของ

²⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

²⁰⁹ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), หน้า 157-159.

²¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

พระมหากษัตริย์มาผูกขาดสินค้า แต่ความจริงแล้วเขาเป็นผู้ซื้อเอาไว้อย่าง²¹¹ โดยที่พระมหากษัตริย์มิได้ทรงรับรู้กับสิ่งที่เกิดขึ้น การให้สิทธิ์พระคลังสินค้าเลือกซื้อสินค้าจากเรือที่เข้ามาเทียบท่าก่อนก็ยิ่งเป็นช่องทางให้คนกลุ่มนี้อาศัยอำนาจหน้าที่ของตนกันสินค้าที่ต้องการเอาไว้ได้สะดวก

ขุนนางชำนาญการฝ่ายเศรษฐกิจ-การค้าและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ที่สำคัญในช่วงเวลาที่ศึกษาเท่าที่พบในหลักฐานมีด้วยกันหลายคน อาทิ

2.1.1 ออกญาพิชิตรณฤทธิ์

ออกญาพิชิตรณฤทธิ์ (Pieschyt / Pieschijt) หรืออัปดูร์ รัชชาคมาจากเมืองกิลัน (Gilan)²¹² เป็นผู้ทำการค้าถวายสมเด็จพระนารายณ์ และในตอนต้นรัชกาลได้เป็นผู้ดูแลกรมพระคลังแทนโกษาธิบดีที่ตามเสด็จฯ ไปสงครามกับหัวเมืองเหนือ ออกญาพิชิตรณฤทธิ์เคยเป็นพ่อค้ามาก่อน หลังจากสมเด็จพระนารายณ์ขึ้นครองราชย์ไม่นานจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นออกญา เชื่อได้ว่าอาจจะทรงติดต่อค้าขายกับอัปดูร์ รัชชาคมาตั้งแต่ครั้งยังทรงเป็นเจ้าฟ้านารายณ์และทรงได้สินค้าหายากจากอินเดียและเปอร์เซียจากคนผู้นี้²¹³

การผูกขาดสินค้าของพระคลังสินค้าเป็นโอกาสให้ออกญาพิชิตรณฤทธิ์ในฐานะพ่อค้าของพระมหากษัตริย์และพรรคพวกร่วมกันทำการค้าและกีดกันการค้าของพ่อค้ากลุ่มอื่น การที่ออกญาพิชิตรณฤทธิ์ปฏิบัติหน้าที่แทนเสนาบดีพระคลังยังทำให้พวกพ่อค้ามุสลิมได้ทำการค้ากับราชสำนักมากขึ้น รับผลประโยชน์เพิ่มขึ้นมาก

มาตรการทางการค้าของออกญาพิชิตรณฤทธิ์ขัดผลประโยชน์ของพวกพ่อค้าฮอลันดา โปรตุเกส และบรรดาขุนนางในราชสำนักที่สนับสนุนฮอลันดา เพราะฮอลันดามักซื้อสินค้าจำนวนมากจากกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะหนังสัตว์เพื่อส่งไปขายญี่ปุ่น การที่ราชสำนักแทรกแซงการผูกขาดหนังสัตว์ของบริษัท VOC ทำให้พ่อค้าฮอลันดาต้องซื้อสินค้าในราคาสูงพอดูอยู่แล้ว

²¹¹ กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3**, หน้า 275-276.

²¹² ข้อมูลจากเอกสาร VOC และ The Ship of Sulaiman อ้างถึงใน Dhiravat na Pombejra, *Siamese Court Life in the Seventeenth Century as Depicted in European Sources*, p. 180.

²¹³ *Ibid*, p. 180.

หากราชสำนักส่งเรือไปค้าเองที่ญี่ปุ่นก็ยิ่งเป็นการตัดทางทำการค้าของฮอลันดาและขุนนางที่ทำการค้ากับฮอลันดาอยู่ไปโดยปริยาย

ความจริงหากออกญาพิชิตรณฤทธิ์ไม่ขี้โกงหลวงและประพฤติตน “เลวทราม” ตามที่ปรากฏในสำเนาภษัตริย์สุลัยมานว่า กัดขีรีงแกคนยากจน ใช้อำนาจหน้าที่ในทางมิชอบ เป็นคนขี้เมาและมักพกป็นเสมอ ถ้าใครมาเยี่ยมในเวลาที่ไม่สบอารมณ์ก็มักยิงผู้มาเยี่ยมตาย²¹⁴แล้ว สมเด็จพระนารายณ์ก็คงจะไม่ทรงทราบเรื่องและไม่ลงโทษ แต่สังเกตได้ว่าสมเด็จพระนารายณ์คงไม่ได้ทรงต้องการลงโทษจนถึงแก่ชีวิต ในที่สุดออกญาพิชิตรณฤทธิ์ทนอับอายและทนพิษบาดแผลไม่ไหวจึงถึงแก่ความตาย เมื่อสิ้นชีวิตลงความมั่งคั่งของออกญาพิชิตรณฤทธิ์เป็นที่รู้กันทั่วไป แม้แต่พ่อค้าฮอลันดาก็ทราบว่าทรัพย์สินของออกญาพิชิตรณฤทธิ์มีจำนวนถึง 4,000 ชั่ง หรือ 480,000 เหรียญฟลอรีน²¹⁵

2.1.2 ออกพระศรีเนาวรัตน์

ขุนนางชำนาญการและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์คนสำคัญอีกคนหนึ่งก็คือ ออกพระศรีเนาวรัตน์ หรือออกา มุฮัมหมัด ที่มีอิทธิพลทางการค้าทั้งในราชสำนักและในมะริด ตะนาวศรี สามารถแต่งตั้งคนของตนขึ้นเป็นผู้ช่วยหรือให้ดำรงตำแหน่งสำคัญๆ เช่น เจ้าเมืองสำคัญด้านชายฝั่งทะเลตะวันตก

“...กล่าวได้ว่า การค้าในปัจจุบันนี้ทั้งหมดเติบโตขึ้นได้ด้วยพวกเปอร์เซียและพวกมัวร์ ผู้ซึ่งในตอนนี้เป็นเจ้านายผู้มีอิทธิพลในส่วนของประเทศ [มะริด/ตะนาวศรี] และในด้านการค้าขายด้วย กล่าวได้ว่าเกิดขึ้นได้เนื่องจากความกรุณาของออกพระศรีเนาวรัตน์ผู้ซึ่งได้กล่าวถึงไปแล้ว ท่านผู้นี้เป็นหนึ่งในคณะรัฐมนตรีมานานถึง 30 ปี และได้ใช้ความพยายามอย่างยิ่ง แม้ว่าจะต้องใช้ความอดคิดส่วนตัว

²¹⁴ ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย (ฉบับแก้ไข) และสำเนาพระมหากษัตริย์ สุลัยมาน (ฉบับย่อ), หน้า 151.

²¹⁵ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642), หน้า 166.

บ้าง เพื่อส่งผลประโยชน์ให้กับคนชาติเดียวกันและผู้ที่มีนับถือศาสนา
พระมะหะหมัดเหมือนกัน เกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านประสบความสำเร็จ
เพราะอาณานิคมที่พวกของท่านได้สร้างขึ้นในส่วนนั้นของประเทศ
มีพวกเดียวกับท่านอยู่มากเกือบจะเท่ากับชาวพื้นเมือง แต่มีความ
มั่งคั่งร่ำรวยเหนือกว่าพวกชาวพื้นเมือง ราชาหรือข้าหลวงของเมือง
ตะนาวศรีและเมืองท่ามะริดเป็นชาวเปอร์เซีย ซึ่งเหมือนกับหัวเมือง
สำคัญอื่นๆ ตลอดทางคือ เพชรบุรี ปรานบุรี กุญบุรี (?) นอกจากนั้น
ผู้บังคับการเรือของพระเจ้าแผ่นดินที่เดินเรือจากตะนาวศรีไปยัง
เมทลปิปะตัมและเบงกอล รวมทั้งผู้แทนพระคลังสินค้าที่อาศัยอยู่
ในบริเวณส่วนนั้นเพื่อเจรจาธุรกิจของพระเจ้าแผ่นดินล้วนเป็นพวก
เปอร์เซียและมัวร์ที่ได้ตำแหน่งอันน่าปลื้มเปรมเป็นถึงราชทูต”²¹⁶

ออกพระศรีเนาวรัตน์ ได้รับประโยชน์จากการได้รับอนุญาตผูกขาดการค้าไม้กฤษณา
เป็นเวลานานในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เพราะไม้กฤษณาเป็นสินค้าสำคัญที่พ่อค้าตะวันออก
กลางต้องการมาก

“...ท่านออกพระสีหนุราชชาวเปอร์เซียได้ทำการค้าไม้นี้ (กฤษณา)
มาเป็นเวลาช้านานแล้วพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ท่านออกพระสีหนุราชเข้ามีส่วนร่วมในการกว้านซื้อไม้
จำพวกนี้ด้วย...”²¹⁷

²¹⁶ แปลจาก IOR, E/3/40 no.4696 & G/21/17A, 18-32; RR 2, 202-213 อ้างถึงใน
Dhiravat na Pombejra, Siamese Court Life in the Seventeenth Century as Depicted in European
Sources, p. 178.

²¹⁷ จดหมายของจอร์จ ไวท์ เขียนถึงโรเบิร์ต ปาร์กเกอร์ ตัวแทนที่บันตัม เมื่อ ค.ศ. 1629
(พ.ศ. 2172) ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานา
ประเทศ ในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 272.

การตั้งเจ้าเมืองเป็นพวกเดียวกับตนและการได้สัมปทานค้าสินค้าสำคัญสำหรับการค้าด้านชายฝั่งทะเลตะวันตกย่อมเป็นหนทางสู่การสั่งสมอำนาจ บารมี และทรัพย์สินให้แก่ขุนนางระดับสูงผู้นี้ได้เป็นอย่างดี และสะท้อนวิธีการทำการค้าของขุนนางชำนาญการด้านเศรษฐกิจ-การค้าและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ได้ดี

นอกจากได้ประโยชน์จากการค้าไม้กฤษณา ออกพระศรีเนาวรัตน์ ยังมีส่วนในการทำการค้าดีบุกกับพ่อค้าอังกฤษ หลักฐานเมื่อ ค.ศ. 1675 (พ.ศ. 2218) กล่าวถึงการออกไปกว้านซื้อดีบุกมาขายให้พ่อค้าอังกฤษ

“...โดยที่กัปตันชาวอังกฤษประสงค์จะให้ออกพระศรีนุราช กราบบังคมทูลพระเจ้ากรุงสยามให้ทรงอนุญาตให้ออกพระศรีนุราชไปยังจำปอน (ชุมพร) ไชยา และพุนพิน เพื่อไปกว้านซื้อดีบุก (นอกเหนือไปจากรายได้พระคลังหลวง) ตามราคาที่ประชาชนซื้อขายกันอย่างปกติ ไม่ให้ซื้อด้วยราคาขูดเลือดขูดเนื้ออย่างที่พวกชาวต่างชาติต้องซื้อที่ลิเกอร์...”²¹⁸

หลักฐานแสดงให้เห็นว่า ออกพระศรีเนาวรัตน์ได้อาศัยประโยชน์จากความเป็นขุนนางที่มีหน้าที่ทำการค้าถวายพระมหากษัตริย์เอื้อประโยชน์ต่อพวกพ้อง ซึ่งเท่ากับเอื้อประโยชน์แก่ตนเองด้วย การได้สัมปทานสินค้าราคาสูงเป็นเวลานานสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของขุนนางผู้นี้ได้เป็นอย่างดี

2.1.3 ออกญาวิชาเยนทร์

ออกญาวิชาเยนทร์หรือคอนสแตนติน ฟอลคอนก็เป็นพ่อค้าอีกคนหนึ่งที่สามารถเข้ามาได้เป็นขุนนางระดับสูงในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์

²¹⁸ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ใน ศตวรรษที่ ๑๗ เล่ม 3, หน้า 162.

คอนสแตนติน ฟอลคอน เป็นชาวกรีก เกิดที่เกาะซีฟาโลเนีย (Cephalonia / Kephallenia) เป็นบุตรของผู้ดูแลโรงเหล้า²¹⁹ ภายหลังได้เข้าเป็นกลาสีเรือของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ เดินทางมายังเอเชีย เขามีคุณสมบัติของความเป็นคนฉลาด พุดเก่ง และรอบรู้หลายภาษา เขาเป็นพ่อค้าและนักแสวงโชคที่ในที่สุดแล้วได้เข้ารับใช้เสนาบดีพระคลังและเป็นจุดเริ่มต้นให้เขาได้แสดงฝีมือด้านการค้าให้สมเด็จพระนารายณ์ได้เห็น เมื่อถูกขานั้นฟอลคอนมีอายุประมาณ 40 – 41 ปี จึงนับว่าเขาเป็นขุนนางที่ขึ้นสู่ตำแหน่งระดับสูงได้รวดเร็วมาก

เมื่อได้ดูแลการค้าจนมีอำนาจและอิทธิพลมากขึ้นฟอลคอนก็ไม่แตกต่างจากขุนนางอื่นๆ เขาแต่งตั้งพรรคพวกของตนให้ทำประโยชน์ทางการค้าให้ ฟอลคอนแต่งตั้งพ่อค้าอังกฤษซึ่งเป็นพรรคพวกของเขาคือ นายริชาร์ด เบอร์นาปี ผู้ซึ่งเคยเป็นเพื่อนร่วมงานของฟอลคอนที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ เป็นผู้ว่าการเมืองมะริด และตั้งนายแซมมูเอล ไวท์ น้องชายของจอร์จ ไวท์ ให้เป็นเจ้าท่าเมืองมะริด แต่งตั้งนายโรมัส ไอวดัตต์ เป็นพนักงานตรวจสินค้าบนเรือของสมเด็จพระนารายณ์ ณ เมืองมะสุลีปะตัม²²⁰ ทั้งยังชักชวนพ่อค้าบริษัทอังกฤษและพวกพ่อค้าอังกฤษที่เป็นพวกลักลอบค้าบางคนให้เข้ามาเดินเรือให้สมเด็จพระนารายณ์และคงเดินเรือให้ตนเองด้วย

ออกญาวิชาเยนทร์เป็นตัวอย่างอันดีของขุนนางชำนาญการที่ใช้อำนาจหน้าที่เอื้อประโยชน์ในทางการค้าให้แก่ตนเอง ใช้อำนาจในการซื้อสินค้าราคาถูก ใช้เส้นสายกดราคาซื้อ บางครั้งซื้อได้ถูกกว่าที่พ่อค้าต่างชาติขายให้แก่พระคลังสินค้า เช่น เขาสามารถซื้อผ้าดำเนื้อดีหน้ากว้าง ทองแดง พริกไทย และสินค้าอื่นๆ จากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเป็นเงิน 424 ซึ่งซึ่งตามบันทึกของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษระบุว่า เป็นราคาซื้อเชื่อที่ขายไปในราคาต่ำกว่าเมื่อบริษัทขายให้องค์พระคลังสินค้าเสียอีก²²¹ เชื่อกันว่าออกญาวิชาเยนทร์ได้รับผลประโยชน์จากการค้าและทำการค้ามากกว่าพ่อค้าทุกคนในเมืองรวมกัน²²² และเป็นขุนนางอีกคนหนึ่งที่แอบ

²¹⁹ Dirk Van Der Cruysse, *Siam & the West 1500-1700*, p.195.

²²⁰ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ในศตวรรษที่ ๑๗ เล่ม 3*, หน้า 316.

²²¹ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 81.

²²² *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 15 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 25-27) พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง*, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า 288.

อ้างพระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์มาผูกขาดสินค้า แต่ความจริงแล้วเขาซื้อเอาไว้อย่างไร²²³ ด้วยวิธีนี้จึงได้กำไรมากมาย ฟอลคอนมีเรือสินค้าของตนเอง 5-6 ลำ²²⁴ และเฉพาะเงินลงทุนกับบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสก็มีมากถึง 300,000 แฟรังก์²²⁵

2.1.4 เสนาบดีพระคลังเงิน

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ทรงมีเสนาบดีพระคลังเชื้อสายจีนคนหนึ่ง รู้จักกันในนาม “พระยาโกษาธิบดีจิ้น” เป็นขุนนางในตำแหน่งเสนาบดีพระคลังมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ เหตุที่ตั้งขุนนางเชื้อสายจีนขึ้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีพระคลังในช่วงนี้ น่าจะเนื่องมาจากความสำคัญของการค้ากับจีนและญี่ปุ่นที่ขยายตัวมากขึ้นแทนที่การค้ากับพ่อค้าจากยุโรป และขุนนางเชื้อสายจีนผู้ี้มีความสามารถสูงในด้านการหาผลประโยชน์นี้ให้แก่ราชสำนักและตนเอง อำนาจและความสำคัญของโกษาธิบดีจิ้นมีมากเสียจนกระทั่งแม้เมื่อกระทำความผิดในราชการสงครามก็ยังไม่ต้องถูกลงโทษตามกฎหมาย แต่ให้ชดใช้เป็นเงินและสิ่งของแทน

เมื่อ ค.ศ. 1719 (พ.ศ. 2260) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระทรงมอบหมายให้พระยาโกษาธิบดีจิ้นเป็นแม่ทัพคุมกองเรือไปรบกับเวียดนามในดินแดนเขมร เมื่อเกิดการปะทะกับกองทัพเวียดนามพระยาโกษาธิบดีจิ้นกลับหนีเอาตัวรอด ทิ้งเรือและทหารไว้จนถูกเวียดนามตีแตกเกิดความเสียหายยับเยิน ยี่สิบที่ทัพบกที่เจ้าพระยาจักรีรองฮ่องเป็นแม่ทัพเอาชนะกองทัพเวียดนามได้ ความผิดหนีทัพเอาตัวรอดนี้ถือเป็นความผิดใหญ่หลวง แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระกลับทรงลงโทษแต่เพียงให้ชดใช้ค่าเสียหายทั้งหมด²²⁶ ไม่มีโทษประหาร ฆเียน หรือริบราชบาตร

²²³ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 275-276.

²²⁴ เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตुरายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์ แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 439.

²²⁵ ประชุมพงสาวดารเล่ม 29 (ประชุมพงสาวดารภาคที่ 48 (ต่อ) - 50) (กรุงเทพฯ : องค์การการค้าของคุรุสภา, 2511), หน้า 155.

²²⁶ กรมศิลปากร, พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, หน้า 198-201. และ ประชุมพงสาวดาร เล่ม 39 (ประชุมพงสาวดารภาคที่ 64 (ต่อ)) พงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า 240.

การกำหนดโทษเช่นนี้แสดงให้เห็นอำนาจอิทธิพลและความมั่งคั่งของพระยาโกษาธิบดีจีน ซึ่งคงจะได้มาจากการได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีพระคลัง ซึ่งทำประโยชน์ให้แก่ราชสำนักได้มาก รวมทั้งมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองจากการทำการค้าส่วนตัวเป็นสำคัญ

เหตุการณ์นี้ยังสะท้อนลักษณะของความเป็นพ่อค้ามากกว่าความเป็นผู้นำทางทหารของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ที่ทรงเห็นแก่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากพระยาโกษาธิบดีจีนและอาจทรงคำนึงถึงปฏิกริยาทางลบจากชุมชนชาวจีน ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อการค้าของกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลของพระองค์ เพราะในขณะนั้นตลาดการค้าสำคัญของกรุงศรีอยุธยาคือตลาดจีน นอกจากนั้น พระยาโกษาธิบดีจีนยังได้สร้างอำนาจและอิทธิพลแผ่ทั่วไปในราชสำนักทั้งหมดนี้คงเป็นผลให้ทรงไม่ลงโทษพระยาโกษาธิบดีจีนตามกฎหมาย

พระยาโกษาธิบดีจีนใช้วิธีการต่างๆ สร้างอำนาจให้แก่ตนเองในราชสำนัก ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน หลักฐานที่บันทึกโดยบาทหลวงฝรั่งเศสผู้หนึ่งกล่าวว่า พระยาโกษาธิบดีจีน

“...คิดอุบายหาผู้หญิงจีนเข้าไปไว้ในพระราชวัง เพื่อให้คอยรับใช้พระมเหสีและเจ้านายผู้หญิง ส่วนราชการฝ่ายหน้านั้น ตำแหน่งใดที่เป็นตำแหน่งสำคัญๆ เจ้าพระยาพระคลังก็ตั้งให้พวกจีนเข้ารับตำแหน่งนั้นๆ และตำแหน่งหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการค้าขาย เจ้าพระยาพระคลังก็ตั้งให้พวกจีนเป็นหัวหน้า เพราะฉะนั้นในเวลาที่มีการค้าขายในเมืองไทยจึงตกอยู่ในมือพวกจีนทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าพวกไทย มอญ แขกมลายู แขกมัวร์ ไม่พอใจอย่างยิ่งในการที่ไทยลำเอียงเข้าข้างจีนเช่นนี้ ก็ไม่กล้าพูดจาห้ามปรามคัดค้านอย่างใด เพราะทราบอยู่ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงฟังเสียงพวกจีน โดยเจ้าพระยาพระคลังเป็นสาย”²²⁷

²²⁷ ประชุมพงศาวดารเล่ม 22 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 36 (ต่อ) 37 และ 38, (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2511), หน้า 52-53.

ดังนั้นในรัชกาลนี้พ่อค้าจีนจึงมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยาและมีอำนาจอิทธิพลมากมาย ความสนิทสนมของกลุ่มพ่อค้าชาวจีนในเวลานั้นคงมีสูง เสนาบดีพระคลังจีนเองก็สนิทสนมกับพ่อค้าชาวจีนคนหนึ่งและ “...ก็เชื่อฟังคำของจีนผู้หนึ่งทุกอย่าง ถ้าจีนผู้นี้จะพูดอย่างไรหรือจะให้ทำอย่างไร เจ้าพระยาพระคลังก็ทำตามใจจีนคนนี้ทั้งสิ้น...”²²⁸ จนเปิดโอกาสให้บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาใช้พ่อค้าชาวจีนผู้นี้เป็นประโยชน์ในการค้าของบริษัทกับองค์พระคลังสินค้าผ่านทางเสนาบดีพระคลัง

“...ฝ่ายฮอลันดาเห็นว่าจีนผู้ี้จะเป็นสายได้ดีสำหรับพูดจาเกลี้ยกล่อมเจ้าพระยาพระคลังได้จึงได้เอาจีนคนนี้ไปเลี้ยงและตั้งให้เป็นพ่อค้าของบริษัทฮอลันดา และนอกจากทำการค้าของบริษัทแล้วพวกฮอลันดา ยังอนุญาตให้จีนผู้ี้ทำการค้าขายส่วนตัวได้อีก...”²²⁹

ความสัมพันธ์ระหว่างพระยาโกษาธิบดีเงินกับพ่อค้าชาวจีนและบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาสะท้อนวิธีการทำการค้าของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี กลุ่มพ่อค้าจะต้องสร้างสายสัมพันธ์กับขุนนางผู้มีอำนาจทางการค้าของราชสำนักเพื่อจะได้รับสิทธิประโยชน์ทางการค้า ในขณะที่เดียวกันก็เห็นการแบ่งผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน เป็นการอุปถัมภ์แบบต่างฝ่ายต่างตอบแทนแก่กัน

2.1.5 เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู๋)

เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์เป็นขุนนางผู้ทำการค้าถวายสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู๋) คงทำการค้าส่วนตัวหรือเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกลุ่มผู้ทำการค้ามาก่อน ตระกูลของท่านมีความสำคัญทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจตระกูลหนึ่งในสมัยอยุธยา ต้นตระกูลของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู๋) เป็นตระกูลพราหมณ์มาจากอินเดีย เข้าสู่ราชสำนักใน

²²⁸ ประชุมพงศาวดารเล่ม 22 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 36 (ต่อ) 37 และ 38, หน้า 49.

²²⁹ เรื่องเดียวกัน.

สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทำหน้าที่ด้านพิธีกรรมในราชสำนัก ต่อมาในรุ่นบิดาของท่านได้เป็นเจ้าพระยาพิษณุโลก ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สำคัญ เมืองพิษณุโลกเป็นหัวเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจเมืองหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา ส่วนน้องชายของบิดาของท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยามหาสมบัติ (ฝน) ซึ่งศาสตราจารย์วิทย์อาจสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นตำแหน่งเสนาบดีพระคลัง²³⁰ หากมิใช่เช่นนั้นก็น่าจะเป็นตำแหน่งที่เกี่ยวข้องกับการค้าหรือการค้า และราชทินนามนี้บอกให้ทราบว่าท่านผู้นี้คงมีฐานะร่ำรวยมากด้วย พี่น้อง บุตรชาย และญาติของเจ้าพระยาชำนาญฯ หลายคนรับราชการจนได้ตำแหน่งเจ้าพระยา ลูกสาวคนหนึ่งของท่านยังได้สมรสกับเสนาบดีพระคลังในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงแต่งตั้งให้เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) เป็นเสนาบดีพระคลัง กล่าวกันว่า เพื่อตอบแทนที่เจ้าพระยาชำนาญฯ เป็นกำลังสำคัญที่ทำให้ทรงได้ราชสมบัติ แต่ส่วนหนึ่งน่าจะเนื่องมาจากท่านคุ้นเคยกับการค้ามาก่อนมากกว่า

เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์เป็นผู้ดำเนินการใช้องค์พระคลังสินค้าเพื่อตั้งผลประโยชน์ทางการค้าและความมั่งคั่งจากขุนนางที่ทำการค้าในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระมาสู่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จากตัวอย่างที่เอกสารฮอลันดากล่าวถึงความไม่พอใจของขุนนางระดับสูงหลายคน เช่น ออกพระโชฎีกและออกหลวงศรีพิพัฒน์ จากกรณีที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงประกาศผูกขาดสินค้าข้าง ดีบุก ไม้ฝาง ไม้กฤษณา ทองเงิน และธัญมณี²³¹ ชาวฮอลันดาเชื่อว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงริบทรัพย์ขุนนางที่คัดค้านพระบรมราชโองการ แม้แต่เหตุการณ์ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1736 ที่ออกพระพลเทพเสนาบดีกรมนาถึงกับขนทรัพย์สมบัติเข้าไปซ่อนไว้ในหมู่บ้านฮอลันดาเพื่อป้องกันพระเจ้าอยู่หัวยึดทรัพย์และปันกับพ่อค้าฮอลันดาถึงการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศและเสนาบดีพระคลังคือเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) ไม่ยอมอ่อนข้อให้ขุนนางได้ผลประโยชน์บ้าง²³² ล้วนสะท้อนให้

²³⁰ David K. Wyatt, *Thailand a Short History* second edition (Chiang Mai: Silkworm Books, 2004), p. 112.

²³¹ Remco Raben and Dhiravat na Pombejra, "Tipping Balances: King Borommakot and the Dutch East India Company", p. 68.

²³² *Ibid.*, pp. 68-69.

เห็นความร่วมมือระหว่างพระมหากษัตริย์กับเสนาบดีพระคลังในการดึงผลประโยชน์เข้าสู่ราชสำนัก และสะท้อนให้เห็นโอกาสและความมั่งคั่งของขุนนางในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์เป็นผู้มีอำนาจ อิทธิพล และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจสูง ความสำคัญของท่านสะท้อนออกมาให้เห็นได้ในหลายเหตุการณ์ เช่น เมื่อส่งสาสน์ไปขอทางการจีนผ่อนผันให้กรุงศรีอยุธยาซื้อทองแดงเพื่อนำมาสร้างวัดใน ค.ศ. 1736 (พ.ศ. 2279) แม้ฮ่องเต้ไม่อนุญาตให้ขายทองแดงแก่ดินแดนอื่น แต่ก็ยังพระราชทานทองแดงให้เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์เป็นกรณีพิเศษถึง 800 ชั่ง²³³ หลังจากนั้น เมื่อคราวสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงมอบหมายให้ท่านและเจ้าพระยาราชภักดี สมุหนายก เป็นแม่กองสร้างโรงเป็นมณฑปเพื่อรับข้างเผือก แต่เสนาบดีทั้งสองท่านกราบทูลว่าไม่เคยทำ ทรงลงพระราชอาญาโทษหลังเจ้าพระยาราชภักดี 20 ที แต่ทรงเพียงแต่ภาคทัณฑ์เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ เอาไว้²³⁴ เหตุการณ์ทั้งสองสะท้อนความสำคัญ อำนาจ และอิทธิพลของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ในราชสำนักได้เป็นอย่างดี

กล่าวได้ว่าความเติบโตของกลุ่มขุนนางชำนาญการด้านเศรษฐกิจ-การค้าและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์เกิดจากการถูกดึงเข้าสู่ระบบมูลนาย-ไพร่ แม้คนเหล่านี้จะมีโอกาสสั่งสมทุนมาก่อนตั้งแต่ครั้งยังเป็นพ่อค้า แต่โอกาสจากการเข้ารับใช้ราชสำนัก การได้รับความคุ้มครองจากราชสำนัก อภิสิทธิ์บางอย่างที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้ โอกาสในการใช้อำนาจหน้าที่เพิ่มผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง รวมทั้งโอกาสในการสร้างเครือข่ายการค้าของตนเอง ทำให้คนกลุ่มนี้มีอำนาจ อิทธิพล และเพิ่มโอกาสสั่งสมทุนของตนเองได้มาก ทั้งคนรุ่นลูกหลานก็ยังมีโอกาสเติบโตในราชสำนักสืบต่อมาได้ คนกลุ่มนี้จึงใช้โอกาสที่ได้เป็นขุนนางนี้เองสร้างความเติบโตและมั่งคั่งให้แก่ตนเอง

จะเห็นได้ว่า คนกลุ่มนี้เปลี่ยนสถานภาพของตนเองได้จากโอกาสทางการเมืองและเศรษฐกิจ และได้อาศัยโอกาสทางการเมืองเพิ่มพูนอำนาจ อิทธิพล เพื่อเสริมสร้างความมั่งคั่งให้แก่ตนเองมากยิ่งขึ้นไปอีก

²³³ คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน, **ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน พ.ศ. 1825-2395** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2525), หน้า 37.

²³⁴ Richard D. Cushman, *The Royal Chronicles of Ayutthaya*, p. 444.

2.1 กลุ่มคนต่างชาติและลูกครึ่ง

ความมั่งคั่งจากการค้าทำให้คนต่างชาติเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานอยู่ในกรุงเทพฯ อพยพจำนวนมาก และกรุงเทพฯ อยู่ภายใต้การปกครองของกลุ่มคนต่างชาติให้อยู่ตามหมู่บ้านของตน ให้อุปถัมภ์ปกครองกันเองภายในกลุ่มของตน โดยมี “นาย” หรือนายบ้าน ซึ่งขึ้นกับขุนนางว่าการประจำเชื้อชาติของตนโดยตรงอีกชั้นหนึ่งเป็นผู้ปกครองดูแล มูลนายที่ปกครองกลุ่มไพร่ต่างชาติก็คือคนเชื้อชาติเดียวกันที่ถูกดึงเข้าสู่ระบบมูลนาย-ไพร่ คนเหล่านี้แม้เข้าเป็นมูลนายและขุนนางไปแล้วก็ไม่ได้ตัดขาดจากประชาคมของตน ในทางตรงกันข้ามกลับคอยอำนวยความสะดวกให้กลุ่มไพร่ต่างชาติทำการค้าส่วนตัวและมีส่วนร่วมในการค้าของมูลนายของตน เกิดลักษณะการประนีประนอมและการอาศัยความสัมพันธ์ เส้นสาย และการอุปถัมภ์จากมูลนายในกลุ่มเพื่อทำการค้า

คนกลุ่มนี้มีทั้งชาวต่างชาติที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเป็นเชลยศึก เช่น มอญ ลาว เขมร กลุ่มชาวต่างชาติที่อพยพเข้ามาจากดินแดนห่างไกล เช่น จีน ญี่ปุ่น อินเดีย เปอร์เซีย เป็นต้น อยู่อาศัยในหมู่บ้านของตน ประกอบกิจกรรมทางการค้าทางทะเลและการค้าภายใน คนเหล่านี้จะถูกควบคุมโดยวิธีใดวิธีหนึ่งเพื่อให้ก่อประโยชน์แก่กรุงเทพฯ กลุ่มชาวต่างชาติและลูกครึ่งมีโอกาสลงทุนในกิจกรรมการค้าของตนเอง อาทิ การลงทุนต่อเรือ แพ้ให้เช่า²³⁵ การจัดหาพาหนะให้เช่าเดินทางไกล ยังมีกลุ่มที่เป็นนายหน้า ผู้รวบรวมสินค้า ล่าม บางคนเป็นแรงงานรับจ้าง เป็นก๊อปปี้ของที่ทำเรือ ฯลฯ การที่ “นาย” หรือหัวหน้าของชาวต่างชาติถูกดึงเข้าสู่ระบบมูลนาย-ไพร่ ทำให้คนเหล่านี้ต้องอิงกับระบบโดยปริยาย และมีโอกาสสั่งสมความมั่งคั่งจนกระทั่งกลายเป็นเศรษฐี คหบดี ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ได้รับการยกย่องในช่วงอยุธยาตอนปลาย ในช่วงนี้ราชสำนักเปิดโอกาสให้คนกลุ่มนี้เข้าสู่ระบบมูลนาย-ไพร่เพิ่มขึ้นโดยการเปิดให้มีการประมูลภาษี ผู้เข้าประมูลมีทั้งขุนนาง มูลนาย และเอกชน หากผู้ที่ประมูลได้เป็นผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์มาก่อน ราชสำนักจะแต่งตั้งให้ เพื่อให้เกิดความสะดวกในการเรียกเก็บภาษี ดังนั้น วิธีการประมูลภาษีจึงเป็นช่องทางที่ทำให้กลุ่มคนเชื้อสายต่างชาติและลูกครึ่งได้เข้าสู่ระบบกันมากขึ้น เกิดการเปลี่ยนสถานภาพของตนจากผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจเข้าเป็นมูลนาย

²³⁵ โดยเฉพาะในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 ดูในภาคผนวก A Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853*, p. 260-261.

ความพยายามดึงกลุ่มผู้ประสบความสำเร็จด้านการค้าและมีความมั่งคั่งเข้าสู่ระบบมูลนาย-ไพร่นั้น เกิดขึ้นทั้งโดยนิตินัยและพฤตินัย กล่าวคือกรุงศรีอยุธยาพยายามดึงกลุ่มคนต่างชาติและลูกครึ่งที่ประสบความสำเร็จถึงขั้นเศรษฐีเข้าร่วมในระบบมูลนาย-ไพร่ เห็นได้จากการตั้งตำแหน่งเศรษฐีถึง 11 ตำแหน่ง ให้สังกัดกรมวัง ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ตำแหน่งทั้ง 11 ได้แก่ พระเนาวรัชโชตธิบดินทรรรรมธาเศรษฐีซ้าย นา 3000 หลวงอินทมูลบาทเศรษฐี นา 1600 ขุนพิบุรณสมบัติเศรษฐี ขุนไชยภักดีเศรษฐี ขุนชะดินวิวันเศรษฐี ขุนโกษาภานิชเศรษฐี นาคคนละ 600 พระศรีวิโรทเศรษฐีขวา พระศรีธรรมบาลเศรษฐีขวา นาคคนละ 1600 ขุนพิเนิจเศรษฐี ขุนพิศมบุรเศรษฐี และขุนสิทธิสมบัติเศรษฐี นาคคนละ 600²³⁶

ส่วนในทางพฤตินัยคือการยอมรับความเป็นเศรษฐีของคนกลุ่มนี้ในช่วงปลายสมัยอยุธยา นั้น แม้จะเป็นกลุ่มที่ไม่มีบรรดาศักดิ์ แต่ได้เปลี่ยนสถานภาพโดยอาศัยความมั่งคั่ง ร่ำรวยจนกระทั่งได้รับการยกย่องและได้รับเกียรติให้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

“...ทั้งขุนนางพราหมณ์ ขุนนางแขก ขุนนางฝรั่ง ขุนนางเจ๊ก ขุนนางลาว และทั้งเศรษฐี คหบดีทั้งปวงนั่งเฝ้าตามที่ตั้งตามตำแหน่ง ซ้าย 8 แถว ขวา 8 แถว เบ็ดเสร็จมุขอำมาตย 400”²³⁷

การมีลำดับที่เข้าเฝ้าแสดงให้เห็นว่ากลุ่มเศรษฐีและคหบดีได้รับเกียรติในสังคม เชื่อได้ว่าคนกลุ่มนี้คือเศรษฐีและคหบดีผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์ตั้งที่ปรากฏในกฎหมายลักษณะมรดก²³⁸ และยังแสดงว่าคนกลุ่มนี้ได้เข้าชิงราชสำนักในการทำการค้า ซึ่งน่าจะมีอยู่หลายคนและอาจจะมีมากกว่าตัวแทน 16 แถว อย่างไรก็ตาม ปรากฏหลักฐานไม่มากนัก เช่น เจ้าขรัวทินตา

²³⁶ ดูพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ใน กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 126.

²³⁷ คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า 94.

²³⁸ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 357.

ชาวจีน เป็นผู้จัดเตรียมกำปั่นหลวงไปขายยังจีนในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม²³⁹ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็มีชาวจีนที่เป็นพ่อค้าของพระราชธิดา²⁴⁰ และเจ้สัวไซ่อู่ เจ้สัวไ่อู่ เจ้สัวซี เจ้สัวไซ่²⁴¹ เป็นเศรษฐีผู้มีชื่อในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ซึ่งมีโอกาสติดต่อสัมพันธ์ใกล้ชิดกับมูลนายจนได้อภิสิทธิ์ทางการค้า บุตรของคนเหล่านี้บางคนได้อภิสิทธิ์ทางการค้าและถูกดึงเข้าสู่ระบบราชการ เช่น หม่าเส็ง (Mua Seng) ลูกชายของอ่องไ่อู่ได้รับใช้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จนได้บรรดาศักดิ์เป็นหลวงอภัยพานิช²⁴² บุตรชายของอ่องไ่อู่อีกคนหนึ่งคือจีนเรื่องได้เป็นมหาเศรษฐีแห่งชลบุรี²⁴³ ส่วนหลานปู่ของอ่องไ่อู่หลายคนในทศวรรษ 1760 เป็นเจ้าของสำเภากว่า 30 ลำ ขนส่งพริกไทยจากจันทบุรีมาส่งให้สำเภาลอง²⁴⁴ ยังมีพ่อค้าชาวจีนผู้หนึ่งในบรรดาหลายคนที่ค้าขายในนามของกรุงศรีอยุธยาคือ จีนอ่องเฮงฉ้วนที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศิริสมบัติ เจ้าท่าเปิดระวางให้สำเภาสังกัดกรมท่าซ้าย และบุตรเป็นผู้ได้รับอนุญาตจากทางการให้ลำเลียงสินค้าสำคัญ เช่น พริกไทย ข้าว และเกลือตลอดชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทยไปจนถึงภาคใต้²⁴⁵ ในช่วงทศวรรษที่ 1720 และ 1730 ไม่มีพ่อค้าชาวจีนคนใดมีชื่อเสียงเกินไปกว่าอ่องเฮงฉ้วน²⁴⁶ และคนในตระกูลนี้มีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจสืบมาจนถึงสมัยธนบุรี นอกจากนี้ ยังมีพ่อค้าชาวจีนอีกหลายคนที่ทำการค้ากับกวางตุ้ง เห่หมิง ینگโป ในนามของกรุงศรีอยุธยา เช่น เย ชุน-เต (Yeh Shun-te) ทำการค้ากับกวางตุ้งในช่วงทศวรรษ 1720 สือ ชิ-เหม่ (Hsu Shih-mei) ทำการค้าในปี 1745 ฟาง ยุง-ลี

²³⁹ กรมศิลปากร, เอกสารหอรัตนาศรัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ 1624-1652), หน้า 46. คำว่าเจ้าขรัวนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์เสนอว่าเป็นคำยกย่องในภาษาปากที่ใช้เรียกเจ้าเมือง ดูใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 134. แต่ในบริบทนี้ไม่น่าจะใช้

²⁴⁰ กรมศิลปากร, บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ในศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 273.

²⁴¹ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546), หน้า 23.

²⁴² Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853*, p.163.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Ibid, p 164.

²⁴⁵ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352), หน้า 23.

²⁴⁶ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853*, p.161.

(Fang Yung-li) และไต้ เวิน (Ts'ai Wen) ส่งเรือไปค้าใน ค.ศ. 1746 กู ไอ่ กุง (Kuo I-kung) ค้าใน ค.ศ. 1749 และหวัง หยวน (Wang Yuan) ค้าใน ค.ศ. 1751²⁴⁷

ลักษณะการพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้แก่พ่อค้าเชื้อสายต่างชาติมิให้เห็นอีกกรณีหนึ่งคือการพระราชทานเพื่อให้คนเหล่านั้นพอใจ โดยไม่ได้ทรงมอบหมายให้ประกอบกิจกรรมใดๆ ถวายราชสำนัก เช่น การพระราชทานยศศักดิ์ให้แก่หัวหน้าพ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา หัวหน้าคลังสินค้าของบริษัท ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์และเครื่องหมายยศศักดิ์ต่างๆ กัน มีทั้งออกญาคือ ฟาน เมาดิน (Van Muijden) ได้รับพระราชทานหีบหมากทองคำ บางคนได้บรรดาศักดิ์เป็นออกพระฤทธิสาคร (Sire Sakon)* ได้รับพระราชทานหีบหมากทองคำ ส่วนที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นออกหลวง เช่น นายเวสเตอร์วอลท์ ได้เป็นออกหลวงฤทธิสาคร²⁴⁸ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ยังมีออกหลวงรัตนสาคร (Rat Sakon) ออกหลวงอภัยวาริ (Apaya Wari) ออกหลวงวิสิทธ์สาคร (Witsit Sakon) และออกหลวงสุรฤทธิ (Surerit) ได้รับพระราชทานหีบหมากเงินหรือทอง²⁴⁹ ฟาน พลิตได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นออกพระ ส่วนโยส สเมาดิน คงได้รับบรรดาศักดิ์ชั้นออกหลวงเป็นอย่างน้อย²⁵⁰ วิธีการพระราชทานบรรดาศักดิ์นี้ไม่ได้มุ่งจะดึงพ่อค้าเหล่านี้เข้ามาทำการค้าถวายราชสำนัก แต่เป็นการพระราชทานเพื่อให้คนเหล่านี้พอใจและจะได้กล่าวถึงกรุงศรีอยุธยาในทางที่ดีต่อผู้อำนวยการบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา และเพื่อไม่ให้บริษัท ถอนตัวออกไปจากกรุงศรีอยุธยา ทั้งกรุงศรีอยุธยาคงต้องการรักษาความสัมพันธ์เอาไว้เนื่องจากอาจจะต้องขอความช่วยเหลือจากบริษัท ในด้านต่างๆ เช่น ขอเรือบรรทุกปืนใหญ่ไปช่วยรบ เป็นต้น หลักฐานที่สนับสนุนเรื่องนี้เห็นได้จากการตั้งนายเวสเตอร์วอลท์ เป็นออกหลวงฤทธิสาคร เนื่องจากในขณะนั้นบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาปล่อยข่าวว่า จะถอนตัวจากกรุงศรีอยุธยาไปตั้งที่ทำการอยู่ที่กัมพูชา และหลังจากที่พระราชทานบรรดาศักดิ์และเครื่องยศให้แก่ นายเวสเตอร์วอลท์และพระราชทานเครื่องเขียนหมากทองคำ หนัก

²⁴⁷ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853*, p.161.

* อ่านตามคำแปลในบันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2 แต่คำๆ นี้หากอ่านว่าศรีสาคร หรือศิริสาครก็น่าจะได้

²⁴⁸ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 23.

²⁴⁹ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 106.

²⁵⁰ *Ibid*, pp. 143-144.

ประมาณ 109 เรือล พร้อมด้วยสัปทนทำด้วยไหม 2 คัน และคันสัปทนสลักด้วยเงินแก่บริษัทแล้ว ก็ ได้แสดงออกอย่างชัดเจนว่าต้องการกำลังของบริษัทฯ ไปช่วยตีเมืองสงขลา²⁵¹ หลังจากนั้น กรุงศรีอยุธยาได้ขอกำลังคน ปืน และเรือของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาอีกหลายครั้ง กล่าว ได้ว่าการพระราชทานบรรดาศักดิ์ในกรณีเช่นนี้มีได้เกิดขึ้นเนื่องจากเกิดกิจกรรมและหน้าที่เพิ่มขึ้น ในสังคม แต่เกิดขึ้นเนื่องจากต้องการรักษาความสัมพันธ์อันดีต่อกันและต้องการความช่วยเหลือ จากบริษัท

กลุ่มไพร่ต่างชาติทำการค้าส่วนตัวและเข้าพึ่งพิงบารมีของผู้เป็นใหญ่ทั้งหลาย เพื่อให้การค้าของตนได้รับความคุ้มครอง ได้สิทธิพิเศษ และดำเนินไปได้โดยสะดวก หลักฐานยัง สะท้อนให้เห็นไพร่เชื้อสายต่างชาติที่ลงทุนในกิจกรรมการค้าของตนเอง เช่น จีนกังเล้ง ผู้ลงทุนต่อ ลำภาโวให้พ่อค้ามาเช่าเดินทาง²⁵² ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระ นารายณ์ปรากฏหลักฐานว่า กลุ่มไพร่ต่างชาติดำเนินกิจกรรมเกี่ยวข้อกับการค้าต่างๆ ได้ เช่น นายโกซาเอมอน (Quosaemon) และนายกุมเบ (Gumbe) เป็นนายหน้ารวบรวมหนังสือตัวชาว ญี่ปุ่น ผู้ยกยอกเงินของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาไปซื้อหนังสือตัวเป็นของตนเอง ยังมี นายหน้ารวบรวมหนังสือตัวชาวจีนและชาวมอญที่ทำงานกับบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา²⁵³ ยังมีกลุ่มคนเชื้อสายมอญ จีน และญี่ปุ่นบางคนที่เป็นนายหน้าจัดหาหนังสือตัวจากบริเวณลุ่ม แม่น้ำเจ้าพระยา จากเมืองพิษณุโลก สุโขทัย และกำแพงเพชร²⁵⁴ มีลูกครึ่งญี่ปุ่นชื่อจอห์น กรูปี ที่ หลักฐานอังกฤษกล่าวว่า เป็นคนเชื้อสตัยและตั้งใจรับใช้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษอย่าง สุดความสามารถ²⁵⁵ มีลูกครึ่งที่เป็นล่ามให้พ่อค้าที่เดินทางเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา เช่น นายฟรานซ์ ครอบสัน (Franc. Robson. อาจจะมีชื่อเต็มว่าฟรานซิส) เป็นล่ามหรือเรียกในหลักฐาน

²⁵¹ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 22-23.

²⁵² พระไอยการเบ็ดเสร็จ ใน กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 367.

²⁵³ กรมศิลปากร, *เอกสารของฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642)*, หน้า 224.

²⁵⁴ กรมศิลปากร, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม” ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยา ของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)*, หน้า 105.

²⁵⁵ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ ใน ศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 203.

ว่าเป็นล่ามภาษามัวร์* และภาษาไทยให้แก่พ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ได้ติดตามพ่อค้าอังกฤษไปติดต่อกับขุนนางระดับสูง ในที่สุดได้ทำงานกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ²⁵⁶ สันนิษฐานว่าพ่อค้าชาวอังกฤษอาจว่าจ้างนายรอบสันจากบริเวณคลังสินค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาหรือบริเวณอัมสเตอร์ดัม²⁵⁷ แสดงว่าพวกลูกครึ่งคงไปรอเรือของพ่อค้าต่างชาติอยู่ตามเส้นทางที่เรือจะขึ้นมายังกรุงศรีอยุธยาเพื่อเสนอตัวเป็นล่าม ยังมีล่ามอีกคนหนึ่งปรากฏในหลักฐานชื่อนายพรานซิสโก เดอ เบงกอลี มีความรู้ภาษาเบงกาลี ฮินดี โปรตุเกส ไทย และดัตช์²⁵⁸ คนเหล่านี้อาจจะเป็นลูกครึ่งโปรตุเกสหรือลูกครึ่งชาติอื่นที่มีความรู้หลายภาษาเพื่อการสื่อสารกับราชสำนักและพ่อค้าพื้นเมือง

ส่วนนายบ้านชาวญี่ปุ่นชื่อคิมูระ ฮันซาเอมอน ที่เป็นพ่อค้าดีบุกรายใหญ่ที่สุดและมีชื่อเสียงที่สุดคนหนึ่งจากกลางสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านญี่ปุ่นในทศวรรษ 1640 จนถึงทศวรรษที่ 1670 คิมูระมีกิจกรรมทางการค้าจำนวนมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และญี่ปุ่น เรือของเขาไปค้าขายยังเมืองนครศรีธรรมราช กำพูชา และโคชินไชนา และตัวเขายังทำงานกับบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในการคัดเลือกจัดการกระบวนการผลิต และส่งหนังกวังและหนังปลากะเบนไปขายที่ญี่ปุ่น²⁵⁹ นับได้ว่าคนผู้นี้มีฐานะเข้าขั้นเศรษฐีในกรุงศรีอยุธยาได้คนหนึ่ง

ราวรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ²⁶⁰ เป็นต้นไป ไพร่ต่างชาติและลูกครึ่งบางส่วนได้อาศัยวิธีการประมุลงาเข้าสู่ระบบมุลนาย-ไพร่และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เพื่อความสะดวกในการเรียกเก็บภาษีจากผู้ประกอบกิจกรรมด้านต่างๆ

ก่อนที่จะเกิดการประมุลงานั้น ราชสำนักส่งคนออกไปเก็บภาษีแต่ละอย่างเอง คนกลุ่มนี้มีตำแหน่งปรากฏตามกฎหมายในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เช่น “ขุนหมื่นผู้ทำภาษี

* ไม่ทราบว่าจะหมายถึงภาษาอะไร อาจเป็นภาษาอิหร่านก็ได้

²⁵⁶ กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 3**, หน้า 140, 153.

²⁵⁷ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 140.

²⁵⁸ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 100.

²⁵⁹ Naoko Iioka, *Siamese Junk Trade with Japan from the 17th to the Early 18th Century*, p. 108.

นายระวาง นายอากร นายขนอน กำนันตลาด กำนันนา²⁶⁰ ผู้มีตำแหน่งดังกล่าวนี้มีหน้าที่เก็บส่วยอากรนำไปส่งให้แก่ผู้บังคับบัญชา

พระธรรมนุญกล่าวถึงการตั้งนายระวาง นายอากร นายขนอนเป็นผู้ออกไปดูแลเก็บผลประโยชน์จากหัวเมืองฝ่ายเหนือและหัวเมืองฝ่ายใต้มาส่งให้แก่อัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีพระคลัง²⁶¹ ขุนนางสูงสุดทั้งสามตำแหน่งนี้จะเป็นผู้นำอากรที่เก็บได้หลังหักส่วนลดแล้วมาส่งให้กรมพระคลัง แสดงว่าราชสำนักไม่ได้รับอากรอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย เพราะนอกจากจะต้องแบ่งให้แก่อัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีพระคลัง ยังต้องแบ่งให้แก่ขุนนางอื่นๆ อีก เช่น เจ้าเมือง ขุนนางและมูลนายที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องอื่นๆ

อีกทั้งกว่าจะมาถึงพระคลัง ยังอาจถูกยักยอกพระราชทรัพย์ระหว่างทางไปอีกมาก บางครั้งขุนนางและบ่าวไพร่แอบอ้างใช้อำนาจหน้าที่ไปขูดรีดเก็บภาษีอากรจากราษฎรเองทั้งๆ ที่ราชสำนักมิได้สั่ง เคยปรากฏว่า “ไฉนลพเพชฌไฉ่แก้วไฉ่เสมอใจไฉ่ศุกสีคน สังกัดหมื่นสมเด็จ แลไฉ่ไกรไฉ่ตรีสังกัดหมื่นราชพิทักษ์ เอากระเช้าเหล็กปลอมไปเก็บเอาจังกอบ”²⁶² จากราษฎร ส่วนนายด่าน นายขนอนน้ำ ขนอบนบกทั้งหลายมักยักยอกจังกอบหรือเก็บมากเกินไป²⁶³ ส่วนกำนันตลาดก็ “เก็บเอาหัวเบี้ยแลกอบเบี้ยแก่ลูกตลาดลั่นเหลือเกินพิกัดอัตรา...”²⁶⁴ คนเหล่านี้ทำความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรและหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเองได้ง่าย เพราะอยู่ไกลหูไกลตาของราชสำนัก แม้ราชสำนักจะกำหนดบทลงโทษเอาไว้ในกฎหมายเพื่อปราบปรามและป้องกันมูลนายไม่ให้กระทำผิด แต่ก็ยังเกิดปัญหาและเกิดการเลียงกฎหมายเป็นอันมาก

ในที่สุดเพื่อเป็นการตัดปัญหาและตัดตอนมิให้พระราชทรัพย์รั่วไหลมากอีกต่อไป ราชสำนักจึงอนุญาตให้มีการประมูลภาษี เพื่อจะได้ตัวเงินจำนวนแน่นอนเข้ามายังท้องพระคลัง โดยที่ราชสำนักไม่ต้องยุ่งยากส่งคนออกไปเก็บและตรวจความถูกต้อง และยังเปิดโอกาสให้เอกชน

²⁶⁰ ดูรายละเอียดในพระราชกำหนดเก่า กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 692-693. การประกอบ “อาชีพ” ของราษฎรต้องจ่ายภาษี เช่น ค่าหัวป่าคือภาษีสำหรับผู้ทำของป่า ค่าน้ำละหาน คือภาษีสำหรับผู้ทำประมง ชาวนาจ่ายค่านา ชาวไร่จ่ายอากรสมพัสดุ เป็นต้น

²⁶¹ ในพระธรรมนุญ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 83.

²⁶² ในกฎหมายลักษณะอาชญาหลวง *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 510.

²⁶³ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 511.

²⁶⁴ *เรื่องเดียวกัน*.

เสนอการเก็บภาษีขึ้นมาได้ จึงเกิดการเสนอให้เก็บภาษีเพิ่มขึ้นหลายชนิด วิธีการเสนอจัดทำภาษีก็คือเสนอเงินที่จะเก็บให้ราชสำนัก แต่สิทธิในการเลือกผู้ใดให้ได้รับประมูล หรือตัดสินใจว่าจะให้ทำภาษีแบบนั้นๆ หรือไม่ขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์

การประมูลภาษีสะท้อนให้เห็นว่าการทำมาหากินของกลุ่มคนได้ขยายตัวขึ้นกว่าเดิม จากกิจการเล็กๆ กลายเป็นกิจการใหญ่ขึ้น และสะท้อนการเพิ่มขึ้นของชนิดและปริมาณของธุรกิจต่างๆ ด้วย ราชสำนักควบคุมได้ไม่ทั่วถึงจึงเปิดให้เอกชนเข้ามาเป็นผู้ประมูลภาษี ผู้ที่ได้เป็นผู้รับประมูลภาษีจะต้องมีอำนาจและอิทธิพลในท้องถิ่นมาก่อนและจะต้องมีกลุ่มของตนเพื่อช่วยในการเก็บภาษีเป็นจำนวนมาก และการประมูลภาษียังสะท้อนให้เห็นการประกอบอาชีพที่หลากหลายขึ้นกว่าเดิม

ผู้เข้าประมูลภาษีจะเป็นเอกชนหรือมูลนายก็ได้ เช่น มูลนายคือขุนทิพย์ ตำแหน่งสมุหบัญชีซ้าย สังกัดตะพูน²⁶⁵ และหมื่นรุทธอักษร ตำแหน่งเสมียนตรา สังกัดกรมนา²⁶⁶ ขอประมูลตั้งบ่อนเบี้ยแถวเมืองราชบุรี สมุทรสงคราม และสมุทรปราการใกล้สวนบางช้าง²⁶⁷* ส่วนเอกชนนั้นส่วนใหญ่คงเป็นชาวจีน เพราะคุ้นเคยกับวิธีการเช่นนี้ คนเหล่านี้มักประกอบอาชีพอื่นมาก่อนที่จะเข้ามาทำประมูลจึงมองเห็นช่องทางทำภาษีจากกิจกรรมต่างๆ ได้

กลุ่มไพร่ต่างชาติที่เข้าประมูลภาษีอาศัยวิธีการประมูลภาษีเพื่อความเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอีก เนื่องจากมีสิทธิได้ส่วนเกินจากการทำภาษี และมีโอกาสเปลี่ยนสถานะของตนเองอีกชั้นหนึ่ง จากเสรีรัฐหรือผู้มีอันจะกินมากกว่าชาวบ้านมาเป็นขุนนาง

ผู้ได้รับประมูลที่เป็นเอกชนมาก่อนจะได้รับยศตำแหน่งกลายเป็นมูลนายขึ้นมาอีกจำนวนหนึ่ง ราชสำนักจำเป็นต้องแต่งตั้งให้เป็นขุนนางเพื่อจะได้เกิดความสะดวกในการไปเรียกเก็บภาษี

²⁶⁵ Yoneo Ishii, *An Index of Officials in Traditional Thai Governments Volume I, Part I; The Law of Civil Hierarchies*, (Kyoto: The Center for Southeast Asian Studies, 1974), p. 30.

²⁶⁶ *Ibid*, p.73.

²⁶⁷ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 670.

* สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไม่โปรดให้ตั้งโรงบ่อนตามเมืองดังกล่าว เพราะใกล้สวนบางช้าง อาจจะทรงเกรงว่าประชาชนจะนำเงินไปเล่นบ่อนเบี้ยเสียหมด ไม่มีเงินมาส่งอากรสวน

วิธีการประมูลภาษีให้ประโยชน์แก่ราชสำนักและในขณะเดียวกันก็ให้ประโยชน์แก่ผู้ได้รับประมูล เพราะจะได้รับผลประโยชน์ส่วนเกินจากจำนวนที่ตนเสนอประมูลเข้าเป็นกำไรของตนเอง เช่น ชาวจีนผู้หนึ่งมีชื่อเรียกว่าจิ้นอะบันเต็กได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนวิเศษวานิช เป็นผู้ประมูลรายเดิมที่เสนออาคารโรงบ่อนให้หลวงปีละ 290 ชั่ง²⁶⁸ หรือปีละ 21,400 บาท ซึ่งนับว่าเป็นเงินจำนวนมาก แต่ยังมีผู้อื่นที่เสนอประมูลในราคาเดียวกันทำให้ขุนวิเศษวานิชไม่พอใจและจะฟ้องร้องเหตุการณ์นี้สะท้อนให้เห็นว่ามีการแข่งขันสูงในการเสนอประมูลทำโรงบ่อนในเขตเดียวกับขุนวิเศษวานิช แสดงว่าผู้ที่ได้ประมูลไปต้องได้รับผลประโยชน์หรือส่วนเกินจากภาษีจำนวนมาก คำว่าอะบันหรืออาบันแปลว่าเสากระโดงเรือ ดังนั้น บุคคลผู้นี้อาจจะประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำเสากระโดงเรือมาก่อนที่จะขอประมูลภาษี²⁶⁹

กล่าวกันว่าบิดาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีชื่อว่าเจ้หย่ง ซึ่งเป็นจีนอพยพหนีความยากลำบากมาจากตำบลหัวฟู อำเภอเจิ้งไห่* ก็เข้ามาขอประมูลเป็นนายอาคารบ่อนเบี้ย²⁷¹ ไม่ว่าบิดาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะได้เป็นนายอาคารบ่อนเบี้ยจริงหรือไม่ แต่การที่ราชกุมารมีโอกาสประมูลภาษีเป็นโอกาสให้เปลี่ยนสถานะได้รวดเร็ว การตั้งขุนนางจากการประมูลภาษีทำให้คนจีนได้เป็นขุนนางกันมาก และคนร่ำรวยอาศัยวิธีการขอประมูลภาษีเพื่อได้ตำแหน่ง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือเป็นการขายตำแหน่งให้แก่ชาวจีนหรือคนเชื้อสายต่างชาติที่ต้องการเป็นขุนนาง และรับทำภาษีให้แก่ราชสำนัก

²⁶⁸ พระราชกำหนดเก่ามาตรา 42 ใน *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 670.

²⁶⁹ ญาดา ประภาพันท์, *ระบบเจ้าภาษีนายอาคารสมัยกรุงเก่า ยุคต้น* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 78.

* แรกทีเดียวเมื่อหนีความอดอยากมาจากจีนมาถึงกรุงศรีอยุธยา เจ้หย่งได้เข้าทำงานในบ่อนพนัน เมื่อรายได้ร่ำรวยมากขึ้นจึงเปิดบ่อนของตนเอง และเปลี่ยนชื่อเป็นหย่ง และขอประมูลเป็นนายอาคารบ่อนเบี้ยเก็บรายได้ให้ราชสำนัก เขาจึงเข้าออกนอกในพระคลังข้างที่ได้ เจ้หย่งได้รับบรรดาศักดิ์และมีภรรยาเป็นชาวไทยชื่อนกเอี้ยง รายละเอียดใน²⁷⁰ ต่วน ลีเซิง, “การค้นคว้าขั้นต้นเกี่ยวกับเรื่องเมืองท่าจางหลินของอำเภอเจิ้งไห่ เรือหัวแดง และการอพยพไปอยู่สยามของคนจีนแต่จิ๋ว” ใน *ชาวแต่จิ๋วในประเทศไทย และในภูมิภาคอื่นๆ* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 24.

²⁷¹ ต่วน ลีเซิง, “การค้นคว้าขั้นต้นเกี่ยวกับเรื่องเมืองท่าจางหลินของอำเภอเจิ้งไห่ เรือหัวแดง และการอพยพไปอยู่สยามของคนจีนแต่จิ๋ว”, หน้า 24. และ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*, หน้า 64.

การเปิดประมูลอาคารกลายเป็นหนทางให้ผู้เข้าประมูลภาษีได้รับส่วนเกินเพื่อเปลี่ยนสถานภาพของตนเองได้ง่าย อีกทั้งราชสำนักเปิดโอกาสให้เสนอชนิดของการเก็บภาษีขึ้นมาได้จึงเห็นการเสนอเก็บภาษีหลายชนิดที่ไม่น่าเชื่อว่าจะมีได้ เช่น ภาษีพื้น ที่นายเมืองขอประมูลเรียกเก็บภาษีพื้นจากผู้ซื้อขายพื้น ปีละ 1 ชั่ง เป็นเงินทั้งสิ้น 411 ชั่ง แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ไม่ทรงอนุญาต เพราะทรงเห็นว่าทำให้ประชาชนเดือดร้อน การเก็บภาษีดอกชมพูเป็นเงินปีละ 5 ตำลึง ผู้ขอคือ “ครูอิม่า”²⁷² * ยังมีการประมูลภาษีเส้นไหม²⁷³ และปรากฏในปฐมโศภราช 1124 ปีมะเมีย จัตวาศกกว่ามีการเก็บภาษีฝักนึ่งด้วย²⁷⁴

2.3 กลุ่มพ่อค้าแม่ขาย

กลุ่มพ่อค้าแม่ขายเป็นกลุ่มที่ติดต่อกับการค้ากับทั้งชาวพื้นเมืองและพ่อค้าต่างชาติ คนกลุ่มนี้ได้แก่ชาวพื้นเมืองและกลุ่มคนเชื้อสายต่างชาติและลูกครึ่งที่อาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ทั้งที่รับสินค้ามาขายและที่ได้รวมตัวกันผลิตสินค้าหรือสิ่งของที่คนในเชื้อชาติของตนมีความถนัดหรือความชำนาญเฉพาะที่แตกต่างจากกลุ่มคนในชุมชนเชื้อชาติอื่น สินค้าที่ผลิตบางชนิดยังบ่งบอกถึงความเป็นช่างฝีมือที่สัมพันธ์กับช่างในกรมช่างสิบหมู่ ความเติบโตของคนกลุ่มนี้เห็นได้ชัดจากการเกิดตลาด หรือ “ป่า” ขึ้นทั่วไปในกรุงศรีอยุธยา นอกจากนั้น ยังเกิดย่านการผลิตสินค้าขึ้นนอกกำแพงกรุงศรีอยุธยา การผลิตสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตแสดงให้เห็นความก้าวหน้าของการค้าในกรุงศรีอยุธยาเกิดการผลิตสินค้าด้วยกระบวนการที่ซับซ้อนกว่าเดิมที่เคยเพียงปลูก จับ หรือหาออกมาจากป่า ซึ่งแม้จะผ่านกระบวนการบ้างแต่ก็ไม่ซับซ้อนนัก สินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นความเป็นช่างฝีมือเฉพาะทางของผู้ผลิตและความชำนาญที่ต้องอาศัยช่างหลายกลุ่มเข้ามาร่วมกันผลิต

กลุ่มพ่อค้าแม่ขายยังรวมถึงกลุ่มไพร่ ซึ่งน่าจะเป็นไพร่ส่วยมากกว่าไพร่กลุ่มอื่นที่มีโอกาสได้อยู่ในแหล่งส่วยสินค้าที่ตลาดต้องการ และได้เข้าร่วมกิจกรรมการค้าด้วยตนเอง นำสินค้า

²⁷² กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 672.

* คือตำแหน่งโต๊ะอิหม่าม ที่มีหน้าที่ควบคุมการเก็บส่วยดอกชมพู

²⁷³ ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม* แปลโดย ปอล ซาเวียร์, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539), หน้า 146.

²⁷⁴ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, *กวีโวหาร-โบราณคดี* (พระนคร: โรงพิมพ์ก้าวหน้า, 2503), หน้า 316-317.

ลงมาจากแหล่งเดินทางซื้อ-ขายแลกเปลี่ยนสินค้าเรื่อยมาจนกระทั่งถึงกรุงศรีอยุธยา เมื่อขายสินค้าหมดแล้ว น่าจะซื้อสินค้าจากกรุงศรีอยุธยาเพื่อนำกลับไปจำหน่ายยังหัวเมืองภายใน

กลุ่มพ่อค้าแม่ขายมีทั้งที่เป็นผู้ผลิตจำหน่าย พ่อค้าส่ง พ่อค้าปลีก และพ่อค้าเร่เข้ามาดำเนินกิจกรรมการค้าในตลาด ป่า ยาน และบริเวณที่ค้าขายของกรุงศรีอยุธยาเป็นประจำ กลุ่มพ่อค้าแม่ขายคงมีอยู่เป็นจำนวนมากทั้งที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยาและที่มาจากหัวเมืองเข้ามาทำการค้าในกรุงศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียง ส่วนผู้ซื้อก็คงมีทั้งชาวเมืองรวมทั้งคนต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา

การขยายตัวของพ่อค้าแม่ขายทำให้เห็นได้ว่าการแพร่หลายของกิจกรรมด้านการค้าภายในขึ้นในกรุงศรีอยุธยาอย่างมากโดยราชสำนักกำหนดสถานที่ให้ค้าขายตามตลาด ซึ่งเป็นสถานที่ค้าขายสำหรับประชาชนและพ่อค้าแม่ค้าทั่วไป

ตลาดเกิดขึ้นในกรุงศรีอยุธยามานานแล้ว ในกฎหมายลักษณะลักพา ซึ่งออกเมื่อ ค.ศ. 1356 (พ.ศ. 1899) กล่าวถึง “ตลาดนสวน”²⁷⁵ ซึ่งเป็นคำเดียวกับคำว่าปสาน (บาซาร์) ที่กล่าวถึงในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง หมายถึงตลาดที่ทำการซื้อขายที่ประชาชนและพ่อค้าแม่ค้าจะต้องไปค้าขายในตลาด

แต่ตลาดในสมัยอยุธยาแตกต่างจากตลาดในสมัยสุโขทัยเพราะราชสำนักเข้ามาเป็นผู้ดูแล กำหนดเงื่อนไขในการทำมาหากินในตลาด จึงเรียกว่าตลาดที่ท่านอายุัดให้ซื้อขาย²⁷⁶ การเข้ามาค้าขายในตลาดที่ราชสำนักดูแลจะได้รับความคุ้มครองดูแลให้ปลอดภัยจากโจร ฝรั่ง การรับของโจร เงินปลอม การซื้อขายผิดราคา ฯลฯ

จะเห็นได้ว่าในพระไอยการอาชญาหลวง มาตรา 36 ตราขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1352 (พ.ศ. 1895) ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ระบุถึงสถานที่ค้าขายว่าให้อยู่ใน “ถนนตระหลาด”²⁷⁷ โดยกำหนดให้ “กำนันตระหลาด” เป็นผู้ดูแลสถานที่ค้าขายและดูแลราคาสินค้า ห้ามการซื้อถูกขายแพงกว่าที่พระเจ้าอยู่หัวกำหนด และคอยดูแลไม่ให้มีการขายสินค้าต้องห้ามแก่ชาวต่างแดน

²⁷⁵ มาตรา 1 พระไอยการลักษณะลักพา ใน กรมศิลปากร, **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**, หน้า 388.

²⁷⁶ มาตรา 111 พระไอยการลักษณะโจร ใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 456.

²⁷⁷ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 488.

ตลาดในสมัยอยุธยาส่วนหนึ่งคงจะเป็นตลาดหลวงที่มีเจ้าหน้าที่ของหลวงที่เรียกว่า “กำนันตระหลาด” หรือกำนันตลาดคอยเก็บอากรตลาด และมีคำว่า “นายตลาด” หรือ “เจ้าตลาด” ที่มีหน้าที่ดูแลตรวจสอบเงินปลอม และดูแลความเรียบร้อยในตลาด²⁷⁸ ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน กล่าวถึงตำแหน่งกำนันตลาดว่าขึ้นอยู่กับหลวงแก้วคุณพระรัตนบดีศรีราชพิพัฑนกร เจ้ากรมพระคลังสวน กำนันตลาดมีศักดินา 200 เท่ากับนายอากร นายสมภักษร และนายขนอน²⁷⁹ ตำแหน่งเหล่านี้สะท้อนว่ากรุงศรีอยุธยาได้จัดระเบียบเกี่ยวกับการค้าภายในและการเก็บภาษีขึ้นตั้งแต่ช่วงแรกแล้ว เพราะรายได้ทั้งหมดเกี่ยวข้องกับการขยายตัวของราชอาณาจักร* ตลาดมักตั้งอยู่ในบริเวณชุมชนซึ่งราชสำนักแบ่งออกเป็นตำบลต่างๆ²⁸⁰ หรือมีฉะนั้นก็ตั้งอยู่ในบริเวณวัด เพราะถือว่าวัดคือศูนย์กลางของชุมชน

ส่วนคำว่าป่าที่ปรากฏในหลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมเช่นกันนั้น หมายถึงสถานที่ขายสินค้าชนิดใดชนิดหนึ่งเป็นจำนวนมากจนกระทั่งเรียกว่า “ป่า” หรือ “ย่าน” เช่น ป่าตะกั่วเป็นที่ผลิตและขายลูกแหและเครื่องตะกั่ว ป่าตองเป็นที่มีสวนกล้วยและขายใบตอง ป่าขนม เป็นที่ผลิตและจำหน่ายขนม ป่าฟูกเป็นที่จำหน่ายฟูกนอน หมอน เบาะ ป่ายามี่ร้านขายเครื่องยาสารพัดสิ่ง เป็นต้น การรับสินค้าหรือผลิตสินค้าขายที่บริเวณป่าหรือตลาดเหล่านี้คงทำกันมากเป็นหมู่หรือเป็นตำบลๆ ไป

นอกจากนั้น สิ่งที่น่าสนใจมากในสมัยอยุธยาตอนปลายก็คือ ความเติบโตของย่านการผลิตซึ่งแสดงให้เห็นความก้าวหน้าของการค้าอีกชั้นหนึ่งจากเพียงการหาหรือเก็บสินค้ามาขายมาเป็นสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิต ย่านการผลิตที่ปรากฏในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมมักอยู่นอกกรุงศรีอยุธยา

²⁷⁸ มาตรา 156 พระไอยการลักษณะโจร ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 486.

²⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 141.

* อากรในสมัยอยุธยา คือการเก็บชักส่วนผลประโยชน์ซึ่งราษฎรทำมาหาได้ โดยประกอบกิจกรรมต่างๆ เช่น ทำนา ทำสวน เก็บของป่า จับปลา นอกจากอากรตลาด ยังมีอากรค่าน้ำ อากรมรดก อากรเต้าน้ำตาล อากรเตาอิฐ อากรสวน อากรสุรา และอากรบ่อนเบี้ย และยังมีรายได้จากภาษีต่างๆ ที่เรียกว่า จังกอบ คือภาษีที่เรียกเก็บจากผู้นำสินค้าผ่านด่านขนอน ซึ่งมีทั้งขนอนบกและขนอนน้ำ ภาษีค่าปากเรือ ภาษีสินค้าออก

²⁸⁰ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 14.

“ริมแม่น้ำทั้งสองฟากรอบกรุงศรีอยุธยา นั้น ข้าพเจ้าทอดมองดูดีพระบาทแลราษฎรทำของต่างๆ ชายแลประกอบการค้าขายต่างๆ กัน เปนหมู่เปนย่านเปนตำบลมากมาย”²⁸¹

ย่านที่เกิดขึ้น เช่น ย่านสำเพ็ง มีกิจกรรมผลิตสินค้าถึง 3 ชนิด อยู่ในย่านนี้ ได้แก่ หมู่บ้านหนึ่งดำเนินกิจกรรมตีสกัดน้ำมัน อีกหมู่บ้านหนึ่งทำฝารเรือ และเรือนหอด้วยไม้ไผ่ถูกระแซง กรูแฝงกำ มีทั้งสินค้าสำเร็จรูป และรับจ้างผลิตตามสั่ง ส่วนอีกหมู่บ้านหนึ่งหล่อเหล็กเป็นครก สาก และตีมีดพัว ทั้งทำสำเร็จรูปและรับจ้างผลิตตามสั่ง²⁸² ยังมีแขวงเกาะทุ่งขวัญมีหมู่บ้านทำการผลิตสินค้าต่างกัน ได้แก่ ย่านบ้านม่อ บ้านกระเบื้องผลิตกระเบื้องผู้เมีย บ้านศาลาปูน สินค้าที่ผลิตส่วนหนึ่งเป็นสินค้าที่ต้องอาศัยความชำนาญเฉพาะเชื้อชาติ เช่น บ้านวัดครุฑ บ้านนางเลิ้ง ซึ่งก็คือหม้อใส่ น้ำขนาดใหญ่หรือตุ่ม ชุมชนที่ผลิตคือชาวมอญที่มีความชำนาญในการผลิตตุ่มนางเลิ้งมาตั้งแต่โบราณ

ที่น่าสังเกตก็คือย่านการผลิตเหล่านี้ตั้งอยู่นอกกำแพงกรุงศรีอยุธยา อาจจะเป็นไปได้ว่าเกิดย่านการผลิตเหล่านี้ขึ้นเพื่อรองรับความเติบโตทางการค้าซึ่งทำให้เกิดชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาออกไปตามเส้นทางคมนาคมออกปากอ่าวไทย

บรรดาตลาด ป่า หรือย่านการผลิตในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลายมีความพิเศษก็คือ ส่วนใหญ่เป็นตลาดหรือสถานที่ค้าขายถาวร แบ่งเป็นที่จำหน่ายสินค้าตามประเภทไม่ปะปนกัน ชาวกรุงศรีอยุธยามีย่านร้านค้าตลาดทั้งที่ตั้งอยู่บนบกและในเรือนแพริมแม่น้ำ เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและที่ทำมาหากินไปด้วยในเวลาเดียวกัน

“ทำยวัดเจ้าพระนางเชิง ตลอดมาจนทำยวัดพุทไธสวรรย์แลเลยไป
จุดเป้นระยะจนนำวัดไชยวัฒนาราม แลแม่น้ำตรงตลอดมีแพ
ลูกค้าพานิชจอดฝั่งตะวันตก ตั้งแต่ปากคลองตะเคียนเรียรายขึ้น
มาถึงนำวัดแขกตะเกียมีชุกชุมมากขึ้นมาจนถึงทำยวัดกุฎบางกะจะ

²⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

²⁸² เรื่องเดียวกัน.

ตรงวัดเจ้าพระนางเชิง ฝั่งตะวันออก ตั้งแต่ท้ายเกาะเรียนมีแพจอด เรือรายขึ้นมาจากจนถึงท่าเสื่อข้าม มีแพชุกชุมมากขึ้นจนถึงท้ายวัดเจ้าพระนางเชิง ประมาณแพแต่บริเวณกรุงศรีอยุธยาจรดรอบพระนครนั้น ราวสักสองหมื่นเศษพันเลยเป็นแน่ ทั้งแพอยู่แลแพค้าขายในแขวง จังหวัดรอบกรุง ไม่น้อยต่ำลงมาจากสองหมื่นเศษพันเลยเป็นแน่”²⁸³

การขยายย่านตลาดจากในกำแพงเมืองออกสู่นอกกำแพงสะท้อนว่าเกิดการเพิ่มจำนวนของประชากรที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยาจึงขยายอาณาเขตของเมืองออกมานอกกำแพง เพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชาวต่างชาติที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกกำแพงพระนคร กลุ่มชาวต่างชาติเองก็เปิดตลาดของตนขึ้นเช่นเดียวกัน เช่น แยกเก้าย่านบ้านท่ากายี้นำเปลือกมะพร้าวมาผลิตเป็นเชือก ถักเป็นสายสมอขายให้แก่ยากำปั่นและเรือสลุป²⁸⁴ ที่ตลาดบ้านจันทน์ปากคลองขุนละครไชยเป็นตลาดขายสินค้าของจีนจำนวนมาก เป็นตลาดใหญ่อยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก ท้ายตลาดมีโรงหญิงละครโสเภณี 4 โรง รับจ้างทำชำเราแก่นุรุษและที่หน้าบ้านโปรตุเกสก็มีตลาดชื่อตลาดท่าเรือจำวัดนางชี²⁸⁵ เป็นต้น

2.3.1 ตลาดและสินค้าในกำแพงเมือง

หลักฐานสมัยอยุธยาบ่งชี้อย่างชัดเจนว่าที่ใดที่เกิดมีชุมชนที่นั่นย่อมมีตลาด เฉพาะในกำแพงกรุงศรีอยุธยามีจำนวน 61 ตลาด ตามตำบลทั้งสิ้น 61 ตำบล แบ่งเป็นประเภทที่เรียกว่าร้านชำ 21 ตลาด และตลาดขายของสดเข้าเย็น 40 ตำบล คำว่าร้านชำในที่นี้คงหมายถึงร้านค้าที่ขายสินค้าและผลผลิตหลากหลายประเภทอยู่ในร้านเดียวกัน เพื่อความสะดวกของผู้ซื้อสินค้าหลักที่ขายในร้านตามตลาดสามารถบ่งบอกถึงผู้ประกอบการได้ว่าเป็นกลุ่มคนเชื้อสายต่างชาติดังกลุ่มใด เพราะแต่ละตลาดจะขายสินค้าเฉพาะท้องถิ่น อาทิ ตลาดซีกัน ขายกำไลมือ กำไลเท้า ปิ่นปักผม แหวนหัวมะกล่ำ แหวนลูกแก้ว ลูกปัด เครื่องประดับทำด้วยทองเหลืองและตะกั่ว

²⁸³ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 5.

²⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

²⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

ผู้ประกอบการคือพวกแขก ตลาดบ้านพรหมณ์ ขายกระบุง ตะกร้า กะโล่ ครุ เขือก เสื้อ ลวด เครื่องสาน ผู้ประกอบการคือพวกนับถือศาสนาพรหมณ์ ส่วนตลาดขนมจีน ซึ่งมีร้านจีน โรงทำขนมเปียะ ขนมโก๋ เครื่องจิ้งอับ ผู้ประกอบการคือชาวจีน ส่วนตลาดวัดวัวควาย ที่ฆ่าเป็ด ไก่ขาย นั้น มีผู้ประกอบการคือ ชาวมอญ พม่า และ “แขก” ส่วนตลาดมอญ ขายเครื่องทองเหลือง ชั้น ถาด พานทองเหลือง ผู้ประกอบการคือชาวมอญ²⁸⁶ เป็นต้น

การมีตลาดและย่านชุมชนที่เป็นแหล่งผลิตและขายสินค้าของสด สิ่งของเฉพาะอย่าง และสิ่งของซึ่งผลิตโดยอาศัยช่างฝีมือ ทั้งที่เป็นของจำเป็นและของฟุ่มเฟือยเป็นจำนวนมากนี้ สะท้อนให้เห็นว่าภายในเมืองและรอบเมืองมีคนจำนวนมากที่ทำกิจกรรมการค้าขาย ดำรงชีวิตและสั่งสมทุน การค้าขายสินค้าจำนวนมากมาหลายชนิดสะท้อนการขยายตัวทางเศรษฐกิจ สินค้าที่นำมาขายมีทั้งที่ผ่านกระบวนการผลิตและไม่ผ่านกระบวนการผลิต²⁸⁷ คำว่าสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตในที่นี้หมายความว่า สินค้าที่ต้องผ่านกรรมวิธีการผลิตที่ยุ่งยาก ซับซ้อนกว่าเพียงการหาเก็บ ปูกลู จับ ที่หากอาศัยกรรมวิธีการผลิตอื่นเข้าร่วมก็เป็นเพียงวิธีการง่ายๆ ไม่ซับซ้อนมากนัก อย่างไรก็ตามสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตก็ยังมีขั้นตอนความซับซ้อนที่แตกต่างออกไปอีก ซึ่งจะไม่ขอกล่าวถึงในที่นี้ สำหรับสินค้าที่ไม่ผ่านกระบวนการผลิตและสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิต เท่าที่พบในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมมีดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁸⁶ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 12-14.

²⁸⁷ ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน.

แผนผังแสดงที่ตั้งของตลาดในกำแพงและรอบนอกกำแพงพระนคร²⁸⁸

²⁸⁸ ภาพจาก ฝ้ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์, **มรดกวัฒนธรรมไทย สมัยพระนครทวารวดีศรีอยุธยา (พ.ศ. 1890- พ.ศ. 2310)** บรรณาธิการ นิคม มูลิกะคามะ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2543), หน้า 20.

ตารางที่ 1 สินค้าที่ไม่ผ่านกระบวนการผลิต

สินค้าที่ไม่ผ่านกระบวนการผลิต	ตลาดที่ขาย
ผลไม้ ส้ม กัลฉ่าย จากสวนนอก สวนใน	ย่านป่าถ่าน
ขนมชะมด กงเกวียน สามเกลอ หินฝนทอง ขนมกรุป ขนมพิมพ์ถั่ว ขนมสำปะนီ ขนมแห้ง	ป่าขนม
เครื่องยา ทั้งไทยและเทศ	ตลาดป่ายา
ไหมครุย ไหมเบญจพรรณ ไหมลาว ไหมเขมร ไหมโคราช	ย่านป่าไหมในตลาดแฝด
ดินสอหิน ดินสอหินอ่อน ดินสอขาว ดินสอเหลือง ดินสอดำ	ตลาดบ้านดินสอ
ขนมเปียก ขนมโก๋ เครื่องจันอับ ขนมจีนแห้ง	ตลาดขนมจีน
ชาวจีนนำข้าวพอง ตังเมมาแลกของ	หน้าวัดพระธาตุ ตลาดแลกหน้าวัด
ดอกไม้สด	ย่านถนนบ้านลาว ตลาดดอกไม้
แพรสี ไหมสีต่างๆ จากจีน อาหารผลไม้จาก เมืองจีน ปลาทะเล ปลาน้ำจืด ปู หอย	ตลาดใหญ่ท้ายพระนคร
ผ้าสมปักเชิงปทุม ผ้าไหมลายกษุราช ย่ามะหวาด สมปักเชิง สมปักล่องจวน สมปักกริ้ว ผ้ากราบ *	ตลาดท่าขุนนาง
ผ้าลายสุรรัต ผ้าขาว และผ้าฉลวง **	ตลาดผ้าลาย

* ขุนนางใช้ปูกราบเมื่อเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ ผ้าเหล่านี้นำเข้ามาจากต่างประเทศ

** เป็นผ้าลายชนิดหนึ่ง

เครื่องสำเภา เครื่องทองเหลือง ทองขาว กระเบื้อง ถ้วย โถ ซาม แพรสีต่างๆ ของจีน เครื่องมือเหล็กมาจากเมืองจีน	ตลาดใหญ่ท้ายพระนคร
---	--------------------

หมายเหตุ สินค้าที่ขายในตลาดใหญ่ท้ายพระนคร ตลาดท่าขุนนาง และตลาดผ้าลาย แม้ว่าจะเป็นสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตแต่เนื่องจากเป็นสินค้านำเข้า จึงไม่นับว่าผ่านกระบวนการผลิตของกรุงศรีอยุธยา

ตารางที่ 2 สินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิต

สินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิต	ตลาดที่ขาย
จิวเวอรี่	ป่าผ้าเหลือง
ทับทิม เเวโร ปี่แก้ว จังหน่อง เพลี้ยขลุ่ย หีบใส่ ผ้าทำด้วยไม้ดูโลก ไม้ตะแบก ไม้ขนุน ช้าง ม้า กระดาศ ภู เปล ศาลพระภูมิ เจริต เทวรูป เสื้อลำแพน ปลาทะเพียนโบราณ จิงโจ้	ตลาดป่าทอน
เสื้อตะนาวศรี เสื้อแขก เครื่องอัฐบริวาร เครื่องบรรณาการ เครื่องทอดกฐิน	ตลาดบริวาร
ทองคำเปลว คำเปลวเงิน คำเปลวขนาด	ตลาดถนนตีทอง
ผ้าซุมภู คাত্রาคต หนังก้อย่น หนังก้อย่น ปักเถา ผ้าซุมภูเลว ผ้าตีพิมพ์เลว	ตลาดป่าซุมภู
ขัน ผอบ ตลับ ซองเครื่องเงินและถมยาดำ กำไล มือ กำไลเท้า ปิ่น กระจับปิ้ง พริกเทศ ขุนเพ็ด สายสะอั้ง สั้งवालทองคำ สั้งवालสายลวด	ตลาดขันเงิน

ฟูก เบาะ เมาะ หมอน มุ้งผ้า มุ้งป่าน ผ้าตาโถง ผ้าใส่ปลาไหม ผ้าขาววา	ตลาดป่าฟูก
เสื่อเปียก เสื่อขาว เสื่อแดง ชมพู เสื่อญี่ปุ่น เสื่อ จิบเอน เสื่อฉีกอก เสื่อสวมศีรษะ กางเกงสีต่างๆ ลุ่มสักหลาด ล่วมแพร ล่วมผ้าลายใช้ในราชการ ใส่หมวกกินเฉพาะผู้ชาย ถุงหมวกสักหลาดลาย ปักทองประดับกระจก ถุงหมวกเลว* ถุงยาสูบ ปักทองประดับกระจก ถุงยาสูบเลว ซองพลูสี ต่างๆ ผ้าแยกจามจากวัดแก้วฟ้า และวัด ลวดช่อง	ตลาดถุงหมวกหรือตลาดป่าผ้าเปียก
ศีรษะใน โครงในที่ปั่นฝ้าย	ตลาดศาลพระกาฬ, ตลาดย่านวัดฝาง
แห เปลป่าน เปลด้ายตะกอก และลวด	ถนนย่านบ้านแห ที่ตลาดจีน
สุราเข้ม สุรากะแซ่ ดอกไม้ไฟ	ตลาดเสาชิงช้าหน้าโบสถ์พราหมณ์เก่า
กระบุง ตะกร้า กะโล่ ครุ เชือก เสื่อ ลวด เครื่องสาน	ตลาดบ้านพราหมณ์
โต๊ะ เตียง แก้วห้วยถัก	ตลาดย่านเตรียม
สมุดกระดาษขาว ด้า	ตลาดบ้านสมุด
มีด พร้า ขวาน จอบ เสียม พร้าโต้ พร้าหวดหัว ตัด ตะปู ตะปลิง* บิดหล่า** สว่าน เครื่องเหล็ก มีคมต่างๆ	ย่านป่าเหล็กในตลาดแฝด

* คงหมายถึงถุงหมวกชนิดคุณภาพไม่ดีนัก

* เหล็กยึดสำหรับเกาะสิ่งของที่แยกให้ติดกัน

** เครื่องมือเจาะไม้ที่ใช้มือบิดเป็นเกลียว

เครื่องประดับประเภทกำไลมือ กำไลเท้า ปิ่นปักผม แหวนหัวมะกั่ว แหวนลูกแก้ว ลูกบิด ทำจากเครื่องทองเหลืองและตะกั่ว	ตลาดซีกู๋น ผู้ขายเป็นแขก
พระพุทธรูปเงิน ทอง นาก* ทองเหลือง** ทองสัมฤทธิ์***	ตลาดทำพระ
เครื่องทองเหลือง เครื่องเคลือบ ปรอท	ตลาดประตูจีน
โต๊ะ เตียง ตู้ แก้วหลายขนาด ถังไม้ใส่ปลอก และปลอกเหล็กใช้แทนนางเลิ้ง เครื่องเหล็ก รับจ้างตีเหล็กรูปพรรณตามแต่ผู้จ้าง	ตลาดน้อย (เป็นย่านชาวจีน ในย่านบ้านสามม้า)
ขัน ถาด พาน เครื่องทองเหลือง	ตลาดมอญ (เป็นร้านของชาวไทยมอญ)
ขันทองเหลือง	ตลาดวังไชย

เมื่อสังเกตสินค้าที่ขายในตลาดจะเห็นได้ว่าสินค้านำเข้าบางชนิดเชื่อมโยงกับการติดต่อกับจีน ซึ่งเกิดขึ้นมาตลอดสมัยอยุธยา สินค้าจากจีนที่นำมาขายในตลาด อาทิ เครื่องสำภา ถ้วยชาม แพรสีต่างๆ เครื่องมือเหล็ก อาหารและผลไม้ที่นำเข้ามาจากเมืองจีน แม้จะไม่มีสถิติจำนวนที่แน่ชัด แต่บ่งบอกได้ว่า การมีสินค้านี้เข้ามาขายสะท้อนความต้องการสินค้าของกลุ่มคนในกรุงศรีอยุธยา ไม่ว่าจะเป็กลุ่มชาวเมืองหรือไม่ใช่ก็ตาม นอกจากนี้ สินค้าที่ขายในตลาดคือสินค้าผ้าที่นำเข้ามาจากด้านมหาสมุทรอินเดีย บ่งบอกได้ถึงวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของกลุ่มผู้ซื้อ สินค้าเหล่านี้เดิมทีเป็นสินค้าที่ราชสำนักนิยม ผ้าบางชนิดใช้สำหรับขุนนางข้าราชการเท่านั้น แต่การที่มีขายในตลาด แม้จะระบุว่าขายที่ตลาดท่าขุนนาง และขายให้แก่ข้าราชการที่ถูกต้อง

* โลหะผสมชนิดหนึ่งระหว่างทองคำและทองแดง มีสีทองปนแดง

** โลหะผสมระหว่างทองแดงกับสังกะสี

*** โลหะผสมระหว่างทองเหลืองและดีบุก

เรียกเข้าเผือกกะทันหันและหาผ้ามาเปลี่ยนไม่ทันจึงจำเป็นต้องซื้อผ้าถุงเข้าเผือก²⁰⁰ แต่ก็แสดงให้เห็นว่าเกิดการขยายตัวทางการค้า สินค้าผ้าที่แม้จะหรรษาและบ่งบอกศักดิ์นิยมมากสักเพียงใดก็อาจหาได้ในตลาด

สินค้าผ้าที่กล่าวถึงว่าขายในตลาดกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ ผ้าสมปักเชิงปุม ผ้าไหมลายกษรราช ย่ามะหวาด สมปักเชิง สมปักล่องจวน สมปักริ้ว และผ้าลายสุรต ผ้านำเข้าเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผ้าที่ขุนนางใช้นุ่งห่ม

คำว่าผ้าสมปักเป็นผ้าทอด้วยไหมเปลาะกลาง มีขนาดกว้างยาวเหมาะสำหรับใช้นุ่ง ขุนนางสมัยอยุธยานิยมใช้นุ่งเข้าเผือก ถือเป็นผ้าแสดงยศแสดงเหล่า เช่นเดียวกับเครื่องแบบในปัจจุบัน²⁰¹ ส่วนผ้าปุม เป็นผ้าไหมที่ทอเป็นลวดลายแปลกตา เนื้อไม่เรียบมีลายพลอมแพลม²⁰² ซึ่งเกิดจากวิธีทำคือย้อมไหมก่อน คล้ายการทำผ้ามัดหมี่ ส่วนใหญ่ผ้าปุมจะมีสีแดง ลวดลายของผ้าจะแยกเป็นลายที่ขอบผ้ากับลายที่ผืนผ้า ผ้าปุมเป็นผ้าหลวงพระราชทาน ผ้าปุมที่มีเชิงเรียกว่าปุมเชิงมักใช้ในราชสำนักเท่านั้น ยังมีผ้าสมปักปุมมาจากเมืองเขมร นิยมเรียกว่าปุมเขมร ผ้าสมปักหรือผ้าสมปักเชิงปุมเป็นผ้าสำหรับขุนนางผู้ใหญ่นุ่งเข้าเผือก ในกฎหมายตราสามดวง ปรากฏพระราชบัญญัติซึ่งออกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวถึงธรรมเนียมการนุ่งผ้าสมปักของขุนนางครั้งอยุธยาว่า ผู้ที่จะนุ่งผ้า “สมปักต้องนากแลใส่เสื้อครุยกรองคอ กรองต้น กรองปลายแขนจะคาดราคาดหนามขนุนได้” นั้นมีแต่อัศวมหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหม สมุหนายก และจตุสดมภ์เท่านั้น²⁰³ ส่วนผ้าสมปักริ้วหรือสมปักกลายเป็นผ้าชั้นสามัญ สำหรับขุนนางชั้นเจ้ากรม ปลัดกรมนุ่ง ดังปรากฏในตำราราชเสวกครั้งกรุงเก่าว่า

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁰⁰ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 14.

²⁰¹ สุมาลย์ โทมัส “ผ้าในวรรณคดี ภาพสะท้อนบทบาทของผ้าต่างประเทศในราชสำนักไทย” ใน *ผ้าไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2537), หน้า 196.

²⁰² *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 194.

²⁰³ พระราชบัญญัติมาตราที่ 20 ใน กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 594.

“...ถ้าเสด็จฯ ไปทอดพระเนตรการมหรสพนั้น เจ้ากรม ปลัดกรมnung
สมปักกลาย ห่มเสื่อครุย...พันทนายnungผ้าแกมใหม่ชายยาว...”

...ถ้าเสด็จไปวัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นการปรกตินั้น ให้เจ้ากรมปลัด
กรมnungสมปักใหม่ ห่มเสื่อครุย..

...ถ้าเสด็จไปทอดพระเนตร ช้างผัดพานสนาน การแห่สิ่งใดๆ นั้น
เจ้ากรม ปลัดกรมnungสมปักกลาย ใส่เสื่อครุย...”²⁰⁴

ผ้าสมปักเป็นของหายาก ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ขุนนางยังนิยมใช้ผ้าสมปัก
เช่นเดียวกับขุนนางสมัยอยุธยา โดยเฉพาะผ้าสมปักใหม่นั้นมักจะไม่nungมาจากบ้าน แต่จะมา
เปลี่ยนเมื่อจะเข้าเฝ้า เมื่อเสร็จภารกิจแล้วก็จะเปลี่ยนกลับเป็นผ้าผืนเดิม พับสมปักใหม่เก็บไว้
อย่างดี²⁰⁵ คงจะเป็นเพราะมีราคาแพง

ส่วนผ้าไหมลายกษุราช หมายถึงผ้าไหมทอที่มาจากอินเดีย แคว้นคุชราต เมือง
ต่างๆ ในแคว้นนี้ล้วนทอผ้าทั้งสิ้น เมืองที่ส่งผ้ามาขายกรุงศรีอยุธยาจนเป็นที่รู้จักก็คือเมืองสุรัต อยู่
เหนือเมืองบอมเบย์²⁰⁶ ส่วนผ้าย่ามะหวาดนั้น มีผู้อธิบายแตกต่างกัน ขุนวิจิตรมาตราอธิบายว่า
คำว่า ย่ามะหวาด เป็นคำมาจากภาษาฮินดีว่า “ยามะวาร” หรือ “ยามะหะวาร”²⁰⁷ เป็นผ้าจำพวก
ผ้าห่มที่ทอเป็นลายจิวส์ลับสี ทำที่แคว้นแคชเมียร์และปัญจาป และยังใช้เรียกผ้าทอมีลายเป็นเส้น
ทองคำที่เมืองกษุราช ส่วนสุมาลย์ โทมัส ผู้ศึกษาเรื่องผ้าไทยโบราณอธิบายว่า เป็นผ้าลายที่ทำมา

²⁰⁴ ตำราราชเสวกครั้งกรุงเก่า, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2537), หน้า 16-17.

²⁰⁵ สุมาลย์ โทมัส “ผ้าในวรรณคดี ภาพสะท้อนบทบาทของผ้าต่างประเทศในราชสำนักไทย”
ใน ผ้าไทย, หน้า 196.

²⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 191. มีผู้ให้ความหมายของผ้ากษุราชเอาไว้ว่า หมายถึงผ้าโบราณ
ชนิดหนึ่ง มีดอกคล้ายผ้าลาย แต่มีดอกดวงเด่น เนื้อหยาบ ทนทาน เป็นผ้าฝ้ายทำด้วยด้ายอย่างหนึ่ง ซึ่งเกิดจาก
การนำฝ้ายมาตีเกลียวเป็นด้ายเส้นเสียก่อน แล้วจึงนำมาทอยกดอกเป็นผืนผ้า นิยมใช้เป็นผ้าห่ม ผ้าnung ผ้าคาด
พุง และบางครั้งใช้ห่อคัมภีร์ แต่ในหลักฐานระบุว่า เป็นผ้าไหมลายกษุราช เชื่อว่าไม่ใช่ผ้าฝ้าย

²⁰⁷ กาญจนาคพันธุ์, ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์, (กรุงเทพฯ: สาส์นสวรรค์, มปท.) หน้า 160.

จากผ้าขาวเทศ ซึ่งเป็นผ้าทอในอินเดีย คำว่า “ย่ำมะหวาด” สันนิษฐานได้เป็น 2 ทางคือ มาจากคำว่า อุมดาหวาด ซึ่งเป็นเมืองเล็กๆ เมืองหนึ่งในเขตเมืองสุรัต คือเมืองอะมัดดาบาด ซึ่งมีชื่อทางทอผ้า และมีโรงงานทอผ้ามากที่สุดในอินเดีย หรือมาจากคำว่า “ยามะหวาด” ในภาษาไทย ซึ่งเป็นน้ำยาสีม่วง ข้อสันนิษฐานนี้สืบเนื่องมาจากการที่พระยาอนุমানราชธนได้สอบสวนพบว่าผ้าลายรุ่งน่เก่ามักเป็นสีม่วงหรือม่วงเจือแดงทั้งนั้น ลักษณะของผ้าย่ำมะหวาดคือผ้าพื้นสีขาวดอกสีม่วงจัดเป็นของหายากมาก ผ้ากู่หนึ่งจะมีผ้าลักษณะนี้เพียงผืนเดียว²⁰⁸ ส่วนในหนังสือเรื่อง “ผ้าอินเดีย” (Indian Textile) กล่าวถึงผ้าทอลายดอกชนิดหนึ่งเรียกว่า “Jamawar” ทอจากฝ้ายบ้างไหมบ้าง บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษซื้อจากเบงกอลนำไปขายตามเมืองต่างๆ ผ้าชนิดนี้ผลิตใน Kasimbar และที่อื่นๆ²⁰⁹ อย่างไรก็ดี เชื่อได้ว่าผู้ที่ได้นำผ้าชนิดนี้จะต้องเป็นผู้ที่มีความมั่งคั่งมากระดับหนึ่ง ทั้งการที่มีผ้าชนิดนี้ขายในตลาดสะท้อนความต้องการนำผ้าที่แสดงความร่ำรวยของคนในสมัยนั้นได้มากที่สุด

ผ้าลายสุรัต หมายถึงผ้านุ่งที่เรียกกันว่า “ผ้าลาย” ทำที่เมืองสุรัต ผ้าลายเป็นผ้านุ่งมีลายที่ชายผ้าสองข้างเรียกว่าหน้าผ้า เป็นลายริ้วใหญ่ๆ ส่วนตัวผ้ามียลายเป็นดอกเล็กๆ สีต่างๆ ผ้าสุรัตถือว่าเป็นของดีที่ประชาชนทั่วไปนิยมใช้กัน²¹⁰ ทั้งยังเป็นของมาจากต่างประเทศหรือของการใช้ผ้าจากต่างประเทศ ทั้งจีนและอินเดีย สะท้อนวิถีชีวิตของชาวเมืองการค้ากรุงศรีอยุธยาที่นิยมของหรูหรา พุ่มเพื่อย ในขณะที่เดียวกันก็สะท้อนให้เห็นกำลังซื้อของคนกลุ่มหนึ่งต่อสินค้าจากต่างประเทศ

การนำผ้าจากต่างประเทศมาขายที่ตลาดในกรุงศรีอยุธยายังสะท้อนกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนี้ซึ่งมีทั้งพ่อค้าต่างชาติผู้นำสินค้าเข้า นายหน้า พ่อค้าผู้ซื้อสินค้าทอดที่หนึ่งและอาจจะมีพ่อค้าที่รับซื้อสินค้านี้จากพ่อค้าคนแรกต่อๆ มาก็ได้ และยังมีกลุ่มผู้บริโภคที่นิยมของนอกเป็นลูกค้าสำคัญ นอกจากนั้นยังเห็นได้อีกว่า ผ้าจากต่างประเทศบางชนิดที่เคยนิยมเฉพาะในราชสำนักได้ออกมาสู่ตลาดของประชาชนทั่วไป ซึ่งแม้จะมีตลาดหลักคือขุนนางข้าราชการ แต่

²⁰⁸ สุมาลย์ โทมัส “ผ้าในวรรณคดี ภาพสะท้อนบทบาทของผ้าต่างประเทศในราชสำนักไทย” ใน *ผ้าไทย*, หน้า 192.

²⁰⁹ Satya Prakash Sangar, *Indian Textile in the Seventeenth Century* (New Delhi: Reliance, 1998), p. 20.

²¹⁰ กาญจนาคพันธุ์, *ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์* (กรุงเทพฯ : สารสินสวรรค, มปท.), หน้า 143-145.

เป็นไปได้มากกว่าผู้มีเงินทองเข้าชั้นเศรษฐีคหบดีในยุคนั้นคงจะได้ซื้อหามาnungเพื่อแสดงฐานะของตนอยู่ด้วยเหมือนกัน

ยังมีตลาดที่น่าสนใจและแสดงให้เห็นการประกอบอาชีพและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของชาวกรุงศรีอยุธยาก็คือตลาดขายของสดเช้า-เย็น ซึ่งมีเป็นจำนวนมากกระจายไปตามย่านต่างๆ ทั่วพระนคร การมีตลาดประเภทนี้แสดงให้เห็นว่าประชาชนจำนวนหนึ่งนิยมซื้อวัตถุดิบประกอบอาหารเพื่อกลับไปทำที่บ้าน คนเหล่านี้อาจจะไม่มีเวลาไปปลูกผัก จับปลาดังที่เคยเป็นมา เพราะวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

ตารางที่ 3 ตลาดขายของสดเช้าเย็น

สินค้าของสด	ตลาดที่จำหน่าย (เช้า-เย็น)
สินค้าของสด	ตลาดถนนตีทอง, ตลาดแฝด, ตลาดหน้าคุก, ตลาดข้างต้นหัวถนน หน้าตลาดบ้านช่างเงิน, ตลาดจีน, ตลาดเสาชิงช้าหน้าโบสถ์พราหมณ์เก่า, ตลาดใหญ่ท้ายพระนคร, ตลาดน้อย, ตลาดเจ้าจันทน์, ตลาดหอรตน์ไชย, ตลาดย่านวัดฝาง, ตลาดประตูดินวังหน้า, ตลาดท่าช้างวังหน้า, ตลาดวัดชรอง, ตลาดท่าขุนนาง, ตลาดข้างวัดคลอง, ตลาดเชิงตะกานข้าง, ตลาดมอญ, ตลาดเจ้าพรหม, ตลาดหลังวัดระฆัง, ตลาดเชิงตลาดลำเหย, ตลาดยอด, ตลาดประตูหน้า, ตลาดหัวเลี้ยว, ตลาดสี่ตึก (ขายปลา), ตลาดเลม, ตลาดหัวสิงห์, ตลาดหัวช้าง, ตลาดหัวถนน, ตลาดวังไชย, ตลาดผ้าลาย, ตลาดบ้านพัก, ตลาดขุนโลก, ตลาดหัวไผ่ตะพานแก้ว

ตลาดที่ขายของสดเช้า-เย็นที่เป็นตลาดใหญ่ เช่น ตลาดใหญ่ท้ายพระนคร ตลาดน้อย ตลาดเสาชิงช้าหน้าโบสถ์พราหมณ์ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าจำเป็นต้องมีกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าอยู่ในบริเวณนี้มาก และวิถีชีวิตของคนเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปจากการปลูกผัก จับปลาเพื่อบริโภคไปเป็นการซื้อหาของสดไปประกอบอาหารแทน ทำให้เกิดกลุ่มพ่อค้าแม่ขายที่นำสินค้าบริโภคออกมาขาย การขายสินค้าเพื่อบริโภคที่น่าสนใจยิ่งขึ้นก็คือ การที่ชาวบ้านประกอบอาหารมาขายให้พ่อค้าแม่ค้าและลูกค้าที่มาซื้อ-ขายสินค้าในตลาดบ้านศาลาเกวียน ซึ่งอยู่นอกกรุงศรีอยุธยา “ในระดูลูกค้าต่างเกวียนมานั้น ชาวบ้านนั้นทำของกินต่างๆ ออกนึ่งร้านขายแปดตลาดคราวหนึ่ง”²¹¹ ทุกๆ เดือน 3 และเดือน 4

2.3.2 ตลาดและสินค้านอกกำแพงกรุงศรีอยุธยา

ความสำคัญของตลาดนอกกำแพงพระนครคือเป็นสถานที่ผลิตสินค้า และเป็นศูนย์การค้าสินค้าที่มาขายตามฤดูกาล นอกกำแพงพระนครมีตลาดบก 30 แห่ง ตลาดน้ำอีก 4 แห่ง และสถานที่ค้าขายนอกกรุงอีก 52 แห่ง คำว่าสถานที่ค้าขายนอกกรุงนี้ สันเกตได้ว่าแตกต่างจากย่านตลาดภายในกำแพงเมือง เนื่องจากสถานที่บางแห่งจะมีพ่อค้าแม่ค้าจากต่างเมืองนำสินค้ามาขายเฉพาะช่วงตามฤดูกาล ไม่ได้ติดตลาดเป็นประจำดังเช่นตลาดภายในกำแพงพระนคร ผู้ที่นำสินค้ามาขายคงมีทั้งไพร่ซึ่งน่าจะเป็นไพร่ส่วย และคนเชื้อสายต่างชาติที่เดินทางค้าขายภายใน นำสินค้าลงมาจำหน่ายยังกรุงศรีอยุธยาและซื้อสินค้าจากกรุงศรีอยุธยากลับไปกระจายสู่ดินแดนตอนในอีกต่อหนึ่ง สินค้าที่นำมาขายนั้นส่วนใหญ่เป็นสินค้าของป่าและสินค้าจากต่างแดน ซึ่งเป็นที่นิยม เช่น ผ้าปุมจากเขมร แพรญวนจากเวียดนาม ยังมีอัญมณีเข้ามาขายด้วย ส่วนสินค้าที่ผลิตนอกกำแพงพระนครนั้นมีทั้งเหมือนและแตกต่างไปจากตลาดภายในกำแพงพระนคร แต่ก็ยังเป็นสินค้าที่แบ่งออกได้เป็นสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิต และสินค้าที่ไม่ผ่านกระบวนการผลิต²¹² สินค้าที่เหมือนกับในกำแพงพระนครบางอย่างบอกได้ว่ามีความสัมพันธ์กันระหว่างผู้ผลิตนอกกำแพงพระนครกับผู้ค้าในกำแพงพระนคร

ตลาดบกนอกพระนครบอกให้ทราบถึงการจัดคนเชื้อสายต่างชาติให้อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม จึงเกิดตลาดที่เรียกตามเชื้อชาติประชาคมและตลาดที่อยู่บริเวณประชาคมต่างชาตินั้นๆ

²¹¹ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 5.

²¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-6.

ขึ้น เช่น ตลาดลาวเหนือวัดคูหาสวรรค์ ตลาดท่าเรือจ้งวัดนางชีหน้าบ้านโปรตุเกส ตลาดหลังตึก
ห้างวิลันดา ตลาดวัดสิงห์หน้าตึกญี่ปุ่น ตลาดวัดท่าราชบ้านคนจีน ตลาดบ้านจีน ตลาดป่าเหล็ก
หลังบ้านเขมร เป็นต้น ฯลฯ²¹³

ตารางที่ 4 สินค้าขายนอกกำแพงพระนครที่ไม่ผ่านกระบวนการผลิต

สินค้าที่ไม่ผ่านกระบวนการผลิต	สถานที่ขาย
เลื่อยกระดานไม้จู้ ไม้อุโลก	บ้านริมวัดธรรมณี
รับซื้อกล้วยดิบมาบ่มและต้ม	บ้านริมวัดโรงฆ้อง
ไม้ไผ่ป่า ไม้ไผ่สีสุก ไม้รวก เส้า ใช้เป็นไม้แก่น และไม้พริ้ง* รอด**	บ้านคลองธนูเอก เพนียด
กระดาศ สมุดข่อย	บ้านหอแปลพระราชสาสน์
เลื่อยไม้สักทำฝาเรือน ปรุงเรือน ฝากระดาน เครื่องสับ ฝาสำรวจ	บ้านนางเอียนฝั่งกำแพงกรุง
น้ำอ้อย ยาสูบ ขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง สินค้าฝ่ายเหนือ	ตั้งแต่หน้าวัดกล้วยลงมาจนปากคลองเกาะแก้ว ผู้ประกอบการคือชาวเมืองพระพิษณุโลก ที่ ล่องเรือมาจอดขายทุกปีราวเดือน 3-4 และ บริเวณคลองใหญ่วัดมหาธาตุในเทศกาลหน้า น้ำ ชาวเมืองสวรรคโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือ บรรทุกสินค้าฝ่ายเหนือมาจอดขาย

²¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

* ไม้กระดานหน้าใหญ่พอกับวงเส้าเรือน รัตรอบเส้าทั้งสี่ด้าน เป็นตัวไม้ที่วางบนตัวรอด เพื่อ
รับแผ่นฝา โดยมากมักทำด้วยไม้สัก

** ไม้สำหรับรองรับพื้น

มะพร้าวห้าว ไม้แสมทะเล เกลือทะเล	ใต้ปากคลองเกาะแก้วลงมา ผู้ประกอบกิจกรรมคือมอญมากับเรือมอญใหญ่ปากกว้าง 6-7 ศอก
น้ำรัก ขี้ผึ้ง ปีกนก ผ้าตาราง ผ้าสายบัวสีคืบหน้า เก็บทอง ผ้าตาบัวปอก ตาเล็ดงา*** หนังเนื้อ เอ็น เนื้อ เนื้อแผ่น ครั่ง ไหม กายาน ดีบุก หนองงา ของป่าต่างๆ	บ้านศาลาเกวียน ผู้ประกอบกิจกรรมมาจาก นครราชสีมา
ลูกเร่ว กระจวาน ไหม กายาน ครั่ง ดีบุก หนองงา ผ้าปุม แพรญวน ทองพราย พลอยแดง สิ้นค้า จากเขมร	บ้านศาลาเกวียน ผู้ประกอบกิจกรรมคือชาว เขมรจากเมืองพระตะบอง
ข้าวเปลือก	หน้าวัดสมอ วัดขนุน วัดขนาน โดยชาวเมือง อ่างทอง ลพบุรี เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสวรรค เมืองสุพรรณ บรรทุกลงเรือมา ขาย
เลี้ยงสุกร	บ้านปากข้าวสาร บ้านในคลองสวนพลู และที่ ใต้ศาลเจ้านางหินลอย ผู้ประกอบการคือชาวจีน
ครั่ง กายาน เหล็กหางกุ่ม* เหล็กกลมเลย เหล็ก น้ำพี** ใต้ หวาย ชัน น้ำมันยาง ยาสูบ เขา หนัง หนองงา	เรือระแหงแขวงเมืองตาก และเรือหางเหยี่ยว เมืองเพชรบูรณ์บรรทุกมาขายแถวปากคลองสวนพลู
รับเรือเถาและเรือฟ่งไว้ขาย	บ้านขนมตาล

*** ผ้าทอยกดอกละเอียดเหมือนเมล็ดงา

* เหล็กเหนียวชนิดหนึ่ง งามได้คล้ายมีสปริง เมื่อปล่อยมือก็จะกลับสู่สภาพเดิม ใช้ทำลิ่มปี แหนบ

** เหล็กคุณภาพดี สมัยอยุธยาแหล่งเหล็กน้ำพี้อยู่ที่อุตรดิตถ์ หล่มสัก เลย และที่เขาทับควาย

รับกงเรือ และกงสำเภาไว้ขาย รับไม้โกงกางไว้ขายพวกสีข้าว	บ้านญี่ปุ่น ชาวไทยแถวหมู่บ้านเป็นผู้ขาย ชาวญี่ปุ่นอาจเป็นผู้ผลิต
สาकुเม็ดใหญ่ เม็ดเล็ก กำมะถัน จันทน์แดง หวาย ตะค้า กระแสขงเตย*** สิ้นค้ำมาจากปักข์ใต้	บ้านน้ำในบางกะจะ ผู้ประกอบกิจการคือพวกจีนและแขกจามมากับเรือปากใต้ปากกว้าง 3 วา 10 ศอก
หอยแมลงภู่ หอยกะพง ปูทะเล แมงดา ปลาทะเลอย่าง ปลาทะเลสด	ประตู่ท่าหอย ชาวทะเลนำมาขาย
เชือก กระแสขงหวาย ใต้ ชัน น้ำมันยาง หมันเรือ* จาก	ย่านป่าจาก
หมากเกาะ หวายตะค้า กระแสขงเตย	ปากคลองคูจาม ผู้ประกอบการคือพวกมลายู
เสาไม้เต็ง รั้ง ไม้รอด พริง ไม้ไผ่ป่า ไม้รวก ไม้ลาย ที่รับมาจากบ้านอัมพวา	บ้านเชิงฉะไกรนอก
กะปิ น้ำปลา ปูเค็ม ปลาเกวรา ปลากะพง ปลาทุปลากะเบนย่าง	แถววัดพนัญเชิง ผู้ประกอบการมาจากยี่สาร บ้านแหลม เมืองเพชรบุรี บ้านบางตะนูน บ้านบางทะเล
ปลาหมอกกระาะ	บ้านพระกราน
นกอินชั่งตาย นกกระจาบตาย นกสีชมพู นกปากตะกั่ว นกแดงอิฐ นกกระทิน นกกระจาบ	บ้านป้อมหัวแหลม ผู้ประกอบกิจการคือแขกเก่าและลาวเก่า

*** กระแสขงคือเครื่องบังแดดบังฝน โดยการนำวัสดุ เช่น จาก หวายมาเย็บเป็นแผง

* คือวัสดุใช้ยาแนวเรือ มักทำจากใยปอหรือด้ายดิบ ก่อนจะปิดแนวด้วยชันปนผสมน้ำมันยาง

ตารางที่ 4 สินค้าขายนอกกำแพงพระนครที่ผ่านกระบวนการผลิต

สินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิต	สถานที่ขาย
ปั้นกระโถนดิน ภาชนะดิน ตะคัน* เฆิงไฟ เต่าไฟ ปั้นรูปช้าง ม้า ตุ๊กตาต่างๆ	บ้านคนที
ผ้าเรือน ผ้าเรือนห่อทำด้วยไม้ไผ่ถูกระแส** กอแผงกำ	ย่านลำพิน
สกัดน้ำมันงา น้ำมันลูกกะเบา น้ำมันสำโรง น้ำมันถั่ว	ย่านลำพิน
หล่อครกเหล็ก สากเหล็ก ตีมีด พร้า และรูปพรรณ	ย่านลำพิน
ทอผ้าไหม ผ้าด้าย ผ้าพื้น ผ้าม่วงเกลี้ยง ม่วงดอก	บ้านริมวัดลอดช่อง
หม้อข้าว หม้อแกงหลายขนาด กระทะเตาขนมครก เตาขนมเบื้อง	บ้านหม้อ
ต้มสุรา	บ้านเขาหลวง บ้านปากข้าวสาร บ้านในคลองสวนพลู และที่ใต้ศาลเจ้านางหินลอย
กระเบื้อง	บ้านกระเบื้อง
ปูนแดง	บ้านศาลาปูน, บ้านปูนริมวัดเขียน
ผอบยา เต้าปูนทองเหลือง	บ้านเกาะขาด

* เป็นชื่อภาชนะเครื่องปั้นดินเผารูปร่างคล้ายจาน ใช้วางก่ายานอบน้ำ หรือใส่น้ำมันตามไฟต่างตะเกียง

** กระแสขงมักเย็บด้วยใบเตยหรือใบจาก ใช้บังแดด บังฝน

แป้งหอม น้ำมันหอม กระแจะน้ำอบ* ภูป กระแจะ ภูปกระดาศ เครื่องหอมสำหรับทา	บ้านริมวัดพร้าว ผู้ผลิตคือพราหมณ์และไทย
เส้นหมี่แห้ง	บ้านในคลองสวนพลู
หุ้งขี้ผึ้งแดง และขี้ผึ้งขาว เซยน้ำมันงา	บ้านสกัดน้ำมัน
นางเล็ง**	บ้านวัดครุฑ
ตีเหล็ก ตะปู ตะปลิง	บ้านท่าโขลง
บาตรเหล็ก	บ้านราม
สกัดน้ำมันงา และน้ำมันลูกไม้	บ้านสกัดน้ำมันหลังวัดพุทไธยสวรรค์
ผ้าขาวเทศเขียนลาย/พิมพ์ลายดอก เรียกว่า ผ้าลายน้ำจืด และการต่อโยงไม้อุโลก***	บ้านริมวัดขุนพรหม
พื้นเชือกเปลือกมะพร้าวตีเป็นสายสมอ พื้นชุด จุดบุหรือด้ายเปลือกมะพร้าวขายขุนนางและ ราษฎร	บ้านแขกเก่า
เสื่อลันไต สมุก†	บ้านท้ายคู ผู้ประกอบการคือแขกจาม
โรงย้อมครามผ้า ย้อมด้าย และย้อมผ้า	บ้านข้างกำแพงนอกกรุงตรงหัวเลี้ยวตำบล สารพา ผู้ประกอบกิจกรรมเป็นชาวจีน
ต่อหุ่นตะลุ่มพานแว่นฟ้าสองชั้น	บ้านริมวัดพิไชย

* กระแจะคือเครื่องหอมต่างๆ ที่ผสมกันใช้สำหรับทาหรือเจิม

** คือหม้อใส่น้ำขนาดใหญ่ ตุ่มดินเผา บางที่เรียกอีเล็ง

*** อุโลกคือชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง เนื้อไม้ขาว ใช้ทำยาได้

† ภาชนะสานกันเหลี่ยมมีฝาครอบ ใช้ใส่ของ

โรงตีเหล็ก ทำขวานเหล็ก ขวานมะลู่	บ้านวัดน้ำวน ผู้ประกอบการคือชาวจีน
โรงสีข้าว	บ้านคลองเกลือ ชาวบ้านสีข้าวและซ่อมข้าว ชายพวกโรงสุราและสำเภาจีน
น้ำตาลทราย น้ำตาลกรวด	บ้านน้ำวนบางกะจะ ผู้ประกอบการเป็นชาวจีน และแขกจาม
พะเนียงหู	บ้านท่าราบ เป็นผู้รับไว้ขาย (ไม่ใช่ผู้ผลิต)

การลงทุนผลิตสินค้าที่ผ่านขั้นกระบวนการทำให้เห็นได้ชัดว่าได้เกิดกลุ่มผู้ลงทุนผลิตเพื่อการค้าและมีเทคโนโลยีการผลิตในระดับหนึ่งขึ้นมาแล้ว แม้ว่าปริมาณการผลิตจะมากหรือน้อยก็ตาม สินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตจะต้องอาศัยกลุ่มช่างที่มีความรู้ความชำนาญในการผลิตสินค้าชนิดนั้นออกมา เช่น การตีเหล็กเป็นรูปต่างๆ การผลิตนางเลิ้ง ต้องอาศัยช่างปั้น ช่างควบคุมอุณหภูมิของเตาเผา หากมีการเขียนหรือทำลวดลายก็ต้องมีผู้ชำนาญด้านนี้อีก ซึ่งหมายถึงต้องอาศัย “ช่าง” เป็นผู้ผลิต ช่างฝีมือเหล่านี้มีความสามารถในการลอกเลียนแบบทุกสิ่งที่คุณประสบพบเห็นได้อย่างแนบเนียน²¹⁴ ช่างที่นับว่ามีฝีมือมากที่สุดและได้รับการยอมรับจากชาวยุโรปคือช่างลงรักปิดทอง²¹⁵ และช่างทองรูปพรรณ ที่สามารถทำได้หลายพันแบบ²¹⁶

ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองระบุถึงช่างประเภทต่างๆ ได้แก่ช่างทำลู่ ช่างเขียน ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างกลึง ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างหุน ช่างรัก ช่างปูน และช่างบุ²¹⁷ ซึ่งเป็นขุนนางระดับต่ำ อย่างไรก็ตาม เพียงการพิจารณายานการผลิตที่ปรากฏอยู่ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมก็ทำให้เห็นช่างฝีมือจำนวนมากแล้ว มีทั้งช่างปั้นหม้อ ช่างเหล็ก ช่างหล่อ ช่างตีดาบ ช่างเครื่องจักสาน ช่างกระเบื้อง ช่างไม้ ช่างปูน ช่างแกะสลัก ช่างบุ ซึ่งช่างเหล่านี้เองที่จะเติบโตขึ้น

²¹⁴ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p. 91.

²¹⁵ *Ibid.*

²¹⁶ *Ibid.*, p. 92.

²¹⁷ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 168-170.

และถูกรวมเป็นช่างสิบหมู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ยังมีช่างก่อสร้างที่สามารถสร้างอาคารก่ออิฐถือปูน ได้สวยงามและแข็งแรงไม่แพ้อาคารในยุโรป²¹⁸

หลักฐานกล่าวถึงช่างทองของกรุงศรีอยุธยาเอาไว้ว่าช่างคนหนึ่งทำงานได้หลายประเภท และทำทุกประเภทได้อย่างประณีต รวากับว่าเป็นช่างผู้ชำนาญงานมานาน ช่างฝีมือมีความสามารถลอกเลียนแบบที่ยากๆ ได้อย่างถูกต้องและชำนาญจนกระทั่งแทบไม่รู้ว่าสิ่งใดเป็นของเทียม สิ่งใดเป็นของต้นแบบ²¹⁹

ส่วนเมื่อสังเกตชนิดของสินค้าที่ขาย อาจกล่าวได้ว่าได้เกิดกลุ่มพ่อค้าขายส่งกับพ่อค้าขายปลีกขึ้นมาแล้ว สังเกตได้จากสินค้าชนิดเดียวกันที่มีขายทั้งที่ย่านการผลิตและที่ตลาด เช่น ตะปู ตะปลิง ที่ผลิตที่บ้านท่าโขลงและมีขายที่ย่านป่าเหล็กในตลาดแฝด ยังมีผ้าที่ผลิตที่ริมวัดลอดช่องไปวางขายที่ตลาดทุ่งหมากหรือตลาดป่าฝ้ายเขียว ยังมีความเกี่ยวข้องกับระหว่างตะลุ่มมุกที่ขายที่ตลาดป่าเปรียบกับที่บ้านริมวัดพิไชยที่ต่อหุนตะลุ่มมุกพานแว่นฟ้าสองชั้นเอาไว้ขาย

นอกจากนี้กลุ่มพ่อค้าแม่ขายที่มาจากเมืองอื่นๆ และดินแดนอื่นยังมีลักษณะเป็นพ่อค้าเร่ที่นำสินค้ามาขายทั้งในลักษณะขายส่งและขายปลีก และคงรับสินค้าฝากขายระหว่างทางที่ตนลงมาด้วยก็เป็นได้ ก่อนที่พ่อค้าเร่จะเดินทางออกมาได้นั้นจะต้องรวบรวมสินค้าให้ได้มากเพียงพอเสียก่อน ซึ่งคงมีทั้งการเข้าไปหาและเก็บในป่า การรับซื้อจากผู้อื่น และการฝากขาย ซึ่งเห็นได้จากกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จที่กล่าวถึงการฝากสินค้าให้ไปขายยังต่างเมือง “72 มาตราหนึ่ง ทวยราษฎรทั้งหลาย จะฝากสินค้าให้ท่านไปขายต่างเมืองก็ดี ฝากลงสำเภาก็ดี ฝากให้ซื้อขายแต่กลางเมืองก็ดี...”²²⁰ และยังมีการร่วมลงทุนค้าขายด้วยกันและไปค้าต่างเมือง “101 มาตราหนึ่ง ราษฎรทั้งหลายชักชวนกันไปค้าขายออกกำไรให้แบ่งปันกันตามมากแลน้อย...” และ “...ไปค้าด้วยกันแลตักศึกแลผู้หนึ่งเอาสินนั้นรอด...”²²¹

²¹⁸ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p. 92.

²¹⁹ *Ibid*, p. 43.

²²⁰ พระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จ ใน กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 396.

²²¹ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 404.

ในที่สุดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมที่เกิดขึ้นได้ส่งผลให้ประชาชนต้องการเงินตราเพื่อนำมาใช้จ่ายในการดำรงชีวิต ประชาชนยอมรับในความมั่งมีและยอมรับในทรัพย์สินเงินทอง เชื่อแน่ว่ากลุ่มคนในเมืองจะต้องประกอบ “อาชีพ” เพื่อให้ได้เงินตรามาจับจ่ายใช้สอย กลุ่มคนในเมืองยอมรับในค่าของเงินและพกเงินไปใช้แลกเปลี่ยนสินค้าในชีวิตประจำวันกันอย่างแพร่หลาย ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองมาแล้วที่ผู้คนไปจ่ายตลาดโดยพกเบี้ยไป 20 หรือ 10 หรือแม้แต่เพียง 5 เบี้ย ในการจับจ่ายซื้ออาหารหรือของจำเป็นในวันหนึ่งๆ²²² ชีวิตแบบนี้คงไม่เปลี่ยนแปลงแม้ในช่วงสุดท้ายก่อนเสียกรุง ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมยังคงให้ภาพวิถีชีวิตของผู้คนในกรุงศรีอยุธยาที่ต้องซื้อหาอาหารสด อาหารแห้ง รวมไปถึงเครื่องอุปโภคต่างๆ มาใช้ในชีวิตรประจำวัน การซื้อหาสิ่งของฟุ่มเฟือยเพื่อบ่งบอกฐานะ สิ่งของจำเป็นทุกอย่างล้วนมีขายในตลาด อาหารการกินในชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมเป็นสิ่งที่ประชาชนหาได้เองจากการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ แต่ในสังคมเมืองการค้า สิ่งเหล่านี้ต้องซื้อจากตลาด ส่วนในกฎหมายก็กล่าวถึงการซื้อสินค้าด้วยเงิน “97 มาตราหนึ่ง วานท่านซื้อสินค้าให้แก่ตนท่านซื้อสิ่งของมาให้แก่ตนมากน้อยเท่าใด ยังมีได้ให้เงิน แลผู้ชายเดือนผู้ซื้อและผู้ซื้อเดือนผู้วานให้ซื้อจะเอาค่าสิ่งของๆ ท่าน...”²²³ ยังมีกฎหมายหลายมาตราได้กล่าวถึงการซื้อสิ่งของและจ่ายเป็นเงิน²²⁴

รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ เมื่อคณะทูตจากลังกาเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาได้บรรยายไว้ว่า เมื่อราชทูตมาถึงเจ้าพนักงานได้สั่ง “พวกพ่อค้าให้หาสิ่งของต่างๆ มาขายที่ที่พักของราชทูต”²²⁵ และเมื่อถึงวันที่ราชทูตได้ออกไปชมเมืองและพระราชวังก็ได้เห็นร้านค้าและสินค้าจำนวนมากตั้งอยู่ริมถนน

²²² สมศรี เอี่ยมธรรม (แปล), “เรื่องราวเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง”, หน้า 10. อรรถาธิบายแลกเปลี่ยนเบี้ยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์อยู่ที่ 800 เบี้ยเท่ากับ 1 เฟื้อง ดูรายละเอียดใน Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p. 102.

²²³ พระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จ ใน กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 403.

²²⁴ มาตรา 98, 99 เรื่องเดียวกัน.

²²⁵ สมเด็จพระนารายณ์ทรงราชราชนุภาพ, *เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป*, หน้า 119.

“ตั้งแต่ทำตลอดมาทั้ง 2 ข้างถนน ซึงผ้า 5 สีปักทอง มีร้านขาย
เครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องทองเหลือง ทองแดง ทองสัมฤทธิ์ แล
สังกะสี ขายไม้จันทน์แดง จันทน์ขาว ขายฟูกเบาะแลม่านปัก ขาย
เครื่องยาต่างๆ มีทั้งร้านขายข้าวสาร ขายมะพร้าว ขายกล้วย ส้ม
ขนมหวาน ดอกไม้ แลเครื่องกินเครื่องดื่มต่างๆ”²²⁶

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ความเห็นว่า คงตกแต่งร้านค้าเป็น
พิเศษเพื่อต้อนรับแขกเมือง²²⁷ ซึ่งตรงกับที่ระบุในคำให้การขุนหลวงหาวัด²²⁸ แต่ไม่ว่าการตั้งร้าน
เหล่านี้จะตกแต่งร้านเพื่อต้อนรับแขกเมืองหรือไม่ก็ตาม การตั้งร้านค้าเหล่านี้สะท้อนความ
หลากหลายของสินค้าและอาชีพของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมือง สินค้าที่จำหน่ายอยู่ตามย่านและ
ตลาดนี้ ส่วนหนึ่งเป็นสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิต หรือต้องอาศัยเทคโนโลยีหรือความรู้ความ
ชำนาญในการผลิต และสะท้อนความหลากหลายของ “อาชีพ” หรือหน้าที่ของกลุ่มคนในตลาด
การค้าที่มีทั้งผู้นำเข้าสินค้า พ่อค้า แม่ค้า ผู้ค้าส่ง ผู้ค้าปลีก และผู้ซื้อหรือผู้บริโภค เป็นสังคมที่มี
ความซับซ้อนและพัฒนาขึ้นมาจากความเป็นเมืองการค้าของกรุงศรีอยุธยา

2.4 กลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่น

กลุ่มขุนนางท้องถิ่นหมายถึงเจ้าเมือง ขุนนางท้องถิ่น รวมไปถึงมูลนายท้องถิ่น
คนกลุ่มนี้อาศัยองค์พระคลังสินค้าและการเกณฑ์แรงงานไพร่ในการหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง
โอกาสที่คนกลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่นจะได้เข้าสัมพันธ์กับการค้ามีมากขึ้นจากความเจริญ
ทางเศรษฐกิจและความต้องการสินค้าเพื่อส่งออกปริมาณมากจากกรุงศรีอยุธยา พระคลังสินค้า
และมูลนายระดับสูงที่ทำกิจกรรมการค้าจะส่งการมายังขุนนางท้องถิ่นเพื่อให้หาส่วยและสินค้า
ส่งไปยังพระคลังสินค้า หน้าที่ของขุนนางท้องถิ่นก็คือส่งการลงไปให้มูลนายท้องถิ่นเป็นผู้ไปเกณฑ์
แรงงานไพร่เพื่อออกไปหาส่วยตามที่ได้รับคำสั่งมา

²²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

²²⁷ เรื่องเดียวกัน.

²²⁸ คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า 92.

การแบ่งหัวเมืองฝ่ายเหนือ ฝ่ายใต้ และหัวเมืองชายทะเล ให้สมุหนายก สมุหพระกลาโหม และเสนาบดีพระคลังควบคุมดูแล ทำให้ขุนนางระดับสูงสามตำแหน่งมีโอกาสควบคุมเจ้าเมือง กรมการเมือง ซึ่งเป็นมูลนายท้องถิ่น วัตถุประสงค์ของการควบคุมขุนนางและมูลนายท้องถิ่นก็เพื่อป้องกันมิให้คนเหล่านี้ตั้งสมอำนาจมากจนกระทั่งแยกตัวเป็นอิสระออกไปจากเมืองหลวงได้

แต่ในทางปฏิบัติ แม้จะควบคุมคนเหล่านี้ไว้ได้ในระดับหนึ่ง แต่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ขุนนางและมูลนายท้องถิ่นได้รับยังคงมีจำนวนมาก เพราะมูลนายท้องถิ่นมีอำนาจควบคุมไพร่ในหัวเมืองของตน และยังมีโอกาสเข้าร่วมเป็นกลุ่มผู้สัมพันธ์กับการค้าได้ง่ายเนื่องจากอยู่ใกล้กับแหล่งสินค้า ไม่น่าว่าการลักลอบซื้อสินค้าผูกขาดนั้น²²⁹ ผู้ที่เป็นเจ้าของสินค้าอาจจะเป็นมูลนายท้องถิ่นก็ได้

ความเติบโตของกลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่นเกิดขึ้นเนื่องจากความต้องการส่วยสินค้าของเมืองหลวงและกลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่นอยู่ใกล้แหล่งผลิตผลซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญทั้งยังมีกำลัง คนได้บังคับบัญชาของตนเป็นผู้ออกไปหาส่วยเข้ามาให้ ส่วยและแรงงานที่คนเหล่านี้มีคือทุนที่ทำให้สามารถตั้งสมความมั่งคั่งต่อไปได้ เพราะคนกลุ่มนี้มีโอกาสติดต่อดำขายกับพ่อค้าจากภายนอกโดยอาศัยตำแหน่งหน้าที่ของตน มีโอกาสร่วมค้ากับราชสำนักหรือขุนนางอื่นๆ และยังมีความสัมพันธ์กับคนต่างชาติที่เข้ามาติดต่อดำขาย “ถึงที่” ได้เอง (ดูข้างหน้า) ทั้งหมดนี้ทำให้คนกลุ่มนี้มีโอกาสเติบโตและสะสมทุนได้เอง

กลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่นคงเติบโตมากมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเรื่อยมาและคงเติบโตมากขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งสะท้อนในกฎหมายหลายมาตราที่ออกมาห้ามการกระทำของมูลนายและขุนนางที่มีหน้าที่มิให้ยกยอก ใช้อิทธิพล บังส่วยและกำลังคนของหลวงไปเป็นของตนเอง ราชสำนักยังนำวิธีการประกาศผูกขาดสินค้ามาใช้เพื่อตั้งผลประโยชน์เข้าสู่ราชสำนักและขัดขวางมิให้ขุนนางและพ่อค้าอื่นขายสินค้าที่ตลาดต้องการมากได้เอง แต่วิธีการที่ราชสำนักนำมาใช้กลับควบคุมขุนนางและมูลนายท้องถิ่นไม่ได้จริง และยังกลับเอื้อประโยชน์ให้แก่กลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่น

²²⁹ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 76-77.

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ราษฎรต้องหาส่วยหลายชนิดมาส่งให้เมืองหลวง เช่น ส่วยข้าว ส่วยฝาง ส่วยกำยาน ส่วยงาช้าง ส่วยหนังสัตว์²³⁰ และส่วยอื่นๆ ตามที่ราชสำนักกำหนด ผลประโยชน์ที่ขุนนางท้องถิ่นได้รับจากส่วยคือ “ส่วนลด”²³¹* หรือส่วนแบ่งจากส่วยทั้งหมดที่หามาได้ นอกจากนั้น ยังจะได้จากส่วนเกินที่สั่งให้ไพร่หาให้ตนและที่ไพร่นำมาให้ตนในฐานะมูลนายต้นสังกัด เป็นไปได้มากกว่าการที่เมืองหลวงต้องการได้สินค้าจำนวนมากและการเกณฑ์แรงงานมากกว่าปกติยอมทำให้ขุนนางและมูลนายท้องถิ่นได้ประโยชน์จากส่วนลดและส่วนเกินมากขึ้น สินค้าที่ได้อาจจะนำไปขายให้แก่พ่อค้าที่รับซื้อ ฝากไปค้ากับเรือ หรือให้ไพร่ได้บังคับของตนเป็นผู้นำไปขายก็ได้ หากเป็นสินค้าที่พระคลังสินค้าผูกขาดก็ลักลอบค้าให้แก่พ่อค้าต่างชาติ สินค้าที่นิยมลักลอบค้าคืองาช้าง²³² ดีบุก²³³ ไม้ฝาง ไม้กฤษณา นอแรด ไม้จันทน์ ไม้หอม หนังสัตว์²³⁴ พ่อค้าต่างชาติยินดีรับซื้อสินค้าลักลอบเหล่านี้เพราะขายในราคาสูงกว่าพระคลังสินค้าและนำไปขายต่อได้กำไรดีทั้งสิ้น

ขุนนางท้องถิ่นในเมืองที่มีสินค้าที่ตลาดต้องการยังมีโอกาสติดต่อกับพ่อค้าและค้าขายได้เองโดยไม่เกรงกลัวคำสั่งจากเมืองหลวง การที่ราชสำนักต้องส่งออกพระศรีเนาว์ราช ลงไปประกาศคำสั่งให้สัมปทานผูกขาดและกว้านซื้อดีบุกที่ชุมพร ไชยา พุนพิน พัทลุง²³⁵ แก่บริษัท

²³⁰ Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, p. 94.

²³¹ อาคม พัตมียะ, “ระบบข้าราชการตอนต้นอยุธยา” ใน *ศรีธรรมเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น*, หน้า 47.

* เนื่องมาจากขุนนางไม่มีรายได้ประจำเป็นตัวเงินจากตำแหน่งราชการ ประเพณีการจ่ายเบี้ยหวัดเงินปีก็เพิ่งจะมีในตอนปลายอยุธยาแต่ก็เป็นรายได้ที่ไม่แน่นอน กษัตริย์อาจจะลดหรืองดเสียก็ได้ ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงต้องยอมให้ขุนนางมีรายได้จากส่วนแบ่งส่วนลดในการพิจารณาดีความ ค่าประทับตราเอกสารราชการ และส่วนลดในส่วยอากรต่างๆ ตลอดจนได้ใช้สอยผู้คนในสังกัดเพื่อประโยชน์ส่วนตัวบ้าง

²³² ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 158.

²³³ กรมศิลปากร, *เอกสารหอสมุดอาสน์กรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2151-2163 และ 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ 1624-1652)*, หน้า 226.

²³⁴ รายละเอียดในกฎหมายลักษณะอาชญาหลวง กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 488-489.

²³⁵ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 162.

อินเดียตะวันตกของฮอลันดาและอังกฤษด้วยตนเองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นเครื่องยืนยันได้ดีถึงอำนาจการบังคับบัญชาของเมืองหลวงต่อเมืองเหล่านั้นว่ายังทำได้ไม่สมบูรณ์นัก เจ้าเมืองยังมีอิสระในกิจการภายในค่อนข้างสูง ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เจ้าเมืองพิษณุโลกถูกประหารชีวิตเพราะยกยอกรายได้ของหลวงอย่างขนานใหญ่²³⁶ ส่วนแฉนมवल ไวท์ เจ้าท่าเมืองมะริด เมื่อไปอยู่ที่มะริดมิได้เชื่อฟังคำสั่งจากกรุงศรีอยุธยา กลับกระทำการเพื่อหาประโยชน์และสั่งสมความมั่งคั่งจนทำให้เกิดการกระทบกระทั่งระหว่างกรุงศรีอยุธยากับบริษัทอินเดียตะวันตกของอังกฤษ²³⁷ และในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ ทรงถอดเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชออกจากตำแหน่งเพราะขัดพระบรมราชโองการไปติดต่อค้าขายดีบุกและสินค้าอื่นๆ โดยตรงกับเรือพ่อค้าชาวจีนที่เข้าไปยังเมืองนครศรีธรรมราช²³⁸ เหตุการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าขุนนางท้องถิ่นเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์จำนวนมาก หากเมื่อใดที่พระมหากษัตริย์ทรงควบคุมไม่ได้ย่อมหมายถึงการสูญเสียรายได้และผลประโยชน์จำนวนมากให้แก่คนกลุ่มนี้

จะเห็นได้ว่าขุนนางและมูลนายท้องถิ่นมีโอกาสติดต่อกับพ่อค้าที่มาจากต่างแดนได้ง่าย พ่อค้าต่างถิ่น เช่น พ่อค้าจากจีนจะเข้ามาติดต่อกับขุนนางท้องถิ่นโดยตรง คนเหล่านี้จะมีสินค้าของตนเองเอาไว้ขายได้เช่นเดียวกับสินค้าขององค์กรพระคลังสินค้า เนื่องจากได้รับส่วนมาจากไพร่ของตนและยังได้ทั้งส่วนลด ส่วนเกิน การค้าได้โดยตรงจึงนำความมั่งคั่งมาสู่กลุ่มขุนนางท้องถิ่นได้เป็นอย่างมาก จะเห็นได้ว่าเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา ค.ศ. 1767 (พ.ศ. 2310) นั้น บรรดาหัวหน้ากลุ่มที่ตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ตามหัวเมือง ล้วนเป็นหัวเมืองใหญ่ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจทั้งสิ้น สะท้อนว่าขุนนางเหล่านั้นสั่งสมความมั่งคั่ง อำนาจ บารมีได้มากกว่าก่อนแล้ว เช่น กลุ่มเจ้าพระยาพิษณุโลก กลุ่มเจ้าพระยานครศรีธรรมราช แม้แต่กลุ่มพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ยิ่งทรงมุ่งหน้าไปด้านชายทะเลตะวันออก ซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญที่ทำการค้ากับจีนและมีชาวจีนอาศัยอยู่มาก

ความมั่งคั่งร่ำรวยของขุนนางและมูลนายท้องถิ่นยังเกิดขึ้นได้จากการทุจริตเพื่อผลประโยชน์ของตน เชื่อได้ว่าโอกาสทำทุจริตคงยิ่งมากขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 เนื่องจาก

²³⁶ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p. 58.

²³⁷ เอ็ม. เอส. คอลลิต ไอ.ซี.เอส, **แฉนมไวท์ได้ธงสยาม** แปลโดยสด คุรุมะโรหิต (พระนคร:

สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าพิทยา, 2514), หน้า 66-115.

²³⁸ Remco Raben and Dhiravat na Pombejra, "Tipping Balances: King Borommakot and the Dutch East India Company", p. 68.

ราชสำนักต้องการช่วยจำนวนมากเพื่อส่งออก จึงเป็นช่องทางให้เกิดการทุจริตขึ้นได้มาก ดังเห็นได้จากกฎหมายที่กล่าวถึงการยกยอกข้อโกงทรัพย์ของราชสำนัก การเบียดบังพระราชทรัพย์ และการลักพระราชทรัพย์แล้วหนีไปอยู่ต่างบ้านต่างเมืองของกลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่น²³⁹ มีหลักฐานกล่าวถึงการที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้ “เศรษฐีบางคนต้องหางาช้างจำนวนหนึ่งมาส่งเข้าพระคลัง...”²⁴⁰ จึงเท่ากับเปิดโอกาสให้เอกชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าช้าง ผู้หางาช้างบางคนอาจลักลอบค้าช้าง จะเห็นได้จากตารางเรือหมายเลข 81* เรือของขุนนางเชื้อสายจีนมีรายการสินค้าคือช้างออกไปขายเป็นจำนวนมาก ซึ่งอาจจะได้มาจากการลักลอบค้า เป็นไปได้ว่าเขาอาจเป็นผู้ได้สัมปทานจัดหางาช้างให้ราชสำนัก หรือรับซื้อจากผู้ขายในท้องถิ่นอีกต่อหนึ่ง หากเป็นความจริง เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นความร่วมมือกันระหว่างขุนนางในเมืองหลวงกับขุนนางและมูลนายท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนลักษณะเครือข่ายการค้าของกลุ่มขุนนางได้เป็นอย่างดี

กฎหมายอาชญาหลวงกล่าวถึงชาวพระคลังผู้ทำส่วยสาอากรลักพระราชทรัพย์หนีไปเมืองอื่น²⁴¹ กล่าวถึงผู้บังอาจซื้อขายสิ่งของต้องห้ามกับพ่อค้าต่างชาติ²⁴² รวมไปถึงกล่าวถึงนายกองยุกรบัตร์ที่แอบขโมยหรือยกยอกสินค้าผูกขาดไปขายกลางป่า²⁴³ บรรดาขุนนางและมูลนายท้องถิ่นที่อยู่ไกลจากเมืองหลวงยังอาจอาศัยอำนาจหน้าที่ของตนเองในการบีบบังคับให้ไพร่ในท้องถิ่นออกไปหาส่วยสินค้าที่ตนต้องการเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว เบียดบังพาหนะช้าง ม้า โค กระบือ เรือ แพ ไม้ซุง ที่พระมหากษัตริย์มอบหมายให้ดูแลไปใช้ส่วนตัว ยกยอกส่วยทรัพย์หรือข้าคนที่จะต้องส่งเข้าพระคลัง เพราะกว่าจะมาถึงเมืองหลวง ต้องผ่านขุนนางและมูลนายท้องถิ่นหลายกลุ่ม คนเหล่านี้มีโอกาสยกยอกทรัพย์ไปขายแล้วเปลี่ยนแก้บัญชีเสียใหม่²⁴⁴ ส่งส่วยเข้าพระคลังหลวงน้อยกว่าที่เก็บได้ และยังมีโอกาสเรียกอากรจากราษฎรในอัตราสูงกว่าที่หลวงกำหนดแล้วยกยอกไว้เป็นของตนเอง²⁴⁵

²³⁹ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 693.

²⁴⁰ ฟรังค์ว็อล์ฟ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 158.

* คู่มือที่ 2 หน้า 145.

²⁴¹ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 511.

²⁴² *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 509.

²⁴³ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 516.

²⁴⁴ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 485.

²⁴⁵ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 486.

การสร้างความเป็นปึกแผ่นของกลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่นยังเกิดขึ้นผ่านการ แต่งงาน เพื่อให้ขุนนางและมูลนายดำรงความเป็นเศรษฐกิจเอาไว้ได้หลายชั่วคน วิธีการดังกล่าวนี้ มิได้จำกัดเฉพาะขุนนางและมูลนายท้องถิ่นเท่านั้น บรรดาขุนนางระดับสูงและมูลนายในกรุงศรีอยุธยาที่อาศัยการแต่งงานกับกลุ่มที่มีฐานะและตระกูลสูงก็มีเช่นเดียวกัน

ตัวอย่างของขุนนางและมูลนายท้องถิ่นที่อาศัยการแต่งงานสร้างความเป็นปึกแผ่น ให้แก่ตนเองและครอบครัว ทั้งยังเป็นการเพิ่มพูนอำนาจทางการเมืองท้องถิ่นและอำนาจทาง เศรษฐกิจได้แก่ กลุ่มราชวงศ์จักรี ที่เป็นการผสมผสานระหว่างกลุ่มหลายเชื้อชาติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายแก่ เซอร์จอห์น เบาวริงว่า ต้นราชสกุลเป็นมอญอพยพเข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรแล้วเข้ารับ ราชการสืบตระกูลต่อมาจนถึงพระบรมมหาราชวัง มีพระนามเดิมว่าทองดี มีราชทินนามว่าหลวง พินิจอักษร (บางแห่งว่าพระอักษรสมบุรณ์) เสมียนตรามหาดไทย หลวงพินิจอักษรสมรสกับ ดาวเรือง หญิงตระกูลสูง เล่ากันว่าปู่ทวดของหลวงพินิจอักษรคือเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ใน สมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งสืบเชื้อสายขึ้นไปได้ถึงเจ้าแม่วัดดุสิต ปู่คือเจ้าพระยาวรวงศาธิราช เสนาบดีคลัง ส่วนบิดาเป็นข้าหลวงเดิมในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระและได้เป็นพระยาราชนิภู ปลัดทูลฉลองในกรมมหาดไทย²⁴⁶

หลวงพินิจอักษรเป็นผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าขุนนางยศเสมอกัน เห็นได้จาก ความสามารถสร้างวัดของตนเองคือวัดสุวรรณดาราราม (ทองดีและดาวเรือง) ได้ เพราะฐานะทาง เศรษฐกิจที่ดีประกอบกับเป็นตระกูลขุนนางเก่าแก่สืบทอดกันมาหลายชั่วคนทำให้บรรดาบุตร-ธิดา ล้วนได้แต่งงานกับตระกูลคหบดีหรือตระกูลเสนาบดีเป็นส่วนใหญ่ ดังเช่น ธิดาคณโฑเชื้อสา ต่อมา เป็นกรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี ได้สมรสกับหม่อมเสม ผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นพระอินทร์รักษา เจ้ากรม พระตำรวจใหญ่ซ้าย ฝ่ายพระราชวังบวร²⁴⁷ หม่อมเสมเป็นบุตรเจ้าพระยากระลาโหมราชเสนา ใน กรมพระราชวังบวรเจ้าฟ้าเพชร²⁴⁸

²⁴⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 405.

²⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

²⁴⁸ ก.ศ.ร. กุหลาบ “ปฐมวงศ์” ใน อภินิหารบรรพบุรุษและปฐมวงศ์ บรรณาธิการ สุจิตต์ วงษ์เทศ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 70.

ธิดาคนที่สามของหลวงพินิจอักษรชื่อแก้ว ต่อมาได้เป็นกรมสมเด็จพระศรีสุตา
รักษ์ ได้สมรสกับเจ้าขรัวเงิน บุตรคนที่ 4 ของมหาเศรษฐีซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อวงศ์ลงมาแต่มหาเสนาบดี
เมืองปากกิ่ง อพยพหนีภัยแมนจูเข้ามา จึงไม่ได้ไ้ว่างเปี้ยว ท่านเจ้าขรัวเงินมีพี่สาวชื่อท่านนวล ท่าน
เอี้ยง ส่วนพี่ชายชื่อเจ้าขรัวทอง ตั้งบ้านอยู่ตำบลถนนตาลในกรุงศรีอยุธยา มารดาของเจ้าขรัวเงิน
เป็นน้องภรรยาของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) ซึ่งมีบรรพบุรุษเป็นตระกูลพรหมณศิริวิวัฒน์จาก
อินเดีย ทั้งสองท่านมีบุตรคนหนึ่งชื่อนายฤทธิ เมื่อเป็นหนุ่มแล้วเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ได้สู่ขอ
หม่อมบุณนาค ธิดาพระยาราชธรรมาธิบดี เจ้ากรมเขนทองขามาให้เป็นภรรยา พระยาราชธรรมาธิบดียัง
เป็นพี่ชายของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช²⁴⁹ กล่าวได้ว่าพระพี่นางพระองค์นี้ได้เสกสมรสไปในกลุ่ม
ตระกูลเศรษฐีผู้ดีของกรุงศรีอยุธยา

ส่วนสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น มีพระนามเดิมว่าทองด้วง เมื่อก่อนบวช
ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กของเจ้าฟ้าอุทุมพร ครั้นสึกแล้วพอดีสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรเสวยราชย์ จึง
ได้โปรดให้เป็นพระพี่เลี้ยงของพระองค์เจ้าอาทิตย์ ซึ่งเป็นโอรสของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ครั้นพระชน
มายุได้ 25 พรรษา ได้เป็นยกกระบัตรเมืองราชบุรีในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ทรงสมรสกับ
สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีหรือพระนามเดิมว่านาค อยู่ในตระกูลเศรษฐีตำบลอัมพวา ผู้มีฐานะ
ทางเศรษฐกิจดีและมีอำนาจการเมืองในท้องถิ่นมากพอที่จะได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองแถบนั้น²⁵⁰
น้ำของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีคือพระยาสมุทรสงคราม (แจ่มจันทร์) เจ้าเมืองสมุทรสงคราม
ช่วงก่อนเสียกรุง และเป็นผู้สร้างวิหารในวัดอัมพวัน บางช้าง พระยาอมรินรดาไชย ผู้ว่าเมืองราชบุรี
ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็เป็นญาติของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี

บริเวณตำบลอัมพวานั้น อยู่ในบริเวณเดียวกับสวนบางช้างซึ่งเป็นพื้นที่ซึ่งมีความ
เติบโตทางเศรษฐกิจสูง เพราะเป็นที่สวนผลไม้ซึ่งส่งอาหารเข้าพระคลังหลวงได้ปีละเป็นจำนวนมาก
ความเติบโตของพื้นที่บริเวณนี้เห็นได้จากการขอประมูลตั้งโรงบ่อนที่แขวงเมืองราชบุรี เมืองสมุทร
สงคราม และเมืองสมุทรปราการ “ซึ่งเป็นเมืองอันใกล้สวนบางช้างที่เป็นอากอรวนขึ้นพระคลัง

²⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ปฐมวงศ์” ใน **พระราชประวัติและพระราช
นิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน
ในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรี
นทรราช 12 กรกฎาคม 2505, หน้า 26-27.

²⁵⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**, หน้า 408-410.

หลวงเพนอันมาก” ผู้ประมุขให้เงินสูงถึง 370 ชั่ง²⁵¹ แสดงว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้มีจำนวนมาก และมีฐานะทางเศรษฐกิจดี จึงสามารถเปิดโรงบ่อนและชักชวนให้เข้ามาเล่นการพนันได้มาก

ราชวงศ์จักรีเป็นตัวอย่างของการสร้างความเกียวกอง ความเป็นญาติของตระกูลขุนนางและตระกูลเศรษฐี คหบดี ซึ่งต่างต้องการสร้างความมั่งคั่ง อำนาจ และความเป็นปึกแผ่นให้อยู่ในสายตระกูลของตนเอาไว้ได้หลายชั่วคน การสร้างความเกียวกองกับตระกูลขุนนางอื่นและตระกูลเศรษฐี คหบดี ย่อมให้ผลดีทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ความเติบโตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าทั้ง 4 กลุ่มนี้ นอกจากจะเห็นได้จากกิจกรรมทางการค้าที่คนเหล่านี้ทำ ซึ่งหมายถึงการเกิดโอกาสประกอบ “อาชีพ” หลากหลายขึ้นในสังคมอยุธยา จนกระทั่งทำให้สามารถสั่งสมความมั่งคั่งและเปลี่ยนสถานภาพของตนได้แล้ว ความมั่งคั่งซึ่งเป็นตัวแทนที่หมายถึงความเติบโตของคนกลุ่มนี้ยังสะท้อนออกมาจากสิ่งก่อสร้าง ซึ่งก็คือ วัดวาอาราม ที่สร้างขึ้นตามชุมชนของตน

3. ความเติบโตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้า: วัด วัง และชุมชน

ความเติบโตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าเห็นได้จากสิ่งก่อสร้างต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดวาอารามที่เกิดความนิยมสร้างในหมู่ขุนนาง เศรษฐี และคหบดี ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา และสังเกตได้จากจำนวนวัดตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาจากกรุงศรีอยุธยาลงสู่ปากอ่าวไทย* ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญและเป็นที่ตั้งชุมชนที่สัมพันธ์กับการค้า ความสามารถในการสร้างวัดวาอารามของคนกลุ่มนี้สะท้อนความมั่งคั่ง และเป็นวิธีระบายความมั่งคั่งที่นิยมกันในสมัยนั้น

ความเติบโตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ายังเห็นได้จากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมเมืองกรุงศรีอยุธยา ผู้คนพากันย้ายออกมาจับจ่ายใช้สอย มีการซื้อหาสิ่งของทั้งที่จำเป็นและสิ่งของฟุ่มเฟือยจากตลาด และเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาเป็นของตน

²⁵¹ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 670-671.

* นอกจากเส้นทางลงสู่ปากอ่าวไทยตามแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว ยังเห็นการสร้างวัดวาอารามและสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ตามหัวเมืองสำคัญทางการค้าอื่นๆ อีก เช่น เมืองเพชรบุรี ราชบุรี เป็นต้น แต่จะไม่กล่าวถึงในที่นี้

ชีวิตชาวเมืองยังเห็นได้จากการเปิดโรงหญิงโสเภณีและโรงบ่อนที่มีไว้สำหรับบริการชาวเมืองและพ่อค้า นักเดินทางที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา

3.1 วัดวาอาราม: ความมั่งคั่งที่เป็นรูปธรรม

การสร้างวัดวาอารามและสิ่งก่อสร้างต่างๆ เป็นภาพสะท้อนของความมั่งคั่งที่เกิดขึ้นในสังคมอยุธยา ในสังคมแบบจารีตการสร้างวัดวาอารามนอกจากจะเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาแล้วยังเป็นทางระบายความมั่งคั่งของกลุ่มเศรษฐีและคหบดีผู้มีบรรดาศักดิ์และไม่มีบรรดาศักดิ์ในสังคม จึงถือเป็นงานสำคัญที่จะต้องทุ่มเทเงินทองและมีมือสร้างให้ออกมาสวยงามประณีต เพื่อแสดงเกียรติภูมิและความมั่งคั่งของผู้สร้างและผู้มีส่วนร่วมสร้าง

แต่เดิมการสร้างวัดถือเป็นพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ การเอาพระทัยใส่ในการสร้าง-ปฏิสังขรณ์วัด และทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา นับเป็นประเพณีที่พระมหากษัตริย์ในสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนาในลังกา พม่า ไทย มอญ ลาว เขมร และอื่นๆ ทรงประพฤติกัน²⁵² ทำให้ผู้คนในสังคมรับรู้และชื่นชมพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ดูแลอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ช่วยคลายความตึงเครียดในความห่างเหินระหว่างฐานะของมูลนายกับไพร่ลงได้ไม่น้อย พระมหากษัตริย์อยุธยาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 ทรงอุปถัมภ์การสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดจำนวนมาก นอกจากนั้น ยังทรงสร้างพระที่นั่งเพิ่มขึ้นจากเดิมอีกหลายองค์

สิ่งก่อสร้างทั้งหมดสะท้อนความมั่งคั่งของราชอาณาจักร มักจะกล่าวกันว่าพระมหากษัตริย์มิได้ต้องทรงจ่ายพระราชทรัพย์ในการสร้างวัดและวัง อย่างไรก็ดี แม้จะทรงได้วัสดุอุปกรณ์และแรงงานส่วนใหญ่มาจากมูลนายและไพร่ได้ปกครอง แต่การได้มาซึ่งวัสดุอุปกรณ์และแรงงานเหล่านี้ก็สะท้อนให้เห็นความมั่งคั่งของมูลนายและความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากรของราชอาณาจักร ทั้งวัสดุบางอย่างก็ยังคงต้องมาจากการซื้อหา เช่น ทองแดง ที่ต้องซื้อหาจากจีนหรือญี่ปุ่นเพื่อนำมาใช้สร้างวัด

วัดและวังที่พระมหากษัตริย์ทรงให้สร้างจากคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 เท่าที่พบหลักฐานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยามีดังนี้

²⁵² ศรีศักร วัลลิโภดม, “พระนครศรีอยุธยาในฐานะราชธานี” ใน *ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา*. (พระนครศรีอยุธยา: ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา, 2533), หน้า 23.

วัดหรือวัง	พระมหากษัตริย์	ระยะเวลา (ค.ศ. / พ.ศ.) 253
วัดวรเชษฐารามมหาวิหาร	สมเด็จพระเอกาทศรถ	
มณฑปสวมรอยพระพุทธรูปและ วัดพระพุทธรูป	สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	1606-1610 / 2149-2153
พระตำหนักท่าเจ้าสนุก	สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	1606 / 2149
วัดไชยวัฒนาราม	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	1630 / 2173
พระนครหลวง	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	1631 / 2174
พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหา ปราสาท	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	1632 / 2175
พระที่นั่งไอศวรรย์ทิไพอาสน์	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	1632 / 2175
วัดชุมพลนิกายาราม	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	1632 / 2175
พระปรางค์วัดมหาธาตุ ²⁵⁴	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	1633 / 2176

²⁵³ รายละเอียดใน ประชุมพงสาวดาร เล่ม 38 พงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพัน
จันทนุมาศ (เจิม) และ ประชุมพงสาวดาร เล่ม 39 พงสาวดารกรุงศรีอยุธยา (ต่อ) ฉบับพันจันทนุ
มาศ (เจิม).

พระราชนิเวศน์ธารเกษมและธารทองแดง ²⁵⁵	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	1633 / 2176
พระวิหารสมเด็จพระ	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	1643 / 2186
วัดบรมพุทธาราม	สมเด็จพระเพทราชา	1690 / 2233
วัดพระยาแมน	สมเด็จพระเพทราชา	1692 / 2235
วัดโพธิ์ประทับช้าง	สมเด็จพระเจ้าเสือ	1701 / 2244
วัดมเหยงคณ์	สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (ปฏิสังขรณ์)	1721 / 2264
วัดกุฎีดาว	กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (ปฏิสังขรณ์)	1721 / 2264
พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท	สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ปฏิสังขรณ์)	1735 / 2278

²⁵⁴ พระปรารักษ์องค์เก่าพังลงมาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ดูใน *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 101.

²⁵⁵ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองโปรดให้ช่างขึ้นไปตกแต่งพระตำหนักในธารทองแดง และให้เข้าน้ำจากธารทองแดงเข้ามา เส้นทางบกก็ให้มีป้อนน้ำและศาลาตามทาง เพื่อให้ผู้คนได้อาศัยพักผ่อน รายละเอียดใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39*, หน้า 117.

พระวิหารและพระเศียรพระพุทธรูป พระสุมงคลบพิตร	สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ (ปฏิสังขรณ์)	1741 / 2284
วัดพระราม	สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ (ปฏิสังขรณ์)	1741 / 2284
วัดภูเขาทอง	สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ (ปฏิสังขรณ์เจดีย์และอาราม)	1744 / 2287
พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (ปฏิสังขรณ์)	สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ	1760 / 2303

วัดและวังจำนวนมากเช่นนี้เมื่อสร้างเสร็จแล้วยังจะต้องมีการตกแต่ง ฉลอง และ บูรณปฏิสังขรณ์เพื่อให้เกิดความงดงามอยู่ตลอดเวลา จึงต้องอาศัยทั้งทุนทรัพย์และแรงงานในการ สร้างสรรค์และดูแลรักษา

ความนิยมในการสร้างวัดเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนายังส่งต่อมาสู่กลุ่มขุนนาง เศรษฐี และคหบดี จากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมา ขุนนางนิยมสร้างวัดเพื่อทำบุญ และได้เกิดความนิยมสร้างวัดประจำตระกูลขุนนาง เศรษฐีคหบดีขึ้นมากในช่วงอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากเป็นวิธีการแสดงความร่ำรวยของคนในสมัยนั้น ตามความเชื่อว่าจะต้องทำบุญเพื่อผลในชาติต่อไป²⁵⁶ ถือเป็นการลงทุนชนิดหนึ่ง ที่นิยมทำจนกลายเป็นประเพณี²⁵⁷ จุดมุ่งหมายของการ สร้างวัดประจำตระกูลก็เพื่ออาราธนาพระสงฆ์ที่ทรงคุณธรรมให้มาจำพรรษาที่วัดของตนและเพื่อจะ ได้ส่งบุตรหลานบริวารเข้าไปศึกษาเล่าเรียน ตลอดจนใช้เพื่อบำเพ็ญกุศลประจำตระกูล²⁵⁸

²⁵⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, “พระนครศรีอยุธยาในฐานะราชธานี” ใน **ศูนย์ศึกษา**

ประวัติศาสตร์อยุธยา, หน้า 17-31.

²⁵⁷ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชาศิลปศาสตร์, **เอกสารการสอนชุดวิชา**

พัฒนาการวรรณคดีไทย หน่วยที่ 8-15 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุโขทัยธรรมาธิราช, 2533), หน้า 901.

²⁵⁸ **เรื่องเดียวกัน**.

การสร้างและซ่อมแซมวัดของเจ้านาย ขุนนาง เศรษฐี คหบดีจึงถือเป็นงานสำคัญที่จะต้องทุ่มเทเงินทองและฝีมือให้ออกมาสวยงาม ประณีต เพื่อแสดงเกียรติภูมิและความร่ำรวยของผู้สร้างและผู้มีส่วนร่วมสร้าง การแข่งขันกันในเรื่องความงดงามของการก่อสร้างและการประดิษฐ์ลวดลายต่างๆ ทำให้ช่างฝีมือมีโอกาสพัฒนางานฝีมือของตนจนกระทั่งได้รับบำเหน็จ ดังเช่นที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศรัชกาลที่ 2 พระราชทานบำเหน็จช่างในการสร้างบานประตูมุกที่พระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม ค.ศ. 1752 (พ.ศ. 2295) เป็นเงิน 30 ชั่งต่อบาน ทรงใช้ช่าง 200 คน และใช้เวลา 6 เดือนเศษ ใน ค.ศ. 1753 (พ.ศ. 2296) ทรงให้ช่าง 185 คน สร้างบานประตูมุกวัดพระพุทธไสยาสน์ ปาโมกข์ ใช้เวลา 2 เดือนเศษ พระราชทานบำเหน็จบานละ 25 ชั่ง²⁵⁹ ต่อมาทรงให้ช่างทำประตูประดับมุกที่พระพุทธรูป 4 ประตู พระราชทานบำเหน็จแก่ช่างมุกเป็นเงิน 10 ชั่ง²⁶⁰ เชื่อได้ว่าบรรดาขุนนาง เศรษฐี คหบดีที่ทุ่มเทเงินทองและฝีมือช่างสร้างวัดประจำตระกูลก็คงจะจ่ายค่าบำเหน็จให้แก่ช่างเช่นเดียวกัน เพื่อให้ช่างตั้งใจทำงานให้ประณีตสวยงาม

เมื่อสำรวจบัญชีวัดร้างนอกเกาะเมือง เมื่อ ร.ศ. 121 (ค.ศ.1903 / พ.ศ. 2446) พบว่ามีวัดร้างอยู่รอบเกาะทั้งสิ้นทั้งสิ้นเป็นจำนวนถึง 255 วัด²⁶¹ เมื่อสอบถามคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง ปรากฏว่าหลายวัดตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง* จำนวนวัดที่มีมากมายสะท้อนความมั่งคั่งร่ำรวยของชาวกรุงศรีอยุธยาและยังสะท้อนจำนวนช่างฝีมือแขนงต่างๆ ที่ใช้ในการสร้างวัดวาอาราม

อย่างไรก็ดี วัดที่สร้างขึ้นนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงที่กรุงศรีอยุธยาเท่านั้น บริเวณเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญ โดยเฉพาะเส้นทางจากกรุงศรีอยุธยาสู่ปากอ่าวไทยทางแม่น้ำเจ้าพระยาก็มีวัดวาอารามที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาจำนวนมาก บางวัดสร้างมาตั้งแต่ครั้ง

²⁵⁹ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352), หน้า 28.

²⁶⁰ คำให้การขุนหลวงหาวัด, หน้า 90.

²⁶¹ อ่างถึงใน ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, อธิบายภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา 417 ปี แลหลังครั้งบ้านเมืองดี (กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, 2544), หน้า 213-218.

* การสำรวจที่ธรณีสงฆ์ทั้งจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีจำนวนวัดร้าง 543 วัด คิดเป็นเนื้อที่ 3,014 ไร่ 3 งาน 43 วา เฉพาะที่ทำสัญญาให้มีผู้เช่า 414 วัด เป็นเนื้อที่ 2,138 ไร่ 3 งาน 86 วา วัดร้างอีก 129 วัด มีเนื้อที่ 875 ไร่ 3 งาน 57 วา แสดงให้เห็นพื้นที่จำนวนมากที่ขยายออกมาเป็นวัดและเขตชุมชน ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 211-212.

อยุธยาตอนต้นและตอนกลางก็มี แต่ได้รับการปฏิสังขรณ์เรื่อยมา จำนวนวัดที่สร้างขึ้นตามรายทางแม่น้ำเจ้าพระยาจากกรุงศรีอยุธยาสู่ปากอ่าวไทยสะท้อนให้เห็นชุมชนที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำและความมั่งคั่งของคนในชุมชน

ชุมชนในสมัยอยุธยาตอนปลายที่ขยายตัวลงมาอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณสามโคก ปทุมธานี ตลาดแก้ว ตลาดขวัญ บางกอกมีอยู่เป็นจำนวนมาก ราชทูตลังกาที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศรู้เล่าถึงราษฎรจำนวนมากที่พากันมาดูขบวนเรือแพพระราชาสนที่บางกอก ส่วนที่ตลาดขวัญก็เป็นเมืองมีชุมชนใหญ่มาตั้งแต่ก่อนในรัชกาลนี้²⁶² เมืองปทุมธานีเป็นที่อาศัยของชาวมอญ ผลิตโอ่งหรือที่เรียกว่านางเลิ้งออกจำหน่าย และยังผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นภาชนะอื่นๆ ด้วย ส่วนที่นนทบุรีและตลาดขวัญเป็นที่ทำสวนผลไม้เรียกว่าสวนใน คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมกล่าวถึงถนนย่านป่าถ่านที่มีผลไม้จากสวนในและสวนนอกมาขาย²⁶³ ซึ่งคงมาจากสวนบริเวณตลาดขวัญนั่นเอง

ตลาดขวัญเป็นชุมชนมาตั้งแต่โบราณ แม้เมื่อสมเด็จพระนารายณ์จะทรงให้ย้ายที่ทำการเมืองนนทบุรีไปตั้งที่ปากแม่น้ำอ้อม ซึ่งเป็นฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว ตลาดขวัญก็ยังคงเป็นสถานที่สำคัญ ดังปรากฏในจดหมายเหตุลา ลูแบร์ และจดหมายเหตุของราชทูตจากลังกาในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ²⁶⁴

ที่นนทบุรีมีกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติเข้ามาอาศัยเป็นจำนวนมาก เช่น กลุ่มคนเชื้อสายจีนประกอบอาชีพปลูกผัก ตั้งโรงสีข้าว เป็นกุฎี และค้าขายอยู่ในชุมชนย่านตลาดขวัญ บางบัวทอง ปากเกร็ด บางกรวย กลุ่มคนเชื้อสายมอญจากเกาะตะมะเข้ามาหลายครั้ง ในสมัยธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ก็อพยพเข้ามาอีก สมัยอยุธยาตอนปลายมีกลุ่มคนที่อพยพมาจากตะนาวศรีมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บางตะนาวศรี ประกอบอาชีพช่างหัตถกรรมต่างๆ มีความชำนาญโดยเฉพาะการปั้นหม้อคะนน²⁶⁴

²⁶² สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**, หน้า 115-116.

²⁶³ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 12. ส่วนคำว่าสวนนอกหมายถึงสวนที่บางช้าง มีคำกล่าวว่สวนในบางกอก สวนนอกบางช้าง

²⁶⁴ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี** (กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2542).

ตารางต่อไปนี้จะแสดงจำนวนวัดวาอารามที่สร้างในสมัยอยุธยา จากปทุมธานีลงมาจนถึงบางกอก เท่าที่พบหลักฐานในขณะนี้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความมั่งคั่งร่ำรวยของชาวกรุงศรีอยุธยาที่นำเงินทองมาสร้างวัด

ตารางที่ 1 วัดที่สร้างสมัยอยุธยา ที่สามโคก ปทุมธานี²⁶⁵

ชื่อวัด	สร้างสมัย	หมายเหตุ
วัดท้ายเกาะ	สมเด็จพระนารายณ์ พ.ศ. 2206	ประวัติปรากฏที่ฐานเจดีย์
วัดสะแก	อยุธยาตอนปลาย	พระอุโบสถหลังเก่า
วัดเจตวงศ์	อยุธยาตอนปลาย	จิตรกรรมฝาผนังและ พระพุทธรูป
วัดปากกลางทุ่ง	อยุธยา*	
วัดบางหลวง	อยุธยา	
วัดตำหนัก	อยุธยาตอนปลาย	พระอุโบสถฐานสำเภา
วัดศาลาแดงเหนือ	อยุธยา	พระประธานในโบสถ์
วัดเทียนถวาย	อยุธยาตอนปลาย	พระอุโบสถ
วัดมะขาม	อยุธยาตอนปลาย	พระอุโบสถ

²⁶⁵ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดปทุมธานี** (กรุงเทพฯ: คลุสกา, 2542), หน้า 45-53.

* ไม่ทราบว่าสร้างสมัยอยุธยาช่วงใด

ตารางที่ 2 วัดที่สร้างสมัยอยุธยาที่นนทบุรี²⁶⁶

ชื่อวัด	สร้างสมัย	หมายเหตุ
วัดค้างคาว	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	
วัดหัวเมือง วัดกลางบางซื่อ หรือวัดท้ายเมือง	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ	พร้อมกับการตั้งเมืองนนทบุรี พ.ศ. 2092
วัดแก้วฟ้า	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ	
วัดปราสาท	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	
วัดปากน้ำพิบูลสงคราม	อยุธยาตอนกลาง	ค.ศ. 1582 หรือ พ.ศ. 2125
วัดอัมพวัน	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	ผู้ใจบุญสร้างให้ชุมชน เดิมชื่อ วัดบางม่วง
วัดบางแพรก	อยุธยาตอนปลาย	ค.ศ. 1747 หรือ พ.ศ. 2290
วัดชลอ	อยุธยาตอนปลาย	ก่อน ค.ศ. 1757 / พ.ศ. 2300
วัดเพลง	สมเด็จพระนารายณ์	
วัดโพธิ์บางโอ หรือวัดโพธิ์เสนี	สมเด็จพระเจ้าเสือ	
วัดกู่ / วัดท่าสอน / วัดหลังสวน	อยุธยาตอนปลาย	พระอุโบสถ

²⁶⁶ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี** (กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2542), หน้า 66-73.

วัดชมภูเวก	สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ	พวกรมอญูสร้าง รวาว ค.ศ. 1757 หรือ พ.ศ. 2300
วัดโบสถ์บน	อยุธยาตอนปลาย	ค.ศ. 1757 หรือ พ.ศ. 2300
วัดบางไผ่	อยุธยาตอนปลาย	ค.ศ. 1766 หรือ พ.ศ. 2309 เศรษฐีคนหนึ่งเป็นผู้สร้าง
วัดทองคู้ง	อยุธยาตอนปลาย	

ตารางที่ 3 วัดที่สร้างในสมัยอยุธยาที่บางกอก²⁶⁷

ชื่อวัด	สร้างสมัย	หมายเหตุ
วัดสุทธาวาส	สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมถึง สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	พระอุโบสถและโบสถ์มหา ทรายแดง
วัดโพธิ์ หรือวัดโพธาราม	อยุธยา	พระอุโบสถเดิม (ปัจจุบันคือ ศาลาการเปรียญ)
วัดอรุณราชวราราม (เดิมชื่อวัด มะกอก)	สมเด็จพระนารายณ์	พระอุโบสถเดิม ตั้งอยู่หน้าพระ ปรางค์
วัดกระจิง (ในคลองบางระมาด)	อยุธยาตอนปลาย	พระอุโบสถ
วัดทอง (คลองบางพรหม)	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และสมเด็จพระนารายณ์	อายุโบสถ์ราวปลายสมัย สมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึง สมัยสมเด็จพระนารายณ์

²⁶⁷ น. ณ ปากน้ำ, ศิลปกรรมในบางกอก (พระนคร: เกษมบรรณกิจ, 2514), หน้า 57-253.

		ตอนต้น พระอุโบสถแบบก่อผนังปูนไปจนยื่นนอกกำแพงหน้าหลัง เป็นลักษณะที่นิยมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีลายปูนปั้นบนหน้าบันเป็นลายดอกไม้ใบไม้ นก กระรอก ดอกบัว
วัดเงิน	สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ	โบสถ์มาเดี่ยวขนาดใหญ่ บานประตูเขียนลายทอง
วัดเทพพล (วัดใหม่) (คลองบางพรหม)	สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ	นายแสง นางจิม ผู้สร้าง พระพุทธรูปกับก่อพระเจดีย์ เมื่อ พ.ศ. 2308 ปีมะเมีย เดือนศตพีฬ (เดือน 12) ฤกษ์เหมันต์ 11 ค่ำ (แต่ 2308 เป็นปีระกา)
วัดทองศาลางาม (คลองชักพระ)	สมเด็จพระนารายณ์และอยุธยาตอนปลาย	พระอุโบสถแบบนิยมสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ส่วนโบสถ์มาและซุ้มเป็นแบบที่นิยมสมัยอยุธยาตอนปลาย
วัดครุฑ (คลองชักพระ)	อยุธยาตอนกลาง	โบสถ์มาคู่บนแท่นสูง ศิลปะสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง วิหารหลังพระอุโบสถเป็นศิลปะสมัยสมเด็จพระนารายณ์
วัดโมลีโลกยาราม (วัดท้ายตลาด) (คลองบางกอกใหญ่)	สมเด็จพระนารายณ์	ใต้ถุนกุฏิเป็นโค้งยอดแหลม
วัดหงส์รัตนาราม (คลองบางกอกใหญ่)	อยุธยาตอนปลาย	ผู้สร้างคือเจ้สัวหงส์ เศรษฐีชาวจีน

วัดราชคฤห์ (วัดบางยี่เรือใน)	อยุธยาตอนปลาย	สร้างโดยนายกองมอญ
วัดจันทาราม (วัดบางยี่เรือกลาง)	อยุธยาตอนปลาย	
วัดอินทาราม (วัดบางยี่เรือนอก)	อยุธยาตอนปลาย	
วัดปากน้ำ	อยุธยาตอนปลาย	
วัดนางชี	อยุธยาตอนปลาย	
วัดหนัง	อยุธยาตอนปลาย	เป็นวัดราชบูรณะสร้าง
วัดนางนอง	อยุธยาตอนปลาย	
วัดราชโอรสาราม	อยุธยาตอนปลาย	
วัดกำแพง (บางขุนเทียน)	สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	โบสถ์
วัดนาค (บางขุนเทียน)	อยุธยาตอนปลาย	พระพุทธรูป
วัดกก (บางขุนเทียน)	อยุธยาตอนปลาย	พระอุโบสถ
วัดน้อยนางหงส์	สมเด็จพระนารายณ์ หรือสมัยอยุธยาตอนปลาย	
วัดท่าพระ	สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	พระวิหาร
วัดสุวรรณาราม	อยุธยาตอนปลาย	
วัดศรีสุदारาม (วัดชีปะขาว)	อยุธยาตอนปลาย	
วัดนายโรง	อยุธยาตอนปลาย	ผู้สร้างคือนายโรงละคร ที่วิหารมีรูปปั้นของนายโรงนายละคร

วัดไทร (คลองสนามชัย)	อยุธยา	พระพุทธรูปสลักหินทรายแดง และพระตำหนักทองที่สมเด็จพระเจ้าเสือทรงอุทิศถวายเป็นกุฏิสงฆ์
วัดยางสุธาราม	สมเด็จพระนารายณ์	พระอุโบสถแบบเดียวกับวัดตะเว็ด วัดท่าหลวงในอ่างทอง และวัดกลางสมุทรปราการ หน้าบันลายไทยปนลวดลายเทศ
วัดเทพนารี	สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	

นอกจากนี้ยังมีวัดที่สร้างสมัยอยุธยาแต่ระบุไม่ได้ว่าสร้างเมื่อใดอีกเป็นจำนวนมาก เช่น วัดดุสิตาราม (วัดเสาพระโคน) (บางยี่ขัน) วัดมกุฏกษัตริยาราม (วัดบางยี่ขัน) วัดยี่ส่าย วัดรวกบางบำหรุ วัดบางพลัด วัดบางอ้อ เป็นต้น²⁶⁸

วัดที่กล่าวถึงเหล่านี้ส่วนหนึ่งไม่ปรากฏผู้สร้าง ซึ่งอาจจะเป็นเจ้าเมือง หรือมูลนายในบริเวณนั้นสร้างขึ้น ในขณะที่บางวัดปรากฏชัดว่าเศรษฐีและชาวบ้านเป็นผู้สร้าง การสร้างวัดและจำนวนวัดที่มีมากมายนี้สะท้อนให้เห็นความร่ำรวยของกลุ่มคนในสังคม ซึ่งส่วนหนึ่งคงได้มาจากการได้เข้าร่วมในกิจกรรมการค้า

นอกจากเส้นทางตามแม่น้ำเจ้าพระยาลงสู่ปากอ่าวไทย ซึ่งเป็นชุมชนสำคัญอันเนื่องมาจากการค้าแล้ว ยังปรากฏการสร้างและซ่อมแซมวัดยังเมืองอื่นๆ โดยเฉพาะเมืองที่อยู่ในเส้นทางการค้าด้านอื่นๆ อาทิ เมืองเพชรบุรี ซึ่งมีวัดศิลปะอยุธยาหลายวัด เช่น วัดใหญ่สุวรรณาราม สร้างในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ และวัดเกาะแก้วสุทธาราม สร้างในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

²⁶⁸ น. ณ ปากน้ำ, ศิลปกรรมในบางกอก (พระนคร: เกษมบรรณกิจ, 2514), หน้า 57-253.

บรมโกษฐ์ เป็นอุโบสถแบบอยุธยาตอนปลายที่สร้างนอกราชธานี มีลักษณะพิเศษคือไม่มีช่องหน้าต่าง²⁶⁹ เป็นต้น

นอกจากการสร้างวัด ผู้สร้างยังนิยมฝังหรือเก็บเงินทองของตนเอาไว้ในพระพุทธรูป และเจดีย์ตามวัดวาอารามอีกเป็นจำนวนมาก เพราะเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแล้วนั้น บาทหลวงฝรั่งเศษบันทึกไว้ว่าพบเงิน ทอง จำนวนมากในองค์พระพุทธรูปและเจดีย์

“...พวกไทยได้เอาเงินทองบรรจุไว้ในองค์พระพุทธรูปเป็นอันมาก เงินทองเหล่านี้บรรจุไว้ในพระเศียรก็มี ในพระอุระก็มี ในพระบาท ก็มี และตามเจดีย์ต่างๆ ได้บรรจุไว้มากกว่าที่แห่งอื่น...ในพระเจดีย์องค์เดียวเท่านั้นได้พบเงินถึง 5 ไห และทอง 3 ไห...ประเทศสยามจึงยังคงบริบูรณ์อยู่เท่ากับเวลาก่อนพม่ายกเข้ามาตีกรุงทองคำเป็นสิ่งที่หาง่ายจนถึงกับหยิบกันเล่นเป็นกำๆ...”²⁷⁰

ที่วัดพุทไธศวรรย์ใกล้โรงเรียนสามเณร เพียงวัดเดียวพบทองจำนวนมาก บรรทุกเรือยาวได้ถึง 3 ลำ บาทหลวงฝรั่งเศษยืนยันว่า “ในวัดอื่นๆ ก็มีเงินทุกวัด มากบ้างน้อยบ้าง”²⁷¹

ดังนั้น วัดวาอารามจำนวนมากทั้งในและนอกกรุงศรีอยุธยาจึงสะท้อนให้เห็นการสั่งสมความมั่งคั่งในสังคมและระบายออกด้วยการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด และยังเก็บเงินทองฝังไว้ในสิ่งก่อสร้างจำนวนมาก นอกจากความมั่งคั่งของกลุ่มคนในกรุงศรีอยุธยาจะปรากฏให้เห็นจากการสร้างวัดและวังจำนวนมากแล้ว วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจการค้าซึ่งสัมพันธ์กับการจัดระบบของศักราชการค้าจนทำให้เกิดกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้า

²⁶⁹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน พิมพ์ครั้งที่สอง (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2542), หน้า 134-135.

²⁷⁰ ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 (ภาค 39 (ต่อ) – 40), หน้า 84-85.

²⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

ขึ้นในสังคมอยุธยาก็เป็นผลมาจากความมั่งคั่งและโอกาสที่เกิดขึ้นจากความเป็นเมืองการค้าของ
กรุงศรีอยุธยาที่เห็นได้ชัดเจน

3.2 การผสมผสานวัฒนธรรมจากภายนอก

การค้าทำให้เกิดการรับวัฒนธรรมจากภายนอกมาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิม
ของตนจนเกิดเป็นวัฒนธรรมอยุธยาในแต่ละยุคสมัย เกิดความมั่งคั่งร่ำรวยจนกลายเป็นค่านิยมใน
การสั่งสมเงินตราเพื่อนำไปซื้อหาสิ่งต่างๆ แม้แต่ค่าตัวของคนที่ตีค่าออกเป็นเงิน เพื่อความสะดวก
ในการขายตัวลงเป็นทาส การไถ่ตัว และการปรับเมื่อเกิดคดีความ รวมทั้งเกิดการจ่ายเงินแทนการ
เข้าเดือน การว่าจ้างให้ทำงานแทนตัว รวมไปถึงการว่าจ้างให้ทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งทำให้ไพร่ได้
ค่าแรงเป็นเงิน ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ค่าแรงรายวันคือวันละ 1 เฟื้อง²⁷² ไพร่ในกรุงศรีอยุธยา
ทำงานเพื่อหาเงินเลี้ยงชีพ และนำมาจับจ่ายซื้อสินค้าอุปโภค มีรายงานว่าสินค้าราคาต่ำขายได้ดี
มากในกรุงศรีอยุธยา เช่น พวกเครื่องเคลือบคุณภาพต่ำ กระทะเหล็ก กระจกเงา และผ้าชนิดต่างๆ
ส่วนสินค้าบริโภคที่เดิมเคยปลูก เลี้ยง หรือจับมากินก็เปลี่ยนไปซื้อบริโภค เห็นได้จากจำนวนตลาด
ขายของสดเช้า-เย็นในกรุงศรีอยุธยาที่มีอยู่เป็นจำนวนมากเกือบจะทุกตำบล

ชาวเมืองกรุงศรีอยุธยามีสังคมที่แตกต่างไปจากสังคมในท้องถิ่นห่างไกล สังคม
กรุงศรีอยุธยาเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงบริบททางเศรษฐกิจจนทำให้เกิดเมืองการค้า นำมา
ซึ่งกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติเข้ามาอาศัยอยู่ จนทำให้ราชสำนักต้องใช้ระบบมูลนาย-ไพร่เป็น
เครื่องมือเข้ามาผสมผสานคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย และเพื่อให้เกิด
ประโยชน์ต่อความเป็นเมืองการค้าของกรุงศรีอยุธยา ผลจากการกระทำนี้ทำให้เกิดสังคมชาวเมือง
ที่นำวัฒนธรรมหลากหลายเข้ามาผสมผสานกันและแตกต่างไปจากวัฒนธรรมของดินแดนตอนใน
ที่อยู่ห่างไกลจากกรุงศรีอยุธยา

ในกรุงศรีอยุธยาคนมีฐานะบางพวกนิยมเก็บทรัพย์สินของตนไว้ในรูปของเพชร²⁷³
เพราะสามารถซุกซ่อนและเคลื่อนย้ายได้ง่าย เพชรจึงเป็นสิ่งที่แสวงหากันมากในเมือง ความคิดใน
การสะสมเพชรเป็นความนิยมที่รับมาจากอินเดียและเปอร์เซีย พวกผู้ดีมักสวมแหวนเพชรและ
อัญมณีต่างๆ อีกทั้งการที่ขุนนางจะต้องถวายคืนทรัพย์สินมรดกแก่พระมหากษัตริย์เมื่อตนตายลง ยิ่ง

²⁷² Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p. 88.

²⁷³ ชิมอน เดอ ลา ลูแบร์, *จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์*, หน้า 233.

ทำให้พวกขุนนางนิยมสั่งสมความมั่งคั่งและแบ่งทรัพย์สินรดกให้แก่ลูกก่อนตาย ขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์นิยมให้ลูกแต่งงานมีเรือนไปตั้งแต่อายุน้อย เพื่อจะได้มอภษณะทอง เงิน เรือนหอ เครื่องเพชร นิลจินดาและเครื่องแต่งบ้านอื่นๆ ที่ตนสะสมไว้ให้ลูกๆ ไป เหลือไว้แต่สิ่งที่ได้รับพระราชทานมาเท่านั้น เพราะต้องส่งคืนราชสำนัก²⁷⁴

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ นิโกลาส์ แชรแวงส กล่าวว่าช่างตัดรองเท้าไม่ค่อยมีความจำเป็นนักเพราะคนส่วนใหญ่เดินเท้าเปล่า มีแต่พวกขุนนางเท่านั้นที่ใช้รองเท้าหนีบแบบแขกมัวร์²⁷⁵ ลา ลูแบร์ก็กล่าวถึงการสวมรองเท้าแตะปลายแหลม²⁷⁶ แต่ในช่วงอยุธยาตอนปลายได้มีโรงเย็บรองเท้าที่หัวตลาดวัดท่าราบหน้าบ้านเจ้าสุวี²⁷⁷เกิดขึ้น แสดงว่าวัฒนธรรมการสวมรองเท้าคงแพร่ขยายมากขึ้น รองเท้าที่เย็บที่โรงรองเท้านี้คงเป็นรองเท้าแบบจีน เพราะเย็บที่ชุมชนชาวจีน

แม้แต่ภายในบ้านเรือนของคนธรรมดาที่บาทหลวงเดอ ซัวซีเข้าไปเยี่ยมก็ใช้เครื่องตกแต่งที่มาจากต่างประเทศ “พื้นกระดานห้องปูลาดด้วยเสื่อ มีหีบกำปั่นของญี่ปุ่น ฉากกั้น พอเราเข้าไปถึงเขาก็ให้นำน้ำชาในกากระเบื้องเคลือบมาเลี้ยงดู”²⁷⁸ สำนึกษัตริย์สุลัยมานได้กล่าวถึงบ้านเรือนในกรุงศรีอยุธยาที่สวยงามหลายหลัง แต่ละหลังมีพรม หมอนอิง ห้องอาบน้ำร้อน²⁷⁹ ตกแต่งบ้านด้วยบังตาจากจีน ใช้ฉากญี่ปุ่น ใช้เครื่องหอม มีม่านกำมะหยี่ และผ้าลูกไม้ที่มาจากเมืองคุซราตและเมืองจีน²⁸⁰ ชาวเมืองยังนิยมใช้กระจกเงาจากต่างประเทศ ชาวกรุงศรีอยุธยาล้วนรู้จักและยอมรับในมาตรฐานความเป็นผู้ดี โดยเป็นที่ทราบทั่วกันว่ามารยาทของผู้ดีคือการดื่มน้ำชา

²⁷⁴ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, p. 98.

²⁷⁵ *Ibid*, p. 77.

²⁷⁶ ซิมอน เดอ ลา ลูแบร์, *จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ*, หน้า 115.

²⁷⁷ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 3.

²⁷⁸ เดอ ซัวซี, *จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ*, หน้า 395.

²⁷⁹ ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, *ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย (ฉบับแก้ไข) และสำเนาษัตริย์สุลัยมาน (ฉบับย่อ)*, หน้า 138-139.

²⁸⁰ ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, *ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย (ฉบับแก้ไข) และสำเนาษัตริย์สุลัยมาน (ฉบับย่อ)*, หน้า 127-128.

²⁸¹ และต้องนำน้ำชามาเลี้ยงผู้มาเยือน ชาวเมืองรู้จักกาแพที่นำเข้ามาจากอาระเบีย รู้จักการดื่มโกโก้จากพวกโปรตุเกส ส่วนสุรานั้นพวกเขารู้จักทั้งเหล้าองุ่น บรั่นดี และพ่นซ์ ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นการรับวัฒนธรรมจากต่างชาติที่เข้ามามีอิทธิพลเหนือวิถีชีวิตของผู้มีทรัพย์สินมบัติชาวอยุธยา

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ความนิยมสร้างเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมและทรงปราสาทยอดในกรุงศรีอยุธยาลดลงอย่างรวดเร็วจนเกือบจะหมดไป ความสำคัญของแกนหลักในวัดกลายเป็นอุโบสถแทนเจดีย์ ซึ่งอาจจะเกิดจากการรับรู้วัฒนธรรมต่างชาติ เช่น ชาวคริสต์และมุสลิม ที่ให้ความสำคัญแก่โบสถ์

อย่างไรก็ดี การสร้างวัดไชยวัฒนารามให้มีเจดีย์ทรงปราสาทเป็นประธานนั้น ถือว่าเป็นข้อยกเว้นของยุคสมัย เพราะสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงนิยมศิลปะแบบขอม วัดไชยวัฒนารามที่ทรงสร้างอาจจะมีวัตถุประสงค์เพื่อประกาศอำนาจบารมี ทรงอาจจะต้องการแสดงบุญญาภพด้วยการสร้างวัดขนาดใหญ่ เพื่อให้ราษฎรเห็นว่าทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและอาศัยเรื่องนี้อ้างความชอบธรรมในการปกครองไพร่ฟ้าประชาชนร่วมไปกับวิธีการอื่นๆ²⁸² อย่างไรก็ดี ปราสาทที่เป็นหลักของวัดเป็นปราสาทที่ดัดแปลงมาจากปราสาทอยุธยาหลัง มีมุขยื่นจากทั้งสี่ด้านของเรือนธาตุ แม้จะมีขนาดใหญ่แต่ก็ไม่ใหญ่เท่าปราสาทยุคก่อนหน้า ส่วนเมรุทิศ เมรุรายที่พระระเบียงก็เลียนแบบมาจากเขมร²⁸³

วัดในสมัยสมเด็จพระนารายณ์แห่งแรกซึ่งสันนิษฐานว่าเอาอย่างอาคารจากต่างประเทศมาปรับเป็นอาคารแบบลูกผสมคืออาคารโบสถ์วัดตะเว็ด อยู่ใกล้คลองคูจาม ทางทิศใต้ของวัดพุทไธศวรรย์ เป็นอาคารทรงตึกสองชั้น ที่พระอุโบสถยังหลงเหลือลักษณะหน้าต่างโค้ง หน้าบันก่ออิฐปั้นปูนเป็นลวดลายจากต่างแดน ซึ่งอาจจะเป็นลวดลายที่รับอิทธิพลศิลปะ

²⁸¹ ซิมอน เดอ ลา ลูแบร์, *จดหมายเหตุสุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์*, หน้า 93-99.

²⁸² วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, “สาระประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยและข้อเสนอเกี่ยวกับแบบศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา” ใน *โคลนไม่ติดล้อคนไม่ติดกรอบ* สุทธาชัย ยิ้มประเสริฐ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 216.

²⁸³ สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน*, หน้า 66. และ น. ณ ปากน้ำ, *ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา*, หน้า 115.

ฝรั่งเศสมาผสมกับลายนาคาบของไทย ซึ่งยังผสมกันไม่สนิทนัก²⁸⁴ อย่างไรก็ตาม การเจาะช่อง หน้าต่างโค้งหรือที่เรียกว่าหน้าต่างรูปกลีบบัวซึ่งนิยมมากในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์นั้น อาจจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะที่ชาวเปอร์เซียนำเข้ามา ดังที่ปรากฏในเขตพระราชฐานที่ ลพบุรี²⁸⁵ หลังจากอาคารทรงตึกที่วัดตะเว็ดแล้วต่อมาจึงมีการพัฒนาอาคารทรงตึกให้ดีขึ้น เห็นได้จากตำหนักพระพุทโธสมาจารย์ วัดพุทโธสวรรค์ วิหารวัดเจ้าย่า ริมคลองสระบัว พระที่นั่งตึก พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ และพระที่นั่งเย็น

ในจิตรกรรมฝาผนังเรื่องวิทูรชาติที่ผนังด้านทิศใต้ในพระอุโบสถวัดช่องนนทรี ซึ่งเป็นศิลปะสมัยสมเด็จพระนารายณ์ตอนต้นปรากฏภาพเขียนบ้านขุนนางเป็นตึกได้สูง ดูเหมือนมี 2 ชั้น ชั้นล่างทำเป็นช่องอาร์คโค้งแหลม ชั้นบนก่อเป็นผนังตึก มีหน้าต่างสี่เหลี่ยม หลังคาเป็น เครื่องไม้²⁸⁶ แสดงให้เห็นว่า ลักษณะเช่นนี้คงมีให้เห็นแล้วตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หลักฐานของเคมปีเฟอร์ที่เข้ามาในสมัยต้นรัชกาลสมเด็จพระเพทราชากล่าวไว้ว่า บนถนนสายกลาง ในเมืองที่ตรงไปสู่วัง ซึ่งเรียกกันว่าถนนแขกมัวร์ มีผู้คนอยู่คับคั่ง มีอาคารก่ออิฐราวร้อยละ 60 กว่าหลัง รูปทรงเหมือนๆ กัน “มีขนาดเล็กมาก ยาวราวแปดเพช กว้างสี่เพช มีสองชั้น สูงไม่เกิน สองฟาธมครึ่ง หลังคามุงกระเบื้องแบนๆ เป็นที่อาศัยของพวกแขกมัวร์และจีน”²⁸⁷ ต่อมาความนิยม สร้างบ้านเป็นตึกเกิดมากขึ้น บ้านของขุนนางและเศรษฐีคหบดีนิยมสร้างเป็นตึก อาทิ ตึกสี่เหลี่ยม ที่สมเด็จพระเพทราชาพระราชทานให้เจ้าพระยาสุรสงคราม และตึกเจ้าพระยาพระคลังที่ป่าตะกั่ว กุฎีสงฆ์ชั้นพระราชอาณาเขตที่ยังมีซากเหลืออยู่ล้วนก่อเป็นตึกทั้งสิ้น เช่น กุฎีราชอาณาเขตที่วัดตึก วัด พุทโธสวรรค์ วัดเจ้าย่า วัดกุฎีดาว ความนิยมสร้างอาคารตึกยังแพร่ไปถึงอ่างทอง เมื่อเจ้าฟ้า อุทุมพรโปรดให้สร้างพระตำหนักคำหยาดขึ้นที่นั่น

นอกจากจะเกิดความนิยมผสมผสานศิลปะจากต่างประเทศเข้ากับศิลปะพื้นเมือง แล้ว ชาวต่างประเทศที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเองก็รับวัฒนธรรมของไทยไปใช้ด้วยเช่นกัน ที่

²⁸⁴ น. ณ ปากน้ำ, *ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2540), หน้า 310. และ น. ณ ปากน้ำ, *ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา*, หน้า 114.

²⁸⁵ สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน*, หน้า 131. และเพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์, *นามาสถาปัตยกรรม* (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2547), หน้า 33.

²⁸⁶ น. ณ ปากน้ำ, *ศิลปะและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ*, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2534), หน้า 107.

²⁸⁷ อ้างถึงใน *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 60-61.

หมู่บ้านฮอลันดามีหลุมฝังศพของอิสาค มัวร์ไดค์ (Isaac Moerdijck) เฮนริค คราเยอร์ส (Henricq Craijers) และเด็ก ๆ ลูกของยาน ฟาน ไรค์ (Jan van Rijck) ทำเป็นรูปเจดีย์แบบไทย²⁸⁸ ที่หมู่บ้านฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ วัดของพวกเขาฝรั่งเศสที่สร้างขึ้นใหม่ทำเป็นรูปร่างคล้ายๆ กับวัดของไทย²⁸⁹

การรับวัฒนธรรมต่างประเทศยังเห็นได้ชัดจากการละเล่นที่แต่เดิมมีเพียงโขนละคร ระบำ ขยายเป็นกายกรรม ไล่ลวด การเล่นไม้สูง หุ่นกระบอกของแขกมัวร์ หุ่นกระบอกลาวจิ้ง ดอกไม้เพลิง ว่าว มวยปล้ำ วิ่งวัว ฯลฯ ซึ่งเป็นการละเล่นของคนหลายๆ ชาติ²⁹⁰ แต่เมื่อนำมาแสดงกลดกลายเป็นที่ชื่นชอบและยอมรับของคนทั่วไป กลายเป็นกรมหรสพที่ชาวเมืองทั่วไปได้ร่วมงานด้วย เช่น เมื่อสถาปนาวัดพระยาแมนในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ทรงให้มีการสมโภชฉลองด้วยการเล่นดอกไม้เพลิง ตั้งโรงโขน โรงรำ หกคะเมนไล่ลวด และโจนรับ²⁹¹

สิ่งที่มาพร้อมกับความเป็นเมืองการค้าก็คือโรงหญิงโสเภณีและบ่อนการพนัน พบหลักฐานการเก็บภาษีสถานที่ทั้งสองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ โรงโสเภณีของออกญาแมนหรือแม้ผู้เดียวมีหญิงโสเภณีถึง 600 คน²⁹² หญิงเหล่านี้ล้วนแต่เป็นบุตรขุนนางที่ขึ้นหน้าขึ้นตา ถูกซื้อมาจากบิดาที่เห็นว่าบุตรของตนทำชั่ว และยังซื้อภรรยาที่สามีขายลงไปเป็นทาสด้วยโทษคบบัณฑิต²⁹³ สมัยอยุธยาตอนปลายพบว่าที่ปากคลองขุนละครไชยมีโรงหญิงละครโสเภณีอยู่ถึง 4 โรง ไม่แน่ว่าจะยังมีที่อื่นอีกหรือไม่ ส่วนภาษีบ่อนพนันนั้นเป็นภาษีซึ่งเพิ่งตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์²⁹⁴ ทั้งบ่อนพนันและโรงหญิงโสเภณีเข้ามาพร้อมกับความเป็นเมืองการค้าที่มีลูกเรือ นักเดินทาง และชาวเมืองที่มีเงินทองเข้ามาใช้บริการ

²⁸⁸ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 101. ข้อมูลจากเอกสาร Gijbert Heeck (Heecq) ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

²⁸⁹ ประชุมพงศาวดารเล่ม 29 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 48 (ต่อ) - 50), หน้า 11.

²⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 209-214.

²⁹¹ ประชุมพงศาวดารเล่ม 39, หน้า 224.

²⁹² ซิมอน เดอ ลา ลูแบร์, *จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์*, หน้า 330-331.

²⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 331.

²⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 417.

นอกจากนั้น การค้ายังเปิดโอกาสให้ราษฎรทั้งหลายเข้าร่วมเป็นแรงงานประกอบกิจกรรมการค้า มีทั้งถูกรับจ้างขนของ ช่างซ่อมเรือ คนทำความสะอาดเรือ ซึ่งอาจจะเป็นไพร่ที่มีโอกาสทำงานเพื่อหาเงินไปส่งแทนการถูกเกณฑ์เข้าเดือน

จะเห็นได้ว่าการค้าที่คึกคักในเมืองการค้ากรุงศรีอยุธยาทำให้เกิดกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้า 4 กลุ่มขึ้นในสังคม คนเหล่านี้ส่วนหนึ่งแรกทีเดียวเป็นกลุ่มคนนอกระบบมูลนาย-ไพร่ แต่ราชสำนักพยายามนำระบบมูลนาย-ไพร่มาใช้เพื่อปกครองดูแลกลุ่มคนต่างชาติให้อยู่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคมและเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ราชสำนัก

การนำระบบมูลนาย-ไพร่มาใช้ทำให้กลุ่มคนต่างชาติและลูกครึ่งส่วนหนึ่งเปลี่ยนสถานภาพมาเป็นมูลนาย เนื่องจากราชสำนัก เจ้านาย และขุนนางต้องการผู้ที่มีความสามารถเพื่อมาทำการค้าแทนตน ในขณะที่เดียวกันก็เปิดโอกาสให้พ่อค้าที่ชักชวนมานั้นทำการค้าของตนเองควบคู่ไปด้วยได้ ผู้ที่มาทำการค้าถวายพระมหากษัตริย์ส่วนใหญ่ก็คือกลุ่มพ่อค้าต่างชาติและลูกครึ่งที่ประสบความสำเร็จด้านการค้ามาก่อนและถูกดึงเข้าสู่ราชสำนักด้วยการพระราชทานบรรดาศักดิ์และมอบหมายหน้าที่ให้* ส่วนกลุ่มพ่อค้าที่ไม่ได้เป็นพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ก็อาจได้เป็นพ่อค้าของเจ้านายและขุนนางระดับสูงก็ได้ เพราะการค้าขายตัวอย่างกว้างขวาง ในขณะเดียวกัน ยังมีกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ได้ถูกดึงเข้าสู่ราชสำนัก แต่ทำกิจกรรมการค้าและสั่งสมทุนจนเกิดความมั่งคั่งร่ำรวย กลายเป็นเศรษฐีและคหบดีที่ไม่มีบรรดาศักดิ์ขึ้นในสังคม คนเหล่านี้ได้รับการยกย่องและให้เกียรติ นอกจากนั้น ในช่วงอยุธยาตอนปลายยังมีการจัดลำดับที่นึ่งเข้าเฝ้าให้กลุ่มเศรษฐีและคหบดีด้วยเช่นเดียวกัน คนเหล่านี้คือตัวอย่างของกลุ่มคนที่เปลี่ยนสถานภาพโดยไม่ต้องเปลี่ยนชั้น และเมื่อราชสำนักนำวิธีการประมุขภาชีเข้ามาใช้ กลุ่มเศรษฐี คหบดีที่ไม่มีบรรดาศักดิ์จำนวนหนึ่งก็เปลี่ยนสถานภาพอีกครั้งด้วยการเปลี่ยน “ชั้น” มาเป็นมูลนาย

ความเป็นเมืองที่มีแหล่งผลิตและแหล่งจำหน่ายสินค้าจำนวนมากทำให้ชาวเมืองดำเนินกิจกรรมการค้าเป็นหลักในการดำรงชีวิต ตลาด และย่านการผลิตจำนวนมากสะท้อนให้เห็นกิจกรรมการค้าว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญภายในกรุงศรีอยุธยา สินค้าที่มีทั้งผ่านและไม่ผ่านกระบวนการผลิตสะท้อนให้เห็นวิธีการผลิตสินค้าที่เกิดการพัฒนาขึ้นและเกิดกลุ่มคนที่เรียนรู้วิธีการใหม่ๆ ในการผลิตสินค้า นอกเหนือจากวิธีการหามาจากป่าดงที่ทำกันมาแต่โบราณ

* ดังที่ได้กล่าวโดยละเอียดไปแล้วในตอนต้นของบทนี้

กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้ากลุ่มนี้มีทั้งพ่อค้าขายส่ง พ่อค้าขายปลีก และพ่อค้าเร่ที่เดินทางค้าขายจากดินแดนตอนในมายังกรุงศรีอยุธยา และเชื่อได้ว่าพ่อค้าเร่จะต้องซื้อสินค้าจากกรุงศรีอยุธยานำกลับไปขายยังดินแดนตอนในเช่นกัน

ความเติบโตทางการค้าของกรุงศรีอยุธยายังเปิดโอกาสให้ขุนนางและมูลนายท้องถิ่นได้ใช้อำนาจหน้าที่และการอยู่ในแหล่งสินค้าเข้าร่วมในกิจกรรมการค้าด้วย ก่อให้เกิดความมั่งคั่งขึ้นในหมู่ขุนนางและมูลนายท้องถิ่นที่เข้าร่วมกิจกรรมการค้าโดยตรงกับพ่อค้าจากต่างแดน ซึ่งอยู่บนกระบวนมูลนาย-ไพร่

ความมั่งคั่งของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าสะท้อนออกมาให้เห็นจากการสร้างวัดจำนวนมากมายตามรายทางจากกรุงศรีอยุธยาลงสู่ปากอ่าวไทยตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา การนำทรัพย์สินมีค่าไปฝังไว้ในเจดีย์ สถูป องค์พระพุทธรูป ฯลฯ ที่ตนสร้างขึ้น นอกจากนั้น ยังเห็นได้จากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากบริบททางเศรษฐกิจการค้า

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทสรุป

กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา ค.ศ. 1629-1767 (พ.ศ. 2172-2310)

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นการศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาหนึ่ง เพื่อทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคม ซึ่งเกิดขึ้นจากการค้า การผลิต และการหาสินค้า นำมาซึ่งความมั่งคั่งและการเปลี่ยนวิถีชีวิตของกลุ่มคนในเมืองท่ากรุงศรีอยุธยาและบริเวณพล จนทำให้เกิดกลุ่มคนหลายกลุ่มที่เรียกรวมว่า กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้า

บริบททางประวัติศาสตร์ที่ทำให้เกิดกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าที่สำคัญในช่วงเวลา ค.ศ. 1629-1767 หรือ พ.ศ. 2172-2310 ซึ่งอยู่ในช่วงตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไปจนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศก็คือ ความเคลื่อนไหวทางการค้าอย่างคึกคักทั้งภายนอกและภายใน ความเคลื่อนไหวที่สำคัญก็คือความต้องการสินค้าของป่าสำหรับตลาดสำคัญคือญี่ปุ่นจากช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับการที่กรุงศรีอยุธยาพยายามเพิ่มประสิทธิภาพในการควบคุมหัวเมืองภายใน ด้วยการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองเสียใหม่ จัดความสำคัญของเมืองเป็นเมืองเอก โท และตรี ตามความสำคัญของเมืองและความสัมพันธ์กับเมืองหลวง นอกจากนี้ยังเกิดความพยายามจัดระบบการควบคุมกำลังคน ส่งผลให้ไพร่ทุกคนต้องอยู่ภายใต้มุลนาย และเกิดการจัดสรรอำนาจการควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือให้แก่สมุหนายก และแบ่งอำนาจในการควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ให้แก่สมุหพระกลาโหม การจัดการเหล่านี้นอกจากจะส่งผลทางด้านการเมือง การปกครอง และการทหารแล้ว ยังส่งผลต่อประสิทธิภาพการเรียกเกณฑ์ส่วยในปริมาณมากจากหัวเมืองภายในได้เพิ่มขึ้น นำความมั่งคั่งมาสู่กรุงศรีอยุธยาได้มาก

การสงครามในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรในทางหนึ่งได้ช่วยกระตุ้นการค้า เพราะการเดินทางทำให้สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถทรง “เข้าถึง” ตลาดพื้นเมือง แหล่งผลิตของป่า แหล่งผลิตสินค้าผ่านกระบวนการผลิต รู้จักตลาดภายใน และเส้นทางลำเลียงสินค้า สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถยังทรงส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศเห็นได้จากการที่ทรงชักชวนให้พ่อค้าชาวยุโรปเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา ผลทางเศรษฐกิจจากการจัดระบบการปกครองและการควบคุมกำลังคนในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถมาเห็นผลเป็นรูปธรรมในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ที่การค้าเจริญและคึกคักอย่างมาก พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางระดับสูงและขุนนางท้องถิ่นระดับสูงต่างเข้าร่วมในการค้ากัน

อย่างกว้างขวาง ขุนนางสามารถสะสมความมั่งคั่งร่ำรวยได้อย่างมาก และขุนนางระดับสูงยังสามารถใช้อำนาจในการควบคุมหัวเมืองของตนสร้างความสัมพันธ์กับเจ้าเมือง ขุนนาง และมูลนายท้องถิ่นตามหัวเมืองได้ เป็นการสร้างเครือข่ายทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจให้แก่ตนเอง ส่งผลให้ขุนนางระดับสูงมีอำนาจมากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

ส่วนในช่วงเวลาที่ศึกษานั้น จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเห็นความสำคัญของการค้าเป็นอย่างมาก ทรงสนพระทัยในการทำการค้าและทรงเพิ่มการติดต่อทางการค้ากับดินแดนที่อยู่ไกลออกไปทางด้านอ่าวเบงกอล อาทิ เกิดการติดต่อกับพระเจ้าแผ่นดินของกอลคอนดาและยังมีการตั้งสถานีการค้าในดินแดนใกล้เคียง เช่น พะโค อังวะ เชียงใหม่ ล้านช้าง ในรัชกาลนี้ได้เกิดการผูกขาดสินค้าอย่างเข้มงวดกว่าที่เคยกระทำกันมาก่อน มีความพยายามห้ามกลุ่มผู้ดำเนินการค้าทำการซื้อขายสินค้าด้วยเงินเชื่อ เพื่อรักษาสผลประโยชน์ทางการค้าให้อยู่ในมือของราชสำนักและกลุ่มการค้าของกษัตริย์เท่านั้น

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ก็เช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่า เป็นช่วงเวลาที่มีการติดต่อการค้ากับต่างประเทศเป็นอย่างมาก ราชสำนักมีความมั่งคั่งจากการค้า คาดว่ามีการผูกขาดสินค้าเพิ่มขึ้นหลายรายการ การค้าของราชสำนักขยายจากเพียงการค้าส่งออกเป็นการค้าภายในด้วย ถึงกับมีการตั้งร้านค้าแข่งกับราษฎร พ่อค้าจากบริษัทการค้าของยุโรปเห็นความสำคัญของกรุงศรีอยุธยาในด้านการเป็นเมืองท่าที่มีสินค้าของป่าและเข้ามาดำเนินกิจกรรมเป็นพ่อค้ารับซื้อสินค้าของกรุงศรีอยุธยาไปขายยังตลาดสำคัญในเวลานั้น โดยเฉพาะตลาดญี่ปุ่น

ส่วนรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาและสมเด็จพระเจ้าเสือ แม้ว่าพ่อค้าบริษัทการค้าของยุโรป โดยเฉพาะฝรั่งเศสจะถอนตัวออกไป แต่กรุงศรีอยุธยายังมีพ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาทำการค้าอยู่ในกรุงศรีอยุธยาต่อไปและยังมีตลาดและพ่อค้าอื่นๆ มารองรับ ทั้งพ่อค้าเอกชนตะวันตกก็ยังค้าขายทั้งทางตรงและทางอ้อมกับกรุงศรีอยุธยาบ้าง กรุงศรีอยุธยายังคงค้าขายในปริมาณมากกับญี่ปุ่น และยังทำการค้ากับบริเวณคาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สมเด็จพระเพทราชาและสมเด็จพระเจ้าเสือยังคงใช้นโยบายผูกขาดการค้า แม้ว่าการค้าของกรุงศรีอยุธยาอาจจะลดปริมาณลง แต่กิจกรรมการค้ายังคงเป็นกิจกรรมหลักที่นำความมั่งคั่งมาสู่ราชสำนักต่อไป

จนกระทั่งในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ เมื่อจีนเกิดขาดแคลนข้าว และทราบข่าวว่าข้าวในกรุงศรีอยุธยาและเมืองอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีราคาถูกลง จึงรับซื้อข้าวจาก

กรุงศรีอยุธยา โดยมีการผ่อนผันให้พ่อค้าชาวจีนโพ้นทะเลเดินทางเข้าไปค้าขายในจีนได้ มีการให้รางวัลแก่พ่อค้าที่นำข้าวเข้าไปขายได้ตามจำนวนที่จีนกำหนด เชื่อได้ว่านอกจากการค้าข้าวกับจีนแล้วกรุงศรีอยุธยาคงส่งสินค้าอื่นๆ ไปขายที่จีนด้วยเช่นเดียวกัน กรุงศรีอยุธยายังได้ประโยชน์จากการรับจ้างต่อเรือแก่พ่อค้าชาวจีนที่ซื้อเรือเพื่อบรรทุกข้าวและสินค้าอื่นกลับไปยังจีนด้วย

เชื่อได้ว่า ความเข้มงวดจากการค้าในระบบพระคลังสินค้าคงคลี่คลายลงไปมาก ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ และบรรดากลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าโดยเฉพาะกลุ่มขุนนางที่เข้าร่วมทำการค้าคงได้ผลประโยชน์เพิ่มขึ้น จะเห็นได้ว่าเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงประกาศผูกขาดสินค้าหลายชนิด เช่น ดีบุก อัญมณี ตะกั่ว และงาช้าง ฯลฯ ซึ่งคงเป็นสินค้าสำคัญที่ตลาดต้องการมาก การกระทำนี้ทำให้บรรดาขุนนางไม่พอใจ ก่อนหน้าเหตุการณ์นี้ยังเกิดเหตุการณ์กบฏชาวจีนขึ้น เหตุการณ์นี้คงเกิดขึ้นเนื่องมาจากการที่การค้าของกลุ่มพ่อค้าชาวจีนในกรุงศรีอยุธยาได้รับผลกระทบอย่างหนักหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) ให้เป็นเสนาบดีพระคลังแทนโกษาธิบดีคนเดิมที่มีเชื้อสายจีน

การค้าในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ไปจนถึงเวลาเสียกรุงมีความคึกคักทั้งการค้าภายนอกและการค้าภายใน สำหรับการค้าภายในนั้น หลักฐานสำคัญคือคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมกล่าวถึงย่านการค้า ย่านการผลิต และตลาดการค้าจำนวนมากทั้งในและนอกกำแพงเมือง ผลิตและขายสินค้าทั้งที่ผ่านกระบวนการผลิตและไม่ผ่านกระบวนการ สินค้าจำนวนมากที่ผลิตขึ้นมาหรือนำมาขายสะท้อนภาพความต้องการสินค้าของผู้คนที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี และสะท้อนการมีอยู่ของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมได้ด้วย

นอกจากในช่วงเวลาที่ศึกษาคือ ค.ศ. 1672-1767 (พ.ศ. 2172-2310) จะเกิดความเคลื่อนไหวทางการค้าอย่างคึกคักแล้ว บริบททางประวัติศาสตร์ในช่วงดังกล่าวนี้ยังเกิดการจัดองค์กรทางสังคม ซึ่งได้แก่การออกกฎหมายหลายมาตราในหลายพระไอยการ เพื่อจัดระเบียบการค้าและผู้ดำเนินกิจกรรมการค้า กฎหมายสำคัญที่สันนิษฐานว่าคงมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลานั้นได้แก่กฎหมายพรมศักดิ์ หรือกฎหมายบทปรับ ที่มีสาระอยู่ที่การกำหนดการเสียค่าปรับของผู้กระทำผิดตามศักดิ์นามากหรือน้อย เมื่อตรวจสอบกับกฎหมายพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและตำแหน่งนาทหารหัวเมืองแล้วพบว่า ในพระไอยการพรมศักดิ์ได้ปรากฏศักดิ์นาขึ้นมาจำนวนหนึ่งที่ไม่พบในพระไอยการทั้งสอง แสดงว่าได้เกิดคนกลุ่มใหม่ขึ้นมาในสังคม เป็นกลุ่มคนที่มีหน้าที่รับผิดชอบที่แตกต่างจากศักดิ์นาที่เคยกำหนดใช้มาก่อน และจากการที่กรุงศรี

อยุธยาเป็นเมืองท่าการค้าและมีการค้าอย่างคึกคักเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ทำให้เชื่อได้ว่า ศักดินาที่เกิดขึ้นมานี้ คงจะมีการกำหนดศักดินาของกลุ่มคนที่มีศักยภาพในการดำเนินกิจกรรมการค้าเกิดขึ้นมาด้วยอย่างแน่นอน

ในทางเศรษฐกิจ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงปรับปรุงองค์พระคลังสินค้าเพื่อรักษาผลประโยชน์และความมั่งคั่งเอาไว้ที่พระมหากษัตริย์จึงทรงนำวิธีการผูกขาดการค้าอย่างเข้มงวดกว่าที่เคยใช้กันมาก่อนมาใช้ พยายามผลักดันให้การค้าต้องผ่านพระคลังสินค้า และการใช้องค์พระคลังสินค้ายังมีผลทางการเมืองด้วย กล่าวคือเพื่อป้องกันการทำหายอำนาจจากขุนนางที่อาจจะสมอำนาจการเมืองและสะสมความมั่งคั่งจากการร่วมทำการค้า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงทรงพยายามควบคุมการค้าให้อยู่ในมือของราชสำนักและทรงแบ่งผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มขุนนางและพ่อค้าที่ทรงเลือกแล้วเท่านั้น เพื่อป้องกันมิให้ขุนนางมีโอกาสทำการค้าอย่างกว้างขวางดังที่เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จนกระทั่งอาจทำหายอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ จะเห็นได้ว่าในช่วงสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ขุนนางมีอำนาจมากอย่างไม่เคยปรากฏและได้เข้าร่วมในการแต่งตั้งและถอดถอนกษัตริย์ได้ถึง 2 พระองค์ คือพระเจ้าเสือราชาและพระเจ้าอภัยวงศ์ และขุนนางตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมยังสามารถขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ นับเป็นปรากฏการณ์ขึ้นสู่อำนาจสูงสุดของขุนนาง

นอกจากนั้น สมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังทรงต้องการล้มล้างอำนาจของกลุ่มขุนนางประจำการเดิม ซึ่งรวมทั้งกลุ่มขุนนางที่เคยช่วยพระองค์ขึ้นครองราชย์ การณ์นี้ทำให้ทรงต้องตั้งขุนนางใหม่แทนที่ขุนนางเก่า จึงทรงหันไปหาชาวต่างชาติ ซึ่งมีความสามารถในด้านต่างๆ มาแทนที่ขุนนางประจำการเดิม ทรงตั้งให้เป็นขุนนางชำนาญการ และในที่สุดได้ขยายตำแหน่งของขุนนางชำนาญการบางคนเข้าไปคุมขุนนางฝ่ายปกครอง ทำให้ขุนนางชำนาญการบางรายได้ควบคุมไพร่ไปในที่สุด

การปรับปรุงระบบการบริหารและองค์พระคลังสินค้านี้มีผลต่อทั้งระบบ มูลนายไพร่ เพิ่มความเข้มงวดในการควบคุมสินค้าและมีผลกระทบต่อตลาดในทุกระดับ นอกจากนั้น การจัดองค์พระคลังสินค้าและการจัดให้ราชสำนักควบคุมการค้าให้ได้มากที่สุดนั้นทำให้ทั้งพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางต้องการผู้ที่มีความสามารถด้านการค้า รู้และเข้าใจตลาดต่างประเทศที่ติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาเข้ามาทำการค้าแทนตน คนเหล่านี้ก็คือชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยตั้งรกรากถิ่นฐานและทำการค้าอยู่ในกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งผู้มีความ

สามารถหลายคนให้เป็นขุนนางสังกัดกรมพระคลังและพระคลังสินค้า วิธีการใช้ ขุนนางชำนาญการและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ทำการค้าให้ราชสำนักยังคงดำเนินต่อไปในรัชกาลอื่นๆ ด้วย และเห็นได้ชัดในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ และวิธีการนี้ได้เปลี่ยนสถานภาพของคนที่ดำเนินกิจกรรมการค้าได้เข้าเป็นขุนนาง เปลี่ยนจากไพร่มาเป็นมูลนาย และยังมีที่เปลี่ยนจากคนที่อยู่นอกระบบเข้ามาอยู่ภายในระบบ หลักฐานในช่วงปลายสมัยอยุธยาที่ยังบ่งบอกถึงกลุ่มคนที่ดำเนินกิจกรรมการค้าอยู่ตามย่านการผลิต ย่านการค้า และตลาด เป็นทั้งผู้ผลิต ผู้จำหน่าย พ่อค้าเร่ พ่อค้าปลีก พ่อค้าส่ง เกิด “อาชีพอ” หลากหลายขึ้นมาในสังคม

ผลจากการศึกษาพบว่า กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าเกิดมาได้เพราะการขยายตัวทางการค้าที่ดำเนินไปอย่างสูงในช่วงเวลาที่ศึกษา กรุงศรีอยุธยาไม่มีสงครามมาประชิดติดพันการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และในเอเชียโดยทั่วไปมีความคึกคัก (อย่างน้อยๆ ก็ในคริสต์ศตวรรษที่ 17) และยังเกิดขึ้นเนื่องจากได้รับแรงหนุนจากพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขาย ปัจจัยเกื้อหนุนจากวิธีการฝากสินค้าไปขายยังต่างเมืองต่างถิ่นที่ปฏิบัติกัน เกิดเป็นกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้า 4 กลุ่มที่พบจากการศึกษาจากกิจกรรมการค้าที่คนเหล่านี้ดำเนินการ ไม่นับกลุ่มพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางระดับสูง กลุ่มทั้ง 4 นี้ได้แก่ กลุ่มขุนนางชำนาญการและพ่อค้าของพระมหากษัตริย์ กลุ่มไพร่ต่างชาติและลูกครึ่ง กลุ่มพ่อค้าแม่ขาย และกลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่น คนเหล่านี้ทำการค้าของตนเอง มีทั้งโดยอาศัยระบบมูลนาย-ไพร่ และในจำนวนเหล่านี้ยังมีที่ทำกิจกรรมการค้านอกระบบ บางคนก็อาจจะอยู่นอกระบบมูลนาย-ไพร่ก็ได้ หรือบางคนแม้จะอยู่ในระบบแต่ก็ทำการค้ากับพ่อค้าที่อยู่นอกระบบ

กรุงศรีอยุธยาพยายามดึงคนที่อยู่นอกระบบเข้ามาอยู่ในระบบ ด้วยการพยายามจัดองค์กรและกฎหมายให้ครอบคลุมคนที่สัมพันธ์กับการค้าทุกกลุ่มในสังคม แต่ก็ไม่สามารถครอบคลุมได้หมด ยิ่งไปกว่านั้น กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าเหล่านี้บางคนอาจไม่สนใจด้วยซ้ำว่าตนเองจะได้เข้ามาสู่ระบบหรือไม่ สิ่งที่น่าสนใจอาจเป็นเพียงผลประโยชน์และความมั่งคั่งที่ตนจะได้รับจากการเข้าพึ่งพิงหรืออิงอาศัยการอุปถัมภ์จากราชสำนัก ขุนนาง และมูลนาย เกิดความสัมพันธ์ต่อกันในลักษณะการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อสร้างความสะดวกและโอกาสในการค้าและดำเนินกิจกรรมของตนเอง การค้าและความมั่งคั่งทำให้กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าบางพวกสามารถเปลี่ยนสถานภาพของตนได้โดยไม่ต้องเปลี่ยน “ชั้น” คือไม่ต้องเปลี่ยนจากชั้นไพร่ขึ้นไปเป็นมูลนายก็สามารถได้รับความนับหน้าถือตาในสังคม เห็นได้จากการจัดลำดับที่นั่งให้กลุ่มเศรษฐีเมื่อคราวรับทูตในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

การศึกษายังชี้ให้เห็นอีกด้วยว่า เมื่อพิจารณาจากกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในแง่มุมนี้ จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างการจัดองค์กร ระบบ กับกลุ่มคน และความต้องการสินค้าของตลาดทำให้คนกลุ่มนี้เติบโตขึ้นมาได้โดยอาศัยการอุปถัมภ์ระหว่างกันและการสร้างเครือข่ายการอุปถัมภ์ ลักษณะเช่นนี้ยังคงดำเนินต่อไปแม้เสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 ไปแล้ว กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าที่หลงเหลืออยู่ได้เข้าดำเนินกิจกรรมการค้าทั้งในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น กลุ่มขุนนางและมูลนายท้องถิ่นจากสมัยอยุธยาได้ขึ้นกุมอำนาจทางการเมือง จึงยังมีเครือข่ายทางเศรษฐกิจสังคมที่สร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จะเห็นได้ว่า กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยาเนืองคือหน่ออ่อนของกลุ่มผู้ดำเนินกิจกรรมการค้าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ได้ส่งต่อความรู้ ความสามารถ โลกทัศน์ และอุดมคติของตนมายังสมัยรัตนโกสินทร์ ทำให้ความเติบโตทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นได้แม้จะอยู่ในช่วงเวลาแห่งการสร้างเมืองใหม่และการทำสงครามหลายครั้ง

การศึกษาเรื่องกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าช่วยให้ได้คำตอบที่มีผู้ตั้งข้อสงสัยเอาไว้ว่าหลังคริสต์ศตวรรษที่ 17 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ในเศรษฐกิจขาลงและไม่เคยเป็นขาขึ้นอีกเลยจนกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่ 20 ว่าคงจะกล่าวเช่นนี้ไม่ได้ในกรณีของกรุงศรีอยุธยา การเกิดขึ้นของกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าชี้ให้เห็นว่าอย่างไรเสียการค้ายังคงดำเนินต่อไป เพราะสังคมได้เกิดกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าขึ้นมาแล้ว การจะตัดสินว่ากรุงศรีอยุธยาอยู่ในสภาวะ “ขาลง” หรือไม่นั้น คงจะต้องพิจารณาจากปัจจัยหลายประการ ทั้งตลาดการค้าภายนอก ตลาดการค้าภายใน ปริมาณเรือ ปริมาณสินค้าส่งออก ฯลฯ อย่างไรก็ดี หลักฐานของกรุงศรีอยุธยาเอง ทั้งจากคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม และจดหมายเหตุราชทูตลังกาที่เข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศชี้ให้เห็นสภาพการค้าภายในที่คึกคัก เห็นความเติบโตของตลาดและผู้ประกอบการในย่านการค้าต่างๆ ที่เติบโตขึ้นในช่วงอยุธยาตอนปลาย อีกทั้งสิ่งก่อสร้างต่างๆ ทั้งวัด วัง อาคารสถานที่ต่างๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายก็สะท้อนให้เห็นว่าเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยา ยังคงดีอยู่มาก จึงเกิดสิ่งก่อสร้างเหล่านั้นขึ้นมาได้

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าสภาพการค้าที่คึกคักชี้ให้เห็นสภาพเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยาว่าคงยังดำเนินต่อไปจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยา ใน ค.ศ. 1767

การศึกษาเรื่องกลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา พ.ศ. 2172-2310 ทำให้พบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจอื่นๆ อีกหลายประเด็นที่สามารถทำการศึกษาลงลึกต่อไป อาทิ

การศึกษาเรื่องเกี่ยวกับองค์พระคัมภีร์ค้ำอย่างละเอียด โดยพิจารณาจากกิจกรรมทางการค้า มิใช่พิจารณาจากโครงสร้างองค์กรดั่งที่มีผู้ศึกษาไว้ก่อน การศึกษาโครงสร้างสังคมภายใต้ระบบ มุณนาย-ไพร่ โดยพิจารณาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ต้องศึกษา เพื่อให้เห็น ภาพความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนในสังคมได้ชัดเจนขึ้น แม้แต่การศึกษาเกี่ยวกับความเติบโตของ สังคมอยุธยาโดยพิจารณาผ่านสิ่งก่อสร้าง วัด วัง และชุมชนก็ยังเป็นเรื่องที่สามารถศึกษาได้อย่าง ละเอียดและสามารถนำศาสตร์อื่นเข้ามาช่วยในการศึกษาได้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

หนังสือและเอกสารภาษาไทย

- กาญจนาศพนันท์. **ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์, มปป.
- กาญจนาศพนันท์. **ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บำรุงสาส์น, 2517.
- แกมบีเฟอร์, เอนเยลเบิร์ต. **ไทยในจดหมายเหตุแกมบีเฟอร์**. อัมพร สายสุวรรณ, แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ 5 (ฉบับปรับปรุง). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545.
- ขจร สุขพานิช, **ข้อมูลจากอดีต**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2518.
- คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน. **ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน พ.ศ. 1825-2395**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2525.
- คูชแมน, เจนนิเฟอร์ เวย์น. **การค้าทางเรือสำเภา จีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2528.
- คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง**. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2534.
- คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา**
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.
- จันทร์ฉาย ภัคฉนิคม, บรรณาธิการ. **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน**. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2532.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **โฉมหน้าศักดินาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2541.
- จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, **ขุนนางกรมท่าขวา การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2153-2435**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการคณะ อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- เฉลิม ยงบุญเกิด. **กระษاپณัฏไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2509.
- ชลดา เรืองรัชชลิขิต. **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

ชัย เรื่องศิลป์. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัย 2352-2453 ตอน 1 ด้านสังคม**. พระนคร:

สำนักพิมพ์บ้านเรื่องศิลป์, 2517.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ศึกษากับพัฒนาการของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์,
2519

ชิวชัย, บาทหลวง เดอ. **จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ. 1685
และ 1686 ฉบับสมบูรณ์**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า,
2516.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “**สยามพาณิชย์**” : **ประวัติการค้า-พาณิชย์ภาครัฐของไทยสมัยโบราณ**.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2544.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. **เรื่องของสองนคร**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. **สังคโลก-สุขุทัย-อยุธยา กับ เอเชีย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้า
และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2545.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. **อยุธยา : Discovering Ayutthaya**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการ
ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวิภัลย์ พงศ์พินิตานนท์ (บรรณาธิการ). **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย
เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526.

แซร์แวง, นิโกลาส์. **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ใน
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช)**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร:
สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506.

ณัชชา เลหาศิรินาถ. **สิบสองพันนา: รัฐจาริต**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์, 2541.

ณัฐ สุขสว่าง. **วิเคราะห์สังคมระบบไพร่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
เท่าที่ปรากฏในบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน**. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยช่างศิลป์, 2535.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ไทยรบพม่า ฉบับรวมเล่ม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
บรรณาการ, 2543.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่มจบ**. พระนคร: สำนักพิมพ์
คลังวิทยา, 2506.

ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์. **ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย
(ฉบับแก้ไข) และสำเนาอักษรีย์ สุลัยมาน (ฉบับย่อ)**. กรุงเทพฯ: สมาคมภาษาและ
หนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2517.

ตฤแปลง, ฟรังซ์ส์ อังวี. **ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม**. ปอล ซาเวียร์ แปล.

พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2539.

ตำราราชเสวกครั้งกรุงเก่า. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

ธรรมปิฎก, พระ. **ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ

โกมลคีมทอง, 2542.

ธิดา สาระยา. **โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, มปป.

ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์ชวา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2544.

ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์ชวา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2544.

ธิดา สาระยา. **เมืองประวัติศาสตร์ เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสะเกษ**.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2538.

ธิดา สาระยา. **รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ**.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537.

ธิดา สาระยา. **อารยธรรม-วัฒนธรรมในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

น. ณ ปากน้ำ. **ฝรั่งในศิลปะไทย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2529.

น. ณ ปากน้ำ. **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยู่ชยา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,

2540.

น. ณ ปากน้ำ. **ศิลปกรรมแห่งอาณาจักรศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2516.

น. ณ ปากน้ำ. **ศิลปะแห่งอาณาจักรไทยโบราณ**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2520.

น. ณ ปากน้ำ. **ศิลปะโบราณในสยาม รวมบทความจากวารสารเมืองโบราณ ปี พ.ศ.**

2517-2532. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537.

น. ณ ปากน้ำ. **ศิลปะและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ**.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2534.

นายต๋อ (แปล). **มหाराชวงศ์ พงศาวดารพม่า**. สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

นิตยา กาญจนะวรรณ. **วรรณกรรมอยุธยา**. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน,

2543.

- นิติ เอียวศรีวงศ์. **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2543.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. **ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นพิมพ์ครั้งที่ 3**. กรุงเทพฯ : แพรวสำนักพิมพ์, 2543.
- แบรดเลย์, แดนปีช. **อักษรธาภิธานศรับท์**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2514.
- บริหารเทพธานี, พระ. **พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา ภาคแรก**. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระบริหารเทพธานี 5 สิงหาคม 2514.
- แบส, เดอะ. **บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอะแบสเกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของ กองสตันซ์ ฟอลคอน**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2508.
- แบสติน, จอห์น และ เบนดา, แฮรี่ เจ. **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ : ลัทธิชาตินิยม ลัทธิอาณานิคมและการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.
- ปรีวัฒน์ จันทร, **เจ้แหอ แม่ทัพชั้นที่ "ซำปอกง"**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2546.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1) พงศาวดารเหนือ, พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ**. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4)**. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2506.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 4 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 5) จดหมายเหตุจีนว่าด้วยกรุงสยามแต่โบราณ**. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 8 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 8) จดหมายเหตุโหรในปุม เหตุการณ์ตั้งแต่ปีมะเส็ง จ.ศ. 283 ถึงปีจอ จ.ศ. 1236**. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 10 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 10 ตอนปลาย ภาคที่ 11-12)**. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 12 (ประชุมพงศาวดารภาค 15-18)**. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 13 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 20) จดหมายเหตุเรื่อง ทางไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงญี่ปุ่น**. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 14 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 22-25)**. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.

- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 15 (ประชุมพงศาวดารภาค 25-27). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 16 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 27). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 18 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32) อธิบายเรื่องเบื้องต้นที่ไทยจะเป็นไมตรีกับฝรั่งเศส ตอนที่ 1. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2508.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 22 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 36 (ต่อ) 37 และ 38). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2511.
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 39 (ต่อ) – 40). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2511.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 25 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 41 (ต่อ)- 42-43) จดหมายเหตุพ่อค้าฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2511.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 26 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 44) จดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2511.
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 28 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46 (ต่อ)-47-48) จดหมายเหตุราชทูตฝรั่งเศส ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2511.
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 29 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 48 (ต่อ) - 50). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2511.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 36 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63) เรื่องกรุงเก่า. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 37 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 63 (ต่อ)) เรื่องกรุงเก่า. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 38 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64) พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2512.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 64 (ต่อ)) พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2512.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 43 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 69). พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2509.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 47 (ประชุมพงศาวดารภาค 76) จดหมายเหตุของ โยส เซาเต็น พ่อค้าชาวฮอลันดา ในสมัยพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีเจียรณ พิชัยสนธิ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร 14 มีนาคม 2504.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์).

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางเจิม ลูประสงค์ ณ เมรุวัดราชฎาภิเษม จังหวัดนนทบุรี วันที่ 2 ธันวาคม พุทธศักราช 2516.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอร์บิง. พันเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ

พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร โปรดให้พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีลี้ม้าย อุทยานานนท์ ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 12 มิถุนายน พุทธศักราช 2509.

ประชุม ชุ่มเพ็งพันธ์. อธิบายภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา 417 ปีแลหลังครั้งบ้านเมืองดี. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, 2544

ประเสริฐอักษรนิติ์, หลวง. พระราชพงศาวดารกรุงเก่า. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงดาว, 2544.

ประเสริฐ ณ นคร. มังรายศาสตร์หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.

ปินโต, แฟร์นันด์ มังเดซ. การท่องเที่ยวของฝอยกัของแฟร์นันด์ มังเดซ ปินโต ค.ศ. 1537-1558. สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526.

ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2524.

พจนานุกรม ฉบับมติชน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2547.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2525.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า (ตามต้นฉบับของกรมราชบัณฑิต). พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกเอก เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ราชโกษาธิบดี (ม.ร.ว. มูล ดารากร) ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 10 สิงหาคม 2501.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่

4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2514.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (ฉบับหลวงสารประเสริฐและฉบับกรมพระปรมาธิบดีฯ)

และพงศาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย) เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสสา, 2504.

พัฒนาพงศ์ ประคัลภ์พงศ์, แปล. “จดหมายเหตุการณ์เดินทางของโตเม เปเรส.” ใน **ข้อมูล**

ประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา จากเอกสารไทยและต่างประเทศ, หน้า 1-7.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. นครปฐม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

เพ็ริน, บี.อาร์. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ม.ร.ว.จีระวัฒน์ จักรพันธุ์ แปล. กรุงเทพฯ: สมาคม

สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511.

เพ็ญศรี กาญจน์นัยและนันทนา กปิลกาญจน์. บทบาทมุสลิมในปลายสมัยอยุธยา-ธนบุรี

พ.ศ. 2300- 2325. รายงานผลการวิจัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2521.

พิชาน ดโนทัย. กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510.

พิตซ์, ราล์ฟ. จดหมายเหตุการณ์เดินทางของราล์ฟ พิตซ์, นันทา สุตกุล (แปล), พิมพ์เป็น

อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางเย็น ผดุงชีวิต พ.ศ. 2513

มาโตส, หลุยส์ เดอ. 470 ปี ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับโปรตุเกส. นันทนา ดันติเวสส (แปล),

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2528.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ขุนนางอยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 415210 ประวัติศาสตร์อยุธยา

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536

มานุษยวิทยาสิรินธร, ศูนย์. สังคมและวัฒนธรรม ชุมชนคนยี่สาร. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา

สิรินธร, 2545.

โยชียูกิ มาซุฮารุ. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง

สมัยคริสต์ศตวรรษที่14-17 จาก “รัฐทำการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า” . กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546.

รัชนีกร เศรษฐ์. โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2532.

ลา ลูแบร์, เดอ. จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์; ราชอาณาจักรสยาม.

สันต์ ท.โกมลบุตร, แปล. พิมพ์ครั้งที่ 1.พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510.

- ลีไทย, พญา. **ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2527.
- แลงการ์ด, ร. **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย**. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2526.
- วัน วลิต (แต่ง). **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. 2182**. กรุงเทพฯ :
ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.
- วิจิตรมาตรา, ชุน. **ประวัติการค้าไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บัณฑิตการพิมพ์, 2516.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **ความย้อนแย้งของอดีต พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี
ม.ร.ว.ศุภวัณย์ เกษมศรี**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2537.
- เวลส์, ควอริช. **การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ**. แปลโดย กาญจนี
สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์, 2519.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **กรุงศรีอยุธยาของเรา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2541.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **เมืองโบราณ: การสืบสานอารยธรรมสยามประเทศ**. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2542.
- ศานติ ภัคดีคำ (แปล). **ประวัติศาสตร์กัมพูชา: แบบเรียนของเขมรที่เกี่ยวข้องกับไทย**.
สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546,
- ศิลปากร, กรม. **นานาสาระประวัติศาสตร์จากเอกสารต่างประเทศ**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,
2539.
- ศิลปากร, กรม. **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในคริสต์
ศตวรรษที่ 17 เล่ม 1**. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2512.
- ศิลปากร, กรม. **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ
ในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2**. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513.
- ศิลปากร, กรม. **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ใน
คริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 3**. แปลโดย สุภาภรณ์ อัสวโสภณ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,
2522.
- ศิลปากร, กรม. **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ใน
คริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 4**. แปลโดย สุภาภรณ์ อัสวโสภณ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,
2525.
- ศิลปากร, กรม. **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน
ศตวรรษที่ 17 เล่ม 5**. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520.

ศิลปากร,กรม. โบราณคดีสีคราม 2 “เครื่องถ้วยจากทะเล.” กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,
2533.

ศิลปากร,กรม. เรื่องกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2521

ศิลปากร,กรม. รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต). กรุงเทพฯ: กรม
ศิลปากร, 2546.

ศิลปากร,กรม. รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2. กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร, 2535.

ศิลปากร,กรม. ศิลปกรรมสมัยอยุธยา,ม.ป.ท. : ม.ป.พ., 2514.

ศิลปากร,กรม. เอกสารขอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ 2167-2185
(ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดนนทบุรี กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ใน
คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดปทุมธานี กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ใน
คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
เหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว,
2542.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดราชบุรี กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ใน
คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดสิงห์บุรี กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ใน
คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542.

ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. อยู่อย่างไร ระเบิดพื้นฐานในสังคมไทยสมัยจาริต. กรุงเทพฯ:
นานมีบุ๊คส์, 2543.

ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. **หาอยู่หากิน เพื่อค้าเพื่อขาย เศรษฐกิจไทย รัตนโกสินทร์ตอนต้น.**

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2544.

ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา. พระนครศรีอยุธยา: ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา,
2533.

**ศูนย์วัฒนธรรมสาธารณรัฐอิหร่าน. เจ้าพระยาบวรราชนายกกับประวัติศาสตร์สยาม: รวมคำ
บรรยายและบทความจากการสัมมนาทางวิชาการ. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริม
การศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับอิสลาม, 2538.**

สกินเนอร์, จี. วิลเลียม. **สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิง ชาญวิทย์ เกษตรศิริ,**
บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2539.**

สายชล สัตยานุรักษ์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2546.**

สินชัย กระบวนแสงและพวงเพชร สุรัตน์กวีกุล. **การศึกษาสภาพสังคมสมัยอยุธยาตอนต้น
(พ.ศ. 1893-2072). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2522.**

สืบแสง พรหมบุญ. **ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. 1282-1853.**
กาญจณี ละอองศรี, แปล. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,
2525.

สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
เมืองโบราณ, 2544.**

สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย. **สาขาวิชาศิลปศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชาพัฒนาการ
วรรณคดีไทย หน่วยที่ 8-15. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุโขทัยธรรมมาธิราช, 2533.**

สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. **อภินิหารบรรพบุรุษและปฐมวงศ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน,**
2545.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน,**
2544.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **อยุธยาที่ยังฟ้า. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2544.**

สุนทรภู่. **นิราศเมืองแกลง. พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพนายประดับ ชัยสุนทร ณ วัดบางพระ
วรวิหาร ตำบลบางพระ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี 11 มีนาคม 2505.**

- สุนทร ชูตินธรานนท์. **พม่ารบไทยว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2544.
- สุนทร ชูตินธรานนท์. **พระสุพรรณกัลยา จากตำนานสู่หน้าประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สกายไลน์ ยูนิตี, 2542.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล,ม.จ. **ศิลปะในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538.
- สุภาพรพรณ ฦ บางช้าง. **ขนบธรรมเนียมประเพณี: ความเชื่อและแนวการปฏิบัติในสมัยสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- สุมาลย์ โทมัส. **ผ้าไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2537.
- อคิน รพีพัฒน์,ม.ว.ว. **สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2416)**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.
- อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คูวินทร์พันธุ์ (บรรณาธิการ). **ระบบอุปถัมภ์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- อิชิอิ, โยเนะโอะ และ โทชิฮารุ, โยชิคาวะ. **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542.
- อาคม พัตถิยะและนิติ เอี้ยวศรีวงศ์ (บรรณาธิการ). **ศรีรามเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2527.
- เอกรัตน์ อุดมพร. **วรรณคดีสมัยอยุธยา**. กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา, 2544.
- เอกสารประกอบการสัมมนา **กฎหมายตราสามดวง: แวนสองสังคมไทย ครั้งที่ 3**. วันศุกร์ที่ 11 และเสาร์ที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2547.
- เอเชียศึกษา, สถาบัน. **ชาวแต่จิวในประเทศไทย และในภูมิภาคเดนมาร์กที่เฉาชัน สมัยที่หนึ่งท่าเรือจางหลิน (2310-2393)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

บทความจากหนังสือ

- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ.” ใน **หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ สังคมและการเมือง**, หน้า 3-29. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518.
- บุษกร กาญจนจारी. “ปัญหาการควบคุมกำลังคนและแห่งหนึ่งของการเมือง เศรษฐกิจในสมัยอยุธยา

ตอนปลาย” ใน **เปลวไฟล้อมลายนาคร: รวมบทอ่านคัดสรรประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2544.

วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ. “สาระประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยและข้อเสนอเกี่ยวกับแบบศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์อยุธยา” ใน **โคลนไม่ติดล้อ คนไม่ติดกรอบ**. สุทธาชัย ยิ้มประเสริฐ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. “ไทยในสายตาอาคันตุกะจากจีนสมัยอยุธยาตอนต้น (ค.ศ. 1349-ประมาณ 1430): การวิเคราะห์เอกสารประวัติศาสตร์อยุธยา (2).” ใน **ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทยและต่างประเทศ**, หน้า 1-49. วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. นครปฐม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

วิสันธนี โภธิสุนทร, “ถลางและภูเก็ต ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และการตั้งถิ่นฐาน” ใน **ถลาง ภูเก็ต และชายฝั่งทะเลอันดามัน: โบราณคดี ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ และ เศรษฐกิจ**. หน้า 100-106. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532.

สมศรี เขียมธรรม (แปล), “เรื่องราวเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง” ใน **รวมเรื่องแปลและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 4**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541.

สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. “ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยอยุธยา.” ใน **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484**, หน้า 31-46. ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

อิชิอิ, โยเนะโอะ. “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับ “พระราชพงศาวดาร” ใน **ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทยและต่างประเทศ**. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

บทความจากวารสาร

จารึก วิไลแก้ว. “มรดกใต้ท้องทะเลไทย” “เรืออ่าวไทย 1” หรือ “เรือกลางอ่าว”. **วารสารศิลปากร** 35, 2 (2535), 8-32.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. “บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ”. **ศิลปากร** 6, 5 (มกราคม 2506).

ธราพงศ์ ศรีสุชาติ. “ประเทศไทยกับเส้นทางสายแพรไหมทางทะเล บทบาทของเมืองท่าโบราณในประเทศไทย”. **วารสารศิลปากร** 33, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2543).

- ธิดา สาระยา. “ไตรภูมิกับการจัดระเบียบความคิดในประวัติศาสตร์สังคมไทย”. **ศิลปวัฒนธรรม** 6, 2 (ธันวาคม 2527), 94-102.
- น. ณ ปากน้ำ. “ศิลปะสมัยพระเจ้าปราสาททอง”. **เมืองโบราณ** 7, 3 (สิงหาคม-พฤศจิกายน 2524), 51-66.
- พรเพ็ญ อ้นตระกูล. “ผู้หญิงไทยในกฎหมายตราสามดวง : จากผู้หญิงเป็นใหญ่ถึงผู้หญิงเป็นชาย ผู้ชายเป็นคน”, ใน **ความรัก ความรู้ ผู้หญิง ผู้ชาย. วารสารอักษรศาสตร์** 32,1 (มกราคม-มิถุนายน 2546), 246-299.
- พรภิรมณ์ เขียมธรรม. “ลักษณะของไพร่และไพร่ในฐานะที่เป็นฐานอำนาจทางการเมืองสมัยอยุธยา.” **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์** 8,1(ม.ค.-ก.พ. 2521), 82-97.
- เพ็ชรี สุมิตร. “เส้นทางสายไหม”. **วารสารราชบัณฑิตยสถาน** 27, 2 (มิถุนายน 2545), 467-476.
- มานพ ถาวรวัฒนกุล. “กฎหมายเกี่ยวกับชาวต่างชาติในสมัยอยุธยา”. **รวมบทความประวัติศาสตร์** 21, 2542, 96-112.
- วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. “เส้นทางนิราศ เส้นทางการค้า”. **ศิลปวัฒนธรรม** 23, 6 (เมษายน 2545), 102-109.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. “ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ”. **รวมบทความประวัติศาสตร์** 21, 2542, 1-28.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. “จากไพร่ฟ้าสู่สามัญชน”. **วารสารราชบัณฑิตยสถาน** 28,2 (เม.ย.-มิ.ย. 2546), 316-330.
- ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. “ระบบไพร่”. **วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช** 12,3 (ก.ย.-ธ.ค. 2542), 82-96.
- คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. “กรมหลวงโยธาเทพ พระธิดาผู้ทรงอิทธิพลในราชสำนัก สมเด็จพระนารายณ์”. **ศิลปวัฒนธรรม** 12, 5 มีนาคม 2534, 100-105.
- สายันต์ ไพรัชญาจิตร. “ความเคลื่อนไหวของโบราณคดีใต้น้ำในประเทศไทยและหลักฐานการพาณิชย์นาวีสมัยกรุงศรีอยุธยา”. **วารสารศิลปากร** 35, 2 (2535), 34-67.
- อมรา ศรีสุชาติ. “หลักฐานโบราณคดีเกี่ยวกับสินค้าสำคัญในการค้าทางทะเล”. **วารสารศิลปากร** 33, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2533), 24-34.

วิทยานิพนธ์

คมขำ ดีวงษา. **บทบาทของการตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายในและ**

ภายนอก พ.ศ. 2173-2310. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2531.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. **บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยา ถึงสมัย**

รัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2153-2435). วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2544.

ชลดา โกพัตมดา. **ทาสและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.**

2325-2448. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2533.

ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล. **ระบบเศรษฐกิจอยุธยา.** วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตร

มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

ปาริชาติ วิลาวรรณ. **การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. 1893-2310,** วิทยานิพนธ์

ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2528.

ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์. **การศึกษาประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า.** วิทยานิพนธ์

ระดับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.

พลศรี นนทรี. **สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจทางการเมืองการ**

ปกครองนับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2527.

วรพร ภู่งศ์พันธ์. **ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่**

16 ถึง ค.ศ. 1767. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. 2542.

สุกัญญา บำรุงสุข. **บทบาทและอำนาจหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์.**

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523.

สุภัทรา กมลลาภรณ์. **อำนาจหน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์**

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529,

อดิศร หมวกพิมาย. **กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการ**

เปลี่ยนแปลง ตั้งแต่สมัย ธนบุรีถึงการท่า สนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2310-2398.

วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2531.

อัษฎลี สุสายนท์. **ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยใน**

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ปริญญา

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

อุษณีย์ ธงไชย. **ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนา พ.ศ. 1834 – 2310,** วิทยานิพนธ์

ระดับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526

บรรณานุกรมหนังสือและเอกสารภาษาต่างประเทศ

Aghassian, Michel and Kevonia, Keram. "Armenian Trade in the Indian Ocean in the

Seventeenth and Eighteenth Centuries" Ed. Denys Lombard and Jean Aubin.

Asian Merchants and Businessmen in the Indian Ocean and the China Sea. New

Delhi: Oxford University Press, 2000.

Andaya, Barbara Watson (ed.). **Other Pasts: Women, Gender and History in Early**

Modern Southeast Asia. Honolulu : Center for Southeast Asia Studies, University

of Hawaii at Manoa, 2000.

Baker, Chris. **Ayutthaya Rising: From the Land or the Sea.** In "Ports, Communities and

Trade in Thailand from the 14th – 19th Centuries", The 8th International

Conference on Thai Studies at Nakhon Phanom River View Hotel, Nakhon

Phanom Province on 9th-12th January, 2002.

Baker, Chris {et al}. **Van Vliet's Siam.** Bangkok: Silkworm Books, 2005.

Baladouni, Vahé and Makepeace, Margaret (ed.). **Armenian Merchants of the**

Seventeenth and early Eighteenth Centuries: English East India Company

Sources. Philadelphia: American Philosophical Society Independence Square,

1998.

- Barbosa, Duarte. **A Description of the Coasts of East Africa and Malabar in the beginning of the Sixteenth Century**. translated by The Hon. Henry E.J. Stanley. New York: Johnson Reprint Corporation, 1970.
- Bowring, John, Sir. **The Kingdom and People of Siam Volume One**. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1977.
- Brummelhuis, Han ten. **Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts between the Netherlands and Thailand**. Lochem: the Netherlands, 1987.
- Collis, Maurice. **Siamese White**. Bangkok: AVA Publishing House, 1996.
- Curtin, Philip D. **Cross-Cultural Trade in World History**. New York: Cambridge University Press, 1985.
- Cushman, Richard D. (trans.) **The Royal Chronicles of Ayutthaya**. Bangkok: The Siam Society, 2000.
- Dhiravat na Pombejra. **The Accession of King Narai According to Dutch Sources**. Paper presented at the International Seminar on 400 Year of Thai-Dutch Relations, Chulalongkorn University, 18-20 March, 2004.
- Dhiravat na Pombejra. "Ayutthaya at the End of the Seventeenth Century; Was There a Shift to Isolation?" in **Southeast Asia in the Early Modern Era; Trade, Power, and Belief**, p 250-272. Ed. by Anthony Reid, (London: Cornell University Press, 1993.
- Dhiravat na Pombejra. **Court, Company, and Campong Essays on the VOC presence in Ayutthaya**. Bangkok: Amarin Printing Group, 1992.
- Dhiravat na Pombejra. **Siamese Court Life in the Seventeenth Century as Depicted in European Sources**. Bangkok: Faculty of Arts Chulalongkorn University, 2001.
- Dhiravat na Pombejra. "Princes, Pretenders, and the Chinese Phrakhleng: An Analysis of the Dutch Evidence Concerning Siamese Court Politics, 1699-1734," in **On the Eighteenth Century as a Category of Asian History Van Leur in Restrospect**, pp. 107-130. Edited by Leonard Blusse and Femme Gaastra. Hampshire: Ashgate Publishing, 1998.
- Fairbank, John King. "A Primary Framework" in **The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations**. ed. John King Fairbank. 3rd printing. Massachusetts: Harvard University Press, 1974.

- Floris, Peter. **His Voyage to the East Indies in the Globe 1611-1615**. edited by W.H. Moreland, Second Series, No. LXXIV. London: Hakluyt Society, 1934.
- Gervaise, Nicolas. **The Natural and Political History of the Kingdom of Siam**. Bangkok: White Lotus 1998.
- Grabowsky, Volker and Turton, Andrew. **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship: The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837**. Chiang Mai: Silkworm Books, 2003.
- Gungwu, Wang. "Early Ming Relations with Southeast Asia: Background Essay" in **The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations**. ed. John King Fairbank. 3rd printing. Massachusetts: Harvard University Press, 1974.
- Gupta, Arun Das. "The Maritime Trade of Indonesia: 1500-1800" in **Southeast Asia: Colonial History**, Volume 1. ed. by Paul H. Kratoska. London: Routledge, 2001.
- Hall, Kenneth R. **Maritime Trade and State Development in Early Southeast Asia**. Honolulu: University of Hawaii Press, 1985.
- Hutchinson, E.W. **Adventurers in Siam in the Seventeenth Century**. Bangkok: DD Books, 1985.
- Ishii, Yoneo. **An Index of Officials in Traditional Thai Governments Volume I, Part I; The Law of Civil Hierarchies**. Kyoto: The Center for Southeast Asian Studies, 1974.
- Kaempfer, Engelbert. **A Description of the Kingdom of Siam**. Bangkok: Orchid Press, 1998.
- Kennon, Breazeale (editor). **From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia**. Bangkok: the Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project, 1999.
- Kobkua Suwannathat-Pian. "Dialogue of Two Pasts: "Historical Facts" in Traditional Thai and Malay Historiography" in **New Terrains in Southeast Asian History** Ed. Abu Talib Ahmad and Tan Liok Ee. Singapore: National University of Singapore, 2003.
- La Loubère, Simon de. **A New Historical Relation of the Kingdom of Siam**. Singapore: Oxford University Press, 1986.
- Langer, William L. **An Encyclopedia of World History**. London: Harrap/Galley Press, 1987.
- Meilink-Roelofs, M.A.P. **Asian Trade and European Influence in the Indonesian**

- Archipelago between 1500 and about 1630. The Hague: Martinus Nijhoff, 1962.
- Moorhead, F.J. **A History of Malaya and Her Neighbours Vol.1.** London: Longman Green and Co Ltd, 1957.
- Nishioka, Hideo. **A Chronological History between Japan and Thailand.** Tokyo: Keio University, 1970.
- Pires, Tomé. **The Suma Oriental of Tomé Pires Vol. 1.** Amado Cortesao (tr.), London: The Hakluyt Society, 1944.
- Raben, Remco and Dhiravat na Pombejra. **In the King's Trail : an 18th century Dutch Journey to the Buddha's Footprint : Theodorus Jacobus van den Heuvel's Account of his Voyage to Phra Phutthabat in 1737** Bangkok : Royal Netherlands Embassy, 1997. _
- Rabi, Muhammad. **The Ship of Sulaiman.** tr. John O'Kane. London: Routledge & Keagan Paul, 1972.
- Reid, Anthony. **Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680, Volume one : The Land below the Winds.** Chiang Mai: Silkworm Books, 1988.
- Reid, Anthony. **Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680, Volume two : Expansion and Crisis.** Chiang Mai: Silkworm Books, 1993.
- Reid, Anthony. "Documenting the Rise and Fall of Ayudhya as a Regional Trade Centre" Proceedings for the International Workshop "Ayudhya and Asia" 18-20 December 1995.
- Reid, Anthony. **Southeast Asia in the early modern era; Trade, Power, and Belief.** London: Cornell University Press, 1993.
- San Antonio, Gabriel Quiroga de. **A Brief and Truthful Relation of Events in the Kingdom of Cambodia.** Bangkok: White Lotus, 1998.
- Sangar, Satya Prakash. **Indian Textile in the Seventeenth Century.** New Delhi: Reliance, 1998.
- Sarasin Viraphol. **Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853.** Massachusetts: Harvard East Asian monographs; 76, 1977.
- Skinner, G.W. **Chinese Society in Thailand: An Analytical History.** Ithaca: Cornell University Press, 1962.

- Smith, George Vinal. *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*. De Kalb: Northern Illinois University, 1977.
- Smithies, Michael, tr. *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the Embassy to Siam 1685*. Chiang Mai: Silkworm Books, 1997.
- Sunait Chutintranond. "Mergui and Tenasserim as Leading Port Cities in the Context of Autonomous History", in *Port Cities and Trade in Western Southeast Asia* Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, 1998: 1-14.
- Sunait Chutintranond and Than Tun. *On Both Sides of the Tenasserim Range: History of Siamese-Burmese Relations*. Bangkok: Chulalongkorn University, 1995.
- Tarling, Nicholas (editor). *The Cambridge History of Southeast Asia Vol 1. from Early Time to C 1800*. London: Cambridge University Press, 1992.
- Ishii, Yoneo (ed.). *The Junk Trade from Southeast Asia: Translation from the Tōsen Fusetsu-gaki, 1674-1723..* Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1998.
- Villiers, John. "Makassar: the Rise and fall of an east Indonesian Maritime Trading State, 1512-1669" in *The Southeast Asian Port and Polity: Rise and Demise* edited by J. Kathirithamby-Wells and John Villiers. Singapore: Singapore University Press, 1990: pp. 143-159.
- Wyatt, David K. *Thailand: A Short History*. Chiang Mai: Trasvin Publication, 1984.
- Wicks, Robert S. *Money, Markets, and Trade in Early Southeast Asia*. New York: Studies on Southeast Asia, Cornell, 1992.
- Woodruff, William. *A Concise History of the Modern World*. Third edition. London: Macmillan Press LTD, 1998.
- Takaya, Yoshikazu. *Agricultural Development of a Tropical Delta: A Study of the Chao Phraya Delta*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1987.

บทความจากวารสารภาษาต่างประเทศ

- Bassett, D.K. "British 'Country' Trade and Local Trade Networks in the Thai and Malay States, c.1680-1770" *Modern Asian Studies* 23 (4), pp. 625-643.
- Cushman, J.W. "Siamese state trade and the Chinese go-between, 1767-1885."

Journal of Southeast Asian studies 12,1(Mar. 1981),46-61.

Reid, Anthony. "The Structure of cities in Southeast Asia, Fifteenth to Seventeenth Centuries." *Journal of Southeast Asian Studies* 11,2 (Sept. 1980), 235-250.

Wolters, O.W. "Chen-Li-Fu a State on the Gulf on Siam at the Beginning of the 13th Century", *The Journal of the Siam Society* 48,2 (Nov 1960), 1-36.

วิทยานิพนธ์ภาษาต่างประเทศ

lioka, Naoko. *Siamese Junk Trade with Japan from the 17th to the Early 18th Century*
M.A. Thesis in Thai Studies, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, 2001.

Dhiravat na Pombejra. *A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688*. Ph.D. Thesis, School of Oriental and African Studies, the University of London, 1984.

Widodo, Johannes. *The Urban History of the Southeast Asian Coastal Cities*. PhD. Dissertation, Faculty of Engineering, Graduate School Architecture, Fujimori Laboratory, the University of Tokyo (Japan), February 1996.

หลักฐานจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์

http://www.canberra.edu.au/ucardi/The_fall_of_Ayhdha.htm

<http://www.dtcp.go.th/itdb/txt/pop/urban4.htm>

<http://www.maritimeasia.ws/turiang/ceramicissues.html>

http://www.ucl.ac.uk/dpu-projects/drivers_urb_change/urb_society

<http://www.md.go.th/map-md/>

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

รายพระนามพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 17
ไปจนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา

พระนามพระมหากษัตริย์	ปีที่ครองราชย์ (ค.ศ. / พ.ศ.)
สมเด็จพระนเรศวร	1590 - 1605 / 2133 - 2148
สมเด็จพระเอกาทศรถ	1605 - 1610 / 2148 - 2153
พระศรีเสาวภาคย์	1610 / 2153
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	ตุลาคม 1610 หรือกลางปี 1611 – 1628 / กลางปี 2153 หรือ 2154 – 2171
สมเด็จพระเชษฐาธิราช	13 ธันวาคม 1628 - 1629 / 2171 - 2172
สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์	กลางปี 1629/ 2172
สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	ปลายเดือนกันยายน 1629 – 1656 / 2172 - 2199
เจ้าฟ้าไชย	7 สิงหาคม 1656 / 2199
สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา	8 สิงหาคม 1656 / 2199

สมเด็จพระนารายณ์	26 ตุลาคม 1656 -1688 / 2199 - 2231
สมเด็จพระเพทราชา	11 กรกฎาคม 1688 – 1703 / 2231 - 2246
สมเด็จพระเจ้าเสือ	1703 – 1709 / 2246 - 2252
สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ	1709 – 1732 / 2252 – 2275
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	1732 – 1758 / 2275 - 2301
สมเด็จพระอุทุมพร	1758 / 2301
สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ	1758 – 1767 / 2301 - 2310

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

ตารางแสดงแหล่งสินค้าซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญของกรุงศรีอยุธยา
จากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นไป¹

สินค้า	แหล่งสินค้า
ไม้ฝาง	เมืองฝางหรือเมืองป่าฝาง พิษณุโลก แม่กลอง เพชรบุรี ราชบุรี กุย ตะนาวศรี นครศรีธรรมราช ชลบุรี จันทบุรี และหัวเมือง ทั่วไป
หนังสือต์ว์ เช่น กระปือ กวาง เสือ เขาสัตว์	พิษณุโลก กำแพงเพชร สวรรคโลก สุโขทัย ล้านช้าง ล้านนา สงขลา เชียงใหม่ (ราคาถูก มาก) นครราชสีมา ตาก เพชรบูรณ์ กัมพูชา นครศรีธรรมราช ปัตตานี

¹ ที่มา: ฟาน ฟลิต, “พรรณานาราชอาณาจักรสยาม” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์ฟาน ฟลิต (วัน วลิต)**, หน้า 104-108., **คำให้การชาวกรุงเก่า** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จดหมายเหตุ, 2544), หน้า 257-259., **คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง** (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 4-6., บาทหลวง เดอ ชัวซีย์, **จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 551-552., กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 1**, หน้า 101-102, 199, 213-214., กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ ในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2**, หน้า 67-68, 162, 164, 247-248, 275, 284, 293-294. Simon de La Loubère, *The Kingdom of Siam*, pp. 13-14.

เนื้อแผ่น เอ็นเนื้อ	นครราชสีมา
งาช้าง	นครราชสีมา เชียงใหม่ พิษณุโลก ล้านช้าง ตาก เพชรบูรณ์
ช้าง	นครราชสีมา เชียงใหม่ พิษณุโลก ถลาง
นอแรด	พิษณุโลก ล้านช้าง นครราชสีมา ตาก เพชรบูรณ์
ไม้กฤษณา (Eagle Wood หรือไม้บันนา Agillah Bahnah)	นครราชสีมา จันทบุรี กัมพูชา
ไม้กะลำพัก ^๓	ป่าไผ่เมืองญวน เมืองจามปา
ไม้หอม	ล้านนา
ไม้ซุง	หัวเมืองเหนือ
ไม้สัก เส้า	พิษณุโลก สวรรคโลก กำแพงเพชร สุโขทัย
ซี่ไต้, ไต้	พิษณุโลก ตาก เพชรบูรณ์
ซี่ผึ้ง, น้ำผึ้ง	ชาวล้านช้างนำมาพิษณุโลก นครราชสีมา ล้านนา
ซี่ผึ้งดำ (black wax, Sieran)	นครสวรรค์
ยางรัก	ล้านช้าง พม่า เชียงใหม่
ผ้าตาราง ผ้าสายบัวสีคืบหน้าเก็บทอง ผ้าตาบัวปก ผ้าตาเล็ดงา	นครราชสีมา

^๓ เป็นไม้ชนิดเดียวกับไม้กฤษณา แต่คุณภาพไม่ดีเท่า

ผ้าปูม แพรญวน	กัมพูชา
น้ำอ้อย	พิจนุโลก
สีเสียด	แพร์
กำยาน	ตากล เพชรบูรณ์ เชียงใหม่ ล้านช้าง กัมพูชา ลพบุรี
เงี้ยว	กัมพูชา
กระวาน	กัมพูชา
การบูร	ล้านช้าง บอร์เนียว
ชะมดเชียง	ล้านช้าง
ชะมดเข็ด	พม่า เชียงใหม่
หวายตะค้า กระเซงเตย	ตากล เพชรบูรณ์ หัวเมืองปักข์ใต้
เหล็ก	สุโขทัย พิจนุโลก กำแพงเพชร ลพบุรี ตากล เพชรบูรณ์
ตะกั่ว	กาญจนบุรี นครศรีธรรมราช
ตะกั่วนม	บ้านกระจับ
ทองคำ	ล้านช้าง กัมพูชา บางสะพาน กุยบุรี เชียงใหม่ ปัตตานี ภูเก็ต
ทองสัมฤทธิ์	ภูเก็ต
ทองแดง	ลพบุรี

อัญมณี	ล้านช้าง เชียงใหม่ ชุมพร
น้ำตาลทราย น้ำตาลกรวด	หัวเมืองปักษ์ใต้
ครั่ง	พิษณุโลก ตาก เพชรบูรณ์ ล้านช้าง ล้านนา บอร์เนียว
ยาสูบ	ตาก เพชรบูรณ์
รง	กัมพูชา จันทบูรณ์
น้ำมันยาง	ตาก เพชรบูรณ์
รังนก	สงขลา
อำพันสีเทา	ภูเก็ต
ดีบุก	สงขลา นครศรีธรรมราช ภูเก็ต พัทลุง ไชยา ชุมพร พุนพิน พังงา กาญจนบุรี
พริกไทย	นครศรีธรรมราช สงขลา พัทลุง ปัตตานี จันทบุรี
กำมะถัน	หัวเมืองปักษ์ใต้ ชลบุรี
ข้าว	อ่างทอง ลพบุรี อินทร์ พรหม สิงห์ สวรรค์ สุพรรณ ชุนชนบริเวณแม่น้ำแม่กลอง เพชรบุรี ราชบุรี
ผลไม้สวน	บางกอก บางช้าง นครศรีธรรมราช ตะนาวศรี
ปลาช่อน (สำหรับส่งออก)	ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง

เกลือทะเล	ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง
กะปิ น้ำปลา ปูเค็ม	เพชรบุรี ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง
ไข่มุก	ภูเก็ต บางคลี (Bengery หรือ Bangeri) ตะนาวศรี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค

ลำดับมูลนาย – ไพร์ ในกรมพระคลัง แบ่งตามหน่วยงานที่สังกัด

ออกญาศรีธรรมราชเดชะอำมาตยานุชิต

พิพิทรัตนราชโกษาธิบดีอะภัยพิริยกรมพาทู, เจ้ากรม	นา	10000
พระพิพทโกษาราช, ปลัดทูลฉลอง	“	1000
ขุนพิณใจ, ราชปลัดนั่งศาล	“	800
ขุนรักษาสมบัติจิ้งบำเรอห์, ศักหลังฎีกาให้จ่าย	“	800
ขุนราชอากรขอนิจราชการ, บาญชียกกลาง	“	800
ขุนเทพราชสมุหะอากร	“	600
ขุนยิสารทพย์ากร, สมุบาญชีย	“	600
ขุนทิพโกษา	“	800
ขุนทณรัตน์ได้แจกเบี้ยหวัด	“	600
ขุนหมื่นขึ้นแก่ขุนศรีราชอากร 8 คน	นาคนละ	300
ขุนหมื่นขึ้นแก่ขุนเทพราช 13 คน	นาคนละ	300
ขุนสมบัติบดิกดองชนะระสุดขุนหมื่น 4 คน	นาคนละ	600
ขุนแก้วอายุัด ทนายโกษา	นา	600
ขุนอักษรเสมียรตรา	“	600
พระจุลราชมนตรี	“	1400
ขุนราชเศรษฐีปลัด ได้ว่าแขกประเทศ ฉวา		
มลายู อังกฤษ	“	800
หลวงราชมนตรีเจ้าท่า ได้ว่าแขกประเทศ		
อังกฤษ ญวน ฝรั่งเศส	“	800
หมื่นพิณจวาที ล่าม	“	300
หมื่นศรีทรงภาษา ล่าม	“	300
หมื่นสัจจวาที ล่าม	“	300

หมื่นสำเภาวาที ล่าม	นา	300
หมื่นทิพวาจา ล่ามอังกฤษ	“	300
หมื่นเทพวาจา ล่ามอังกฤษ	“	300
หลวงนนทเกษ เจ้าท่า ได้ว่าพราหมณ์เทศ	“	800
หมื่นสัจจะวาจา ล่าม	“	300
หมื่นสัจวาที	“	300
หลวงโชติเกราชเศรษฐี, เจ้ากรม	“	1400
หลวงเทพภักดี เจ้าท่า ได้ว่าวิสันดา	“	600
ขุนทองสื่อ จีนล่ามนายอำเภอ	“	600
ขุนทองสมุท จีนล่ามนายอำเภอ	“	600
ขุนวรวาที ล่ามฝรั่งเศส	“	300
ขุนราชวระดี ล่ามกะปิตัน	“	300
ขุนรักษาสุมุท ล่ามกะปิตัน	“	300
ขุนวิสุทสาคร ล่ามแปลนายสำเภาปากน้ำ	“	400
นายเรือปากกว้าง 4 วาขึ้นไป จีน แซก ฝรั่งเศส		
อังกฤษ สำเภาใหญ่	“	400
นายเรือปากกว้าง 3 วาเศษ	“	200
จุนจู้ นายสำเภา	“	400
ต้นหนดูทางสำเภาใหญ่	“	200
ลำด้า บาญชียใหญ่สำเภาใหญ่	“	200
ต้นหนดูทางสำเภาน้อย	“	100
ลำด้า บาญชียใหญ่สำเภาน้อย	“	100
ปั้นจู้ ซ่อมแปลงสำเภา	“	80
ไต้ก่งขวา นายท้าย	“	80
ไต้ก่งซ้าย นายท้าย	“	80
ชินตง เถาขวา บาญชียกลาง	“	50
ชินตง เถาซ้าย บาญชียกลาง	“	50
อาป๋น, กระจงกลาง	“	50

จงกว่า, ใช้คนทั้งนั้น	นา	50
เด็กขอ, ได้ว่าระวางบันทุก	“	50
อากิ่ง, ช่างไม้สำเนา	“	50
เอียวก่ง, บูชาพระ	“	30
ตัวเลี้ยว ว่าสายเลี้ยวกับเสาท้าย	“	30
ลำบันกับเสาหน้า	“	30
ชมภู	“	30
เท่าตั้ง ว่าสมอ	“	30
ฮูเตี้ยว ทอดดิ่ง	“	30
ฮิดเซียร์ ลดใบ	“	25
ฮี่เซียร์ ลดใบ	“	25
สามเซียร์ ลดใบ	“	25
จับกะเถา, กวาดสำเนา	“	25
เบียบัน, จ่ายกับเข้า	“	25
ซินเต้ง 18 คน ทนายจุ่นจู้ ล้ำต้า บันจู้	“	25
นายรอง 7 คน ได้วางคนละ 16	“	25
พระศรีพิพัทธ์ตระโกษา	“	3000
หลวงรัตนโกษา	“	800
ขุนพิบูลสมบัติ	“	600
ขุนสวัสดิโกษา	“	600
หมื่นสมบัติบดี	“	300
หมื่นทณรัตน์	“	300
ขุนคลัง เจ้ากรมคลังป่าจาก	“	600
ขุนศรีคงยศ เจ้ากรมคลังป่าจาก	“	600
หมื่นพิทักษ์นาว่า ปลัดกรม	“	400
ขุนวิสุทธิสมบัติ เจ้ากรมคลังวังไซ	“	600
หมื่นพิบุรรมสมบัติ ปลัดกรม	“	400
หมื่นไชนาว่า ปลัดกรม	“	400

19.	วัดสองคน	20.	วัดไตรตรึงส์
21.	พระที่นั่งเย็น (ตึกดิน)	22.	วัดพระราม
23.	วัดดาวดึงส์	24.	วิหารเกษบ
25.	วัดมงคลบพิตร	26.	วัดเกษ
27.	วัดแค	28.	ศาลพระกาฬ
29.	วัดใหม่ชัยวิจิตร	30.	วัดระฆัง
31.	วัดวรเชษฐาราม	32.	วัดโลกยสุธาราม
33.	สะพานสวนอู่	34.	สะพานท่าเหย
35.	สะพานป่าถ่าน	36.	สะพานชีกุน
37.	วัดป่าพาย	38.	วัดจันทร์ (3)
39.	วัดป่ามอ	40.	วัดทอง
41.	วัดชนะมาร	42.	วัดโลกขมื่น
43.	วัดป่า	44.	วัดร้าง (1)
45.	วัดปี่ราย	46.	วัดป่าพัด
47.	วัดร้าง (2)	48.	วัดสังข์แห้ว
49.	วัดสังขทา	50.	วัดเจดีย์ใหญ่

51.	วัดเจ้าพรหมณ์	52.	วัดหอยโข่ง
53.	วัดแก้ว	54.	วัดอุโบสถ
55.	วัดเจ้าปราบ	56.	วัดโคกมะดันใหญ่
57.	วัดโคกมะดันเล็ก	58.	วัดนก (2)
59.	วัดสันทราย	60.	วัดหลวงซีกруд
61.	วัดวังไชย	62.	วัดสะแก
63.	วัดโชน	64.	วัดเฉาะ
65.	วัดพระงาม	66.	วัดร้าง
67.	วัดมหาสมัน	68.	วัดร้าง
69.	วัดจันทร์ (4)	70.	วัดโพธิ์เผือก
71.	วัดวรโพธิ์	72.	วัดป่าฝ้าย
73.	วัดส้ม	74.	วัดโคกเดHEMA
75.	วัดหีบ		

พระราชวังและวัดนอกเขตอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

1.	วัดช้าง	2.	วัดตึก
3.	วัดสุวรรณवास	4.	วัดราชประดิษฐฐาน
5.	วัดท่าทราย	6.	วัดขุนแสน
7.	วัดขมิ้น	8.	วัดเขียน
9.	วัดเสนาสนาราม	10.	วัดคอกม้า
11.	วัดสะพานถ่าน	12.	วัดลังกา
13.	วัดโคกม่วง	14.	วัดกระเจี
15.	วัดหอรระงัง	16.	วัดขุนเมืองใจ
17.	วัดจีน	18.	วัดสุวรรณดาราราม
19.	ป้อมเพชร	20.	วัดกำแพง
21.	วัดถนนจีน	22.	วัดแม่นางมุก
23.	วัดป่าสัก	24.	วัดบรมพุทธาราม
25.	วัดสะพานนาค	26.	วัดปราสาท

27.	วัดสวนหลวงคี่งคว	28.	วัดโคก
29.	วัดสิงห์	30.	วัดสบสวรรค์
31.	วัดโลกฉาง	32.	วัดจอมทอง
33.	วัดมนเทียร	34.	พระราชวังหลัง
35.	วัดน้อย	36.	วัดป่าทราย
37.	วัดสาทศิชน	38.	วัดป่าสะท้อน
39.	วัดคงคาวิหาร	40.	วัดช่อง
41.	วัดขวาง	42.	วัดหนัง
43.	วัดกลี้ง	44.	วัดเจ้าบา (วัดเจ้าตา)
45.	วัดตลาด	46.	วัดโลกดอกไม้
47.	วัดโคกรัก	48.	วัดเป็ด
49.	วัดป่ากูป	50.	เทวสถาน
51.	วัดสะพานเงิน	52.	วัดป่าโทน
53.	วัดน้อยนางหงษ์	54.	วัดโคกขมื่น
55.	วัดโค (วัดวัว)	56.	วัดเผาเข้า
57.	วัดท่าโพ	58.	วัดท่าม้า

59.	วัดสิงหาราย	60.	วัดเจ๊ก
61.	วัดจีน	62.	บ้านพระยาวิชาเยนทร์
63.	วัดจิ้งจก	64.	วัดนางชี
65.	วัดเสียมราษฎร์	66.	วัดขอแอ
67.	วัดสามจีน	68.	วัดท่าจีน
69.	ตึกรับแขกเมือง	70.	วัดป่าใน
71.	วัดจิ้งจอก	72.	วัดป่าโรงหรือร่มบาง
73.	วัดอ้าแม่	74.	วัดบรมจักรวัตติ
75.	วัดพระงาม	76.	วัดป่าจาน
77.	วัดโลกเดหมี	78.	วัดโลกยามี

หมายเลข 1-27 เป็นโบราณสถานที่ยังปรากฏสภาพในปัจจุบัน หมายเลข 28-78 เป็นโบราณสถานที่
มีเรื่องราวเป็นประเภทพื้นที่ประวัติศาสตร์ แต่ไม่ปรากฏสภาพ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วัดและวังนอกเกาะเมือง

1.	วัดนางคำ	2.	วัดคูสิต
3.	วัดอโยชยา	4.	วัดประคู้ทรงธรรม
5.	วัดจักรวรรดิ	6.	ตำหนักเสด็จ (ตำมะเถียน)
7.	วัดกุฎีดาว	8.	วัดสมณโกฐาราม
9.	วัดมเหยงค์	10.	วัดเสีกาสมุด
11.	วัดตึก	12.	วัดโคกมะเกลือ
13.	วัดนางคำ (วัดนางรำ)	14.	วัดสามปลื้ม
15.	วัดคูสิต	16.	วัดยักษ์
17.	วัดปราสาท	18.	วัดใหญ่ชัยมงคล
19.	วัดร้าง (ด้านตะวันออกของวัดใหญ่ชัยมงคล)	20.	วัดร้าง (ด้านตะวันตกของวัดใหญ่ชัยมงคล)
21.	วัดชุมพล	22.	วัดพระนอน
23.	วัดกระโถก	24.	วัดโบสถ์แดง
25.	วัดร้าง (ด้านใต้วัดโบสถ์แดง)	26.	วัดพนัญเชิง

27.	วัดมณฑป	28.	วัดโปรดสัตว์
29.	วัดกระโจม	30.	วัดวิหารขาว
31.	วัดโคก	32.	วัดป่าโคก
33.	วัดนางชีร้าง	34.	วัดพิชัย
35.	วัดกล้วย	36.	วัดเกาะแก้ว
37.	วัดปะกอก	38.	วัดโคก
39.	วัดขุดดิน	40.	ตำหนักสมเด็จพระเจ้า
41.	วัดช้าง	42.	วัดโพธาราม
43.	วัดจุฬามณีวัดเรไร	44.	วัดสี่เหลี่ยม
45.	วัดโพธิ์เผือก	46.	วัดสมอ
47.	วัดมะกกล้า	48.	วัดไฟไหม้
49.	วัดรอก	50.	วัดเจดีย์สามองค์
51.	วัดขอม	52.	วัดโคก
53.	วัดสังฆวาส	54.	วัดปากน้ำ
55.	วัดกำแพง	56.	วัดสิงห์
57.	วัดท่าทราย	58.	วัดเกาะน้อย

59.	วัดโคกพระนอน	60.	วัดอินทราวาส
61.	วัดร้าง (ข้างโครงการทางหลวงท้องถิ่น)	62.	วัดสิงหนารายณ์
63.	วัดวิหารศัตรู	64.	วัดร้าง (ข้างสนามกีฬา)
65.	วัดหลวงพ่อขาว	66.	วัดเขียน
67.	วัดโบสถ์ราชเดชะ (ห้องอาหารน่องแดง)	68.	วัดร้าง (กลางทุ่งนาทางเข้า)
69.	วัดไชยชุมพล	70.	วัดแดง
71.	วัดโคกขมิ้น	72.	วัดธรรมาราม
73.	วัดกษัตริราช	74.	วัดไชยวัฒนาราม
75.	วัดสนามไชย	76.	วัดกุฎี
77.	วัดกลาง	78.	วัดนาค
79.	วัดราชพลี	80.	วัดขนอน
81.	วัดวรเชษฐาราม	82.	วัดกระซ่าย
83.	วัดโคกพลู	84.	วัดท่า
85.	วัดการ้อง	86.	วัดภูเขาทอง
87.	วัดป่าพลู	88.	วัดกงจักร
89.	วัดศาลาปูน	90.	วัดพรหมนิवास
91.	วัดเชิงท่า	92.	วัดพนมยงค์
93.	วัดใหม่	94.	วัดช้าง
95.	วัดไผ่ล้อม	96.	วัดกุฎีทอง

97.	วัดหัตถาวาส	98.	วัดโลกพระยา
99.	วัดเจ้าย่า	100.	วัดหน้าพระเมรุ
101.	วัดขวิด	102.	วัดป่าแดง
103.	วัดกำแพง	104.	วัดตะไกร
105.	วัดกลาง	106.	วัดพรหมกัลยาราม (วัดศรีโพ)
107.	วัดพระราม	108.	วัดไบลอ
109.	วัดวงษ์ม้อง (โรงม้อง)	110.	วัดจกกลม
111.	วัดแม่นางปลื้ม	112.	วัดวิหารทอง
113.	วัดสะพานเกลือ	114.	วัดมณฑป
115.	วัดข้าวสารดำ	116.	วัดอินทราวาส
117.	วัดมหาโลก	118.	วัดเกาะช่องลม
119.	วัดสี่พัน	120.	วัดกุฎีสูง
121.	วัดเจดีย์แดง	122.	วัดสามวิหาร
123.	วัดปราสาท	124.	วิหารพระนอน
125.	วัดโพ	126.	วัดแร้ง
127.	วัดท่าโพลง	128.	วัดอินทาราช
129.	วัดพร้าว	130.	วัดแร้ง
131.	วัดแค	132.	วัดร้าง
133.	วัดงู	134.	วัดสี่จำปา

135.	วัดสว่างอารมณ์	136.	วัดตองปุ
137.	วัดครุฑ	138.	วัดบรมวงศัศิวรารามวรวิหาร
139.	วัดลายสอ	140.	วัดพระยาแมน
141.	วัดเสลี่ยง	142.	วัดสี่เหลี่ยม
143.	วัดนมค้ำวน	144.	วัดหงษ์
145.	วัดช้างใหญ่	146.	วัดแค
147.	วัดท่าทราย	148.	วัดมังกู
149.	วัดพลายชุมพล	150.	วัดช้างน้อย
151.	วัดโลกขมิ้น	152.	วัดนางกราย
153.	วัดสระสี่เหลี่ยม	154.	วัดแดง
155.	วัดโลกสูง	156.	วัดพุทไธสวรรย์
157.	วัดพระยาก	158.	วัดตองปุ (วัดทอง)
159.	วัดชีธรรมโม (ศรีธรรมโม)	160.	วัดวิหารเขียน
161.	วัดขุนพรหม	162.	วัดพระยาพาน
163.	วัดนางกุ่ม	164.	วัดท่าสัก
165.	วัดใหม่บางกระบือ	166.	วัดสังฆาย
167.	วัดตำหนัก	168.	วัดกะเต๋
169.	วัดท่าหอย	170.	วัดท่าราบ
171.	วัดโลกแร้ง	172.	วัดยี่คำ

173.	วัดน้อย	174.	วัดกุฎ
175.	วัดเซนโยเซฟ	176.	วัดแม่นางเอก
177.	โบสถ์ปธานชิสกัน	178.	วัดไก่อ่เตี้ย
179.	วัดแก้วฟ้า	180.	โบสถ์เยซุอิต
181.	วัดตะมะ	182.	วัดนาค
183.	วัดน้อยหน้า	184.	วัดเตวีด
185.	วัดไผ่ล้อม	186.	ตะเกีย
187.	วัดท่าใหม่	188.	วัดแดง

หมายเลข 1-69 เป็นโบราณสถานที่ยังปรากฏสภาพ ตั้งอยู่ด้านตะวันออกของเกาะเมือง
 หมายเลข 70-85 เป็นโบราณสถานที่ยังปรากฏสภาพ ตั้งอยู่ด้านตะวันตกของเกาะเมือง
 หมายเลข 86-150 เป็นโบราณสถานที่ยังปรากฏสภาพ ตั้งอยู่ด้านเหนือของเกาะเมือง
 หมายเลข 151-188 เป็นโบราณสถานที่ยังปรากฏสภาพ ตั้งอยู่ด้านใต้ของเกาะเมือง

อย่างไรก็ดี บัญชีวัดที่กรมศิลปากรรวบรวมนี้ยังขาดอีกหลายวัดซึ่งเคยสำรวจพบและทำบัญชีวัดร้าง
 เอาไว้เมื่อ ร.ศ. 121 เช่น วัดพระยาวร่ง วัดคอนกระต่าย วัดโรงทองหรือวัดรงทอง วัดสามประตู วัด
 กะติชน วัดลานโพ วัดหอยโข่ง วัดหอยโข่งน้อย วัดปืบ วัดเขาหัว วัดโลกตาเขียว วัดหมอโหนด
 วัดโลกนายชาย วัดขี้หมู วัดตะมุกแมว วัดพระยากง เป็นต้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวรวงคณา นิพัทธ์สุขกิจ จบการศึกษาระดับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับสอง) จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2529 จากนั้นได้ศึกษาต่อในระดับปริญญาโทที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จบการศึกษาระดับปริญญาโทเมื่อปีการศึกษา 2534 หลังจากนั้นได้ประกอบธุรกิจส่วนตัวด้านสิ่งพิมพ์และการออกแบบสิ่งพิมพ์ ในภาคต้น ปีการศึกษา 2544 ได้เข้าศึกษาในระดับปริญญาตรีที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีความสนใจด้านประวัติศาสตร์อยุธยา

นางสาวรวงคณา นิพัทธ์สุขกิจ ได้รับทุนในโครงการผลิตและพัฒนาอาจารย์เพื่อศึกษาต่อระดับปริญญาเอก จากภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อปีการศึกษา 2546 เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วจะได้บรรจุเป็นพนักงานอาจารย์ที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย